

Scientific Journal

VIRTUS

#44, May, 2020
published since 2014

2020

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 44, May, 2020
Published since 2014

*Recommended for publication by the Council of
NGO "Sobornist" (the proceedings No.9, May 29, 2020).*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

*Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba - May # 44,
2020. - 296 p.*

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents. Google Scholar's database contains roughly 389 million documents including articles, citations and patents making it the world's largest academic search engine.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

Journal «Virtus» has been positively evaluated in the SJIF Journal Master List evaluation process. **SJIFactor = 5,194.**

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2020.
© Scientific Journal «Virtus», 2020.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovitz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor, Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Parlar Ali, Ph.D in Pharmacology, Assistant Professor, Medical Faculty, Department of Pharmacology, Adiyaman University (Turkey).

Pashayeva A.N., Ph.D., senior researcher at the Philosophy Institute of NA of AR, Baku (Azerbaijan).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Semaniuk V.Z., D.Sc., Associate Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.LL.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji Univeristy (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr, professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof. dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgvik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of International Academy of Personnel Management (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

Vedmedev M.M.
INFLUENCE OF SYSTEM-TECHNOLOGICAL
FEATURES OF COMMUNICATIVE NETWORKS
ON COGNITIVE PROCESSES 12

Griffen L.A., Tytova E.N.
CULTURAL HERITAGE OBJECTS IN MODERN
THE CULTURAL CONTEXT OF UKRAINE 17

Knysh I.V.
THE IMPACT OF THE EMERGENCY SITUATION
ON WORLDVIEW TRANSFORMATIONS
(CORONAVIRUS COVID-19) 22

Kosiuk O.M.
RATIONALISM AS THE MAIN ASPECT
OF CLEARING ARCHITECTURAL COMMUNICATION 30

Samchuk L.S.
DIALOGUE AS A MEANS OF
SELF-REALIZATION OF PERSONALITY 35

Tsiurupa M.V., Pishchana V.M.
ALBER CAMU'S «PLAGUE» AND «COVID 19»: A LAMBY
ANALOGY IN A SALVATION SEARCH STRATEGY 38

Shavrina I.V.
THE PHENOMENON OF AMBIVALENCE
IN HUMAN BEING 42

Yurchyshyn Y.B.
METHODS AND TECHNIQUES FOR INTRODUCING
TRADITIONS OF FOLK COSTUME IN LAYOUT DESIGN 46

PSYCHOLOGY. HEALTH MANAGEMENT

Hrom O.A.
MOTIVATIONAL COMPONENT OF READINESS
OF FUTURE MARKETERS FOR TEAM INTERACTION
IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING 51

Drozd O.V.
THE PROBLEM OF THE SENSE OF LIFE
IN THE ANALYTICAL PSYCHOLOGY OF CARL JUNG 55

Koshchynets O.B.
PRIMARY CARE PHYSICIANS' ALGORITHM
FOR AN EARLY DIAGNOSIS AND PREVENTION
OF PRIMARY GLAUCOMA PROGRESSION 59

PEDAGOGY

Burbyga V.A., Petrenko I.P.
SOME INTERNET TOOLS AS A MEANS TO IMPROVE THE
EFFECTIVENESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING 64

Vakolia Z.M.
SOCIAL AND PEDAGOGICAL FACTORS
OF REFORMING OF THE PRIMARY EDUCATION
IN TRANSCARPATHIA IN 20TH-30TH
OF THE 20TH CENTURY 68

Vorona L.I.
DISTANCE LEARNING IN INSTITUTIONS
OUTDOOR EDUCATION 72

Gladkykh H.V., Chenchuk O.A.
COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HIGHER
EDUCATION GRADUATES AS A NECESSARY
COMPONENT OF EDUCATIONAL ACTIVITY 76

Demchenko N.M., Kolesnyk H.M.
PROBLEMS OF SELF-ESTEEM IN MODERN
THEORY OF EDUCATION 79

Zhemanova O.A.
ACTIVATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL
AND COGNITIVE ACTIVITIES, PROBLEMS AND WAYS
TO SOLVE THEM IN UNIVERSITY PEDAGOGY 83

Kazanzhy I.V.
INNOVATIVE TECHNOLOGICAL ACTIVITY
OF THE TEACHER AS A PEDAGOGICAL PHENOMENON 87

Kapinus O.S.
FORMATION AND DEVELOPMENT OF FUTURE
OFFICERS AS THE PARENTS OF MILITARY AND
PROFESSIONAL ACTIVITIES IN HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS WITH
SPECIFIC CONDITIONS OF EDUCATION 89

Karelko M.V.,
EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ITS ROLE
IN PRODUCTIVITY OF THE WORK 94

Kolos M.H.
OF ART AND AESTHETIC EDUCATION
OF ELEMENTARY SCHOOLCHILDREN
IN MUSICAL ART CLASSES 97

Kryvorotko A.O., Romashko M.L.
PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF SKILLS
OF ART ACTIVITY IN PRESCHOOLERS 102

Kutserei N.I.,
INTERACTIVE TECHNOLOGIES FOR TEACHING
ENGLISH IN NON- LINGUISTIC HIGHER
EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS 106

Levchuk N.P.
IMPLEMENTATION OF THE INTERDISCIPLINARY
APPROACH IN THE TRAINING OF BORDER GUARDS
AT THE DEPARTMENT OF LOGISTICS 110

Lytvyn O.V. EFFICIENCY OF DISTANCE LEARNING TODAY ON THE BASIS OF PEDAGOGICAL DESIGN OF DISTANCE COURSES.....	115
Movchan T.V. THE SYSTEM OF COGNITIVE TASKS AS A BASIS FOR THE FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE AMONG FOREIGN PHILOLOGISTS.....	118
Nikolenko L.M., Vlasova Ye.R. RESEARCH IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE PHENOMENON OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AGAINST A CHILD	123
Ostrolutska L.I. STAGES OF THE REHABILITATION'S DEVELOPMENT CENTERS FOR CHILDREN AND YOUTH WITH DISABILITIES DURING THE INDEPENDENCE OF UKRAINE	127
Raiko V.V., Tushko K.Yu., Diak V.V., Topolnytska G.Yu., Sovva S.M. CURRENT TRENDS IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE OFFICERS OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE	133
Rakovska M.A., Pustovoichenko D.V. INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE MOBILITY OF FUTURE SPECIALISTS.....	138
Rozvadovska T.V. CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF MEASUREMENT OF THE RESPONSIBILITY OF STUDENT YOUTH	142
Serhiienko N.O. MULTIMEDIA AS A MEANS OF INTENSIFICATION OF STUDENTS INDEPENDENT WORK IN STUDYING A FOREIGN LANGUAGE IN NON- LINGUISTIC INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION	145
Skrytska N.V. PECULIARITIES OF CONCLUDING TEST TASKS IN THE SUBJECT "HISTORY OF UKRAINE AND UKRAINIAN CULTURE" FOR FOREIGN STUDENTS.....	150
Slukhenska R.V., Kukovska V.I. THE PROSPECTS OF DISTANCE LEARNING AS THE EDUCATION OF THE FUTURE.....	154
Stativka A.M. THE RELATIONSHIP OF TEACHING SCIENTIFIC SPEECH AND THE FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE AS A SOURCE OF MOTIVATION FOR UNDERGRADUATES	157
Tymchenko A.A. RESULTS OF EXPERIMENTAL RESEARCH OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY EDUCATION FOR FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE	162
Chapidze K.O. MODEL OF FORMATION OF READINESS OF FUTURE JUNIOR SPECIALISTS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT FOR COMMUNICATIVE INTERACTION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY	165
Shtefan L.V. HEALTH TRENDS OF SOCIETY DEVELOPMENT IN EDUCATIONAL PRACTICE ON THE FRAMEWORK OF FRACTALITY	170
Yurchenko O.V. THE CONTRIBUTION OF THE INTELLECTUAL TRADITION OF THE MIDDLE AGES IN THE FORMATION OF PROTONATIONAL CONSCIOUSNESS.....	173
Yurchyshyn H.M., Dutka V.V. CONCEPT OF THE RESEARCH-BASED CREATIVE CURRICULUM IN DECORATIVE ARTS OF THE MA EDUCATION LEVEL AT KOSIV INSTITUTE OF APPLIED AND DECORATIVE ARTS	178
PHILOLOGY	
Azhogina N.V. LINGUISTIC EVALUATION OF US STATE SYMBOLS AS AN ASPECT OF LINGUISTIC SCIENCE	182
Vylka L.Ya. TEACHING OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: METHOD OF STUDYING WITH COMPUTER SUPPORT	190
Huliak T.M., Dzenkiv V.V. TRANSLATION OF THE ENGLISH LEGAL TEXT: PRAGMATIC ASPECT	193
Ivanova V.A., Bazenuk A.V. PECULIARITIES OF TEACHING FOREIGN LITERATURE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: INNOVATIVE APPROACHES	196
Kostiuk I.E. DELIBERATE METAPHOR IN POLITICAL SPEECHES.....	200
Piatachenko S.V. FOLKLORE SOURCES OF THE NAMES AND SCRIPTS TO MARIA PRYMACHENKO'S PICTURES.....	204
Riabovol S.L. THE INNOVATIVE THEATRE OF HENRY FIELDING: THE PROBLEM OF DEFINING THE GENRE AND THEMATIC FIELD OF THE DRAMA HERITAGE	208

Sheludchenko S.B., Bratash K.V.
SATIRE AND BLACK HUMOR AS THE MEANS
OF REFLECTING PSYCHOLOGY (A STUDY
OF THE NOVEL «CATCH-22» BY JOSEPH HELLER)..... 211

HISTORY

Zolotarev V.S.
TACTIC OF THE CONSTITUTIONAL DEMOCRATIC
PARTY AND ITS LEADERS DURING THE FEBRUARY
REVOLUTION IN RUSSIA 215

Kuzminsky E.G.
THE ORIGIN OF THE MODERNISTIC
LITERARY MOVEMENT UKRAINIAN EMIGRATION.
«NEW YORK GROUP»..... 220

Levytska N.M., Kotsuibanska O.O.
CURRICULA AND PROGRAMS OF HUMANITARIAN
INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE
SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY 224

Pecherytsia T.V.
CALVARY OF GENERAL A. SAMSONOV 230

Prysiashniuk O.M.
PRESERVATION OF NATURAL MONUMENTS
AND HISTORICAL LANDSCAPE: HUGO CONWENTZ 235

Shulha N.V.
SCIENTIFIC-ORGANIZATIONAL ACTIVITIES
OF PROFESSOR M.O. TIULENIEV (1889–1969)
IN THE AGRICULTURAL SCIENTIFIC COMMITTEE
OF UKRAINE AND THE ACADEMY OF SCIENCE
OF THE UKRAINIAN SSR..... 239

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Varunts L.D.
INTERACTION OF CANADIAN LOCAL
GOVERNMENT BODIES WITH THE PUBLIC 244

Didukh D.I.
REGULATORY MECHANISMS
OF COUNTERFEITING AND COMBATING
PATENT TROLLING AND PIRATES IN UKRAINE 248

Kostenko D.M.
NETWORK ARCHITECTURE OF PUBLIC
NATIONAL SECURITY MANAGEMENT
OF UKRAINE: PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION
AND PRACTICE OF FORMATION 253

POLITOLOGY

Haponenko V.A.
THE ESSENCE OF HYBRID INSTITUTIONALIZATION
IN THE CONDITIONS OF DEMOCRATIZATION
OF THE UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM 259

Davletova G.V.
CIVIL SOCIETY AS AN ACTOR OF PUBLIC POLICY 263

Lukach U.R.
STATE EDUCATIONAL POLICY IN UKRAINE:
CHALLENGES AND FEATURES OF IMPLEMENTATION..... 267

ECONOMICS

Bondarenko O.M., Kovalyova V.Y.
PROBLEMATIC ISSUES OF ACCOUNTING
WRITTEN LOAN DEBT 271

Bondarenko O.M., Rudenko L.O.
LEASE OF FIXED ASSETS..... 275

Illiasenko O.V., Illiasenko V.V., Primak Yu.M.
ORGANIZATION OF EXTERNAL
AND INTERNAL FINANCIAL CONTROL
IN THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE 279

Lozovsky O.M., Matvienko D.O.
INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES OF
PERSONNEL MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE 283

Rekhteta O.M., Rekhteta I.I.
MAIN APPROACHES TO DETERMINING THE
INNOVATIVE CAPACITY OF THE NATIONAL ECONOMY 286

Shmahelska M.O.
THE PLACE OF CHINA AND INDIA
IN THE GLOBAL ECONOMIC FORECASTS 289

REVIEW 292

REVIEW 294

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Ведмедєв М.М.
ВПЛИВ СИСТЕМНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНИХ МЕРЕЖ
НА КОГНІТИВНІ ПРОЦЕСИ..... 12

Грифен Л.А., Титова Е.Н.
ОБЪЕКТЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В СОВРЕМЕННОМ
КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ УКРАИНЫ 17

Книш І.В.
ВПЛИВ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ НА СВІТОГЛЯДНІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗА ДОБИ COVID-19 22

Косюк О.М.
РАЦІОНАЛІЗМ ЯК ОСНОВНИЙ АСПЕКТ
ПРОЗОРОСТІ АРХІТЕКТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ..... 30

Самчук Л.С.
ДІАЛОГ ЯК ЗАСІБ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ 35

Цюрупа М.В., Піщана В.М.
«ЧУМА» АЛЬБЕРА КАМЮ ТА «COVID 19»:
КУЛЬГАВА АНАЛОГІЯ У СТРАТЕГІЇ ПОШУКУ
ШЛЯХУ СПАСІННЯ..... 38

Шаврина І.В.
ФЕНОМЕН АМБИВАЛЕНТНОСТИ
В БЫТИИ ЧЕЛОВЕКА 42

Юрчишин Ю.Б.
МЕТОДИ Й ПРИЙОМИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ТРАДИЦІЙ НАРОДНОГО ВБРАННЯ
У ДИЗАЙН-ПРОЄКТУВАННЯ 46

ПСИХОЛОГІЯ. МЕНЕДЖМЕНТ ЗДОРОВ'Я

Гром О.А.
МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ МАРКЕТОЛОГІВ ДО КОМАНДНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ..... 51

Дрозд О.В.
ПРОБЛЕМА СЕНСУ ЖИТТЯ В АНАЛІТИЧНІЙ
ПСИХОЛОГІЇ КАРЛА ЮНГА..... 55

Кошинець О.Б.
АЛГОРИТМ ДІЙ ЛІКАРЯ ПЕРВИННОЇ
МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЩОДО РАННЬОЇ
ДІАГНОСТИКИ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПРОГРЕСУВАННЮ
ПЕРВИННОЇ ГЛАУКОМИ..... 59

ПЕДАГОГІКА

Бурбыга В.А., Петренко І.П.
НЕКОТОРЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ИНТЕРНЕТА
КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 64

Ваколя З.М.
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ
РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
НА ЗАКАРПАТТІ У 20-Х-30 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ 68

Ворона Л.І.
ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ..... 72

Гладких Г.В., Ченчик О.А.
КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НЕОБХІДНА
СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 76

Демченко Н.М., Колесник Г.М.
ПРОБЛЕМИ САМООЦІНКИ
В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ОСВІТИ 79

Жеманова О.А.
АКТИВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ
ЇХ РІШЕННЯ В ВУЗІВСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ..... 83

Казанжи І.В.
ІНОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
УЧИТЕЛЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ 87

Капінус О.С.
ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ
ОФІЦЕРІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВІЙСЬКОВО-
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС
НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ
СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ 89

Карелко М.В.
ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЙОГО РОЛЬ
В ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ..... 94

Колос М.Г.
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА 97

Криворотько А.О., Ромашко М.Л.
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ХУДОЖНЬОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ..... 102

Куцерай Н.І.
ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У НЕМОВНИХ ВИШАХ 106

Левчук Н.П.
РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО
ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ ОФІЦЕРІВ-
ПРИКОРДОННИКІВ НА КАФЕДРІ ЛОГІСТИКИ 110

Литвин О.В. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІДДАЛЕНОГО НАВЧАННЯ СЬОГОДЕННЯ НА ЗАСАДАХ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИЗАЙНУ ДИСТАНЦІЙНИХ КУРСІВ 115	Тимченко А.А. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 162
Мовчан Т.В. СИСТЕМА ПОЗНАВАТЕЛЬНИХ ЗАДАЧ КАК БАЗА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО- ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ИНОСТРАННЫХ ФИЛОЛОГОВ 118	Чапідзе К.О. МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 165
Ніколенко Л.М., Власова Є.Р. ДОСЛІДЖЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯВИЩА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДИТИНОЮ 123	Штефан Л.В. ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В ОСВІТЯНСЬКІЙ ПРАКТИЦІ НА ЗАСАДАХ ФРАКТАЛЬНОСТІ 170
Остролуцька Л.І. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРІВ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 127	Юрченко О.В. ВНЕСОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ФОРМУВАННЯ ПРОТОНАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ 173
Райко В.В., Тушко К.Ю., Дияк В.В., Топольницька Г.Ю., Совва С.М. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 133	Юрчишин Г.М., Дутка В.В. КОНЦЕПЦІЯ НАУКОВО-ТВОРЧОЇ ПРОГРАМИ «ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО» ОСВІТНЬОГО РІВНЯ «МАГІСТР» У КОСІВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ПРИКЛАДНОГО ТА ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА 178
Раковська М.А., Пустовойченко Д.В. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ 138	ФІЛОЛОГІЯ
Розвадовська Т.В. КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНOSTI ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ 142	Ажогіна Н.В. ЛІНГВІСТИЧНА ОЦІНКА ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ США ЯК АСПЕКТ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА 182
Сергієнко Н.О. МУЛЬТІМЕДІЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В НЕМОВНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ 145	Вилка Л.Я. ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: МЕТОД НАВЧАННЯ З КОМП'ЮТЕРНОЮ ПІДТРИМКОЮ 190
Скрицька Н.В. ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ З ПРЕДМЕТА "ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ" ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ 150	Гуляк Т.М., Дзеньків В.В. ПЕРЕКЛАД АНГЛОМОВНОГО ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ: ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ 193
Слухенська Р.В., Куковська В.І. ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЯК ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО 154	Іванова В.А., Базенюк А.В. ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ 196
Стативка А.М. ВЗАИМОСВЯЗЬ ОБУЧЕНИЯ НАУЧНОЙ РЕЧИ И ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ИСТОЧНИК МОТИВАЦИИ ИНОСТРАННЫХ МАГИСТРАНТОВ 157	Костюк І.Е. НАВМИСНА МЕТАФОРА У ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ 200
	П'ятаченко С.В. ФОЛЬКЛОРНІ ДЖЕРЕЛА НАЗВ І ПІДПИСІВ ДО КАРТИН МАРІЇ ПРИМАЧЕНКО 204
	Рябовол С.Л. НОВАТОРСЬКИЙ ТЕАТР ГЕНРІ ФІЛДІНГА: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ ДРАМАТУРГІЧНОГО СПАДКУ 208

Шелудченко С.Б., Браташ К.В.
САТИРА ТА ЧОРНИЙ ГУМОР ЯК ЗАСОБИ
ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ В РОМАНІ
ДЖОЗЕФА ГЕЛЛЕРА «ПАСТКА-22»
АБО «ПАСТКА НА ДУРНІВ» 211

ІСТОРІЯ

Золотарьов В.С.
ТАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ПАРТІЇ ТА ЇЇ ЛІДЕРІВ ПІД ЧАС ЛЮТНЕВОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ 215

Кузьминський Є.Г.
ВИНИКНЕННЯ МОДЕРНІСТИЧНОГО
ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕМІГРАЦІЇ. «НЬЮ-ЙОРКСЬКА ГРУПА» 220

Левицька Н.М., Коцюбанська О.О.
НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ТА ПРОГРАМИ
ГУМАНІТАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ II-Ї ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. 224

Печерица Т.В.
ГОЛГОФА ГЕНЕРАЛА А. САМСОНОВА 230

Присяжнюк О.М.
ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ
ТА ІСТОРИЧНИХ ПЕЙЗАЖІВ: ГУГО КОНВЕНЦІ 235

Шульга Н.В.
НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРОФЕСОРА М.О. ТЮЛЕНЄВА (1889–1969 РР.)
В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ НАУКОВОМУ
КОМІТЕТІ УКРАЇНИ ТА АКАДЕМІЇ НАУК УРСР 239

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Варунц Л.Д.
ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ КАНАДИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ 244

Дідух Д.І.
РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ
ТА БОРОТЬБИ З ПАТЕНТНИМ ТРОЛІНГОМ
ТА ПІРАТСТВОМ В УКРАЇНІ 248

Костенко Д.М.
МЕРЕЖЕВА АРХІТЕКТУРА ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ
УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
ТА ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ 253

ПОЛІТОЛОГІЯ

Гапоненко В.А.
СУТНІСТЬ ГІБРИДНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ
В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ
СИСТЕМИ УКРАЇНИ 259

Давлетова Г.В.
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
ЯК СУБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 263

Лукач У.Р.
ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ:
ВИКЛИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ 267

ЕКОНОМІКА

Бондаренко О.М., Ковальова В.Ю.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБЛІКУ СПИСАНОЇ
КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ 271

Бондаренко О.М., Руденко Л.О.
ОРЕНДА ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ 275

Ілляшенко О.В., Ілляшенко В.В., Прімак Ю.М.
ОРГАНІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО
ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В НАЦІОНАЛЬНІЙ
ГВАРДІЇ УКРАЇНИ 279

Лозовський О.М., Матвієнко Д.О.
ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ 283

Рехтета О.М., Рехтета І.І.
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 286

Шмагельська М.О.
МІСЦЕ КИТАЮ ТА ІНДІЇ У ГЛОБАЛЬНИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ПРОГНОЗАХ 289

РЕЦЕНЗІЯ 292

РЕЦЕНЗІЯ 294

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 44th issue of our journal. In this issue we propose you 66 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization “Sobornist”. Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: “Labyrinth of Reality”, “Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects”, “Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". About 4,200 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy “Learning Without Borders” was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal “Virtus”. This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

II stage. The manuscript goes through two types of review process – an open peer review and / or blind peer review. The first is an open peer review by the external reviewers is when both the reviewer and author are known to each other during the peer review process. Many scholars believe open peer review is the best way to stop plagiarism and encourage open, honest reviewing. The second is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other.

III stage. The second review is carried out by the scientific organization “Sobornist”. After the completion of the whole review process and receiving the positive result, the journal is considered on editorial council of the scientific journal. Only after the decision of the editorial board about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 165.02

Ведмедєв М.М.,

д.філос.н., доцент кафедри філософії та соціальних наук,
Сумського державного педагогічного університету,
vedmedev2009@gmail.com

Україна, м. Суми

ВПЛИВ СИСТЕМНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНИХ МЕРЕЖ НА КОГНІТИВНІ ПРОЦЕСИ

У статті розглядається проблема зв'язку сучасних інформаційно-комунікативних систем і свідомості людини. В процесі дослідження автор використовує принципи системного аналізу і компаративного підходу. Особливу увагу приділяється проблемі типологізації комунікативних систем. Піддаються критиці уявлення про доступність знання, можливості інформаційної парадигми в освіті, засади технологічного детермінізму. Характеризуються тенденції, які сьогодні є домінуючими у царині дослідницької діяльності, освіти і культури.

Ключові слова: комунікаційні системи, Інтернет, доступність знання, технологічний детермінізм, когнітивні процеси, освіта, дослідницькі стратегії.

Аналіз проблеми. Не буде помилковим твердження, що найбільш знаменні досягнення людства у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття пов'язані з фундаментальними зрушеннями у розвитку інформаційно-комунікативних систем і технологій. Останні постали як визначальний чинник глобальних світових трансформацій, знайшовши своє втілення, зокрема в феноменах глобалізації та Інтернету. Фахівці наводять вражаючі показники, що характеризують масштаби і темпи телефонізації й інтернетизації, обсяги ринку комп'ютерів та засобів зв'язку, параметри функціонування обчислювальної техніки [1]. У таких показниках відображається, так би мовити, суто технічний бік справи. Проте з сучасною інформаційно-комунікативною революцією пов'язані глибинні соціальні, культурні, екзистенційні та антропологічні трансформації. Недаремно серед відомих визначень людини, як істоти розумної, істоти політичної, істоти виробляючої, істоти граючої тощо, все частіше зустрічається вираз «людина комунікуюча». Це явище є суто сучасним, таким, що не має аналогів в історії.

Виникла нагальна потреба відповідним чином усвідомити характер змін, які, урізноманітнюючись і примножуючись, набувають лавиноподібного вигляду, розгледіти тенденції, сформулювати вірогідні прогнози.

Відомо, що філософська рефлексія стосовно складних соціокультурних явищ розгортається вельми специфічно. Тут, як правило, мають місце певні стадії: ейфорична, критична, відсторонено-раціоналістична. Зараз, за деякими ознаками, спостерігається перехід від першої до другої. У змістовному плані це супроводжується прискіпливим розглядом висунутих на попередньому етапі численних тез, припущень, метафоричних образів, різного роду кількісних розрахунків тощо.

Дана стаття являє собою саме такий різновид дослідницької роботи. Звичайно, аналізу можуть бути піддані лише окремі уявлення інших авторів. У цьому зв'язку відбиралося те, що, як на нас, є змістовним, показовим

або типовим. Увага зосереджувалася на проблемі зв'язку сучасних інформаційно-комунікативних явищ і розумових процесів людини.

Аналіз досліджень. Слід зазначити, що протягом останніх десятиліть накопичено значний досвід у вивченні проблематики, тим чи іншим чином пов'язаної з впливом комунікативних систем на різні аспекти буття сучасної людини. У різних сферах інтелектуального простору – соціологія, антропологія, епістемологія, лінгвістика психологія тощо – існують численні й змістовні розробки, які проводилися в різний час, з різних причин і на базі суттєво відмінних методологічних настанов. Тут слід звернути увагу на роботи таких авторів як У. Еко, М. Кастельс, Т. Ніклас, Н. Громико, М. Суботін, М. Романовський, Б. Пружинін, Д. Іванов, Д. Дубровський, А. Ракітов, В. Кутирьов, Н. Носов та інші. У той же час далеко не всі аспекти проблематики знайшли своє належне висвітлення. Зустрічається чимало помилкових уявлень.

Все це й обумовлює необхідність подальшої аналітичної роботи.

Мета роботи полягає у тому, щоб проаналізувати вплив системно-технологічних особливостей комунікативних систем на когнітивні процеси людини. Маються на увазі системи, що винайдені людством, – від книгодрукування до Інтернету.

Виклад основного матеріалу. В епоху панування електронних медіа на зміну «людині читаючій» прийшов масовий споживач аудіовізуальної продукції. Він значно легше піддається різноманітним маніпуляціям, оскільки, за спостереженнями фахівців, поріг критичності в нього невисокий: на віру сприймається медійна продукція вельми низького гатунку – від відвертої політичної демагогії до дешевої реклами. Порівнюючи телебачення з Інтернетом, відомий мислитель У. Еко зауважує, що «наші суспільства незабаром розщепляться (або вже розщепилися) на два класи: тих, хто дивиться тільки ТБ, тобто отримує готові образи і готові судження про світ,

без права критичного відбору інформації, яка надходить, – і тих, хто дивиться на екран комп'ютера, здатен відбирати і обробляти інформацію» [2, с.8]. Доля істини у цьому, звичайно, є. Питання полягає у тому, наскільки вона велика. З цим твердженням можна пов'язати принаймні дві різні тези. Перша полягає у тому, що Інтернет в силу притаманних йому якостей детермінує у своїх користувачів риси критичного і креативного мислення. Тобто йдеться про певний «м'який» різновид технологічного детермінізму. Друга зводиться до уявлення, що всевітня мережа приваблює й абсорбує інноваційний людський контингент. Мається на увазі, що відповідна особистісна мотивація і спрямованість формується за межами комунікаційних систем, а в структурах Інтернету лише знаходить адекватну сферу реалізації. Реалізації відповідно до сучасного моменту: за інших історичних умов були інші форми втілення.

Щодо системно-технологічних особливостей комунікаційних систем. На сторінках електронного журналу «www.zhura1.ru» [3], який спеціалізується в галузі гуманітарних досліджень Інтернету, Д. Манін пропонує класифікацію комунікаційних систем, що заслуговує на серйозну увагу. І хоча стаття була написана наприкінці 90-х років минулого століття, її принципові положення, як на нас, й донині зберігають своє теоретичне значення.

Вибудовуючи типологію комунікативних систем, Д. Манін вводить критерій *симетричності*: чи можна використовуватися приймач як передавач і навпаки? Пошта і телефон є симетричними (якщо не брати до уваги телефонів-автоматів): той, хто приймає повідомлення, може і відправити його.

Наступний критерій – *протокол*: за чиєю ініціативою встановлюється зв'язок? Випадок, коли ініціатором є приймач, отримує назву «дай»-протокол, протилежна ситуація позначається виразом «на»-протокол. Як приклад «на»-протоколу наводиться телефонія, а «дай»-протоколу – книгодрукування.

І нарешті, критерій *валентності*: широкомовлення чи тет-а-тет? Радіо – широкомовна, полівалентна система, де один передавач встановлює зв'язок із багатьма приймачами одразу. Пошта – моновалентна, інтимна, сам на сам.

Вказавши на деякі перехідні випадки, коли певному засобу зв'язку властиві протилежні характеристики одночасно (скажімо, газети прагнуть користуватися «на»-протоколом у разі передплати і «дай»-протоколом у разі роздрібного продажу), автор дає зведену класифікацію існуючих комунікаційних систем. Не зупиняючись на ній докладно, зазначимо, що телебачення відповідно до прийнятих критеріїв отримує такі характеристики: асиметричне, полівалентне, працююче за принципом «на»-протоколу. Інтернету властиві протилежні ознаки: симетричний, моновалентний, працює за принципом «дай»-протоколу. Хоча, на думку Д. Маніна, технічно симетричність поки що неповна: не кожен комп'ютер може бути сервером [3].

У наведеному визначенні телебачення з боку своїх техніко-комунікативних характеристик постає як досконалий засіб панування і маніпулювання образом мислення і поведінкою глядачів. Умови (асиметрія) і зміст («на»-протокол) комунікації визначає, звісно, той, хто

готує і замовляє програми («передавач»). Приймач позбавляється як права голосу, так і права вибору й активності, зокрема розумової. Широкомовлення до того ж призводить до гомогенізації аудиторії. Канали зворотного зв'язку (листи до студії, рейтингові опитування тощо) справжнього партнерського спілкування не створюють.

Зауважимо, що у такому вигляді ситуація мала місце у недалекому минулому. Зараз стан справ із системно-технічними характеристиками телебачення дещо змінився. З'явилося кабельне (багатоканальне) і касетне телебачення, а також винахід, що це органічно доповнює, – кнопковий пульт дистанційного керування. Ліберально-технократично налаштована еліта Заходу, з якою пов'язана різка критика згубного впливу масової культури, сприйняла нововведення як торжество демократії і запоруку швидкого подолання вад масового духовного виробництва. Здавалося, що все кардинальним чином змінилося. Багатоканальність перетворює «на»-протокол у «дай»-протокол, і глядач повертає собі право обирати. Крім того, завдяки кнопковому пульту («вищому сучасному здобутку демократії», за висловом деяких авторів) з'являється практика так званого «зеппінгу» – пурхання з каналу на канал, ніде не затримуючись. Споживач перетворюється у певному розумінні на автора програм, самостійно монтує з численних фрагментів для себе розважальне видовище.

В уяві ліберальних теоретиків виникає ідилічна картина соціокультурних трансформацій: зникає гомогенність аудиторії; телепотоки тематично і художньо диверсифікуються, і кінець кінцем замість масового суспільства виникає плюралістична структура розвинених субкультур. Глядач – активна, творча й вільна особистість, що завдяки сучасним інформаційним технологіям отримує необмежений доступ до духовної скарбниці людства. Аналогічні очікування пов'язувалися і з касетним телебаченням: ринок касет, змінивши стандартизовану і низькопробну продукцію ринку масових ЗМІ, сприятиме високоспеціалізованому попиту й розвитку високого смаку.

Проте сподівання виявилися марними. Оглядаючи підсумки майже тридцятилітнього розвитку згаданих технологій, О. Панарін констатує, що в цілому вони є безрадніми, оскільки сама по собі нова техніка культурних революцій не робить. «Замість того, щоб перетворити масове суспільство в царині свідомості і сфері смаків, – зазначає він, – нові технологічні форми були інтегровані цим суспільством і поставлені на службу вульгарно-гедоністичній чуттєвості... Дві третини касет, що активно продаються, – та сама порнуха і чорнуха маскульту» [4, с.321]. Напевно для теоретиків технологічного детермінізму стало відкриттям, що пересічний споживач залишається тим же споживачем, незважаючи на те, які комунікаційні засоби потрапляють до його рук.

Причину цих і подібних до них розчарувань фахівці цілком справедливо вбачають у спробі вирішувати технічними засобами проблеми, які за своєю суттю не є технічними. Це соціокультурні проблеми, що потребують адекватних заходів. Хоча Інтернет як комунікативна система за принципами свого функціонування й відрізняється від телебачення (нагадаємо: симетричність, моновалентність, «дай»-протокол), він сам по собі не може бути причиною інтелектуальної або людської революції

(тобто докорінної зміни масового типу людської особистості).

З нерозумінням інформаційно-комунікативної природи Інтернету пов'язані й інші вельми своєрідні омалливі уявлення. Скажімо, упевненість у тому, що з появою комп'ютерних мереж виникає небачена раніше доступність знання: «Зникають мовні, професійні бар'єри (не кажучи про відстані: Ломоносов наших днів завдяки дистанційному навчанню отримує «додому» «доступ в МДУ, Сорбонну, Гарвард, Оксфорд)... практично кожному комп'ютер відкриває дані, які раніше були доступні підготовленим, навченим, інституціональним фахівцям» [5, с.56-57]. Дуже претензійне зауваження, яке щонайменше ставить під сумнів твердження древніх про відсутність в науці царської дороги. Невже така завдяки сучасній техніці з'являється, і те, що раніше ставало доступним лише в тривалому і важкому процесі освіти, можна отримати за допомогою комп'ютера й Інтернету? Звичайно, що не можна. Ілюзія доступності виникає в силу методологічної помилки. Важливо розрізнити три речі: 1) повідомлення, яке передається (продукт розумної діяльності людини), 2) інтерпретацію (розуміння цього повідомлення, тобто знання, яке виникає), 3) комунікацію як лише операцію передачі повідомлення. У сучасному суспільстві саме ця остання є визначальною. За словом «інформація» криється саме комунікація (операція трансляції), а не знання. Доступ до бібліотечних фондів Оксфорду і Гарварду – це ще не доступ до знань. Не так давно один з провідних теоретиків постіндустріального суспільства Людиною інформатизованого й інтернетизованого суспільства є не той, хто знає більше, а той, хто залучений до більшої кількості інтенсивних і розмаїтих комунікаційних контактів.

У тісному зв'язку з описаним вище неадекватним розумінням співвідношення знання, інформації і комунікації знаходяться деякі варіанти дуже популярної сьогодні концепції інформатизації і комп'ютеризації освіти. Тут, щоправда, не йдеться про пряме отождолення знання і повідомлення, проте роль мережевих технологій оцінюється некоректно. Палкий прихильник цих технологій, міністр освіти Російської Федерації В. Філіппов інтерпретує інформатизацію як «парадигму системи вищої освіти»: «Ті, хто вступає сьогодні, ще будуть навчатися за традиційною схемою, хоча і з використанням електронних засобів. Але у перспективі... скажімо, років через десять [говорилося в 1999 році. – М.В.], ми будемо мати абсолютно нову, як ми кажемо, «парадигму системи вищої освіти». Місце традиційного вузу займе віртуальний університет. Студент у такому університеті може жодного разу не з'явитися! І екзамен скласти не буде. Він екзамен складе... за допомогою Інтернету.... Уже існують програми, коли студенту читають лекції в інтерактивному режимі» [6]. Це дещо інша форма нерозуміння суттєвої різниці між процесом пізнання, освітою, з одного боку, і процесом інформування, комунікації – з іншого. Якщо до цього ідилічного прогнозу додати наведені вище міркування про «сучасного Ломоносова», який перетворюється на великого хіміка, сидячи за екраном монітора, без повсякденної практичної роботи в лабораторіях, без власноручного виконання незліченних експериментів, без особистісного живого спілкування з

колегами-фахівцями, то безглуздість картини стає більш зрозумілою.

Методологія науки вже давно звернула увагу на феномен особистісного знання, який докладно проаналізовано в працях М. Полані. Пізніше були дослідження Г. Коллінза. Він вивчав мережу вчених, що були зайняті побудовою так званого ТЕА-лазера. Згідно з його висновками лише особистісні контакти в процесі безпосередньої взаємодії і практична участь у спільній роботі забезпечували передачу від ученого до вченого прихованого, неформалізованого знання, від якого залежав успіх проекту. Текстова комунікація у всесвітній мережі цього аспекту пізнання забезпечити не може.

Коректно вести мову не про якусь «нову інформаційну парадигму в освіті», яка має прийти на зміну «застарілій» теперішній. Дистанційна освіта, мережеві технології мають бути інтегровані існуючою традиційною системою як важливий і необхідний сьогодні елемент. Таке рішення доцільне і з огляду на деякі інші обставини. Фахівці цілком справедливо наголошують, що домінування Інтернету в цілісній структурі освітньої діяльності ставить під загрозу системний характер наукового знання і програм навчання. Виникає плюралістична картина розмаїття думок, розвиваються межі правильного і неправильного [7]. Часто подібне сприймається як прояв демократизації освіти, викорінення її тоталітарних тенденцій.

Питання про принципи системності, логічності, дисциплінарності в освіті є надзвичайно важливим. Проблема глибинного зв'язку знання і влади, знання і дисципліни була блискуче розкрита в працях М. Фуко. Необхідність збереження названих принципів конче потрібна й тому, що завдяки ним наука і освіта в загальній системі сучасної культури виконують унікальну функцію – функцію противаги процесам хаотизації логосфери.

У царині культури західних суспільств виникли і набули сили тенденції, які ще в 60-ті роки минулого століття описав А. Моль. Він вважав, що із закінченням географічного освоєння світу і виникненням ЗМІ, завдяки яким усі люди опинились зануреними в єдине комунікаційне середовище, почалася сучасна епоха. Характер культури, що їй властива, був визначений А. Модем як *мозаїчний*: «Ця культура вже не є в основному продуктом університетської освіти, тобто деякої раціональної організації; вона є підсумком щоденно впливаючого на нас безперервного, ясного і невпорядкованого потоку випадкових повідомлень. Ми засвоюємо її через засоби масової комунікації... в пам'яті залишаються лише перебіжні враження і скалки знань та ідей. Ми залишаємося на поверхні явищ» [8, с.45]. Для людини характерно спонтанно-випадкове сприйняття соціального оточення, враження створюють більш-менш сильно діючі повідомлення. При цьому не застосовується ні сила критичного міркування, ні розумові зусилля. Засоби ж масової інформації аж ніяк не керуються у своїй діяльності ідеєю просвітництва громадськості, працюючи за принципом «постачати всім те, що доведеться і коли доведеться». Вираз «доведеться», щоправда, потребує пояснень. А. Моль слушно зауважує, що реальна цінність знань ніколи не є обов'язковим критерієм для їх відбору засобами масової інформації: панівним є критерієм

«економія зусиль». Відбираються теми, що є легкими для викладу і розуміння, а тому не потребують значних витрат для свого оформлення.

Не важко переконалися, що й Інтернет-практики не становлять собою альтернативи мозаїчній культурі, а лише поглиблюють її підсилюють її. У цьому сенсі вони є скоріше альтернативою освітній стратегії у наведеному вище розумінні.

Не змінює всевітня мережа й іншої тенденції сучасної культури, яку теж проаналізував А. Моль. Йдеться про зростаючу необхідність у всьому користуватися допомогою спеціалістів, експертів. Сьогодні вони – головні діючі особи: в будь-якій справі є свій спеціаліст. Виникає фундаментальний принцип існування людини як суб'єкта знання. Справа полягає не в тому, щоб *знати*, а в тому, щоб знати, *хто* повинен знати. А. Моль порівнює західну культуру з телефонним довідником, з універсальним бюро довідок [8, с.357].

Сьогодні, щоправда, можна спостерігати специфічне явище, коли користувачі Інтернету вважають експертами самих себе [9].

Відзначимо ще одну з істотних рис Інтернету – його пошукового характеру. Критично налаштовані гуманітарії іноді розцінюють Інтернет як «інформаційний кінець історії», маючи на увазі що процес виробництва нового знання тут підмінюється машинною обробкою даних, які вже наявні в інформаційних мережах. Припускається, що в мережі з її колосальними банками даних є відомості практично з будь-якого питання. С. Нора і А. Мінк зауважують: «Принциповою вадою найближчими десятиліттями для розвинених полюсів людства буде не відсутність знань у певній галузі. Вони вже є (виділ. нами – М.В.). Проблема в труднощах вибудовування мережі зв'язків, які підштовхують розвиток сукупності інформації і організації» [10, с.16]. Критики наведеної точки зору на небезпечність ілюзії стосовно всевітньої мережі як практично невичерпної скарбниці готового знання.

Д. Дубровський яскраво описує ситуацію підміни дослідницьких, творчих стратегій пошуковими, звертаючи увагу на той «тип мислення, який може бути названий «заданістю альтернатив» – типовий в нинішніх умовах спосіб ... дебілізації мислення, коли саме складне і відповідальне, творчо значуще усувається, і людині залишається тільки зробити вибір з готових, заданих йому альтернатив ... Виховання такого типу мислення стає мало не нормою» [11]. Як тут не згадати про поширену методику тестового оцінювання знань.

Щодо ситуації в науці, то на зміну романтикам класичної доби, творцям несподіваних, ризикованих і часто небезпечних ідей все частіше приходять винахідливі оператори, що вміють працювати з інформаційними технологіями та системами.

Висновок. В роботі простежувався зв'язок між деякими системно-технологічними характеристиками існуючих комунікативних систем й особливостями когнітивних процесів людини, яка має з ними справу. Можна стверджувати, що такий зв'язок є істотним, а його форми і наслідки часто виявляються не такими, як це іноді видається фахівцям. На підставі критичного розгляду розповсюджених уявлень можна зазначити так:

помилковою є теза про те, що з появою комп'ютерних мереж виникає небачена раніше доступність знання. Причиною даної помилки є ототожнення інформаційної і когнітивної доступності: якщо перша безпрецедентно зростає, то друга залишається практично незмінною;

можливість акумулювати у Всесвітній мережі колосальні обсяги інформації створює ілюзію існування практично невичерпної скарбниці готового знання;

вищезгадані уявлення покладаються в основі нового формату інтелектуальної діяльності, коли дослідницькі, творчі стратегії витісняються пошуковими;

стосовно характеру впливу системно технологічних особливостей комунікативних систем на перебіг когнітивних процесів людини можна зазначити, що Всесвітня мережа не є причиною появи інноваційного людського контингенту. Вона лише створює сприятливе середовище для реалізації відповідної особистісної мотивації і спрямованості людини.

Питання філософської рецепції стосовно описаних проблем є практично значущими з огляду на їх тісний зв'язок з пріоритетами політики в галузі науки, освіти, культури.

Література

1. Digital 2020: Global Overview Report [Electronic resource]. – Access mode: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>
2. Эко У. От Интернета к Гутенбергу / У. Эко // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 32. – С.5-14.
3. Манин Д. Задушит ли коммерция утопию? [Электронный ресурс] / Д. Манин – Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/4/utopia.htm>
4. Панарин А.С. Испытание глобализмом / А.С. Панарин. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 416 с.
5. Романовский Н.В. Социология знания – новые вызовы / Н.В. Романовский // Социологические исследования. – 2001. – № 3. – С.54-63.
6. Филиппов В. Виртуальный университет: уже не фантастика / В. Филиппов // Московские новости. – 1999. – № 24.
7. Емелин В.А. Вавилонская сеть: эрозия истинности и диффузия идентичности в пространстве интернета Вопросы философии 2013 № 2 [Электронный ресурс] / Емелин В.А., Пихостов А.Ш. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=678
8. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 406 с.
9. Nichols T. The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why it Matters / Tom Nichols. – Oxford: Oxford University Press. 2017. – 252 p.
10. Nora S. The Computerization of Society: A Report to the President of France / S. Nora., A. Minc. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1980. – 186 p
11. Наука. Технологии. Человек. Материалы «Круглого стола». Участники: В.А. Лекторский, Б.И. Пружинин, Н.С. Автономова, Д.И. Дубровский и др. // Вопросы философии, 2015.– № 9.– С.5-40.

References

1. Digital 2020: Global Overview Report [Electronic resource]. – Access mode: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview>
2. Эко У. От Интернета к Гутенбергу / У. Эко // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 32. – С. 5-14.

3. Manin D. Zadushit li kommersiya utopiyu? [Elektronnyy resurs] / D. Manin – Rezhim dostupa: <http://www.zhurnal.ru/4/utopia.htm>

4. Panarin A.S. Iskusheniye globalizmom / A.S. Panarin. – M.: EKSMO-Press, 2002. – 416 s.

5. Romanovskiy N.V. Sotsiologiya znaniya – novyye vyzovy / N.V. Romanovskiy // Sotsiologicheskiye issledovaniya. – 2001. – № 3. – S. 54-63.

6. Filippov V. Virtual'nyy universitet: uzhe ne fantastika / V. Filippov // Moskovskiyе novosti. – 1999. – № 24.

7. Yemelin V.A. Vavilonskaya set': eroziya istinnosti i diffuziya identichnosti v prostranstve interneta Voprosy filosofii 2013 № 2 [Elektronnyy resurs] / Yemelin V.A., Tkhostov A.S.H. – Rezhim

dostupa: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=678

8. Mol' A. Sotsiodinamika kul'tury / A. Mol'. – M.: Progress, 1973. – 406 s.

9. Nichols T. The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why it Matters / Tom Nichols. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – 252 p.

10. Nora S. The Computerization of Society: A Report to the President of France / S. Nora., A. Minc. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1980. – 186 p.

11. Nauka. Tekhnologii. Chelovek, Materialy «Kruglogo stola». Uchastniki: V.A. Lektorskiy, B.I. Pruzhinin, N.S. Avtonomova, D.I. Dubrovskiy i dr. // Voprosy filosofii, 2015. – № 9. – S. 5-40.

Vedmedev M.M.,

Doctor of Science in Philosophy, associate professor
department of philosophy and social sciences,
of the Sumy State Pedagogical University, vedmedev2009@gmail.com

Ukraine, Sumy

INFLUENCE OF SYSTEM-TECHNOLOGICAL FEATURES OF COMMUNICATIVE NETWORKS ON COGNITIVE PROCESSES

The article considers the problem of connection of modern communication systems and human consciousness. In the process of research the author uses the principles of systems analysis and comparative approach. Special attention is paid to the problem of typology of communication systems. The ideas about the availability of knowledge, the possibilities of the information paradigm in education, the principles of technological determinism are criticized. The tendencies which today are dominant in the field of research activity of education and culture are characterized.

Key words: communication systems, Internet, availability of knowledge, technological determinism, cognitive processes, education, research strategies.

УДК 37.014(477):008

Гриффен Л.А.,*профессор, д.т.н., Национальный историко-архитектурный музей «Киевская крепость», ученый секретарь, lagrig@mail.ru***Титова Е.Н.,***доцент, к.и.н., Киевский научно-методический центр по охране, реставрации и использованию памятников истории, культуры и заповедных территорий, заместитель директора по научной работе, m-center@ukr.net*

Украина, г. Киев

ОБЪЕКТЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В СОВРЕМЕННОМ КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ УКРАИНЫ

Конечной целью всего процесса выявления, изучения и сохранения объектов культурного наследия является их надлежащее использование, то есть включение их в современный культурный контекст в качестве информационных посредников между прошлым и настоящим. Это касается как движимых, так и недвижимых объектов культурного наследия. В статье рассмотрены характерные особенности такого включения для различных видов объектов культурного наследия в нашей стране с целью их максимально эффективного использования в процессах социализации индивидов. Подчеркнута особая роль в этом аутентичности памятников истории и культуры и их популяризации.

Ключевые слова: *объекты культурного наследия, памятники истории и культуры, использование объектов культурного наследия, социализация индивида, включение в современный культурный контекст.*

Постановка проблемы. В последнее время активно возрастает интерес общества к сохранению и использованию культурного наследия. Особое значение в нашей стране приобретает необходимость улучшения состояния охраны памятников в условиях реформирования государственной системы управления отраслью, а также определение роли государства в формировании и реализации межгосударственных отношений в процессе интеграции в международные организации указанной сферы, анализа достижений, ошибок и просчетов в государственной политике и их последствий для состояния и сохранения памятников. Успех во взаимодействии Украины с международным сообществом [1] зависит от многих факторов, среди которых немаловажное значение имеет гармонизация национальных норм и правил с европейскими и международными требованиями, в том числе и в области охраны культурного наследия.

Цель статьи – проанализировать и раскрыть принципы и методы включения объектов культурного наследия в современный культурный контекст в качестве информационных посредников между прошлым и настоящим. С этой целью, в статье рассмотрены характерные особенности такого включения для различных видов объектов культурного наследия в нашей стране с целью их максимально эффективного использования в процессах социализации индивидов.

Изложение основного материала. Охрана культурных ценностей как определенная сфера общественной деятельности имеет давнее происхождение, связанное с заинтересованностью людей в сохранении материальной памяти о прошлых событиях личной и общественной жизни. Уже в глубокой древности люди сохраняли то, что они считали ценностями, в том числе и создавая для этого специальные помещения-хранилища. На территории Украины также сначала имел место сбор различных раритетов, который в дальнейшем перерос в сохранение именно объектов культурного и исторического наследия [2]. Современники располагают значительным количе-

ством объектов, связанных с историей, культурным развитием, деятельностью выдающихся личностей нашей страны. Иногда они имеют относительно недавнее происхождение, но нередко дошли до нас из глубокой древности.

Все они, как правило, в свое время служили разнообразным потребностям общества; какая-то их часть и дальше в той или иной степени продолжает выполнять те же утилитарные функции. Но со временем эти объекты приобретают также новое, не менее важное для общества значение. Наглядно отражая сегодня те процессы, которые происходили в древние времена, они в значительной степени связывают настоящее с прошлым. Однако, не редко будучи расположенными под открытым небом, такие объекты, как, впрочем, и многие другие, испытывают разрушительное воздействие со стороны как природных, так и антропогенных факторов, а следовательно, требуются их своевременное выявление, учет и защита. Поэтому сначала именно памятникоохранная работа стала основным видом деятельности общества в области культурного наследия.

Однако конечной целью всего процесса выявления, изучения и сохранения объектов культурного наследия все же является решение вопросов их надлежащего использования, то есть включения их в современный культурный контекст. В этом случае памятники историкокультурного наследия выступают в качестве информационных посредников между прошлым и настоящим, в основном с исключением их из тех утилитарных функций, ради которых в свое время они были созданы.

Это – общее правило, но в ряде случаев полного исключения все же не происходит, и объекты культурного наследия, приобретая функции информационных посредников, в той или иной степени продолжают выполнять и утилитарные функции. Чаще всего это касается объектов архитектуры и градостроительства. Более того, такое использование оказывается полезным как для выполнения основной общественной функции памятников, так и для их сохранения.

Действия, связанные с утилитарным освоением объектов архитектурного наследия, как в методической литературе, так и в Законе Украины «Об охране культурного наследия» [3], определяются несколькими понятиями – приспособление, реабилитация, музеефикация. Четкой формулировки термина «приспособление» в Законе не приведено. В то же время «реабилитация» трактуется как «совокупность научно обоснованных мероприятий по восстановлению культурных и функциональных свойств объектов культурного наследия, приведение их в состояние, пригодное для использования». Таким образом, термин «реабилитация» охватывает достаточно широкий круг мероприятий по охране памятников. А термин «приспособление», распространенный в памятноохранной среде, не совсем согласуется с историко-культурной значимостью объектов архитектурного наследия, общественной ценностью их как документов истории и произведений искусства.

При решении вопросов функциональной адаптации (приспособления) архитектурного памятника следует иметь в виду, что его начальная функция была важным формообразующим фактором объекта. Соответственно, и современное утилитарное использование памятника является важной предпосылкой его сохранения и выявления исторической и культурной содержательности. В то же время действия функциональной адаптации конкретного объекта, в отличие от реставрации, не должны интрагенно задевать его материальную субстанцию, а быть лишь причастными к ней, то есть в основном иметь экстрагенный характер [4, с.242].

Удачная функциональная адаптация достопримечательности, как показывает предыдущий опыт, во многом определяет ее дальнейшее сохранение, обеспечивает доступность для широкой общественности. Так, во многих выдающихся объектах архитектурного наследия размещаются различные по тематике музейные экспозиции, что позволяет максимально обеспечить сохранение исторически унаследованного планировочно-пространственного устройства сооружений, раскрыть архитектурно-художественную и историческую содержательность памятников [5, с.124]. Недопустимо приспособление памятников под функции, которые могут негативно сказаться на художественно-эстетических особенностях здания или исказить его исторически сложившийся образ.

Но, в конце концов, выявление, учет, исследования, консервация и реставрация памятников истории и культуры осуществляются ради того, чтобы последние могли (как сейчас, так и в будущем) эффективно выполнять свою основную общественную функцию – содействовать социализации индивида [6]. А чтобы обеспечить такую возможность, объекты культурного наследия после их выявления и учета должны быть подвергнуты специфической процедуре, получившей название музеефикация.

В частности, музеефикацию следует считать лучшей формой использования в отношении памятников археологии, истории, руин архитектурных объектов, которые не подлежат восстановлению, памятников индустриальной архитектуры, а также движимых объектов культурного наследия, в частности, памятников науки и техники, которые могут экспонироваться в политехнических и

других коллекциях [7]. Комплексной формой охраны и музеефикации объектов культурного наследия считаются музеи под открытым небом, создание которых стало весьма распространенным в разных странах на протяжении почти всего двадцатого и в начале двадцать первого века.

Музеефикация памятников традиционной культуры приобрела актуальность в Украине в 60-е годы прошлого века в результате перестроечных процессов в селе. Такая форма охраны, как музеи народной архитектуры и быта (скансены), основана на переносе характерных образцов традиционного строительства и их объединении в экспозиционные комплексы на свободных от застройки территориях в соответствующих ландшафтах.

Эта форма охраны традиционных сооружений зародилась в скандинавских странах в конце XIX в. и получила распространение во всем мире. В Украине архитектурно-этнографические экспозиции были созданы в Переяславе-Хмельницком, Киеве, Львове, Ужгороде, Черновцах. Ныне такая форма презентации народной архитектуры в соединении с использованием различных аттракций приобрела популярность в частных музеях, например, одним из наиболее профессионально организованных считаем музейный комплекс в с. Колочава на Закарпатье.

Мировой опыт формирования музеев под открытым небом показал целесообразность построения архитектурно-этнографических экспозиций по территориально-этническим или региональным признакам. В основу формирования таких экспозиций в Украине была положена идея комплексного показа традиционной культуры. Соответственно, архитектурно-планировочная и пространственная структура музеев, принципы и методы организации экспозиций определялись системой историко-этнографического районирования народной культуры Украины. Региональные особенности, которые нашли свое отражение в решении традиционных зданий, прослеживаются в застройке крестьянских дворов, в других сферах материальной и духовной культуры крестьян. Эти факторы в значительной степени обусловили подход к построению экспозиции: показ памятников народного зодчества и традиционной культуры по региональным признакам в виде системы условных поселений или их фрагментов в соответствующей историко-ландшафтной среде (убедительным примером реализации данной концепции является Национальный музей народной архитектуры и быта Украины в Пирогово на окраине Киева).

Особенно внимательным должно быть отношение к археологическим памятникам. Тем более, что в своем большинстве памятники археологии, в том числе древней, доходят до нашего времени в фрагментированном состоянии. Отличаются и условия, в которых они находятся. При этом следует иметь в виду, что, несмотря на то, что археологические памятники – достаточно специфическое явление, и через особый характер первобытного производства их нельзя непосредственно отнести к памятникам промышленности, все они в значительной степени с ней связаны, и без них представление о развитии производственной деятельности человека было бы неполным.

Недвижимое археологическое наследие целесообразно включать в туристические маршруты, однако эти объекты без предварительной подготовки путем консервации и последующей музеефикации трудно воспринимаются обычным туристом. Поэтому, в отличие от традиционных археологических исследований, когда памятник раскапывается полностью, снимается первичная научная информация, выбираются движимые материалы, затем попадающие в фонды научных учреждений или музеев, а недвижимые объекты, если они выполнены из недолговечных материалов, сносятся, а в процессе музеефикации стараются сохранить все недвижимые остатки древности.

Под музеефикацией памятников археологии понимают их преобразование в объекты музейного показа путем геолого-гидрологических, археологических, археолого-архитектурных исследований, консервации, в необходимых случаях реконструкции открытых объектов, инженерного благоустройства территории и создание экспозиции из недвижимых и движимых объектов. Такая работа может проводиться в археологических, археолого-архитектурных заповедниках, а также в музеях-скансенах, то есть непосредственно на месте проведения раскопок, или на отдельно выделенной территории. Образуются археопарки различных типов: на месте раскопок, археологические «диснейленды», археодромы – экспериментальные поселения с моделированием, реконструкцией древних поселений, культовых мест, захоронений.

Фактически в каждом заповеднике, в котором находятся археологические объекты, проводится определенная работа по их музеефикации, однако чаще всего она носит фрагментарный характер и сосредоточивается в основном на консервации остатков фундаментов архитектурных сооружений (Херсонес, Ольвия, Пантикапей-Керчь, Тира-Белгород-Днестровский, древнерусские детинцы Киева, Чернигова, Новгорода-Северского, Путивля, остатки средневековых крепостей – на Хортице, в Чигирине и Суботове, Глухове, Батурине, Судаке, в пещерных городах Крыма).

Интересны для использования в туристическом показе музеефицированные памятники археологии на месте раскопок. К раннему периоду истории Украины относятся: законсервированная раннепалеолитическая стоянка в пещере Чокурча в Крыму, археологический музей «Добраничовская стоянка» недалеко от пгт Яготин на Киевщине с павильоном над позднепалеолитическим хозяйственно-бытовым комплексом № 4 с остатками жилища из костей мамонтов, павильон над позднепалеолитическим жильем из костей мамонтов в с. Межиричи Каневского района Черкасской области, два легких ангара над скоплением костей мамонтов в Гонцах на Полтавщине. Музеефицированы трипольское поселение в пещере «Вертеба» в Подольском Приднестровье, первобытное святилище (поздний палеолит-средневековье) Каменная Могила в Приазовье. По программе реализации развития заповедника «Хортица» была проведена рекультивация-реконструкция нескольких курганов эпохи бронзы. Показательны также примеры консервации фундаментов древнерусских сооружений – Михайловского собора и Спасской церкви-усыпальницы в Переяславе-Хмельницком, капища, дворцов на Киевском

детинце, части фундаментов церкви Бориса и Глеба в Вышгороде и тому подобное.

Пока единственным археологическим музеем-скансеном в Украине является музей археологии в составе Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав», где экспонируются: позднепалеолитический хозяйственно-бытовой комплекс № 3 из Добраничевки, трипольская гончарная печь из Жванца-Щовб, святилище бронзового века из с. Степного Николаевской области, реконструкция степного кургана, а также раннеславянского и киеворусского (из раскопок на месте строительства Житнего рынка на Киевском Подоле) жилищ. Под навесами, стеклянными колпаками находятся стелы, каменные бабы, кресты, другие образцы древней скульптуры. Подобные музеи археологии под открытым небом целесообразно создавать и в других действующих в Украине музеях народной архитектуры и быта или создавать археологические парки (например, на месте археологического комплекса, состоящего из городища, посада, курганных могильников, пещер, остатков древних дорог, в Китаево на южной окраине Киева).

Моделирование истории и культуры музейными средствами требует разработки новых типов музеев. Кроме демонстрации древних объектов в археологических скансенах, стоит, используя мировой опыт, создавать экспериментальные поселения, археодромы [8]. Их можно размещать в местах концентрации памятников археологии, которые сложно сохранить на месте раскопок, однако природный ландшафт местности позволяет выделять их территории в природные парки, геолого-археологические, природно-археологические заповедники. Наряду с этим целесообразно строить реконструкции на экспериментальных поселениях. В качестве примера можно привести интересные реконструкции трипольских жилищ вблизи соответствующих поселений в частном музее в Триполье «Древняя Украина-Аратта» (ныне не функционирует), археологическом музее в Ржищеве (к сожалению, проект прекращен), археологическом музее Пересопницкого евангелия на Ровенщине. При этом целесообразно сочетать возможности краеведения, археологии и туризма.

Свою основную общественную функцию – социализацию индивида через определение им как своих личных, так и в отношении определенных социальных групп социально-исторических координат – объекты культурного наследия выполняют в качестве или недвижимых памятников, расположенных под открытым небом, или памятников движимых – музейных предметов, сосредоточенных в специальных учреждениях культуры – музеях. В музее памятники истории и культуры превращаются в основной инструмент для выполнения своей общественной роли данным социальным институтом.

В связи с этим возникает вопрос об определении основной социальной роли музея. А последнему сейчас уделяется самое пристальное внимание. В этом отношении появилась тенденция разделять современные концепции музея на две – структурно-функциональную, которая представляет музей как социальный институт, выполняющий в обществе те или иные функции, и феноменологическую, которая определяет его как феномен культуры. Последнюю иногда также разделяют, отдель-

но выделяя предметный (с ударением на особых свойствах музейного предмета) и семиотический (при котором музей понимается как определенная коммуникационная система) подходы.

Не отрицая существенного значения феноменологической концепции, считаем, однако, что концепция, определяемая как структурно-функциональная, ближе к пониманию социальной роли музея, в то время как его коммуникационные функции, включая использование особых свойств музейных предметов, прежде всего служат выполнению музеем своих социальных функций.

Однако сегодня не существует единого понимания этих функций. Конечно, музееведение давно определило перечень наиболее важных функций, выполняемых музеями. Различные специалисты по-разному определяют их перечень, но по основным функциям особых разногласий не наблюдается. Конечно, сходятся на том, что музей выполняет ряд функций, среди которых в качестве определяющих выделяют научно-исследовательскую, просветительскую, педагогическую, рекреационную и некоторые другие. Все эти функции, безусловно, имеют место и достаточно значимы для музея. Однако среди выполняемых функций все-таки важно выделить основную, такую, которая определяла бы специфику музея как особого социального института, существенно отличающегося от других социальных институтов.

Что касается субъективной цели посетителя музея, то она имеет синтетический и даже синкретический характер – начиная от удовлетворения визуального любопытства и заканчивая освоением новых знаний. Но все эти цели могут быть достигнуты и другими, кроме музея, способами. Есть, однако, такая цель, специфическая именно для музея (даже если она четко и не осознается), которой нельзя достичь (во всяком случае в столь же концентрированном виде) никакими другими способами – это социализация индивида. Наша социальная память требует соответствующих институтов, которые бы обеспечивали нам «точки опоры» в виде аутентичных памятников прошлого. Сегодня таким институтом является музей. В соответствии с этим, объективная цель музея – содействие индивиду в подсознательном (и, конечно же, также и в осознанном) определении своих социальных координат, включение себя как личности в социум в его самых разнообразных связях, определение в связи с этим своих «социальных ролей» в различных общественных подсистемах: как представителя рода человеческого в музеях художественных; как участника определенного исторического процесса – в исторических; своего «вмещающего ландшафта» (Л. Гумилев) в музеях краеведческих; этноса – этнографических, и, наконец, как креативной личности, *homo faber* – в научно-технических.

Почему музеи должны выполнять эту роль? Ведь социализация индивида – процесс сложный и осуществляется через действие различных факторов. Есть целые области общественной деятельности, которые специально предназначены для социализации индивида (педагогика, искусство и т. д.). Но музей в этом имеет серьезные преимущества, которые создают – именно благодаря материальности используемых им аутентичных достопримечательностей – своеобразный синергетический эффект. Это наглядность, синкретичность и достоверность.

Именно они делают влияние с одной стороны целенаправленным, а с другой – «неназойливым», «скрытым», и, соответственно, наиболее действенным. Используя реальные объекты, музей может не навязывать свое отношение к определенным общественным явлениям прямо, а давать посетителю возможность самому прийти к определенным выводам. А уж удовлетворение любопытства и любознательности, атмосфера «храма», эстетический фактор – все это лишь эмоционально усиливает влияние, которое оказывает наглядное представление информации в виде определенным образом целенаправленно организованной совокупности реальных предметов – памятников истории и культуры (экспозиции).

В связи с ролью музеев коснемся вопроса о так называемых виртуальных музеях. Сегодня они приобретают все большую популярность и распространение и, безусловно, играют важную роль в культурной жизни. Однако при оценке их роли и значения следует иметь в виду, что виртуальный музей на самом деле музеем в собственном смысле этого слова не является. Не является, поскольку не оперирует достоверными с ценностной точки зрения объектами – аутентичными предметами определенных эпохи и культуры в их материальном бытии, а лишь изображениями, то есть знаками последних [9]. Преимущество же таких музеев – в доступности. Не выходя из дома человек может ознакомиться с экспонатами, которые находятся в разных концах света в различных музеях, а порой по ряду причин вообще имеют ограниченный доступ. Особенно важное значение это обстоятельство имеет относительно формирования исторического контекста, в котором воспринимается объект. Но это – именно ознакомление, в реальных музеях играющее лишь вспомогательную роль, связанную с восприятием семантической информации. Восприятие же в виртуальном пространстве информации ценностной (аксиологической), оказывающей эмоциональное воздействие, существенно ограничено «нематериальностью» ее носителя. Последний в таком случае играет роль или промежуточного информационного агента, или своеобразного суррогата аутентичной достопримечательности.

Однако упомянутая информационная роль виртуального музея является чрезвычайно важной, поскольку способствует более широкой популяризации объектов культурного наследия, без которого они не могут успешно осуществлять свою основную социальную функцию. Вообще, популяризация памятников истории и культуры является неперемнной составляющей мероприятий по их использованию. В связи с этим следует отметить чрезвычайно важную роль средств массовой информации. Публикации в прессе, передачи телевидения, сайты Интернета предварительно знакомят широкую общественность с существованием тех или иных памятников культурного наследия, а, помещая интересную информацию о них, поощряют и стимулируют непосредственное знакомство с этими памятниками в туристических путешествиях и посещении музеев. Поэтому содействие популяризации культурного наследия является обязанностью всех, кто заинтересован в ее сохранении и использовании.

Выводы. Таким образом, главная цель использования объектов культурного наследия состоит в поиске и

розроботке багатообразних прийомів застосування їх як якості ефективного засобу соціалізації людини, забезпечуючої його емоційне включення в соціально-історичний континуум суспільної життя. Це завдання незвичайної ваги, оскільки тільки таким чином кожен людина отримує відчуття своєї органічної зв'язі не тільки з сучасним йому суспільством, але і, завдяки включенню об'єктів історико-культурної спадщини в сучасний культурний контекст, відчуває себе спадкоємцем історичних свершень свого народу, да і всього людства в цілому.

Література

1. Міжнародні засади охорони нерухомих культурної спадщини. – К., 2008. – 176 с.
2. Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). – К., 1991. – 274 с.
3. Охорона культурної спадщини. Нормативна база: Збірник документів (3-тє видання, доповнене, перероблене) (авт. – упор.: Пархоменко М.П., Шитова О.М., Рудика Н.М., Левада М.Є.) / Українське товариство охорони культурної спадщини, Центр пам'ятокознавства НАН України і УІТОПІК, – К., 2010. – 580 с.
4. Прибєга Л.В. Основні завдання і напрями пам'яток охоронної діяльності // Основи пам'ятокознавства / Під заг. ред. Гриффена Л.О., Титової О.М. – К., Центр пам'ятокознавства НАН України і УІТОПІК, 2012. – 380 с.
5. Лесик А.В. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. – Львов: Вища шк., 1987. – 128 с.
6. Гриффен Л.А. Теоретические основания памятниковедения. – К., 2013. – 80 с.
7. Шитова О.М. Коротка характеристика пам'яток археології України // Праці Центру пам'ятокознавства НАН України і УІТОПІК, Вип. 17. – К., 2010. – С.276-277.
8. Кепін Д.В. Експонування первісної техніки в музеях просто неба // Актуалізація науково-технічної спадщини в пам'яток охоронній та музейній діяльності / Під заг. ред. Гриффена Л.О. – К., Центр пам'ятокознавства НАН України і УІТОПІК, 2014. – С.41-61.

фена Л.О. – К., Центр пам'ятокознавства НАН України і УІТОПІК, 2014. – С.41-61.

9. Писаревська Н.В. Реальність віртуальних музеїв // Актуалізація науково-технічної спадщини в пам'яток охоронній та музейній діяльності / Під заг. ред. Гриффена Л.О. – К., Центр пам'ятокознавства НАН України і УІТОПІК, 2014. – С.287-292.

References

1. Mizhnarodni zasadi okhroni nerukhomi kulturnoi spadshchini. – K., 2008. – 176 s.
2. Akulenko V.I. Okhrona pam'yatok kulturi v Ukraini (1917–1990). – K., 1991. – 274 s.
3. Okhrona kulturnoi spadshchini. Normativna baza: Zbirnik dokumentiv (3-t'e vidannya, dopovnene, pereroblene) (avt. – upor.: Parkhomenko M.P., Tytova O.M., Rudika N.M., Levada M.Ye.) / Ukrain's'ke tovarystvo okhroni kulturnoi spadshchini. Tsentr pam'yatokoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, – K., 2010.–580 s.
4. Pribega L.V. Osnovni zavdannya i napryami pam'yatko-okhronnoi diyalnosti // Osnovi pam'yatokoznavstva / Pid zag. red. Griffena L.O., Tytovoї O.M. – K.: Tsentr pam'yatokoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2012. – 380 s.
5. Lesik A.V. Okhrana i ratsionalnoye ispolzovaniye pamyatnikov arkhitektury. – Lvov: Vishcha shkola, 1987. – 128 s.
6. Griffen L.A. Teoreticheskiye osnovaniya pamyatnikovvedeniya. – K., 2013. – 80 s.
7. Tytova O.M. Korotka kharakteristika pam'yatok arkhologii Ukrainy // Pratsi Tsentru pam'yakoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, Vip. 17. – K., 2010. – S. 276-277.
8. Kepin D.V. Eksponuvannya pervisnoi tekhniki v muzeyakh prosto neba // Aktualizatsiya naukovo-tekhnichnoi spadshchini v pam'yatkoohronniy ta muzeyniy diyalnosti / Pid zag. red. Griffena L.O. – K.: Tsentr pam'yatokoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2014. – S. 41-61.
9. Pisarevska N.V. Realnist virtualnikhi muzeiv // Aktualizatsiya naukovo-tekhnichnoi spadshchini v pam'yatkoohronniy ta muzeyniy diyalnosti / Pid zag. red. Griffena L.O. – K.: Tsentr pam'yatokoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2014. – S. 287-292.

Griffen L.A.,

Professor, Doctor of Technical Sciences, National Historical and Architectural Museum «Kiev Fortress», Scientific Secretary, lagrig@mail.ru

Tytova E.N.,

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences, Kiev Scientific and Methodological Center for the Protection, Restoration and Use of Monuments of History, Culture and Protected Areas, Deputy Director for Research, m-center@ukr.net
Ukraine, Kyiv

CULTURAL HERITAGE OBJECTS IN MODERN THE CULTURAL CONTEXT OF UKRAINE

The ultimate goal of the entire process of identifying, studying and preserving cultural heritage objects is their proper use, that is, their inclusion in the modern cultural context as information intermediaries between the past and the present. This applies to both movable and immovable objects of cultural heritage. The article discusses the characteristic features of such an inclusion for various types of cultural heritage in our country with a view to their maximum effective use in the processes of socialization of individuals. The special role in this authenticity of historical and cultural monuments and their popularization is emphasized.

Key words: objects of cultural heritage, historical and cultural monuments, use of objects of cultural heritage, socialization of an individual, inclusion in a modern cultural context.

УДК 351-355; 130

Книш І.В.,

докторант кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, knysh_suty@ukr.net

Україна, м. Київ

ВПЛИВ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ НА СВІТОГЛЯДНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗА ДОБИ COVID-19

Наголошено на світоглядних трансформаціях за умов надзвичайної ситуації, спричиненої пандемією коронавірусної хвороби. У широкому історико-культурному контексті висвітлено історію карантину й упроваджені заходи «звуження меж» людини. Залучено до розгляду наслідки перебування в ізоляції відомих діячів науки та культури (вагантів). З'ясовано реакцію сучасних вагантів на події навколо COVID-19. Зазначено, що дистанціювання у реальному середовищі зумовлює віддалення людей один від одного, а у віртуальному – зближення, що сприяє формуванню своєрідного комунікаційного простору. Акцентовано на нових різновидах «варіювання меж» людини, освіти (дистанційна) і праці (віддалена), які стали завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям.

Ключові слова: COVID-19, коронавірусна хвороба, тригер, надзвичайна ситуація, карантин, світогляд, «варіювання (звуження / розширення) меж» людини, ваганти, реальне / віртуальне середовище, комунікація, інформаційно-комунікаційні технології, дистанційна освіта.

Постановка проблеми. Осмислення історії карантину й упроваджених у світі заходів зі «звуження меж» людини передусім спрямовує зусилля дослідників на вивчення новочасних світоглядних трансформацій. Наслідки перебування в ізоляції знаних діячів науки та культури, зокрема вагантів ХХІ століття, переконують визнати її рушієм творчого поступу. Віддалення, зумовлене вимушеним або добровільним фізичним дистанціюванням, спонукає людей зближуватись у віртуальному середовищі та створювати специфічний комунікаційний простір. Різноманітні інновації, які розроблятимуться з огляду на вже апробовану технологію ізолювання людини, мають виходити з нових реалій і сприяти «розширенню» її меж. Це закономірно позначиться на економічній, політичній, соціальній та інших сферах. Тому подальший розгляд світоглядних (і не тільки) трансформацій на часі та має важливе значення як для наукового дискурсу, так і для розуміння можливих стратегій подальшого соціального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники докладають зусиль до аналізу перебігу і наслідків надзвичайної ситуації, спричиненої коронавірусною хворобою. Зокрема, Зоя Звиняцьківська і Владислав Бовсуновський виявляють вразливі місця сучасного українського соціуму: армія, медицина й освіта. Всеволод Некрасов на підставі аналізу діяльності деяких потужних зарубіжних і вітчизняних компаній доходить висновку, що пандемія сприяла їх економічному зростанню. Ліна Сальникова і Варвара Перцова наводять доречні приклади із життя відомих людей, які свого часу теж мали досвід перебування в ізоляції.

Проте, як ми переконалися, до пандемії коронавірусної хвороби обмеження контактів і пересування населення з метою запобігання поширенню інфекції майже не ставало об'єктом осмислення. Це спостереження так само стосується «варіювання меж» людини в контексті ізоляції та пошуку альтернативних засобів і середовищ для життєдіяльності. Сьогодні, як ніколи, склалися всі передумови для всебічного розгляду зазначеної проблематики, найперше на рівні трансформації світоглядних,

онтологічних, аксіологічних, гносеологічних та інших чинників.

Метою статті є дослідження світоглядних трансформацій за часів надзвичайної ситуації, спричиненої пандемією COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Зіткнення з коронавірусною хворобою, що його наразі переживає людство, має свою історію. До 1965 року про віруси цієї групи взагалі не було відомо, і навіть після виявлення вони не привертали значної уваги науковців аж до 2002–2003 років, коли у Китаї відбувся спалах атипової пневмонії внаслідок важкого гострого респіраторного синдрому (ТГРС, SARS), збудником якого виявився коронавірус SARS-CoV. Відтоді він уже не раз давався взнаки: у 2012 році коронавірус MERS-CoV став збудником близькосхідного респіраторного синдрому (MERS); у 2019 році коронавірус SARS-CoV-2 спричинив пневмонію знову-таки на теренах КНР. За даними Центру системних наук та інженерії при університеті Джона Хопкінса (Center for Systems Science and Engineering at Johns Hopkins University [34]), саме останній, як ми можемо спостерігати на власні очі, засвідчив неймовірну потугу, охопивши понад 100 країн і призвівши до пандемії [35].

Австралійський вірусолог сер Френк Бьорнет, 1960 року відзначений Нобелівською премією за відкриття штучної імунної толерантності, стверджував, що найбільш небезпечними є хвороби, які щойно з'явилися. Паразита, який убиває свого хазяїна, можна наперед уважати мертвим, оскільки самотужки вижити, а отже, й поширитися, паразит не зможе. Тому нові різновиди збудників відіграватимуть роль *тригерів* (від англ. *trigger* – спусковий гачок) для пандемій, одночасно мікроби / віруси, які пристосуються і житимуть коштом носія, не вбиваючи його, матимуть значно більший життєвий потенціал [38]. У випадку з COVID-19 усе складніше, адже він майже впродовж 7 діб зберігає здатність до виживання поза носієм.

Звичайно, пандемія коронавірусної хвороби не перша, що струснула світ: від чуми Антоніна (кору або віспи) 165 року, яка забрала життя навіть римського ім-

ператора Марка Аврелія, до пандемії іспанського грипу 1918–1920 років тощо. Дзвони дзвеніли, проте людство, захоплене поточними справами, не звертало уваги на застереження доти, доки не вдарило на сполох. До речі, надзвичайно цікаве питання про вплив музики на живі організми ще очікує на ґрунтовне наукове висвітлення, хоча є безліч переконливих свідчень на користь цього факту. Насамперед, за приклад можуть правити церковні дзвони, які за своєю формою нагадують благодатну чашу. Вважалося, що створювані ними звуки освячують і очищують повітря, зокрема знищуючи збудників холери та чуми. І в цьому є сенс, адже вплив звуків на воду, з якої переважно і складаються живі істоти, – неспростовно доведений науковий факт.

Щодо церковних дзвонів, світова історія рясніє прикладами того, як вони сповіщали про велику загрозу чи звитягу, знаменували важливі для місцевої громади релігійні та світські події, як-от дзвони церкви Сен-Жермен-л'Осерруа, що розірвали тишу Варфоломійської ночі, дзвони концтабору Бухенвальд, за сигналом яких почалося героїчне повстання його в'язнів, тощо. Дзвони піддавали гонінням, показово «карали» та «страчували». Трагікомічна і повчальна історія углицьких дзвонів, що їх було «покарано» відтинанням язика і «заслано» після того, як у 1591 році вони повідомили містян про смерть царевича Дмитрія, молодшого сина Івана Грозного. Дзвонам закидали, що вони начебто спричинили безлад і, зрештою, самосуд над підозрюваними у його вбивстві. Лише після трьох століть «заслання» їх було «реабілітовано» і повернено до Углича. Безпрецедентних переслідувань дзвони зазнали за радянських часів: спочатку було заборонено задіювати їх для богослужінь, а трохи згодом, із 1930 року, дзвони почали масово знищувати, переплавляючи для потреб металургійної галузі.

Щодо одного з найбільших концентраційних таборів Третього рейху. Відомо, що на вході до Бухенвальду був напис «Кожному своє» (нім. *Jedem das Seine*; до речі, віднедавна у Німеччині заборонено вживати цей вислів [32]). Дані про сумнозвісну катівню часів Другої світової війни, зокрема, використав німецький письменник Еріх Марія Ремарк, працюючи над романом «Іскра життя» (*Der Funke Leben*) [25]. У ці ворота можна ввійти (життя), а ось виходу з них шукати було даремно (переважно смерть). Тому людство має назавжди закарбувати у пам'яті: стихійні лиха, епідемії тощо – це однобічний рух, притаманний лінійним середовищам. Чи готове воно до руху в нелінійному середовищі?

Гасло «Кожному своє» перегукується зі сквородинським «Нерівна всім рівність». Зміст цього афоризму якнайкраще пояснює водограй, намальований славетним філософом. Алегорія прозора: струмені води з різних трубок потрапляють до посудин, які стоять довкруг водограю, що символізує Бога. У меншій посудині, звісно, менше води, однак вона так само повна, як і більша посудина, й у цьому вони рівні. Бог подібний до щедрого водограю, що наповнює різні посудини за їхньою місткістю. Як бачимо, тут є над чим замислитися.

Людство постійно намагалося боротися зі збудниками інфекційних хвороб, створюючи ліки, здійснюючи вакцинацію тощо. Неабияку роль у цій боротьбі відіграло й усвідомлення того, що хвороби можна зупинити,

зруйнувавши механізм їх поширення. Одним із таких дієвих методів є карантин, уперше введений у 1665 році в селі Ім (Еуам), графство Дербшир. Місцевий кравець Александр Хедфілд отримав вологу тканину з охопленого бубонною чумою Лондону і вирішив її просушити, не зваживши на бліх, які ховались у рулоні. Його підмайстер Джордж Віккарс, який допомагав у цій справі, і став першою жертвою страшної хвороби. Коли стало зрозуміло, яке лихо прийшло до Іму, священник Вільям Момпессон розробив план карантину і переконав селян його дотримуватися. По-перше, він уклав домовленість із графом Девонширським, який зобов'язався забезпечувати село всім необхідним. Посильні залишали товари приблизно за 1 км від Іму на межовому камінні (безконтактна доставка), а у спеціально вирізьблені в ньому заглиблення місцеві мешканці клали монети, попередньо оброблені оцтом (антисептик). По-друге, вони погодились самоізолюватися, тобто триматися подалі один від одного, не навідувати рідних і сусідів, самотужки та швидко ховати померлих. Карантин тривав понад рік, і за цей час Чорна смерть забрала життя 267 із 344 селян, але вчасно вжиті рішучі заходи зупинили її подальше просування на північ країни [12].

У 1830–1831 роках у Росії лютувала холера. Письменник і громадсько-політичний діяч Олександр Герцен, який тоді перебував у Москві, у «Минулому і думках» так висвітлював події, свідком яких став: «Холера – це слово, таке знайоме тепер в Європі, домашнє в Росії до того, що якийсь патріотичний поет називає холеру єдиною вірною союзницею Миколи, – пролунало тоді вперше на півночі. Усе тремтіло <від> страшної зарази, яка просувалася Волгою до Москви. Перебільшені чутки сповнювали жахом уяву. Хвороба йшла капризно, зупинялася, перестрибувала, здавалось, оминула Москву, і раптом грізна звістка «Холера в Москві!»...» [5, с.129]. Місто відразу набуло геть іншого вигляду: «Екіпажів було менше, похмурі натовпи люду стояли на перехрестях і торочили про отруювачів; карети, що возили хворих, кроком рухалися, супроводжувані поліцейськими; люди уникали чорних фур із трупами. Бюльтені про хворобу друкувалися двічі на день. Місто було оточено, як у воєнний час, і солдати застрелили якогось бідного дячка, що пробирався через річку. ... страх перед хворобою відібрав страх перед владою, мешканці ремствували...» [5, с.130].

Зрештою митрополит Філарет під час спеціального молебня виголосив проповідь, яка «перевершила решту; він узяв текстом, як ангел запропонував, щоб покарати, Давидові обрати війну, голод або чуму; Давид обрав чуму». Розгніваний цар Микола доручив міністрові Волконському «намилити Філарету голову і погрожував його відправити митрополитом до Грузії» [5, с.131]. На жаль, молебен «так само мало допоміг від зарази, як і хлористе вапно; хвороба збільшувалася» [5, с.131]. Зупинити ж її вдалося завдяки заходам генерал-губернатора Д.В. Голіцина, що його Олександр Герцен характеризує як людину благородну, освічену і дуже шановану. Князь «захопив московську громаду, й якимось усе залагодилося по-домашньому, тобто без особливого втручання уряду. Склався комітет із почесних мешканців – багатих поміщиків і купців. Кожен член узяв собі одну із частин

Москви. За кілька днів було відкрито двадцять лікарень, вони не коштували уряду жодної копійки, все було зроблено на пожертви. Купці давали безкоштовно все, що потрібно для лікарень, – ковдри, білизну і теплий одяг, який залишали тим, хто одужував» [5, с.132].

Пізніше, у 1849 році, російський письменник став свідком геть іншого перебігу епідемії холери, цього разу в Парижі: «Хвороба лютувала страшно. Червнева спека їй сприяла, бідні люди помирили, як мухи; міщани тікали з Парижа, інші сиділи замкнутись. Уряд, виключно перейнятий своєю боротьбою проти революціонерів, не думав вчиняти дієві заходи. Мізерні пожертви не відповідали вимогам. Бідні робітники залишалися покинутими напризволяще, у лікарнях бракувало ліжок, у поліції бракувало домовин, і в будинках, напхот напханих різними сім'ями, тіла залишалися дні по два у внутрішніх кімнатах» [5, с.131-132].

Сьогодні, коли над світом теж «гримить гроза», він, за влучним висловом Олександра Герцена, став «нарівні з обставинами», і знову кожна держава протистоїть новій загрозі переважно самотужки. Однак досвід самоорганізації свідомої громадськості за фінансової підтримки соціально відповідального бізнесу видається надзвичайно цінним і повчальним.

Повернемося до подій 1830–1831 років і деяких їхніх наслідків. Славний російський письменник Олександр Пушкін, затримавшись через холерний карантин у Болдині, впродовж трьох місяців завершив роботу над романом «Євгеній Онегін», «Повістями Белкіна» і «Маленькими трагедіями» [17]. (Цей феномен згодом навіть увійшов у історію класичної російської літератури під назвою «Болдинська осінь».) Іншого митця, Євгенія Баратинського, карантин застав у маєтку поблизу Казані, де він уперше випробував свої сили у прозі, створивши містичну повість «Перстень» [26]. Так режим ізоляції, змушуючи гранично обмежити спілкування вузьким, переважно родинним, колом, спонукав до пошуку нових можливостей для комунікації, а отже, й формування своєрідного мовно-естетичного ідеалу, втіленого у спілкуванні з потенційними читачами.

Звичайно, потужна енергія живила не тільки мистецькі осяння, засвідчуючи, що за часів складних випробувань людство, прагнучи вижити, виявляє невідпорну здатність до концентрації й усебічної реалізації свого творчого потенціалу. Зокрема, один із творців класичної фізики сер Ісаак Ньютон під час епідемії чуми 1665 року, вдаючись до «соціального дистанціювання» у маєтку Вулсторп, неподалік від Кембриджу, відкрив закон всесвітнього тяжіння, «метод плинних кількостей, або повільних переходів», відомий як інтегральне обчислення, або «обчислення похідних», і «теорію світла».

І знову до мистецтва та сьогодення. Коронавірусний контекст дістав великий резонанс у середовищі вагантів XXI століття. Найоперативніше, як зазвичай, зреагував пісенний жанр («Утром в газете – вечером в куплете»). Американські військові ветерани Мет Бест і Тім Монтана [28], київський гурт «Широкий лан» [27], Гарік Кричевський [4], «Група “Kurwa Matj”» [36], «Лісапетний батальйон» [15], RADIO ТАРОК, «Comedy Club», Тарас Стадницький («VIP Тернопіль»), фронтмен сумської групи «Кайа» Олександр Мілош [29; 30], інші чис-

ленні колективи та виконавці з усього світу створили й заспівали пісні про карантин, чимало з яких (даруйте за каламбур) стали «вірусними». (Це питання настільки цікаве і розлоге, що може стати темою окремого дослідження).

«Карантинний» доробок сум'янина спонукав нас до роздумів, зануривши у вир асоціацій. Звичайно, творчий задум Олександра Мілоша може мати з ними обмаль спільного, проте з'ява сопілки у відео на пісню «Сиди вдома, п...!!!», покликування до гоголівських творів [6], теми експропріації землі, особистісного вибору тощо, на наше переконання, не є випадковими. Тож далі про це докладніше.

По-перше, сопілка, близька родичка флейти. Вона відсилає до номадичних практик, використаних, зокрема, під час дитячого хрестового походу 1212 року. Тоді десятирічний Ніколас із Кельну заявив, що бачив у небі хрест, який знаменував хрестовий похід. Незважаючи на те, що король Фрідріх II наклав на нього заборону, навколо Ніколаса зібралося майже 20 тисяч дітей. Історичні документи свідчать, що для залучення прибічників, найстаршими з яких були 12-річні, Ніколас використав музику й ораторське мистецтво. Тут доречна і легенда про щуролова-музиканта, якому магістрат Гамельна не сплатив заслужену винагороду за порятунок міста від гризунів. Мстивий щуролов, граючи на флейті, вивів з міста всіх дітей, які зникли безслідно.

Не можна оминати згадкою й сопілку геніального Григорія Сковороди, що її він отримав у подарунок від проїжджих чумаків. Відомо, що Катерина II через князя Г.О. Потьомкіна передала українському філософові запрошення переїхати до Петербурга, на що той відповів: «Передайте матінці-цариці: мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця». Сковородинська сопілка, різьблена зі слонової кістки й інкрустована дорогоцінним камінням, була насправду коштовною, проте не її матеріальна вартість, а музика, яка з неї лунала, дарована нею магія творення, мали таке велике значення для Григорія Сковороди, що вибір на користь не «царського», а «божественного» вінця виявився для нього безумовним.

Тут одноставні й світові міфології, й священні книги людства (за Біблією, «І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, – і стала людина живою душею» (Бут. 2:7) [2, с.10]), й філософія (повітря – одна зі стихій, необхідних для створення / існування світу), й наука (медицина, анатомія людини тощо): життя в людське тіло потрібно вдихнути, і ця життєдайна енергія понад усе. Паралелі очевидні, адже духовий музичний інструмент теж не зазвучить без вдихуваного в нього струменя повітря.

Виявилось, що перед коронавірусною хворобою (Богом, смертю тощо) всі рівні, навіть ті, хто вважає, що не підвладний законам людським і Божим. Словосполучення «куршевельський вірус», що віднедавна увійшло в українську мову, – зайве тому підтвердження [18; 19; 24]. Прикметно й те, що мішенню для нього стали саме легені людини (натомість попередні інфекції вражали всі органи).

По-друге, образ Хоми Бруга. Відеоряд пісні «Сиди вдома, п...!!!» не випадково являє собою фрагмент екранізації «Вія» 1967 року, а саме епізод, коли герой після

другої ночі у церкві на загальний подив несподівано починає танцювати. Подієво-настрійний «навколокоронавірусний» стрижень пісні Олександра Мілоша «занурено» в самотутнє середовище українського етносу з його ментальністю, світосприйняттям, психологією, звичаєвістю тощо. З аудіовізуального виру старого кіна знову-таки виринає заклик до творення, самовизначення тощо. Цей вибір українці вкотре, як і Хома Брут, змушені робити з примусу, в ситуації присутнього «звуження меж», на тлі перманентних намагань влади змінити традиційну українську культуру, виробництво, сам спосіб життя тощо. «Фундаментального світоглядного вибору Хома Брут зробити не зміг» [8, с.91], а що оберуть українці зі своїм немалим досвідом номадичних практик, який ми вже висвітлювали раніше [11]?

По-третє, у приспіві пісні «17 тисяч гривень» посеред обивательської балаканини раптом вибухає рима «аусвайс – прайс». Обидва слова демонстративно іншомовні, чужорідні, та ще й із підкресленою алітерацією. *Ausweis* (нім. *ausweis*) – це документ, що посвідчує / ідентифікує особу. Такий документ діяв за часів німецької окупації України впродовж Другої світової війни (1941–1944); у Німеччині для гастарбайтерів; після 2014 року на окупованих українських землях – як видане окупантами посвідчення [9; 33]; впродовж карантину – як паперовий / цифровий пропуск для пересування містом і користування громадським транспортом. І щоразу за несприятливих умов влада, рятуючи себе, надавала регіонам «широкі повноваження», а по суті – кидала людей напризволяще, а вони у відповідь «самоізолювалися», намагалися вижити (часом за будь-яку ціну). Прикметно, що у документах, чинних нині на тимчасово окупованих теренах, у графі «номер паспорту, де і ким виданий» зазначено таке: «мешкає поза паспортированою місцевістю» (рос. «проживает вне паспортной территории»). Впадає в очі ще одна закономірність: влада, яка так чи інакше намагається «таврувати» громадян, нав'язуючи чергові «аусвайси», сприймається щонайменше як чужа, зловорожа, ба більше – окупаційна, відкрито чи приховано зневажається і рано чи пізно зазнає краху.

Часи змінюються – стратегії ідентифікування теж. Останнім часом широкого розповсюдження набувають індивідуальні ідентифікаційні номери та ID-картки з безконтактним електронним носієм (для загалу), цифрові підписи (для посадовців, підприємців), відкриті ідентифікатори ORCID (для науковців) тощо. Ця цікава і дражлива тема теж потребує належного наукового висвітлення.

Тепер до прайсу. Як свідчить науковий дискурс, упровадження *прейскурантів* (нім. *preiskurant*, від *preis* – ціна і фр. *courant* – поточний, застар. *прейс-курант*) і *прайс-листів* (англ. *price list*, від *price* – ціна і *list* – список) теж є поширеною номадичною практикою. Ще на світанні капіталізму власники підприємств відкривали крамниці, де робітникам, які працювали на них, пропонували певний асортимент продуктів і промислових товарів.

За часів радянсько-фінської війни 1940 року за поданням Народного комісару оборони К.С. Ворошилова у війську було впроваджено пайки (звідси й назва «воро-

шиловський пайок»). Цікаво, що військовослужбовцям видавали по 100 г горілки та 50 г сала через складні погодні умови (коли взимку температура знижувалася до –40°C); для танкістів норма подвоювалася, а для льотчиків замість горілки передбачався коньяк [20 (цит. за: 7, с.505-506); 21 (цит. за: 23, с.73)]. З 1 вересня 1941 року «наркомівські 100 грамів» отримували червоноармійці та керівний склад військ на передовій. І це на тлі боротьби з пияцтвом у діючій армії [22 (цит. за: 7, с.84-85)] та доказом, що вживання алкоголю при низьких температурах небезпечно для життя.

Пайки мали відповідати певним стандартам: тривалий термін придатності, можливість використання без додаткової обробки, гарна засвоюваність, герметичність, волого- і брудостійкість упаковки, висока харчова й енергетична цінність, уміст вітамінів, потенційна відсутність бризок і крихт, легкість і компактність. До складу пайка обов'язково входили посуд, засоби гігієни, засоби для підігрівання (сухе паливо) та дезінфекування (наприклад, води). Такий пайок передбачав не тільки повноцінну підтримку нормальної життєдіяльності людини, але й запобігав розвитку патогенної флори, що дуже важливо у складних ситуаціях, станах і середовищах.

Пізніше практика видавання пайків трансформувалася майже до невпізнанності. За радянських часів номадична номенклатура почала отримувати так звані спецпайки, що підкреслювало їхній високий соціальний статус і підвищувало мобільність.

Кожному своє: «низам» – мінімальний набір продуктів і промтоварів («соціальний кошук»: отримав зарплатню – витратив за прайсом), «верхівці» – повний комплект дефіцитів і делікатесів найвищої якості у спеціальних і спецкрамницях (байдуже до осетрини чи кав'яру – навіть хліб із особливого заводу [1])! отримав зарплатню – отримай і доповнення до неї. Наголосимо, що міркування навколо аусвайсів, прайсів і пайків для наукового дискурсу не є звичними, а тому залишають відкритий простір для осмислення й обговорення.

І на останок, подібно до представників нижчої демонології, коронавірус став майже невичерпним джерелом страхів, але для вагантів новітньої доби перетворився на привід для сатиричного викриття суспільних вад, адже світогляд сучасної людини значно ширший порівняно зі світосприйняттям представника XIX століття. Саме це й унаочнює творчий доробок геніального Миколи Гоголя, що його, за спостереженнями Анни Отіної, варто осмислювати «як культуру гри і як гру культури в її історичному (XIX столітті) і позачасовому змістах» [16, с.131].

Отже, ваганти, як завжди, на передовій. Саме вони вчергове підтримують людей, уселяючи оптимізм і сподівання на краще, вчергове демонструють неспроможність владної верхівки залатати «діряві дахи» економіки, політики, культури, побуту тощо.

Показовим виявився і перехід державних, соціальних, культурних тощо установ у віртуальне середовище. Віддалені видовищні послуги надали відвідувачам і глядачам музеї, картинні галереї (дистанційні екскурсії), театри (онлайн-вистави); навіть храми почали працювати на відстані. Іноді віртуальні відвідини змушували згадати криловський «Квартет», але не з вини учасників дійства, а з технічних причин (асинхронність аудіо й

відео та ін.). Сподіваємося, ба швидше переконані, трохи згодом відповідні фахівці успішно розв'яжуть ці проблеми, і ми, сидячи у своїх фотелях із філіжанками запашної кави, насолоджуватимемося спогляданням мальовничих краєвидів, живописних полотен і скульптур, відвідуванням усесвітньо відомих локацій, талановитою грою акторів і музикантів. Так зі «звуженням меж» людей у реальному середовищі відкриваються потенційні можливості для їх «розширення» у віртуальному.

У контексті окресленої проблематики привертають увагу міркування представників громадськості щодо вітчизняної освіти, зокрема дистанційної. Так, співзасновниця ГО «Батьківський контроль» та ГО «Смарт освіта», колумністки «Української правди» Зої Звиняцьківської [10] щодо вітчизняної освіти, зокрема дистанційної. Так, і громадський активіст Владислав Бовсуновський доходить невтішних висновків: «Військова агресія – і з'ясували, що немає армії. Пандемія – помітили, що немає медицини. Онлайн-уроки по телевізору – і, виявилося, немає й освіти» [3]. Зазначене свідчить про те, що людина має віддавати перевагу об'єктивній інформації та знанням, що ґрунтуються на усталених правилах, а не на неперевірених фактах (фейках). Навчатися безперервно, впродовж усього життя, освоюючи альтернативні середовища, – у дистанційному навчанні (і не тільки) профільне міністерство вбачає майбутнє освітнього процесу в Україні [13]. І тут, як ніколи, у пригоді може стати концепція LLL-освіти.

Більшість людей у стані «звуження меж» через карантин особливо гостро відчувають комунікативний дискомфорт і шукають розради / порятунку у віртуальному середовищі. Переважно завдяки інформаційно-комунікативним технологіям і вивільненому часу ми набуваємо більшої здатності до спілкування. Якщо раніше розмова, листування тощо регламентувалися чіткими часопросторовими межами та зводилися до стислих повідомлень або лапідарних діалогів, то нині, коли «незнайомі» та «далекі» набагато швидше стають «знайомими» та «близькими», карантин спонукає до трансформування усталеного мовно-естетичного ідеалу. Віртуальне середовище вможливує переорієнтацію зі стаціонарної роботи та навчання на «віртуальну» діяльність, даючи присутні переваги та збільшуючи шанси зробити кар'єру (щонайменше зберегти своє робоче місце), продовжити або завершити навчання тощо.

Журналіст Всеволод Некрасов аналізує актуальні новини щодо американських (Zoom Video Communications, Amazon, Netflix, Walmart, Steam, CVS Pharmacy, Papa John's, Domino's, Pizza Hut) і українських компаній («Епіцентр», «Укрпошта», «Розетка» [14]), для яких пандемія COVID-19 стала «трампліном, а не гирями на ногах». До спалаху коронавірусної хвороби, принаймні в Україні, перелік лідерів ринку мав дещо інший вигляд [37]. Наразі відбувається виразний зсув у бік продажу продовольчих і побутових товарів у онлайн-магазинах; у транспортній галузі скрутні часи переживають компанії, що займаються пасажирськими перевезеннями, натовість набирають обертів ті, що надають послуги з доставки. Вочевидь, у майбутньому інноваційна діяльність має виходити з нових реалій: урахувати можливість ізолювання, передбачати переорієнтування виробників і

надавачів послуг на віддалену працю в інших середовищах тощо. Це своєю чергою має спричинитися до значних змін у економічній і соціальній сферах, а також до трансформації світоглядних налаштувань людей.

Висновки. Пандемія коронавірусної хвороби 2020 року, безперечно, стала для всього світу складним випробуванням. Але, як кажуть у народі, лихо не без добра. Спробуємо виокремити позитивні наслідки COVID-19: падіння обсягів промислового виробництва – очищення довкілля; зростання смертності – зменшення навантаження на держбюджет завдяки припиненню соцвиплат (у випадку смерті літніх осіб); сприяння самоорганізації соціуму, переорієнтації свідомості людей на пошуки альтернативних засобів / ресурсів для існування в різних середовищах із немасштабувальних (виробничих) професій на масштабувальні (генерацію ідей) [31, с.71] тощо. У жодному разі пандемія коронавірусної хвороби не є приводом для веселощів, і ми глибоко співчуваємо померлим та їхнім родинам, проте карантин – це справді слухна нагода для роздумів, самозаглиблення й одночасно зближення та спілкування з людьми (на засадах трансформування традиційного мовно-естетичного ідеалу), аналізу помилок, самовдосконалення, корегування попередніх (наскільки це можливо) і прийняття нових рішень, які або вбезпечать від іще жакливіших потрясінь, або допоможуть мінімізувати їхні руйнівні наслідки.

«Коли б знаття, де впаду, то б соломки підстелив» – народна мудрість, як завжди, доречна і вичерпна. Сподіваємося, завдяки коронавірусу-призвідцю майже всі переконалися, що вже час готувати «соломку». Людство має докорінно переглянути своє ставлення до довкілля, передусім рослинно-тваринного світу – аж до вірусів, щоб у подальшому не довелось хреститися (чи відхрещуватися). Щодо соціальних аспектів, то працедавцям насамперед варто добре обміркувати переорієнтування з немасштабувальних професій на масштабувальні, переведення персоналу там, де це можливо і доцільно, до home offices – віддалених робочих місць, розширення арсеналу способів і засобів комунікації тощо. Щодо освітньої галузі, то першорядним завданням педагога має стати далекоглядне керування процесом набуття нових і вдосконалення вже наявних компетентностей. Ті, хто навчають, повинні чітко усвідомлювати суспільні запити, правильно розуміти свою місію (викладача, коуча, модератора, тьютора тощо) на певному відтинку довгого шляху освіти (зокрема дистанційної) впродовж усього життя, повсякчас опановувати прогресивним інструментарієм і творчо поєднувати знання предмета з рештою фахових умінь та навичок. І в цьому контексті особливого значення набуває створення специфічного комунікаційного середовища дистанційного навчання.

Вочевидь, номадичні практики надзвичайного стану, карантину, ідентифікації, прайсів, пайків і аусвайсів, особливо в аспекті їхнього впливу на свідомість, і зумовлене ними трансформування світоглядних, аксіологічних, онтологічних, гносеологічних та інших чинників потребують подальшого ґрунтового дослідження. Григорій Сковорода зробив свій вибір, не зрадивши собі, тому й залишився жити у вічності, Хома Брут – ні, тому й згинув. Отже, *alea jacta est*, коронавірусом жереб кинуто – черга за людством.

Література

1. Барыкин К. Наркомовский паёк. Коммерсантъ. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2293462>
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. І. Огієнка. Київ: Українське біблійне товариство, 2003. 1375 с.
3. Бовнуновський В. URL: <https://www.facebook.com/bovnvlad?fref=nf>
4. Гариш Кричевський спел о коронавірусє. Корреспондент. 25 марта 2020. URL: <https://korrespondent.net/lifestyle/4209074-haryk-kruchevskiy-spel-o-koronaviruse>
5. Герцен А.И. Собр. соч.: в 30 т. Т. VIII: Былое и думы. 1852–1868. Ч. I – III. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. 526 с.
6. Гоголь М.В. Вій / пер. Антін Харченко. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=14>
7. Горьков Ю.А. Государственный Комитет Оборонны постановляет (1941–1945). Цифры, документы. Москва: ОЛМА-ЛТРЕСС, 2002. 575 с.
8. Дениско Л.Н. Н.В. Гоголь об истоках украинской философии в повести «Вий». Філософія мови: текст, образ, реальність: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції до 200-річчя з дня народження Миколи Васильовича Гоголя, 30–31 березня 2009 року / відп. за вип.: В.М. Вандишев, С.О. Швачко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – С.90–91.
9. Євчин Д. Земля в Криму: взяти «аусвайс» і зберегти власність? Крим. Реалії. 31 травня 2020. URL: <https://ua.krymr.com/a/zemlya-v-krymu-vzyatu-ausvajs-i-zberegti-vlasnist/30644580.html>
10. Звиняцьківська З. Школа життя: як дистанційне навчання та уроки по телевізору виявили, що в Україні немає освіти. Українська правда. Життя. 10 квітня 2020. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/04/10/240548/>
11. Книш І.В. Концептуалізація номадизму: соціокультурний дискурс: монографія. Одеса: КУЛПІСНКО С.В., 2018. 430 с.
12. Лысенко Д. Героический карантин. Англия. 08.04.2020. URL: <https://angliya.com/2020/04/08/karantin-geroicheskoye-uyam-angliya/>
13. Наказ «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» № 466 від 25.04.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>
14. Некрасов В. Десять американських та українських компаній, які «піднімаються» на карантині. Економічна правда. 22 квітня 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/22/659639/>
15. Олійник І. Трохи позитиву: гурт «Лісапетний батальйон» заспівав про вірус. URL: https://ye.ua/kultura/47989_Trohi-rozitivni_durt_Lisapetnii_batalyon_zaspravav_pro_virus.html
16. Отиня А.Е. Воплощение карнавальной смеховой традиции в повести Н.В. Гоголя «Вий». Філософія мови: текст, образ, реальність: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції до 200-річчя з дня народження Миколи Васильовича Гоголя, 30–31 березня 2009 року / відп. за вип.: В.М. Вандишев, С.О. Швачко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – С.131–132.
17. Перцова В. Как самоизоляция во время чумы помогла Исааку Ньютону совершить научную революцию. Forbes. 17.03.2020. URL: <https://www.forbes.ru/forbeslife/395257-ka-k-samoizolyaciya-vo-vremya-velikoy-chumy-pomogla-isaaku-nyutonu-sovershit>
18. Портников В. Коронавірус, Куршевель і безвідповідальна українська еліта. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Lk2yaCSZqoM&vl=uk>
19. Портников В. Куршевельський вірус безвідповідальності. Еспресо. 25 березня 2020. URL: https://espreso.tv/article/2020/03/25/vitaliy_portnykov_kurshevelskiy_virus_bezvidpovidalnosti
20. Постановление ГКО от 22 августа 1941 года № ГКО-562сс «О введении водки на снабжение в действующей Красной армии». URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%93%D0%9A%D0%9E_%E2%84%96_562%D1%81%D1%81_%D0%BE%D1%82_2.08.41
21. Приказ Народного комиссара обороны Союза ССР «О выдаче военнослужащим передовой линии действующей армии водки по 100 граммов в день» № 0320 от 25 августа 1941 года. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9D%D0%9A%D0%9E_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_%D0%BE%D1%82_25.08.1941_%E2%84%96_0320
22. Приказ Народного комиссара обороны Союза ССР «О борьбе с пьянством в РККА» № 0219 от 28 декабря 1938 года. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9D%D0%9A%D0%9E_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_%D0%BE%D1%82_28.12.1938_%E2%84%96_0219
23. Приказы Народного комиссара обороны СССР. 22 июня 1941–1942 г. Москва: ППРРА, 1997. Т. 13 (2–2). 448 с. (Русский архив: Великая Отечественная).
24. Пятин А. «Великолепнейшая среда для вируса»: как Куршевель мог стать источником для заражения России коронавирусом. Forbes. 15.05.2020. URL: <https://www.forbes.ru/newsroom/milliardery/400633-velikolepneyschaya-sreda-dlya-virusa-ka-k-kurshevel-mog-stat-istochnikom>
25. Ремарк Э.М. Искра жизни / пер с нем. М. Рудницкий. Москва: АСП. 448 с.
26. Сальникова А. Как переживали изоляцию русские писатели и их герои. Культура. РФ. URL: <https://www.culture.ru/materials/255668/ka-k-perezivali-izolyaciju-russkie-pisateli-i-ikhi-geroi>
27. Скоростецкий В. «... Краше лікарю й солдату ти допоможи!»: українці створили кавер-версію «вірусної» пісні американських ветеранів про карантин. АрміяІнформ. 11 квітня 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/04/krashie-likaryu-j-soldatu-ty-dopomozhy-ukrayinczi-stvorily-ka-ver-versiyu-virusnoyi-pisni-amerikanskyh-veteraniv-pro-karantyn/>
28. Скоростецкий В. Не спрочиняйте паніки, не бійтеся у чергах за рулон туалетного паперу, користуйтеся антисептиком – поради від американських учасників бойових дій. АрміяІнформ. 30 березня 2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/03/ne-spruchnyajte-paniky-ne-byjtesya-u-cherгах-zarulon-tualetnogo-papery-korystujtes-antyseptikom-porady-vid-amerikanskyh-uchasnykiv-bojovyh-dij/>
29. Сумський музикант записав пісню про карантин. SumyToday. 02 квітня 2020. URL: <http://sumy.today/news/culture/1177-sumskiy-muzykant-zapysav-pisniu-pro-karantyn.html>
30. Сумський музикант записав пісню про карантинні штрафи. SumyToday. 07 квітня 2020. URL: <http://sumy.today/news/culture/1444-sumskiy-muzykant-zapysav-pisniu-pro-karantynni-shtrafy-video.html>
31. Шалєб Н.Н. Чёрный лебедь. Под знаком непредсказуемости / пер. с англ.: В. Сонькина, А. Бердичевского, М. Костио-

новой, О. Попова. Москва: КоЛибри, 2010. 528 с. (Серия: Человек Мыслящий. Идеи, способные изменить мир).

32. У Німеччини заборонили слоган «Кожному своє». ПІСН. 14 січня 2009. URL: <https://tsn.ua/svit/u-nimechchini-zaboronili-slogan-kozhnomu-svoye.html>

33. «Це як аусвайс»: українцям пояснили, чому кримчани обзавелися російськими паспортами. Обозревateľ. 8.07.2017. <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/51032-tse-yak-ausvajs-ukrajintsyam-poyasnili-chomu-krimchani-obzavelisya-rosijskimi-pasportami.htm>

34. Center for Systems Science and Engineering at Johns Hopkins University. URL: <https://systems.jhu.edu/research/public-health/2019-ncov-map-faqs/>

35. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU). – Rezhyim dostupu: <http://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>

36. Група «Kurwa Matj» – пісенка «Карантин». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iKzazdFWWmE>

37. Mind Innovation Index 2019: искусственный интеллект, но пиратский софт. 11 октября 2019. URL: <https://mind.ua/ru/publications/20203121-mind-innovation-index-2019-iskusstvennyj-intellekt-no-piratskij-soft>

38. Orent W. How Plagues Really Work. The next pandemic will erupt, not from the jungle, but from the disease factories of hospitals, refugee camps and cities / ed. by P. Weintraub. URL: <https://aeon.co/essays/the-next-pandemic-will-be-nothing-like-ebola>

References

1. Barykin K. Narkomovskij paeK. – Rezhyim dostupa: <https://www.kommersant.ru/doc/2293462>.

2. Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho zapovitu / per. prof. I. Ohienka. – Kyiv: Ukrainske bibliine tovarystvo, 2003. – 1375 s.

3. Bovsunovskij V. – Rezhyim dostupa: <https://www.facebook.com/bovvlad?fref=nf>

4. GariK Krychevskij spel o koronavirusе // Korrespondent.net. – 25 marta 2020. – Rezhyim dostupa: <https://korrespondent.net/lifestyle/4209074-haryk-krychevskiy-spel-o-koronavyruse>
<https://korrespondent.net/lifestyle/4209074-haryk-krychevskiy-spel-o-koronavyruse>.

5. Gerzen A.I. Sobr. soch.: v 30 t. T. VIII: Byloe i dumy. 1852–1868. – Ch. I–III. – Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1956. – 526 s.

6. Hohol M.V. Vii / per. Antin Kharchenko. – Rezhyim dostupu: <http://www.ukrlib.com.ua/world/print.php?tid=14>.

7. Gorkov Yu.A. Gosudarstvennyj Komitet Oborony postanovlyayet (1941–1945). Cifry, dokumenty. – Moskva: OLMА-PRESS, 2002. – 575 s.

8. Denisko L.N. N.V. Gogol ob istokah ukrainskoj filosofii v povesti «Vij» // Filosofii movy: tekst, obraz, realnist: Materialy Mizhnarodnoi naukovno-teoretichnoi konferentsii / Vidp. za vyp.: V.M. Vandyshhev, S.O. Shvachko. – Sumy: SumDU, 2009. – S. 90-91.

9. Yevchyn D. Zemlia v Krymu: vziaty «ausvajs» i zberegty vlasnist? // Krym. Realii. – 31 travnia 2020. – Rezhyim dostupu: <https://ua.krym.com/a/zemlya-v-krymu-vzyaty-ausvajs-i-zberegty-vlasnist/30644580.html>

10. Zvyniatskijvska Z. Shkola zhyttia: yak dystantsiine navchannia ta uroky po televizoru vyiavlyly, sicho v Ukraini nemaie osvity // Ukrainska pravda. Zhyttia. – 10 kvitnia 2020. – Rezhyim dostupu: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/04/10/240548/>

11. Knysh I.V. Kontseptualizatsiia nomadyzmu: sotsiokulturnyi dyskurs: monografii. – Odesa: KUPRIENKO S.V., 2018. – 430 s.

12. Lysenko D. Geroicheskiy podvig. Angliya // Weekly Russian

Newspaper. 08.04.2020. – Rezhyim dostupa: <https://angliya.com/2020/04/08/karantin-derevnya-eyam-angliya/>

13. NaKaz «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia» № 466 vid 25.04.2013. – Rezhyim dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.

14. Nekrasov V. Desiat amerykanskyykh ta ukrainskyykh kompanii, yakі «pidnimaiutsia» na karantyni // Ekonomichna pravda. – 22 kvitnia 2020. – Rezhyim dostupu: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/22/659639/>.

15. Oliinyk I. Trokhy pozytyvu: hurt «Lisapetnyi batalion» zaspivav pro virus. – Rezhyim dostupu: https://ye.ua/kultura/47989-Trohi_pozitivu_gurt_Lisapetnyi_batalyon_zaspivav_pro_vi_rus.html.

16. Otina A.E. Voploshenie karnavalnoj smehovoj tradicii povesti N.V. Gogolya «Vij» // Filosofii movy: tekst, obraz, realnist: materialy Mizhnarodnoi naukovno-teoretichnoi konferentsii do 200-richchya z dnya narodzhennya Mikoli Vasilovicha Gogolya, 30–31 bereznia 2009 roku. – Sumi: Vid-vo Sumdu, 2009. – S. 131-132.

17. Percova V. Kak samoizolyaciya vo vremya chumy pomogla Isaaku Nyutonu sovershit nauchnyu revolyuciyu // Forbes. – 17.03.2020. – Rezhyim dostupu: <https://www.forbes.ru/forbeslife/395257-kak-samoizolyaciya-vo-vremya-velikoy-chumy-pomogla-isaaku-nyutonu-sovershit>

18. Portnykov V. Koronavirus, Kurshevel i bezvidpovidalna ukrainska elita. – Rezhyim dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=Lk2yaCSzqoM&vl=uk>.

19. 2. Portnykov V. Kurshevelskiy virus bezvidpovidalnosti // Espresso/20 bereznia 2020. – Rezhyim dostupu: https://espreso.tv/article/2020/03/25/vitaliy-portnykov_kurshevelskiy_virus_bezvidpovidalnosti.

20. Postanovlenie ot 22 avgusta 1941 goda № GKО-562sc «O vvedenii vodki na snabzhenie v dejstvuyushej Krasnoj Armii». – Rezhyim dostupa: https://ru.wikisource.org/wiki/Postanovlenie_ot_22_avgusta_1941_goda№_GKO-562sc_22.08.41

21. Prikaz narodnogo komissara oborony SSSR ot 25 avgusta 1941 goda № 0320 «O vydache voennosluzhashim peredovoj linii dejstvuyushej armii vodki po 100 grammov v den». – Rezhyim dostupa: https://ru.wikisource.org/wiki/%Prikaz_narodnogo_komissara_oborony_SSSR_ot_25.08.1941№_0320.

22. Prikaz NKO SSSR ot 28.12.1938 № 0219 «O borbe s pyanstvom v RKKA». – Rezhyim dostupa: https://ru.wikisource.org/wiki/Prikaz_NKO_SSSR_ot_28.12.1938№_0219.

23. Prikazy narodnogo komissara oborony SSSR, 22 iyunya 1941–1942 g. Moskva: Terra, 1997. – T. 13 (2–2). – 448 s. – (Russkij arhiv: Velikaya Otechestvennaya).

24. Pyatin A. «Velikolepnejshaya sreda dlya virusa»: kak Kurshevel mog stat istochnikom dlya zarazheniya Rossii koronavirusom // Forbes. – 15.05.2020. – Rezhyim dostupa: <https://www.forbes.ru/newsroom/miliardery/400633-velikolepnejshaya-sreda-dlya-virusa-kak-kurshevel-mog-stat-istochnikom>

25. Remark E.M. Iskra zhizni / per s nem. M. Rudnickij. – Moskva: AST. 448 s.

26. Salnikova L. Kak perezhivali izolyaciyu russkie pisateli i ih geroi // Kultura. RF. – Rezhyim dostupa: <https://www.culture.ru/materials/255668/kak-perezhivali-izolyaciyu-russkie-pisateli-i-ikh-geroi>.

27. Skorostetskiy Volodymyr. «... Krashche likariu y soldatu ty dopomozhy!»: ukrainsi stvorily kaver-versiiu «virusnoi» pisnia amerykanskyykh veteraniv pro karantyn // ArmiiInform. – 11 kvitnia 2020. – Rezhyim dostupu: <https://armyinform.com.ua/2020/04/krashhe-likariu-j-soldatu-ty-dopomozhy-ukrayinczi-stvorily-kaver-versiyu-virusnoyi-pisni-amerykanskyykh-veteraniv-pro-karantyn/>.

28. Skorostetskyi V. *Ne sprychyniaite paniky, ne bytesia u cherkhakh za rulon tualetnoho paperu, korystuites antyseptykom – porady vid amerykanskykh uchashnykiv boiovykh dii* // *ArmiaInform*. – 30 bereznia 2020. – Rezhym dostupu: <https://armyinform.com.ua/2020/03/ne-sprychynyajte-paniky-ne-bytesya-u-cherhah-za-rulon-tualetnogo-paperu-korystujtes-antyseptykom-porady-vid-amerykanskykh-uchashnykiv-boiovykh-dii/>

29. Sumskyi muzykant zapysav pisniu pro karantyn // *SumyToday*. – 02 kvitnia 2020. – Rezhym dostupa: <http://sumy.today/news/culture/1177-sumskyi-muzykant-zapysav-pisniu-pro-karantyn.html>.

30. Sumskyi muzykant zapysav pisniu pro karantynni shtrafy (video) // *SumyToday*. – 07 kvitnia 2020. – Rezhym dostupu: <http://sumy.today/news/culture/1444-sumskyi-muzykant-zapysav-pisniu-pro-karantynni-shtrafy-video.html> <http://sumy.today/news/culture/1444-sumskyi-muzykant-zapysav-pisniu-pro-karantynni-shtrafy-video.html>.

31. Taleb N.N. *Chyornyj lebed. Pod znakom nepredskazuemosti / per. s angl.: V. Sonkina, A. Berdichevskogo, M. Kostionovoj, O. Popova.* – Moskva: KoLibri, 2010. – 528 s. – (Seriya: Chelovek Myslyashij. Idei, sposobnye izmenit mir).

32. U Nimechchini zaboronyly slohan Jedem das Seine («Kozhinomu svoie») // *Svit*. – 14 sichnia 2009. – Rezhym dostupu: [https://](https://tsn.ua/svit/u-nimechchini-zaboronili-slogan-kozhinomu-svoie.html)

tsn.ua/svit/u-nimechchini-zaboronili-slogan-kozhinomu-svoie.html.

33. «Tse yak ausvais»: ukraintsiam poiasnyly, chomu krymchany obzavelisia rosiiskymy pasportamy // *Obozrevatel*. – 8.07.2017. – Rezhym dostupu: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/51032-tse-yak-ausvais-ukraintsiyam-poyasnili-chomu-krymchani-obzavelisia-rosijskimi-pasportami.htm>.

34. Center for Systems Science and Engineering at Johns Hopkins University. – Rezhym dostupu: <https://systems.jhu.edu/research/public-health/2019-ncov-map-faqs/>.

35. COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU). – Rezhym dostupu: <http://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6>

36. Grupa «Kurwa Matj» – pisenka «Karantyn». – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=iKZazdFWWmE>

37. Mind Innovation Index 2019: iskusstvennyj intellekt, no piratskij soft. – 11 oktyabrya 2019. – Rezhim dostupa: <https://mind.ua/ru/publications/20203121-mind-innovation-index-2019-iskusstvennyj-intellekt-no-piratskij-soft>.

38. Orent W. *How Plagues Really Work, The next pandemic will erupt, not from the jungle, but from the disease factories of hospitals, refugee camps and cities* / ed. by P. Weintraub. – Rezhym dostupu: <https://aeon.co/essays/the-next-pandemic-will-be-nothing-like-ebola>.

Knysh I.V.,

*Doctoral Researcher of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activities,
National Pedagogical Dragomanov University, knysh_sumy@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

THE IMPACT OF THE EMERGENCY SITUATION ON WORLDVIEW TRANSFORMATIONS (CORONAVIRUS COVID-19)

Emphasis is placed on worldview transformations in the context of an emergency caused by a coronavirus pandemic. The history of quarantine is covered and measures to «narrow the boundaries» of a person are introduced. The consequences of being in self-isolation of famous figures of science and culture are considered (vagantes). The reaction of modern vagrants to the events around COVID-19 has been clarified. It is noted that distancing in the real world determines the distance of people from each other, and in the virtual – their rapprochement, which contributes to the formation of a kind of communication environment. Emphasis is placed on new varieties of «variations of human boundaries», education (distance) and labor (remote), which arose due to information and communication technologies

Key words: COVID-19, coronavirus disease, trigger, emergency, quarantine, worldview, «variation (narrowing/expansion) of human boundaries», vagantes, real/virtual environment, communication, information and communication technologies, distance education.

УДК 366.637

Косюк О.М.,

к.філол.н., доцент кафедри соціальних комунікацій факультету філології та журналістики
СНУ ім. Лесі Українки, o_kosuk@ukr.net

Україна, м. Луцьк

РАЦІОНАЛІЗМ ЯК ОСНОВНИЙ АСПЕКТ ПРОЗОРСТІ АРХІТЕКТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті йдеться про те, що слова – надзвичайно еластичні форми, вони часто однаково передають несхожі ідеї, або ж, як свого часу твердили ангелологи, вкладають кардинально різний зміст у подібні лексеми. З усіх мов, які розповідають про минуле та сучасне, найбільш зрозуміла мова архітектури, у контексті якої значення не такі аморфні, якщо передаються за допомогою «каменю». Додатковим фактором прозорості архітектурної комунікації слід уважати її належність до реалістичної парадигми культуротворення: Античність, Відродження, Просвітництво, епоха «критичного реалізму» тощо.

Ключові слова: архітектура, архітектоніка, тріада Вітрувія, раціоналізм, реалізм, комунікація.

Постановка проблеми. Щойно найдавніша людина навчилася виготовляти знаряддя праці, її помешканням, замість печери, стала будівля, яка з часом набула доволі естетичного вигляду та глибокого сенсу. Спосіб створення будівель різного призначення стародавні греки назвали архітектурою (архітектоніка – будівництво).

Архітектура – це водночас наука, мистецтво проектування й створення замкненого, відмежованого від природи утилітарно-художнього «обжитого» світу, який дозволяє людям отримати захист, звзвити коло спілкування та задовольнити органічні потреби. Саме завдяки архітектурі виникла «друга природа» – матеріальне середовище/культура.

Ми ж пропонуємо вважати культуру [1] та її фундаментальний складник – архітектуру – знаковим еквівалентом комунікації.

Мега написання публікації – засвідчити, що з найдавніших часів і до сьогодні у книгах Вітрувія та його інтерпретаторів й опонентів, у працях письменників і науковців сучасності відслідковується тенденція вважати архітектуру фактором комунікації та одним із найточніших передавачів інформації, який зберігає думки зниклих народів та продукує інформаційний простір сучасності. Не випадково теорія архітектури водночас вважається ще й однією із концепцій риторики.

Виклад основного матеріалу. Розвиток архітектури, як і культури загалом, залежить від багатьох чинників: естетичних ідеалів, щоденних та художніх потреб людини, політико-економічних формацій (як територій життєдіяльності демографічних спільнот). Архітектура більше, ніж інші мистецтва, пов'язана з прогресом техніки та виробничих сил. Вона – творчість, інженерія й будівництво водночас. Жодна інша царина фантазії та виробництва не потребує такого зосередження колективних зусиль та матеріальних благ. Єгипетські піраміди будувалися століттями з велетенських кам'яних брил, їх зводили мільйони рабів. Архітектурні будівлі загалом традиційно створювалися «на віки» (це тільки тепер вони переважно одноразово-пластикові й «друкуються» принтером за три дні, як-от коронавірусні лікарні у Китаї).

Єдина «шира» архітектура наших днів (оскільки лише вона відповідає потребам та ідеям цивілізації ХХ–ХХІ ст.) – це, як справедливо зазначив Г. Лебон, – типові

споруди: багатоповерхова будівля, залізничний міст та вокзал. Стандартизоване ужиткове мистецтво настільки характеризує нашу добу, наскільки епоху Середньовіччя уособлювали готичні церкви або – феодальні замки. Внутрішній світ людини, її уявлення про рівень захищеності незмінно «накладаються» на забудову обжитого простору.

Для майбутньої археології (а також для вивчення історії й теорії комунікації – О.К.), за припущеннями вченого, великі сучасні готелі й готичні собори теж будуть однаково цікавими, тому що вони – елементи однієї парадигми ключових трансформацій, яку формує кожне століття, розповідаючи про рівень життя, смаки, еталони, ідеали окремих спільнот. Навіть найменш оригінальні й відверто «небудівничі» раси залишають по собі якийсь предметний знак. Цей слід завжди належатиме тільки їм і розкриватиме щось виключно з їхнього особистого душевного складу та потаємних думок. Особливо це стосується споруд примітивних народів: найдавніші несвідомі архітектори та художники (ті, що «мислили» переважно образами) – досконале дзеркало своєї спільноти. Їхні твори, немов найточніші документи, відтворюють справжній образ народу, бо «неотесані цивілізацією митці», на думку того ж таки Г. Лебона, занадто несвідомі й наївні, аби бути нещирими, й надміру сприйнятливі до навколишнього середовища, щоб не ігнорувати його ідей, почуттів, потреб і прагнень. У них немає свободи, оскільки органічні митці визрівають у тісних «шорах» традицій, ідей, вірувань, сукупність яких утворює душу раси та епохи, спадщину почуттів, думок і навіювань. Вплив усього цього і на них, й на наступні покоління – всемогутній. Органічна творча комунікація керована темною сферою несвідомого, тому вона й непомилна. Якщо б, не маючи її взірців, ми знали про минулі століття тільки те, що оповідають художня література й наскрізно тенденційні тексти давніх істориків, то справжнє минуле будь-якого народу було б для нас майже настільки прихованим, як минуле затоплених таємничих атлантид.

Факти й думки, що поступово формувалися з численних впливів, вірувань, потреб, успадкованих спільнотою, часто незрозумілі для людей іншої раси, тим паче – для наступних поколінь. Проте вони не такі аморфні, якщо передаються нам за допомогою каменю, аніж коли

доходить в еквіваленті слів. Слова – надзвичайно еластичні форми, вони часто покривають абсолютно однаковим «вбранням» несхожі ідеї або ж вкладають в подібні слова кардинально різний зміст (як свого часу твердили ангелологи). З усіх мов, які розповідають про минуле, саме мова архітектури – найбільш зрозуміла. Вона щиріша за мову книг, менш афористична, ніж релігійні тексти, і – що найважливіше – здатна передавати водночас смаки й потреби своїх творців та користувачів. «Кам'яні книги єдині, котрі ніколи не брешуть, і на цій підставі, – зазначив Г. Лебон, – я їм відводжу головне місце у своїх працях з історії цивілізації. Я завжди мав велику недовіру до літературних документів. Вони, як правило, вводять в оману і нечасно навчають. Пам'ятник ніколи не обманює і завжди навчає. Він найкраще зберігає думку зниклих народів. Треба шкодувати з приводу розумової сліпоти фахівців, котрі вважають за потрібне шукати на будівлях тільки написи» [2].

Цікава у цьому сенсі єгипетська архітектура, на думку фахівців, вона – вираз особливого ідеалу: єгиптяни, через ефемерність та скороминучість людського існування, мріяли створити нетлінне житло, бо, на відміну від інших, зневажали багатостраждальне життя та покладалися на багатообіцяючу смерть. Більш за все єгиптян цікавила нерухома мумія у золотій масці з покритими емаллю очима, яка вічно споглядатиме таємничі ієрогліфи з глибини свого сакрального помешкання. У величезному, як палац, гробовому будинку, серед розписаних і покритих статуями стін, нескінченних коридорів, ці мумії отримували все, що приваблювало людину протягом її короткого земного існування: для величних кам'яних морфеїв копали підземелля, споруджували обеліски й піраміди, обтесували колоси (які й досі «загадково споглядають нас» із виразом супокою та величі на своїх кам'яних тронах). У цій архітектурі все було міцним та масивним, тому що вона прагнула бути (зрештою, мабуть, – і виявилася) – вічною...

Цікаво, що на наступному витку цивілізації – у Стародавній Елладі – будівництво набрало демократичніших рис. Культурні споруди своєю архітектурною технікою утверджували вже не ностальгійну вічність, а красу, свободу та гідність людини. Саме тоді виникли нові види суспільних будов – театри, стадіони, школи. Зодчі у своїй творчості сповідували гуманістичний принцип краси, сформульований Аристотелем: прекрасне має бути не надто великим і не вельми малим, адже міра краси – людина, тож саме їй слід підпорядковувати параметри будівель та споруд [3].

Але вже у наскрізь мілітарному й грізному Стародавньому Римі архітектурні еталони та виміри дещо змінилися. Будівничі стали застосовувати аркові бетонні конструкції – з'явилися амфітеатри, форуми, триумфальні арки, які відображали ідею не гуманності, а державотворчості та законодавчої величі імперської спільноти. Римська архітектура не лише вражала помпезністю, а й активувала морфічну екзотику Єгипту. Найвідоміший архітектор Стародавнього світу – Вітрувій вважається витоковим академічним авторитетом у царині архітектури.

Вже у першому столітті до нашої ери в риторичі – мистецтві мовлення й тлумачення інформації – Вітрувій акцентує місію пам'яті. В його інтерпретації, Мнемозина –

богиня фіксування спогадів – не випадково ще й матір усіх муз, наук, занять, мистецтв і творчостей. Людина, яка не має пам'яті, – не здатна культивувати. До того ж, суттєво не записувати/фіксувати інформацію, а «тримати її у голові».

У десяти книгах Вітрувій довів, що архітектура – універсальне мистецтво комунікації, тому людина, яка прагне стати архітектором, має, хоча б поверхово, ознайомитись з комплексом усіх існуючих наук. (Задля справедливості слід сказати – Стародавній світ цих ідей не сприйняв. Активувалися вони аж у творчості Леонардо да Вінчі у зображенні знаменитої вітрувіанської людини). Еталон вимірів для Вітрувія, як і для його попередників, – антропологічне тіло, пропорції якого – модель усіх архітектурних споруд. Один будинок і ціле місто – еквівалентні гармонії людських тіл.

На думку сучасних учених [4], лексема «архітектура» була для Вітрувія поняттям, яке зараз активно використовують програмісти, «будуючи» електронно-вчислювальну техніку та створюючи актуальні функціональні програми для використання найновіших технологій. Аби записати елементарний звук – потрібна складна «архітектура», налаштована на чітке запам'ятовування алгоритмів (сукупностей точно запрограмованого порядку правил/набір інструкцій Аль-Хорезмі). У структурі сучасної синонімії агоритм/алгорифм еквівалентний також поняттям технологія, культура, комунікація [5].

Як зробити, щоб архітектура (у прямому й переносному значеннях) трималася в нашій пам'яті? Механічно це втілити неможливо. За Вітрувієм, існує кілька форм «запису» того, що ми бачимо довкола себе. Іхнографія (слідописання) – план/схема місцевості, або запис розповіді про щось на аркуші паперу. Орфографія/прямописання – зображення фасаду. Це піктографічне відтворення стін, вікон, входу, даху тощо – усього, що має «відбитися» в нашій свідомості. Отриманий відбиток ми відкладаємо на внутрішній сітковині знань. Сkenографія/сkenографія – об'ємне зображення того, що за фасадом: кімнат, людей, їх стосунків. Це найскладніша форма запису, але вона дійсно необхідна.

Вміння застосовувати усі три форми фіксації – своєрідна гарантійна перепустка у світ архітектури. Окрім того, знання, які ми маємо та «роздаємо» іншим (включно з трьома формами фіксування), розташовані в часі, тому варто вміти «розгортати» їх хронологічно. Тут нам потрібні не лише сухі факти, а й обличчя – люди, які діють у ландшафті, чиї портрети доречні на фасаді, аби їх долі розігрувались, наче театральні дійства.

Будь-який предмет має сутність, яку можна відобразити в усіх трьох режимах: іхнографічному, орфографічному, сkenографічному. Ці ж режими допомагають «упакувати у вітрувіанський простір» події, які стають частиною життів/біографій.

Пам'ять для оратора – механізм, робота якого вибудовується за архітектурними правилами. Для того, щоб механізм жив і працював, оратор має дозволити слухачеві увійти в архітектурні простори й розповісти, як вони створюються, нічого не нафантазуючи.

Теорія архітектури Вітрувія водночас вважається ще й однією із концепцій риторичі, у контексті якої пам'ять – не механічне фіксування й відтворення «у тій самій фор-

мі), а те, що працює щоразу «тут і тепер»/по-новому, залежно від реципієнтів та настрою мовця, завдання якого – «увести в архітектурний простір» себе й аудиторію. Це дещо нагадує ідею Протагора (людина – міра усіх речей) та Аристотеля (міра краси – людина), котрі розглядали промову як тіло з головою, тулубом, кінцівками тощо. З часом вітрувіанська концепція спростилася й зафіксувалася в афористичній тріаді «міцність, корисність, краса». Вочевидь, з легкої руки Вітрувія з'явилося й слово архітектоніка у значенні – розмірність, побудова мистецьких явищ. Отже, раціоналізація комунікації крізь призму архітектури – незаперечний факт.

В епоху Середньовіччя, як ми уже зазначили, архітектура стала провідним та наймасштабнішим видом мистецтва, мова якого була зрозуміла навіть неграмотним. Домінантний стиль цієї доби – готика: височенні церковні шпиль, строгі контури будівель, відсутність яскравих кольорів та декорацій. Усе в цій архітектурі засвідчувало стремління у височінь, поривання до Бога, прагнення потрапити «на небеса».

Готичні споруди вражали своєю красою, особливо порівняно з нещасними «земними» халупами селян та городян (для яких, до речі, єдиними велично-святковими книгами були якраз розписані біблійними історіями стіни соборів та церков).

Середньовіччя сповнене таємниць і суперечок. Учені називають цю епоху темною. Оскільки більшість рукописів того часу згоріла у нескінченних пожежах, а ніяких інших вербальних фіксаторів подій не було – якраз будівлі, створені за допомогою вторинних знакових систем, повинні були «не мовчати». Від них і тепер залежить міра реальності відтворення тієї далеко на раціональної і непрозорої епохи.

На зміну Середньовіччю прийшло Відродження. Воно усілякими способами намагалося повернути класичні принципи й форми Античності та постулати Вітрувія, композиційні прийоми яких канонізувалися трішки пізніше – у мистецтві Нового Часу й архітектоніці раціоналізму.

Для зодчества Ренесансу важливими стали симетрія як витоковий принцип природної організації та мистецької формотворчості; сферична музично-математична гармонія, пропорційність/тектоніка, в аспекті закономірності зв'язків частин та цілого, головного й другорядного та утворення Sectio aurea (Божественної пропорції/золотого січіння) – композиційного сенсу форми. Чіткий стрій відобразився в архітектурному ордері, який втілював одночасно конкретно визначені вертикально-горизонтальні композиції та створював цілісний образ будівлі. Це стимулювало відхід від середньовічної анонімності та персоналізацію ремесла. З'явилися макети, креслення, схеми, плани тощо. Усе документувалося, фіксувалося, моделювалося – від появи й до завершення.

Однак із кінця XVI – до середини XVIII ст., у час кровопролитного становлення національних держав, який супроводжувався війнами, розміреність і точність зодчества цілком очікувано порушив інший стиль – бароко. Новостворені будівлі виражалися великою кількістю прикрас, складністю просторових співвідношень, помпезністю, парадністю, емоційною екзальтованістю й контрастністю форм. Такими тоді були не лише будівлі,

а й образотворче мистецтво, одяг і – думки людей. Одіозне бароко презентувало й утверджувало багатство, обраність, абсолютизм, а також – химерність, багатозначність, нечіткість, тому читати архітектурний текст бароко складно, а зрозуміти – на грані фантастики.

Як це не дивно, на бароко була «мода» в Україні, тут збереглося безліч будівель: Києво-Печерська лавра, Софійський собор, Видубецький та Михайлівський монастирі тощо. Через популярність цей стиль довго не вичерпувався й модифікувався в інваріант рококо (прикрашений, орнаментальний, асиметричний, багатий розписом та дзеркалами, одне слово – примхливий, як «справжній» аристократ). Окреслена непрозорість – справжнє випробування в плані інтерпретацій. У реальності цей стиль супроводжували знакові історичні події: виникнення козацтва, становлення Запорозької Січі, національно-визвольна боротьба, релігійні протистояння. Не випадково українське бароко ще називали козацьким.

Однак у другій половині XVIII ст. його змінив величний та монументальний ампір (фр. empire – імперія) – «підмурівок» епохи Просвітництва й реставратор традицій класицизму і канонів Стародавнього Риму – який уособлював військову могутність, державну велич, чіткість, імперативність, однозначність. Прості форми, військова емблематика, мілітарні барельєфи, масивно колонвані портики й чіткі фронтони а також орли, леви, щити, списи й сокири – усе це епоха Наполеона Бонапарта.

Загалом, як бачимо, в епохальному розрізі відслідковується своєрідне стилістичне «коливання» (за аналогією до Античності чи Середньовіччя). Просвітництво та його ключовий метод – раціоналізм – репрезентанти саме античної традиції. Цивілізаційно-культурний зріз просвітництва відкриває еру індустрії й технічного прогресу, тож не дивно, що він вплинув саме на архітектуру. Пропорційність, вишуканість, гармонія, наслідування не зіпсуті цивілізацією природи, активування культури почуттів та емоцій, витончена здатність спостерігати, культура думки, відсутність псевдопозолот та зайвих прикрас – ось основні критерії архітектурної доби раціоналізму.

Антропоцентризм цивілізації знаменує відхід від релігійності. Культурні споруди стають менш важливими, акцентується звичайна побутовість та комфорт. Проста світська архітектура відтворює повноту життя. Як вислід творчого злету – з'являються навіть «паперові» будівлі та міста-мрії, «будівництво» яких обмежується виключно малюнками та схемами. Окрім того, впроваджується синтез мистецтв, особливо в декоративно-прикладній площині. Після химерної епохи бароко цінуються закономірності природного плину життя, почуття міри, зваженість думок і вчинків.

Завершилась епоха Просвітництва разом із Великою французькою революцією та початком адаптації романтизму з його вічними супутниками однойменної парадигми: містичністю та патріархальністю, які супроводжувалися різного типу алогізмами.

Абсолютно якісно нові типи будівель (промислові, адміністративні, транспортні, багатоповерхівки) стали функціональними аж на початку XX ст. Тоді архітектурне будівництво перейшло на індустріальні технології з

використанням нових матеріалів та стандартних елементів цехового виробництва. У цьому вияві архітектури естетично-виражальні аспекти вже не були такими важливими. Як вислід – вулиці забудовувалися безликими спорудами і стали схожими одна на одну. Як і люди ХХ століття? Однак і тут не все так однозначно.

Приміром, у середині згаданого століття в Німеччині та Радянському Союзі успішно працювала Вища школа будівництва та конструювання «Баухаус», якій були притаманні, з одного боку, функціональні ідеї промислових суспільств: масовість, компактність, відсутність прикрас, чіткість, утилітарність, зручність, доступність; з іншого, не менш потрібними виявилися краса, вишуканий смак, задоволення творчих чуттів тощо. Основне гасло Баухаусу – рівність між прикладними та елітарними мистецтвами. І, тим не менше, там повсюдно домінував раціональний (критично-реалістичний) підхід сталінської та гітлерівської доби [6].

Класикою архітектурного раціоналізму сучасності вважаються постулати французького архітектора Ле Карбюзьє і його «п'ять основних пунктів»: будинок має стояти на бетонних опорах, завдяки чому створюється ілюзія продовження подвір'я: парку чи саду; обов'язковим є автономний фасад та плоский дах, який можна використовувати як солярій, спорткомплекс чи басейн; доречні також горизонтальні вікна, що вентилюють і «вбирають» сонячне світло. Загалом мешканці такого будинку мають почуватися не «замкненими у чотирьох стінах», а «відкритими усім природним стихіям», а сама будівля покликана творити перспективу абсолютної свободи та рельєфну неподільність із ландшафтом [7].

За такими принципами у середині минулого століття Ле Карбюзьє зводив численні споруди, подекуди діаметрально протилежного призначення, приміром, у Бельгії – павільйон «Електронна поема» для транснаціональної компанії побутової техніки Philips [7]; у Франції – житлові одиниці, студентський гуртожиток «Швейцарський павільйон» та частину монастиря Sainte Marie de la Tourette; в Індії – архітектурний та мистецький коледжі, Палац Юстиції, численні вілли й Вежу Тіней тощо.

Як бачимо, на різних витках цивілізації, архітектори, як і вистовники, квестори, глашатаї, кедді, нувелісти, оратори, письменники, журналісти, митці, займалися поширенням «зведеної у квадрат чи куб» інформації. Система масової комунікації ускладнювалася. Не втрачаючи єдності, вона постійно доповнювалася, але, будучи сенергетично гармонійною, нічого не втрачала. Людське мислення, змінюючи свої форми, змінювало й способи та засоби їх вираження. Ключові ідеї кожного покоління «писалися» по-іншому, на якісно нетотожному «матеріалі»: синкретика дійства приборкалася каменем Орфея, камінь звільнив дорогу свинцеві Гутенберга, друковане слово поступилося зображенню, а візуальне знову «обгорнулося» в органічно йому притаманний синтез, у якому, за словами В. Гюго, «Біблія подібна до пірамід, Іліада – до Парфенону, Гомер до Фідія. Данте в XIII ст. – це остання романська церква, Шекспір у шістнадцятому – остання готична святиня» [8]... «З погляду Вічності» у аудіовізуального медіапростору, вочевидь, є дві перспективи: стати останньою Вавилонською вежею або першим Вселенським Собором.

Чим він стане – не знає ніхто. Кожен «провидець» – будівничий, який формує передбачення, кладучи в основу власну імітацію «каменя». Так стіна за стіною виростають священні будівлі і пародії на них – містазмішання оригіналів, ерзаців та палімпсестів. Щось на кшталт віртуально «відтвореної» Умберто Еко Райської Долини, у якій рабодруківна система Apple Nominator за 10 годин друкує кодекс Хаммурапі, єгипетський рабписар Toth 3 Megis-Dos «форматує» під час копіювання: ліпить, сушить на вогні і одразу пише ієрогліфами, а «портативні» астрологи зі стійким антивірусним імунітетом майстерно пророчать Зодіак. От тільки мало не щодня у цій долині з'являється нове наріччя. Побоюються навіть, що, зрештою, може статися змішання програм. Однак мешканці Тодішнього Тепер «достеменно» й «точно» знають: навіть, якщо це і станеться, то, звісно, не у Вавилоні... Будь-де, тільки не там»... [9].

Висновки. Отже, архітектура – один із найкращих еквівалентів масової комунікації. Однак міра адекватності передачі значень у ній залежить від архітекторів та культуротворчих напрямів і стилів, тому найнадійнішими комунікаторами слід вважати зодчих-раціоналістів та реалістичну мистецько-комунікаційну традицію.

Література

1. Косюк О.М. Аналіз ключових медіатехнологій: теоретико-термінологічний та функціональний аспекти / О.М. Косюк // *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи: наук.-практ. журн.* / відп. ред. С.І. Кравченко; упоряд. М.А. Рожило. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 5-6 (5). – С.12-16.
2. Лебон Т. Психология народов и масс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/POLITOLOG/LEBON/psihologia.txt>
3. Аристотель Нікомахова етика / Аристотель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/aristoteles_nicomachean_ethics_ua.htm
4. Гусейнов Гасан Память в архитектурной теории Витрувия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=hg27_wbitx8
5. Словник іноземних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&id=18&t=3689>
6. Баухаус – лицю двадцятого века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=qRQn2Z1Nf8>
7. Ле Кербузьє Le Corbusier Totalarch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corbusier.totalarch.com/buildings>
8. Гюго Віктор Собор Паризької Богоматері / Віктор Гюго [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=704>
9. Еко Умберто Вавилонская беседа / Умберто Эко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/UMBEKO/v-beseda.txt>

References

1. Kosiuk O.M. Analiz ključovykh mediatekhnologii: teoretiko-terminologičnyj ta funktsionalnyj aspekty / O.M. Kosiuk // *Masova komunikatsia: istoria, siodennia, perspektivy: nauk.-prakt. žurn.* / vidp. red. S.I. Kravčenko; uporiad. M.A. Rožhilo. – Luts'k: Sħidnoievrov. nats. un-t im. Lesi Ukraïnky, 2014. – # 5-6 (5). – S. 12-16.
2. Lebon H. Psykholohyia narodov u mass [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: <http://lib.ru/POLITOLOG/LEBON/psihologia.txt>
3. Aristotel Nikomakhova etyka / Aristotel [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ae-lib.org.ua/texts/aristoteles_nicomachean_ethics_ua.htm

4. Huseinov Hasan Pamiat v arkhitekturnoi teoryi Vitruvya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: https://www.youtube.com/watch?v=hg27_w6irx8

5. Slovnyk inshomovnykhi slov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=18&t=3689>

6. Baukhäus – lytso dvadtsatoho veka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <https://www.youtube.com/watch?v=qRNn2Z1INl8>

7. Le Kerbiuzie Le Corbusier Totalarch [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://corbusier.totalarch.com/buildings>

8. Hiuho Viktor Sobor Paryzkoï Bohomateri / Viktor Hiuho [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=70>

9. Эко Умберто Vavylonskaia beseda / Umberto Эко [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://lib.ru/UMBEKO/v-beseda.txt>

Kosiuk O.M.,

Ph.D., associate professor Department of Social Communications Faculty of Philology and Journalism Lesya Ukrainka Eastern European National University, o_kosuk@ukr.net

Ukraine, Lutsk

RATIONALISM AS THE MAIN ASPECT OF CLEARING ARCHITECTURAL COMMUNICATION

In the article, we say that the words are very elastic forms and they are often in the same way show different ideas or according to the angelologists they have the most unlike content with likely lexemes. Among all of languages saying us about the past and future the language of architecture is the most understandable. In its context we have meanings not so formless if they have stone representations. We can add the factor of the transparency in architectural communication. It should be affiliation with the realistic paradigm of cultural creation: Antiquity, Renaissance, Enlightenment, the era of critical realism.

Key words: architecture, architectonics, trial of Vitruvius, rationalism, realism, communication.

УДК 316.77:159.923.2

Самчук Л.С.,

здобувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, викладач-стажист кафедри слов'янського мовознавства Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, ORCID ID: 0000-0001-9919-2783, lorasamchuk@gmail.com

Україна, м. Одеса

ДІАЛОГ ЯК ЗАСІБ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано соціально-філософські аспекти діалогу як засобу самореалізації особистості, що сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, досягненню взаєморозуміння. Досліджено принципи діалогічної взаємодії в освітньому процесі закладів вищої освіти. Розглянуто умови ефективності діалогу в освітньому процесі з урахуванням гуманістичної спрямованості процесу самореалізації особистості у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: діалогічна взаємодія, самореалізація, комунікативність, комунікативна культура особистості, саморозвиток.

Постановка проблеми. Самореалізація особистості у сучасному трансформаційному суспільстві є одним з найбільш актуальних питань сьогодення. Відомо, що самореалізація залежить від рівня комунікативної культури особистості, тому актуальним нині є розгляд діалогу як засобу самореалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню різних аспектів сутності спілкування, діалогу присвятили свої праці представники філософських, педагогічних та психологічних наук Г.О. Балл, Є.Р. Борінштейн, О.П. Селіванова, О.М. Троїцька. Вчені Л.О. Шашкова та М.В. Злочевська аналізують філософію діалогу як теоретичну основу гуманітарного знання, розглядають особливості формування проблематики діалогу в культурно-історичному контексті. Є.Р. Борінштейн досліджує особливості самореалізації особистості (ціннісні аспекти) у сучасному українському суспільстві. І.В. Бурдейна аналізує діалог на засадах толерантності.

Мета статті – дослідити соціально-філософські аспекти діалогу як засобу самореалізації особистості, проаналізувати принципи діалогічної взаємодії в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура спілкування забезпечує можливості впливу та взаємодії в процесі життєдіяльності, детермінує прояв якостей особистості. Самореалізація особистості залежить від рівня її комунікативної культури, адже саме з нею стикаються учасники взаємодії передусім. Низький рівень комунікативної культури особистості не дозволяє повністю проявити інші її якості. Високий рівень комунікативної культури створює ситуацію взаєморозуміння і продуктивної взаємодії, що є необхідним елементом самореалізації особистості.

Нам імпонує думка О.П. Селіванової, яка пропонує розглядати діалог як невід'ємний атрибут життя особистості і спосіб пізнання дійсності та одночасно як дидактико-комунікативне середовище [4, с.7]. Функціями діалогу є виховна, соціально-орієнтована, навчальна, організаційно-діяльнісна, розвивальна, стимулювальна, власне комунікативна, психокорекційна, рефлексивна, функція саморозвитку та самоствердження [4, с.7].

Основними умовами ефективності діалогу в освітньому процесі є: повнота прояву особистості; зміст в предметі обговорення внутрішнього потенціалу для роз-

гортання діалогу; спрямування діалогу в конструктивне русло; дотримання правил ведення діалогу усіма учасниками; ключова роль ініціатора обговорення.

Слушною є думка Є.Р. Борінштейна, який стверджує, що гуманістична спрямованість процесу самореалізації особистості у сучасному українському суспільстві визначається у ставленні людини до самої себе, оточення, суспільства. Це ставлення ґрунтується на слідуванні принципам толерантності, співчуття, сприяє гармонійному розвитку особистості. Принцип співчуття дозволяє оцінити багатогранність людських інтересів, адже підвищує цінність міжособистісних відносин [2, с.34].

Варто зауважити, що діалог ми розуміємо як категорію соціальної філософії, яка розширює знання про рушійні сили розвитку суспільства, слугує необхідною умовою побудови ефективних взаємин у суспільстві. Соціально-філософський підхід до діалогу ми визначаємо як евристичний та методологічно продуктивний, саме в умовах глобалізації, що дозволяє визначати нові напрями аналізу сучасної реальності.

Сучасний склад вищої освіти, що має бути мультикультурним простором, через діалоговий параметр освітньої пізнавальної діяльності уможливує активізацію творчої самореалізації здобувачів вищої освіти, їх саморозвиток, створюючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію усіх учасників культурно-освітнього простору, інтегруючи діяльність культурно-освітніх закладів і безпосередніх суб'єктів – студентів, науково-педагогічних працівників, співробітників закладу освіти, а також представників державних, політичних, культурно-освітніх організацій, які займаються культуротворенням і певним чином впливають на освітній розвиток та забезпечують розвиток системи аксіологічних орієнтацій [5, с.34].

Як зауважує І.В. Бурдейна, оволодіння сучасним науковим знанням передбачає формування фахових компетентностей, а також орієнтацію майбутнього фахівця на духовні пошуки в певній сфері життєдіяльності, які набувають статусу його смислотиттєвих орієнтацій. За таких умов актуалізується потреба професійного, особистісного, ціннісно-світоглядного, духовного самовизначення людини. Джерелом саморозвитку людини в умовах глобалізації, мультикультурного простору постає не лише сфера професійної й особистісної самореалізації, а й входження у співзвучність з іншими людськими «Я»

на основі конструктивного діалогу [3, с.10].

Слушно вважаємо думку Г.О. Балла [1], який стверджує, що діалог є визначальною категорією для гуманізації суспільних відносин. Вчений зауважує, що потрібно прагнути до внесення діалогічних засад у взаємодію, яка відбувається у різних сферах суспільного життя і суб'єктами якої є не лише індивіди (точніше, особистості), а й організації та соціальні спільноти різних рівнів [1, с.23]. На нашу думку, особливо значущими постають виокремлені Г.О. Баллом принципи діалогічної взаємодії, а саме: повага до партнера, орієнтація на найвищі досягнення партнера, прийняття партнера таким, який він є, повага до самого себе, додержання учасниками згоди, презумпція прийнятності [1]. Доречно додати до цього переліку принцип логічності (висловлення думок з урахуванням інтелектуального рівня співрозмовника), адже логіка викладу думок є запорукою правильного сприйняття інформації. Комунікативний діалог не обмежується лише обов'язковими правилами логічності, аргументованості, достовірності та незацікавленості, а й вимагає від учасників високого рівня критичної рефлексії, здатності до раціонального прогнозування та спрямованості на досягнення спільного розуміння щодо питання, єдиної думки – раціонального консенсусу [7, с.97].

Еріх Фромм наголошує на комунікативності діалогу, що є найбільш важливим способом регуляції міжособистісних взаємин, відкриває можливості дослідження ситуації, в якій перебуває людина, та її власної позиції. І.П. Фарман слушно зазначає, що діалог як розумна комунікація виконує регулятивну функцію щодо «деформованих прагнень і потягів людини», сприяє їх нормалізації та «духовній терапії» особистості [6, с.249].

Принцип поваги до самого себе є найбільш важливим з позицій теорії самореалізації. Кожен із нас – особистість. Ми не живемо відособлено один від одного, постійно потребуємо спілкування, і в цьому спілкуванні потрібно не втрачати свого «Я», своїх поглядів і переконань, вміти відстоювати власну думку, реалізовувати свої знання. Молодь при вступі на навчання повинна керуватися не лише настановами батьків, а й власними бажаннями, переконаннями, а батьки повинні враховувати ці переконання, підтримувати їх. Для самореалізації у професійній сфері діалог є чи не найціннішим засобом прояву себе, свого «я», пізнання інших, реалізації творчого потенціалу. Одночас, не слід забувати про реалізацію мети в діалозі, що власне й допомагає досягати певних результатів, про принцип толерантності, який, лежить у досвіді особистості.

Можемо зауважити, що діалогічність у сфері вищої освіти є значущою за умови її реалізації відповідно до запитів здобувачів вищої освіти, професіоналізму науково-педагогічних працівників. Діалог на засадах толерантності сприяє формуванню та розвитку «поведінкового репертуару» [3, с.12] студентів. Поняття поведінкового репертуару, пропонуване І.В. Бурдейною, передбачає вживання в роль фахівця, можливість вибору, прийняття власних рішень, формування усвідомленої відповідальності, реалізації мети. Якщо ж звернути увагу на особливості діалогу в ЗВО, то можемо зазначити, що ефективність діалогу прямо залежить від вмінь науково-педагогічного працівника. Приміром, викладач адаптує

матеріал для кращого сприйняття студентами, підбирає наочність, створює мультимедійні презентації, таким чином покращує не лише рівень розуміння студентами навчального матеріалу, а й забезпечує необхідний зворотний зв'язок з ними. Це не «гра в одні ворота», це реалізація тих принципів діалогічної взаємодії, які власне й сприяють фаховій самореалізації здобувача вищої освіти.

Сучасна трансформація системи ціннісних можливостей самореалізації та вибору способів прояву індивідуальності зумовлює тенденцію до збільшення варіантів соціальної взаємодії, внутрішнього світу людини із зовнішньою соціальною реальністю. На думку Г.О. Балла, через оволодіння компетентностями (специфічними для різних галузей науки) і через розкриття суто індивідуальних творчих потенцій, особистість має змогу не обмежуватися засвоєнням всезагальних знань і цінностей на абстрактному рівні, а сприймати їх як суб'єктивно значущі для неї у конкретній трудовій діяльності. Це, насамперед, створює для неї шанс зробити свій важливий внесок у їх утвердження і конкретизацію [1, с.64]. З цією метою у різних ЗВО проводять наукові конференції, колоквиуми, семінарські заняття, що сприяють гармонійному розвитку особистості, впливають на її становлення. Діалог у такому контексті постає засобом саморозвитку людини та суспільства, адже наукова робота студента – це один з проявів самореалізації у контексті навчання.

Висновки. Отже, діалог в аспекті соціальної філософії є ефективним засобом самореалізації особистості, що сприяє формуванню системи ціннісних орієнтацій, прояву власного потенціалу, досягнення взаєморозуміння. Визначальною є роль діалогу у сфері освіти, адже саме в діалозі проявляється критична рефлексія, здатність до прогнозування, реалізація досвіду особистості. Комунікативна культура особистості сприяє взаєморозумінню та продуктивній взаємодії, що є необхідним елементом самореалізації особистості.

Література

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Видання друге, доповнене. Житомир: ЛТТ «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. 232 с.
2. Боринштейн Е.Р. Особенности самореализации личности в современном украинском обществе. Актуальные проблемы филологии та соціології. Серія: Філософія. 2014. С.29-35.
3. Бурдейна І.В. Діалогічна взаємодія як передумова конституювання особистості фахівця: ретроспектива та перспектива. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11393/Burdeina%20I%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 13.04.2020).
4. Селиванова О.П. Диалог как средство формирования коммуникативной культуры. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_17 (дата звернення: 02.03.2020).
5. Піроїцька О.М. Принципи діалогу і толерантності у розгортанні сучасного культурно-освітнього простору: дис... д.філос.наук; спец. 09.00.10 «Філософія освіти»; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2017. 431 с.
6. Фарман Н.Т. Коммуникативная парадигма в социальном познании / Наука глазами гуманитария. Отв. ред. В.А. Лекторский. Москва: Прогресс-Традиция, 2005. С.229-261.

7. Шашкова Л.О., Злочевська М.В. Діалогічний вимір гуманітарного знання. Монографія. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: Професіонал, 2011. 175 с.

References

1. Ball G.O. Oriyentyry suchasnogo gumanizmu (v suspil'nij, osvithnij, psichologichnij sferax): Vydannya druge, dopovnene. Zhytomyr: PP «Ruta», Vydavnytstvo «Volyn», 2008. 232 p.

2. Borinshtejn E.R. Osobennosti samorealizacii lichnosti v sovremenom ukrainskom obshchestve. Aktual'ni problemy filosofiyi ta sociologiyi. Seriya: Filosofiya. 2014. P. 29-35.

3. Burdejna I.V. Dialogichna vzayemodiya yakperedumova konstytuyuvannya osoby'stosti faxivcya: retrospekty'va ta perspekty'va. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11393/Burdejna%20I%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennja: 13.04.2020).

4. Selivanova O.P. Dialog kak sredstvo formirovaniya kommunikativnoj kul'tury. Visnyk Nacional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. 2012. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_17 (data zvernennja: 02.03.2020).

5. Troycz'ka O.M. Prynцыpy dialogu i tolerantnosti u rozgortanni suchasnogo kul'turno-osvithnogo prostoru: dys. ...d. filos. nauk; specz. 09.00.10 «Filosofiya osvity»; Nacional'nyj pedagogichnyj universytet imeni M.P. Dragomanova; Instytut vyshhoyi osvity NAFN Ukrainy. Kyiv, 2017. 431 p.

6. Farman I.P. Kommunikativnaya paradigma v social'nom poznanii / Nauka glazami gumanitariya. Otv. red. V.A. Lektorskij. Moskva: Progress-Tradiciya, 2005. P. 229-261.

7. Shashkova L.O., Zlochevs'ka M.V. Dialogichnyj vymir humanitarnogo znannya. Monografiya. Kyiv. nacz. un-t im. T. Shevchenka. K.: Profesional, 2011. 175 p.

Samchuk L.S.,

Applicant for the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-Cultural Activity, Trainee teacher of the Department of Slavic Linguistics South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, ORCID ID: 0000-0001-9919-2783, lorasamchuk@gmail.com

Ukraine, Odesa

DIALOGUE AS A MEANS OF SELF-REALIZATION OF PERSONALITY

The article analyzes the socio-philosophical aspects of dialogue as a means of self-realization of the individual, which contributes to the formation of value orientations, the achievement of mutual understanding. The principles of dialogic interaction in the educational process of higher education institutions are studied. The conditions of the effectiveness of dialogue in the educational process are considered, taking into account the humanistic orientation of the process of self-realization of the individual in modern Ukrainian society.

Key words: dialogic interaction, self-realization, communicativeness, communicative culture of personality, self-development.

УДК 101.1:111.6:130

Цюрупа М.В.,

*д.філос.н., професор кафедри гуманітарних дисциплін, Державний університет інфраструктури та технологій,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0464-7939>, mvz999@ukr.net*

Піщана В.М.,

*ст. викладач кафедри гуманітарних дисциплін, Державний університет інфраструктури та технологій,
dmur2@ukr.net*

Україна, м. Київ

«ЧУМА» АЛЬБЕРА КАМЮ ТА «COVID 19»: КУЛЬГАВА АНАЛОГІЯ У СТРАТЕГІЇ ПОШУКУ ШЛЯХУ СПАСІННЯ

Стаття присвячена проблемі «реактивації» актуальних ідей французького філософа Альбера Камю, висловлених у знаменному й для наших часів творі «Чума», які допоможуть створити нову стратегію перемоги пошесть небезпечного вірусу на основі філософії «боротьби» за єдність спільноти у збереженні життя кожної, по-своєму унікальної особистості, повсякденного гуманізму та повернення до тези «людина – міра всіх речей». Звернення до нього стало модним у Франції та Італії, однак філософська рефлексія допомагає встановити єдність проблем та вади аналогії ситуації. Уособлене наступами смертельних хвороб соціальне зло вимагає боротьби і перемоги на принципах соціальної справедливості та людяності. Якщо існує еволюція борні із злом, то вона має відбуватися у напрямі до все більшої солідарності, співучасті, рівності всіх перед лицем небезпек.

Ключові слова: *філософія гуманізму, екзистенціальна позиція Камю, соціальне зло, життєва стратегія боротьби з коронавірусом, справедливий світоустрій.*

Постановка проблеми. Проблема, поставлена у над заголовок, актуалізована у праксеологічному та теоретичному відношенні з початку 2020 року начебто сама собою, природним шляхом, її не потрібно зайвий раз доводити, бо пандемія визначилась самою небезпечною екзистенційною загрозою людства в цілому та конкретної неповторної особистості глобалізованого світу першої половини ХХІ століття.

Символів неповторної особистості, які пішли передчасно з життя внаслідок вірусної хвороби, вдосталь, автор взяв один приклад померлого у квітні 2020 р. від пневмонії американського математика, автора оригінальної теорії ігор, винахідника «сюрреалістичних чисел» та любителя математичних головоломок. Принагідно нагадаємо, що засновник Болонського університету Ірнерій також полюбляв юридичні загадки – казуси. Альбер Камю в романі теж слушно зауважив, що мільйони загиблих (померлих) уявити простіше, ніж смерть однієї конкретної особи, у цьому й полягає відмінність між абстрактним родовим та індивідуально-неповторним у людини [1, с.147].

Виклад основного матеріалу. Відтепер новою головоломкою для можновладців, науковців, пересічних громадян стала проблема боротьби із хворобою, від якою ще не знайдено ліків, та наслідків «політичної боротьби» з нею, при тому, що урядам необхідно весь продемонструвати успішність врядування, продовжити стратегічний економічний курс (зростання) та задовільнити запити бізнесу. Напрошується швидка відповідь, що це не можливо, адже інтереси бізнесу протилежні тезі Протагора «людина – міра всіх речей», бо їх гасло «прибутки понад усе». У пошуку вирішення дійсно складного завдання в наш час постала дилема: «достоїнство людини та здоров'я нації vs існуючий устрій суспільства». У тім то й річ, що чума була у французького мислителя уособлення соціального Зла, тоді як короно-

вірус 2019 висвітлив форми цього зла у вигляді кричущої нерівності, беззаконня, морального занепаду та ціннісної кризи.

Відповіді урядів слугують не людям, а владі та бізнесу, – пише кореспондент Ж. Йонкер – економічний та юридичний радник Фонду вільного ринку, – актуальне дослідження, проведене лікарями та перевірене математиками ЮАР доводять, що примусовий карантин-блокування бідних у їх цинкових кубах 5 кв. метрів «житла» не рятує, а виводять південно-африканців на вулиці, а штучно створений хаос з боку владних структур стає більш руйнівним в смислі негативного впливу на людей, ніж той, який вони намагались запобігти [5]. Вище схарактеризоване явище не регіональне, а глобальне.

Отже, ми виділяємо три головних соціальних аспекти поставленої проблеми: несправедливість сучасного світоустрою, верховенство права та необхідність радикальної зміни цінностей перед лицем смертельної пандемії. Так, кількість загиблих не зрівняно менше, ніж від чумної пошесть, але симптоми соціальної хвороби схожі.

Цілком зрозумілим, що у Франції, а також Італії у період максимальних втрат людських життів сталося масове звернення (перечитування) твору їх земляка Альбера Камю «Чума», де зовнішні події щодо страждань людей всіх суспільних верств і шаблів від хвороби у алжирському місті Орані майже повністю виглядають аналогічними карантинним заходам сучасних європейських міст. Хоча інший французький мислитель Ален Бадью вважав, що наукові аналогії мало перспективні, бо конкретна істина – це результат відданості вченого винайденню результату.

У численних коментарях до твору, включно з «Wikipedia», слушно наголошено, що доктор Ріє світосприйняттям орієнтується на розум та логіку, не визнає хаосу, ірраціональності, але здатний на високі почуття людяності без прикрас. Він виконує свій обов'язок ліка-

ря, допомагаючи хворим, ризикує власним життям, не піддавши сумніву свою роль у боротьбі з конкретною хворобою, зі злом взагалі. Навколо нього гуртуються інші позитивні персонажі-борці: отець Панфлю, журналіст Тарру, пересічні жителі. Для них чума є зло невіддільне від людини, і навіть той, хто не хворіє, все одно носить хворобу в своєму серці.

З політичної позиції чума Камю є фашизм, мабуть що всесвітнього масштабу: «Явний зміст «Чуми» – це боротьба європейського Опору проти фашизму», – вказує автор, але поступово акцент зміщується на трактування позачасних (вічно актуальних) проблем зла буття.

Соціально-філософський аспект проблеми бачиться нам у такому ракурсі: чума у європейській раціоналістичній традиції та й у містично-образному мисленні є пошесть, що наслана всьому людству з неминучими сотнями тисячами смертей. А вислів «Пір під час чуми» означає прощальну радість з життям, ідучи назустріч смерті, всупереч долі, але краще сказав О. Пушкін:

Запремся также от Чумы!

Зажжем огни, нальем бокалы,

Утопим весело умы

И, заварив пиры да балы, восславим царствие Чумы.

Ми навмисно не перекладаємо поета, бо за ствердженням Германа Гессе у Списку всесвітньої літератури, це не можливо зробити. Тут інше – висловлений підхід уникає боротьби із Злом, яку сповідували філософи «суб'єкта» у воєнній та повсенній Франції [...]

Наше завдання полягає у тому, що зовнішня поверхова, хоча й загрозлива схожість смертельних наслідків сторін Чуми та коронавірусу 19, може затьмарити більш глибокі загально людські проблеми, причинно-наслідкові зв'язки нової, не очікуваної ще рік тому загрози, із характером життя сучасної спільноти. Все частіше сучасні аналітики відмічають фундаментальні відмінності того, що сталося, від образного вимальовування «коричневої чуми» Альбером Камю начебто у суто життєво-побутових сюжетах. До речі, чума в оповіданні також згідно заяви придуманих медиків «не класична», як і сьогоденний вірус схожий на грипозний.

Камю твір писав у 40-ві роки минулого століття, коли навала «коричневої чуми» фашизму заповонила більше половини Європи і французькі інтелектуали, справедливо наголошує Е. Рудинеско прийняли виклик боротьби цивілізації проти дикунства мільйонів сп'янілих від швидких військових успіхів [3, с.32]. Хто по стану здоров'я не зміг бути на фронті, той чинив духовний опір у окупації, нелегально співробітничали у журналі «Єспірит», а знаменний твір «Чума» з 1947 р. вважався впродовж наступних десятирічч не тільки відповіддю фашизму, а й пересторогою щодо можливого його повернення.

Ми намагаємось висвітлити інший ракурс твору: це наголос автора на гуманній відповіді кожного у «прикордонній ситуації» найважчої хвороби-смерті, хоча вона часто майже безнадійна. У автора «Чуми» чимало філософських роздумів, які актуальні для нас. Він пише, що такі загрози, епідемії та війни, приходять несподівано. Вони порушують спокійно-природний хід буття, вони нелогічні, навіть безглузді, але безглуздість може означати довгу тривалість існування [1, с.146].

У Камю спеціально мало уваги приділено соціальним факторам та політичним проблемам, умовам протікання хвороби, хіба що висвітлена нарочито буденно діяльність префекта, адміністрації міста, дотримання правил карантину, контрабанда та підкуп прикордонників (тут вже більш пряма аналогією з деякими містами України). Але вони складають фон рішення пересічних людей, лікарів, урядовців – виступити всією спільнотою, без огляду на економічно-прибуткові оборотки, без висловлення альтернативи «економіка – здоров'я». Про права людини сказано мимоходом: громадянин – службовець міста Гране навіть не розумів, що означає «право» [1, с.153].

Виникає питання: чому саме конкретним медичним проблемам лікування, психічним хворобам громадян, сімейним відносинам автор приділяє велику увагу і майже адекватно описує перебіг епідемії, аби ситуація не була б придуманою. Тому що головне для філософа екзистенціального напрямку (хоча сам Камю у 50-ті роки двадцятого століття не вважав себе прихильником напрямку) – розкрити прояснений у такій ситуації смисл життя кожного. Він вимальовується у широкому діапазоні відчуття та поведінки: від абсурду дій до героїчного змагання з неминучим. Так, один із пересічних персонажів має неприємну звичку кожен день плювати з балкона на тварин (за іронією долі, це те, що сьогодні вірусологами заборонено), а під час епідемії вимушений «пережити» зникнення тварин під балконом.

Актуалізоване достоїнство твору А. Камю для сьогодення полягає у тому, що діючи особи у карантинному Орані всі були об'єднані, начебто рівні перед грізним «Ніщо». Це заклик до майбутнього покоління, вважав автор. Тільки єдністю всіх добродесних, людських без прикрас можна перемогти спільне горе.

Всяка аналогія «культува», це розуміли ще з часів вимірювання висоти пірамід Єгипту періоду до і після античності. Сучасні читачі Європи історично та інтелектуально виправдані, але нинішня ситуація принципово інша. Дослідники справедливо ставлять питання щодо необхідності «мирної соціальної революції» з метою змінити сам устрій сучасного життя, який неминуче привів до глобальних негараздів. Президентські переговори у США з самого початку показали прихильність сотень тисяч виборців до програми кандидата-соціаліста Д. Сандерса щодо згладжування соціально-економічної нерівності (не ліквідації багатства як такого).

Нерівність – загальний знаменник катастрофічних змін клімату, наступу небезпечних хвороб, соціально-політичних потрясінь і громадянських воєн, справедливо вказує аналітик Джей Самуей, залишилась наша єдина резервна позиція – вимога, щоб ми турбувались один за одного. Це є цінність, яка має лягти у основу нового управління суспільством [5].

Коронавірус експлікував кричущу нерівність між 1% багатих, сумарний капітал яких у майже 5 разів перевищує статки 4,5 мільярдів бідняків та злиденними мільярдами. Якщо у одній з африканських країн, пише штатний колумніст «Аль Джазіри», знайшлося всього 3 прилади штучної вентиляції легенів на 5 мільйонів жителів, а в західних державах та США багаті самоізолюються на приватних островах, у автономних бункерах на одного (12 квітня 2020 р. на радіо «Ностальжі» в

Україні ведуча К.К. з захопленням розповідає про спеціальні готелі для собак і кішок, з телевізорами та меню з морепродуктами), автор статті не може не нагадати про голодні бунти жителів країн Латинської Америки, де тільки в Гватемалі половина всіх дітей страждає від недоїдання. Де совість людства, про яку згадував перед смертю стосовно гуманітарної кризи у Палестині Вацлав Гавел?

Причому таке загострення нерівності повсюди: на Сході та на Заході, де, наприклад, у багатьох сім'ях США утворився багатомільярдний «студентський» борг кредитної плати за навчання, який багатьом сім'ям не можливо виплатити.

Отже, у такому випадку пандемія не є екзистенціалом, а точкою маневру щодо прибутку на ліках, засобах захисту, продовольстві. Фальшиві ліки, браковані засоби захисту, контрабанда та незаконна торгівля ними та справжніми засобами захисту вписуються у картину, відому з часів К. Маркса «немає такого злочину, на який не піде капітал заради стовідсоткового прибутку».

Натомість з усією гостротою має бути поставлене давню назріле, складно невіршуване питання несправедливого світового устрою, коли катастрофічні зміни клімату, що привели (можуть і надалі приводити) до пробудження нових вірусів, примушують страждати перш за все бідні країни та народи. Їх «внесок» у негативні зміни клімату як раз то мінімальний.

Український філософ Анатолій Гордієнко на порозі XXI століття поставив проблему загрозової зміни ціннісних орієнтирів: переважання настроїв безтурботного життя, загнання думок про неприємні новини щодо війн та збройних конфліктів у «віддалений кут свідомості», перекося уваги з суттєвих характеристик буття на кількісну (цифрову) значущість: ціна, швидкість, об'єм, зручність [2, с.9].

Ще один французький автор Ж.-П. Кантен у монографії «Мутація 2000» писав, що вся кількісна інформація із службової відтепер стала світоглядною [6, с.206]. Давайте помислимо: який сенс у електронних (вже застарілих) електронних книжках з об'ємом пам'яті сотень тисяч паперових книжок, якщо ще Конфуцій бідкався, що за все життя їх можна прочитати біля 10 тисяч? Дослідження у Великій Британії десятирічної давнини показали, що біля 50% студентів не прочитали за навчальний рік з початку до кінця жодної книги.

Причому мутація цінностей торкнулась й вибору професії: поважними стали фахівці – спеціалісти віртуального світу, програмісти та інші «Айтішники», натомість карантинні заходи показали першочергову значущість звичайних продавців продуктів, водіїв, спеціалістів логістики, не кажучи вже про медиків, які, якщо не першими гинуть, то другими, але в небезпеці все одно залишаються першими. У Камю медик Ріє знає, що він вже перестав бути цілителем («його функція стала діагностика»), то правда, але люди не можуть не можуть обійтися без людей.

Що, 2–3–4 камерні фотооб'єктиви на смартфонах та їх «гнучкість» підвищили мистецтво і культуру фотозйомки? Але гонитва ще не закінчена. А то, що половина смартфонів світу використовує кобальт у акумуляторах, добутих дітьми 10–12 років у Конго, де самих слабоси-

льних використовують у якості «гомо-мулів», які тягнуть мішки з рудою, бо відсутні коні й мули, входить у здобутки людства? Майже не ставиться питання загибелі сотень людей від помилок роботизованих систем управління на літаках «Боїнг макс 787», смертельних випадків з таксі без водіїв. Видно не дарма на зорі перших машин письменник (з Ялти) О. Грін порівнював машини перед пішохідним переходом із зграєю собак, готових кинутись на людину. Але ж вона є інваріантна та найвища цінність.

Для Камю, ревнителя свободи, було б вищою несподіванкою, що у 2020 р. у режимі карантину масштабно порушуються права людини в багатьох країнах: від Гонконгу, ЮАР, Філіппін до США, Угорщини, Росії. Президент Філіппін Дуарте віддав армії наказ стріляти у порушників встановленого ним режиму на вулицях, у Великій Британії (не без судової тяганини) жінку притягнули до відповідальності та тюремного ув'язнення за появу на вулиці і т.д. Зрештою, соціальні мережі запропонували спеціальну рубрику з матеріалами щодо верховенства права, університет Британії запроваджує онлайн курси «Rule of Law». Можна було б зауважити, що право прав людини та суперечливо пов'язане з ним міжнародне гуманітарне право з'являються наприкінці 40-х років, після виходу у світ роману, але автор стояв на позиції: всім змістом твору проторювати шлях позитивним, життєстверджуючим цінностям, тому у нього префект довго вагається, чи приймати у місті «драконовські заходи» [1, с.155].

Одним з багатьох смислів твору А. Камю полягає у тому, що у складні часи ми звертаємось до наших взаємовідносин з іншими, до людяності та со-страждання, нашої спорідненості при глибокому розрізненні кожної екзистенції. Кажучи сучасною мовою, одним із факторів перемоги пошесті «COVID 19» є самовіддана діяльність членів, структур громадянського суспільства, паростки якого проглядаються й у тексті роману у вигляді «добрівільних санітарних дружин». Всеволод сучасних держав безумовно не допускає і самої думки про це. Однак світова спільнота своїми активними громадянами демонструє чудові випадки надання безкоштовної допомоги страждаючим від хвороби, а от уряди після карантину першими відкривають готелі, торгівельно-розважальні центри, а не нові лікарні.

Філософія соціального розвитку наголошує на необхідності переведення економічного, соціального та технічного розвитку на модель, яка буде більш турботливою, справедливою, гуманною, а не такою, що постійно підживлює намагання здобути ще більший прибуток. Стосовно соціальної політики, загрози якій лорд Беверідж з Великої Британії під час Другої світової війни вбачав у головних небезпеках – бідності, невігластву, голоду, тепер додається вимога не поручати систему соціального захисту приватним особам, вказував доктор Джейл Самувай – спеціаліст OXFAM Тихоокеанського регіону [5].

Наостанок скажемо, що не тільки актуальність, але й значущість роману, не зважаючи на принципові відмінності придуманого сюжету та суворих реалій сучасності (слабка аналогія) у тому, що за традицією французьких інтелектуалів – борців: Ж. Кангієма, Ж.-П. Сартра, М. Фуко, Ж. Дельоза, Ж. Деріда – Альбер Камю створив

гімн людськості, гуманізму без прикрас, або краще сказати діяльності «більше ніж гуманізм». Головний герой доктор Ріє, а у нас тисячі таких самовідданих медиків, живе і вони живуть не тільки великими справами, але й «великими почуттями»: «Ви безсердечний!», якимось сказали йому. Та ні ж серце якраз він мав... бачити як помирають і назавтра починати все знову... Тоді бачиш речі в їх правдивому світі, в світлі справедливості» [1, с.271].

Висновок. Соціальне зло є первинним серед екзистенційних загроз всьому людині та людству, воно лише видозмінює свої модуси від нашесті смертельних хвороб, фанатизму прибічників ідеологічних тоталітарних доктрин, до машинерії насильства, яка походить від держав – безжалісного Левіафана та породжує смертоносні війни. Словами героя роману «Людина повинна боротись на боці жертв, але якщо її любов замкнеться лише тим, навіщо тоді боротись!» Ті кричущі негаразди несправедливого світового устрою, безодня прірви бідності і багатства, злочинна безвідповідальність перед майбутніми поколіннями при порушенні кліматичних умов планети вкладаються у логіку майже безнадійної боротьби із соціальним злом. «Все, що людина здатна виграти у боротьбі з чумою і життям – це знання і пам'ять».

Література

1. Альбер Камю. Сторонній: Повість. Чума: Роман. Падіння: Повість [Текст] Альбер Камю. Пер. з франц. – К.: Дніпро, 1991. – 655 с.

2. Гордієнко Я. Аксіологічна драма ХХ століття. [Текст] / Анатолій Гордієнко. – К.: Інститут філософії НАН України, 1994. – 63 с.

3. Рудинеско Є. Філософи у обіймах бурі. [Текст] / Єлизабет Рудинеско. Пер. з франц. – К.: Ніка Центр, 2007. – 207 с.

4. Jonker Jacques. The rule of law was undermined and consequences are showing. [Текст]. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://CityPress.news24.com>

5. Samuway Jail. Moment of reckoning is when coronavirus encounters change of climate [Текст] // Al Jazeera. – 2020. – 17 may.

6. Кантен Ж.-П. Мутація -2000. [Текст] / Жан Поль Кантен. Перевод с франц. Бибихина В.В. // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – с.206-207.

References

1. Alber Camiu. Storonnii: Povist. Chuma: Roman. Padinnia: Povist [Tekst] Alber Camiu. Per. z frants. – K.: Dnipro, 1991. – 655 s.

2. Hordiienko A. Aksiolohichna drama XX stolittia. [Tekst] / Anatolii Hordiienko. – K.: Instytut filosofii NAN Ukrainy, 1994. – 63 s.

3. Rudynesko E. Filosofu u obiiamakhi buri. [Tekst] / Elizabet Rudynesko. Per. z frants. – K.: Nika Tsent, 2007. – 207 s.

4. Jonker Jacques. The rule of law was undermined and consequences are showing. [Tekst] [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <https://CityPress.news24.com>

5. Samuway Jail. Moment of reckoning is when coronavirus encounters change of climate [Tekst] // Al Jazeera. – 2020. – 17 may.

6. Kanten Zh.-P. Mutatsiya -2000. [Tekst] / Zhan Pol Kanten. Perevod s frants. Bybukhyna V.V. // Novaya tekhnokratycheskaya volna na Zapade. – M.: Prohress, 1986. – s. 206-207.

Tsiurupa M.V.,

Professor of the Department of humanity's State University of the infrastructure and technology,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0464-7939>, mvz999@ukr.net

Pishchana V.M.,

Senior Lecturer of the Department of humanity's State University of the infrastructure and technology,

dmup2@ukr.net

Ukraine, Kyiv

ALBER CAMU'S «PLAGUE» AND «COVID 19»: A LAMBY ANALOGY IN A SALVATION SEARCH STRATEGY

The article is devoted to the problem of «reactivation» of current ideas of the French philosopher Albert Camus, expressed in his work «Plague» being still significant for our time. This will help create a new strategy to defeat the plague of a dangerous virus based on the philosophy of «fight» for the society united in saving life of every personality, unique in his own way, everyday humanism and a return to the thesis of «man – measure of everything.» It has become fashionable in France and Italy to address it, but philosophical reflection helps establish the unity of problems and flaws in the analogy of the situation. The social evil embodied in the onset of deadly diseases requires struggle and victory on the principles of social justice and humanity. If there is an evolution of fighting evil, it must be led in the direction of increasing solidarity, complicity, equality of everyone in the face of dangers.

Key words: philosophy of humanism, Camus' existential position, social evil, life strategy of fight against coronavirus, fair world order.

УДК 111.11:130.123

Шаврина И.В.,*доцент, к. филос. н., доцент кафедры религиоведения Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Shavrina_irina@ukr.net**Украина, г. Киев***ФЕНОМЕН АМБИВАЛЕНТНОСТИ В БЫТИИ ЧЕЛОВЕКА**

Статья посвящена анализу амбивалентности как основы «природы» человека, а также ее проявлений в бытии. Отмечается, что оппозициями как таковыми оперирует не только обыденное мышление, они становятся необходимым элементом объяснения мира. Бинарные оппозиции рассматриваются как начало бытия и его сущность; выступают как форма восприятия мира, их основой являются два противоположных понятия, в которых одно утверждает какое-то качество, а другое понятие это качество отрицает. Раскрывается экзистенциально-эссенциальная сущность человека, которую стремится преодолеть трансгуманизм.

Ключевые слова: амбивалентность, человек, бытие, трансгуманизм, бинарные оппозиции, эссенция, экзистенция, самополагание, самореализация.

Постановка проблемы. Современный мир демонстрирует все большее внимание к проблеме человека, его бытия, его «вхождения» в социум. В этой связи важным является понятие «амбивалентности», которое принадлежит не только философии, но является достаточно верифицированным в процессе развития научной мысли и жизни человечества в целом. Человек в своей жизни оказался между двумя сферами – сущностью и существованием, что и привело к появлению феномена амбивалентности в его бытии. Осознание человеком этого феномена ставит перед ним задачу выбора жизненного пути: либо человек продолжает жить в отчуждении от феномена амбивалентности, стремится преодолеть его в пределах экзистенции; либо человек испытывает страх перед этим феноменом, воспринимает его и ищет возможности истинного бытия. При этом он не маскирует ни одну из значимых сфер бытия – ни сущность, ни существование.

Истинное бытие – это бытие достоверное, аутентичное. Истинное как таковая в философии указывает на бытие, которое является свободным от всякой внешней обусловленности, бытие, в котором все осуществляется согласно его собственной логике, и эта логика не уничтожается внешними причинами. Выдающийся украинский исследователь С. Крымский в работе «Под сигнатурой Софии» отмечает, что «социальный и экзистенциальный опыт XX века (крах тоталитаризма, основ иерархизма и государственного диктата во всех сферах общественной жизни) существенно поколебал догмат платонизма о превосходстве всего общего над индивидуальным и единичным. В результате изменилась и философская концепция иерархичности уровней бытия. Если раньше считали недопустимым сводить высшие уровни организации природы к низшим или ставить их на одну ступень оценки, то теперь на основании синергетики и неклассической термодинамики открыты сквозные, присущие всем уровням бытия, структуры самоорганизации» [10, с. 10].

Проблема амбивалентности бытия анализировалась в работах таких известных исследователей, как С. Аверинцев [1], А. Ахутин [2], М. Бахтин [3, 4], В. Бибихин [5], В. Библер [6], П. Гайденко [7] и др. Следует подчеркнуть, что в современном философском пространстве

состояние исследований характеризуется некоей неопределенностью статуса и содержательных границ между онтологией и метафизикой. Особое внимание привлекают исследования отечественных мыслителей С. Крымского, В. Табачковского, В. Шинкарука и таких зарубежных исследователей, как Х.-Г. Гадамер, М. Хайдеггер, Ф. Гиренок, Э. Гуссерль, Д. Гудинг, А. Доброхотов, Э. Корет, Дж. Леннокс, К. Мяло, Ж.-П. Сартр, У. Эко и др. Исследователи отмечают факт существования в архаическом менталитете повсеместного структурирования мира в мышлении благодаря бинарным оппозициям, фиксирующим полярное устройство бытия. Бинарные структуры, которые являются подобными естественному языку, оказываются также в знаковых системах мифа и ритуала. По мнению представителей структурализма, архаическое мышление имеет передлогическую целостно-образную форму и оно еще не является мышлением аналитическим. Древний мир мыслил бинарными оппозициями, он структурирует как свой внешний, так и свой внутренний мир, при этом выделяются пары – правда и ложь, свет и тьма, женское и мужское, добро и зло. Почвой бинарного отношения к миру является определенный эпизод в истории филогенеза, когда человек, вобравший противоположности, делает их частью собственного внутреннего мира. Когда человек вкусил от дерева познания добра и зла, он сделал своими составляющими противоположности, но такой его выбор оказался диссоциированным – единственная изначальная энергия распалась на материю и сознание и, таким образом, дала нашему миру нематериальное сознание и бессознательную материю (Л. Шестов).

Целью статьи является анализ амбивалентности как основы «природы» человека, а также ее проявлений в бытии.

Основная часть. Оппозициями как таковыми оперирует не только обыденное мышление, они становятся необходимым элементом объяснения мира. Бинарным отношениям соответствует и пантеон парных божеств в индуизме, символизирующих полярные качества бытия – тождество и развитие. Индийский мыслитель Вивекананда считает, что мир является утраченным равновесием, а Вселенная образуется благодаря борьбе, столкновениям, соперничеству, а основой творчества является неравенство.

Взаимодействие двух противоположных начал отражено во многих символах. Так, в древней китайской традиции – это символы «инь-ян». Эта пара является основой онтологии древнекитайской философии и освещает идею полярности бытия в неограниченном ряде противоположностей – позитивное и негативное, активное и пассивное, внутреннее и внешнее, мужское и женское и т.д. С точки зрения символики чисел, единица является символом целостности и единства. Единица – это символ активности, таинственной силы непроявленного. Иными словами, единица, с точки зрения онтологии, является символом самого бытия; а с точки зрения антропологии, единица выражает активную духовную свободу. Цифра «два» – это, с одной стороны, раздвоение единицы, а с другой – освещает идею сходства и равнозначности противопоставленных сил. Итак, бинарные оппозиции выступают как форма восприятия мира, их основой является два противоположных понятия, в которых одно утверждает любое качество, а другое понятие это качество отрицает.

Следует отметить, что в системе бинарных отношений мы находим ряд терминов, раскрывающих те или иные особенности противоречия. «Два» – это выражение противопоставления равнозначности сил. Можно говорить и о двойственности, когда противоположные начала исключают друг друга, но действуют в пределах целого. В философии сложилось представление, что двойственная природа человека является следствием сочетания в ней разумного и животного начал. Человек якобы не способен выйти за собственные пределы. Если бы это произошло, то человек перестает быть человеком, так как человек проживает свою жизнь не только и не столько в мире вещей, он стремится к реальности благодаря своим мечтам, мыслям, переживаниям.

Актуальность проблемы заключается в том, что для того, чтобы осознать свое место в жизни, следует осознать, что такое бытие, как мы соотносимся с ним: зависим мы от бытия или, наоборот, бытие зависит от нас. Философия в своих функциях – как призвание, как осмысленное прохождение жизни, как профессиональная деятельность – нуждается в центровке самого себя и в развертывании ориентации на другое. Поиск философии направлен на истину, которая органично входит в триаду древнегреческого философа Платона, рядом с благом и красотой. Любовь к мудрости – это и метод, и способность достижения.

Главным, по нашему мнению, является выделение философско-религиоведческого аспекта в исследовании проблемы бытия как ключевой проблемы для осмысления «природы» человека, его амбивалентности, его самосознания, его отношение к себе самому, к другим людям, к миру.

В контексте исследования этой проблемы, безусловно, необходимо уточнение самого понятия «бытие». Следует согласиться с положением известного российского ученого Э.В. Ильенкова, который отмечает, что «мы вовсе не против «уточнения терминов», но только там, где эти термины действительно употребляются неточно, неправильно, т.е. вопреки их исторически сложившемуся смыслу и значению. Но мы против «уточнения», способ которого сводится к совершенно

произвольному изменению правильных названий и есть на самом деле лишь способ разложения «смысла термина», имеющего в наличном языке науки вполне однозначные характеристики, на два, на десять, на сорок «разных смыслов» [9, с.262].

Древнегреческий философ Платон отмечал, что люди, которые кажутся на первый взгляд честными и разумными, в действительности имеют какие-то страшные и дикие виды желаний. В «Законах» он пояснял, что на человека влияет большое количество желаний и каждое тянет его в свою сторону. Он также указывал на существование двух стремлений человека – добро и зло, определяющих его бытие, и на абсурдность состояния человека – выбирать и то, и другое. Но, по мнению мыслителя, если человек выбирает добро, то тогда зло становится значительно слабее. У Платона истинное бытие мыслится как истина в мире идей, где все происходит в соответствии с благом в его онтологическом совершенстве.

Древнеримский поэт Овидий в «Метаморфозах» отмечал, что человек видит благо, но тяготеет к злему, дурному. Бесспорно, что проблему двойственности не обошла своим вниманием и средневековая теология, которая акцентировала внимание на борьбе духа и тела (Аврелий Августин, Фома Аквинский, Уильям Оккам и др.).

В Средневековье истинное бытие понимается как сфера духа и вечности. Божественная первопричина является как имманентной, так и трансцендентной, и не только ко всему существующему, но и к людям. Бытие выступает как творение Бога, и человек не только осмысливает себя, но и осмысливает само творение, само бытие.

Известный французский мыслитель Б. Паскаль указывал на постоянную борьбу разума и страстей. Эта идея единства противоположных тенденций явилась почвой этики основателя немецкой классической философии И. Канта. Он указывал на сосуществование в человеке как нравственного закона, так и стремления к отрицательному. Другой представитель немецкой классической философии Г.В.Ф. Гегель считал, что философия исторически и логически начинается с категории «бытие». Хронологически это отражено в тезисе Парменида, теоретически это зафиксировано в «Науке логики» [8], где Гегель рассматривал «бытие» как восходящую точку движения определений мысли и квалифицировал его как пустое, бессмысленное, абстрактное понятие (и в связи с этим, это понятие отождествляется с понятием «небытие»). По мнению немецкого философа, только из бытия и можно начать что-то, другие варианты просто невозможны. Но в то же время Гегель предполагает, что можно начать с самого начала, но это – не будет началом мысли, поэтому Гегель и абстрагируется от такого подхода.

В XX–XXI столетиях в связи с выявленной экзистенциальной обусловленностью человека, истинное бытие связано с решимостью человека быть самим собой, способностью «входить» в собственную сущность. По нашему мнению, и в современности экзистенциальная установка выдающегося немецкого философа М. Хайдеггера не утратила своей значимости, а наоборот, в связи с раскрытием феномена амбивалентности приобретает

новый смысл. Истинное бытие – это движение человека, потерявшего в современном мире, мире постоянных изменений и проблем, к самому себе. Сущность человека не только в эссенциальной идентичности, но и в его «заброшенности» (С. Кьеркегор) к миру и экзистенциальном самоизменении.

В современности, в пределах взаимоотношений в социуме, чтобы «вписаться» в них и скрыть амбивалентность, которая ощущается человеком как неопределенность и негармоничность его жизни, а именно – как разрыв между «программами» того, какой «есть человек» и тем, каким он «должен быть», человек вынужден обращаться к разнообразным средствам маскировки собственных переживаний. Хайдеггер в работе «Бытие и время» отмечает: «Человек утрачивает свободные для выбора возможности кругом известного, достижимого, терпимого, того, что пристойно и прилично; человек перестает видеть цель и смысл себя – эта функция реализуется в рамках социальных ролей и клишированных игр, в которых критерием успешности жизни становится сверка своего жизненного маршрута с общественными критериями» [11, с.194].

Но человек, в отличие от животного, осознает собственную конечность. Ощущение смерти и создает экзистенциальное переживание пустоты и неполноты той жизни, которую описывает Хайдеггер в вышеприведенной цитате. И наоборот, надежда на возможность другой истинной жизни, без маскировки своего внутреннего мира, придает человеку ощущение полноты бытия. Феномен амбивалентности ощущается человеком как препятствие к такой настоящей жизни, поскольку этот феномен демонстрирует разрыв между тем, каков человек и каким он должен быть. Этот разрыв стремится преодолеть каждый человек. И тогда перед ним возникает проблема выбора: или приобретение истинности как направление движения к самому себе и уничтожение амбивалентности, или принятие амбивалентности.

В связи с такой проблемой выбора, перед которой находится каждый человек, следует обратиться к трансгуманизму. Трансгуманизм – это мировоззрение, которое на основе научных разработок утверждает, что человек является вершиной эволюции, но его сущность нуждается в совершенствовании. По нашему мнению, к трансгуманизму нас ведет не какая-то абстракция, а сама жизнь. Одни исследователи называют трансгуманизм идеологией, философией, другие – мировоззрением. Трансгуманизм зародился в конце прошлого века, одним из его основателей был первый генеральный директор ЮНЕСКО Дж. Хаксли [12; 13], но источники трансгуманизма следует искать в истории русского космизма. Главной идеей трансгуманизма является преодоление смерти, по крайней мере, продления жизни до 150 лет (И. Ефремов). Трансгуманизм стремится преодолеть экзистенциально-эссенциальную обусловленность человека с целью полного подчинения всех аспектов бытия человека власти искусственного интеллекта. Существует угроза, что человек, который не разобрался со своей амбивалентной природой, еще не осознал ее, но который уже чувствует ее бремя, может стремиться к реализации проекта трансгуманизма как способа преодоления собственной отчужденности.

Главным для трансгуманизма является определяющее значение мозга для всех элементов бытия человека. И эссенциальное, и экзистенциальное начала интерпретируются представителями трансгуманизма как содержание нейтронной памяти. Такой взгляд на «природу» человека предусматривает возможности изменения его интеллектуальных, волевых и чувственных качеств с помощью модификаций мозга (генная инженерия) таким образом, что эти качества выйдут за пределы нормы человеческого организма. Это, в свою очередь, предусматривает возможности тотального контроля над всей жизнью человека со стороны тех, кто управляет этим технологическим процессом. Но, как это ни странно, амбивалентность как таковая не оставляет пространство идей трансгуманизма. Дело в том, что технология трансгуманизма развивается по схеме, которая определена нами как «у-себя-бытие» в рамках экзистенциально-эссенциальной обусловленности: технология развивается так, что меняет человека, но, в конце концов, сама предстает человеком. В то же время происходит и другой процесс – человек в пределах трансгуманизма стремится развиваться, стать другим, но при этом перестает быть человеком, становится технологией. Человек в трансгуманизме остается амбивалентным, поскольку трансгуманизм способен преодолеть эссенциально-экзистенциальную обусловленность того, что с ним связано. Таким образом, технология трансгуманизма также оказывается обусловленной амбивалентностью самосохранения, существующей для всех единиц в пределах антропологии.

Выводы. Все попытки, осуществленные учеными в последние столетия в рамках проектирования современного человека, свободного от отчуждения и живущего в гармонии с собственным «я», или оказываются в «проектах безумия», или вообще, ставят вопрос о необходимости существования человека. Но амбивалентность в свете проекта бытия человека сама встает проектом, который предполагает принятие собственной экзистенциально-эссенциальной обусловленности. Главным, по нашему мнению, является то, что человек в процессе самореализации теряет свою тождественность, становится другим. При этом и бытие трансформируется – оно перестает просто «быть», происходит становление бытия именно для человека, что проявляется в экзистенции.

Модификация бытия, в связи с появлением такой констатирующей структуры как человек, приводит к тому, что бытие больше невозможно описывать, исходя только из онтологической проблематики. Отныне бытие становится бытием человека, приобретает принципиально новый статус. Человек, который выделился из бытия, противопоставил себя бытию, столкнулся с новой проблемой – выжить в нем. Первое, что сделал человек – он противопоставил себя миру, при этом разделил его на противоположности. Так, человек воспитывается цивилизацией в духе правильности, одновалентности, цивилизация стремится унифицировать человека. Хаос, бессистемность, алогичность и другие подобные проявления мешают развитию, а точнее – мгновенному, исторически конкретному движению. Все в экзистенции – мышление, поступки, чувства человека – адаптированы к логике действительности, а не реальности. Игнорирование ам-

бивалентности бытия заставляет сомневаться в правильности собственных мыслей и искать общепризнанные положения. Эссенциальное начало в человеке, обусловленное экзистенциальным началом, модифицируется, превращается в симулятивное, мгновенное, не глубинное, что искажает природу человека – все то, что нам известно как апогей постмодернизма.

Литература

1. Аверинцев С.С., 1999. 'София – Логос. Словник', К.: Дух і Літера, 464 с.
2. Ахутин А.В., 1988. 'Понятие «природа» в Античности и в Новое время («фюсис» и «натура）」, М.: Наука, 208 с.
3. Бахтин М.М., 2000. 'Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук', СПб.: Алетейя, 304 с.
4. Бахтин М.М. 'Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса', М.: Художественная лит-ра, 541 с.
5. Бибихин В.В., 1981. 'Место нигилизма в «судьбе бытия». Работы М. Хайдеггера по культурологии и теории идеологии', М.: Наука, с.125-170.
6. Библер В.С., 1072. 'Мышление как творчество', М.: Наука, 174 с.
7. Гайденко П.П., 1987. 'Эволюция понятия науки (XVII–XVIII вв.)', М.: Наука, 310 с.
8. Гегель Г.В.Ф., 1970–1972. 'Наука логики', В 3-х томах, III.1. – М.: Мысль, 502 с.; III.2. – М.: Мысль, 449 с.; III.3. – М.: Мысль, 623 с.
9. Ильенков Э.В., 1979. 'О материальности сознания и трансцендентальных краях. Дialeктическое противоречие', М.: Политиздат, с.252-271.
10. Кримський С.Б., 2008. 'Під сигнатурою Софії', К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 367 с.
11. Хайдеггер М., 2011. 'Бытие и время', М.: Академический проект, с.194-197.

12. Huxley J.S., 1984. 'The Evolutionary Process', Evolution as a Process, London: G. Allen & Unwin, p. 1-23.

13. Huxley, J., 1967. 'Religion without Revelation', London: C.A. Watts & Co., p. 34-40.

References

1. Averincev S.S., 1999. 'Sofiya – Logos. Slovník', K.: Duh i Litera, 464 s.
2. Ahutin A.V., 1988. 'Ponyatie «priroda» v Antichnosti i v Novoe vremya («fysis» i «natura）」, M.: Nauka, 208 s.
3. Bahitin M.M., 2000. 'Avtor i geroy: K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk', SPb.: Aletejya, 304 s.
4. Bahitin M.M. 'Fransua Rable i narodnaya kultura Srednevekovyia i Renessansa', M.: Hudozhestvennaya lit-ra, 541 s.
5. Bibihin V.V., 1981. 'Mesto nigilizma v «sudbe bytiya». Raboty M. Hajdeggera po kulturologii i teorii ideologij', M.: Nauka, s. 125-170.
6. Bibler V.S., 1072. 'Myshlenie kak tvorchestvo', M.: Nauka, 174 s.
7. Gajdenko P.P., 1987. 'Evolyuciya ponyatiya nauki (XVII–XVIII vv.)', M.: Nauka, 310 s.
8. Gegel G.V.F., 1970–1972. 'Nauka logiki', V 3-h tomah, T.1. – M.: Mysl, 502 s.; T.2. – M.: Mysl, 449 s.; T.3. – M.: Mysl, 623 s.
9. Ilenkov E.V., 1979. 'O materialnosti soznaniya i transcendentnykh koshkah. Dialekticheskoe protivorechie', M.: Politizdat, s. 252-271.
10. Krimskij S.B., 2008. 'Pid signaturoyu Sofiyi', K.: Vid. dim «Kyievo-Mogilyanska akademiya», 367 s.
11. Hajdegger M., 2011. 'Bytie i vremya', M.: Akademieskij proekt, s. 194-197.
12. Huxley J.S., 1984. 'The Evolutionary Process', Evolution as a Process, London: G. Allen & Unwin, r. 1-23.
13. Huxley, J., 1967. 'Religion without Revelation', London: C.A. Watts & Co., r. 34-40.

Shavrina I.V.,

PhD in Philosophy, Associate Professor of Department of Religious Studies Taras Shevchenko National University of Kyiv, Shavrina_irina@ukr.net

Ukraine, Kyiv

THE PHENOMENON OF AMBIVALENCE IN HUMAN BEING

The article focuses on the analysis of ambivalence as the basis of human “nature” as well as its manifestations in being. It is noted that oppositions as such are used not only for operating of ordinary thinking, but rather they become a necessary element in explaining the world. Binary oppositions are interpreted as the beginning of being and its essence. They are a form of perception of the world, and their basis is two opposing concepts: one affirming a certain quality and the other denying it. The article discusses the existential-essential essence of human, which transhumanism seeks to overcome.

Key words: ambivalence, human, being, transhumanism, binary oppositions, essence, existence, self-determination, self-realization.

УДК 746.4 (07)

Юрчишин Ю.Б.,

викладач кафедри декоративного мистецтва Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв, disinjei@gmail.com

Україна, м. Косів

МЕТОДИ Й ПРИЙОМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ НАРОДНОГО ВБРАННЯ У ДИЗАЙН-ПРОЄКТУВАННЯ

У статті запропоновано методи й прийоми впровадження традицій народного вбрання у дизайн-проектування. Практичні рекомендації обґрунтовані та згруповані для підготовки кадрів та формування мистецьких шкіл, діяльності локальних будинків моди та сучасних народних майстрів. На основі аналізу творчої діяльності будинків моди в царині етнодизайну, окреслено основні творчі методи інтерпретації у проектуванні етноодягу.

Ключові слова: традиції, дизайн-проектування, народний стрій, мистецька освіта, етноодяг.

Постановка проблеми. Проектування етноодягу – це складний і багатовекторний процес, який покликаний акумулювати знання та практичний досвід культурологічної та мистецтвознавчої наук, народного майстра і професійного художника, конструктора і технолога, менеджера і брендолога. Воно вимагає нового бачення та сучасного підходу, образного мислення, цікавих формо-творчих та декоративних рішень костюма. Важлива естетична функція і значима соціальна роль вбрання в житті суспільства призвела до того, що воно стало тим засобом формування образу, за допомогою якого людина може висловити унікальність свого характеру, темпераменту та інших внутрішніх якостей. Актуальність питань етнодизайну зумовлена необхідністю шанування традицій і збереження національної ідентичності, а також потребою поглибленого вивчення культурної складової кожного самобутнього регіону в світі, зокрема у контексті сучасного моделювання одягу.

Дизайн костюма з елементами етнокультури залишається світовим трендом. Звернення до національної культурної спадщини народів здійснювалося з тих пір, як мода набула інтернаціонального характеру, а в новому тисячолітті етнічний стиль продовжує залишатися одним із найсильніших факторів впливу на моду. Ця тенденція, переходячи від циклу до циклу зміни тенденцій моди, сформувала новий напрямок – етнодизайн. Оскільки споживачі часто ставлять самоаналіз ринкових тенденцій ключовим пріоритетом, нова хвиля інтересу до етнічних коренів підживлює зростаючий споживчий апетит до етнодизайну[1]. Для нього характерна творча інтерпретація, яка гармонійно взаємодіючи з дослідницьким підходом для вивчення особливостей народного костюма, стимулює формування інноваційних ідей, які є потужною стороною етнодизайну.

Мета роботи – розробити інструментарій інтерпретації та впровадження традицій народного вбрання у сучасне дизайн-проектування для підготовки кадрів мистецьких шкіл, діяльності локальних фешн-студій та індивідуальних дизайнерів одягу.

Виклад основного матеріалу. Вирішення проблем системного й фахового впровадження кращих національних традицій дизайн-проектування насамперед залежить від мистецьких шкіл, які займаються підготовкою кадрів. Як було підтверджено і розкрито на прикладах, повноцінне функціонування національної індустрії моди

неможливе без достатньо розвиненої науково-навчальної бази, яка б формувала молодих дизайнерів, проводила аналітичні заміри стану розвитку галузі моди, розглядала їх перспективи. Власне науково-навчальна база є невід'ємним компонентом при формуванні талановитого, креативного, інтелектуального дизайнера-професіонала, а також аналітика моди, брендолога, стиліста тощо. Розуміння сучасності, соціокультурних процесів, особливостей постмодерністського світогляду, може дати передусім якісний рівень освіти, розвинуту наукову базу [2].

Модель, прийоми та практичні рекомендації обґрунтовані та згруповані для:

- підготовки кадрів та формування мистецьких шкіл;
- діяльності локальних будинків моди;
- діяльності сучасних народних майстрів.

Практичні рекомендації в сферу підготовки дизайнерів та формування мистецьких шкіл різного рівня підготовки

Підготовкою молодих дизайнерів одягу займаються провідні мистецькі вищі регіонів України: Харківська академія дизайну та мистецтв, Київський національний університет технологій та дизайну, Львівська національна академія мистецтв, Косівський інститут прикладного і декоративного мистецтва, Закарпатська академія мистецтв, а також навчальні заклади нижчого рівня підготовки дизайнерів і спеціалізовані художні школи. В програмі фахових навчальних дисциплін ВНЗ є творчі завдання, спрямовані на збереження й розвиток традицій народного вбрання України. Це має велике не лише практичне значення, а й вагомий виховний і національно-патріотичний вплив на сучасного художника чи дизайнера. Активізація процесів впровадження традицій народного мистецтва у дизайн-проектування одягу має на меті продовжити тяглість столітніх досягнень декоративно-прикладного й ужиткового мистецтва етнорегіонів, зокрема напрацювань майстрів народного мистецтва України, засобами інтерпретації традиції. Це процес, який передбачає в першу чергу глибинне вивчення історії та теорії мистецтва, його генези розуміння історичних, соціально-економічних та культурологічних процесів розвитку даних територій, а також грамотного і коректного застосування цих знань для потреб дизайн-проектування. Основними засадами дизайну одягу на основі традицій є глибоке дослідження народного ми-

стецтва та авторська інтерпретація через творчий пошук художньо-образного пошуку костюма.

Курс «Проектування» є одним із провідних складових фахових дисциплін, що входять до начального плану у підготовці дизайнерів-модельєрів Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ. Програма курсу складається із теоретичних лекційних та практичних аудиторних занять і передбачає самостійну роботу студента. Вона має тісний міжпредметний зв'язок із такими фаховими дисциплінами як «Композиція», «Проектна графіка», «Вузька поглиблена спеціалізація» (дизайн форм), «Пластична анатомія», «Комп'ютерне проектування», «Історія моди». Дисципліна має на меті засвоєння студентами основних понять, категорій та законів формотворення комплектів одягу в системі «колекція», як матеріальної структури і художньо-образної системи, що розвивається у просторі й часі. Вивчення цього предмета розвиває художньо-професійну грамоту, підвищує фахову майстерність, допомагає оволодіти технічними й художніми засобами процесу проектування костюма в системі «колекція», на основі інтерпретації джерел творчості. Системно відбувається процес формування дизайнера, а також підвищується його естетичний рівень, як творчої особистості. Курс зосереджений на засвоєнні певних компетентностей відповідно до стандарту вищої освіти та концепції мистецької школи, спрямованої на збереження та розвиток традицій народного мистецтва, головними з яких є: знання та розуміння предметної області у професійній діяльності дизайнера одягу; здатність до пошуку, обробки та аналізу інформації з різних джерел; спроможність правильно оцінити та коректно застосовувати народну культуру.

Тут необхідні зміни й доповнення, які торкаються: методів наукових досліджень для завдань проектування; передпроектного аналізу; обґрунтування концептуальних положень дизайну виробу.

Процес створення одягу на основі традицій складається з пошуку ідеї та обґрунтування концепції здійснення передпроектних досліджень, виконання ескізів та детальної розробки проекту, виконання технічних проб зразків тканин чи декору і виконання колекції або окремих моделей у матеріалі.

Після проведення передпроектного (наукового) дослідження дизайнер шукає для себе художній образ, переосмислює джерело та уточнює мету проектування – відбувається ескізування й обґрунтування концепції образу. Через ескіз продовжується пошук ідей, нових форм та образів, проходить процес втілення задуму. Втілення може бути різним і охоплювати всі можливі засоби та матеріали, які, на погляд дизайнера, краще допомагають передати суть задуму: від форескізів, які зрозумілі лише автору, через його умовність до чітких пророблених робочих ескізів. Залежно від завдання в ескізах можуть бути відображені різні параметри й властивості проекту. Якщо акцент у ньому дизайнер ставить на особливостях крою чи конструкції, взятого з народного строю, увага художника зосереджується на лінійно-конструктивних вирішеннях: в ескізі детальніше проробляються силует і формотворчі елементи. Таке ескізування (створення концепції виробу) виконується

лінійно та плямою, з уточненням деталей конструкції виробу. Коли дизайнер має на меті пошук нового образу, вираження пластичного руху кольору, фактури чи декору, – ескізи виконуються в кольорі з використанням різних технічних прийомів, які максимально передають тектоніку виробу.

Дизайнеру доцільно звертатись до графічно завершеної форми ескізів, що є рекламою колекції. У кожному з варіантів ескізів роботу слід розпочинати із замальовок зразків джерела творчості, які націлюють на пошук варіантів його інтерпретації і сприяють кращому баченню нового образу. Для цього на першому етапі варто організувати «творчу папку», в якій накопичуються всі ідеї та зарисовки до теми, що будуть надалі служити підґрунтям для розкриття теми.

Наступний етап включатиме детальнішу прорисовку важливих елементів композиції, які формують концепцію колекції. Це можуть бути формотворчі ескізи, фрагменти оздоблення чи декору – як цілого виробу, так і деталей. Створення нового художнього образу відбувається в процесі постійного відбору, відсіювання випадкового, другорядного й надмірного. В кінцевому варіанті обирається найвдаліший ескіз, який якнайповніше відтворює авторський задум.

На завершальному етапі створюється концептуальний ескіз, який сепарує всі варіанти ескізування і передає концепцію колекції, дає вичерпну інформацію про форму, конструкцію та засоби декорування, кольорову гаму тощо. У процесі виконання ескізів необхідно зосередитись на важливих складових проекту, прагнути до різноманітності варіантів вирішення теми, застосовувати багатство технічних і художніх засобів.

При цьому передпроектний аналіз, передбачає дослідження, вивчення та аналіз джерела творчості, яким можуть бути не лише народне вбрання, а й твори декоративно-прикладного і ужиткового мистецтва, унікальні автентичні архітектурні споруди і т. д. При осмисленні народного костюма традиційні джерела слід розглядати в рамках аналітичного підходу, як сукупність утилітарних й естетичних характеристик, формальних (конструктивних), матеріальних і технологічних властивостей. Його інтерпретація повинна зберегти старі і отримати нові споживчі функції й інноваційні рішення. Джерело слугує основоположним і визначальним аспектом у формуванні стильових, конструктивних, образно-емоційних і формотворчих характеристик у задуманому автором виробі. Цю роботу можна вести інтуїтивно, емоційно, але художника-початківця потрібно навчити працювати методично, ставлячи перед ним конкретні завдання і цілі, вибираючи конструктивні методи роботи. Одним із таких методів у навчальному процесі є введення завдань і вправ, що стимулюють творчі імпульси, виховують образне мислення. Виконання практичних вправ дає можливість розуміння та вільного володіння основними закономірностями композиції, прищеплюють професійні навички графічного зображення, виявляють та розвивають творчі здібності студента. Прикладом такого системного підходу є методика викладання спеціальних дисциплін Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв, де прагнення синтезу народної традиції і сучасних дизай-

нерських пошуків спонукає викладацький колектив підвищувати фахову підготовку через дослідження традицій і наукового та творчого її переосмислення [3].

Важливу роль мають відігравати етнографічні практики, в програму яких входять польові дослідження, коли в студента є можливість попрацювати з майстром і безпосередньо долучитися до творчого процесу. Зарисовки невідомих артефактів, інтерв'ювання та опис життєдіяльності майстра чи мистецького осередку, спілкування з досвідченим фахівцем, як правило, справляють на студента незабутнє враження і спонукають до творчих інверсій. Зібраний науковий матеріал дозволяє створювати власні аналітичні та практичні мистецькі практики. Особливості естетичного сприйняття джерела творчості залежать від знань та досвіду, здібностей і смаку, психологічного і емоційного сприйняття досліджуваного об'єкта. Отож, важливо, щоб дизайнер мав розвинену просторову уяву, володів допитливістю й спостережливістю.

З урахуванням призначення одягу й творчої концепції майстра в створенні одягу обираються, відповідно, різноманітні творчі методи побудови образу етновбрання, основними з яких є інтерпретація та асоціація. Застосування методу інтерпретації передбачає стилізоване наслідування творчого джерела, обумовленого індивідуальністю автора та функціональними вимогами створення художніх образів зі зміщенням акцентів першоджерела. Проектування етновбрання вимагає глибокого й вдумливого дослідження та трактування джерела. Дизайнер має право на творче переосмислення етнографічного матеріалу.

Навчальні програми, які апробовані у мистецьких школах, повинні системно оновлюватись з урахування останніх тенденцій сучасної моди та технологічних інновацій в сфері індустрії моди. Основними засобами творення сучасного одягу на основі традиційного є такі характеристики, як пластика форми, принципи формотворення, тектонічні й конструктивні особливості матеріалу, його фактура, декор, технології пошиття та оздоблення, семіотика й манера одягання речей. Сьогодні, позбувшись стереотипів та зовнішньо-декоративних фольклоризмів, традиція, проходячи через фільтр індивідуальної свідомості митця та адаптуючись до вимог часу, перетворюється на нову художню якість, яка втілює народне розуміння доцільності й краси.

Методи та практичні рекомендації до моделювання етноодягу в локальних фешн-студіях

У художньо-образному вирішенні сучасного етноодягу на практиці виділяються три образні варіанти його створення:

1. Узагальнено-символічний, де образність досягає вищої міри узагальнення і значимості. Такі костюми перетворюються на символ часу, епохи, народу чи етносу.

2. Образ-картинка, де образність виступає у бутфорсько-театральному плані, відтворюючи одяг з минулого.

3. Асоціативний образ, де образність присутня настільки делікатно, що костюм сприймається життєвим, сучасним і несе у собі ледь відчутний натяк або емоційне забарвлення національного вбрання.

Традиційний народний одяг – ансамблевий вид мистецтва, в якому органічну єдність творять матеріал, крій, оздоблення, колір, прикраси, гармонія компонентів одягу та яскравість художнього образу. Він побудований на спорідненості ліній, форм, силуетів, відповідності фактури і пластики, організуючій ролі декору і кольору на зв'язках утилітарних та декоративних вартостей. Отож, у роботі над творчим опрацюванням народного джерела повинно бути закладене розуміння естетичної сутності народного мистецтва, як мистецтва світоглядного, образного і разом з тим за природою своєю доцільного, реалістичного по відношенню до свого часу і місця побутування, якими б умовними не були декоративні форми його вираження. Необхідно грамотно застосувати систему композиційних законів в обґрунтованні художніх якостей костюма.

Аналіз творчої діяльності будинків моди в царині етнодизайну дозволяє окреслити три основні творчі методи інтерпретації у проектуванні етноодягу:

– методом аналогії з народним костюмом (етнографічний, імітаційний, реконструктивний, стилізаторський), який передбачає пряме цитування джерела творчості;

– методом творчої інтерпретації, коли дизайнер започитує окремі складові чи певні характеристики джерела творчості;

– методом асоціативного рішення, який базується на інтуїтивно-чуттєвих та художньо-образних засадах побудови композиції колекції.

Творче переосмислення зібраного матеріалу про джерело творчості дозволяє дизайнеру зорієнтуватись у виборі методу та засобів інтерпретації. Визначальними є інтуїція художника, підкріплена його багатими знаннями, художньою майстерністю, розумінням логіки явища, відчуттями естетики смаку і міри. Розвиток асоціативного мислення проявляється у перетворенні предметних, абстрактних і психологічних асоціацій в графічні пошуки вирішення об'єкта проектування. Воно дуже важливе в творчому процесі будинків моди, де існує групова діяльність (робота в творчих групах), адже здатність колективного асоціативного мислення є вищою в творчій діяльності, оскільки мистецький твір – це результат абстрактно-асоціативної уяви про навколишній світ та предмети й явища. Саме під впливом візуальної інформації першоджерела у художника виникає ідея, яка конкретно або узагальнено втілюється у художній образ, що відтак трансформується у певну форму. Досягнення відповідності форми і задуманого змісту повинні спонукати до виваженого та чіткого розподілу на основні та другорядні композиційні складові колекції. Узагальнювати й розвивати власну ідею у потрібному напрямі – важливе завдання, яке дозволить уникнути загроз нашарування деталей, різноплановості (загроза групової роботи) і стилістичних помилок. Робота над втіленням творчого задуму дає можливість дизайнерській групі проявити стильовий бренд, розкрити унікальність свого творчого почерку, вміння мислити самобутньо й оригінально.

Доцільним є також комплексне дослідження передумов формування сучасного моделювання костюма крізь призму діяльності локальних будинків моделей, у кон-

тексті чого формувались засади технологічних, конструктивних та образно-декоративних експериментів, що стали наріжними для формування «українського стилю» у світовій моді. Загалом можна констатувати, що творчі напрацювання майстрів орієнтовані на поєднання новацій часу та збереження засад етнічної самоідентифікації, що, фактично, є однією з важливих функцій моди не тільки ХХ, але й ХХІ ст.

Побудова асоціативних композицій при творенні етноодягу, як правило, відбувається за образно-асоціативним та абстрактно-асоціативним напрямом. Метод асоціативного уявлення передбачає можливість існування декількох джерел творчості та інтерпретації, поєднання найцікавіших елементів кожного з них в єдиній проектній розробці. Тоді важливо синтезувати різні методи та прийоми дослідження для наступної інтерпретації джерела творчості. Цей аспект вимагає від дизайнера високої майстерності та вміння бачити перспективні результати творчих інверсій. Кожному із залучених необхідно відчувати смаку і міри, щоб в єдиній і цілісній композиції професійно поєднати джерела творчості та підпорядкувати їх концептуальному задуму. Завдяки цьому дизайнерська група може досягти асоціативних вражень і емоцій художньо-образного рішення виробу.

Практичні рекомендації для діяльності сучасних народних майстрів

Закладено вимогу подання фахових знань початківцям та використання принципу «народний майстер – майстру – початківцю». Для майстрів, які розпочинають свій шлях у цій сфері (в зв'язку з системними змінами в державі) надзвичайно важливо вивчити кращий досвід у світовій та вітчизняній практиці проектування одягу на основі народних традицій. Особливо важливо вивчити та проаналізувати творчий доробок провідних дизайнерів та художників одягу, таких як Олена Кульчицька, Марта Токар, які плідно працювали в царині створення етноодягу. Образно-пластичні експерименти та художні образи, які вони створили вражають яскравістю творчого пошуку, де стилізація передбачає збереження ключових візуальних характеристик джерела інспірації, з одночасним поєднанням із тогочасними засадами європейського дизайну костюма. Наприклад, творчий пошук Марти Токар кінця 1950-х – початку 1960-х рр. у контексті застосування національних мотивів у дизайні одягу передбачав розкриття цілої серії концептів, які нині постійно актуалізуються представниками української фешн-індустрії [4]. Відповідно, прослідковується виразна закономірність у трактуванні етно-мотивів, що свідчить про виразну тяглість традицій у розвитку українського моделювання.

Роль визначених постатей, які визначили парадигму розвитку моделювання костюма другої половини ХХ ст. – поч. ХХІ ст., надзвичайно важлива для сучасної дизайн-освіти, у т.ч. і майстрів, які розпочинають свою діяльність. Засвоєння досвіду провідних українських дизайнерів, які здійснили практичну апробацію вивчення та інспірацію народних мотивів доцільно застосувати для практиків дизайну. Створені під безпосереднім впливом стилістики українського народного мистецтва та візуалізація інтерпретованих національних мотивів у колекціях сучасних дизайнерів дає поштовх до наступних творчих

експериментів, спонукає до аналізу та розвитку етнодизайну одягу. Звичайно, зустрічаються надмірності та певна некоректність у трактуванні традицій, іноді надмірне захоплення відповідними прийомами надавали одягу етнографічності – перенасичення його орнаментом. Однак здебільшого використання народних традицій допомагало модельєрам у розробці оригінальних рішень.

Ключовими засадами представників української сучасної фешн-індустрії, які працюють над створенням образів, інспірованих етнічними мотивами є: творче осмислення крою строю різних етнографічних регіонів (зі збереженням найвиразніших ознак); вивчення напрацювань модельєрів різних осередків (варто відзначити, щоб цей процес вивчення не призвів до деформації творчої манери); використання для оздоблення костюмів декоративних мотивів та орнаментальних елементів, інспірованих народним мистецтвом різних осередків; акцентування на введення інваріантних стилізованих рослинних мотивів, пов'язаних з народним мистецтвом різних етнографічних регіонів України (відтворюється не тільки декоративний пласт, а й зберігаються формотворення суто символічних мотивів берегового призначення); акцент на потребу нового осмислення традиції як постійного джерела інспірації крою, декору, колориту та окремих аспектів технології виготовлення костюма.

Підбиваючи підсумки відзначимо, практика підтверджує в кожному новому циклі моди актуальність етнодизайну, проте це не означає, що він інваріантний до зміни тенденцій моди.

Дизайн-проектування повинно будуватися на конвергенції (взаємопроникненні) проектної та традиційної культур, що має забезпечити поглиблений духовний зв'язок дизайн-продуктів із різними аспектами екзистенції соціуму. Завдання сучасного етнодизайну полягає в ефективному застосуванні етнелементів, як у художньому проектуванні моделей сучасного одягу, так і у формуванні образу сучасної жінки з відображенням характерних ознак українського етносу, досягнення гармонійного балансу між першоджерелом і тенденціями моди.

Спонукальною причиною актуалізації етнокультурної спадщини України як творчого джерела створення моделей сучасного одягу є компенсація тенденцій глобалізації культури і космополітичного характеру моди шляхом маніфестації національної ідентичності засобами костюма. Важливим фактором розвитку етнодизайну є прагнення до новизни сприйняття творів фешн-проектів, що актуалізує пошук художнього образу сучасниці, в якому ознаки тенденцій моди гармонійно поєднуються з ознаками національного колориту. Тенденції індивідуалізації у проектуванні образу сучасної особистості з акцентом на національні риси природної зовнішності представляють ще один фактор, який стимулює реставрацію національних ознак образності, що зберігаються в етнічній пам'яті народу. І зрештою, високий рівень конкуренції на ринку індустрії моди змушує фешн-дизайнерів шукати нових шляхів підвищення ефективності своїх проектів. У цьому сенсі феномен боротьби і союзу традиційного з сучасним у конвергенції двох підходів створює продуктивну платформу для пошуку інноваційних дизайнерських рішень, сприяючи

Psychology. Health management

УДК 159.9.072

Гром О.А.,

викладач кафедри філології Дніпровського державного аграрно-економічного університету, olha.hrom@gmail.com

Україна, м. Дніпро

МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
МАРКЕТОЛОГІВ ДО КОМАНДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ
ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглянуто погляди науковців щодо структури готовності; подано характеристику мотиваційного компонента та розкрито його особливості щодо формування готовності. Визначено, що мотиваційний компонент є однією з визначальних складових готовності майбутніх маркетологів до командної взаємодії у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: готовність, мотиваційний компонент, командна взаємодія.

Постановка проблеми. Проблема готовності як особливого стану особистості неодноразово привертала увагу дослідників, проте, її вирішення пов'язане із відсутністю чіткого визначення цього поняття. Аналіз літературних джерел, що відображають дослідження у цій сфері, свідчить про те, що нині вживання терміну «готовність» багатогранне. Причому готовність є предметом вивчення різних наук (психології, юриспруденції, педагогіки, соціології, філософії та ін.), що зумовлює необхідність визначитись в одному з вихідних термінів.

Аналіз готовності майбутніх маркетологів до командної взаємодії передбачає з'ясування питання про її структуру, як систему взаємопов'язаних складових. Аналіз праць, присвячених питанням структури готовності до командної взаємодії, свідчить про неоднозначність їх вирішення (О. Винославська, М. Дьяченко, Л. Кандибович, Л. Карамушка, О. Тарнавська).

Запропоновані у працях цих науковців погляди щодо структури готовності розрізняються кількістю та змістом її складових. Складовими, на думку різних дослідників, виступають компоненти, підструктури, підсистеми. Аналіз запропонованих різними дослідниками поглядів щодо структури готовності до командної взаємодії свідчить про можливість звести всі запропоновані компоненти до таких як мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний. Дослідники також підкреслюють провідну системоутворюючу роль мотиваційного компонента.

Ціль роботи. Розкрити сутність мотиваційного компонента готовності майбутніх маркетологів до командної взаємодії; виявити психологічні умови його ефективного формування.

Виклад основного матеріалу. Проблему готовності майбутніх фахівців будь-якої сфери діяльності розглядали в педагогічній науці тривалий час. Поняття «готовність» досліджували багато вчених, а саме, І. Гавриш, Г. Гагаєва, О. Ганюшкін, М. Дьяченко, В. Зарицька, Л. Кандибович, Н. Кузьміна, А. Ліненко, К. Макагон, О. Мариновська, Л. Нерсесян, А. Пуні, В. Пушкін, Л. Розборова, С. Сисоєва, В. Сластьонін та ін. Дослідження проблематики мотивації є однією з ключових як

у педагогічній науці так і у психології. Як компонент навчальної діяльності навчальну мотивацію досліджували В. Асєєв, Л. Божович, Л. Виготський, Н. Зубалій, А. Маркова, А. Кузьмінський, М. Скаткін, О. Савченко, Г. Щукіна

Загалом під готовністю розуміють цілісне особистісне динамічне утворення, набуте у результаті спеціального навчання, яке включає у свою структуру взаємопов'язані елементи: науково-теоретичний, практичний та психологічний [5].

У своєму докторському дослідженні І. Гавриш систематизувала різні підходи до визначення поняття готовності, що досліджувалися у психології та педагогіці. Зокрема вчена виділяє функційний (роботи Г. Гагаєва, Н. Левітов, Л. Нерсесян, А. Пуні, В. Пушкін) та особистісний (роботи М. Дьяченко, Л. Кандибович, С. Кубицького, Р. Пенькової, Л. Розборової, В. Ширинського та ін.) підходи до поняття готовності. Функційний підхід віддзеркалює суто психологічні характеристики поняття готовності: готовність як «загальний психофізіологічний стан» (Л. Нерсесян, В. Пушкін); як «емоційний стан, що характеризується оптимальним рівнем працездатності аферентних та еферентних систем» (Г. Гагаєва) тощо. Особистісний підхід ґрунтується на особистісних характеристиках, серед яких: готовність як цілеспрямований вияв особистості, що містить у собі її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні особистісні якості, знання, навички, уміння, установки, налаштованість на певну поведінку (М. Дьяченко, Л. Кандибович); готовність як «дієвий стан особистості, що виражається в здатності до продуктивної реалізації знань, умінь та навичок і дозволяє особистості швидко орієнтуватись, продуктивно реалізовувати рішення, яке було прийнято, створювати творчу обстановку» (Л. Розборова) тощо [3].

У своєму дослідженні О. Мариновська подає класифікацію готовності за провідними напрямками наукових досліджень. Отже, це: 1) психологічна (встановлення характеру зв'язків між станом готовності та ефективністю діяльності); 2) педагогічна (виявлення факторів, умов, засобів для цілеспрямованого формування готов-

ності); 3) управлінська (розвиток комплексу психологічних характеристик керівника для ефективного здійснення управлінської діяльності). Дослідниця характеризує два основні підходи щодо визначення змісту та структури психологічної готовності, а саме функційний та особистісний. Отже, за функційним підходом готовність характеризується як «певний стан психічних функцій, що забезпечує високий рівень досягнень під час виконання того чи іншого виду діяльності». За особистісним підходом готовність тлумачиться як «результат підготовки до певної роботи».

О. Маринівська зауважує, що згідно з цим підходом готовність є стійким, багатоаспектним, ієрархізованим утворенням особистості, яке містить низку компонентів (мотиваційний, когнітивний, операційний), адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності, які за своєю сукупністю дають змогу людині продуктивно виконувати діяльність [11].

Учена також розглядає поняття «готовність» як: результат спеціальної підготовки, наслідок дії; передумову ефективної професійної діяльності, що виконує регуляційну функцію; інтегроване особистісне утворення, яке забезпечує необхідні внутрішні умови для успішного здійснення діяльності; якісно-динамічну характеристику особистості; суб'єктивний, активно-дієвий стан – наявний у свідомості суб'єкта образ структури визначеної дії, що спонукає до діяльності, спрямований на її виконання [11].

Теоретичний аналіз наукової літератури, проведений М. Галицькою, засвідчив, що поняття «готовність» розглядається різнобічно: як професійна готовність до педагогічної діяльності (О. Мороз, В. Сластьонін); професійно-естетична готовність (М. Веселовська, Т. Зотеева, Н. Конишева); психологічна готовність (В. Моляко); морально-психологічна готовність (Л. Кондрашова) та готовність до інших видів діяльності у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів (О. Полякова, Л. Савенкова та інші) [2].

Активно-дієвий бік поняття підкреслюють М. Дяченко і Л. Кандибович, трактуючи готовність як налаштованість особистості на певну поведінку, установка на активні й доцільні дії, пристосування особистості до успішних дій у цей момент, яке зумовлене мотивами і психічними особливостями [6]. Однак, готовність може бути пов'язана й з пасивним сприйняттям чи з поразками, критикою тощо.

М. Малькова справедливо окреслює два підходи до визначення поняття готовність у контексті навчальної та професійної діяльності. По-перше, авторка розглядає готовність як складне утворення, що містить когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий компоненти як сукупність професійно важливих знань, умінь і навичок. По-друге, готовність визначено як функціональний стан, який забезпечує високий рівень професійної діяльності та її успішність. Таким чином, формування готовності авторка розуміє як орієнтацію освіти на розвиток психологічних і творчих здібностей особистості до майбутньої професійної діяльності, створення і розвиток професійних знань, умінь і навичок у майбутнього фахівця [10].

Отже, аналіз специфіки маркетингової діяльності та поняття готовності до професійної діяльності, що сфор-

мульовано вченими, дозволяє визначити готовність до маркетингової діяльності як інтегративну характеристику особистості, що виражається у наявності мотивації щодо професійної діяльності, здатності до продуктивної реалізації знань, навичок та умінь у галузі маркетингової діяльності та професійно-особистісного самовдосконалення.

Останнім часом основною тенденцією вивчення готовності до командної взаємодії є розгляд її як інтегрального особистісного утворення, до складу якого входять певні компоненти.

На думку К. Дурай-Новакової, структура професійної готовності включає в себе єдність п'яти компонентів: 1. Мотиваційний (професійно значущі потреби, інтереси і мотиви діяльності). 2. Орієнтаційно-пізнавальний (знання і уявлення про зміст професії, вимоги професійних ролей, способи вирішення професійних завдань). 3. Емоційно-вольовий (почуття відповідальності за результат діяльності, самоконтроль, вміння управляти діями, з яких складається виконання професійних обов'язків). 4. Операційно-діяльнісний (мобілізація та актуалізація професійних знань, умінь, навичок і професійно значимих властивостей особистості; адаптація до вимог професійних ролей і до умов професійної діяльності). 5. Установочно-поведінковий («налаштованість» на добросовісну роботу) [5].

Чотири компоненти у структурі готовності до командної взаємодії виділяє О. Лугова: 1. Мотиваційну готовність: світогляд і направленість особистості, які виражають потреби, інтереси, ідеали, прагнення, особистісні якості, які відповідають вибраній професійній діяльності. 2. Теоретичну готовність: певний рівень професійних знань. 3. Практичну готовність: наявність когнітивних, комунікативних, конструктивних і організаційних умінь. 4. Креативну готовність: прагнення до самовизначення і творчої активності у професійній діяльності та наявність досвіду творчої діяльності [9].

На підставі проведеного аналізу нами було виокремлено такі структурні компоненти готовності майбутніх маркетологів до професійної взаємодії: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний.

Мотиваційний компонент відображає систему мотивів, ціннісних орієнтацій і смислових установок фахівця, які визначають загальну спрямованість професійного спілкування, характер та успішність командної взаємодії.

Мотивація – процес спонукання людини до здійснення тих чи інших дій, вчинків, який є складним актом, що вимагає аналізу й оцінки альтернатив вибору та прийняття рішень; об'єднання рушійних сил поведінки (інтересів, ідеалів, цілей), які детермінують діяльність. Не можемо обійти погляди Н. Волкової, яка стверджує, що механізмом, який забезпечує реалізацію потреби особистості, є мотивація діяльності. «Мотиви („мотор діяльності”, як суб'єктивна емоційна зацікавленість людини, виконують специфічну для особистості спонукальну функцію» [1, с.25].

На вагомості мотивації акцентує Л. Лимар, зазначаючи, що «від того, які саме характеристики переважають при виборі професії: матеріальна зацікавленість, прагнення укріпити свій соціальний статус, бажання самостверджуватися та впливати на інших людей, наукові інтереси або ж альтруїстичні тенденції, залежить, наскільки

сумлінно буде майбутній спеціаліст виконувати свої обов'язки» [8, с.369].

І далі автором зроблено роз'яснення, що присутність альтруїстичних тенденцій обумовлює подальше спрямування дій майбутнього спеціаліста на результативну взаємодію з колегами. Без сформованої мотивації на результативну взаємодію у команді колегам неможливо розраховувати на ефективність як командної взаємодії маркетолога, так і його діяльності в цілому.

Однією із складових загальної мотивації є мотивація досягнення, вивченню якої присвятили свої дослідження Дж. Аткинсон, Д. Мак-Клелланд [13], В. Козаков, М. Артюшина, О. Котикова [7], Х. Хекхаузен та ін.

Мотивація досягнень є «рушієм розвитку людини, тим чинником, що зумовлює прагнення особистості розвиватися і вдосконалювати себе, свої вміння і навички» [9, с.192]; формою прояву потреби в досягненнях (прагненні особистості покращувати результати своєї діяльності, вдосконалювати вміння та здібності, ставити все більш складні цілі, отримувати творчі результати). Вона пов'язана з потребами людини «досягати успіху в поставлених завданнях, в будь-якій діяльності, а також уникати всляких невдач» [4, с.25].

Дж. Аткинсон акцентував на мотиві досягнення як одному з найпотужніших рушіїв поведінки людини. Він пов'язаний з рівнем домагань суб'єкта й полягає у прагненні до успіху, підвищенні рівня власних можливостей, самовираженні та самоактуалізації. Х. Хекхаузен, розвиваючи позиції Дж. Аткинсона, стверджує, що найбільш результативним і ефективним є пояснення поведінки з точки зору взаємодії особистісних диспозицій та ситуативних детермінант. В такому випадку найчастіше результатом цього процесу є мотив.

Мотиваційну готовність майбутніх маркетологів до командної взаємодії О. Єфімова розуміє як «... сукупність мотивів, які визначають позитивне ставлення особистості до обраної спеціальності, як наслідок спрямовують її на оволодіння майбутньою професійною діяльністю і забезпечують успішність цього процесу» [12, с.166]. Таким чином, автор акцентує увагу на тому, що ставлення майбутнього фахівця до професії в цілому значною мірою впливає на ефективність навчальної діяльності і підвищує її успішність.

Науковець виділяє чотири групи мотивів, які визначають формування мотиваційної готовності: 1) прагматичні мотиви (отримання диплому); 2) професійні і пізнавальні мотиви (стати висококваліфікованим спеціалістом); 3) мотиви підвищення власного престижу; 4) мотиви, які пов'язані з усвідомленням особистістю певних незручностей, що можуть виникнути у ситуації недосягнення успіху.

Структурними елементами мотиваційної готовності до командної взаємодії майбутніх маркетологів, за Х. Дмитерко-Карабиною, виступають: позитивне ставлення, інтерес суб'єкта до своєї професії, орієнтація на мотиви та цінності обраної професійної діяльності, потреба в ній, а також потреба в досягненнях і самовдосконаленні.

Висновки. На основі аналізу досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців виділено мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний компоненти готов-

ності майбутніх маркетологів до командної взаємодії у процесі фахової підготовки.

Таким чином, позитивна мотивація до навчальної діяльності студентів залежить від реалізації певних умов, а саме, професійної спрямованості навчальної діяльності, застосування різноманітних активних форм і методів навчання, компетентності викладача.

Ефективним засобом формування мотиваційного компонента готовності майбутніх маркетологів до командної взаємодії є організація навчально-професійної діяльності студентів у команді, яка відзначається згуртованістю, взаєморозумінням та взаємоузгодженістю.

Література

1. Волкова Н. Проблема підготовки майбутніх економістів до управлінської діяльності / Н. Волкова // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. – 2002. – Вип. 1. – 23-28 с.
2. Галицька М.М. Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / М.М. Галицька. – Київ, 2007. – 22 с.
3. Гавриш І.В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І.В. Гавриш. – Луганськ, 2006. – 44 с.
4. Дмитерко-Карабин Х.М. Мотиваційна готовність до професійної діяльності як психологічна проблема // *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2004. – Вип.9. – Ч.2. – 23-32 с.
5. Дурай-НовакOVA К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: дис... д-ра пед. наук / К.М. Дурай-НовакOVA. – М., 1983. – 356 с.
6. Дьяченко Л.Н. Психологические проблемы готовности к деятельности / Л.Н. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 175 с.
7. Котикова О. Теоретичні аспекти організації тренінгу комунікативних умінь майбутніх правознавців / О. Котикова // *Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. – К., 2010. – Вип. 61. – 185 с.
8. Лимар Л.В. Аналіз дослідження сформованості готовності до безконфліктної взаємодії з пацієнтами студентів-медиків / Л.В. Лимар // *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту ім. П.Т. Шевченка. Серія Психологічні науки*. – 2010. – Випуск 82. – Том 1. – 366–371 с.
9. Луговая О.М. Педагогические условия формирования профессиональной готовности специалистов по социальной работе с военнослужащими и членами их семей (на материалах Ставропольского края): дис... канд. пед. наук: 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / Ольга Михайловна Луговая. – Ставрополь, 2004. – 192 с.
10. Малькова М.О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка / М.О. Малькова. – Луганськ, 2006. – 22 с.
11. Мариновська О.Я. Формування готовності вчителів до проектно-впроваджувальної діяльності в системі післядипломної педагогічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О.Я. Мариновська. – Луганськ, 2010. – 44 с.

12. Эфимова О.В. Мотивационная готовность студентов колледжа к профессиональной деятельности / О.В. Эфимова // Вестник Псковского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные и психолого-педагогические науки. – Москва, 2009. – 166-167 с.

13. Mc Clelland D.C. A scoring manual for the achievement motive / Mc Clelland D.C., Atkinson J.W., Clark R.A. // In: *Motives in Fantasy, Action and Society*, N.Y., 1958. – p. 112-148.

References

1. Volkova N. Problema pidhotovky maibutnikh ekonomistiv do upravlinskoi diialnosti / N. Volkova // *Nepererвна profesiina osvita: teoriia i praktyka*. – 2002. – Vyp. 1. – 23-28 s.

2. Halyska M.M. Formuvannia u studentiv vyshchylki navchalnykhi zakladiv sfery turizmu hotovnosti do inshomovnoho spilkuvannia: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinnoi osvity / M.M. Halyska. – Kyiv, 2007. – 22 s.

3. Havrysh I.V. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv do innovatsiinnoi profesiinnoi diialnosti: avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia d-ra ped. nauk; spets. 13.00.04 „Teoriia i metodyka profesiinnoi osvity” / I.V. Havrysh. – Luhansk, 2006. – 44 s.

4. 4. Dmyterko-Karabyn K.H. Motyvatsiina hotovnist do profesiinnoi diialnosti yak psykholohichna problema // *Zbirnyk naukovykh prats: filosofii, sotsiolohii, psykholohii*. – Ivano-Frankivsk: Vyd-vo «Plai» Prykarpatskoho universytetu, 2004. – Vyp.9.– Ch.2. – 23-32 s.

5. Durai-Novakova K.M. Formuvannia profesionalnoi hotovnosti studentov k pedahohicheskoi deiatelnosti: dys. ... d-ra ped. nauk / K.M. Durai-Novakova. – M., 1983. – 356 s.

6. Diachenko L.H. Psykholohicheskye problemy hotovnosti k deiatelnosti / L.N. Diachenko, L.A. Kandibovych. – Mynsk: Yzd-vo BHFU, 1976. – 175 s.

7. Kotylova O. Teoretychni aspekty orhanizatsii treninhu komunikatyvnykhi umin maibutnikh pravoznavtsiv / O. Kotylova // *Novi tekhnolohii navchannia: nauk.-metod. zb. / In-t innovatsiinnykhi tekhnolohii i zmistu osvity MON Ukrainy*. – K., 2010. – Vyp. 61. – 185 s.

8. Lyman L.V. Analiz doslidzhennia sformovanosti hotovnosti do bezkonfliktnoi vzaiemodii z patsientamy studentiv-medykiv / L.V. Lyman // *Visnyk Chernihivskoho nats. ped. un-tu im. T.H. Shevchenka. Seria Psykholohichni nauky*. – 2010. – Vypusk 82. – Tom 1. – 366-371 s.

9. Luhovaia O.M. Pedahohicheskye uslovyia formuvannia profesionalnoi hotovnosti spetsyalystov po sotsyalnoi rabote s voennosluzhashchymy y chlenamy ykhi semei (na materyalakh Stavropolskoho kraia): dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.08 – teoriia y metodyka profesionalnoho obrazovannia / Olha Mykhailovna Luhovaia. – Stavropol, 2004. – 192 s.

10. Malkova M.O. Formuvannia profesiinnoi hotovnosti maibutnikh sotsialnykhi pedahohiv do vzaiemodii z deviantnymy pidlitkamy: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.05 – sotsialna pedahohika / M.O. Malkova. – Luhansk, 2006. – 22 s.

11. Marynovska O.Ya. Formuvannia hotovnosti vchyteliv do proektno-vprovadzhuvalnoi diialnosti v systemi pislidyplomoi pedahohichnoi osvity: avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia d-ra ped. nauk; spets. 13.00.04 „Teoriia ta metodyka profesiinnoi osvity” / O.Ya. Marynovska. – Luhansk, 2010. – 44 s.

12. Efymova O.V. Motyvatsionnaia hotovnost studentov kolledzha k profesionalnoi deiatelnosti / O.V. Efymova // *Vestnyk Pskovskoho gosudarstvennoho unyversyteta. Seriya: Sotsialno-humanitarnye y psykholohio-pedahohicheskye nauky*. – Moskva, 2009. – 166-167 s.

13. Mc Clelland D.C. A scoring manual for the achievement motive / Mc Clelland D.C., Atkinson J.W., Clark R.A. // In: *Motives in Fantasy, Action and Society*, N.Y., 1958. – p. 112-148.

Hrom O.A.,

teacher of Philology Department of Dnipro State University of Agriculture and Economics, olha.hrom@gmail.com

Ukraine, Dnipro

MOTIVATIONAL COMPONENT OF READINESS OF FUTURE MARKETERS FOR TEAM INTERACTION IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

In the article have been considered the views of scientists on the structure of readiness; has been given the characteristic of the motivational component and have been revealed its features regarding formation of readiness. It has been determined that the motivational component is one of the determinative component of the readiness of future marketers for team interaction in the process of professional training.

Key words: readiness, motivational component, team interaction.

УДК 128.3

Дрозд О.В.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та інклюзивної освіти
 Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського,
 olenadrozdo509@ukr.net

Україна, м. Миколаїв

ПРОБЛЕМА СЕНСУ ЖИТТЯ В АНАЛІТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ КАРЛА ЮНГА

У статті порушується актуальна проблема екзистенційного пошуку з точки зору аналітичної психології. Автор здійснює аналіз різних точок зору на пошук сенсу життя, висловлює власні міркування і свою життєву позицію щодо цінностей буття особистості, духовні і матеріальні орієнтири. Цікавою для усвідомлення вважає автор статті аналітичну психологію швейцарського психотерапевта Карла Юнга, який досить оригінально розмірковує про сенс власного життя, ілюструючи малюнками кожен «ключ» до глибин підсвідомого, назвавши ці картини мандалою. У статті ви знайдете багато відповідей на вічні запитання, замислитесь над пошуком власного сенсу життя, відкриєте для себе культурно-психологічну спадщину відомого психіатра.

Ключові слова: особистість, аналітична психологія, колективне несвідоме, архетип, індивідуалізація, мандала.

Постановка проблеми. Хто з людей у певний період свого життя не замислювався над питанням: навіщо я живу, у чому сенс мого життя? Скільки трагічних колізій пов'язано зі спробами його розв'язання! Екзистенційні проблеми людства проходять крізь усю історію світової філософії, світової літератури. Проте, ані ідеалізм, який відволікав людину від проблем реального життя суспільства, ані метафізичний матеріалізм не зуміли розкрити дійсну мету людського життя.

Наприклад, Б. Спіноза вбачав цю мету в пізнанні, в суворому наслідуванні веління розуму, в підкоренні йому афектів. Слухати веління неповторної природи, жити для себе і своїх ближніх, заглибитися в самого себе, пережити мудрість оточуючих і не сподіватися на богів закликав П. Гольбах. Натомість Гегель вважав, що мета життя людини полягає в свободі її духу, а Л. Фейєрбах стверджував, що вона складається із прагнення до щастя, як власного, так і інших людей [2, с.3].

Кожна з цих мудрих думок розкриває нам певні сторони сенсу життя, однак усі вони досить абстрактні, адже їх автори виходять із міркувань, начебто самовдосконалення людини, її освіта, нова мораль самі по собі здатні змінити суспільні умови. Виникали навіть сумніви, чи можна взагалі говорити про життєву мету суспільства, покоління, соціуму тощо, одним словом, великих мас людей? А чи не є це поняття виключно індивідуальним, особистим, таким, що не підлягає загальнофілософському аналізу і оцінці? Саме так трактують поняття сенсу життя більшість сучасних філософів та психологів.

Цитуючи вивадоту українського філософа, поета, аскета Г. Сковороду, багато з чим справедливо можна погодитися: «Мета людського життя – це внутрішній світ, радість серця, міцність душі. Для людини є два способи життя: «світський» – згубний та «божий» – спасенний, праведний» [1, с.431].

Слушно згадати слова великої Лесі Українки, яка якось, перебуваючи в творчій ейфорії, промовила: «У когось є іскра в серці, у інших – вогонь у душі – це, може, не дає щастя, але дає щось таке, вище і більше за щастя, чому назви немає в людській мові...».

Людина, і тільки вона сама, визначає своє призначення і мету життя. Пошук сенсу буття має в своїй основі думку про аксіологічні пріоритети життя, причому цінності не лишень для самої людини, а і для соціуму, для інших людей. Так, Л. Толстой в «Сповіді» прекрасно показав, що втрата сенсу життя рівнозначна для людини смерті. Угорський письменник Е. Анчел писав: «Після зникнення розумних земних перспектив людина бачить перед собою порожній горизонт, на якому єдиною кінцевою крапкою маячить лиш смерть» [2, с.218].

Отже, екзистенції у кожній людині свої. Але ми спробуємо показати, що у цих індивідуальних уявленнях, безсумнівно, присутнє загальне, зумовлене метою і інтересами суспільства, в якому живе певна особа. За словами австрійського психолога В. Франкла: «існує тільки мета конкретного людського життя». Усвідомлення сенсу життя передбачає вільний вибір індивіда. Необхідною його умовою є свобода, воля, вільний вибір як людська форма самодетермінації життя. Доцільність сенсу життя репрезентується в його центральному особистісному функціонуванні, яке ґрунтується на всезагальному суспільному обожнюванні, всезагальній об'єктивній істинності та соціальній повазі. Натомість, Рене Декарт мудро підвів ризик вищезазначеному: «Намагайся завжди перемагати самого себе, ніж долю, і змінювати свої бажання, ніж порядок у світі, бо найбільша перемога в житті – над собою, над своїми демонами!»

Інтерес до проблеми особистості, динаміки її розвитку, потреб і цінностей здебільшого виріс у результаті науково-технічної революції ХХ століття. Посилена увага до проблеми особистості є також наслідком бурхливого розвитку психологічної науки.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та вивчення біографії і праць Карла Густава Юнга висвітлити проблему сенсу життя з точки зору аналітичної психології.

Виклад основного матеріалу. Геніальність, мудрість, ідеалізм, і навіть містику знаходимо в працях Карла Юнга, чийі думки по-праву можна назвати «скарбницею». Ось як він писав про сенс життя: «Річ у тім, що

людині обов'язково потрібні ідеї та переконання, котрі надають сенс її життю і дозволяють знайти своє місце у всесвіті. Людина подолає найнеймовірніші випробування, якщо буде переконана в тому, заради чого вона це робить. Але коли всі неприємності вже позаду, вона може зазнати нищівної поразки, дізнавшись, що брала участь в ідіотській і безглуздій грі».

Так, К. Юнг вважав, що навіть щасливе життя неможливе без миті смутку, без болю і сліз, бо щастя втрапило б сенс, якби воно не урівноважувалося б печаллю. Тому всі події, які відбуваються в житті, слід приймати з терпінням і самовладанням. Учений стверджував, що в будь-яких, навіть не зрозумілих для нас речах, міститься смисл: чи то якесь таємниче місце, чи то слова дивакуватої людини, кинуті спонтанно нам услід, чи то випадкові помилки, обмовки, сновидіння тощо. Нам імпує думка К. Юнга про те, що з кожного слова необхідно витягнути його практичну цінність, змусивши це слово працювати в потоці нашого досвіду. Тоді теорії стануть інструментами, а не відповідями на загадки, і лише тоді психіка буде розвиватися [3, с.111].

Стислий огляд історії філософсько-психологічних учень породжує важливе запитання: що дає людині вивчення аналітичної психології? Крім оформлення власної світоглядної позиції, аналітична психологія пропонує варіанти для відповіді на вічні й глибинні запитання про те, у чому ж полягає сенс життя. Адаже нині, коли активно використовується атомна енергія, освоюються новітні технології, життя буквально заповнюють досягнення комп'ютерної техніки, таємниці власного існування і далі залишаються для людей загадковими, навіть містичними, і викликають небувалий інтерес, хоча характер і спрямованість цього інтересу у різних людей абсолютно полярні.

Роздуми про сенс життя і фатум мають тривалу філософську традицію і становлять докорінну проблему у царині етики, психології, культури. Сенс життя пов'язується з реально важливими пріоритетами, які детермінують найвищу мету людської діяльності й рівень домагань. У ціннісній основі сенсу життя міститься не «плаский» теоретичний феномен, а життєво важлива, емоційно вмотивована мета, потреба; вона є не лише об'єктивно необхідною, але й суб'єктивно доцільною, тобто вистражданою і визнаною особистістю. Сенс життя є ядром, фундаментальним атрибутом особистості, незалежно від того, чи йдеться про конкретну персоналію, чи про релігійно-ідеалістичну персоналіфікацію світу та його явищ (Бог, Господь, Абсолютна Ідея, Дух, Богородиця).

Усвідомлення сенсу життя породжує існування стійких життєвих перспектив на майбутнє, які, незважаючи на різноманітні часові і матеріальні перешкоди, неухитно вестимуть людину вперед. Згідно із К. Станіславським, сенс життя можна співвіднести із «надзадачею» людського життя, яка об'єднує в собі всі дрібні життєві підзадачі: «Цель жизни в этом случае можно рассматривать как ствол целого «древа целей», который объединяет и направляет все частные и конкретные цели на осуществление смысла жизни».

У різних людей – різне розуміння сенсу життя: одне з них возвеличує індивіда і надихає на подвиги, допомагає

долати життєві негаразди, інше – принижує і перетворює людину на асоціальну істоту. Звідси проблема сенсу життя – це початкова проблема вибору. Саме від вибору мети, ціннісних орієнтирів і ідеалів залежить, чи складеться життя людини, чи просто «пройде повз», «прогорить». Найважливіше – уміти розгледіти і обрати істинний сенс та визначити істинну мету, не сплутавши їх із хибними, що руйнують, призводять особистість до деградації.

В залежності від того, яку мету ставить перед собою людина, виділилися дві відмінні установки в набутті індивідом сенсу життя: «бути» або «мати». Життєва установка «мати» сягає своїм корінням в далеку минувшину, де дана вимога була необхідною, щоб вижив рід людський. Наявність такої установки є нормальним явищем і станом душі сучасної людини, оскільки життя вимагає мати певні речі. Однак, установка «мати» ні в якому разі не повинна стати самоціллю, а бути лише засобом для досягнення життєво важливих задач.

Не секрет, що перевага даної установки в кінцевому результаті призведе до гіпертрофованого утилітаризму – бажання безмежного збагачення, що стирає усі найкращі людські риси та якості. За З. Фрейдом такі індивіди – хворі. Установка «бути» означає реалізацію більш високої програми, що відповідає духовним потребам людини, її істинній суті. Життєво важлива програма «бути» передбачає відмову від егоїзму та егоцентризму, активізацію і продуктивну реалізацію природних задатків людини, духовний ріст, вихід за межі свого ізольованого «Я», прагнення до «людського» в людині – Добра, Істини, Краси, Справедливості, Мудрості. У цьому, на нашу думку, полягає світоглядна позиція Карла Юнга.

Феноменальною і неперевершеною, на наш погляд, залишається теорія про колективне несвідоме Карла Юнга, яка увінчала і синтезувала філософські, культурологічні, психологічні підходи. Тут і архетип Великої Матері, і архетип Героя і архетип Духовного батька, і Уроборос, який символізує темряву і саморуйнування одночасно з родючістю та творчою потенцією.

Упродовж віків культура кожного народу поступово вбирала загальне, загальнолюдське і, одночасно, специфічне, унікальне, самобутнє. Саме тому з давніх-давен і до сьогодні кожен народ порівнює себе з іншим на основі опозицій «ми – вони», «свої – чужі». Звідси й бере початок функціонування архетипу як суспільного феномена, мірила становлення духовності народу.

Архетип – це праобраз, структурний елемент колективного несвідомого, його універсальний символ або мотив. Якщо метафорично уявити, архетип – це сухе гирло річки, це своєрідний слід історичної пам'яті народу.

Це поняття ввів до вжитку відомий швейцарський психолог Карл Густав Юнг. За Юнгом, колективне несвідоме – це як своєрідна матриця, як певна множина доріг і доль, серед яких ти маєш інтуїтивно, так би мовити, серцем обрати одну, свою.

Великий Кобзар – Тарас Шевченко є автором поеми-послання «І мертвим, і живим, і ненародженим». Так от, архетип є спільним для тих, хто живе, і хто вже відійшов у Вічність... Тобто, з певним етносом кожного індивіда поєднує колективне несвідоме, а архетипи виражають глибинну сутність душі, втілюючись у легенди, билини,

міфи, думи, балади і народний фольклор, сновидіння і марення.

Архетипи прямо чи опосередковано пов'язані з сенсом життя людини, адже несуть в собі й образ Великої Матері, й Архетип Героя, Архетип Мудреця, Аніми і Анімуса, Архетип Немовляти та ін. На думку Карла Юнга, архетипи – це моделі інстинктивної поведінки.

У своїй «Червоній книзі», яку послідовники і біографи Юнга називають його особистою Біблією, психотерапевт розмірковує про сенс власного життя, ілюструючи малюнками кожен «ключ» до глибин підсвідомого. Пізніше він називає ці малюнки Мандалою. Карл Юнг писав: «Я поставив собі за мету – осмислити даний мені підсвідомий матеріал, і я зрозумів: ніщо так не впливає на нашу підсвідомість як мова: нікчемна мова робить нікчемним наше життя» [3, с.49].

На нашу думку, однією з кращих цитат К. Юнга, яка допомагає наблизитися до розуміння сенсу життя є така: «Печальна правда сокрита в том, что жизнь человека сложена из комплекса неумолимых противоположностей – дня и ночи, рождения и смерти, счастья и страдания, добра и зла. Мы не уверены даже в том, что какое-то одно будет преобладать над другим, что добро победит зло, а радость – боль. Жизнь – это поле битвы. Оно всегда существовало и всегда будет существовать, будь это не так, жизнь подошла бы к своему финалу» [3, с.47].

На думку К. Юнга, аналізувати сенс життя, відірвано від особистості, безглуздо й марно, позаяк завжди існує чийсь і кимось запропонований сенс життя. Але як особистісний феномен сенс життя за своєю суттю є дещо нереальне, абстрактне, що пов'язує і підпорядковує життя індивіда неземній системі, але таким чином, що це підпорядкування є власним атрибутом особистості та виявленням її свободи вибору.

Бути людиною, у сучасному розумінні цього слова, на наш погляд, означає бути свідомим і відповідальним. Відчуття відповідальності за здійснення унікального сенсу життя забезпечується совістю. Те, що вона підказує, щоразу стає відповіддю. Людина повинна бажати кращого, добра, інакше всі її зусилля буде зведено до нуля. Але ніколи, до останньої миті вона так і не знає, чи вдалося здійснити сенс життя, чи не прожите це життя марно. Тому слід задовольнятися поступовим процесом наближення до мети, який ніколи не передбачає її повного досягнення, адже завжди нам здається, що ми можемо більше, що ми здатні на інше, варті максимуму.

У питаннях сенсу життя цінності посідають провідне місце, тому що життя – це єдина умова і єдине мірило цінностей. Інший бік людського ества – категорія ставлення, оскільки залежно від розуміння цінності життя формуються і стосунки між людьми, і ставлення суспільства до людини, і, власне ставлення людини до природи, до тварин, до грошей. Людина і соціум, а отже, і їх співжиття є найціннішими, бо вони – вершина еволюції. І саме через смерть розкривається значення життя в його істинній цінності.

Якщо замислитися серйозно про те, як ми живемо останнім часом (в умовах карантину), поспостерігати за тим, як людство сприймає пандемію, як ставиться до заборон і настанов, стає зрозумілим, що цінність життя втрачає смисл. Віртуальність поглинула «людину розу-

мну», і життя перестало сприйматися як «абсолютна, вічна цінність».

Життя має сенс, якщо є прагненням до найвищого і абсолютного добра і водночас ствердженням і збагаченням самої людини, і в той же час те абсолютне добро є добром і для всіх. У цьому контексті М. Монтень писав: «Життя саме по собі ні добро, ні зло, воно містить і добро і зло, з огляду на те, у що ми самі перетворюємо його». Зараз уже важко згадати, де ми вперше почули фразу «Якщо вже боротися, то за добро, а не проти зла». Здається, в якомусь інтерв'ю співачки Торі Амос. А в чому різниця, подумалося нам, і зачепило... Людині дана енергія для творчості, інакше вона не була б просто «за образом і подобою». Чим більше людина створює, тим більше енергії їй відпускається знову. Чим більше віддаєш, тим більше отримаш – за законом компенсації.

Як тільки-но людина починає руйнувати – енергія починає зникати. З цієї точки зору заклик комуністів: «Весь мир насилья мы разрушим до основанья, а затем...» був із самого початку невірним. Енергію для того, щоб «збудувати новий світ» цілком було витрачено на руйнування старого. Будь-яка причина, що викликає наше невдоволення, – це чудовий заклик діяти. Вам не подобається робота двірника, тому що подвір'я брудне? Добре, вийдіть на вулицю, візьміть віник і почніть замітати. Цим вчинком ви шокуєте сусідів, засоромите двірника, попрацюєте над почуттям власної гідності, а головне – зробіть двір чистішим. Якщо ж ви не хочете самотужки замітати двір – найміть іншого двірника. Якщо ніде найняти – створіть підприємство, яке буде пропонувати послуги певного попиту. В будь-якому випадку – незадоволення, що виникло в душі, має стати приводом для сублимації в творчість.

Знайти способів боротися проти чогось, що вас дратує, можна тисячі, однак цим ви навряд чи зміните світ. І тільки з початком боротьби за щось ви почнете впливати на оточуючу дійсність. У описаному вище випадку вам не потрібно боротися з ледачим двірником (зі злом, у вашому розумінні), не треба писати на нього скарги, бити йому фізіономію. Набагато дієвіше боротися «за добро», в даному прикладі – за чистоту.

У цьому контексті доречно згадати цитату К.Г. Юнга: «Все, що не задовольняє нас в інших, дозволяє зрозуміти самих себе».

Коли ви розмірковуєте, як боротися «за», а потім дієте в цьому напрямку, ви – максимально ефективні і для себе і для Всесвіту. Коли ви боретеся «проти», ви можете бути лише ефектними. Хоча багатьом іншого й більшого навіть не треба. Карл Юнг із цього приводу казав так: «Якщо ви обдарована людина – це не означає, що ви щось отримали. Це значить, що ви можете щось віддати».

Якщо ж ви не в змозі знайти спосіб діяти, виходячи з власного невдоволення, то значить і на незадоволення ви не маєте права, бо невдоволення також забирає енергію. Знаменита фраза Серафима Саровського: «Рятуйся сам і поруч з тобою врятуються тисячі», також опосередковано пов'язана із «боротися «за». Не варто відволікатися на недосконалість оточуючих, доки ти сам не став ідеальним. Хоча ми глибоко переконані, що ідеал не існує, а свідоме прагнення індивіда до ідеалу – дуже нагадує невроз.

Працюй над собою, борися за добро всередині себе самого, а інші теж підтягнуться, покращають. Але тут органічно приєднується прислів'я: «В чужому оці бачить соломину, а у своїм – і дровеняку не помічає». З цієї точки зору висновок вбачаємо такий: боритися із власними недоліками і вадами також безглуздо. Набагато ефективніше відволіктися, забути, витіснити, а краще – придивитися до достоїнств і попрацювати над їх удосконаленням. В якийсь момент недоліки просто розчиняться. У вихованні власних дітей неправильно намагатися подолати непосидючість і хуліганські вибрики малечі. Ігноруйте їх, боріться за добро! Акцентуйте увагу на позитивних моментах, на досягненнях і талантах дитини. За К. Юнгом: «Самое тяжкое бремя, которое ложится на плечи ребенка, – это непрожитая жизнь его родителей».

Коли ви помітили, що вас щось не влаштовує, не задовольняє, дратує, перше, що необхідно зробити, – це зрозуміти, що ж тоді «за», тобто знайти мету. Недосконалість світу може здаватися нам злом, гальмуючою силою, перешкодою, доки ми не поставимо собі мету. Тож ніколи не боріться «проти» чогось, давайте боріться завжди тільки «за»!

Відповіді на складне питання про сенс життя найбільшою мірою допоможе аналітична психологія Карла Густава Юнга. Ознайомлення з її духовним змістом спрямує пошук у потрібному напрямку, сформує на основі одержаного інтелектуального багатства позицію, завдяки якій людина стає особистістю.

Висновки. Екзистенційні дискусії слід порушувати в контексті сенсу життя кожної окремої особистості в

умовах «тут і зараз». Будь-яка ситуація має сенс, будь-яка подія відбувається не випадково. Саме тому ми маємо замислитися над тим, «для чого» мені світобудова посилає ту чи іншу ситуацію, подію, людину. Не тільки від особистості до особистості, але й від ситуації до ситуації сенс буття змінюється. Сенс є у кожного з нас, і у кожного з нас він свій. Кожна людська особистість – унікальна, а кожна життєва ситуація виникає лише раз. Як вдало зауважив К. Юнг: «Ваш погляд і зір стануть ясними лише тоді, коли ви зазирнете у власну душу».

Тому, завдячуючи видатному швейцарському психіатру, культурологу, засновнику глибинної аналітичної психології Карлу Густаву Юнгу, його відкриттю колективного несвідомого, сутності архетипів, індивідуалізації, шляху ми можемо віднайти для себе найбільш оптимальні інструменти пізнання сенсу буття.

Література

1. Кремень В.Т. *Філософія: мислителі, ідеї, концепції*. – К.: Кнуга, 2005. – 528 с.
2. Коган Л.Н. *Цель и смысл жизни человека*. – М.: Мысль, 1984. – 252 с.
3. Юнг К.Г. *Воспоминания, сновидения, размышления*. Мн.: ООО «Харвест», 2003.

References

1. Kremen, V. T. (2005) *Filosofiya: myslyteli, ideyi, kontseptsyi*. [Philosophy: thinkers, ideas, concepts]. Kyiv [in Ukrainian], 528.
2. Kogan L. N. (1984) *Tsel' i smysl chelovecheskoy zhizni*. [The purpose and meaning of human life], 252.
3. Jung K. G. (2003) *Vospominaniya, snovideniya, razmyshleniya*. [Memories, dreams, thoughts].

Drozd O.V.,

*PhD, Associate Professor of Pedagogy and Inclusive Education Department
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University, olenadrozd0509@ukr.net*

Ukraine, Mykolayiv

THE PROBLEM OF THE SENSE OF LIFE IN THE ANALYTICAL PSYCHOLOGY OF CARL JUNG

The article raises the topical problem of existential search from the point of view of analytical psychology. The author analyzes different points of view on the search for the meaning of life, expresses his own views and his life position on the values of being a person, spiritual and material guidelines. The author of the article considers the analytical psychology of the Swiss psychotherapist Carl Jung to be interesting for understanding.

In the article you will find many answers to eternal questions, think about finding your own meaning in life, discover the cultural and psychological heritage of the famous psychiatrist.

Key words: *personality, analytical psychology, collective unconscious, archetype, individuation, mandala.*

UDC 614.2+616-084+617.7-007.681

Koshchynets O.B.,

*Doctor of Philosophy, acting docent, Department of Otorhinolaryngology and Ophthalmology for course surgery of the head and neck Ivano-Frankivsk National Medical University, Okoshchynets83@gmail.com**Ukraine, Ivano-Frankivsk*

PRIMARY CARE PHYSICIANS' ALGORITHM FOR AN EARLY DIAGNOSIS AND PREVENTION OF PRIMARY GLAUCOMA PROGRESSION

The legal framework of the organization of the ophthalmic service in Ukraine and the functions of a family physician in it were studied. Research was conducted in ophthalmological departments of 3 central district hospitals of Ivano-Frankivsk region. There were surveyed – 515 persons, who were divided on 2 groups: 347 patients with I–II stages of primary glaucoma and 168 patients with III–IV stages.

It was proved that risk-factors of glaucoma progression there are factors of medical, organization and deontological origin as: low complains to doctor's recommendation (OR=3.73), including periodical checkups (2.56) and permanent hypotension drops instilling (2.42), as well as distract to own primary care physician (2.79). For its correction there was created algorithm on primary care physicians' activity concretization regarding early detection of disease and cooperation with ophthalmologists during patients' follow ups and rehabilitation towards prevention of glaucoma progression.

Key words: *screening, primary care physicians (PCPs), primary glaucoma, rehabilitation, prevention.*

Introduction. Glaucoma, the second leading cause of blindness, is an optic neuropathy characterised by progressive structural and functional changes of the optic nerve, leading to a typical appearance of the optic disc and visual field damage if untreated [1,2].

The prevalence of glaucoma is increasing worldwide. In 2013, the number of people (aged 40–80 years) with glaucoma worldwide was estimated to be 64.3 million, increasing to 76.0 million in 2020 and 111.8 million in 2040 [3]. More than 4.5 million currently were bilaterally blind from POAG in 2010, a number that is forecasted to rise to 5.9 million by 2020 [4].

According to epidemiological data, up to 50% of people in developed countries are unaware of their illness (Baltimore Eye Survey – 54%, Proyecto VER – 62%, Latin Eye Study – > 75%, Rotterdam Eye Study – 53%, Egna – neumarkt Study – 87%, Blue Mountains Eye Study – 50% and the same is true for up to 90% of patients in developing countries (Aravind Eye Study (India) – 93% [5].

The prevalence of glaucoma increases with age and occurs in 0.1% of patients aged 40–49 years, 2.8% – at the age of 60–69 and 14.3% at the age of more than 80 [6]. Given the positive association of glaucoma prevalence and advanced age, glaucoma is expected to become an even larger public health concern in the coming decades [1,7].

Many people are not proactive about eye health and remain unaware that they have glaucoma until they experience extensive and usually bilateral visual field loss. [8]. In this way, the number of undiagnosed patients is higher than the number of diagnosed [9]. Glaucoma already in the initial stages adversely affects the quality of life of patients. Despite advances in medical treatment, a cost-effective approach for detecting and diagnosing glaucoma is still lacking. The capacity of the ophthalmic service to support this global task is insufficient [9-11].

That is why the Program of the WHO «General access to eye health: a global action plan for 2014–2019» highlights the improvement of the integration of ophthalmic care into the wider health care system at all levels: primary, secondary

and tertiary [12]. National and local efforts are also needed for the formulation of better medical systems and effective public health strategies informed by evidence, such as reallocating medical resources, improving access to health care, and health education on the importance of early examination. The collaboration of ophthalmologists with primary care physicians (PCPs), the main coordinators and providers of preventive services in the health care system is of importance in this area [12,13].

The purpose of the study is to develop an algorithm of actions for PCPs concerning an early diagnosis and prevention of primary glaucoma progression.

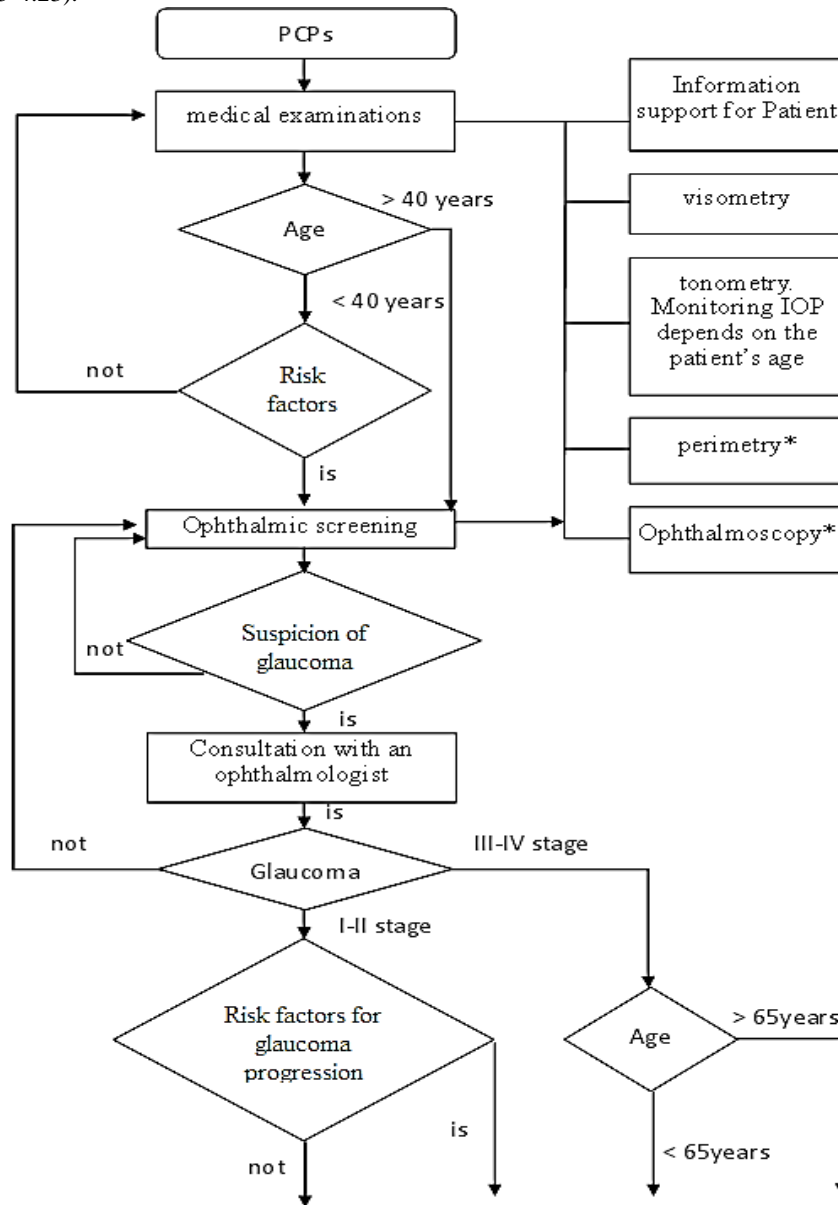
Materials and methods. The legal framework of the organization of the ophthalmic service in Ukraine and the functions of a family physician in it were studied. The completeness of the implementation of medical technologies was evaluated according to a survey of patients about the diagnostic and treatment services provided to them over the last three years. According to a special program on the basis of ophthalmic departments of three central regional hospitals in Ivano-Frankivsk oblast, a representative group of 515 patients with primary glaucoma was examined, 347 of them were respondents with I–II (initial) stages of primary glaucoma and 168 patients with III–IV (late) stages of the disease.

In addition, the respondents were divided by sex, age (up to 55, 55–59, 60–64, 65–69, 70–74, 75–79, 80 years old and older) and by place of residence (urban or rural residents). Hypotheses about the influence of risk factors on the progression of glaucoma were tested by calculating the odds ratio (OR) and its 95% confidence interval (95% CI), and the null hypothesis was tested by the χ^2 compliance criterion.

Results of the study and their discussion. Prevention and provision of medical care to patients with primary glaucoma are organized and regulated by a series of regulatory documents, the analysis of which indicates their imperfection and inconsistency in the distribution of functions of primary and secondary levels of health care in prevention, diagnosing and dispensary observation [12].

The results of our study show that this causes severe health and organizational shortcomings, first of all, regarding the coverage of the population by ophthalmic screening (only 16.0 ± 1.6% of cases of glaucoma were diagnosed with its help), which significantly increases the chances of a late diagnosis (OR = 2.56; 95% CI: 1.55-4.23).

To eliminate them, clearly distinguish and coordinate the actions of primary and secondary care providers within the current legislation, we developed an algorithm for diagnosing glaucoma and participating in the dispensary monitoring of such patients by PCPs (Fig.).

Control of IOP – by age, but no less than:	Once a year	Twice a year	Twice a year	Four times a year
Place of medical care	Outpatient conditions	Outpatient conditions	Outpatient conditions	At home
Motivation for the implementation of the ophthalmologist's recommendations	+	+	+	+
Involvement of relatives and other parties concerned	-	-	-	+

Fig. An algorithm for an early diagnosis and prevention of glaucoma progression at the level of primary care

Note: * preferred diagnostic methods

According to the provisions of the Ministry of Health order of 14.05.2013. No. 372 «On the system of ophthalmic assistance to the population of Ukraine», which are fully consistent with the procedure of conducting a medical examination of the adult population (order of the Ministry of Health of Ukraine of 19.03.2018 No. 504 «Professional updating of the procedure of possible primary medical care») on the basis of pre-doctor's offices of city, district hospitals,

outpatient clinics of general practice-family medicine, paramedical and midwifery stations, pre-medical ophthalmic screening for all patients, who for the first time this year turned to these facilities should be performed.

When conducting annual medical examinations according to the results of visometry and depending on the patient's age and the presence of risk factors for glaucoma, PCPs decides on the use of other methods of ophthalmic screening (Fig).

Oriental perimetry and ophthalmoscopy are optional, but desirable, and their frequency also depends on the patient's age (Table 1). If hospitals own them and there is necessary equipment, PCPs can evaluate the field of vision and the

condition of the optic nerve.

The specific frequency of these examinations depends on the patient's age and it is presented in Table 1 [10].

Table 1

The recommended frequency of preventive ophthalmic examinations across different age groups

Type of an examination	Age group						
	40-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75 and older
Tonometry	Once every 3 years	Twice for the whole period	Twice- three times for the whole period	Once a year	Once a year	Twice a year	Twice a year
Ophthalmoscopy	Once every 3 years	Once-twice for the whole period	Twice- three times for the whole period	Once a year	Once a year	Twice a year	Twice a year
Perimetry	Once every 3 years	Once-twice for the whole period	Once-twice for the whole period	Once-twice for the whole period	Once-twice for the whole period	Once every 2 years	Once every 2 years

People with risk factors for glaucoma should undergo these tests from the age of 35 on an annual basis.

According to the results of diagnostic tests in case of suspected glaucoma (with IOP above 25 mm Hg by Maklakov's tonometry, narrowing of the field of vision, changes in the optic nerve), PCPs should refer such people to an ophthalmologist, who will be able to clarify the diagnosis on the basis of institutions providing secondary outpatient or inpatient care.

When diagnosed with stage I or stage II of primary glaucoma, such patients are already the subject of ophthalmic monitoring by ophthalmologists. It is clear that an ophthalmologist, who sees their patient at best once a year, does not have sufficient conditions and opportunities to explain (often repeatedly, in particular to elderly people, whose cognitive abilities are reduced) the features of the disease course, the purpose of treatment, signs of stability or progression of glaucoma and to monitor whether their patient is adhering to the recommendations. The results of our study may be an illustration of this, as they show the inadequate coverage of patients by dispensary observation, in particular, the mandatory diagnostic examinations (visometry – only 79.6 ± 1.9% of patients, tonometry – 79.2 ± 2.0%, perimetry – 79.0 ± 2.0%, ophthalmoscopy – 78.8 ± 2.0%), especially with the onset of old and senile age (1.5-3 times after the age of 75) [13].

Moreover, the results of the survey of patients with glaucoma showed that, despite 100% awareness of the need for continuous medication intake, only 60.8 ± 2.2% of them adhere to it. The remaining 40% of the respondents admitted that they only partially follow the doctor's prescriptions (37.1 ± 2.1%) or completely ignore them (2.1 ± 0.6%). Furthermore, the latter indicator is almost completely formed by patients, who are more than 80 years old, among whom one in ten (11.2 ± 3.3%, p <0.001) does not take medication at all. In addition, the results of the poll indicate that real levels of compliance may be even lower. After all, only 36.1 ± 2.1% of the respondents said that they never miss the time of medication intake, and half of the respondents (50.1 ± 2.2%) occasionally, and another 13.8 ± 1.5% systematically do not observe proper frequency of medication intake.

In this direction, invaluable contribution may also be made by primary care physicians, whose priority is the constant «patronage» of the residents assigned to them.

The main task of PCPs at this level of glaucoma prevention is to monitor the patient's adherence to the recommendations of the ophthalmologist and to maintain motivation:

- keeping a «Diary of a glaucoma patient» with notes about control measurements of IOP, the field of vision, the condition of the optic nerve.
- continuous medication intake.

– lifestyle modifications.

– paying visits to an ophthalmologist (once-twice a year, depending on age, presence of risk factors for glaucoma progression and indicators of tonometry, perimetry and ophthalmoscopy).

In our view, control tonometry, approximate determination of the field of vision and the condition of the optic nerve can be fully provided by PCPs, even at home, which is especially valuable for elderly and senile patients who find it difficult to visit health care facilities. Only with signs of progression of the disease, PCPs should arrange additional consultation with a specialist.

The results of these simple diagnostic tests should be written down for each patient in his or her individual form «Diary of a glaucoma patient» (despite the absence of a standard approved by the Ministry of Health of Ukraine, the form should still be kept in any format, for example, as a regular exercise book). Such a «Diary» is also essential to control adherence to the regimen and stages of treatment. During each consultation, the ophthalmologist will record further frequency of control measurements of IOP, acuity and field of vision, regimen and required (adjusted) treatment in the Diary, and PCPs will be able to monitor their fulfillment based on these records.

In this case, PCPs should constantly remind patients, involving, if necessary, relatives of patients, that drug treatment of glaucoma, as a rule, does not lead to a subjective improvement of visual functions. Nevertheless, continuous medication intake is necessary to stabilize the process and prevent further progression of the disease and blindness.

For the same purpose, glaucoma patients should be constantly warned about the need for a lifestyle change [10]. Patients receive specific recommendations from their ophthalmologist. However, only PCPs can monitor their implementation, if need be, remind them again of the necessity for modifying their lifestyle.

PCPs can and should constantly monitor the risk factors for glaucoma progression (Fig.). The results of our study helped to identify the risk factors for glaucoma progression that are presented in Table 2.

Patients with early-stage glaucoma, who have these risk factors (3 or more), should belong to a group of those with an increased risk of glaucoma progression, and PCPs should pay special attention to them (Fig. 1) and refer such a patient to an ophthalmologist for an examination:

- at a stable IOP level and in the absence of obvious deterioration of the field of vision – once a year.
- with increasing IOP and progressive narrowing of the field of vision – once every 6 months.

Table 2

The main risk factors for glaucoma progression

Risk factors	Odds Ratio (OR)	95% confidence interval (95% CI)
Biological:		
old age	2.32	1.56-3.46
hereditary burden	1.78	1.15-2.75
presence of concomitant chronic diseases	1.92	1.05-3.51
in particular, ischemic heart disease	1.75	1.20-2.56
hypertension	1.75	1.11-2.76
male	1.48	1.02-2.15
Behavioral:		
alcohol abuse	5.28	1.01-27.48
smoking, including in past medical history	1.57	1.08-2.30
low physical activity	1.75	1.15-2.66
Socio- economic and socio-psychological (the quality of life):		
Limited daily activity	7.33	3.90-13.79
Low self-evaluation of the health	4.54	2.74-7.53
loneliness	2.64	1.92-3.62
constant feeling of anxiety and depression	2.34	1.45-3.78
feeling of social vulnerability	2.28	1.38-3.76
low activity in public life	1.79	1.21-2.65
unemployment	2.34	1.22-4.52
primary and incomplete secondary education	1.60	1.09-2.36
Medical-organizational information-deontological genesis:		
failure to follow the recommendations of the ophthalmologist	3.73	1.08-12.92
distrust of your PCPs	2.79	1.57-4.97
irregular periodic examinations	2.56	1.55-4.23
irregular regime of applying antihypertensive drops	2.42	1.45-4.01

Also, every six months patients with primary glaucoma with stage III-IV ought to visit an ophthalmologist to control the disease progression. These are visually impaired people or people with vision disabilities, who require taking a set of adequate rehabilitation measures to improve the quality of life and adapt these patients to self-care and community life in the changed environment. The objectives of PCPs in this set of measures should be:

- participation in monitoring the implementation of individual rehabilitation programs.
- involvement of relatives of patients in the rehabilitation process.
- assistance to patients and their families in the need for contact and involvement of the parties concerned (state and local authorities, mass media, health centers, non-governmental organizations, psychologists, social services, volunteers, etc.) in the rehabilitation process.

The rehabilitation programs of people with vision disabilities include both physical and psychological components. Such patients should be provided with means of technical compensation (tactile canes, watches, radios, glasses, magnifying glasses), which could at least slightly facilitate and improve their stay in society. However, a lot of effort is required in the psychological adaptation of the visually impaired and blind – how to learn to «live» with it.

PCPs can help with this: by interviewing patients themselves, by teaching their family members how to care for them and helping them adapt, by engaging or organizing contacts with psychologists, volunteers, social workers, the clergy, etc.

In this case, patients with glaucoma at an elderly and senile age, who, as already mentioned, seldom visit an ophthalmologist, should be a group of close attention. Thus, the results of our study indicate that among patients with glaucoma with late stages, the number of people aged more 70 is 1.5-3.5 times higher than among patients with early stages (72.6% versus 53.3% in

accordance). When organizing rehabilitation events for elderly and senile old people with stage III-IV glaucoma, it should also be taken into account that their level of well-being significantly decreases with age (77.5% of those over 80 years old consider it to be low, 76.4% have real incomes below the subsistence minimum, including 57.3% below the poverty line) as well as the level of education (69.7% of the respondents over the age of 80 had primary education) [8]. This affects both the availability of appropriate treatment and the perception of medical information, its remembering and understanding.

However, a high proportion of lonely patients among those with advanced stages of the disease (45.3%) and among the elderly (up to 38.2% among those over the age of 80) is disturbing as these patients are in desperate need of assistance and support from governmental and non-governmental organizations, which, as already stated, is within the competence of PCPs.

Conclusions. It has been established that patients are not adequately covered by dispensary observations, including mandatory diagnostic examinations with the onset of old age (1.5-3 times after the age of 75).

It has been proved that among risk-factors of glaucoma progression there are such factors of medical, organizational and deontological origin as: low complains to doctor's recommendation (OR=3.73), including periodical checkups (2.56) and permanent hypotension drops instilling (2.42), as well as distrust to own primary physician (2.79).

For its correction there was created algorithm on primary care physicians' activity concretization regarding early detection of disease and cooperation with ophthalmologists during patients' follow ups and rehabilitation towards prevention of glaucoma progression.

Prospects for further research will consist in developing and implementing a system of measures to improve glaucoma prevention.

Literature

1. National and subnational prevalence and burden of glaucoma in China: A systematic analysis / Peige Song,¹ Jiawen Wang // *J. Glob Health* 2017 Dec; 7(2): 020705. doi: 10.7189/jogh.07.020705.
2. The pathophysiology and treatment of glaucoma: a review / Weinreb R.N., Aung T., Medeiros F.A. // *JAMA*. 2014;311:1901–11. doi: 10.1001/jama.2014.3192.
3. Global prevalence of glaucoma and projections of glaucoma burden through 2040: a systematic review and meta-analysis / Tham et al. // *Ophthalmology* 2014;121:2081–90/ doi: 10.1016/j.ophtha.2014.11.030.
4. The number of people with glaucoma worldwide in 2010 and 2020 / Quigley H.A., Broman A.T. // *Br.J. Ophthalmol.* 2006; 90(3):262–267. doi: 10.1136/bjo.2005.081224
5. Ефективність скринінга глаукоми в рамках диспансеризації лиц з хроніческими неінфекційними захворюваннями / Линденбратен А.А., Алексеєв І.Б. и др. // *Проблеми соціальної гігієни, здоров'я та історії медицини*. 2017; 25(4).
6. Silvio P. Mario. Global data on visual impairments 2010 / Silvio P. Mario // *World Health Organization*. – 2012. – p. 17.
7. United Nations. World population ageing 2015. New York; Department of Economic and Social Affairs, United Nations; 2015. [Google Scholar].
8. An Assessment of the Health and Economic Burdens of Glaucoma / Rohit Varma, Paul P. Lee *Am J Ophthalmol.* 2011 Oct; 152(4): 515–522. doi: 10.1016/j.ajo.2011.06.004.
9. Machine learning applied to retinal image processing for glaucoma detection: review and perspective / Daniele M.S. Barros, Julio C.C. Moura // *Biomed Eng Online*. 2020; 19: 20.
10. Егоров Е.А. Глаукома. Национальное руководство / Е.А. Егоров // *Издатель «ГЭОТАР-Медиа»*. – 2013. – 824 с.
11. Primary care physicians' role perception and self-reported performance in glaucoma care: a survey study Albina Rotshtein, Khaled Karkabi, *BMC Res Notes*. 2015; 8: 776. doi: 10.1186/s13104-015-1770-z.
12. Децик О.З. Роль і можливості лікаря загальної практики/ сімейного лікаря в забезпеченні раннього виявлення та диспансеризації хворих на первинну глаукому / О.З. Децик, З.М. Митник, О.Б. Коцинець // *Вісник проблем біології і медицини*. – 2014. – Вип. 3, III. 1 (110). – С.94-98.
13. Слабкий Т.О., Знаменська М.А. Організація профілактичної роботи лікарями загальної практики-сімейними лікарями / *Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»*. Том 15, Випуск 2(50). ст. 150-156.

References

1. National and subnational prevalence and burden of glaucoma in China: A systematic analysis / Peige Song,¹ Jiawen Wang // *J. Glob Health* 2017 Dec; 7(2): 020705. doi: 10.7189/jogh.07.020705.
2. The pathophysiology and treatment of glaucoma: a review / Weinreb R.N., Aung T., Medeiros F.A. // *JAMA*. 2014;311:1901–11. doi: 10.1001/jama.2014.3192.
3. Global prevalence of glaucoma and projections of glaucoma burden through 2040: a systematic review and meta-analysis / Tham et al. // *Ophthalmology* 2014;121:2081–90/doi:10.1016/j.ophtha.2014.11.030.
4. The number of people with glaucoma worldwide in 2010 and 2020 / Quigley H.A., Broman A.T. // *Br.J. Ophthalmol.* 2006;90(3):262–267. doi:10.1136/bjo.2005.081224.
5. Ефекты`вности` скрининга глаукомы в рамках диспансеризации лиц с хроническими неинфекционными заболеваниями / Линденбратен А.А., Алексеєв І.Б. и др. // *Проблеми` соціального здоров'я, здравоохрaненн`я и історії медицини*. 2017; 25(4).
6. Silvio P. Mario. Global data on visual impairments 2010 / Silvio P. Mario // *World Health Organization*. – 2012. – p. 17.
7. United Nations. World population ageing 2015. New York; Department of Economic and Social Affairs, United Nations; 2015. [Google Scholar].
8. An Assessment of the Health and Economic Burdens of Glaucoma / Rohit Varma, Paul P. Lee *Am J. Ophthalmol.* 2011 Oct; 152(4): 515–522. doi: 10.1016/j.ajo.2011.06.004.
9. Machine learning applied to retinal image processing for glaucoma detection: review and perspective / Daniele M.S. Barros, Julio C.C. Moura // *Biomed Eng Online*. 2020; 19: 20.
10. Егоров Е.А. Глаукома. Национальное руководство / Е.А. Егоров // *Издатель «ГЭОТАР-Медиа»*. – 2013. – 824 с.
11. Primary care physicians' role perception and self-reported performance in glaucoma care: a survey study Albina Rotshtein, Khaled Karkabi, *BMC Res Notes*. 2015; 8: 776. doi: 10.1186/s13104-015-1770-z.
12. Децик О.З. Роль і можливості лікаря загальної практики/ сімейного лікаря в забезпеченні раннього виявлення та диспансеризації хворих на первинну глаукому / О.З. Децик, З.М. Митник, О.Б. Коцинець // *Вісник` проблем біології і медицини*. – 2014. – В`п. 3, Т. 1 (110). – С. 94-98.
13. Слабкий Т.О., Знаменська М.А. Організація профілактичної роботи лікарями загальної практики-сімейними лікарями / *Вісник` ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»*. Том 15, В`пуск 2(50). Ст. 150-156.

Коцинець О.Б.,

к.мед.н., в.о. доцента кафедри оториноларингології та офтальмології з курсом хірургії голови та шиї Івано-Франківський національний медичний університет, Okoshchynets83@gmail.com

Україна, м. Івано-Франківськ

АЛГОРИТМ ДІЙ ЛІКАРЯ ПЕРВИННОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЩОДО РАННЬОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПРОГРЕСУВАННЮ ПЕРВИННОЇ ГЛАУКОМИ

Вивчали нормативно-правову базу організації офтальмологічної служби в Україні та функції лікаря загальної практики у ній.

Дослідження проведене на базі офтальмологічних відділень стаціонарів трьох центральних районних лікарень Івано-Франківської області. Обстежили репрезентативну групу 515 осіб, хворих на первинну глаукому, з них 347 респондентів з I–II (початковими) стадіями первинної глаукоми та 168 хворих з III–IV (пізніми) стадіями захворювання.

Доведено, що чинниками прогресування первинної глаукоми є фактори медичного, організаційного та деонтологічного походження: низький комплаєнс до призначення лікаря (OR=3.73), нерегулярне проходження періодичних обстежень (2.56) і нерегулярний режим закапування гіпотензивних крапель (2.42), а також недовіра до свого лікаря заздалегідь практики (2.79). Для його корекції створений алгоритм дії лікаря первинної медичної допомоги щодо раннього виявлення захворювання та співпраці з офтальмологами під час спостереження та реабілітації пацієнтів для запобігання прогресуванню глаукоми.

Ключові слова: скринінг, лікар первинної медичної допомоги (ЛПМД), первинна глаукома, реабілітація, профілактика.

Pedagogy

УДК 004.738

Бурбыга В.А.,*доцент, к.и.н., доцент кафедры педагогики, методики и менеджмента образования,
Украинская инженерно-педагогическая академия, marsof2020@gmail.com***Петренко И.П.,***ст. преподаватель кафедры языковой подготовки I
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, osenka36@gmail.com**Украина, г. Харьков***НЕКОТОРЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ИНТЕРНЕТА
КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

В статье рассматривается роль компьютерных технологий в обучении студентов иностранному языку с учетом существенных изменений в жизни современного человека. Автор отмечает, что цифровая эра определила образовательную парадигму: и учащиеся, и преподаватели должны обладать в той или иной мере медиа грамотностью. На практике это означает, что все участники учебного процесса должны уметь пользоваться различными электронными устройствами, которые позволяют процесс преподавания. Также приводятся примеры использования различных сервисов интернета, которые помогут преподавателю иностранного языка в его повседневной практике преподавания.

Ключевые слова: интернет, иностранный язык, компьютерное изучение языка, компьютерные технологии, медиаграмотность.

Постановка проблемы. Преподавание языка через всемирную сеть стало сегодня мощным интерактивным источником, расширяющим знания учащихся и гарантирующим количество и качество обучения. Кроме того, изменившаяся роль преподавателя (e-tutor'a) способна в большей степени реагировать на автономное обучение студентов: повышать их учебные навыки, стимулировать учащихся на выполнение заданий самостоятельно и способствовать мотивации использовать изучаемый язык для реальных целей коммуникации [8, с.342].

Компьютерное изучение языка (Computer-assisted language learning, CALL) занимает сегодня одно из ведущих мест в сфере преподавания иностранных языков. Активное внедрение CALL повысило роль самостоятельности учащихся и открыло широчайшие возможности для подлинного взаимодействия на изучаемом языке в компьютерных условиях. Реально компьютер стал цифровым участником образовательного процесса, так как включает в себя все необходимые этапы реализации учебной программы (план, справочные материалы, конкретные задачи и цели, учебные мероприятия, учебные ситуации, ресурсы, оценку и т. д.) [6, с.60].

Хотя виртуальный мир, можно сказать, «поглотил» все компоненты образовательного процесса, но в тоже время явно ощущается недостаток самых важных особенностей очного обучения: личности учителя, его доброты, понимания, эмпатии и т. п. Компьютер без преподавателя в меньшей степени сможет удовлетворить потребности конкретного студента, также для ПК проблематично мгновенное реагирование на успех учащихся либо их ошибочные действия. В этом контексте использование компьютеров в учебном процессе должно быть избирательным, направленным и адаптированным,

учитывая тот факт, что цифровое поколение является гиперкоммуникационным (молодежь использует множество инструментов для общения).

Цель работы – проанализировать ряд современных сервисов интернета и показать их потенциальные возможности использования в процессе обучения иностранному языку

Изложение основного материала. Интернет – это всемирная совокупность сетей, которые связывают между собой государственные, региональные, местные провайдеры, телефонные линии и другие коммуникационные устройства. Более 1 миллиарда пользователей по всему миру подключаются к Интернету для того, чтобы получить доступ к миру информации, новостей, научных исследований и образовательных материалов; осуществлять деловые или банковские операции; отдыхать, развлекаться или путешествовать, используя онлайн-журналы, игры или путеводители; делать покупки и пользоваться различными сервисами; исследовать виртуальные миры; встречаться и разговаривать с людьми по всему миру посредством социальных сетей, обменом мгновенных сообщений, блогов, вики или чатов; отправлять и получать e-mail от других подключенных пользователей; скачивать и слушать музыку или смотреть фильмы; и, наконец, дистанционно учиться.

Вот почему, в начале 2000-х годов возник новый термин «медиаграмотность» для описания «понимания медиа и их использования в качестве источника информации, развлечений, обогащения, роста, расширения возможностей и коммуникации» [9, с.182].

Применительно к учебной аудитории медиаграмотность можно трактовать как ряд действий, которые, как минимум, побуждают студентов: размышлять и анали-

зировать свои привычки использования медиа; определять автора, цель и точку зрения в фильмах, рекламных роликах, теле- и радиопрограммах, журналах и газетах, а также в рекламе; определять спектр методов, которые используются для передачи точки зрения и формы реакция аудитории; выявлять и оценивать качество репрезентации мира средствами массовой информации путем изучения моделей представления, стереотипов, акцента и упущений в печатных и телевизионных новостях и других средствах массовой информации; оценивать экономические основы индустрии средств массовой информации, проводить различие между теми средствами массовой информации, которые продают аудиторию рекламодателям, и теми, которые не продают; понять, как медиаэкономика формирует содержание сообщений; приобретать знания и опыт использования средств массовой информации для личного самовыражения и общения, а также для целей социальной и политической защиты.

Плюсы и минусы компьютерного обучения

Основными преимуществами онлайн или компьютерного обучения являются следующие:

- расписание занятий составляется с учетом интересов как преподавателя, так и учащихся;
- у студентов есть возможность выбирать учебные материалы, которые соответствуют их уровню знаний;
- студенты могут учиться везде, где у них есть доступ к компьютеру и интернету;
- модули самостоятельного обучения позволяют студентам работать в своем темпе;
- гибкость процесса, дающая возможность присоединиться к обсуждению в любое время;
- электронное преподавание может приспособиться к различным стилям обучения и облегчать изучение посредством различных видов деятельности;
- развитие знаний интернета и навыков работы с компьютером, которые помогут учащимся на протяжении всей их жизни и карьеры;
- успешное прохождение онлайн или компьютерных курсов способствует развитию самопознания и уверенности в себе и побуждает студентов брать на себя ответственность за свое обучение.

Также отметим несколько недостатков:

- без рутинных структур традиционного класса учащиеся могут потеряться или запутаться из-за множества заданий курса и сроков их выполнения;
- зачастую студенты чувствуют себя изолированными от преподавателя и сокурсников;
- преподаватель не всегда может быть доступен, если студенты нуждаются в помощи;
- медленное подключение к интернету или устаревшие компьютеры могут затруднить доступ к материалам курса;
- управление компьютерными файлами и программным обеспечением для онлайн-обучения иногда может показаться сложным для учащихся с компьютерными навыками начального уровня.

Примеры цифровых медиа

1. **Подкастинг** для изучения языка. Подкаст – это серия регулярно обновляемых аудио- или видеофайлов, которые можно воспроизводить на нескольких гаджетах (как портативных, например, ноутбуках, смартфонах, планшетах, mp3-плеерах, так и статичных, например,

настольных компьютерах) и распространять через Интернет.

Подкасты могут быть доступны из агрегаторов (веб-сайтов или программного обеспечения, которые позволяют пользователю загружать или подписываться на медиа-файлы). Наиболее распространенным и популярным агрегатором подкастов является iTunes [14]. Помимо того, что это мультимедийный магазин (где клиенты могут приобрести музыку, видео и приложения), в iTunes есть раздел подкастов, где провайдеры распространяют свои аудио- и видеофайлы бесплатно [4].

Популярность портативных медиаплееров и подкастов резко возросла за последние несколько лет. Некоторые исследователи быстро определили потенциальные возможности и преимущества подкастинга для изучения языка, так как он поддерживает принципы, пропагандируемые несколькими теориями обучения, то есть: использование аутентичных материалов, неформальное обучение и обучение на протяжении всей жизни, использование учебных объектов для предоставления учебных материалов и обязательное образование [2, с.176]. Подкастинг также подходит для мобильного обучения, которое происходит, если студент не находится в фиксированном, заранее определенном месте или, когда он пользуется возможностями обучения, предлагаемыми мобильными технологиями. Подкаст предлагает много потенциальных преимуществ: например, материалы представляются в портативном, удобном и простом в использовании формате. Пользователь может контролировать темп получения информации, например, с помощью кнопки «пауза». Формат также мотивирующий и привлекательный: короткие, зачастую профессионально сделанные ресурсы по целому ряду тем, и что немаловажно, они бесплатны [1].

Одним из способов использования подкастов является загрузка их в такие среды, как VLE (virtual learning environment – виртуальная среда образования), веб-сайт университета, колледжа или школы. Их можно использовать вместе с другими инструментами, такими как форумы, чтобы позволить учащимся прослушивать аудиозапись в своем собственном темпе, а затем отвечать на нее и комментировать совместно с другими учащимися, например, в чатах или писать в вики.

2) Использование **Audacity®** для обучения языку. Audacity® – это бесплатное программное обеспечение, распространяемое по открытому лицензионному соглашению GNU, означающее, что вы можете использовать его в личных, коммерческих или образовательных целях [12]. Благодаря удобному для пользователя интерфейсу Audacity® позволяет преподавателям создавать устные упражнения на аудирование для онлайн-языковой среды обучения путем записи живого аудио, подкастов и аудиоклипов из Интернета; редактирования аудио файлов (вырезать, копировать, вставить); микширования звуков, применяя различные воздействия на аудиофайл (например, изменение скорости или тембра звука, удаление шума, усиление звука); преобразования старых лент и записей в цифровые записи или компакт-диски; экспорт аудиофайлов в такие форматы, как MP3, WAV, AIFF или Ogg Vorbis.

Но Audacity® – это интересный и простой в использовании инструмент не только для преподавателя, но и для его студентов, который позволяет им индивидуально

и в своем собственном темпе создавать, слушать, записывать и микшировать аудиофайлы на своем компьютере. Затем они могут представить свою работу преподавателю или поделиться ею с коллегами по электронной почте или с помощью системы управления курсами, например, Moodle [7, с.32].

3) Использование сервиса «SurveyMonkey» [16]. SurveyMonkey – это онлайн-инструмент, который дает возможность пользователям создавать свои собственные опросы с использованием шаблонов форматов вопросов. SurveyMonkey предлагает подробные пошаговые инструкции, поэтому один из способов освоить основы – перейти на веб-сайт, зарегистрироваться и следовать объяснениям; они охватывают создание опроса, получение ответов и анализ результатов. Вы также всегда можете посмотреть разные видео на YouTube, в которых рассказывается, как настроить опрос и проанализировать его [5].

4) Использование **видео и аудиоконференций** для задач обучения языку. Инструменты видео-, аудиоконференций позволяют пользователям видеть друг друга и общаться в режиме реального времени через Интернет. Программное обеспечение для аудиоконференций использует технологию передачи видео по Интернет-протоколу (стандарты H.263 и H.264.), чтобы два или более пользователя могли разговаривать онлайн в режиме реального времени. Примерами четырех свободно доступных и популярных инструментов видеоконференций являются: Skype, Zoom, Google Meet и WebEx [15,18,13,17].

5) Использование **Вики**. Вики – это простые веб-страницы, имеющие только две функции, а именно чтение и редактирование. Они могут быть написаны и обновлены очень быстро с помощью редактирования текста [10]. Навыки, которые нужны пользователям для написания и обновления вики, сравнимы с простым созданием текста в текстовом редакторе, например, Word'e. Вики также позволяют импортировать изображения и другие медиа-файлы на веб-страницу.

Поскольку сервис вики настолько прост, созданные здесь страницы могут быть отредактированы и стать доступными в течение нескольких секунд для

следующего пользователя. Это делает их идеальными для совместной практики письма и чтения в интернете. Вики-страницы хорошо вписываются в парадигму конструктивистского преподавания и обучения*. Студенты учатся лучше, активно участвуя в учебном процессе, создавая собственные «теории» о том, как работает язык, и практикуя язык в сотрудничестве с сокурсниками. Вики поддерживают этот вид совместного обучения, поскольку они позволяют пользователям разрабатывать свои собственные черновые версии текста (или теории), которые затем могут быть обновлены и отредактированы другими. Написание становится совместным процессом, и каждый участник сразу становится критиком других статей, автора или соавтора и читателя. Проверка, исправление и обновление записей в вики могут быть потенциально ценным способом обучения письму на иностранном языке при помощи и поддержке

* Конструктивистский метод в преподавании основан на убеждении в том, что обучение происходит, если учащиеся активно вовлечены в процесс конструирования смысла и знания, а не в пассивное получение информации [11].

со стороны других студентов (а не только преподавателя), а также со всей группой [3].

Назовем несколько веских причин использования вики-страниц в преподавании языков:

1. Быстрота и простота создания, что обеспечивает совместную работу независимо от времени и нахождения через легкодоступные онлайн-пространства.

2. Развитие навыков и умений аутентичной письменной речи.

3. Активизация процесса чтения и письма: исправление, редактирование и обновление текста.

4. Обучение студентов навыкам сотрудничества наряду с языковыми навыками.

5. Предоставление студентам-авторам готовой аудитории и рецензентов.

6. Гибкость страниц для их наполнения мультимедийным контентом.

7. Потенциальная возможность представления творчества студентов более широкой аудитории с дальнейшей публикацией.

8. Большинство студентов уже знают хотя бы одну вики («Википедия»).

9. Вики-проекты могут также поддерживать преподавателей в их управлении студенческой группой.

Выводы. Слияние информационно-компьютерных технологий (ИКТ) с процессом преподавания в студенческой аудитории означает большее, чем обучение основным компьютерным навыкам и программам в компьютерном классе вуза. Эффективная техническая интеграция должна происходить через учебную программу таким образом, чтобы повысить эффективность учебного процесса. На практике это выражается в поддержке четырех ключевых компонентов обучения: активизации студентов в работе на занятии, их совместной деятельности в группах, частому взаимодействию и обратной связи с преподавателем, осуществлению контроля педагога и самоконтроля обучаемых. Интеграция учебного плана с использованием технологий включает в себя внедрение последних в качестве инструмента для улучшения обучения в предметной или междисциплинарной областях. Современные медиа-технологии позволяют студентам учиться способами, которые ранее были невозможны. Эффективная интеграция ИКТ достигается тогда, когда учащиеся могут выбирать технические средства, которые помогут им своевременно получать информацию, анализировать и синтезировать ее и профессионально ее представить. Как было сказано выше, по сравнению с традиционными очными курсами и лекциями онлайн- и компьютерное обучение имеет целый ряд преимуществ.

Литература

1. Мусина А.А. Преимущества использования подкастов при обучении английскому языку учащихся старших классов [Электронный ресурс] / А.А. Мусина, Р.Е. Шкляев // Педагогика. Вопросы теории и практики. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: www.gramota.net/materials/4/2019/1/

2. Печищева А.А. Применение подкастов в обучении английскому языку в вузе / А.А. Печищева. // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Образование и педагогические науки. – 2016. – № 9. – С.174-177.

3. Сысов Л.В. Вики-технология в обучении иностранному языку [Электронный ресурс] / Л.В. Сысов – Режим доступа до ресурсу:

http://journals.tsu.ru/language/&journal_page=archive&id=935&article_id=2010

4. Изучаем языки – загрузки (Подкасты) – Apple Podcasts [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://podcasts.apple.com/ru/genre/подкасты-образование-изучаем-языки/id1498>.

5. Руководство по использованию Survey Monkey: базовые опросы [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=zdvSGFCHWgk>.

6. Barani G. Computer Assisted Language Learning in EFL contexts // *Modern Journal of Language Teaching Methods*. – 2014. – No. 4(1). – P. 57–66

7. Bird J. *Lessons in Teaching Computing in Primary Schools* / J. Bird, H. Caldwell, P. Mayne., 2014. – 160 p.

8. Krajka J. *English Language Teaching in the Internet-assisted Environment. Issues in the Use of the Web as a Teaching Medium* / Jaroslaw Krajka. – Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 2007. – 423 p.

9. Wan G. *Media Use by Chinese and U.S. Secondary Students: Implications for Media Literacy Education* / G. Wan, D. Gut. // *Theory Into Practice*. – 2006. – № 47. – P. 178-185.

10. Wiki [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://toplevel.design/wiki/>.

11. Wikipedia [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Constructivist_teaching_methods.

12. Audacity® [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.audacityteam.org/>.

13. Google Meet [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://meet.google.com/>.

14. iTunes [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.apple.com/ru/itunes>.

15. Skype [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.skype.com>.

16. SurveyMonkey [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.surveymonkey.com/dashboard>

17. WebEx [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.webex.com>.

18. Zoom [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://zoom.us/>.

References

1. Musina A.A. *Preimushestva ispolzovaniya podkastov pri obuchenii anglijskomu yazyku uchashchisya starshih klassov* [Электронный ресурс] / A.A. Musina, R.E. Shkilev // *Pedagogika. Voprosy teorii i praktiki*. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: www.gramota.net/materials/4/2019/1/

2. Pechisheva L.A. *Primenenie podkastov v obuchenii anglijskomu yazyku v vuze* / L.A. Pechisheva. // *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Obrazovanie i pedagogicheskie nauki*. – 2016. – № 9. – S. 174-177.

3. Sysoev P.V. *Viki-tehnologiya v obuchenii inostrannomu yazyku* [Электронный ресурс] / P.V. Sysoev – Режим доступа до ресурсу: http://journals.tsu.ru/language/&journal_page=archive&id=935&article_id=2010

4. Izuchaem yazyki – zagruzki (Podkasty) – Apple Podcasts [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://podcasts.apple.com/ru/genre/подкасты-образование-изучаем-языки/id1498>.

5. *Руководство по использованию Survey Monkey: базовые опросы* [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=zdvSGFCHWgk>.

6. Barani G. *Computer Assisted Language Learning in EFL contexts* // *Modern Journal of Language Teaching Methods*. – 2014. – No. 4(1). – P. 57-66.

7. Bird J. *Lessons in Teaching Computing in Primary Schools* / J. Bird, H. Caldwell, P. Mayne., 2014. – 160 p.

8. Krajka J. *English Language Teaching in the Internet-assisted Environment. Issues in the Use of the Web as a Teaching Medium* / Jaroslaw Krajka. – Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 2007. – 423 p.

9. Wan G. *Media Use by Chinese and U.S. Secondary Students: Implications for Media Literacy Education* / G. Wan, D. Gut. // *Theory Into Practice*. – 2006. – № 47. – P. 178-185.

10. Wiki [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://toplevel.design/wiki/>.

11. Wikipedia [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Constructivist_teaching_methods.

12. Audacity® [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.audacityteam.org/>.

13. Google Meet [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://meet.google.com/>.

14. iTunes [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.apple.com/ru/itunes>.

15. Skype [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.skype.com>.

16. SurveyMonkey [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.surveymonkey.com/dashboard>

17. WebEx [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.webex.com>.

18. Zoom [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://zoom.us/>.

Burbyga V.A.,

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences, associate professor of the department pedagogy, methodology and management of education, Ukrainian Academy of Engineering and Pedagogy, marsof2020@gmail.com

Petrenko I.P.,

Assistant Professor at the Language Training Department 1 V.N. Karazin Kharkiv National University, ochenka36@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

SOME INTERNET TOOLS AS A MEANS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article deals with the role of computer technologies in teaching students a foreign language, taking into account significant changes in the modern life. The author notes that the digital age has defined an educational paradigm: both students and teachers must have media literacy to a certain extent. In practice, it means that all participants of the learning process must be able to use various electronic devices which the teaching process allows. There are also examples using of various Internet services that can help a foreign language teacher in his daily teaching practice.

Key words: Internet, foreign language, computer language learning, computer technology, media literacy.

УДК 373.3.091.(477.87) «192/193»

Ваколя З.М.,*к.пед.н., доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», факультет суспільних наук,**Україна, м. Ужгород*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ У 20-Х-30 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті характеризуються процеси, пов'язані із розбудовою початкової освіти на Закарпатті у 20–30-их роках ХХ століття у період входження краю під назвою «Підкарпатська Русь» до складу Чехословацької республіки.

Ключові слова: *початкова освіта, народна школа, Підкарпатська Русь, педагог, шкільництво, освітній процес, гуманізм, любов, доброта.*

Постановка проблеми. Система розбудови національної освіти, яка подана у державних документах України, таких як Закон України «Про повну загальну середню освіту», Закон України «Про освіту», Концепція «Нова українська школа» направлена на підвищення рівня загальноосвітньої підготовки молодого покоління, насамперед учнів початкової школи, адже саме там формуються ключові компетентності особистості.

Найближчим часом у глобалізованому світі успішними будуть ті члени суспільства, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями [1].

Метою початкової освіти, відповідно Державного стандарту початкової освіти, є «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [2].

У початковій школі формується власна ідентичність особистості, її готовність до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям. Саме у цьому віці у молоді набувається досвід життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів, виробляється активна громадянська позиція та повага до прав і свобод людини, толерантне ставлення до оточуючих.

Тому розробка нових теоретичних та практичних напрямів розвитку освітнього процесу молодших класів у контексті формування національних і загальнолюдських цінностей повинна базуватися на історико-педагогічному досвіді прогресивної педагогіки різних регіонів України.

Зокрема, цінним є напрацювання культурно-освітніх діячів Закарпаття, які за умов демократизації суспільних відносин Чехословацької Республіки, до складу якої входив наш край у 1919–1939 роках, долучилися до розбудови нової початкової школи, завданнями якої було служіння інтересам народу, потребам всебічного розвитку дитини, виховання підростаючого покоління на ідеалах гуманізму.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Опрацювання наукових досліджень дає можливість стверджувати, що питання роботи початкової школи на території нашого краю у 20–30-их роках ХХ століття розглядало-

ся як комплексно, так і в контексті виокремленої нами проблеми. Аналіз становлення та розвитку освіти на Закарпатті у різний час були предметом наукових розвідок М. Басараба, М. Вегеша, В. Гомонная, Д. Данилюка, А. Ігната, М. Кляп, М. Кухти, І. Ліхтея, М. Макари, О. Машталера, О. Мишанича, Г. Розлуцької, В. Росула, С. Федаки, П. Ференца, О. Хичія та інших науковців.

Окремо можемо виділити монографію О. Фізеши «Початкові школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ – початку ХХІ століття», у якій автором було «науково-теоретично обгрунтовано процес розвитку початкової школи Закарпаття у контексті системних освітніх трансформацій другої половини ХІХ – початку ХХІ ст., проаналізовано соціально-економічні, суспільно-політичні, освітньо-організаційні передумови розвитку початкової школи краю» [16, С.3-4].

Виклад основного матеріалу. Перша офіційна згадка про створення школи в Ужгороді належить до 1384 року, коли у резиденції ужгородського графа Другета була відкрита школа чернечого Ордена святого Павла. У ХV–ХVІ століттях школи почали відкриватися й у великих селах історичного Закарпаття. А у 1613 році у нашому краї був заснований один із перших гімназійних закладів на території нинішньої України і всієї Східної Європи. Ужгородська гімназія (назва є узагальненою, оскільки впродовж своєї історії заклад мав 17 різних назв) виховала тисячі особистостей, серед яких були єпископ Андрій Бачинський, директор Ніжинської гімназії Іван Орлай, учений-славіст, будитель болгарського народу Юрій Гуца-Венелін, поет, педагог Олександр Духнович, культурно-просвітній, церковний та громадський діяч, президент Карпатської України, знаний педагог Августин Волошин та багато інших. Ці події досліджено у монографії М. Басараба та В. Химинця «Історія Ужгородської гімназії (1613–2013)» [7].

Уже у ХІХ столітті в організації шкільної справи і підготовці вчителів для початкових шкіл брали активну участь директори учительської семінарії Димитро Попович, Михайло Лучкай та Іван Чургович, який одночасно був і директором ужгородської гімназії, «діяльність кожного з них була спрямована на поліпшення становища українських шкіл та розвиток педагогічної думки в краї».

Неоціненний вклад у розвиток освіти, школи і педагогічної науки внесла також ціла когорта тогочасної

передової інтелігенції, до якої потрібно віднести, перш за все, діяльність І. Раковського, А. Добрянського, О. Духновича, О. Павловича, А. Кралицького, А. Митрака, І. Сільвая, Е. Фенцика, А. Репая та інші» [5, С.9].

У 1919 році після закінчення Першої світової війни територія одного із найвіддаленіших закутків на заході українських земель – історичного Закарпаття – увійшла до складу Чехословаччини. Розвиток освітньої галузі у той час забезпечували Міністерство шкільництва та народної освіти в Празі, шкільний реферат в Ужгороді, та комісії, які створювалися при міських управліннях Ужгорода й Мукачева.

Перший шкільний референт на Підкарпатській Русі (тодішня назва краю) Йосиф Пешек серед проблем, пов'язаних із розбудовою шкільництва, які доводилося вирішувати, виділив наступні: відсутність підручників та літературної мови, яку можна було б використовувати для підготовки навчально-методичної літератури, нестача вчителів, зруйновані шкільні приміщення, на відбудову яких потрібні значні фінансові витрати [8, с.102].

Окрім того, більше 70% населення Підкарпатської Русі не вмели читати і писати, і державним органам влади необхідно було активно вирішувати питання як розвитку народного господарства, так і освітньої галузі [18, С.171].

Тут важливим є звернути увагу на те, що з різних причин після Першої світової війни майже 50% дітей шкільного віку Підкарпатської Русі не відвідували школи, за що у 1925 році було покарано 40336 родин нарахуванням штраф у розмірі 974734 крон, із яких сплачено було 57057 крон, відпрацьовано на громадських роботах – 83030 крон, інші кошти урядом були списані [17, С.30].

Тому, найперше необхідно було організувати роз'яснювальну роботу серед населення, щоб показати наскільки важливим для духовного розвитку дитини є систематичне відвідування навчального закладу: «Вѣрую, что и народъ у короткій часъ просвѣтитесь къ тому чтобы узнать велику важность своеѣ школы, и не буде такъ холодно относиться къ школѣ, як до тепер!» [4, С.4].

Щоденна праця вчителів, громадських діячів, представників органів влади із подолання неграмотності, залучення молоді до навчання, створення умов для здобуття початкової та середньої освіти, позитивно впливало на результати. Так, у 1927–1928 навчальному році школу відвідувало вже 81,28% дітей.

У попередній статті «Формування громадянської компетентності вчителів та учнів у контексті розбудови нової школи на Закарпатті на початку 20-х років ХХ століття» ми подали матеріали про роль педагогів краю – Ф. Агія, В. Бірчака, Й. Бокшая, А. Волошина, К. Коханого, М. Крайника, І. Крайника, О. Маркуша, І. Панькевича, В. Пачовського, Марійки Підгірянки, П. Федора, С. Черкасенка у розбудові демократичних засад початкової школи, роботі педагогічних з'їздів, які із 1920 року систематично проводилися товариствами та державними органами і були майданчиком для обговорення та поширення передових досягнень у галузі освіти [3].

У даному дослідженні ми хотіли б звернути увагу на реформи, які Міністерство шкільництва та народної освіти Чехословацької республіки та Крайовий шкільний реферат в Ужгороді провів у контексті розбудови початкової освіти.

Основний закон Чехословацької Республіки у досліджуваній період закріплював за кожним громадянином обов'язок у віці 6–14 років відвідувати народні школи, де вони отримували початкову освіту.

Школа як частина суспільно-народного, державного і людського організму, від якої залежить добробут громадян та держави, повинна була формувати у молоді національну свідомість, любов до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, Вона повинна вести учнів до дружнього співжиття, заснованого на засадах справедливості, терпимості, солідарності, терпимості [13, С.26-27].

Отже, головним завданням початкової освіти було виховання порядних і корисних для суспільства громадян, а освітній процес у школах був організований таким чином, що перші шість років учні опановували зміст початкової освіти, а два наступні – проходили у формі повторення вивчених тем у так званих «повторювальних класах» [12, С.196].

Із цією метою всі шкільні дисципліни пронизувались ідеєю виховання демократичних цінностей – через навчання до учнів доносили розуміння моральності, формували волю та спонукали до вчинків, заснованих на таких чеснотах, як альтруїзм, керування власними інстинктами, доброта, загальнолюдська пошана, соціальна солідарність, толерантність, чемність, щирість, патріотизм, відвага тощо [11, С.219].

Для забезпечення якості навчально-виховного процесу початкових шкіл місцевими органами розроблялися розпорядження, постанови, накази. Так, розпорядженням від 16 березня 1921 року «Учебні основи для руськихъ школѣ Подкарпатскоѣ Руси» визначаючи завдання курсу «Історія» в початкових школах із одним класним кабінетом, зазначалося, що школярів необхідно виховувати у «братній любові» до свого народу та інших націй, навчити громадянських прав і обов'язків, прагнення до постійного самовдосконалення, збереження навколишнього середовища. Учителі визначали структуру історичного курсу й значною мірою його змістове наповнення, обов'язково включивши розділи з основ державного устрою Чехословаччини, історії Підкарпатської Русі, Чехословацької Республіки, визначних подій світової історії, питання громадянських прав та обов'язків, охорони історичних пам'яток [12, С.39].

Так освітні програми для шкіл першого та другого ступенів, які були затверджені у 1922–1923 навчальному році, охоплювали такі навчальні предмети: релігія, початкова наука, горожанська наука та виховання, «читання і пам'ятева наука», граматики й правопис, письмо, стиль, краєзнавство, числення, спів, «рисовання», тілесне виховання (гімнастика), хлоп'ячі ручні роботи, дівоча ручна праця, історія, географія, краєзнавство, фізика, хімія, іноземна мова (угорська, французька). Програми доповнювалися також пояснювальними записками та списками літератури з усіх дисциплін.

«У того часних школах Підкарпатської Русі вчителі вважали, що гуманітарна освіта має бути звернена до людської душі, що передбачало апелювання на кожному уроці до основних понять моральності, етики, естетики. Відтак найважливішою метою гуманітарних дисциплін було не якомога більше знати, а якомога глибше розу-

міти світ навколо себе, відчувати, співпереживати, формувати громадянські якості учнів» [19, С.46].

Методичні рекомендації щодо складання розкладу уроків закріплювалися окремими документами, які зобов'язували початкові заклади різних форм власності дотримуватися вимог навчального плану щодо кількості годин, відведених на вивчення кожного предмета. Зокрема, розпорядженням «Про розклад годин» (№ 12477 від 26 серпня 1921 року) визначалося, що «важкі предмети» (числення, граматики) треба ставити на перші уроки, на один предмет відводити не більше однієї години на півдня, писання, малювання, жіночі ручні роботи взимку проводити у світлі години дня, розумова діяльність з механічною мала чергуватися [14, С.105].

Директор Учительської семінарії, видатний культурно-освітній діяч краю, педагог Августин Волошин у праці «Педагогіка й дидактика» так визначив основи завдання школи:

- «розвивати тілесну силу плеканням добрих забав і спорту;
- охороняти й розвивати здоровлязмислових органів;
- подати знання, яке ученика захопить і зробить його спосібним до дальшої освіти;
- розвивати порозуміння законів і краси природи;
- указати розвиток народного мистецтва з цілею його порозуміння;
- підготувати учеників до дійсних життєвих обставин, особливо до любови до праці;
- довести учеників до приятельського співжиття, до демократичної дружності, до народної терпеливості й солідарності і відданості до держави» [5, С.267-268].

У цей час початкові школи та класи відкриваються у найвіддаленіших районах краю, і навчаються там діти різних національностей та віросповідань. На початку 1920-х років в Підкарпатській Русі було 475 народних (початкових) шкіл, з них 321 школа з «руською» (українською) мовою навчання, 83 – з угорською, 22 – з чеською, 7 – з німецькою і 4 – з румунською мовою. У 22 школах працювали паралельні класи з різними мовами навчання – «руською», угорською, румунською, німецькою. Створення початкових шкіл продовжувалося і в 1930-х роках, зокрема у 1938 році функціонували 803 початкові школи, що було майже вдвічі більше, ніж на початку 1920-х років [13].

За працею П.-Р. Магочія «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848–1948» подаємо таблицю розвитку мережі початкових шкіл [9, С.206].

Розвиток початкових шкіл на Підкарпатській Русі (1920–1938)

Мова навчання	Роки		
	1920	1931	1938
Руська	321	425	463
Чеська	22	158	188
Мадярьська	83	101	117
Інші	49	43	35
Всього	475	727	803

Досліджуючи особливості становлення та діяльності початкових шкіл краю означеного періоду, О. Фізеші виділяє такі тенденції, як «невпинний ріст кількості шкіл та залучення якнайширшого кола учнів до навчання. Це стало можливим завдяки зростанню економіки краю,

залученню інвестицій, проведенню, зокрема, земельної реформи на селі. Також широко надавалося право представникам національних меншин на навчання рідною мовою, відкривалися нові школи та класи з національними мовами навчання, хоча паралельно проводилася прихована «чехізація шкіл (у багатьох населених пунктах для дітей чеських та словацьких легіонерів відкривалися школи з чеською мовою навчання), негативний вплив на освітні процеси мовної полеміки, вдосконалення змісту освіти (стандартизація її змісту, інтенсифікація процесів підручникотворення, що призвело до їх варіативності, урахування вікових особливостей учнів, краснорічний характер змісту освіти та його екологічна спрямованість), активізація методичної та наукової роботи вчителів (курси підвищення педагогічної кваліфікації, діяльність педагогічних гуртків, позашкільна культурно-просвітницька діяльність вчителів, участь у педагогічних конгресах та учительських з'їздах, діяльність педагогічних товариств, публікації у педагогічних часописах)» [15, С.19].

Висновки. Проаналізувавши соціально-економічні, суспільно-політичні, освітньо-організаційні чинники реформування початкової освіти на Закарпатті у 20-х-30 роках ХХ століття, можемо зробити висновок, що введення обов'язкового восьмирічного навчання, відкриття початкових шкіл, створення оптимальних умов для задоволення освітніх, культурних та духовних потреб національних меншин стало якісно новим етапом розвитку освітньої галузі у краї.

Література

1. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalnaserednya/nova-ukrainska-shkola-compr>
2. <http://dano.dp.ua/attachments/article/>
3. Вақоля З.М. Формування громадянської компетентності вчителів та учнів у контексті розбудови нової школи на Закарпатті на початку 20-х років ХХ століття/З.М. Вақоля // *Virtus: Scientific Journal, Issue № 36. 2019. P.84-89.*
4. Волошин А. Братя и сестры! Учители учительниц // *Учитель. – 1920. – Рубрик. I. – Число 1 и 2. – 10 февраля (лютого). – С.3-4.*
5. Волошин А. Педагогічні твори / Августин Волошин. – Ужгород: ВАП «Вид-во «Закарпаття», 2007. – 576 с.
6. Денчинська І.А. Розвиток змісту шкільної гуманітарної В ПЕРІОД 1919–1939 РР.[монографія] / Івета Денчинська. – на правах рукопису, 2019. – 348 с.
7. «Історія Ужгородської гімназії (1613–2013)» [Текст] / Василь Химинець, Михайло Басараб. – Ужгород: Карпати, 2013. – 271 с.: фотогр. – Бібліогр.: с.265–267.
8. Қлима В. Школьное дело и просвещение на Подк. Руси // *Подкарпатская Русь 1919–1936. – Ужгород, 1936. – С 101 – 105.*
9. Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь 1848–1948 / Павло-Роберт Магочій / Авториз. переклад з англ. – Ужгород: Полічка «Карпатського краю», 1994. – 296 с.
10. Освіта Закарпаття: монографія / В.В. Химинець, П.П. Стричак, Б.М. Качур, М.І. Шалапканіч. – Ужгород: Карпати, 2009. – 464 с.
11. Розпоряджене з дня 22 октября 1923, ч. 25.846. Учебні основи для руських народних шкіл Подк. Руси // *Урядовий вісник. – 1923. – Ч.7-8. – С.196-247.*

12. Розпорядження з дня 16 марта 1921, ч. 3680. Учебні основи для руських шкіл Подкарпатської Русі // Урядовий вісник. – 1921. – Ч.4. – С.34-42.

13. Розпорядження Міністерства Школярства і Народної освіти з дня 6 Мая 1930. Чис. 47.4 15-I, котрим упорядковуються нормальні учебні основи для народних шкіл // Урядовий вісник школьного реферату крайового уряду Подкарпатської Русі. Прилога «Учителя». – 1930 (Р.Х.). – Ч.8. – Ужгород. – С.26-27.

14. Урядовий Вісник школьного oddіла цивильної управи Подкарпатської Русі / Редакцією школьного oddіла. – Рок 1920 – 21. – Рочник I. – Ч.1.

15. Фізеши О.І. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ початку ХХІ ст. Автореф. дис... на здобуття наук ступеня доктора пед. наук 13.00.01 загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. 43 с.

16. Фізеши О.І. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ початку ХХІ ст. Монографія. На правах рукопису. 13.00.01 загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. 588 с.

17. Якеш А., Шимек Я. Школярство на Подк. Русі // Учитель. – 1930. – Рочник XI. – Чис.3-4. – С.29-47.

18. Pešek J. Školnictvo v Podkarpatskej Rusi / J. Pešek // Podkarpatska Rus'. Obrazobstojatel'ctvprírodných, hospodarských, politických, cerkvných, jazykových i prosvititeľ'nych. – Praha: Orbis, 1923, 207 s. – S. 171-182.

19. Pešina J. Školtvína Podkarpatské Rusi v přítomnosti / J. Pešina. – Praha: Statní nakladatelstvo v Praze, 1933. – 51 str.

References

1. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalnaserednya/nova-ukrainska-shkola-compr>

2. <http://dano.dp.ua/attachments/article/>

3. Vakolia Z.M. Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti vychiteliv ta uchniv u konteksti rozbudovy novoï shkoly na Zakarpatti na pochatku 20-ki rokiv XX stolittia/Z.M. Vakolia // Virtus: Scientific Journal, Issue № 36. 2019. P.84-89.

4. Voloshyn A. Bratia y sestry! Uchytel y uchytelnyts // Uchytel. – 1920. – Rôchnyk I. – Chyso 1 y 2. – 10 fevralia (liutoho). – S. 3-4.

5. Voloshyn A. Pedagogichni tvory / Avhustyn Voloshyn. – Uzhhorod: VAT «Vyđ-vo «Zakarpattia», 2007. – 576 s.

6. Depchynska I.A. Rozvytok zmistu shkólnoi humanitarnoi V PERIOD 1919–1939 RR: [monografii] / Iveta Depchynska. – na pravakh rukopysu, 2019. – 348 s.

7. «Istoriia Uzhhorodskoi gimnazii (1613–2013)» [Tekst] / Vasyl Khymynets, Mykhailo Basarab. – Uzhhorod: Karpaty, 2013. – 271 s.: fotohr. – Bibliohr.: s. 265–267.

8. Klyma V. Shkolnoedelo y prosveshchenie na Podk. Rusy // Podkarpatskaia Rus 1919–1936. – Uzhhorod, 1936. – S 101-105.

9. Mahochii P.-R. Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti: Podkarpatska Rus 1848–1948 / Pavlo-Robert Mahochii / Avtoryz. pereklad z anhl. – Uzhhorod: Polychika «Karpatskoho kraiu», 1994. – 296 s.

10. Osvita Zakarpattia: monografii / V.V. Khymynets, P.P. Strichak, B.M. Kachur, M.I. Talapkanych. – Uzhhorod: Karpaty, 2009. – 464 s.

11. Rozporiadzhenie z dnia 22 oktobra 1923, ch. 25.846. Uchebni osnovy dlia ruskykh narodnykh shkól Podk. Rusy // Uriadovyi vistnyk. – 1923. – Ch.7-8. – S.196-247.

12. Rozporiadzhenia z dnia 16 marta 1921, ch. 3680. Uchebni osnovy dlia ruskykh shkól Podkarpatskoi Rusy // Uriadovyi vistnyk. – 1921. – Ch.4. – S.34-42.

13. Rozporiadzhenia Ministerstva Shkolnytstva i Narodnoi osvity z dnia 6 Maia 1930. Chys.47.4 15-I, kotrym uporiadkovuiutsia normalni uchebni osnovy dlia narodnykh shkól // Uriadovyi vistnyk shkólnoho referatu kraievoho uriadu Podkarpatskoi Rusy. Pryloha «Uchytelia». – 1930 (R. Kh.). – Ch.8. – Uzhhorod. – S.26-27.

14. Uriadovyi Vistnyk shkólnoho oddila tsyvylnoi upravly Podkarpatskoi Rusy / Redaktsiiei shkólnoho oddila. – Rok 1920 – 21. – Rôchnyk I. – Ch.1.

15. Fizeshi O.I. Pochatkova shkola Zakarpattia v systemnykh osvitenykh transformatsiakh druhoï polovyny KhIKhI pochatku KhIKhI st. Avtoref. dys...na zdobuttia nauk, stupenia doktora pед. nauk 13.00.01 zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky. Kyiv: NPU im. M.P. Dragomanova, 2016. 43 s.

16. Fizeshi O.I. Pochatkova shkola Zakarpattia v systemnykh osvitenykh transformatsiakh druhoï polovyny KhIKhI pochatku KhIKhI st. Monografii.. Na pravakh rukopysu. 13.00.01 zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky. Kyiv: NPU im. M.P. Dragomanova, 2016. 588 s.

17. Yakesh A., Shymek Y. Shkolnytstvo na Podk. Rusy // Uchytel. – 1930. – Rôchnyk XI. – Chys. 3-4. – S. 29-47.

18. Pešek J. Školnictvo v Podkarpatskej Rusi / J. Pešek // Podkarpatska Rus'. Obrazobstojatel'ctvprírodných, hospodarských, politických, cerkvných, jazykových i prosvititeľ'nych. – Praha: Orbis, 1923, 207 s. – S. 171-182.

19. Pešina J. Školtvína Podkarpatské Rusi v přítomnosti / J. Pešina. – Praha: Statní nakladatelstvo v Praze, 1933. – 51 str.

Vakolia Z.M.,

PhD, an assistant professor of the Department of General and Higher Education Pedagogy,
Faculty of Social Sciences, Uzhhorod National University,

Ukraine, Uzhhorod

SOCIAL AND PEDAGOGICAL FACTORS OF REFORMING OF THE PRIMARY EDUCATION IN TRANSCARPATHTHIA IN 20TH-30TH OF THE 20TH CENTURY

The present article deals with the processes connected with the development of primary education in Transcarpathia in 20s-30s of the XX century when the region called «Podkarpatska Rus» was a part of the Czechoslovak Republic. The role of the pedagogical journal «A Teacher» and prominent teachers of the region in the formation of democratic values and traditions of new school is described in the paper.

Key words: journal, Podkarpatska Rus, teacher, primary education, Transcarpathian, community social organizations, national consciousness, liberalization.

UDC 374

Vorona L.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director of the Rozsoshen High School, doctoral student of Lugansk National Pedagogical University named after Taras Shevchenko, Ukraine, Poltava region, vil. Rossoshentsi

DISTANCE LEARNING IN INSTITUTIONS OUTDOOR EDUCATION

The author examines the challenges faced by out-of-school teachers in connection with the COVID-19 pandemic and the quarantine announcement in Ukraine. Characteristics of the main forms of distance learning are considered and outlined in the article. It is pointed out that distance learning in Ukraine is regulated by a number of normative documents: «National Doctrine of Development of Education», «Concept of Development of Distance Education in Ukraine», «National Program of Informatization», Laws of Ukraine «On Education», «On Extracurricular Education», Order Ministry of Education and Science of Ukraine «On approval of the Regulation on distance learning».

Being in a state of constant creative search to ensure continuity and quality of extracurricular education, educators of extracurricular institutions are bringing to use new forms and methods of distance learning. Among current and effective forms of distance learning, the author identifies holding group and individual online classes, workshops, consultations, minutes of communication, video presentations, online exhibitions, photos, communication with pupils and their parents. Mail, Phone, Facebook, Messenger, Viber, Skype Instagram, Blogs.

The emphasis is not on the importance of the chosen teacher for use in the work of the resource, but on the importance that the chosen Internet resource is the basis of continuous education and aims at mastering the pupils' skills of independent educational work, the formation in them of key competencies, development of creativity, skills and abilities. Along with distance learning, it is alleged that out-of-school teachers carry out proper educational work on-line – constantly organize extramural competitions, flash mobs and challenges. Confirmation of the remote work of pedagogical employees of out-of-school educational institutions are posts on social networks, coverage of work on the site of the institution. The most popular demonstration of distance learning by out-of-school teachers is conducting workshops, as a feedback of videos and photo materials of the students about the completed task, as well as holding a class in the form of video conferencing through a zoom platform.

Based on the analysis, the factors that influence the quality of distance learning are identified: individual characteristics of the head of the institution; technical support; the level of digital literacy of pedagogical staff and pupils of institutions.

Key words: *extracurricular education, out-of-school educational establishments, distance education, pupils of out-of-school educational establishments.*

Formulation of the problem. The situation that has arisen in Ukraine in connection with the COVID-19 pandemic has become the biggest and most difficult challenge for the state as a whole and for the entire educational community and education system of Ukraine in particular during the years of independence. For the first time, teachers, educators, pedagogical staff were forced to dramatically change the forms and methods of teaching in a short time and to move to the non-adapted distance learning in the existing educational process. Quarantine has forced us, educators, including out-of-school teachers to work remotely with their circles. Although silence has settled for a while, in the study rooms, laboratories, quarantine workshops, it encourages educators of out-of-school educational establishments to search creatively for active forms of communication with circles through the Internet (other types of communication), the development of their creative abilities, and vital competences. In the period of forced protracted quarantine, the Ministry of Education and Science of Ukraine recommends that the elements and forms of distance learning be used to effectively organize the training of applicants for general secondary education institutions in the conditions of limiting the educational process. For most educators in the country, this form of organization of the educational process is new and causes many difficulties and inconveniences. Nevertheless, the education community has boldly mastered and used computer and telecommunications technology as a means of interacting

with students in organizing distance learning. Teachers are constantly on the lookout for new forms and methods of working with children.

For the extracurricular, conducting distance learning is an absolute innovation that breaks all stereotypes of the educational process in such institutions. The heads of out-of-school educational institutions have a special mission. Kids loaded with online lessons and homework require unloading, creative and creative work. Therefore, the heads of extracurricular groups organizing distance learning aim to unload children physically and emotionally, to be interested in a new format of work, to be able to show creativity, fantasy. Distance learning has its disadvantages and advantages, and most importantly, children are not ignored.

Analysis of recent research and publications. Scientists V. Bykov, Y. Zhuk, I. Podlasiy, S. Mygovych, V. Oliynyk, O. Ovcharuk and others have put considerable achievements in the organization and formation of distance learning, the introduction of distance learning into the educational process of educational institutions is seen as an innovation that is a tool and a means of ensuring equal access to quality educational services for all educational recipients at all levels.

The purpose of the article. To analyze distance learning as a form of educational activity used during quarantine in the out-of-school education system of Ukraine, the main advantages and disadvantages of developing and implementing the elements of distance learning in the work of out-of-school education institutions.

The main results of the research. Distance learning in Ukraine is regulated by a number of normative documents: «National Doctrine of Educational Development» [6], «Concept of Development of Distance Education in Ukraine» [4], «National Program of Informatization» [7], laws of Ukraine «On Education» [9], «On Extracurricular Education» [10], by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On approval of the Regulations on Distance Learning» [6].

Article 18 of the Law of Ukraine «On Extracurricular Education» states that extracurricular education is carried out differentially according to the individual capabilities, interests, inclinations, abilities of pupils, students and trainees taking into account their age, psychophysical characteristics, health status in various organizational forms, among which there is distance learning [10].

In spite of the forms and methods of teaching, one of the main tasks of extracurricular education, defined by the Law of Ukraine «On Extracurricular Education», is the creation of conditions for the creative, intellectual, spiritual and physical development of pupils, students and students; search, development and support of capable, gifted and talented pupils, students, students [8].

Topical issues of organization of educational process in out-of-school educational institutions are:

- ensuring free choice for each child of the direction and type of activity taking into account her abilities, inclinations and needs, creative, intellectual, spiritual and physical development;
- application of personally-oriented technologies in the educational process;
- implementation of competence and activity approaches in the educational activity of the institution;
- creation of conditions for socially-pedagogical, psychological-pedagogical support of students of «vulnerable» categories;
- organization of vocational training of pupils;
- updating the content of curricula, forms and methods of education and upbringing;
- cooperation of extracurricular education institutions with public organizations, local self-government bodies, secondary general education institutions and educational institutions of all levels;
- development of information and communication technologies, organization of distance learning in out-of-school educational institutions, including for children with special needs [2].

Distance learning – a form of organization and implementation of the educational process by which its participants (the object and the subject of study) carry out educational interaction in principle and mainly extraterritorially (a distance that does not allow and does not involve direct educational interaction of participants face-to-face-Vec, otherwise, when the participants are territorially outside the boundaries of possible direct educational interaction and when in the course of training their personal presence in certain educational premises of the educational institution is not obligatory) [1].

Despite the peculiarities and specifics of distance learning, the activities of out-of-school educational establishments should be aimed at:

- activities of out-of-school educational establishments of ecological-naturalistic direction are directed on development

of educational forms of educational-educational work on complex study of nature and agriculture (flower growing, forestry, gardening, beekeeping), expanding knowledge about environmental preservation, solving ecological problems, forming ecological problems. consciousness;

- activities of tourist-local extracurricular educational activities will be aimed at studying the history of their native land and environment, forming in children and young people feelings of patriotism, mastering practical skills in tourism and local lore, promoting a healthy lifestyle;

- activity of out-of-school educational establishments of scientific and technical for development of interest of children and young people in scientific and technical creativity, expansion of scientific outlook, creation of conditions for acquiring by students of technical and technological skills, activation of rationalization-inventive, designing and search activity;

- activities of extracurricular educational establishments of artistic and aesthetic direction for the development of creative abilities, formation of personal and value attitude to art, development of aesthetic consciousness, ability for self-realization and self-improvement, the main tasks remain the expansion and enrichment of artistic and aesthetic experience, skills and experience activity, formation of artistic competence;

- activities of out-of-school educational institutions of the system of the Small Academy of Sciences of Ukraine are aimed at realization of the main task – search, support and development of gifted, capable to scientific activity of children and youth [2].

In the current situation in the country, most educational institutions, including extracurricular education institutions, were unprepared for such challenges because they do not have the experience and experience of distance learning. Teachers for whom distance learning is an innovation are forced to seek out and master various forms and means of working with children during quarantine. The challenge for educators was the availability of a large number of tools and opportunities for information communication.

In the case of distance learning, which is carried out with the help of information and digital technologies, it is most often advised to use:

E-mail is a standard Internet service that provides messaging, both in plain text and in other forms (graphs, tables, videos, presentations, drawings, photos). In the education system, e-mail is used to organize communication between the teacher and the student, as well as the students among themselves [5].

Forum – classes – an online resource, a popular form of communication on the Internet, the most common form of communication between the teacher and students in distance learning. The forum creates topics for communication. Anyone interested in certain information can easily and quickly browse it in the forum [3].

Chat sessions – real-time communication of network users, a means of online communication of people via the Internet [3].

Videoconferencing is a real – time conference on – line. The video conference is held on the appointed day and at the appointed time. Discussion and decision-making, discussions, project protection take place in real time. The teacher and students can see each other, the teacher has the opportunity to accompany the lecture with visual material. Videoconferencing is one of the most modern means of communication

---

that allows classes in «remote classes» when students and educators are at a distance [5].

A blog is a personal resource where the right to publish belongs to one person or group of people. A blog educator can set up tasks for students, and children on their blogs highlight the results of their work (photos, videos, presentations). Being able to comment on a message can provoke discussion and discussion [5].

The Classroom environment allows you to organize online learning using video, text and image information, and various Google applications. The teacher has the ability to control, systematize, evaluate activities, review the results of the tasks, apply different forms of assessment [5].

Zoom platform is a service for video conferencing and online meetings. Anyone who created the account can organize the meeting. Anyone, the link user, or the conference ID can connect to the video conference. Currently, this Internet resource has become the most popular for distance learning [5].

Social networks and Viber allow you to create closed groups, chats, discuss topics, tasks, problems, information [5].

It does not matter which of the proposed resources the teacher will use in his work, it is important that online learning as a basis of continuous education is aimed at mastering the students' skills of independent educational work, the formation of key competences for students.

Specificity of Internet-based education based on telecommunication technologies, Internet resources and services influences the ways of content selection and structuring, ways of implementation of certain methods and organizational forms of learning, which significantly influences the functioning of the whole educational system. The student selects and processes information, hypotheses, makes decisions based on his own reflections, his own vision of the problem. In the center of knowledge is a problem that requires thought to solve it. Cognitive, thinking activity of the student allows him to go beyond the information received, to build new knowledge. The role of a network teacher is to help students, stimulate them to think independently, discoveries, new views on the phenomenon under study, the subject. At the same time, the teacher and student remain involved in this process in active dialogue. Confirmation of the remote work of pedagogical employees of out-of-school educational institutions are posts on social networks, coverage of work on the site of the institution. The most popular demonstration of distance learning by out-of-school teachers is conducting workshops, as a feedback of videos and photo materials of the students about the completed task, as well as holding a class in the form of video conferencing through a zoom platform.

Out-of-school teachers carry out proper educational work, constantly organize and conduct correspondence competitions, flash mobs and Challenges. One of the priorities of the modern state policy in the field of extra-curricular education is to improve the quality of educational services, which depends first of all on the professional competence of the teaching staff. The Law of Ukraine «On Extracurricular Education» emphasizes the special role of institutions of this link in the education system as one of the determining factors of social and professional self-determination of children and young people [10]. Out-of-school educational institution is a special space of professional activity of pedagogical workers, combination of their pedagogical professionalism with possession of other specialties, which enhances the educational influence on the child and is characterized by

creative use of pedagogical specificity of the profession in teaching, upbringing and development of children.

Therefore, it should not be forgotten that distance learning is an opportunity for professional development for out-of-school teachers. Extracurricular educators can upgrade their professional qualifications with minimal separation from the educational process – to obtain the necessary knowledge of the theory and methodology of extracurricular education and upbringing; to increase the level of professional competence and general culture; to present their work on education and upbringing of pupils; develop training programs, guidelines and guides.

Confirmation of self-education for pedagogical staff is publications, participation in conferences with obtaining a certificate, publication of methodological developments, abstracts of articles, coverage of posts on social networks. Methodological departments of out-of-school educational establishments should actively work on the development of perspective plans of work, generalize materials of experience of work of teachers, become acquainted with innovations in activity of establishments of out-of-school education of Ukraine, monitor the work of pedagogical staff of the institution.

Conclusions and suggestions. The general level of enrollment in distance education of out-of-school students in quarantine in Poltava region was different. This conclusion can be drawn by looking at the sites and FB pages of regional out-of-school institutions and the social networks of their teaching staff. Let us determine the factors that influenced the quality of distance learning: individual characteristics of the head of the institution; technical support; the level of digital literacy of pedagogical staff and pupils of institutions.

The organization of quality distance education requires the development of appropriate managerial and pedagogical competencies that do not come down to the possession of basic online tools. At present there are no methods, recommendations, technical possibilities for qualitative introduction of the elements of distance learning, there are no clear instructions regarding distance learning in out-of-school educational establishments.

During the suspension of the in-service educational process, out-of-school teachers use different forms of distance learning and communication: Veiber, e-mail, social networks, etc. It is crucial for the effectiveness of the educational process to keep in touch with your pupils, to continue preparing for competitions, to set tasks and to check their performance, to support and hope for a faster meeting. Distance learning brought together all participants in the educational process – educators, pupils and their parents to ensure the continuity of the educational process of children.

Literature

1. Бижов В.Ю. дистанційна освіта – перспективний шлях до розвитку професійної освіти / В.Ю. Бижов // Педагогічна газета. 2001. № 1. С.2.
2. Ворона Л.І. Позашкільна освіта Полтавщини в системі освітнього простору регіону // Імідж сучасного педагога № 1(190), 2020, с.65-70.
3. Дистанційне навчання. Офіційний сайт. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2476-organzatsiya-distantsynogo-navchannya-u-shkol>
4. Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України 20 грудня 2000р.). Офіційний сайт URL: <https://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
5. Методичні рекомендації щодо впровадження дистанційного навчання. Офіційний сайт. URL: http://www.nmc.org.ua/metodichni-rekomendacii/metodichni_rekomendacii-so_do_vprovadzenna_distancijnogo

_navcanna_u_navcalnih_zakladah_mista_bilacerkva.

6. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті. Офіційний сайт URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>.

7. Національна програма інформатизації від 01.08.2016. Офіційний сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>.

8. Про затвердження Положення про дистанційне навчання. Наказ Міністерства освіти і науки України від Офіційний сайт URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>.

9. Про освіту. Закон України від 05.09.2019 року № 2145-VIII.. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

10. Про позашкільну освіту. Закон України від 22.06.2000 року № 1841-III. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-III>.

References

1. Bykov V.Y. (2001) Dystantsiyna osvita – perspektivnyy shlyakh do rozvytku profesiyanoi osvity [Distance education – a promising path to the development of professional education] / V.YU. Bykov // Pedagogichna hazeta. 2001. № 1. [in Ukraine].

2. Vorona L.I. (2020) Pozashkil'na osvita Poltavshchyny v systemi osvitynoho prostoru rehionu [Extracurricular education of Poltava region in the system of educational space of the region] // Imidzh suchasnoho pedahohia № 1(190), 2020, s. 65-70. [in Ukraine].

3. Dystantsiynе navchannya. [Distance learning]. Ofitsiynyy sayt. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2476-organizatsiya-distantsynogo-navchannya-u-shkol>. [in Ukraine].

4. Kontseptsiyeyu rozvytku dystantsiynoyi osvity v Ukrayini (zatverdzheno Postanovoyu MON Ukrayiny 20 hrudnya 2000r.). [The concept of development of distance education in Ukraine (approved by

the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine on December 20, 2000)] Ofitsiynyy sayt URL: <https://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>. [in Ukraine].

5. Metodichni rekomendatsiyi shchodo vprovadzhennya dystantsiynoho navchannya. [Methodical recommendations for the introduction of distance learning]. Ofitsiynyy sayt. URL: <http://www.nmc.org.ua/metodichni-rekomendatsiyi/metodichni-rekomendatsiyi-so-dovprovadzhenna-distancijnogo-navcanna-u-navcalnih-zakladah-mista-bilacerkva>. [in Ukraine].

6. Natsional'na doktryna rozvytku osvity Ukrayiny v KHKHI stolitti. [National Doctrine of Development of Education of Ukraine in the 21st Century]. Ofitsiynyy sayt URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>. [in Ukraine].

7. Natsional'na prohrama informatyzatsiyi. Zakon Ukrayiny vid 01.08.2016 № 74/98-вр. [National program of informatization. Law of Ukraine dated 01.08.2016 No. 74/98-ver]. Ofitsiynyy sayt URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>. [in Ukraine].

8. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dystantsiynе navchannya. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 25.04.2013 roku № 466. [On approval of the Regulations on distance learning. Order No. 466 of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 25, 2013]. Ofitsiynyy sayt URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>. [in Ukraine].

9. Pro osvitu. Zakon Ukrayiny vid 05.09.2019 roku № 2145-VIII. [About education. Law of Ukraine dated 05.09.2019 No. 2145-VIII.]. Ofitsiynyy sayt URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukraine].

10. Pro pozashkil'nu osvitu. Zakon Ukrayiny vid 22.06.2000 № 1841-III. [About extracurricular education. Law of Ukraine dated 22.06.2000 No. 1841-II]. Ofitsiynyy sayt URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-III>. [in Ukraine].

Ворона Л.І.,

к.пед.н., заступник директора КЗ «Розсошенська гімназія»,

докторант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,

Україна, Полтавська обл., с. Розсошенці

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті автор розглядає виклики, що виникли перед педагогами у галузі позашкільної освіти в зв'язку з пандемією COVID-19 та оголошенням карантину в Україні. У статті розглянуто та окреслено характеристики основних форм дистанційного навчання. Вказано на те, що дистанційне навчання в Україні регулюється рядом нормативних документів: «Національною доктриною розвитку освіти», «Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні», «Національною програмою інформатизації», законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання».

Перебуваючи у стані постійного творчого пошуку для забезпечення безперервності та якості освіти позашкільля, педагоги закладів позашкільної освіти залучають до використання нові форми і методи навчання дистанційної форми. Серед актуальних та дієвих форм дистанційного навчання автор виділяє проведення групових та індивідуальних он – лайн занять, майстер – класів, консультацій, хвилинок спілкування, відео презентацій, он – лайн виставок, фотозвітів, зв'язок з вихованцями та їх батьками керівники гуртків тримають через електронну пошту, телефонний зв'язок, Facebook, Messenger, Viber, Skype Instagram, блоги.

Акцентовується увага не на важливості обраного педагога для використання в роботі ресурсу, а на важливості того щоб обраний інтернет – ресурс був основою безперервної освіти і націлений на оволодіння вихованцями навичок самостійної освітньої роботи, на формування в них ключових компетентностей, розвитку креативності, вмінь та здібностей. Стверджується, що поряд з дистанційним навчанням педагоги-позашкільники проводять належну виховну роботу в он – лайн режимі – постійно організовують заочні конкурси, флешмоби та челенджі. Підтвердження дистанційної роботи педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів є дописи в соціальних мережах, висвітлення роботи на сайті закладу. Найпопулярнішою демонстрацією дистанційного навчання у педагогів-позашкільників є проведення майстер-класів, як зворотній зв'язок відео та фото матеріали гуртківців про виконане завдання, також проведення заняття гуртка у вигляді відеоконференції через zoom – платформу.

На основі зробленого аналізу визначено фактори, які впливають на якість дистанційного навчання: індивідуальні особливості керівника закладу; технічне забезпечення; рівень цифрової грамотності педагогічних працівників та вихованців закладів.

Ключові слова: позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, дистанційне навчання, вихованці закладів позашкільної освіти.

УДК 37.013.42:378.147

Гладких Г.В.,*викладач-стажист кафедри іноземних мов**Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного,**anna.gladkykh@tsatu.edu.ua***Ченчик О.А.,***здобувачка вищої освіти філологічного факультету**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,**helena9928@mail.ru**Україна, м. Мелітополь*

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізується значення та структура комунікативної компетентності студентів. Зазначається, що комунікативна компетентність є важливою складовою здобувача вищої освіти, яка дозволяє йому налагоджувати стосунки з учасниками навчально-виховного процесу. Зміст комунікативної компетентності передбачає володіння уміннями вербального та невербального спілкування, взаємодію із співрозмовниками в залежності від ситуації, знання норм та правил спілкування, володіння професійним термінологічним апаратом. Виявлено, що формування комунікативної компетентності відбувається у процесі спілкування з різними співрозмовниками.

Ключові слова: студент, вища школа, комунікативна компетентність, інформаційно-комунікаційні технології.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях, які характеризуються поширенням глобалізаційних процесів в освіті та суспільстві, розвитком мережі Інтернет, вимоги до підготовки майбутнього фахівця стають більш жорсткими та різноманітними. Орієнтація вітчизняної системи вищої освіти на європейський досвід призвели до впровадження компетентнісного підходу у підготовку здобувачів вищої освіти, який дозволив розширити можливості випускників до працевлаштування на вітчизняному та закордонному рівнях. Водночас, необхідною складовою компетентного фахівця є перелік ключових соціальних компетентностей, які забезпечують комунікацію з оточуючими, взаємодію із соціумом та суспільством. Однією із важливих компетентностей, вкрай необхідна здобувачу вищої освіти під час навчання, є комунікативна компетентність, яка дає можливість досягнути порозуміння між учасниками навчально-виховного процесу.

Питаннями комунікативної компетентності займалися багато науковців, таких як Н. Альохіна, М. Галицька, Н. Стеценко, І. Черезова. Процеси формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти негуманітарного профілю відображено у роботах Н. Костенко, С. Симоненко. Комунікативна компетентність студентів гуманітарних спеціальностей, зокрема майбутніх філологів, відображена у працях Т. Шарової, Є. Долинського. Водночас, потребує аналізу питання, пов'язані із дослідженням комунікативної компетентності для забезпечення навчальної діяльності в умовах вищого навчального закладу.

Мета статті полягає у висвітленні значення комунікативної компетентності для здобувача вищої освіти під час навчальної діяльності, характеристика її особливостей.

Виклад основного матеріалу. Впровадження компетентнісного підходу в освітню діяльність закладів вищої освіти дозволом вирішити проблему підготовки якісного

фахівця, який, крім багажу знань та сформованих навичок, володіє здатностями до ефективного вирішення поставлених завдань. Орієнтація системи освіти на формування та розвиток у здобувача вищої освіти певного переліку загальних та фахових компетентностей надала можливість підвищити його конкурентоспроможність та розширити можливості для працевлаштування.

Однією із важливих компетентностей, якою повинен володіти майбутній фахівець, є комунікативна компетентність, яка дозволяє уникнути непорозумін між викладачем та студентами [3, с.71], досягти конструктивної взаємодії під час спілкування, забезпечити гарні стосунки між одногрупниками та професорська-викладацьким складом вищого навчального закладу.

Аналіз визначень комунікативної компетентності майбутніх фахівців дав змогу виявити, що під цим поняттям розуміється інтегральна характеристика особистості, яка дозволяє встановлювати контакти з іншими людьми [7, с.187], ефективно здійснювати комунікативний процес [8, с.104], вільно спілкуватися на професійну тематику тощо.

Якщо мати на увазі загальне значення комунікативної компетентності, то її розвиток впливає на можливість брати участь у різноманітних заходах, пов'язаних із соціальною сферою [2, с.46]. В кінцевому результаті розвинута комунікативна компетентність може призвести до розуміння значення спілкування у якості єдиного способу у вирішенні конфліктів, раціоналізації механізмів управління суспільства, формування високодуховної та відповідальної особистості [7, с.186], здатної до вирішення життєвих та виробничих ситуацій.

Оскільки комунікативна компетентність має складну структуру, то до її складу можна включити наступні компоненти: стратегічна компетенція як здатність до прогнозування та планування способів міжособистісної комунікації; іншомовна компетенція, яка передбачає

здатність до іншомовного спілкування; завдяки соціальній компетенції особистість може пристосуватися до умов соціального спілкування; професійна компетенція передбачає володіння термінологічним професійним словником та здатністю до професійного спілкування [2, с.45]. У цьому контексті здобувачі вищої освіти повинні навчатися комунікувати з одногрупниками, викладачами, адміністрацією закладу, бути обізнаними у правилах внутрішнього розпорядку та термінах освітньої діяльності за фахом.

Якщо звернути увагу на зміст комунікативної компетентності, то можна виділити такі здатності, вміння та знання:

- здатність до вербального та невербального спілкування за допомогою відповідних форм та засобів;
- здатність до розподілення власної уваги та адекватного реагування в залежності від стану розмови та інших факторів;
- здатність до розуміння та прогнозування поведінки співрозмовника на основі розпізнавання зовнішніх проявів [1, с.51];
- знання правил та норм поведінки у різноманітних ситуаціях;
- розпізнавання жестів, міміки, тембру голосу та інших емоційних ознак;
- врахування під час розмови вікових, релігійних та інших особливостей співрозмовника [7, с.187];
- вміння донести до співрозмовника потрібну інформацію, орієнтуючись на його вікові, релігійні, інші психофізіологічні особливості [8, с.104].

Процес формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти передбачає розвиток у них відповідних умінь, формування певного масиву знань стосовно поведінки в суспільстві, професійних та інших об'єднаннях. Цей процес повинен призвести до покращення результатів навчальної діяльності, впливу на розвиток соціальної та професійної компетентностей. Звісно, позитивний ефект можливий тільки за умови розвитку комунікативної компетентності у бік покращення. Процес розвитку комунікативної компетентності відбувається безпосередньо під час спілкування [8, с.104], причому якість цього процесу залежить від глибини питань, які обговорюються, а також їх кількості та різноманітності [3, с.72].

Важливим етапом у формуванні комунікативної компетентності є накопичення достатнього словарного запасу соціальної та професійної спрямованості. І якщо соціальні знання більшою мірою однакові для всіх людей, то термінологічний блок професійного спрямування відрізняється в залежності від обраної майбутньої професії.

Водночас, будуть відрізнятися способи та форми формування комунікативної компетентності. Наприклад студентів-філологів повинні долучатися до прочитання автентичної літератури за фахом, художньої літератури, анутовати тексти, розвивати навички виразного читання, переказу прослуханого або прочитаного твору [9, с.75]. Іншомовна компетентність формується через спілкування з носіями мови, прочитання фахових текстів, ознайомлення із культурою та традиціями тієї країни, мова якої вивчається [4, с. 88]. А ось, наприклад, комунікативна компетентність фахівців із програмної інже-

нерії втілюється через опосередковане спілкування внаслідок того, що програміст більше працює з комп'ютером та інструментальним середовищем, ніж з людьми. Тому тут важливими будуть здібності до наполегливості, посидючості, стійкості [6, с.182].

Слід зазначити, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітню, виробничу діяльність суттєво впливають на формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти [9, с.75], надаючи їм величезні можливості для обміну інформацією у процесі навчання та професійної діяльності через використання аудіо, відео та інших форм представлення цифрових даних [5, с.94].

З урахуванням сучасних тенденцій, при формуванні комунікативної та професійної компетентностей у закладі вищої освіти доречним є використання мобільних технологій, електронних засобів навчального призначення, систем дистанційного навчання. Зараз актуальним є використання програмного забезпечення для організації конференцій, зокрема Skype та Zoom, які дозволяють вирішувати різноманітні питання в онлайн режимі, проводити відео лекції та конференції, робити демонстрацію екрану, відправляти файли різного формату [3, с.72].

Окремо слід сказати про масові відкриті онлайн курси, які дозволяють забезпечити спілкування між різними користувачами в межах одного курсу. Крім того, означені платформи мають тематичні курси, які допомагають розвинути комунікативні компетентності, вміння критично ставитися до інформації, представленої в мережі Інтернет тощо. Наприклад, цікавими є безкоштовні курси «Критичне мислення для освітян», «Медіаграмотність для освітян» [10, с.135] та багато інших.

Зазначені можливості інформаційно-комунікаційних технологій дозволяють розширити межі спілкування, дізнатися багато нового та підготуватися до професійної діяльності в умовах інформаційного суспільства.

Висновки. Отже, комунікативна компетентність є одним із важливих компонентів підготовки здобувача вищої освіти до професійної діяльності. Вона допомагає досягти конструктивного діалогу між викладачем та студентами, донести інформацію до співрозмовника без втрати сенсу, стати більш успішним під час навчальної та професійної діяльності.

Література

1. Альохіна Н.В. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців / Н.В. Альохіна // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – № 40(2). – С.51-55.
2. Галицька М.М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів / М.М. Галицька // Освітологічний дискурс. – 2015. – № 2(10). – С.39-48.
3. Гладких Т.В. Напрями формування комунікативної компетентності студентів / Т.В. Гладких, С.В. Шаров // Інноваційна педагогіка. – 2019. – № 1(11). – С.70-74.
4. Костенко Н.І. Особливості формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів ВНЗ нефілологічних спеціальностей / Н.І. Костенко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету України. – 2012. – № 5. – С.86-89.
5. Олексенко Р. Формування культури засобами масової інформації / Р. Олексенко // Fundamental and applied science. – 2015. – С.94-95.

6. Симоненко С.В. Модель формування комунікативної компетентності фахівців з програмної інженерії / С.В. Симоненко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. – 2018. – Вип. 60(113). – III.2. – С.181-185.

7. Стеценко Н.М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця / Н.М. Стеценко // Педагогічний альманах. – 2016. – № 29. – С.185-191.

8. Черезова І.О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості / І.О. Черезова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2014. – № 1(1). – С.103-107.

9. Шарова Т.М. Формування комунікативно-діалогічної компетентності студентів-філологів / Т.М. Шарова, С.В. Шаров, О.В. Бородюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2017. – № 29. – III.1. – С.74-76.

10. Шаров С.В. Розвиток соціальної компетентності майбутніх учителів засобами онлайн платформи Prometheus / С.В. Шаров // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2019. – № 182. – С.133-137. DOI: 10.36550/2415-7988.2019.182.28.

References

1. Alokshina N.V. Formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv / N.V. Alokshina // Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Pedahohika i psykholohiia. – 2013. – № 40(2). – С. 51-55 [in Ukrainian].

2. Halutska M.M. Skladovi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / M.M. Halutska // Osvitohichnyi dyskurs. – 2015. – № 2(10). – С. 39-48 [in Ukrainian].

3. Hladkykh H.V. Napriamy formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv / H.V. Hladkykh, S.V. Sharov // Innovatsiina

pedahohika. – 2019. – № 1(11). – С. 70-74 [in Ukrainian].

4. Kostenko N.I. Osoblyvosti formuvannya inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti u studentiv VNZ nefilohichnykh spetsialnosti / N.I. Kostenko // Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu Ukraina. – 2012. – № 5. – С.86-89 [in Ukrainian].

5. Oleksenko R. Formuvannya kultury zasobamy masovoi informatsii / R. Oleksenko // Fundamental and applied science. – 2015. – S. 94-95 [in Ukrainian].

6. Symonenko S.V. Model formuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsiv z prohramnoi inzhenerii / S.V. Symonenko // Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr. – 2018. – Vol. 60(113). – III.2. – S. 181-185 [in Ukrainian].

7. Stetsenko N.M. Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia / N.M. Stetsenko // Pedahohichnyi almanakh. – 2016. – № 29. – С. 185-191 [in Ukrainian].

8. Cherezova I.O. Komunikatyvna kompetentnist yak integralna yakist osobystosti / I.O. Cherezova // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seria: Psykholohichni nauky. – 2014. – № 1(1). – С. 103-107 [in Ukrainian].

9. Sharova T.M. Formuvannya komunikatyvno-dialohichnoi kompetentnosti studentiv-filolohiv / T.M. Sharova, S.V. Sharov, O.V. Borydyuk // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Filolohiia. – 2017. – № 29. – III.1. – S. 74-76 [in Ukrainian].

10. Sharov S.V. Rozvytok sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy onlain platfomy Prometheus / S.V. Sharov // Naukovi zapysky. Seria: Pedahohichni nauky. – 2019. – № 182. – С. 133-137 [in Ukrainian]. DOI: 10.36550/2415-7988.2019.182.28.

Gladkykh H.V.,

trainee teacher of Dmytro Motorny Tavriya State Agrotechnological University, anna.gladkykh@tsatu.edu.ua

Chenych O.A.,

student of Melitopol State Pedagogical Bogdan Khmelnytsky University, helena9928@mail.ru

Ukraine, Melitopol

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION GRADUATES AS A NECESSARY COMPONENT OF EDUCATIONAL ACTIVITY

The article analyzes the meaning and structure of students' communicative competence. It is noted that communicative competence is an important component of higher education, that allows to establish person's relationships with participants in the educational process. The content of communicative competence includes verbal and nonverbal communication skills, interaction with interlocutors depending on the situation, knowledge of the communication norms and rules, familiarity with professional terminology. It has revealed that the formation of communicative competence occurs in the process of communication with different interlocutors.

Key words: student, high school, communicative competence, information and communication technologies.

УДК 373.3.015.3

Демченко Н.М.,*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, demchenko2015@ukr.net**Україна, м. Ніжин***Колесник Г.М.,***ст. учитель, учитель початкових класів,
Красногорівської ЗЗСО І-ІІ ст. № 4 імені В'ячеслава Чорновола, kmgalinat@gmail.com**Україна, м. Красногорівка*

ПРОБЛЕМИ САМООЦІНКИ В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ОСВІТИ

У статті здійснено аналіз комплексу сучасних наукових джерел з проблеми самооцінки учня початкової школи. На основі систематизації теоретичних досліджень зазначено, що в теорії і практиці накопичено певні знання про сутність самооцінки, її структуру, функції, дидактичні умови та технології формування її в учнів початкової школи. Визначено, що самооцінка розглядається українськими вченими психологами та педагогами як основа процесу самоусвідомлення особистості, як показник індивідуального рівня розвитку, його особистісний аспект.

Ключові слова: психолого-педагогічні дослідження, самооцінка, Я-концепція, формування самооцінки, учень, молодший шкільний вік, початкова школа.

Постановка проблеми. Самооцінка є обов'язковою складовою розвитку самосвідомості. Відповідно особистісно-орієнтована парадигма освіти актуалізує завдання відпрацювання нових освітніх технологій, здатних ініціювати процес самооцінки, саморозвитку та самоствердження особистості, що мають на меті сприяти розквіту можливостей людини у всіх її проявах, змінити мотивацію ставлення особистості до справи, самої себе, до інших людей.

Таким чином, актуальність дослідження проблеми самооцінки, зокрема і в учнів початкової школи зумовлена: соціальним замовленням суспільства на виховання майбутніх громадян, які здатні об'єктивно контролювати, оцінювати й коригувати свою діяльність; потребою визначення ефективних педагогічних технологій, спрямованих на формування самооцінки молодших школярів; необхідністю створення сприятливих умов задля формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності.

Мета роботи – проаналізувати комплекс сучасних психолого-педагогічних джерел з проблеми самооцінки учня початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Комплексний аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень дає підстави стверджувати, що перед сучасною теорією і практикою початкової освіти України постають питання про природу самооцінки, фактори та механізми, які є основою формування адекватної самооцінки, педагогічні умови реалізації процесу формування адекватної самооцінки учнів молодшого шкільного віку.

Вивченню психологічних особливостей становлення самооцінки шестирічних першокласників присвячено дослідження Л. Лісниської. У роботі вчена розглядає проблеми самооцінки першокласників шестирічного віку в період адаптації до систематичного навчання у початковій школі. Дослідниця пов'язує ефективність подолання адаптаційних труднощів учнями шестирічного віку саме з його самооцінкою, що орієнтована на успіх у навчанні та допомагає усвідомити себе його суб'єктами. Дитяча самооцінка, на думку Л. Лісниської, має динамічний характер, оскільки у результаті взаємодії педа-

гога з вихованцями поступово відбувається зближення оцінки вчителем досягнень школяра з його власними уявленнями про ці досягнення. Виділяє психолого-педагогічні умови формування ефективної самооцінки учнів першого класу, найважливішою з яких вона вважає цілеспрямоване встановлення, підтримання та розвиток учителем у взаємодії з вихованцями модифікації особистісно-рольового рівня контактування, який у педагогічно релевантних ситуаціях змінюється особистісним [1, с.21].

Пов'язує розвиток Я-концепції дитини підліткового віку з особливостями організації її учбової діяльності у молодшій школі і Л. Чепіга. Вона переконує, що сформовані механізми цієї діяльності стають для підлітків розвивально-навчальним засобом формування Я-концепції на основі когнітивного аналізу власної особистості. Тому діти, які є повноцінними суб'єктами учбової діяльності, що закладається у початковій школі, формують високо-позитивну когнітивно-орієнтовану Я-концепцію [2, с.15-16]. Також дослідниця вважає, що традиційна форма організації учбової діяльності не є для учнів підліткового віку фактором формування Я-концепції. Водночас організація учбової діяльності у початковій школі як колективно-розподіленої, сприяє розвитку самосвідомості учнів підліткового віку та формуванню позитивної Я-концепції на основі когнітивної оцінки власної особистості.

О. Жигайло розглядає структурно-динамічні особливості розвитку Я-концепції учнів молодшого шкільного віку. У своєму дослідженні вчена визначає сензитивні періоди розвитку структурних компонентів Я-концепції (когнітивний, емоційний, поведінково-мотиваційний) учнів молодшого шкільного віку у відповідності до вікових особистостей. Перший клас є сензитивним періодом розвитку когнітивного компонента – усвідомлення позиції школяра. Другий клас є періодом розвитку емоційного компонента. У третьому класі поведінково-мотиваційний компонент є фактором стабільної мотивації у навчанні. У четвертому класі як частини емоційного компоненту з'являються диференціація «Я-реального» та «Я-ідеального», тобто структуроване ставлення до себе, що залежить від ідеального уявлення про себе [3].

Також О. Жигайло пропонує програму розвитку Я-концепції, яка ґрунтується на проектно-дослідницькій діяльності учнів початкової школи, на ігрових і тренінгових технологіях, що спрямовані на формування адекватної рефлексії і самооцінки.

Дослідження К. Островської розкриває взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій учнів початкової школи в процесі розвитку їх самосвідомості. Ученою доводиться залежність вибору змістових характеристик ціннісних орієнтацій дітьми від різних показників їх самооцінки та індивідуально-особистісних характеристик. Також визначається пряма кореляція між рівнем розвитку компонентів самосвідомості та загальним рівнем його адаптованості та шкільної успішності, та зворотня кореляція – з акцентуацією на характері учня.

У своєму дослідженні К. Островська виділяє два, на її думку, основні типи порушення процесу розвитку самосвідомості: по-перше, «затримка розвитку», випадки коли переважають дошкільні форми самосвідомості; по-друге, «відхилення у розвитку», коли учень неадекватно оцінює свої якості [4].

Н. Мусіяка здійснила як теоретичне, так і експериментальне дослідження психологічних особливостей становлення самооцінки учнів з різним рівнем навчальних досягнень на різних етапах навчання у початковій школі. Це дослідження дало їй можливість уточнити сутність поняття самооцінки у сучасних працях з педагогічної і вікової психології: це змістовий перехід від онтогенетичного бачення самооцінки як моноконцепту до її розгляду як системи множинних самооцінок, що утворюють самооцінкову сферу навчальної самосвідомості дитини молодшого шкільного віку. Відповідно, продуктивне становлення самооцінкової сфери учня початкової школи відбувається в результаті поєднання в одне ціле таких множинних самооцінок як учинцевої самооцінки, самооцінки своїх навчальних досягнень, ретроспективної самооцінки, самооцінки образу «Я – школяра» і самооцінки емоційного ставлення до самого себе у процесі навчальної діяльності, що репрезентують взаємодію у системах «Я – учіння» й «Я – Я» [5, с.18-19].

Меднікова Г. пов'язує самооцінку з рівнем домагань особистості, і розглядає їх як динамічну систему [6]. Під динамічною системою дослідниця розуміє систему, між компонентами якої відбувається складна взаємодія, що сприяє утворенню нових якостей, нових типів взаємодії та взаємних стосунків. До компонентів цієї системи вчена відносить загальну та часткову самооцінку й рівень домагань. Саме вони регулюють поведінку суб'єкта, його діяльність та взаємини. Отже, дослідження Г. Меднікової доводить, що самооцінка та рівень домагань особистості є частинами системи, компоненти якої функціонують і розвиваються у взаємозв'язку, взаємодії і взаємообумовленості, що свідчить про динамічність системи.

Особливості розвитку рефлексії у дітей молодшого шкільного віку висвітлює Н. Пеньковська. Вчена презентує власну концепцію дослідження процесу рефлексії як вміння особистості аналізувати як зовнішні (очікування інших людей, їх оцінки та ставлення), так і внутрішні (власні думки, емоційний стан, особистісні якості, актуальні та потенційні можливості) фактори, що

сприяє прийняттю дитиною власних рішень, визначенню лінії власної поведінки, ставлення до себе та соціуму. Дослідниця доводить, що молодший шкільний вік має важливим періодом у періодизації особистісного становлення та розвитку суб'єкта: по-перше, обумовлює особливості провідної діяльності; по-друге, процесом соціалізації.

До критеріїв визначення рівня розвитку рефлексії у учнів початкової школи Н. Пеньковська відносить здатність до самоаналізу, вміння самовизначитись в умовах впливів, які дезорієнтують, здібність регулювати власною поведінкою з урахуванням очікувань оточуючих. Отже, суттєва вікова різниця у особливостях розвитку самоаналізу, самооцінки та саморегуляції, на думку вченої, доводить, що розвиток рефлексії як цілісного особистісного утворення обумовлений не так віком учня, як наявним індивідуальним досвідом школяра, конкретними обставинами та життєвими подіями, а також особливостями виховання у родині та навчальному закладі [7].

Взаємозв'язок між динамікою прояву регулятивної функції самооцінки у дошкільнят та учнів молодшого шкільного віку встановлює також Ж. Гордєєва. Вчена переконана, що з віком учня зростає перевага когнітивного компоненту над емоційним, внаслідок цього відбувається підвищення ступеня адекватності самооцінки особистості школяра. Перехід дитини до систематичного навчання у початковій школі спричиняє структурні зміни самооцінки: на першому етапі відбувається випереджальний розвиток емоційного компоненту порівняно з когнітивним. На думку науковця, переживання учнем негативного ставлення з боку значущих для нього людей є причиною порушення регулятивної функції самооцінки дитини. У цьому випадку емоційний компонент «перекривається» когнітивним, що викликає підвищену тривожність школярів та гальмування їхньої самооцінної активності як суб'єктів діяльності і спілкування [8].

Загурська І.С. присвячує своє дослідження проблемі розвитку самооцінки творчих здібностей учнів початкової школи. Вона встановлює взаємозалежність між процесом розвитку самооцінки творчих здібностей та особливостями організації учіння дітей молодшого шкільного віку.

Вчена пропонує авторську структурно-функціональну модель самооцінки творчих здібностей, яка ґрунтується з одного боку на технології розвивального навчання та гуртковій формі роботи, сприяє розвитку творчих здібностей та їх самооцінці; а з іншого, стимулює розвиток самооцінки шляхом рефлексії та соціального визнання досягнень. Відповідно умовою саморозвитку творчих здібностей є суб'єктно-ціннісний рівень самооцінки, який включає соціальні, діяльнісні, розвивальні, творчі та ціннісно-регулюючі компоненти [9].

П. Дячук приділяє увагу проблемам формування самооцінки учнів початкової школи у процесі навчання. Вчений узагальнює сутність поняття «самооцінка», визначає її структуру, функції та особливості формування у процесі навчання. Ним запропоновано таке розуміння феномену «самооцінки» як: чинник навчально-пізнавальної діяльності учня, що становить складний рефлексійно-аналітичний процес, який є цілеспрямованим, внутрішньо мотивованим, структурованим і корегованим під час його здійснення та отримання

результату, що зумовлюється дидактичними умовами, психологічними та особистісними особливостями учня як суб'єкта навчання, у якому виникає, перевіряється, доповнюється уявлення дитини про себе [10, с.9-10]. Також самооцінка є важливим фактором формування учбової діяльності школярів, визначає спрямування та рівень активності учня, формування його ціннісних особистісних орієнтацій, впливає на становлення їх індивідуальних особливостей і вікових характеристик.

До переліку дидактичних умов за яких процес формування самооцінки молодших школярів відбувається ефективніше дослідник відносить: мотивацію дітей до самооцінної діяльності; включення вчителем учнів до систематичного і послідовного процесу самоаналізу в умовах спільної навчальної діяльності; поетапність формування мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльно-практичного компонентів самооцінки школяра; опору на традиції гуманістичної освіти, формування гуманних взаємин між учасниками навчального процесу, підтримку позитивного емоційного стану учнів початкової школи у процесі самооцінювання навчальної діяльності, надання їм своєчасної допомоги [10, с.9-10].

Теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку технології формування оцінної діяльності учнів початкової школи у процесі навчання здійснює О. Масюк. Теоретичний аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури дозволив дослідниці визначити місце оцінної діяльності, пояснити її сутність і функції в учбовому процесі, проаналізувати її види та форми, методи та прийоми формування. Авторка визначає самооцінку як одну з форм організації оцінної діяльності учнів початкової школи у процесі навчання. Під **оцінною діяльністю** дослідниця розуміє складний, цілеспрямований, поетапний, внутрішньо мотивований, структурований і корегований під час його здійснення та отримання результату, рефлексивно-аналітичний процес, що зумовлюється психологічними та особистісними особливостями учня як його суб'єкта [11, с.7].

Формування оцінної діяльності учнів початкової школи вчена розглядає як засіб реалізації особистісно орієнтованого навчання дітей. Технологія ж формування оцінної діяльності початківців забезпечує спрямованість навчання на саморозвиток, самовизначення школяра, сприяє розвитку критичності його мислення, а також передбачає реалізацію мотиваційно-цільового, змістово-операційного й рефлексивного її компонентів, кожен з яких проходить етапи проектування, організації, регулювання й корекції. Запропонована О. Масюк дозволяє також забезпечити пріоритетність застосування вчителем колективно-розподілених форм роботи на уроках, розвитку позиції учнів як суб'єктів навчання, формування позитивної мотивації оцінної діяльності учнів початкової школи тощо.

Висновки. Теоретичний аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень показує, що в українській науці накопичено певні знання про сутність самооцінки і способи формування її в учнів молодшого шкільного віку, зокрема: вивчення взаємозалежності самооцінки у дошкільнят та учнів початкової школи (Ж. Гордєєва), особливостей самооцінки учнів початкової школи з низькою результативністю навчальної діяльності (О. Главинська); дослідження особливостей співвідношення орієн-

тації учнів молодшого шкільного віку на самооцінку та оцінку іншими, ціннісні орієнтації його особистості (К. Островська, Н. Пеньковська), особливостей особистісного розвитку учнів початкової школи з різним рівнем самооцінки та навчальних досягнень (Н. Мусіяка), рівнем домагань (Г. Меднікова), розвитку самооцінки творчих здібностей (І. Загурська); розгляд проблем взаємовпливу Я-концепції та самооцінки (О. Жигайло, Л. Лісовська, Л. Чепіга), формування самооцінки у процесі навчальної діяльності (П. Дячук) та технології формування оцінних досягнень в учнів молодшого шкільного віку (О. Масюк).

Здійснений аналіз наукової бази з проблеми самооцінки свідчить, що самооцінка розглядається багатьма науковцями як розуміння людиною своїх якостей, властивостей, а поза увагою дослідників залишається сам процес самооцінювання, у якому виникає, перевіряється, доповнюється уявлення дитини про себе. Також перекопано показано, що сенситивним періодом для становлення самооцінки як особливого компонента самосвідомості є молодший шкільний вік. Основні досягнення цього віку обумовлені провідним характером навчальної діяльності, тож починати формувати адекватну, критичну самооцінку слід саме в початкових класах, у процесі навчальної діяльності молодших школярів, створюючи сприятливі умови, за яких діти стають у самооцінці самостійними.

Література

1. Лісовська Л.Б. Психологічні особливості становлення самооцінки шестирічного першокласника: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.Б. Лісовська; НААН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2011. – 20 с.
2. Чепіга Л.Л. Розвиток Я-концепції у підлітковому віці в залежності від засобу організації учбової діяльності у початковій школі: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Чепіга Лада Петрівна; Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. – О., 2002. – 20 с.
3. Жигайло О.О. Структурно-динамічні особливості розвитку Я-концепції молодшого школяра: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / О.О. Жигайло; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2009. – 20 с.
4. Островська К.О. Взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / К.О. Островська; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2003. – 20 с.
5. Мусіяка Н.І. Особливості самооцінки молодших школярів з різним рівнем навчальних досягнень: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Мусіяка Наталія Іванівна; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2009. – 21 с.
6. Меднікова Т.І. Самоцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук; спец. 19.00.01 / Т.І. Меднікова. – Одеса, Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2002. – 22 с.
7. Пеньковська Н.М. Психологічні умови розвитку рефлексії у молодших школярів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.М. Пеньковська; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2003. – 20 с.
8. Гордєєва Ж.В. Розвиток регулятивної функції самооцінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ж.В. Гордєєва; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2007. – 21 с.
9. Загурська І.С. Розвиток самооцінки творчих здібностей у молодшому шкільному віці: автореф. дис... канд. психол. наук:

19.00.07 / Інна Станіславівна Загурська; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.

10. Дячук Т.В. Дидактичні умови формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук; 13.00.09 / Дячук Павло Вікторович; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – Київ, 2015. – 24 с.

11. Масюк О.М. Формування оцінної діяльності молодших школярів у процесі навчання: дис... канд. пед. наук; 13.00.09 / Масюк Олена Маратівна; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Т.С. Сковороди. – Х., 2004. – 288 арк.

References

1. Lisnovs'ka L.B. Psykholohichni osoblyvosti stanovlennja samoocinky shestrychnogho pershoklasnyka: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / L.B. Lisnovs'ka; НАПН України, Ін-т psykholohiji im. Gh.S. Kostjuka. – К., 2011. – 20 с.

2. Chepigha L.P. Rozvytok Ja-koncepciji u pidlitkovomu vici v zalezhnosti vid zasobu orghanizaciji uchbovoji dijalnosti u pochatkovij shkoli: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / Chepigha Lada Petrivna; Odes'kij nacionalnij un-t im. I.I. Mechnikova. – O., 2002. – 20 s.

3. Zhyghajlo O.O. Strukturno-dynamiczni osoblyvosti rozvytku Ja-koncepciji molodshogho shkoljara: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / O.O. Zhyghajlo; Ін-т psykholohiji im. Gh.S. Kostjuka АПН України. – К., 2009. – 20 с.

4. Ostrovs'ka K.O. Vzajemozv'jazok obrazu «Ja», samoocinky i cinnisnykh orijentacij molodshykh shkoljariv: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / K.O. Ostrovs'ka; Ін-т psykholohiji im. Gh.S. Kostjuka АПН України. – К., 2003. – 20 с.

5. Musijaka N.I. Osoblyvosti samoocinky molodshykh shkoljariv z riznym rivnem navchalnykh dosjaglenerj: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / Musijaka Natalija Ivanivna; Ін-т psykholohiji im. Gh.S. Kostjuka АПН України. – К., 2009. – 21 с.

6. Mednikova Gh.I. Samoocinka ta rivenj domaghanj osobystosti jak dynamiczna systema: avto-ref. dys. na zdobuttja nauk, stupenja kand. psykhol. nauk; spec. 19.00.01 / Gh.I. Mednikova. – Odesa, Odes. nac. un-t im. I.I. Mechnikova, 2002. – 22 s

7. Penjkovs'ka N.M. Psykholohichni umovy rozvytku refleksiji u molodshykh shkoljariv: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / N.M. Penjkovs'ka; Ін-т psykholohiji im. Gh.S. Kostjuka АПН України. – К., 2003. – 20 с.

8. Ghordjejeva Zh.V. Rozvytok rehuljatyvnoji funkciji samoocinky u ditej doshkilnogho i molodshogho shkilnogho viku: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / Zh.V. Ghordjejeva; Ін-т psykholohiji im. Gh.S. Kostjuka АПН України. – К., 2007. – 21 с.

9. Zaghurs'ka I.S. Rozvytok samoocinky tvorchykh zdibnostej u molodshomu shkilnomu vici: avto-ref. dys... канд. psykhol. nauk; 19.00.07 / Inna Stanislavivna Zaghurs'ka; Nacionalnij pedagoghichnij un-t im. M.P. Draghomanova. – К., 2006. – 20 с.

10. Djachuk P.V. Dydaktychni umovy formuvannja samoocinky molodshykh shkoljariv u navchalnij dijalnosti: avto-ref. dys... канд. ped. nauk; 13.00.09 / Djachuk Pavlo Viktorovych; Nac. akad. ped. nauk України, Ін-т pedagoghiky. – Kyjiv, 2015. – 24 с.

11. Masjuk O.M. Formuvannja ocinnoji dijalnosti molodshykh shkoljariv u procesi navchannja: dys... канд. ped. nauk; 13.00.09 / Masjuk Olena Marativna; Kharkivskij nacionalnij pedagoghichnij un-t im. Gh.S. Skovorody. – Kh., 2004. – 288 арк.

Demchenko N.M.,

Candidate of Science in Pedagogics Associate Professor at Pedagogics,
Primary Education and Educational Management Department Nizhyn Mykola Gogol State University,
demchenko2015@ukr.net

Ukraine, Nizhyn

Kolesnyk H.M.,

Senior Teacher, Primary School Teacher at Institution of General Secondary Education (IGSE)
of I–II grade № 4 n.a. Viacheslav Chornovol, kmgalinam@gmail.com

Ukraine, Krasnohorivka

PROBLEMS OF SELF-ESTEEM IN MODERN THEORY OF EDUCATION

The article analyzes a set of modern scientific sources on the problem of self-esteem of primary school students. On the basis of the systematization of theoretical research it is stated that some knowledge about the essence of self-esteem, its structure, functions, didactic conditions and technologies of its formation in primary school students is accumulated in theory and practice. It is defined that self-esteem is viewed by Ukrainian scientists, psychologists and teachers as the basis of the self-awareness process of the individual, as an indicator of individual development level, its personal aspect.

Key words: psychological and pedagogical research, self-esteem, «I-conception», formation of self-esteem, student, primary school age, primary school.

УДК 372.881.1

Жеманова О.А.,

викладач кафедри філології Дніпровського державного аграрно-економічного університету,
elenka.zhemanova@gmail.com

Україна, м. Дніпро

АКТИВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РІШЕННЯ В ВУЗІВСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ

В поданій статті розглянуто поняття навчально-пізнавальної діяльності, визначено, які види діяльності вона охоплює, хто керує цим процесом та на що він спрямований, чому чільне значення відводиться активізації. Автором визначено, що активність студентів під час занять має значний вплив на якість навчання, що від неї залежить, який кінцевий результат після навчання отримає студент; що необхідно робити, щоб утримувати активність на належному рівні; визначені чинники, які формують активізацію навчально-пізнавальної діяльності. Також досліджено, з якими проблемами може зіткнутись викладач в процесі навчально-пізнавальної діяльності. Виявлено, що студенти повинні навчитись самотійно здобувати знання під час навчальної діяльності.

Ключові слова: освіта, навчально-пізнавальна діяльність, мотивація, організація навчання, активність, самотійність, увага.

Постановка проблеми. Сучасність як ніколи потребує спеціалістів, які відповідально ставляться до виконання своєї роботи, володіють діловими якостями. Сьогоднішнє суспільство, в якому інформаційні технології розвиваються кожного дня, зацікавлене у спеціалістах, які добре розуміються на своїй справі, які компетентні та високоосвічені, які діятимуть активно та вміють самотійно приймати рішення. Ситуація, що склалася в сучасному суспільстві, вимагає від кожної людини підвищення освітнього, професійного та культурного рівня; потребує навичок та вмінь; диктує необхідність підвищення особистої активності, відповідальності та підприємливості; сприяє пошуку спеціальних форм навчання. Закон України «Про освіту» говорить, що «зміст освіти має бути орієнтоване на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації», його розроблено з урахуванням сучасних вимог економіки України, входженням національної вищої освіти до Європейського простору вищої освіти та переходу системи вищої освіти в рамки Національної кваліфікації [1].

Відповідно до змісту Державного освітнього стандарту, зросли соціальні запити до підготовки кваліфікованих фахівців. У сучасних умовах процес навчання молодого фахівця не закінчується в професійному училищі або ліцеї, технікумі, коледжі або виші, – він стає безперервним. Можливо відстежити зв'язок, який напряму пов'язує ступінь розвитку суспільства з тим, наскільки професіонал інтелектуально розвинений: високий рівень матеріально-технічної бази і культури вимагають від фахівців відповідних знань і умінь, а також постійного прагнення до вдосконалення освітнього рівня і підвищення кваліфікації. Тобто, виникає нагальна потреба кожної людини в системі безперервної освіти.

Система безперервної освіти покликана сприяти реалізації основних завдань соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, оскільки саме заклади початкової, середньої та вищої, а також післядипломної освіти, готують людину до активної діяльності і повно-

цінної праці. Ці потреби суспільства диктують необхідність серйозного реформування системи освіти. Однак, на сучасному етапі система освіти не досконала як з точки зору форм і методів її організації, так і з точки зору її мотивації та стимулювання. Тому визначення стратегічних напрямків розвитку системи неперервної освіти на перспективу набуває великого значення. Фахівець сьогодення повинен володіти певними якостями особистості, необхідними йому для конкурентоспроможності на ринку праці. Ефективність підготовки фахівців головним чином залежить від діяльності вишу по залученню студентів до майбутньої професії, забезпечення в навчально-виховному процесі формування професійної спрямованості.

Сучасна система освіти ставить перед собою завдання, які сприятимуть підвищенню якості загальної, професійної та вищої освіти, а також в просуванні закладів вищої освіти на міжнародний рівень, підвищенні конкурентної спроможності вищої освіти на світовому ринку праці. Все це пов'язане з навчально-пізнавальною діяльністю.

Мета статті. У статті автором поставлено за мету розглянути поняття навчально-пізнавальної діяльності, визначити, які види діяльності вона охоплює; які чинники її формують та що має вплив на її активізацію; хто перш за все організовує навчально-пізнавальну діяльність та створює умови для успішного її виконання; визначити, з якими проблемами можна зіткнутись під час активізації навчально-пізнавальної діяльності та на що слід звернути увагу, щоб уникнути цих проблем у подальшій роботі.

Виклад основного матеріалу. Навчально-пізнавальна діяльність – це складний і багатогранний процес навчання, яким керує викладач. Викладач повинен вміло спрямовувати цей процес для того, щоб студенти повною мірою придбали в процесі навчання знання, вміння, навички; щоб вони могли розвинути свої творчі і розумові здібності. В процесі навчання студенти отримують

систематичну освіту. Навчання має в своїй основі вербально-діяльний підхід, побудований на спілкуванні, при якому викладач взаємодіє зі студентом. Від того, наскільки успішно викладач взаємодіє зі студентом, залежить і якість навчання.

Система освіти останнім часом зазнає ряд істотних змін. Перш за все, це пов'язане з тим, що між традиційними методами навчання та обсягом нових знань, який постійно зростає, виникають суперечливості, які необхідно долати. Для вирішення ряду питань стали широко застосовувати новітні інформаційні технології при підготовці до занять, а також під час їх проведення, що допомагає у вирішенні ряду суперечливостей, що виникають при організації навчання.

Щодо поняття навчально-пізнавальної діяльності – це вид діяльності, елемент цілісної системи освіти особистості, що представляє собою цілеспрямоване, систематично організоване, кероване ззовні або самостійну взаємодію студента з навколишньою дійсністю, результатом якого є оволодіння студентом на рівні відтворення або творчості системою наукових знань і способів діяльності, а також його розвиток [2].

Пізнавальна діяльність студентів охоплює такі види як: самостійна, індивідуальна і колективна (робота в парах, групах). Всі ці види робіт можуть використовуватися як в процесі проведення аудиторних занять, так і в позааудиторний час. Завдання до таких занять підбираються викладачем і виконуються під його безпосереднім контролем; самостійний вид діяльності виконується під контролем викладача, але без його участі. Для того, щоб отримати найбільше надбання – знання, студенту необхідно докласти своїх зусиль, розумових і практичних. Отримані знання є підсумком в навчально-пізнавальній діяльності.

Важливим завданням викладача закладу вищої освіти є, насамперед, правильна організація роботи студентів, вміння сформулювати умови для успішного її виконання, що має на увазі не тільки наукову підготовку, а й педагогічну. Викладач повинен вміти зацікавити студента навчальним процесом і в рівній мірі підключити його навички. Коли студент зацікавлений, то це дасть позитивні результати. Щоб зацікавити студента навчальним процесом, викладачеві необхідно його організувати і правильно спланувати, підключивши до нього різні методи навчання. Провідну роль в цьому відіграє детальний відбір викладачем необхідного навчального матеріалу.

Управління навчально-пізнавальною діяльністю включає планування, детальне вивчення її організації, керівництво викладача (пряме чи непряме), контроль за виконанням роботи, оцінювання виконаної роботи, доведення отриманих результатів до студентів.

Студенти здобувають знання, вміння і навички завдяки пізнавальній активності і правильному керівництву викладача. У процесі оволодіння навичками особливе місце посідає пізнавальна активність. Керівництво навчально-пізнавальною діяльністю може бути як активним, так і пасивним. Активний процес керівництва спрямований на донесення знань студентам, при цьому має бути присутній зворотний зв'язок студент-викладач.

У викладача має бути індивідуальний підхід до кожного студента, враховуючи його особливості; викладач повинен уміти управляти навчальним процесом, який спрямований на розвиток студентів; він повинен планувати і моделювати навчальний процес. Пасивний процес спрямований на передачу інформації, при цьому увага повинна приділятися тільки формам її передачі. Студенти, в свою чергу, також можуть брати активну або пасивну участь в навчально-пізнавальному процесі.

Для того, щоб студенти були зацікавлені в навчально-пізнавальній діяльності, щоб розвинути в них позитивну мотивацію до навчання, необхідно створити певні умови, які будуть цьому сприяти. У позитивно мотивованих студентів з'являється не тільки зацікавленість у навчанні, а й формується пізнавальний інтерес, з'являється активність у навчально-пізнавальній діяльності. До складу активного навчального процесу входять:

- інтенсивність освоєння пропонованого матеріалу;
- свідомість і готовність у виконанні завдань;
- систематичне навчання;
- міцний зв'язок з предметом;
- постійний контроль та інше [3].

Студенти, які найбільш активно беруть участь в навчально-пізнавальній діяльності, є і більш самостійними. Вони більше прагнуть засвоїти матеріал без участі дорослих та викладачів. Це показує, що самостійність знаходиться в тісному зв'язку з активністю.

Активність як невід'ємна частина навчання містить наступні принципи:

- ✓ принцип проблемності, коли створюється проблемна ситуація, для виходу з якої студент самостійно формує нове знання;
- ✓ принцип адекватності навчально-пізнавальної діяльності, в цьому принципі навчально-пізнавальна діяльність студентів повинна якомога ближче відповідати реальній ситуації;
- ✓ принцип взаємонавчання, при якому студенти аналізують отриману інформацію, роблять висновки і обмінюються отриманими знаннями один з одним;
- ✓ принцип дослідження явищ, що вивчаються, в основі цього принципу лежить творчий підхід;
- ✓ принцип індивідуалізації, цей принцип спирається на індивідуальні якості кожного студента;
- ✓ принцип самостійності, побудований на самостійному оволодінні знаннями;
- ✓ принцип мотивації, студент повинен бути мотивований і в навчанні, і в житті без майбутньої спеціалізації [4].

Викладач повинен уміти управляти активністю студентів, щоб не було спадів і якість навчання була на високому рівні. Для цього педагоги використовують різні прийоми і методи, які підвищують активність і самостійність, а також сприятливо впливають на ефективність в навчально-пізнавальній діяльності. Активність студентів легко підвищити, якщо розігрувати на заняттях різні нестандартні ситуації, які в подальшому вони зможуть застосувати на практиці, при цьому з кожним разом ускладнюючи таку ситуацію. При розігруванні ситуацій вони також зможуть заповнити відсутні знання; навчатися відстоювати свою думку і висловлювати власну

точку зору, правильно ставити запитання; вести діалог; швидко аналізувати і знаходити вихід з ситуації, що склалася, або проблеми. Все це не дасть бажаного результату, якщо студент не активізує свою увагу. Увага може бути як колективна, так і індивідуальна. Якщо уваги недостатньо, то студент буде брати участь в навчально-пізнавальній діяльності не в повну силу, що може негативно позначитися на засвоєнні і розумінні матеріалу, а при виконанні завдань призведе до того, що будуть допущені помилки. Це дасть поштовх до того, що активність студента в навчально-пізнавальній діяльності буде знижуватися. Головне завдання викладача полягає в тому, щоб не дати активності студента знизитися і утримати її на достатньому рівні. В незалежності від того, які методи викладач задіє для побудови навчального процесу, навчання повинне давати позитивний результат. У свою чергу, позитивний результат безпосередньо залежить від того, наскільки студент активний в процесі навчально-пізнавальної діяльності.

У педагогічній практиці викладачі дуже часто стикаються з низкою проблем, які впливають на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів. Однією з таких проблем є те, що студенти мають низький рівень базових знань. Причин для цього може бути багато, це і слабка пам'ять, і невміння раціонально використовувати свій вільний від навчання час, і ставлення до навчального процесу з боку студентів, тощо [5]. Студенти, які мають низький рівень базових знань, вимагають більшої уваги і допомоги з боку викладача не тільки під час занять, а й позааудиторний час, тому що таким студентам дуже складно самостійно опанувати великий обсяг наданого матеріалу. Викладачам дуже складно в ті аудиторні години, які відводяться на вивчення предмета, організувати навчальний процес. Адже студентам потрібно дати не тільки теоретичний матеріал, але навчити застосовувати отримані знання на практиці.

Щоб студенти могли успішно і активно брати участь в навчальному процесі, щоб вони могли оволодіти знаннями на високому рівні, для цього мають бути максимально правильно організовані педагогічні умови. Це є проблемою, яка на сьогоднішній день дуже актуальна.

У сучасній системі освіти з використанням інноваційних методів навчання існує така проблема навчально-пізнавальної діяльності, як нестача спілкування між викладачем і студентом або, як її ще називають, – живе спілкування. Для студентів таке спілкування дуже важливе і потрібне, особливо на самому початку їх студентської діяльності. Таке спілкування між викладачем і студентом повинно містити не тільки питання і відповіді, які виникають в процесі навчальної діяльності, але полягає у вигляді підтримки, яку викладачі можуть надати студентам. При роботі з групою викладачі також зіштовхуються з тим, що більшість зі студентів є невмотивованими і незорієнтованими в своїй майбутній професії, вони не мають уявлення, що застосовуючи в подальшому отримані знання, можуть бути перспективними фахівцями [6].

Якщо студент не володіє пізнавальним інтересом і не розвиває його, то активізувати його навчально-пізнавальну діяльність дуже складно, а часто і неможливо. А

процес викладання без активної участі студентів просто не здійснений.

Висновки. Пізнавальна діяльність супроводжує нас на кожному кроці, ми постійно чогось вчимося і щось пізнаємо, ми маємо справу з нею в будь-якій сфері життєдіяльності, а також в соціальних взаєминах. Але тільки під час навчального процесу пізнавальна діяльність відточується і чітко формується, тому що в навчальному процесі міститься один з важливих факторів – це пізнавальний інтерес. Навчально-пізнавальна діяльність студентів поєднує в собі окремі дії. Навчання – це не механічний процес, який налагоджений до автоматизму, це процес, який містить в собі дуже важливий компонент: взаємодію студентів і викладача. Для того, щоб навчання було успішним і мало позитивний результат, студенти повинні прагнути до знань, бути активними на заняттях, повинні вміти самостійно здобувати знання, використовувати свої вміння і навички.

Використовуючи в навчанні ті чи інші методи, необхідно прагнути до отримання позитивного результату. Студенти повинні не тільки засвоїти викладений їм матеріал, але також повинні вміти відточувати отримані знання в практичній діяльності, адже позитивний результат в навчанні безпосередньо пов'язаний з активністю студентів у навчально-пізнавальної діяльності та є невід'ємною складовою будь-якого навчального процесу.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р. № 1074 «Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1074-96-n/page>
2. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – URL: <http://sum.in.ua/>
3. Щукина Г.М. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1982.- 195с.
4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход Текст.: Метод. пособие. // А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991.- 207с.
5. Шамова Т.И. Активизация обучения студентов. – М.: Знание, 1979.- 96с.
6. Беликов В.А. Дидактические основы организации учебно-познавательной деятельности студентов Текст.: Учебное пособие / В.А. Беликов. – Челябинск: Издательство ЧГПИ «Факел», 1994.- 157с.

References

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 veresnya 1996 r. # 1074 «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro derzhavnyy vyshchyj navchalnyj zaklad» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1074-96-n/page>
2. Akademichnij tlumachnij slovník ukrayinskoyi movi [Elektronnyj resurs]. – URL: <http://sum.in.ua/>
3. Shchukina G.I. Aktivizaciya poznavatel'noj deyatel'nosti uchashchihhsya v uchebnom processe. – M.: Prosveshchenie, 1982.- 195 s.
4. Verbiцкий A.A. Aktivnoe obuchenie v vysshej shkole: kontekstnyj podhod Tekst.: Metod. posobie. // A.A. Verbiцкий. – M.: Vysshaya shkola, 1991.- 207s.
5. Shamova T.I. Aktivizaciya obucheniya studentov. – M.: Znanie, 1979.- 96s.
6. Belikov V.A. Didakticheskie osnovy organizacii uchebno-poznavatel'noj deyatel'nosti studentov Tekst.: Uchebnoe posobie / V.A. Belikov. – Chelyabinsk: Izdatel'stvo ChGPI «Fakel», 1994.- 157 s.

Zhemanova O.A.,

*teacher of Philology Department of Dnipro State University of Agriculture and Economics,
elenka.zhemanova@gmail.com*

Ukraine, Dnipro

**ACTIVATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES,
PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM IN UNIVERSITY PEDAGOGY**

This article discusses the concept of educational and cognitive activity and what types of activities it covers, who manages this process and what it is aimed at, why activation is given the main importance. The author determines that the activity of students during classes does not have any effect on the quality of training and the final result, getting by student after training also depends on it; what needs to be done to keep activity at the proper level; identified factors that form the activation of educational and cognitive activities. The question of what problems a teacher may encounter during educational and cognitive activities is also considered. It was revealed that students should learn independently, acquire knowledge during educational activities.

Key words: *education, educational and cognitive activity, motivation, organization of training, activity, independence, attention.*

УДК 377.031

Казанжи І.В.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету
ім. В.О. Сухомлинського, kazanzhy.bogdana@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ІНОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

У статті проаналізовані проблеми інноваційно-технологічної діяльності вчителя в умовах реформування освіти, розкрито сутність понять «інноваційна діяльність», «інновація», «технологія», схарактеризована інноваційно-технологічна готовність до роботи в Новій українській школі. Відстежено розвиток молоді науки – педагогічної інноватики. Подано класифікацію інноваційних процесів, окреслено місце інноваційної діяльності у підготовці майбутніх фахівців.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, технологія, інноваційно-технологічна діяльність, інноватика, інноваційно-технологічна готовність, Нова українська школа.

Постановка проблеми. В умовах перебудови української системи вищої освіти відповідно до положень Болонського процесу науковці, педагоги, викладачі приділяють суттєву увагу інноваціям та їх використанню. Інноваційна педагогічна діяльність, пов'язана з відмовою від відомих штампів, стереотипів у навчанні, вихованні та розвитку особистості учнів, створює нові нормативи особистісно-творчої, індивідуальної спрямованості діяльності вчителя, нові педагогічні технології; викладач повинен бути готовий постійно шукати і знаходити нові методи навчання, які будуть відповідати потребам суспільства і потребам категорій тих, хто навчається. Освітньо-педагогічна діяльність повинна базуватися на нових системах, моделях, підходах, її основною визначальною ознакою повинна стати здатність керувати і оперувати інформацією, творчо вирішувати педагогічні проблеми з акцентом на індивідуалізацію та інтеграцію освітніх програм. Це відбувається у відповідності з новою формацією соціуму, його новою якістю життя – інформаційним суспільством.

Мета роботи – проаналізувати проблеми інноваційно-технологічної діяльності вчителя в умовах реформування освіти, розкрити важливість інноваційно-технологічної готовності до роботи у Новій українській школі та зануритися у сутність інноваційного процесу у сучасному освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. За останній час у педагогічній теорії виникла значна кількість понять і термінів, запозичених з інших дисциплін. Такі терміни приходять із техніки та економіки, оскільки саме вони суттєво впливають на розвиток суспільної думки. Сьогодні часто говорять про економічність і раціоналізацію навчання, про навчальну техніку і технології. До міждисциплінарної категорії відносять і поняття «інновація».

Так австрійський теоретик Й. Шумпетер саме в економічній сфері став розглядати інновації як систему нових комбінацій, нових ідей і діяльності, а інноватора як творця, творчу людину, мотиви якої будуть дарувати радість йому самому і тим, хто скористається результатами його роботи [5, с.23].

Новітність визначається як процес, який починається якоюсь ідеєю і впливає на зміни, завершуючись їх засвоєнням або запереченнями з боку потенційних споживачів [4, с.117-118].

Педагогічна інновація – це внесення змін у процес навчання людини, які спрямовані на покращення і роз-

виток всієї системи виховання і навчання. На думку Кичігіної М.І., причинами розвитку інноваційного навчання і становлення педагогічної інноватики є: по-перше, криза освіти, яка визначається у всьому світі; по-друге, для запровадження нових форм, методик, педагогічних технологій недостатньо знати ці нововведення, потрібно також розуміння того, як це нове упроваджувати, засвоювати і супроводжувати. Як результат починає розвиватися педагогічна інноватика.

Практична діяльність сучасних закладів освіти продемонструвала, що педагогічні нововведення не можуть бути засвоєні без відповідного управління та організації інноваційних процесів. Ініціативні інноваційні групи чи школи, як правило, стикалися із суттєвими проблемами, а саме:

- технологія підготовки педагогів і адміністраторів до інноваційної діяльності;
- залежність розповсюдження нововведень від спеціфіки створеного у закладі освіти середовища;
- особливості сприймання нововведень педагогами та учнями;
- знання та подолання психологічних бар'єрів перед нововведеннями.

Зміни у змісті та організації діяльності закладів освіти, їх інноваційна спрямованість тісно пов'язані із змінами у методичній та технологічній підготовці педагогів і керівників.

Педагогічні інновації необхідні у вищій школі, розвиток педагогічних інновацій сприяє зростанню потреби у новому теоретичному осмисленні сутності управління інноваційними процесами на рівні як держави, так і окремих освітніх установ, у розробці педагогічних умов, що забезпечують ефективний інноваційний рух. Інноваційні процеси дозволяють професійно розвиватися самим педагогам і адміністраторам, сприяють якісному розвитку учнів у світі, що змінюється.

Педагогічна інноватика як молода наука має свою історію: у кінці 80-х років ХХ століття, коли виник рух вчителів-новаторів (Амонашвілі Ш.О., Гузик Н.П., Караківський В.А., Лисенкова О.М., Шталов В.Ф., Щетинін М.П., Ямбург Є.А. та інші) стали з'являтися не тільки окремі вчителі, а й цілі школи, що спиралися на інноваційні педагогічні системи. Сьогодні педагогічна інноватика знаходиться на стадії становлення.

Новий підхід до інноваційних процесів пов'язаний з протиставленням інновації та інституалізації. Під інно-

вацією розуміють таку форму індивідуальної та групової поведінки, коли окрема людина або група досягають соціально визнаної мети засобами, які ще не були інституалізовані у попередньому суспільстві [2].

Інноваційна діяльність виступає як цілісна система взаємопов'язаних видів робіт, сукупність яких забезпечує появу дійсної інновації, а саме:

- науково-дослідницька діяльність, спрямована на отримання нового знання про те, як щось може бути, і про те, як щось можна зробити (відкриття);

- проектна діяльність, спрямована на розробку особливого, інструментально-технологічного знання у запропонованих умовах необхідно діяти, щоб вийшло те, що може і повинно бути (інноваційний проект);

- освітня діяльність, спрямована на професійний розвиток суб'єктів певної практики, на формування у кожного особистого знання (досвіду) про те, що і як вони повинні робити, щоб інноваційний проект реалізувався на практиці (реалізація).

Як зазначає Гараєв І.Д. [1, с.73], термін «інновація» як вид педагогічної діяльності в цілому означає внесення у навчальний процес нового (факти, методи, прийоми), що покращує систему освіти. Дослідники проблем інноваційних процесів, творчості педагогів і педагогічної майстерності (Алексюк, Зязюн І.А., Загвязінський, Кічу Н.В., Кузьміна Л.В., Скаткін М.Н. та інші) виділяють два основних аспекти інновацій у педагогіці: педагогічну майстерність і власне новаторство. Перший аспект, як правило, після відповідного періоду боротьби визнається суспільством як взірць для наслідування. Другий аспект визнання педагогічної спільноти не отримує, але підтримує перший, тобто веде до педагогічної майстерності.

Ми погоджуємося з думкою Зіміна С.І. [3] про те, що у педагогічній науці під інноваційною діяльністю розуміють цілеспрямовану педагогічну діяльність, що базується на рефлексії свого особистого педагогічного досвіду за допомогою порівняння та вивчення, зміни і розвитку освітнього процесу з метою досягнення більш високих результатів, отримання нового знання, якісно іншої педагогічної практики.

Інноваційні процеси в освіті розглядаються у трьох основних аспектах: соціально-економічному, психолого-педагогічному та організаційно-управлінському. Від цих аспектів залежать загальний клімат і умови, в яких відбуваються інноваційні процеси. Інноваційний процес може бути як стихійним, так і свідомо скерованим.

Інноваційна діяльність педагогів передбачає наявність певного простору для вільних дій. Суспільство вимушене довіряти досліднику, свобода творчості повинна поєдну-

ватися з особистою відповідальністю суб'єкта інноваційного пошуку. Умовно інновації в освіті можна поділити на: загальні (глобальні концепції сучасної освіти, що розробляються державою) і приватні (авторські нововведення).

Інноваційні процеси можуть бути методико-орієнтовані і проблемно орієнтовані. Інноваційні процеси спрямовані на формування конкурентно-здатної особистості, професійно і проблемно орієнтованої. В освіті завжди завданням було виховання професіонала, який володіє відповідними компетентностями, здатного до самовдосконалення, лояльного до інновацій, здатного до змін, до вирішення глобальних завдань, без втрати інтересу і психологічного стресу.

Висновки. Отже, в умовах освітніх реформ особливого значення набуває інноваційна діяльність, спрямована на розробку і використання сучасних технологій. У сучасній освітній практиці останніх років окреслено дві тенденції: удосконалення традиційних форм, методів і засобів навчання; посилення технологічності освітнього процесу. Інноваційна діяльність великою мірою залежить від творчо-інноваційного потенціалу педагога.

Література

1. Гараєв І.Д. *Современные технологии образования* / И.Д. Гараєв // Казань: Спутник, 2009. – 157 с.
2. Єрємова О.В. *Інноваційна діяльність педагога* / О.В. Єрємова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://window.edu.ru/window/library?p_rid=60749.
3. Зімін С.І. *Інноваційні процеси у професійній освіті: необхідність і проблематичність* / С.І. Зімін, І.Є. Панова, Л.Н. Харченко // *Модернізація системи неперервної освіти*. – Махачкала: ДІПТУ, 2009. – С.8-18.
4. Хуторської А.В. *Педагогическая инноватика* / Хуторської А.В. // М.: Академия, 2010. – 256 с.
5. Шумпетер Й. *Теорія економічного розвитку* / Й. Шумпетер // М.: Прогрес, 1982.

References

1. Garaiev I.D. *Sovremennyye tekhnologii obrazovaniia* / I.D. Garaiev // Kazan: Sputnik, 2009. – 157 s.
2. Yeremova O.V. *Innovatsiina diialnist pedahohia* / O.V. Yeremova // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://window.edu.ru/window/library?p_rid=60749.
3. Zymin S.I. *Innovatsiini protsesy u profesiinii osviti: neobkhdnii I problematychnist* / S.I. Zymin, I.Ye. Panova, L.N. Kharchenko // *Modernizatsiia systemy neperernvnoi osvity*. – Makhachkala: DHPU, 2009. – s. 8-18.
4. Khutorskoi A.V. *Pedagogicheskaiia innovatika* / A.V. Khutorskoi // M.: Akademiia, 2010. – 256 s.
5. Shumpeter I. *Teoriia ekonomichnoho rozvytku* / I. Shumpeter // M.: Profres, 1982.

Kazanzhy I.V.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, associate professor of Sukhomlynski Mykolaiv National University, kazanzhy.bogdana@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

INNOVATIVE TECHNOLOGICAL ACTIVITY OF THE TEACHER AS A PEDAGOGICAL PHENOMENON

In the article the problems of innovative and technological activities of teachers in terms of educational reform are analyzed, the essence of the concepts of «innovative activities», «innovation», «technology» are revealed, the innovative technological readiness to work in the New Ukrainian school is characterized. The development of young science, pedagogical innovation, is traced. The classification of innovation processes is given, the place of innovation activity in future specialists training is outlined.

Key words: *innovation, innovative activity, technology, innovative technological activity, pedagogical innovation, innovative technological readiness, the New Ukrainian school.*

UDC 377:159

Kapinus O.S.,

*PhD in Pedagogical Sciences, Head of the Department of Moral and Psychological Support activities
of troops Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy,
oskap@ukr.net*

Ukraine, Lviv

FORMATION AND DEVELOPMENT OF FUTURE OFFICERS AS THE PARENTS OF MILITARY AND PROFESSIONAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF EDUCATION

The article analyzes the psychological and pedagogical problem of formation and development of professional subjectivity in future officers during studying in higher education institutions with specific educational conditions. The expected result of the training of future officers in modern conditions is the formation of the ability to be the subject of their activity in the cadets, adequately respond to changes, readiness for military-professional activity and the ability to form the social and educational subjectivity of subordinate servicemen. To this end, it is necessary to create conditions for mastering cadets – future officers of personal and professional sense, values, goals, content, methods and means of their development, firstly as subjects of educational activity, and then subjects of military-professional activity as officers of the Armed Forces Of Ukraine.

Key words: *subject, subjectivity, future officer, educational activity, military-professional activity.*

Introduction. One of the main goals of higher military education in countering armed aggression is the formation of cadets – future officers of the Armed Forces of Ukraine as subjects of training and future military-professional activities.

Formation of subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine as integral professional qualities takes place in the process of acquiring military education while studying in higher education institutions with specific educational conditions, is directly associated with educational and military-professional activities, awareness and perceptions of its goals and results, meaningful perception of the inherent needs of the profession of values and means of their implementation. Its further development is carried out during the execution of military-combat missions in military units. The requirements to the constantly growing personality of the officer necessitate his subject contribution to a qualitative change in the object of activity, the flexibility of thinking, behavior, weight in decision-making, the ability to consciously assume responsibility for the results of its activities.

However, the established system of education of future officers of the Armed Forces of Ukraine in institutions of higher education with specific educational conditions and pedagogical requirements urges the introduction of changes and adjustments regarding the correspondence with the objectives of training an officer as a special professional group through the formation of the subjects qualities of the students necessary for the successful completion of their tasks. As the Polish researcher Y. Balakhovich notes, the leading style of management of the educational process... Unfortunately, authoritarian style and total control over the activity of those who are studying, and the student in the eyes of the teacher is a passive performer till now [2, p.316].

The aim of the article. Research of the peculiarities of the formation of professional subjectivity of future officers during their studies in higher military educational institutions.

Results. Proceeding from the above, in principle, the system of higher military education is fundamentally new tasks for the implementation of the social order of the society, which consists in solving the issue of forming the professional subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine due to the following needs:

– implementation of the subject paradigm of vocational training of future officers of the Armed Forces of Ukraine in institutions of higher education with specific learning conditions, as knowledge of the essence of subjectivity as a phenomenon is inadequate, and a weak theoretical basis for considering this phenomenon in the system of their vocational training leads to substantial shortcomings in military-professional activity;

– implementation by the future officers of the Armed Forces of Ukraine of the integrated function – the formation of subjectivity of subordinate servicemen, the main indicator of which is the military-professional subjectivity as the main objective and at the same time the determining principle of organization of military-professional activity, educational process in institutions of higher education with specific terms of training, military units and units;

– implementation of the important functions of future officers of the Armed Forces of Ukraine is the provision of effective management of subordinate servicemen in daily activities and in the performance of combat missions, the ability to consciously make informed decisions and responsibility for their implementation, first and foremost, when engaging in counter-threat measures military sphere.

Thus, the formation of professional subjectivity is the basis for the personal and professional development of future officers of the Armed Forces of Ukraine, promotes the transformation of the personality of a cadet – the future officer on the subject of military-professional activity, which ensures the formation of a person as a military professional. In addition, the formation of subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine is decisive in view of the need

---

to update the contents of the educational process in higher education institutions with specific training conditions, taking into account the requirements for the military-professional activities of the officer and his personality.

The purpose of the paper is to analyze the problem of the formation and development of the subjectivity of the officers of the Armed Forces of Ukraine, since the problem of actualization of the subjectship of the students as future officers during studying in higher education institutions with specific learning conditions and the creation of preconditions for further development has not yet been sufficiently theoretical, methodological and methodological justification in pedagogical science.

The problem of subject and subjectivity in scientific discourse is not new, it was researched by philosophers, psychologists, sociologists, and educators. Modern science considers the problem of subject and subjectivity in the following aspects: historical and philosophical understanding of the subject (V. Lectorovsky, A. Losev, M. Mamardashvili, K. Sergeev, V. Sokolov, etc.), general philosophical and Socio-philosophical studies of the problem of the subject (V. Akulov, V. Barulin, S. Batenin, O. Bogolyubov, A. Butenko, G. Vodolazov, I. Gobozov, V. Grehnhov, K. Momjian, Yu. Reznik, V. Sergeants, O. Spirkin, etc.); psychological aspects of the problem of human subjectivity (K. Abulkhanov-Slavsk, B. Ananiev, L. Antsiferova, P. Blonskii, A. Brushlinsky, L. Vygotsky, N. Glukhanyuk, V. Davydov, O. Zaporozhets, E. Isaev, Ye. Klimov, O. Leontiev, B. Lomov, O. Luria, S. Ognev, V. Oisodlo, A. Petrovsky, S. Rubinstein, V. Slobodchikov, etc.).

I. Vashchenko, M. Korolchuk, V. Leffterov, O. Malkhazov, E. Potapchuk, O. Safin, O. Timchenko and others have studied the problem of professional development of a person as a subject of activity.

Particular attention should be paid to the work of teachers on the issue of training and education of future officers, the formation of their subjectivity, namely it is the works of teachers and psychologists (Sh. Amonashvili, Yu. Babansky, O. Barabanshchikov, I. Bekh, G. Vasyanovich, S. Goncharenko, M. Danilov, K. Duray-Novakov, M. Dyachenko, A. Semin, L. Zankov, I. Zyazun, L. Kandybovich, L. Karamushka, N. Kolominskii, G. Kostyuk, V. Kremen, I. Lerner, V. Lutai, A. Mall, V. Moljako, M. Neskadim, N. Nychkalo, A. Petrovsky, O. Romanovsky, O. Savchenko, S. Sysoev, O. Sukhomlynska, V. Yagupov, M. Yarmachenko), foreign scientists (K. Ardzhiris, G. Emerson, C. Bernard, M. Weber, P. Drucker, D. MacGregor, A. Maslow, E. Mayo, F. Taylor, A. Fayol, M. Folette).

Essential characteristics, mechanisms of formation and features of development and manifestations of subjectivity are the subject of scientific research of Polish teachers (J. Bałachowicz [2], L. Górnska [4], M. Stasiak [7], L. Zarzecki [10]).

The methodological substantiation of the category of the subject in psychology and the substantiation of the philosophical and psychological concept of people by S. Rubinstein allowed the scientist to come to the conclusion that the person is the subject of most of his activities: «Personality, without a doubt, is the subject of activity and consciousness – those who think, feel who initiates the action» [5, p.175].

K. Abulkhanova-Slavskaya, developing the concept of man S. Rubinstein, notes: «The psychological category of the subject enables to find in different individuals a different measure of their activity, different degrees of integrability, a different degree of self-determination; to reveal the ratio of the ideal of development and the real achieved level, the capabilities of the individual and the real extent of its activity, so the synthesis of concepts of the subject, personality, and individuality» [1, p.49].

V. Slobodchikov and E. Isaev, explaining the proposed characteristic of the concepts of «subject» and «subjectivity» define the subject as a person who is the carrier (initiator, creator, manager) of subject-practical activity and cognition.

The formation of the subject, according to scientists, is the process of mastering the individual of his own spiritual life, and subjectivity – the basic category of anthropological psychology, which defines the general principle of the existence of human reality, the direct self-being of man; as a form of being and a way of organizing human reality, subjectivity manifests itself in the ability of man to adopt a practically-transformative attitude to his own life and finds his higher expression in reflection [6, p.372].

Generalization of the views on the question of subjectivity available in philosophy, psychology and pedagogy allows us to distinguish the following approaches to the modern understanding of the concept of «subjectivity»:

– Subjectivity is the highest form of regulation of human behavior as a social being, an active manifestation of his abilities and activity relation to the surrounding reality, which acts for her as an object of aspiration for transformation (K. Abulkhanova-Slavskaya, A. Brushlinsky, V. Petrovsky, L. Antsiferova, A. Osnitsky and others);

– Subjectivity is the quality of the individual, the basis of which is the attitude of a person to himself as an individual, a source of productive activity, reflecting an understanding of his own ability to create meaningful transformations in the world around him, speeches, other people, himself (G. Anokhin, O. Volkova, S. Deryabo, V. Myasishchev and others);

– Subjectivity as the central formation of human subjectivity, as adding to the process of knowledge and activity of a particular person subjective (in contrast to objective) the reflection of its individual peculiarities in solving problems, in the design, construction and implementation of transformation activity reality, as well as in the interpretation of the results of activities (E. Isaev, V. Slobodchikov, V. Ginetzinsky);

– Subjectivity as a method and an important precondition of personally-professional development of a person whose high level correlates with the positive self-concept of the person, professional maturity, responsible attitude to the activity and its results, activity of self-realization in the profession (A. Bodalev, V. Deev, A. Derkach, V. Zazykin, N. Kuzmin, A. Markov, V. Ponomarenko, I. Siromyatnikov, etc.);

– Subjectivity as an integral quality of the individual, which develops and is realized in the space of professional activity at the expense of the internal deterministic constructive-transformative activity (A. Derkach, G. Mironov, V. Changayev, etc.).

The synthesis of ideas contained in the modern scientific approaches to the problem of subject and subjectivity, allows I. Sirominyatnikov to determine the professional subjectivity as based on the positive attitude and professional experience of the human integral mental quality, which determines its tendency and the ability to initiate and regulation of professional activity in accordance with internal criteria of efficiency and expediency in situations which provide for a certain freedom of choice and responsibility for it. The main dimensions of professional subjectivity are individual-personal, social-communicative and professional-activity.

Based on the analysis of the foregoing, we distinguish a number of methodological provisions for determining the professional subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine. In particular, the professional subjectivity of a future officer:

- is directly related to the specifics of the profession of an officer and the peculiarities of military professional activity, values, motives, actions and activities in general that determine the subject position of the future officer and the military-professional orientation as a professional fulfilling the social need and fulfilling an extremely important task of protecting territorial integrity and inviolability of the Motherland;

- is an integral indicator of professional preparedness and readiness for military-professional activity in parts and units of the Armed Forces of Ukraine, which determines the subject experience of a future officer as a manager and military professional of a separate area of military-professional activity;

- develops and improves under the influence of subjective experience of military-professional activity during the performance of military and combat tasks.

Thus, taking into account the appointment of the Armed Forces of Ukraine and the role of the officer in fulfilling the tasks assigned to him, a modern understanding of the phenomenon of his professional subjectivity, it is necessary to take into account optimally appropriate methodological approaches to the training of specialists, and future officers in particular. In the first place, we refer to them competent, context-based, systemic, and subject-activity.

Updating and manifestation of subjectivity in a professional situation is ensured by interconnected processes of self-determination, mental centering and mental integration, representing in its totality the only mechanism for the realization of professional subjectivity [5].

In view of the specific features of military-professional activities and the officer service in particular, one of the defining integral criteria of an officer's preparedness for successful military-professional activities in the Armed Forces of Ukraine is, in modern conditions, a professional subjectivity in the field of personal, professional and activity being. This is directly related to the concepts of the principal and decisive role of the officer in the process of formation, formation and development of servicemen subordinate to him, ensuring effective management of the unit in daily activities and in the performance of combat missions. Therefore, the functions of institutions of higher education with specific learning conditions should be changed and directed, among other things, to the general, intellectual, emotional and operational development of future officers.

First of all, it should be borne in mind that before a graduate of a higher education institution with specific training conditions – an officer of the Armed Forces of Ukraine faces the problem of adequately responding to the personality of a serviceman at the stage of forming him as a professional warrior, who faces the problem of accepting a new role – a soldier. An exclusive role in the formation of the personality of a young soldier belongs to an officer who manages this process. The peculiarity of the professional activity and personality of an officer is its significance for a soldier. Officer acts as a subject of psychological and pedagogical influence. The subject matter of the officer is multifaceted, since in relation to a soldier he performs various roles – «commander and chief», «senior friend», «authority», «military professional», «advisor and defender», etc.

Defining goals formation of professional subjectivity of future officer is due consideration of the characteristics and conditions of its professionalization process of obtaining military-professional education as a future officer. Therefore, the following processes, which reflect his professional subjectivity, are important:

- awareness and acceptance of contradictions in the stages of professionalization as future officers in higher education institutions with specific learning conditions;

- purposeful systematic work on mastering specific future officers, knowledge, skills and experience of military profession;

- the gradual formation of an individual style of management as an officer, the development of his own system of values as a subject of military-professional activities, etc.

In view of the above, the purpose of forming the professional subjectivity of a future officer, in our opinion, is, first of all, the formation of a future officer of professional subjectivity as an integral professionally important quality, which is based on a positive attitude towards himself as an officer, manager, military professional, to military professional reality, to colleague officers and to subordinate personnel as subjects of military-professional activity.

Secondly, the result of the formation of professional subjectivity in the future officer is his subjective attitude to all types of activities: first – to his training with a combination of military service as a cadet of higher education institutions with specific learning conditions, then – to military-professional activities in the units and units of the Armed Forces of Ukraine as officers, requiring the latter to adequately understand the necessity, possibilities and specific measures of their subjective contribution to change of qualitative and quantitative the parameters of the professional environment, the ability and willingness to initiate and consciously regulate their official activity in accordance with external and, as the determining factor, internal criteria for assessing the expediency and effectiveness of military professional activities as an officer.

Formation of the professional subjectivity of a future officer in institutions of higher education with specific learning conditions is based on basic outline provisions, which we interpret as the basis for the training of cadets and the organization of the educational process in particular. To the key ones we include the following:

---

the dominant role in the formation of the future officer and his professional subjectivity belongs to the system of military education and institutions of higher education with specific conditions of study as its elements in particular, as the acquisition of higher military education plays a decisive role in obtaining a military specialty by a future officer, creates conditions for the formation of a professional determined qualities and primary experience of performing military service duties;

the formation of military professional and professional competence, the formation of professional self, awareness and acceptance of the culture of military-professional activity, including the professional subjectivity of future officers, depends on the personally and professionally oriented content of military vocational education;

the main activity for future officers is the integration of educational activities with the fulfillment of military service duties as cadets of institutions of higher education with specific learning conditions, determined by the stated purpose, motivation, content, methods, forms, means and attitudes that determine its success and effectiveness;

an important prerequisite for the success of the educational process in institutions of higher education with specific training conditions for the training of a future officer is the formation of a cadet in the culture of military-professional activity and the ability to be its subject;

recognition and awareness of the cadet as a subject of educational and primary military-professional activity in the process of obtaining military vocational education, gaining personal experience of subject behavior, making managerial decisions and taking responsibility for them, communication, interpersonal interaction, activities, bases of professional Subjectivity is a determining prerequisite for the formation of the professional subjectivity of the future officer of the Armed Forces of Ukraine.

In view of the above, we distinguish the following stages of becoming a professional, which we consider as stages of personality development of the future officer as a subject of military-professional activity during training in higher education institutions with specific conditions of training and further service in parts and units of the Armed Forces of Ukraine. We believe that without the formation of future officers of the Armed Forces of Ukraine as subjects of military-professional activity it is impossible to form their professional subjectivity.

The first stage is the conscious, motivated selection of the profession of an officer on the basis of their individual psychological characteristics, inclinations, and under the influence of external factors (interest in military service, example of parents and the environment, the desire to devote themselves to serving the Motherland, etc.). Of special importance in choosing a profession is work on professional orientation. The peculiarity of this period is the need to choose a profession with a lack of complete representation of youth about the officer service. In addition, there are doubts about the correctness of the decision to become an officer.

The second stage is the training of junior high school students with specific learning conditions, mastering of the system of military professional knowledge, skills, abilities, formation of values of military activity for the defense of the

Motherland, socially significant and professional qualities of the officer of the Armed Forces of Ukraine, the formation of a professional orientation. The driving force behind the development of personality at this stage is the target setting for professional activities to protect the integrity and integrity of the Motherland, inclusion in all aspects of the educational process of the institution of higher education with specific learning conditions, in which the future officer, unfortunately, remains, as a rule, subject of pedagogical influence. The main result of this phase is the capture by future officers of the culture of military-professional activity and the formation of its subject.

The third stage is the entry and acquisition of the profession of an officer of the Armed Forces of Ukraine, professional self-determination, the gradual acquisition of experience in military-professional activities, the development of professional and individual-psychological qualities of an officer necessary for a skilled performance of service activities in parts and units of the Armed Forces of Ukraine. The peculiarity of this stage, the professional, subjective formation of an officer, is the formation of a vision of the nature of military-professional activity in a higher education institution with specific learning conditions, and, in general, reproductive methods and means of its implementation in parts and units of the Armed Forces of Ukraine. At this stage, professional experience, professionally important qualities and a personal subjective position of an officer are formed, the integral form of expression of which is a professional subjectivity.

The fourth stage – the mastering of the basics of professional skills – the fulfillment of military service duties and the desire to rethink their professional experience. Military-professional activity becomes leading. At the same time, the formation of a higher education institution with specific learning conditions, the need to introduce ways to increase the effectiveness of military service duties is not fully realized through the traditional and normative documents methods of doing this activity. The presence of a sufficiently high level of professional development of the officer's personality allows him to implement the officer's normative function, defined by the requirements of the guiding documents, orders and instructions, which leads to the development of his professional subjectivity.

Thus, the formation of the subjectivity of the officer should be an integral objective of the training of future officers in higher education institutions with specific learning conditions, since the above-mentioned professionally important integral quality is associated with their attitude, first of all, to themselves as a subjective of its own military-professional activities.

Summing up the above, we arrive at the conclusion that the requirements for the personality of an officer necessitate his subjective contribution to qualitative change of the object of activity, flexibility of thinking, behavior, weight in decision-making, the ability to consciously assume responsibility for the results of their activities.

Taking into account the level of responsibility of the officer for the decisions made, the formation of the future officer as the subject of initial training, and then military and professional activities is a prerequisite for the formation of the main features of the professional subjectivity of the

officer of the Armed Forces of Ukraine.

The professional entity is formed as a higher form of regulation of its military-professional activity during the training of a future officer in a higher education institution with specific learning conditions and an important prerequisite for the personal and professional self-actualization of an officer of the Armed Forces of Ukraine, which ensures the consistency of personal needs, abilities, expectations in accordance with conditions and requirements of military-professional activity in military units, is harmoniously combined with positive I-concept of an officer, professional maturity, responsible vlennyam to military-professional work and its results, adequate self-esteem, self-reflection and self-activity in the profession officer.

The result of the formation of a professional subjectivity will be the ability of an officer to fulfill his main task – to effectively manage subordinate servicemen both in peacetime and during combat tasks, to make informed decisions and to consciously bear responsibility for them.

Prospects for further scientific research are the development of a methodology for the formation and development of professional subjectivity of future officers while studying in higher education institutions with specific learning conditions.

Conclusions. Summing up the above, we arrive at the conclusion that the requirements for the personality of an officer necessitate his subjective contribution to qualitative change of the object of activity, flexibility of thinking, behavior, weight in decision-making, the ability to consciously assume responsibility for the results of their activities.

Taking into account the level of responsibility of the officer for the decisions made, the formation of the future officer as the subject of initial training, and then military and professional activities is a prerequisite for the formation of the main features of the professional subjectivity of the officer of the Armed Forces of Ukraine.

The professional entity is formed as a higher form of regulation of its military-professional activity during the training of a future officer in a higher education institution with specific learning conditions and an important prerequisite for the personal and professional self-actualization of an officer of the Armed Forces of Ukraine,

which ensures the consistency of personal needs, abilities, expectations in accordance with conditions and requirements of military-professional activity in military units, is harmoniously combined with positive I-concept of an officer, professional maturity, responsible vlennyam to military-professional work and its results, adequate self-esteem, self-reflection and self-activity in the profession officer.

The result of the formation of a professional subjectivity will be the ability of an officer to fulfill his main task – to effectively manage subordinate servicemen both in peacetime and during combat tasks, to make informed decisions and to consciously bear responsibility for them.

Prospects for further scientific research are the development of a methodology for the formation and development of professional subjectivity of future officers while studying in higher education institutions with specific learning conditions.

References

1. Abulkhanova K.O. *Methodological significance of the subject category for modern psychology*. Lyudin *The subject Action: philosophical and psychological studies*. Kyiv, 2006. 37-51.
2. Bałachowicz, J. *Subjectivity category as a determinant of changes in the style of work of a modern teacher* / J. Bałachowicz // I. Adamek, W. Żmijewska (ed.), *Teacher in the educational system: present and future*. – Krakow: Wyd. Nauk. UP, 2009. – S. 12.
3. Boyko O.V. *Theoretical and methodical problems of formation of leadership competency of future officers of the Armed Forces of Ukraine*. Lviv, 2014. 543 p.
4. Górska, L. *Subject and subjectivity of being born. Study in the perspective of cognitive integral pedagogy: [monograph]* / L. Górska. – Szczecin, 2008. – 324 s.
5. Rubinstein S.L. *The fundamentals of general psychologists*. St. Petersburg, 2002. 720 p.
6. Slobodchikov V.I. *Psychology of man*. Moscow, 1995. 384 p.
7. Stasiak, M.K. *Reflections around the concept of subjectivity* / Małaryk, Stasiak // «Civitas Hominibus. The philosophical and social year». – Łódź: Wyd. WSHF, 2006. – 1. – S. 5-8.
8. Syromyatnikov I.V. *Psychology of professional subjectivity of managerial personnel*. Moscow, 2006. 248 p.
9. Yagupov V.V. *Military Psychology*. Kiev, 2004. 656 p.
10. Zarzecki, Leon. *Theoretical foundations of education, theory and practice in outline* / Leon Zarzecki. – Jelenia Góra: Karłonoska State Higher School in Jelenia Góra, 2012. – 146 s.

Капінус О.С.,

к.пед.н., начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, oskar@ukr.net

Україна, м. Львів

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано психолого-педагогічну проблему становлення та розвитку професійної суб'єктності у майбутніх офіцерів під час навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Очікуваний результат підготовки майбутніх офіцерів у сучасних умовах – це формування у курсантів здатності бути суб'єктом військово-професійної діяльності, адекватно реагувати на зміни, готовності до військово-професійної діяльності та вміння формувати соціальну та навчальну суб'єктність підлеглих військовослужбовців. З цією метою необхідно створити умови для оволодіння курсантами – майбутніми офіцерами особистими та професійними сенсами, цінностями, цілями, змістом, методами та засобами їх розвитку спочатку як суб'єктами освітньої діяльності, а потім суб'єктами військово-професійної діяльності як офіцера Збройних сил України.

Ключові слова: *суб'єкт, суб'єктність, майбутній офіцер, освітня діяльність, військово-професійна діяльність.*

УДК 37.03

Карелко М.В.,

студентка 1-го курсу магістерської програми Польсько-Українських студій Ягеллонського університету,

Польща, м. Краків

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЙОГО РОЛЬ В ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

У статті розглянуто конкретні навички, які передбачає емоційний інтелект. Важливим буде дати відповідь на запитання, яким чином емоційна компетентність впливає на продуктивність роботи. А також, які небезпеки несе у собі низький рівень емоційного інтелекту. Розглянемо, як емоції впливають на командну роботу, мотивацію, креативність, а також торкнемося теми етичної чуттєвості. Праця опирається на тези дослідників емоційного інтелекту та на власних оціночних судженнях.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна компетентність, людські почуття, особистісний розвиток, продуктивність праці.

Постановка проблеми. Протягом історії емоції та інтелект нерідко протиставлялися одне одному. Навіть для деяких філософів та науковців було характерним протиставляти «гарячі» емоції «холодному» та виваженому розуму, якому, власне, і надавали перевагу, вважаючи, що людська емоційність не здатна адекватно оцінювати дійсність. Тим не менш проблематика емоційної сторони людського буття залишалась актуальною протягом усієї історії людства. І це наврайд чи підлягатиме змінам, адже те, що об'єднує людей усіх соціальних груп, вікових категорій, національностей чи віросповідань – це здатність відчувати. Змінюються лише причини виникнення та загальноприйнятні способи демонстрації власних емоцій, але вміння відчувати перманентно закорінене в кожній людині. Актуальність проблеми зумовлена ще й тим, що ми живемо у період глобалізаційних та інноваційних процесів, які диктують нові правила та нові види комунікації між людьми. Технічний розвиток призвів до того, що спілкування в режимі «онлайн» в деяких сферах витіснило живе спілкування, що позначилося на тому, наскільки відкрито люди здатні доносити власні почуття та як точно можуть відчувати почуття інших. Незважаючи на достатньо широке представлення проблематики емоційного інтелекту, питання взаємозв'язку EQ з технічним прогресом залишається ще недостатньо відкритим попри актуальність даної теми. В той же час попит на емоційну компетентність зростає, що обумовлене всезагальним визнанням даних навиків як одних з ключових на шляху у досягненні успіху.

Метою даної роботи є осмислення емоційної мудрості як невід'ємної складової людського життя.

Виклад основного матеріалу. Хоча термін «емоційний інтелект» (EQ) був запропонований лише у 1990 році американськими дослідниками П. Соловеем та Дж. Мейером, осмислення впливу емоцій на людське життя сягає ще часів античності. Аристотель у своїй праці «Нікомахова етика» розглядав тісний зв'язок емоцій з мотивацією людини чинити так, а не інакше й те, як на підсвідомому рівні ми прагнемо почуватись добре: «Три речі ми обираємо і трьох уникаємо: перші три – це прекрасне, корисне і доставляюче задоволення, а другі протилежні цьому – ганебне, шкідливе, доставляюче страждання» [1]. Тут можна розуміти емоції ще й як певні індикатори, які тяжіють до корисного та против-

ляться шкідливому. Подібно, як фізичний біль чи дискомфорт показує нам, чого слід уникати (кип'яток, гострі предмети) так і наші негативні емоції мають часто позитивну мету та сигналізують про речі, яка здатні зашкодити нашому ментальному здоров'ю. І саме емоційний інтелект спрямований на те, щоб вчасно та правильно зчитувати ці сигнали та мінімізувати наслідки негативних емоцій. Емоційні відчуття можна не лише прирівнювати до фізичних, але й сміливо визнати, що останні часто перебувають заручниками в емоції. Думаю, усім знайоме пришвиджене серцебиття під час відчуття страху чи гніву? Або як звичайне хвилювання чи сором здатне змінити колір шкіри на червоний чи вплинути на нашу здатність виразно говорити? За усіма цими фізіологічними реакціями стоять саме наші емоції.

Якщо вдатись до етимології, слово емоція походить від латинського дієслова «motere» – рухати, приводити в дію, а префікс e- означає звільнення та позначає керунок «назовні». Відтак термін набуває особливого змісту – у кожній емоції закладене прагнення діяти та прагнення вивільнитись назовні [2]. Такого роду прагнення найчастіше ми можемо спостерігати у дітей, які часто виплескують свій сміх чи сльози у зовсім недоречному місці в зовсім недоречний час. Натомість з віком нам все легше контролювати свої позитивні чи то негативні емоції. Можна зробити висновок, що зрілість несе в собі неусвідомлені навички емоційного інтелекту. А що, якщо почати усвідомлено вдосконалювати ці здібності? Деніел Гоулман, автор низки праць про емоційний інтелект, не бариться з відповіддю. На його думку, розвинувши емоційний інтелект, людина не лише краще розуміє себе та інших, але їй легше досягти особистого щастя та кар'єрних вершин, незалежно від роду діяльності [3]. І справді, чи завжди людина з відмінними академічними знаннями автоматично стає успішною? Чи освічений завжди означає щасливий? Чому люди з однаковим коефіцієнтом розумового розвитку можуть досягати абсолютно різних результатів або уступають тим, в кого цей рівень менший? Ні, це не вибрики долі та приклад «всесвітньої несправедливості». Відповідь криється у розвинутій емоційній компетентності. Насправді володіння конкретними знаннями та навичками дозволяє людині знайти роботу, але саме емоційний інтелект визначає діапазон розвитку та дозволяє стати найкращим у тій чи іншій галузі. Недарма у Європі популярним є вислів

«Завдяки IQ ви влаштуєтесь на роботу, завдяки EQ – робите кар'єру [4].

Отже, що саме робить EQ запорукою продуктивності у роботі? Як ми уже згадували, емоції безпосередньо пов'язані з мотивацією. Люди мотивуються не лише готовим результатом та конкретно винагородою, але й емоціями, які з'являються після отримання бажаного результату. Відчувши одного разу радість та гордість від вирішення поставленої проблеми, людині буде вже важче залишатись неефективною та відчувати впливаючі звідси емоції. Так чи інакше вона знову буде прагнути відчувати стан радості та гордості за власний результат. Проте емоційний інтелект це не лише про перемоги та позитивні емоції. Унікальність емоційного інтелекту полягає ще й в тому, що всяку невдачу чи негативну емоцію він спрямовує на користь людині і допомагає опанувати себе. Популярний вислів «вчитися на помилках» це якраз одна з основних здібностей емоційного інтелекту. Людина з низьким EQ сприймає невдачу як вердикт, який не можна змінити і все, що їй залишається зробити – це вибухнути. Пригадаймо усі свої реакції на поразки. У кожного хоч б раз у житті щось не виходило, і лише дуже сильна людина не мала ніколи бажання взяти нерозв'язне завдання і кинути чим сильніш об землю, порвати на дрібні шматки а пізніше спалити. Тільки багаття, що утворюється, обпікає і нас, і людей, що знаходяться поряд. Саме деструктивний характер неопанованих емоцій стоїть на заваді продуктивності праці, як ніщо інше. Так ми дійшли до необхідності у тій чи іншій ситуації зважати не лише на свої емоції, а й на те, що відчувають люди навколо і чому це важливо. EQ передбачає вміння працювати в команді та використовувати емоції як інструмент для покращення співпраці. Усім нам відоме твердження, що в тракті еволюції виживає найсильніший. Проте досвід показує, що виживають якраз ті види, які здатні швидко і якісно кооперуватися. Тому знаходити спільну мову з іншими є ключовою навичкою у будь-якій роботі, яка передбачає присутність двох чи більше людей [5]. У кожній людині джерело радості чи смутку може бути різним, та вивчаючи емоційні потреби окремої людини, ми можемо впливати на неї. Заохотити до роботи чи, навпаки, «обрізати крила». На жаль, керівник з низьким рівнем EQ неусвідомлено сам може спричинити у своїй команді щось на кшталт колективної емоційної кризи. Відтак люди в його команді використовуватимуть лише маленьку частинку з усього наявного потенціалу, що само собою впливатиме на продуктивність роботи. Якщо говорити про співпрацю та емоційний контакт у команді, варто ще врахувати, наскільки присутність техніки стала необхідною на робочому місці. Проте, окрім безлічі переваг та економії часу, що забезпечує технічне приладдя, існує ризик, що людина стане гірше помічати емоційний стан людини поруч та, що гірше, почне уникати цього контакту. Часто віртуальність втягує людину настільки, що реальний світ пізніше стає проблемною зоною для самореалізації. Блискучий програміст, який здатен опанувати будь-яку комп'ютерну програму, іноді не здатен поділитись відкрито своїми ідеями з іншими людьми у страху саме перед їхніми емоціями. Ми можемо прочитати на екрані текст, де людина висловлює своє здивування, але

ми не побачимо в цей момент її широко відкритих очей, як і не побачимо насуплених брів людини, яка пише про своє роздратування. Якою б досконалою не була техніка та скільки проблем вона б не вирішувала, вона позбавлена всяких емоцій, які ми невпинно зустрічаємо у живій співпраці. Тому у робочому процесі варто створювати ще й умови, де люди б знаходились у колі живого спілкування та мали змогу не лише спостерігати та вивчати емоції інших людей, але й відкрито виявляти свої.

Ще одним важливим аспектом того, як емоційний інтелект здатен позитивно впливати на виконання роботи, є креативність. Якщо вмilo використовувати емоції, навіть гнів чи страх можуть призвести до створення світового шедеву мистецтва. Особливість творчих людей якраз у вмінні бути відкритим для своїх емоцій та здатності демонструвати їх зовнішньому світу в нетиповий спосіб. Проте креативність полягає не лише в тому, як ми виплескуємо емоції у зовнішній світ, але й як ми цей світ бачимо. Часто в ситуації, де одна людина бачить лише один вихід з ситуації, креативна людина бачить їх безліч. В контексті емоційного інтелекту можемо говорити якраз про емоційний зір людини. Від того, наскільки глибоко ми відчуваємо усі тонкощі процесу, залежить, наскільки оригінальним ми здатні побачити шлях реалізації цього процесу. Тому у полі емоційного інтелекту поняття креативність тісно переплетена не лише з відчуттями, але й з передчуттями. Джил Хессон назвала інтуїцію миттєвим знанням, яке витискає усі осмислення і стрибає одразу до відповіді [6]. Саме постійна робота над EQ дозволяє нам чіткіше побачити цю відповідь, адже «Інтуїція не приходить до невідготованого розуму» (*Альберт Ейнштейн*).

Проте найважливішою у будь-якій праці, на нашу думку, є етична чуттєвість. Саме та емоція над усіма емоціями. Ні вміння працювати ефективно в команді, ні креативність не є достатніми, коли у людини викривлена система переконань та вона не відчуває моральної відповідальності за те, що вона робить. Що ми часто чуємо від рятувальників, в яких відчуття відповідальності пересилиють емоцію страху? Чи від суддів, які, проголошуючи справедливі рішення, іноді ризикують власною безпекою? Ми чуємо від них: «Це не героїзм, це всього лиш моя робота.» Відчувати особисту відповідальність та робити роботу свідомо совісно та чесно є головною запорукою розвитку не лише в роботі, але й в суспільстві та країні загалом.

Висновок: Широке та комплексне вивчення проблематики емоційного інтелекту довело, що попередні теорії про перевагу розуму над емоціями є хибними, оскільки дані поняття не тільки не протиставляються, але й творять те, що ми називаємо тепер емоційною мудрістю, себто EQ. До цієї мудрості ми відносимо такі вміння, як розуміння власних емоцій та емоцій оточуючих, стресостійкість, вміння знаходити спільну мову та скеровувати свої емоції в позитивне русло. Саме ці ментальні здібності прокладають людині шлях до успіху. Проте усі ці навички повинні доповнюватись ще й етичною чуттєвістю, тобто відчуттям відповідальності за свою роботу. Переглянувши усі ці аспекти, можна стверджувати, що емоції є мірилом якості людського життя і від того, що ми відчуваємо, залежить те, як ми живемо та працюємо.

У сфері роботи звичайних знань (IQ) недостатньо, щоб досягнути найкращих результатів, в той час, як емоційний інтелект відкриває перед людиною нові можливості та горизонти.

Література

1. Арістотель. Нікомахова етика; [пер. з давньогрец. В. Ставнюк]. – Київ: Акваілон-Плюс, 2002. – 65 с.
2. Гулман Деніел.; [пер. з англ. А. Ісаєва]. Емоціональний інтелект. – Москва: АСП МОСКВА, 2009. – 22 с.
3. Гулман Деніел. Емоціональний інтелект. С.64
4. Стручаєв Олександр. Як розуміти почуття інших людей і навіщо. Освітній хаб міста Києва: веб-сайт. URL: <https://eduhub.in.ua/videos/yak-rozumiti-pochuttya-inshih-lyudey-i-navishcho> (остання дата актуалізації: 22.03.2020).
5. Хвостенко Штеяна. Емоційний інтелект як передумова успішної кар'єри. ЕМПАТІА. ПРО: веб-сайт. URL: <https://www.empatia.pro/emotsijnyj-intelekt-yak-peredumova-usp/> (остання дата актуалізації: 19.03.2020)
6. Джил Хессон. Кишенькова книжка емоційного інтелекту:

Невеличкі вправи для інтуїтивного життя; [пер. з англ. Є. Бондаренко]. – Харків: Фабула, 2020. – 25 с.

References

1. Aristotel. *Nikomachova etyka*; [per. z давньогрец. В. Stavnyuk]. – Ky'iv: Ak-vilon-Plus, 2002. – 65 s.
2. Goulman Deniel.; [per. z angl. A. Isaeva]. *Emocional'nyj intellekt*. – Mo-skva: AST MOSKVA, 2009. – 22 s.
3. Goulman Deniel. *Emocional'nyj intellekt*. S. 64
4. Struchayev Olexsandr. *Yak rozumity' pochuttya inshy'x lyudej i navishcho*. *Osvitnij xab mista Ky'eva: veb-sajt*. URL: <https://eduhub.in.ua/videos/yak-rozumiti-pochuttya-inshih-lyudey-i-navishcho> (ostannya data aktualizaciyi: 22.03.2020).
5. Xvostenko Tetyana. *Emocijnyj intellekt yak peredumova uspishnoyi kar'yery*. *EMPATIA. PRO: veb-sajt*. URL: <https://www.empatia.pro/emotsijnyj-intelekt-yak-peredumova-usp/> (ostannya data aktualizaciyi: 19.03.2020)
6. Dzhy'l Hesson. *Ky'shen'kova kny'zhka emocijnogo intelektu: Nevely'chki vpravy' dlya intuyity'vnogo zhy'ttya*; [per. z angl. Ye. Bondarenko]. – Харків: Fabula, 2020. – 25 s.

Karelko M.V.,

student of the first year of master`s degree in the field of Polish-Ukrainian studies in the Jagiellonian University,
Poland, Krakov

EMOTIONAL INTELLIGENCE AND ITS ROLE IN PRODUCTIVITY OF THE WORK

This article considers the specific skills that the emotional intelligence provides. It will be important to answer the question of how emotional competence affects the productivity of the work and what dangers carries a low level of emotional intelligence. We will also consider how emotions affect teamwork, motivation, creativity, as well as touch upon the subject of ethical issues. The article is based on the theses of researchers of emotional intelligence and on my own subjective views.

Key words: emotional intelligence, emotional competence, human feelings, personal development, productivity.

УДК 37.036

Колос М.Г.,

к.пед.н., доцент кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
Україна, м. Переяслав-Хмельницький

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті уточнено сутність поняття «художньо-образне мислення», окреслено важливі передумови художньо-образного мислення, зазначено, що основними характеристиками художньо-образного мислення молодших школярів є чутливість, емоційність, естетичні сутності (художні), асоціативність, оригінальність, фантазія, порівняння, домислення (образні); виділено основні види імпровізаційної діяльності: рухова (музично-ритмічні рухи, пластичне інтонування); вокальна; інструментальна (ритмічна та оркестрова); комплексна (поєднує в собі вокальну, інструментальну, рухову, танцювальну, ігрову, театралізовану діяльність: інсценізацію, театралізацію пісень-ігор, колективне створення казок); розкрито обов'язкові результати навчання.

Ключові слова: художньо-естетичне виховання, художньо-образне мислення, молодші школярі, уроки музичного мистецтва, компетентнісний підхід, імпровізація, творчі завдання.

Постановка проблеми. Художньо-естетичне виховання молодших школярів передбачає залучення молодого покоління до творчого перетворення навколишнього світу, осягнення творів світового та національного мистецтва. Оскільки мистецтво відтворює світ емоційно-чуттєво, в усьому багатстві краси дійсності й виражається в образах, то процес осягнення та створення власних художніх образів неможливий без розвинутого у дитини художньо-образного мислення. Таким чином, проблема розвитку художньо-образного мислення молодших школярів є важливою і потребує ґрунтовного вивчення.

Спроможність людини образно мислити створила таке унікальне явище, як мистецтво. Створення художніх образів потребує від митця щонайбільшої активізації художньо-образного мислення. У свою чергу, для того, щоб «зчитувати», «осягати» художні образи мистецтва, людина повинна також мати сформоване художньо-образне мислення. Це має першорядне значення для повного цілісного сприйняття світу, формування переконань, поглядів та цінностей. Тому проблема формування художньо-образного мислення дітей є важливою і потребує глибокого і ретельного вивчення. Сьогоднішні вимоги до уроків музичного мистецтва, які мають своєрідні можливості для формування системи естетичних та загально життєвих цінностей особистості, передбачають розвиток не тільки спеціальних музичних, але і генералізованих здібностей дітей, а також таких психічних процесів, як відчуття, перцепція, пам'ять, мислення, уява тощо.

Питання образного мислення як складного багатокomпонентного утворення постійно привертає увагу вчених з різних галузей наук, що вивчають людину: у філософському аспекті це питання висвітлювали Ю. Борін, Л. Левчук та інші, психологічному – Л. Виготський, П. Гальперін, С. Рубінштейн, І. Якиманська, у педагогіці мистецтва – Л. Григоровська, Л. Масол та інші. Окремі аспекти проблеми художньо-образного мислення були предметом дисертаційних досліджень Н. Батюк, С. Валікжаніної, Н. Терещенко, Н. Фунтікової та інших.

Метою статті є уточнення сутності поняття «художньо-образне мислення» та визначення основних характеристик художньо-образного мислення молодших школярів та обов'язкових результатів навчання.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз наукової літератури, розгляду багатоманітних проблем художнього образу в історико-теоретичній площині приділено багато робіт філософів, психологів, мистецтвознавців. Таким чином, розглядаючи генезу і природу художнього образу, вчені відзначають, що його називають «осередком» мистецтва, природу якого людина пізнає саме шляхом розуміння художнього образу. Ця концепція пов'язана з творчим процесом, починаючи від образно-сислової ідеї та закінчуючи її втіленням в опредметнених знакових структурах, а також відтворенням при сприйнятті мистецтва. Вченими виокремлено ще художню діяльність, що трактується ними ж як практично-духовна активність особистості в ході створення, відображення і сприймання творів мистецтва [3].

Джерела розуміння образності художньої мови сягають античних часів (Арістотель, Платон, Климент Олександрійський, Тертуліан та ін.). Цілісна теорія художнього образу як формуальної основи життєвості твору мистецтва міститься в естетиці класиків німецької філософії: Г. Гегеля, І. Канта, Ф. Шеллінга, де мистецтво представляється невіддільним компонентом духовного буття – справжня життєва сила духу на основі художніх образів мистецтва в єдності з його символічно знаковим характером.

Згідно з науковими положеннями, особливості образної мови мистецтва мотивовані його специфікою. Це можуть бути образи-стани (музика, танець, література, театр), образи-картини (література, театр, кіно), образи-форми (архітектура, скульптура, живопис). Кожен з елементів твору як внутрішня структура об'єктивно визначається логікою цілісності та формує його образну тканину. Наукові положення, що містяться у працях Б. Асаф'єва (інтонація як основний елемент музичної мови) та Б. Яворського (теорія ладового ритму), стали основою для подальших наукових досліджень цієї проблеми, проведених у другій половині минулого століття (М. Арановський, Л. Мазель, В. Медушевський та ін.) й на початку теперішнього (В. Петрушин, Г. Ципін та ін.).

Художній образ – фундаментальне поняття естетичної теорії, сутнісна основа мистецтва, характерний для мистецтва засіб втілення творчого замислу митця у чуттєво сприймані матеріальні форми художньої мови. Він

є синтезом здібності свідомості осмислювати дійсність, виявляючи в її плінності закономірне, надавати йому життєвої повноти в образах уяви та, утримуючи у пам'яті, переводити їх у матеріал певного виду мистецтва, тобто матеріалізувати образи в мові поезії, живопису, музики, театру тощо. Художній образ репрезентує цілісність ідеального буття духу в його повноті та виразній життєвості, поєднуючи в собі ідею і матерію життєвості, об'єктивне й суб'єктивне, ідеальне та реальне, що й утворює його виразну переконливість. Художній образ музичного твору – це інтегративне відбиття авторського задуму музичного твору крізь призму індивідуальності виконавця, його суб'єктивного бачення і відчуття дійсності, для втілення якого користуються багатоманітними засобами музичної виразності.

Художнє мислення – це вид інтелектуальної діяльності, спрямованої на створення та сприйняття творів мистецтва, особливий вид людського мислення, що різниться характером протікання, кінцевими цілями, соціальними функціями та способами включення до соціальної практики. Відповідно до сьогочасних уявлень про півкульну асиметрію мозку, вчень про відмінності так званих художнього й розумового типів особистості, можна сказати, що художнє мислення має відмінну від теоретичного, наукового мислення психофізіологічне підґрунтя. Характер і сутність художнього мислення визначаються духовним і практичним способом художнього розвитку світу, характером художнього відображення. Невід'ємним компонентом художньої діяльності, спрямованої на творче осмислення й узагальнення дійсності є художнє мислення.

Результативною основою художнього мислення є емоційна активність свідомості митця, поєднана з оперативністю розвиненого естетичного відчуття, антиципацією (передбаченням). Емоції впливають на весь процес художньої творчості: вибір об'єктів, їх естетичне осмислення, пошук істини. Коли розум виявляється недостатньо інформованим, художник вдається до емоційно-інтуїтивної оцінки, покладається на своє естетичне чуття. На основі художнього мислення створюється ідея, концепція твору, здійснюється вибір виразних засобів [10].

Ряд учених під керівництвом Г. Ципіна, систему музичного мислення тлумачать як соціокультурну категорію, що складається здебільшого в соціальному середовищі, в процесі спілкування людей, тому кожна національна культура має аналогічну музичну культуру, яка відрізняється певними способами музичного виразу і, отже, специфікою музичного мислення. Саме тому в різних народів неоднакові характеристики музичного мислення [9].

Узагальнюючи наукові положення про суть ключових понять, ми пропонуємо таке визначення: художньо-образне мислення – це складний емоційно-інтелектуальний процес пізнання й оцінки творів мистецтва, що має синтетичний характер і містить як аналітичні, так і емоційно-експресивні елементи. Характерними рисами художньо-образного мислення є естетична вибірковість, асоціативність, метафоричність, а основними його функціями – інтонаційна та конструктивно-логічна. Художньо-образне мислення характерне як для композиторів і музикантів, так і для слухачів, а тому має певну специфіку.

Передумовами художньо-образного мислення є знання музичного матеріалу (явищ, фактів, закономірностей музичної мови та ін.), що відбивається на розумових

операціях та встановлює їхню побудову та внутрішню сутність; емоційна реакція на музичну інтонацію, проникнення в її виразну сутність. Вищі форми відбиття музичних явищ у свідомості людини пов'язані з осмисленням конструктивно-логічної організації звукового матеріалу.

У здобувачів початкової освіти триває формування і дозрівання всіх психічних процесів, у тому числі художньо-образного мислення. Завдання вчитель на цьому етапі спрямування індивідуального становлення людської особистості, отож розвиток художньо-образного мислення здобувачів початкової освіти допустимий у процесі послідовно організованого освітнього процесу, підкреслюючи аналіз суті художньо-образного мислення, його ролі у формуванні особистості молодшого школяра.

Основою для формування всіх інших видів мислення є конкретно-чуттєве образне мислення. Формування образного мислення особистості немислимо без розвитку її розумових здібностей. Л. Виготський зазначав, що в образі відбувається своєрідний «сплав інтелекту й афекту». С. Рубінштейн наголошував, що однією з основних ґрунтовних особливостей інтелекту людини є утворення образів і оперування ними, без цього людина не спроможна планувати власні дії, передбачати їх наслідки та вносити в них зміни.

Проблемі формування художньо-образного мислення на уроках музичного мистецтва присвячені праці Н. Батюк, О. Гумінської, М. Демчишин, Л. Масол, Д. Кабалевського [1;2;8].

Опанування учнями мистецтва у закладах початкової освіти ґрунтується на засадах компетентнісного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного, ігрового та інтегративного підходів. Мистецтво сприяє формуванню ключових компетентностей, зокрема: у процесі усного висловлювання власних вражень від мистецтва, спостереження, дослідження, формування умінь визначати свої художні інтереси, співпраці з іншими, використання мистецтва для отримання задоволення, проявів творчої ініціативи та намагання її реалізувати, зокрема через втілення у практичній художньо-творчій діяльності. Оскільки, усі види мистецтва беруть свій початок із невичерпного джерела – реального життя, то і взаємозв'язок між видами мистецтва означає не лише знаходження внутрішніх зв'язків між ними, а й між ними та життям.

Метою навчання музиці та образотворчого мистецтва є всебічний художньо-естетичний розвиток особистості дитини, освоєння нею культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва; плекання пошани до вітчизняної та зарубіжної мистецької спадщини; формування ключових, мистецьких предметних та міжпредметних компетентностей, необхідних для художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті.

У пояснювальній записці типової освітньої програми для закладів початкової освіти [7] зазначається, що реалізація поставленої мети мистецької освітньої галузі здійснюється за такими змістовими лініями: «Художньо-творча діяльність», «Сприймання та інтерпретація мистецтва», «Комунікація через мистецтво», які окреслюють одну з моделей досягнення загальних цілей освітньої галузі та розкривають основну місію загальної мистецької освіти.

Тому метою навчання мистецтву у закладах загальної середньої освіти є всебічний художньо-естетичний розвиток особистості дитини, розвиток її культурних цінно-

стей в процесі навчання мистецтву, формування ключових мистецьких, предметних та міждисциплінарних компетенцій, необхідних для художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті.

Змістова лінія «Художньо-творча діяльність» націлює на розвиток креативності та мистецьких здібностей учнів через практичне освоєння основ художньої мови різних видів мистецтва та способів художньо-творчого самовираження. Ця змістова лінія реалізується через формування в учнів умінь застосовувати різні виразні засоби творення художніх образів, імпровізування та естетичного перетворення довкілля.

Змістова лінія «Сприймання та інтерпретація мистецтва» цілеспрямована на пізнання цінностей, що відображають твори мистецтва. Її реалізація передбачає розвиток емоційної сфери учнів, збагачення естетичного досвіду, формування в них умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати мистецтво, виявляючи до нього емоційно-ціннісне ставлення.

Реалізація змістової лінії «Комунікація через мистецтво» спрямована на соціалізацію учнів через мистецтво усвідомлення свого «Я» (своїх мистецьких досягнень і можливостей) та передбачає формування в учнів умінь представляти себе, свої досягнення, критично їх оцінювати, взаємодіяти з іншими через мистецтво у середовищі, зокрема у різних культурно-мистецьких заходах, обговореннях тощо, а також формування уявлень про можливість і способи регулювати свій емоційний стан завдяки мистецтву [7].

Так перед учителем поставлено ряд вимог, пов'язаних із вмінням створити певний художній образ, здатний викликати естетичні почуття, розвивати креативні здібності здобувачів початкової освіти, їх мислення, уяву, підтримувати та виховувати в них прагнення до самостійності, вміння аналізувати, аргументувати. Під впливом мистецтва впливати на емоційну сферу, формувати чутливість, доброзичливість, високі духовні якості, навчити сприймати життя через слух, звуковими образами.

Створення художніх образів вимагає максимальної активізації художньо образного мислення. Саме воно має велике значення для повного цілісного сприйняття світу, формування переконань, поглядів та систем цінностей. Тому формування художньо-образного мислення школярів є важливим фактором і потребує глибокого вивчення. Сучасні вимоги до уроків музичного мистецтва включають не тільки розвиток здібностей, але й такі психічні процеси, як відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява.

Образне мислення – це неусвідомлена здібність комбінувати факти новими способами, а інтуїція – це здібність переносити необхідні образи-уявлення у свідомість. Якщо визнати, що одним з ознак творчості є створення нових корисних комбінацій, можна погодитися, що образне мислення, яке створює ці комбінації в нашому мозку за допомогою уявлень, є основою творчого процесу. Оперування уявленими образами дає можливість побачити кінцевий результат. Ці особливості уяви вказують на уяву, як на основу людської творчості та дають підставу пов'язувати розвиток уяви з загальним психічним розвитком дитини.

Образне мислення властиве всім дітям змалечку, але під час навчання починає домінувати поняттєве мислення і творчий потенціал у старшокласників стає нижчим. Образне мислення справедливо вважають основним

компонентом творчого процесу. Про це важливо пам'ятати, тому що спонукання дітей до творчих дій завжди активізує образне мислення і може служити одним з основних методів його формування. За межами творчої активності образне мислення у дітей не розвивається.

Для молодшого шкільного віку характерний подальший розвиток особистісних якостей, а джерелом емоцій є виховна, освітня та ігрова діяльність. Мислення молодшого школяра наочно-образне. Розвиток уяви відбувається у напрямі від репродуктивних форм до творчого осмислення, зростає швидкість створення образів-фантазій. Сприймання здобувачів початкової освіти досить розвинуте, їм притаманна висока гострота зору, добре, але слабо диференційоване орієнтування в різних формах та кольорах. Приміром, молодші школярі не вміють здійснювати цілеспрямований аналіз результатів сприймання, вирізняти першорядне, суттєве, їхньому сприйманню характерна емоційність. Художньо-образне мислення здобувачів початкової освіти – пізнавально-творча діяльність, яка націлена на усвідомлення сутності образів мистецтва та їх відображення у музично-виконавській діяльності й передбачає здатність учнів проводити паралелі між образами мистецтва та явищами життя.

Основними характеристиками художньо-образного мислення молодших школярів є:

- чутливість, емоційність, естетичні сутності (художні);
- асоціативність, оригінальність, фантазія, порівняння, домислення (образні).

З метою розвитку уяви та образно-асоціативного мислення в молодшому шкільному віці необхідно використовувати імпровізацію (вокальну, інструментальну, ритмічну, пластичну, акторську, творчі завдання на створення мелодій і інструментально-ритмічного акомпанементу, малювання на вільну тему та ін.) на нашу думку, варто максимально й ефективно використовувати накопичений у практиці викладання музичного та образотворчого мистецтв арсенал творчих знань для учнів молодшого шкільного віку (І. Демченко, С. Коновець, В. Рагозіна, В. Тушева). Надзвичайно важливим є і його збагачення, оскільки творчі здібності екстраполюються на всі інші види діяльності особистості [4].

Художньо-образне мислення стимулюється творчістю як здатністю мислити естетичними образами з багатьма варіантами, де підсумком може бути оригінальна думка, форма.

Практикуючи мисленнєвий художній образ вокально, учень вирішує завдання створення візуально-звукового образу.

Одним із видів музичної діяльності дитини на уроці музичного мистецтва є створення музики, в основі якого – імпровізація. Дитина, яка відчула радість творчості навіть у мінімальному обсязі, стає іншою, ніж та, яка тільки наслідує інших. Кожен, хто спробував створити щось своє, буде відчувати й розуміти мистецтво глибше й органічніше, ніж той, хто цього не зробив. (Б. Асафєва). Д. Кабалецький наголошував, що музична імпровізація – це засіб виховання творчої індивідуальності, засіб розвитку творчих якостей і здібностей учня, ефективний спосіб розвитку креативності.

Імпровізація (від лат. *improvisus* – непередбачений, несподіваний) – первинний і найдавніший метод творчості, що передбачає створення твору в процесі вільного фантазування, експромтом, без попередньої підготовки. Її вважають вищим проявом творчих здібностей. Оскі-

льки імпровізаційна діяльність є одним із засобів музичного розвитку, то вони знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії.

Ще у 20-ті роки ХХ століття Б. Яворський першим закликав до масового розвитку в дитини навичок композиції та запровадив дитячу музичну творчість як обов'язковий вид діяльності на уроках музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти. Д. Кабалецький у 70-х роках ХХ століття ввів у програму музичну (ритмічну) імпровізацію як різновид творчої діяльності учнів.

У ХХІ столітті проблема музичної імпровізації не втратила актуальності – вона є важливою складовою музичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, а тому потребує розробки нових, сучасних форм опанування нею.

Виділяють такі основні види імпровізаційної діяльності: рухова (музично-ритмічні рухи, пластичне інтонування); вокальна; інструментальна (ритмічна та оркестрова); комплексна (поєднує в собі вокальну, інструментальну, рухову, танцювальну, ігрову, театралізовану діяльність: інсценізацію, театралізацію пісень-ігор, колективне створення казок).

Кожен вид імпровізаційної діяльності спрямований на розвиток певних навичок і вмінь у створенні власних імпровізацій.

Дитяча імпровізація – це просте, дещо наївне музичування, яке дає можливість набуття різноманітного досвіду: руху та мовлення слухача і композитора, виконавця й актора, спілкування, творчості та фантазування, самовираження й спонтанності, переживання музики як радості й задоволення. Однак під вмілим керівництвом учителя під час виконання різних видів імпровізацій (мовної, вокальної, ритмічної та інструментальної) розкривається і розвивається наявний творчий потенціал учня.

Мовні імпровізації – це вміння раптово й довільно висловлювати свою думку, що виражається в безпосередності мовного контакту, спонтанності виникнення й виголошення своєї думки, відповідній інтонації, доцільності використання невербальних засобів спілкування (міміки, жестів, поз, рухів). Мовні імпровізації розпочинаються із пошуку емоційно-образних визначень характеру, настрою музики, передачі їх смислового значення у відповідному виразному тоні: сумно, радісно, тривожно. Застосування мовних інтонацій на уроці музичного мистецтва допомагає розвивати в учня почуття ритму, формувати хорошу дикцію, артикуляцію, вводити учня у світ динамічних відтінків.

Застосування вокальної імпровізації на уроках музичного мистецтва є найпоширенішим, оскільки самовираження через голос, спів закладене в самій природі людини. Вокальні імпровізації розвивають музичний внутрішній слух, сприяють розвитку активного і чистого інтонування, а також цілісному сприйняттю музичних творів.

Одним із творчих завдань для реалізації колективної імпровізації може бути оповідання або музична казка, в якій можна відтворити широке коло художніх образів.

Застосування різних видів музичної імпровізації сприяє глибокому пізнанню музичного мистецтва й одночасно розкриттю творчої особистості: формуванню глибокого емоційного відгуку на музику, виробленню художньої гнучкості, розвитку асоціативного мислення, творчої уяви.

Імпровізацію можна вводити на всіх етапах уроків

музичного мистецтва: під час слухання музики, співу, під час розспівування.

Формування художньо-образного мислення учнів у процесі вокально-хорової роботи буде ефективнішим за умови активізації осмисленого ставлення дітей до виконуваних пісень та активізації їх художньо-творчої діяльності. Для цього вчитель вводить учнів в ті обставини, в яких знаходиться герой пісні. За допомогою інтуїції, уяви, фантазії учні переносяться в художній образ, отожднюють себе з ним, імпровізують текст та мелодію до нього. Уявляючи себе композитором і виконавцем, очікують своєї черги для презентації свого варіанту. І тільки після обговорення почутих варіантів розучується композиторська пісня, яка має таку ж назву.

Діти добровільно виступають у ролі композитора – і тому на уроці музичного мистецтва створюється атмосфера творчої свободи, що сприяє розвитку в дітей мислення, уяви, спостережливості, активності, позитивних емоцій. Через це творчість має бути невіддільним компонентом уроку музичного мистецтва.

Через те, що у молодших школярів невеликий обсяг довільної уваги, переважання мимовільної уваги, виникає необхідність постійної активізації їх шляхом перемикання на різні завдання, види діяльності, індивідуальні та колективні форми роботи. Але всім добре відома схильність дітей до гри, яка несе енергетичний підйом, веселий настрій, захоплення і натхнення, а потреба в емоційному захопленні змушує дітей до цілеспрямованого зосередження і запам'ятовування теоретичного матеріалу. Побудова навчання відбувається на основі активної діяльності всіх її учасників. Педагог і учні виступають партнерами, організовується діалог і створюється комфортне освітнє середовище. Тому для розвитку інтонаційного слуху, розширення діапазону мовного і співочого голосу пропоную систематично використовувати розвиваючі ігри з голосом – фонетичні вправи за методикою В. Смельянова (звукообразальна імпровізація фонемами, складами, наслідування звуків навколишнього світу). Ігри звуконаслідувального характеру допомагають зіставляти й відтворювати інтонації різної висоти та звуковисотної спрямованості, різну динаміку, жести, глісандо, формують невимущеність звукоутворення, легкість і політність голосу. Ці вправи виконують роль творчих завдань, роблять процес роботи над вправами цікавим, образним. Вони сприяють зміцненню голосових зв'язок дітей та проводяться для підготовки їх до співу, профілактики захворювання верхніх дихальних шляхів, коригують вимову звуків.

Але мистецтво співу – це мистецтво дихання. Тому на кожному уроці музичного мистецтва повинна бути присутня і дихальна гімнастика, яка сприяє розвитку дихальної системи. Наприклад, дихальна гімнастика А. Стрельникової має комплексний лікувальний вплив на організм людини.

Для кожного уроку музичного мистецтва підбираються комплексно дихальні, фонетичні вправи, творчі завдання. Для кожного уроку педагогу потрібно вибрати прийоми, методи, форми, що сприяють створенню на уроці атмосфери активності, зацікавленості, невимущеності; встановлювати найбільш раціональні шляхи взаємодії видів діяльності, виходячи з його мети.

Висновки. Уроки музичного мистецтва в школі є органічною частиною системи музично-естетичного виховання України. Розвиток і збагачення музично-тво-

рчих здібностей, формування навичок сприйняття музики, зацікавлене ставлення учнів до музичного мистецтва повинні здійснюватися в умовах продуманої та послідовної системи. Інтерес до музики, захопленість музикою, любов до неї – обов'язкові умови для того, щоб музичне мистецтво широко розкрило і подарувало дітям свою красу, щоб воно виконувало свою виховну і пізнавальну роль, служило формуванню духовної культури покоління, що підрастає.

Література

1. Батюк Н.О. Формування художньо-образного мислення як педагогічна проблема [Текст] / Н.О. Батюк // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету ім. Гоголя: Психолого-педагогічні науки. Ніжин: НДПУ, 2002, – № 4, ч.2 – С.85-88.
2. Гумінська О.О. Уроки музики в загальноосвітній школі [Текст]: метод. посібник, – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003 – 104 с.
3. Левчук Л.П. Естетика: Підручник / Л.П. Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І. Панченко. – К.: Вища школа, 2000. – 400 с.
4. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі [Текст]: посібник для вчителя / Л.М. Масол, О.В. Гайдамака, Е.В. Белкіна, О.В. Калініченко, І.В. Руденко. – Х.: Ранок, 2006. – 256 с.
5. Масол Л. Образ – слово – думка: полікультурний діалог в освітньому просторі [Текст] / Л.М. Масол // Мистецтво та освіта. – 1999. – № 4. – С.38-45.
6. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; Під ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
7. Типова освітня програма для закладів середньої освіти. НУШ. URL: <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/1tipova-osvitnya-programa-rozrobлена-pid-kerivnitstvom-oya-savchenko.docx> (дата звернення 02.05.2020).
8. Формування образного мислення [Текст]: науково-метод. видання / за ред. Л. Масол, В. Рагозіної, М. Скурди. – Нью-Йорк: К., 2001. – 78 с.
9. Цыпин Г.М. Психология музыкальной деятельности: теория и практика / Г.М. Цыпин, Д.К. Курнарская, Н.И. Куященко и др. – М.: Академия, 2003. – 368 с.

теория и практика / Г.М. Цыпин, Д.К. Курнарская, Н.И. Куященко и др. – М.: Академия, 2003. – 368 с.

10. Эстетика: Словарь / Под общей ред. А.А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

References

1. Batiuk N.O. Formuvannia khudozhno-obraznoho myslennia yak pedahohichna problema [Tekst] / N.O. Batiuk // Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Hoholia: Psykholoho-pedahohichni nauky. Nizhyn: NDPU, 2002, – № 4, ch.2 – S. 85-88.
2. Huminska O.O. Uroky muzyky v zahalnoosvitnii shkoli [Tekst]: metod. posibnyk, – Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2003 – 104 s.
3. Levchuk L.T. Estetyka: Pidruchnyk / L.T. Levchuk, D.Yu. Kucheruk, V.I. Panchenko. – K.: Vyscha shkola, 2000. – 400 s.].
4. Masol L.M. Metodyka navchannia mystetstva u pochatkovii shkoli [Tekst]: posibnyk dlia vchytelia / L.M. Masol, O.V. Haidamaka, E.V. Belkina, O.V. Kalinichenko, I.V. Rudenko. – Kh.: Ranok, 2006. – 256 s.
5. Masol L. Obraz – slovo – dumka: polikulturnyi dialoh v osvitnomu prostori [Tekst] / L.M. Masol // Mystetstvo ta osvita. – 1999. – № 4. – S. 38-45.
6. Pedahohichna maisternist: pidruchnyk / I.A. Ziazium, L.V. Kramushchenko, I.F. Kryvonos ta in.; Pid red.I.A. Ziaziuma. – K.: Vyscha shk., 1997. – 349 s.
7. Tipova osvitnya programa dlya zakladiv sereдниy osvity. NUSh. URL: <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/1tipova-osvitnya-programa-rozrobлена-pid-kerivnitstvom-oya-savchenko.docx> (data zvernennya 02.05.2020).
8. Formuvannia obraznoho myslennia [Tekst]: naukovometod. vydannia / za red. L. Masol, V. Ragozaioi, M. Skurdy. – Niu-York; K., 2001. – 78 s.
9. Cypin G.M. Psihologiya muzykalnoj deyatel'nosti: teoriya i praktika / G.M. Cypin, D.K. Kurmarskaya, N.I. Kyashenko i dr. – M.: Akademiya, 2003. – 368 s.
10. Estetika: Slovar / Pod obshej red. A.A. Belyaeva i dr. – M.: Politizdat, 1989. – 447 s.].

Kolos M.H.,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of Department of Art and Teaching Methods of Public Higher Education Institution «Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovoroda»,

Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

OF ART AND AESTHETIC EDUCATION OF ELEMENTARY SCHOOLCHILDREN IN MUSICAL ART CLASSES

The article emendates the essence of the concept of «artistic-figurative thinking», identifies important prerequisites for artistic-figurative thinking, it is indicated that the main characteristics of the artistic-figurative thinking of elementary schoolchildren are sensitivity, emotionality, aesthetic principles (artistic), associativity, originality, fantasy, comparison, conjecture (figurative), the main types of improvisatory activity are emphasized: motor activity (musical rhythmical movements, plastic intoning); vocal; instrumental (rhythm and orchestral) complex (combines vocal, instrumental, motor, dance, play, theatrical activities: dramatization, song-games theatricalization, fairy tales collaborative creation); compulsory learning outcomes are outlined.

Key words: art and aesthetic education, artistic-figurative thinking, elementary schoolchildren, musical art classes, outcome-based approach, improvisation, creative tasks.

УДК 373.01

Криворотко А.О.,*асистент кафедри педагогіки та спеціальної освіти**Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, kryvorotko@fpso.dnu.edu.ua***Ромашко М.Л.,***студентка II курсу, факультету психології та спеціальної освіти**Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, romashkomasha@gmail.com**Україна, м. Дніпро*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ

Розглянуто специфічні особливості навичок художньої діяльності дошкільників. Визначено роль вихователя у навчанні дитини навичкам художньої діяльності. Розглянуто різноманітні форми та принципи організації художньої діяльності дітей. Проаналізовано методи стимулювання інтересу до навчання, підібрано матеріали, в яких викладені незвичайні техніки, які визначаються як продуктивна діяльність, в ході якої дитина створює нове, оригінальне, активізуючи уяву і реалізуючи свій задум, знаходячи спосіб для його втілення. Розкрито вплив художньої діяльності на розвиток самостійності.

Ключові слова: *художні навички, художня діяльність, дошкільний заклад, дошкільники, особливості, методи.*

Постановка проблеми. Нині основою вивчення особливостей розвитку художніх здібностей у дошкільників постають праці таких видатних психологів: Т.С. Комарова, І.С. Кон, Е.І. Ігнат'єв, Н.І. Гердт, Т.Г. Казакова, Е.Ю. Ежова, також зарубіжні вчені: У.Б. Джефферсон, А.В. Лоунфельд, Д.Е. Крамер. Дослідниками вивчалися різні особливості художніх навичок: їх природа, компоненти, критерії та показники розвитку, методи і прийоми формування. Водночас, більшість із цих питань усе ж досі залишаються дискусійними, що свідчить про багатозначність досліджуваної проблеми. Разом із тим, серйозними перешкодами у справі розвитку художніх навичок дітей є, по-перше, тривалий перехід з авторитарної до особистісно-орієнтованої моделі взаємодії педагога з вихованцем, який реалізовано далеко не у всіх дошкільних навчальних закладах, по-друге, недостатня освіченість вихователів, щодо розуміння особливостей художніх навичок та освоєння нових методик роботи з дітьми, особливо, це стосується роботи з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку.

Разом із тим, існує чимало методик та методичних рекомендацій роботи з дітьми, що розроблені українськими та закордонними вченими і знайшли теоретичне та практичне підтвердження.

Мета роботи – виділити та проаналізувати особливості розвитку художніх навичок у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Особливе значення для розвитку художніх навичок є формування творчого задуму. З малих років необхідно розширювати кругозір дитини, щоб у нього були міцні основи художньої діяльності. У дітей раннього віку задум ще не розвинений. Діти не розуміють для чого створюють малюнок, але з віком вони починають називати те, що вони намалювали у своїх роботах.

Т.С. Комарова з'ясувала, що задум виникає пізніше, при сприйнятті готового зображення [2]. Вміння втілювати задум в малюнок формується на основі утворених в процесі сприйняття уявлень про різні предмети та явища, а також на основі опанування хоча б основними

образотворчими рухами руки. Це свідчить про зростання усвідомленого ставлення до художньої діяльності, про формування вміння співвіднести бажання з засобами, які дозволяють виконати задумане. А це у свою чергу веде до подальшого формування задуму художньої діяльності в цілому.

Діти старшого дошкільного віку більш самостійні, ніж їх молодші товариші. При виконанні вимог дорослих або виконання, поставлених вихователем творчих завдань старші дошкільнята можуть проявляти ініціативу. Самостійні діти можуть самі запропонувати, що їм намалювати, таким чином в них проявляється самореалізація. Основними показниками прояву самостійності є наступні:

- 1) якщо дитина ініціативна і вміє діяти за власною ініціативою;
- 2) коли дитина здатна виконувати звичні для неї дії без допомоги дорослого;
- 3) коли діти чинять усвідомлено в життєвих ситуаціях;
- 4) якщо дитина вміє ставити мету по ситуації та здійснює її;
- 5) якщо дитина може контролювати свої вчинки й дії, а також результати, отримані в ході власної діяльності [3].

Старший дошкільник володіє вже необхідними для самостійних дій кількістю і якістю знань, має досвід, хоч невеликий, але все ж певні навички у старшого дошкільника вже сформовані. У художній діяльності самостійність розвивається дуже ефективно – на заняттях діти створюють нові й оригінальні вироби, малюнки, при цьому активізують уяву. Діти реалізують свої задуми, і це веде до розвитку самостійності. Надаючи дошкільнятам зразок, ми викликаємо у них інтерес і бажання намалювати те ж саме. Стимулюємо виконати малюнок, використовуючи інші кольори, або пропонуємо щось змінити на свій розсуд. Зазвичай діти легко погоджуються пофантазувати. Вивчивши етапи формування художньої діяльності дітей дошкільного віку, можна зробити висновок, що творчі здібності виникають у дітей в ранньому віці й формується вже до шести років.

Але іноді ці здібності можуть виявлятися тоді, коли діти наслідують діям дорослих. Однією з особливостей художньої діяльності, є те що через твори мистецтва діти не просто знайомляться з явищами життя – вони отримують уявлення про прекрасне, гармонійне, тобто вчаться естетично освоювати життя [1].

Роль вихователя полягає в тому що він повинен навчити дитину в послідовності: спершу від мимовільних рухів до обмеження їх, від виникнення в неї зорового контролю до різноманітності у формах руху, потім до усвідомленого використання набутого досвіду в малюнку. Це свідчить про подальший розвиток здібностей.

Також діти шляхом асоціацій вчаться знаходити схожість в найпростіших формах і лініях з яким-небудь предметом. Такі асоціації можуть виникнути у них мимоволі, наприклад коли хто-небудь із друзів зауважує, що його безформна маса глини нагадує знайомий предмет. Зазвичай асоціації у дитини нестійкі: в одному і тому ж малюнку він може побачити різні предмети. Асоціації допомагають перейти до роботи за задумом. Одним зі шляхів такого переходу є побудова тієї форми, яка вийшла у нього випадково. Впізнавши у намальованих лініях який-небудь предмет, дитина свідомо малює ще раз, бажаючи знову зобразити його. Такий малюнок говорить про вищий етап розвитку художніх навичок та здібностей, оскільки він з'явився в результаті задуму [8].

Перші зображення предметів в малюнку, ліпленні дуже прості, в них відсутні не тільки деталі, але і частини основних ознак. Пояснюється це тим, що у маленької дитини ще мало розвинене аналітико-синтетичне мислення, а, отже, і чіткість відтворення зорового образу, мало розвинена координація рухів рук, немає ще технічних навичок. Необхідно розширювати досвід дитини, щоб створити досить міцні основи для її творчої діяльності. Чим більше дитина бачила, чула і переживала, тим більше в неї знань, тим продуктивніше буде дія його творчого задуму. Задум формується на основі сприйняття, а сприйняття у свою чергу, на основі цілеспрямованого спостереження. Вихователь повинен навчити дітей бачити весь предмет в цілому і водночас, його деталі та індивідуальні особливості [4]. Таким чином, творчий задум – це провідний компонент художньої діяльності.

Останнім часом зросла увага до проблем теорії і практики художнього розвитку як найважливішого засобу формування ставлення до дійсності та творчого і розумового виховання, тобто як засобу формування всесторонньо-розвиненої, духовно багатой особистості.

Згідно з досвідом можемо сказати, що педагоги дошкільних закладів приділяють велику увагу різним сторонам художнього розвитку – оформлення приміщення, зовнішній вигляд дітей і дорослих, використання художніх творів. Серед занять, які проводяться з дітьми, чимала частка належить заняттям, на яких діти малюють, ліплять, слухають художню літературу і самі вчаться виразно читати. Художній розвиток здійснюється під впливом дійсності (природи, побуту, праці й суспільного життя) і мистецтва (музики, літератури, театру, творів художньо-декоративного творчості). Також вихователь повинен бути достатньо кваліфікований, та знати різні методи стимулювання і мотивації навчально-пізнаваль-

ної діяльності дітей. Серед них виділяють різноманітні форми організації художньої діяльності дітей. Це ігри, заняття, екскурсії, свята, розваги. Дуже важливо, щоб робота вихователя у цьому напрямку будувалася на науковій основі і проходила за певною програмою, що враховує сучасний рівень розвитку різних видів мистецтва. Реалізація програми повинна проводитись з дотриманням принципу поступовості, системності, диференційованого підходу до знань і вмінь дітей різного віку [6].

Значення художньої діяльності дітей у вихованні та розвитку різних сторін особистості відзначають закордонні вчені: У.Б. Джефферсон, А.В. Лоунфельд, Д.Е. Крамер.

Так А.В. Лоунфельд називає художню діяльність – інтелектуальною, вказуючи також на важливу роль в емоційному розвитку дитини. Дослідження в області соціології, психології, педагогіки, свідчать про особливу роль художньої діяльності в розвитку творчих здібностей дітей. Проблема розвитку дитячої художньої діяльності в даний час є однією з найбільш актуальних проблем, адже йдеться про найважливішу умову формування індивідуальної своєрідності особистості вже на перших етапах її становлення [7].

Художня діяльність є частиною всієї освітньої роботи й взаємопов'язана зі всіма її напрямками: ознайомлення з навколишнім предметним світом, соціальними явищами, природою в усьому її різноманітті.

Особливо важливе значення для виховання і розвитку дитини має зв'язок малювання, ліплення та аплікації з різноманітними іграми. Різнобічний зв'язок з грою підвищує інтерес дітей як до художньої діяльності, так і до гри. Взаємозв'язок з різними дидактичними іграми збагачує образні уявлення, сприяє розвитку самостійності й ручної вмілості.

При проведенні занять з малювання, ліплення, аплікації, художньої праці передбачені: використання ігрових методів і прийомів; застосування ігрових та сюрпризних моментів. Для збагачення образних уявлень, розвитку оригінальності задуму, володіння художніми техніками й самостійності підібрані:

1) вправи та ігри, що сприяють збагаченню сенсорного досвіду, розвитку дослідницьких дій, аналітичних умінь;

2) ігри та вправи, спрямовані на розвиток творчих та естетичних здібностей;

3) настільно-друковані ігри для розвитку умінь розрізняти, порівнювати узори, елементи, форми [5].

У роботі з дітьми використовуються ефективні методи та прийоми для розвитку художньо-творчої діяльності дитини:

1) при організації безпосередньо освітньої діяльності застосовуються ігрові прийоми, особлива увага приділяється інтеграції різних видів художньої діяльності (наприклад: ліплення з елементами конструювання з природного матеріалу, малювання з елементами аплікації, мозаїка з елементами малювання, декоративне малювання з елементами аплікації);

2) ігри та вправи, спрямовані на розвиток творчих та естетичних здібностей: «Недомальовані картинки», «Перетворимо предмети у героїв казок», «На що схоже» і т.п.;

3) вправи та ігри, що сприяють збагаченню сенсорного досвіду;

4) експериментування з образотворчими матеріалами [9].

Велике значення має емоційний добробут дітей в процесі роботи, формування у дитини впевненості у своїх можливостях, шанобливе ставлення дорослих до результатів дитячої художньої діяльності. Тому при організації освітньої діяльності приділяється увага такій формі роботи, як виставки дитячих і спільних робіт дітей і дорослих на різні теми.

В результаті у дітей формується впевненість у своїх можливостях. Вони використовують засоби виразності, втілюють у художній формі свої почуття, уявлення, думки, переживання, вдосконалюють художні навички, експериментують з різними художніми матеріалами та розвивають творчу фантазію.

З метою розвитку творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку використовуються незвичайні техніки, які визначаються як продуктивна діяльність, в ході якої дитина створює нове, оригінальне, активізуючи уяву і реалізуючи свій задум, знаходячи спосіб для його втілення.

Для організації художньої діяльності з дітьми нами підібрані методики та методичні рекомендації:

Різноманітні техніки малювання: Р.Н. Давидова «Нетрадиційні техніки малювання» (штамбування м'ятою папером, кляксографія з трубочкою, монотипія пейзажна, монотипія предметна, кляксографія звичайна, малювання ниткою).

Незвичайні технології роботи з папером: А.Н. Малишева, Н.У. Єрмолаєва. «Аплікація в дитячому садку», І.М. Петрова. «Об'ємна аплікація», М.Б. Рябко «Заняття по образотворчій діяльності дошкільників. Паперова пластика», М.В. Новікова «Аплікація з природних матеріалів в дитячому садку», С.В. Соколова «Орігами для дошкільників» та ін.

Техніка ізонитки: В.Н. Торгашова «Малюємо ниткою», М.Н. Гусарова «Техніка ізонитки для дошкільнят». Суть техніки полягає в отримання зображення за допомогою ниток на якійсь твердій основі (найчастіше на картоні).

Використання різноманітних технік виконання розвиває інтерес до різних видів мистецтва, формує художньо-образні уявлення, розвиває володіння художніми техніками, виховує самостійність на заняттях з художньої діяльності.

Популярний сьогодні метод проектів, останнім часом активно використовується в практиці роботи, він являє собою альтернативну форму організованого навчання. Його використання характеризує пошук вихователями нових форм організації процесу навчання та проведення організованих форм освітньої діяльності. Тема проекту вибирається спільно з дітьми, у проекті беруть участь батьки і тим самим стають учасниками освітнього процесу. По закінченню проекту проводять спільне обговорення результатів і того нового, що діти дізналися й чого навчилися. Спільна проектна діяльність дітей, педагогів і батьків з художньої діяльності сприяє залучення батьків в освітній процес і формування справжнього співробітництва [10].

Висновки. При дослідженні особливостей розвитку навичок художньої діяльності виявлено, що дуже важливим є формування творчого задуму у дошкільників, необхідно розширювати кругозір дитини з малих років, щоб у нього були міцні основи художньої діяльності. Також ми визначили, що чим більше в дитини досвіду, тим більше в неї знань, і тим продуктивніше буде дія творчого задуму. Задум формується на основі сприйняття, а сприйняття у свою чергу, на основі цілеспрямованого спостереження. Вихователь повинен навчити дітей бачити весь предмет в цілому, а також його деталі та його індивідуальні особливості. Також до особливостей художньої діяльності належать асоціації, діти вчаться знаходити схожість в найпростіших формах і лініях з яким-небудь предметом. Художня діяльність є частиною всієї освітньої роботи і взаємопов'язана зі всіма її напрямками – ознайомлення з навколишнім предметним світом, соціальними явищами, природою в усьому її різноманітті. Також вона зв'язана з різноманітними іграми, які підвищують інтерес та мотивацію до діяльності в дитини, особливо дошкільного віку.

При організації діяльності приділяється увага такій формі роботи, як виставки дитячих і спільних робіт дітей і дорослих на різні теми, оскільки велике значення має емоційний добробут дітей в процесі роботи, формування у дитини впевненості у своїх можливостях, шанобливе ставлення дорослих до результатів дитячої художньої діяльності. При цьому дуже важлива участь батьків, спільна проектна діяльність дітей, педагогів і батьків з художньої діяльності сприяє залучення батьків в освітній процес і формування справжнього співробітництва. До видів спільної діяльності відносять метод проектів, він являє собою альтернативну форму організованого навчання. В результаті у дітей формується впевненість у своїх можливостях. Вони використовують засоби виразності, втілюють у художній формі свої почуття, уявлення, думки, переживання, вдосконалюють художні навички, експериментують з різними художніми матеріалами та розвивають творчу фантазію. З метою розвитку творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку використовуються незвичайні техніки, які визначаються як продуктивна діяльність, в ході якої дитина створює нове, оригінальне, активізуючи уяву і реалізуючи свій задум, знаходячи спосіб для його втілення.

Таким чином, художня діяльність займає дуже важливе місце у процесі розвитку дітей дошкільного віку. Використання різноманітних технік художньої діяльності дозволить розвивати інтерес у дітей дошкільного віку до різних видів мистецтва, сформувати художньо-образні уявлення, розвивати володіння художніми техніками, виховувати самостійність на заняттях. Взаємозв'язок художньої діяльності з різними дидактичними іграми збагачує у дитини образні уявлення, сприяє розвитку самостійності і ручної вмілості. Навички художньої діяльності складають підґрунтя для формування дитячої творчості та всебічного розвитку дитини. Здобуті навички будуть дуже корисними як при написанні текстів у школі, так для всебічного розвитку дитини у період, коли вона дорослішає.

Література

1. Изгнатьев Е.Н. Психология изобразительной деятельности детей Москва: Учпедгиз, 1961. 342 с.

2. Комарова Т.С. Формирование способности к регуляции и рисовальным движениям руки у детей дошкольного возраста: генезис сенсорных способностей. Москва: Педагогика, 1976. С.162-202.

3. Кон И.С. Психология самостоятельности. Знание – сила. 1985. № 7. С.42-44. URL: <https://fantlab.ru/edition81087>

4. Казакова Т.Г. Развивайте у дошкольников творчество: пособие для воспитателей детского сада. Москва: Просвещение, 1985. 125 с.

5. Ежова Е.Ю. Игра в обучении изобразительному искусству детей шестилетнего возраста. Начальная школа, 1990. № 10. С. 44-47

6. Комарова Т.С. Дети в мире творчества: для педагогов дошкольных учреждений Москва: 1995. 160 с.

7. Дубровина И.В. Рабочая книга школьного психолога. Москва, 1996. 326 с.

8. Гердт Н.И. Художественная деятельность как ведущий способ развития творческой одаренности детей дошкольного возраста. Начальная школа. 2009. № 12. С.30-33.

9. Комарова Т.С., Размыслова А.В. Цвет в детском изобразительном творчестве дошкольников. Москва: Педагогическое общество России, 2005.

10. Комарова Т.С. Изобразительная деятельность в детском саду. Москва: Просвещение, 2007. 140 с.

References

1. Ignat'ev E.I. Psihologija izobrazitel'noj dejatel'nosti detej Moskva: Uchpedgiz, 1961. 342 p. [In Russian]

2. Komarova T.S. Formirovanie sposobnosti k reguljaci i risoval'nyh dvizhenij ruki u detej doshkol'nogo vozrasta: genezis senornykh sposobnostej. Moskva: Pedagogika, 1976. p. 162-202. [In Russian]

3. Kon I.S. Psihologija samostojatel'nosti. Znanie – sila. 1985. № 7. p. 42-44. URL: <https://fantlab.ru/edition81087> [In Russian]

4. Kazakova T.G. Razvivajte u doshkol'nikov tvorcestvo: posobie dlja vospitatelej detskogo sada. Moskva: Prosveshhenie, 1985. 125 p. [In Russian]

5. Ezhova E. Ju. Igra v obuchenii izobrazitel'nomu iskusstvu detej shestil'etnego vozrasta. Nachal'naja shkola, 1990. № 10. p. 44-47 [In Russian]

6. Komarova T.S. Deti v mire tvorchestva: dlja pedagogov doshkol'nykh uchrezhdenij Moskva: 1995. 160 p. [In Russian]

7. Dubrovina I.V. Rabochaja kniga shkol'nogo psihologa. Moskva, 1996. 326 p. [In Russian]

8. Gerdt N.I. Hudozhestvennaja dejatel'nost' kak veduchij sposob razvitija tvorcheskoi odarennosti detej doshkol'nogo vozrasta. Nachal'naja shkola. 2009. № 12. p.30-33. [In Russian]

9. Komarova T.S., Razmyslova A.V. Cvet v detskom izobrazitel'nom tvorchestve doshkol'nikov. Moskva: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2005. [In Russian]

10. Komarova T.S. Izobrazitel'naja dejatel'nost' v detskom sadu. Moskva: Prosveshhenie, 2007. 140 p. [In Russian]

Kryvorotko A.O.,

Assistant of the department of pedagogy and special education Oles Honchar Dnipro National University,
kryvorotko@fpso.dnu.edu.ua

Romashko M.L.,

sophomore, Faculty of Psychology and Special Education Oles Honchar Dnipro National University,
romashkomasha@gmail.com

Ukraine, Dnipro

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF SKILLS OF ART ACTIVITY IN PRESCHOOLERS

The specific features of artistic skills of preschoolers are considered. The role of the educator in teaching the child the skills of artistic activity is determined. Various forms and principles of organization of children's artistic activity are considered. Methods of stimulating interest in learning are analyzed, materials are selected, which set out unusual techniques, which are defined as productive activities, during which the child creates a new, original, activating the imagination and realizing his idea, finding a way to implement it. The influence of artistic activity on the development of independence is revealed.

Key words: artistic skills, artistic activity, preschool institution, preschoolers, features, methods.

УДК 372.881.111.1

Куцера Н.І.,

викладач кафедри філології Дніпровського державного аграрно-економічного університету, nataliakutserei@gmail.com
Україна, м. Дніпро

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У НЕМОВНИХ ВИШАХ

У статті розглянуто інтерактивні технології навчання як ефективний метод підвищення продуктивності навчального процесу та визначено переваги застосування інтерактивних технологій на заняттях з англійської мови у немовних вишах. Автор аналізує теоретичні та практичні наробки вітчизняних та зарубіжних науковців; надає визначення поняттю «інтерактивні технології»; визначає метод круглого столу, мозковий штурм, рольові ігри, метод проектів як найефективніші технології, що допомагають створювати прийнятні умови для опанування навичок володіння мовою, підвищують мотивацію до навчання; ці методи забезпечують формування комунікативної компетенції студентів, готових активно інтегруватися в міжнародний освітній і виробничий простір.

Ключові слова: інтерактивні технології, немовний виш, мозковий штурм, круглий стіл, дискусія, рольова гра, метод проектів.

Постановка проблеми. Розвиток і вдосконалення системи вищої освіти в Україні ставить певні вимоги перед викладачами усіх дисциплін. Викладачам іноземних мов відводиться в цьому процесі не останнє місце. Україна визначає вищу освіту як двигун соціальних трансформацій, англійську мову як ключову компетенцію в умовах глобалізації економіки, інструмент міжнародного спілкування, засіб приєднання до європейського освітнього, наукового та професійного простору, умовою ефективною інтеграції та фактором економічного зростання країни [1, с.1]. Для того, щоб задовольнити сучасні вимоги до рівня володіння іноземною мовою випускниками вишів, викладачі мають шукати нові дієві методи викладання предмету, щоб спонукати, мотивувати студентів до вивчення мови, полегшити процеси опанування навичками говоріння, аудіювання, письма і читання, формувати не лише мовну, а і комунікативну компетентність; особливо це стосується студентів негуманітарних спеціальностей, які часто мають слабку попередню базу, не мають мотивації вивчати англійську мову, мають певні труднощі в опануванні іноземною мовою. Вирішенню зазначених завдань значно сприяє запровадження інтерактивних технологій навчання. Слово «інтерактив» походить з англійської від слів «inter» – «взаємний» та «act» – діяти. Інтерактивне навчання є такою організацією навчального процесу, коли майже всі учасники залучаються до роботи і до процесу пізнання. Суть такого навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учасників [2, с.7].

Вітчизняні і зарубіжні вчені приділяли багато уваги вивченню теоретичних аспектів сутності інтерактивних технологій (І. Абрамова, Г. Коберник, В. Лозова, А. Мартинець, М. Скрипник, А. Смолкін); особливостям практичного застосування інтерактивних технологій для підвищення ефективності навчального процесу (О. Комар, Т. Кравченко, С. Кенневелл, В. Мельник, Р. Мерри, Дж. Мойлес, Л. Пироженко, О. Пометун, Т. Сердюк, А. Терещук); запровадженню інтерактивних технологій у навчальний процес вишів (В. Беспалько, Л. Новікова, А. Панченков, Т. Ремех, О. Саган, О. Січкарук, О. Стри-

бна, І. Тягай). Більшість дослідників погоджуються, що використання усіх видів інтерактивних технологій на заняттях у закладах освіти дають позитивний результат, підвищують продуктивність навчального процесу і позитивно впливають на результати навчання [2-5]. Аналіз наукових наробків свідчить про широкий спектр пошуку з питань вивчення інтерактивних технологій, разом з тим аспекти застосування цих технологій на заняттях з іноземних мов у закладах вищої освіти потребують подальшого вивчення.

Мета роботи – розглянути особливості інтерактивних технологій, визначити переваги їх застосування на заняттях з англійської мови у немовних вишах.

Виклад основного матеріалу. В традиційній моделі навчання єдиним доступним для студента інтерактивним ресурсом є викладач. Інші ресурси – дошка, ручка / папір, книги, наочність, аудіо / відео ресурси – лише полегшують спілкування і вимагають високого ступеня втручання викладача. Інтерактивне ж навчання побудовано на взаємодії студента з навчальним оточенням; це таке навчання, що ми розуміємо як спільний процес пізнання, де знання здобуваються в спільній діяльності через діалог, полілог, і не тільки студента з викладачем, а і студента зі студентом. Якісна взаємодія викладача і студента, студентів один з одним є важливими елементами ефективного навчання. Інтерактивне навчання – навчальний процес, що ґрунтується на принципах гуманізації, демократизації, диференціації та індивідуалізації, становить соціально мотивоване партнерство, центром уваги якого є не процес викладання, а організована співпраця рівноправних особистостей на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії [6, с.15]. Удосконалення і підвищення рівня якості освіти є найважливішою проблемою, яка обумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини. Отже, впровадження інтерактивних методів роботи є неминучим та необхідним [7, с.286].

До числа інтерактивних видів роботи на заняттях зі студентами сучасні педагоги відносять такі, як мозковий штурм, круглі столи (дискусії, дебати, тощо), рольові ігри, метод проектів, творчі завдання, заняття-тренінги,

роботу в невеликих групах, парах, трійках, метод «Карусель», метод «Броунівський рух», метод «Акваріум» та інші. Всі ці методи спрямовані на формування мовної, мовленнєвої і комунікативної компетентностей, мотивацію студентів-нефілологів вивчати іноземну мову, полегшення процесу здобуття знань, умінь і навичок. Викладач обирає найефективніші технології, враховуючи мету, що він ставить перед собою, особливості групи, тему і тип заняття.

Метод мозкового штурму було створено співробітником американського рекламного агентства Алексом Осборном в 1941 році для оперативного вирішення проблем. Цей метод базується на стимулюванні творчості і активності людей для генерації ідей. Суть методу полягає в тому, що в ході обговорення створюється якомога більше ідей, без обмежень, навіть нереальні, фантастичні, нестандартні, їх можна і треба поєднувати і покращувати, ці ідеї не можна оцінювати чи критикувати. Мозковий штурм забезпечує комунікативну спрямованість навчання, цей метод сприяє реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчання, він дає можливість розвивати і вдосконалювати мовленнєву діяльність студентів [8, с.25-27]. Мозковий штурм проходить в три етапи: визначення проблеми, генерація ідей, систематизація та узагальнення і як результат – прийняття рішень. На заняттях з іноземної мови цей метод використовують для закріплення отриманих знань, умінь, навичок, оскільки ця технологія є елементом узагальнення отриманої інформації; ця методика вимагає застосування англійської мови в умовах, наближених до реальних, сприяє впровадженню комунікативного навчання; студенти навчаються говорити те, про що вони думають, висловлювати власні ідеї настільки добре, наскільки дозволяє їм їх рівень володіння мовою (що іноді дуже важко для студентів-нефілологів) і сприяє комплексному розвитку творчих та креативних ідей; формує позитивні емоції, що є важливим аспектом для формування мотивації, інтерес, що з'явився в результаті роботи, підштовхує студентів до подальшого вивчення англійської мови і створює хорошу мовну базу; відбувається формування міжпредметних зв'язків. Метод мозкового штурму на заняттях з іноземної мови в неформальних вищих є потенціалом розвитку творчих можливостей особистості, що дозволяє розвивати мислення, комунікативні вміння і комунікативну компетентність в цілому.

Круглий стіл – це такий метод навчання, форма пізнавальної діяльності, що дає змогу закріпити отримані знання, засвоїти нову інформацію, формує навички вирішувати проблеми, навчає культурі проведення диспуту, дискусії. Разом з обміном інформацією у студентів виробляється вміння викладу думок, аргументування міркувань, обґрунтування рішень і відстоювання переконань.

При організації круглого столу важливо, щоб процес комунікації відбувався обличчям один до одного. Принцип круглого столу, саме як розташування учасників під час обговорення, призводить до зростання активності учасників, збільшується кількість висловлених думок, з'являється можливість особистого залучення кожного студента в обговорення, підвищує мотивацію, включає у процес невербальні засоби спілкування, а саме жести,

міміку, емоції, вираз обличчя, рухи. Викладач знаходиться серед студентів, є рівноправним членом групи, це створює менш формальні умови в порівнянні зі звичайним заняттям, де він сидить окремо від студентів. Так, спілкування членів групи один з одним стає інтенсивнішим і менш скутим, це сприяє розвитку порозуміння між студентами та педагогами. Основну частину круглого столу на будь-яку тематику становить дискусія. **Дискусія** – публічне обговорення будь-якого суперечливого питання чи проблеми. Дві найважливіші характеристики дискусії: публічність, тобто наявність аудиторії, та аргументованість. В процесі обговорення дискусійної проблеми кожна сторона опонує думку співрозмовника і аргументує свою позицію. Організація дискусії в навчальному процесі ставить перед собою пізнавальні та комунікативні навчальні цілі. Мета проведення дискусії – навчання, тренінг, стимулювання творчості, вміння надавати аргументи, вміння сприймати погляди співрозмовника. На заняттях з англійської мови у студентів неможливо спеціальностей дискусія дозволяє вдосконалювати методи і прийоми з розвитку мовленнєвих, мовних умінь і навичок, додаючи в них елементи діалогу і полілогу, створювати нові методи і форми занять. Наявність елемента змагання стимулює творчу, пошукову діяльність, гарантує ретельне опрацювання матеріалу, що вивчається. Крім того, дискусія сприяє розвитку толерантності, вмінню працювати в колективі, прислухатися до думки іншої людини, вмінню самостійно приймати відповідальні рішення, швидко орієнтуватися в складній ситуації. Одне з головних завдань дискусії – не тільки всебічне і глибоке вирішення проблеми, а і спонукання учасників замислитися над нею, тим самим здійснити перегляд своїх переконань і уявлень, визначити свою позицію, навчитися аргументовано відстоювати власну точку зору, в той же час усвідомлювати право інших мати свій погляд на обговорювану тему [9, с.6].

Рольова гра як форма організації навчального процесу дозволяє вийти за межі традиційного практичного заняття з іноземної мови, розширює можливості як викладача, так і студентів, стимулює їх до спілкування, до діалогу іноземною мовою, дозволяє кожному студентові випробувати реалії іншомовного спілкування. Рольова гра – імпровізоване розігрування заданої ситуації [10, с.93]. Такий вид діяльності має ряд переваг: в рольовій грі досягається вищий рівень спілкування, ніж у традиційному навчанні; це колективна діяльність, що передбачає активну участь всіх членів групи; виконання різноманітних типів завдань дає конкретний результат, завдяки цьому у студентів виникає почуття задоволення спільними діями і бажання вирішувати нові завдання.

Рольові ігри в процесі навчання іноземної мови у неформальному закладі вищої освіти сприяють моделюванню природного іншомовного спілкування, що є необхідним для розвитку іншомовної комунікативної компетентності. Вони будуються на принципах колективної роботи, максимального залучення кожного учасника і необмеженої перспективи для творчої діяльності. В процесі рольової гри формується розуміння приналежності учасників гри до колективу. Також розвивається логічне і критичне мислення, мовлення, мовленнєвий етикет, спроможність пошуку відповідей на питання, що поста-

влені перед студентами. Використання рольової гри на заняттях з іноземної мови підвищує ефективність навчального процесу, допомагає зберігати інтерес студентів до вивчення мови на всіх етапах навчання, що особливо важливо в немовному виші. Рольова гра мотивує, тому що містить елементи гри і має кілька варіантів розв'язки. Крім того, студенти бачать можливість застосування ситуацій, що розігруються, в реальному житті, що не може дати виключно механічне тренування вживання лексики і граматичних структур. Під час рольової гри відбувається емоційний підйом, це позитивно впливає на якість процесу навчання.

Метод проектів, розроблений на засадах прагматичної педагогіки Дьюї, є дуже актуальним і на сьогодні. Метод проектів – система навчання, в якій студенти набувають знань і умінь у процесі планування й виконання практичних завдань-проектів [11, с.79]. Під проектом розуміємо завдання, що студент отримує наприкінці певної теми. Виконання такого завдання дає студентові змогу зрозуміти, що іноземна мова – це засіб спілкування, а не мета навчання. В процесі підготовки і представлення проекту складається реальна ситуація діяльності, що направлена на отримання результату; щоб досягти цього результату студенти мають мислити самостійно, вирішувати проблеми, що виникають під час роботи, залучаючи для цієї мети свої знання з різних областей, вміти спрогнозувати результати і наслідки прийнятих рішень, вміти встановити причинно-наслідкові зв'язки. Застосування методу проектів на заняттях з англійської мови у немовному виші створює такі умови, що спілкування стає необхідним, студент вчиться говорити не тільки для хорошої оцінки, а тому, що комунікація виявляється його потребою для реалізації цілей роботи; крім того цей метод дозволяє формувати у студентів почуття відповідальності за кінцевий результат, тренує навички роботи в команді, формує якості, необхідні для професійної діяльності.

Варто зазначити те, що повинно об'єднувати всі вищезазначені методи і технології – а саме системність і комплексність їх використання на заняттях з іноземної мови. Лише наявність певної системи застосування інтерактивних методів у комплексі для розвитку іншомовної комунікативної компетентності на всіх етапах вивчення мови, а не одноразове застосування будь-якого методу чи технології, сприяє досягненню значних результатів.

Висновки. Отже, в процесі навчання студентів іноземної мови в немовному закладі вищої освіти з використанням інтерактивних методів створюються прийнятні умови для опанування умінь і навичок володіння мовою, підвищується мотивація до вивчення іноземної мови, навчальний процес стає цікавішим, студенти почуваються вільнішими і впевненішими, навчаються роботі в команді, розуміють важливість прислухатися один до одного, так забезпечується формування комунікативної компетентності студентів, що є важливою складовою професійної компетентності в цілому, майбутні спеціалісти стають готовими активно інтегруватися в міжнародний освітній і виробничий простір. Крім знання іноземної мови студент отримує можливість розвивати свою особистість, формувати необхідні навички не тільки для професійної роботи, а й для повсякденного життя та спілкування з іншими людьми.

Література

1. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти. Міністерство освіти і науки України. – 2019. – 12 с. Електронний ресурс. URL: <https://mon.gov.ua> > app > media > 2019-06-24-proekt-konts-angl-tovni-1 (Дата звернення 29.04.2020)
2. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. / Пометун О.І., Пирожченко Л.В. За ред. О.І. Пометун – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
3. Комар О.А. Інтерактивна технологія в підготовці майбутніх учителів початкової школи: теорія і практика: Монографія. / О.А. Комар – Умань: РВЦ «Софія», 2010. – 326 с.
4. Сердюк Л.В. Інтерактивні технології навчання суспільних дисциплін як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. пед. наук; спец. 13.00.09. – Кривий Ріг, 2010. – 20 с.
5. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів В.І. Лозова. – Харків: «РІСНІТ», ХДПУ, 2000. – 175 с.
6. Ягоднікова В.В. Інтерактивні форми і методи навчання у вищій школі: навч.-метод. посіб. / В.В. Ягоднікова. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 80 с.
7. Моїсеєнко Л.М. Використання інтерактивних освітніх технологій у вищій школі: постановка проблеми. / Л.М. Моїсеєнко // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції: В 2 т. – Красноармійськ: КІІ ДонНУ, 2012. III. 1 С.283-287.
8. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник. / І.М. Дичківська – Київ: Академвидав, 2004. – 352 с.
9. Психологія і педагогіка. Особливості проведення навчальних дискусій: навч.-метод. посібник; за ред. О.І. Кадикало. – Львів: ЛІБС УБС ЖБУ, 2013. – 20 с.
10. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид.стер. / Н.П. Волкова – К.: Академвидав, 2009. – 613 с.
11. Освітні технології: навч.-метод. посіб. [О.М. Пехота, А.З. Кікменко, О.М. Любарська та ін.]; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.

References

1. Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky shchodo rozvytku anhliskoi movy u sferi vyshchoi osvity. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. – 2019. – 12 s. Elektronnyi resurs. URL: <https://mon.gov.ua> > app > media > 2019-06-24-proekt-konts-angl-tovni-1 (Data zvernennia 29.04.2020)
2. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia: Nauk.-metod. posibnyk. / Pometun O.I., Pyrozhenko L.V. Za red. O.I. Pometun – K.: Vydavnytstvo A.S.K., 2004. – 192 s.
3. Komar O.A. Interaktyvna tekhnolohiia v pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv nachatkovoi shkoly: teoriia i praktyka: Monohrafiia. / O.A. Komar – Uman: RVTs «Sofia», 2010. – 326 s.
4. Serdiuk L.V. Interaktyvni tekhnolohii navchannia suspilnykh dysyplin yak zasib aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv I–II rivniv akredytatsii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. Stupenia kand. ped. nauk; spets. 13.00.09. – Kryvyi Rih, 2010. – 20 s.
5. Lozova V.I. Tsilisnyi pidkhid do formuvannia piznavalnoi aktyvnosti shkoliariv V.I. Lozova. – Kharkiv: «RISNIT», KhDPU, 2000. – 175 s.
6. Yagodnikova V.V. Interaktyvni formy i metody navchannia u vyshchykh shkoli: navch.-metod. posib. / V.V. Yagodnikova. – K.: DP «Vyd. dim «Personal», 2009. – 80 s.

7. Moisieienko L.M. *Vykorystannia interaktyvnykh osvitnikh tekhnolohii u vysichii shkoli: postanovka problemy.* / L.M. Moisieienko // *Aktualni problemy ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku rehionu: Zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii: V 2 t.* – Krasnoarmiisk; KII DonNTU, 2012. T.1 S. 283-287.

8. Dychkivska I.M. *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: navch. posibnyk.* / I.M. Dychkivska – Kyiv: Akademydav, 2004. – 352 c.

9. *Psykholohiia i pedahohika. Osoblyvosti provedennia navchalnykh dyskusii: navch.-metod. posibnyk; za red. O.I. Kadylalo.* – Lviv: L.I.B.S. U.B.S. N.B.U, 2013. – 20 s.

10. Volkova N.P. *Pedahohika: navch. posib. 3-tie vyd.ster.* / N.P. Volkova – K.: Akademydav, 2009. – 613 s.

11. *Osvitni tekhnolohii: navch.-metod. posib. [O.M. Piekhota, A.Z. Kiktenko, O.M. Liubarska ta in.]; za zah. red. O.M. Piekhoty.* – K.: A.S.K., 2001. – 256 s.

Kutserei N.I.,

teacher of Philology Department of Dnipro State University of Agriculture and Economics, nataliakutserei@gmail.com

Ukraine, Dnipro

INTERACTIVE TECHNOLOGIES FOR TEACHING ENGLISH IN NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

In the article interactive teaching technologies as an effective method of improving and intensifying educational process are described and the benefits of using interactive technologies at English language classes in non-linguistic higher educational establishments are stated. The author analyzes the theoretical and practical achievements of native and foreign scientists; defines the concept of «interactive technologies»; describes brainstorming, round table method, role-play method, project method as the most effective technologies which help to create appropriate conditions to master language skills, increase motivation to learn the language; these methods provide formation of communicative competence of students who become ready to actively integrate into the international educational and production environment.

Key words: *interactive technologies, non-linguistic higher educational establishment, brainstorming, round table method, discussion, role-play method, project method.*

УДК 37:338:356

Левчук Н.П.,

к.пед.н., доцент кафедри логістики

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, nplevchuk@ukr.net

Україна, м. Хмельницький

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ НА КАФЕДРІ ЛОГІСТИКИ

Статтю присвячено особливостям втілення міждисциплінарного підходу у підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників тактичного рівня за додатковим професійним спрямуванням «Оперативно-службова діяльність підрозділів матеріального забезпечення» на кафедрі логістики Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Розкрито інтеграцію навчальних дисциплін, що дозволяє об'єднати знання, вміння, навички у сфері тилового забезпечення та комплексно їх застосовувати в майбутній практичній діяльності щодо своєчасного й повного матеріального забезпечення відділу прикордонної служби, органу охорони державного кордону.

Ключові слова: майбутній офіцер-прикордонник, міждисциплінарний підхід, логістика, відділ прикордонної служби, навчальні дисципліни.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасні умови функціонування органів (підрозділів) охорони державного кордону (далі ООДК), які зумовлені реалізацією реформ євроінтеграційного характеру, вимагають від офіцерів-прикордонників відповідного комплексу знань та вмінь щодо визначення потреби у військовому майні та практичного забезпечення ним персоналу Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ). Така відповідність логістики у теоретико-методологічному обґрунтуванні та конкретно-прикладному значенні, вимагає підвищення рівня професійної компетентності офіцерів-прикордонників, які здійснюють логістичну діяльність в прикордонному відомстві.

Отже, ми можемо говорити про необхідність посилення теоретичної та практичної професійної підготовки майбутніх офіцерів-логістів прикордонного відомства до реалізації завдань із різних видів забезпечення оперативно-службової діяльності (далі – ОСД) ООДК.

Це зумовлює важливість удосконалення методологічної основи освітнього процесу кафедри логістики Національної академії ДПСУ, зокрема, використання міждисциплінарного підходу у викладанні навчальних дисциплін логістичного спрямування. Лише завдяки інтеграції, фокусуванню, взаємодії, поєднанню й сполученню таких навчальних дисциплін, які включено у структуру підготовки офіцерів тактичного рівня за додатковим професійним спрямуванням «Оперативно-службова діяльність підрозділів матеріального забезпечення» (далі – «ОСД ПМЗ»), формуються та розвиваються нові, якісно вищі знання, вміння та навички офіцера-прикордонника у порівнянні із попередніми.

Аналіз останніх публікацій та наукових досліджень. Результат аналізу наукової літератури [2-3; 5-9; 11; 13-14] свідчить про високий дослідницький інтерес науковців до міждисциплінарного підходу в усіх когнітивних галузях, серед яких можна виділити Є. Грабовського (системи підтримки електронного навчання у вищій школі нового покоління) [3, с.206-209]; О. Зеленську (навчання іноземної мови майбутніми магістрами-психологами) [5, с.55-59]; М. Козолупа (формування академічної комунікативної компетенції у студентів природничих спеціальностей в університетах США) [6,

с.60-63]; О. Красовську (професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій) [8, с.24-31]; В. Устїнову (при структуруванні змісту гуманітарних дисциплін) [13, с.89-92]; О. Чорного (до галузевих дисциплін в межах лінгвістичного дослідження) [14, с.124-135].

Активно проблематику використання міждисциплінарного підходу в освітньому процесі підготовки офіцерів-прикордонників досліджують О. Бабиць (іншомовна професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників) [1], Ю. Дем'янюк (формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів ДПСУ) [4], О. Луцький (розвиток управлінської компетентності керівних кадрів ДПСУ) [10], К. Тушко (формування економічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників) [12] та інші.

Мета статті – аналіз застосування міждисциплінарного підходу при викладанні навчальних дисциплін кафедри логістики Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького у підготовці офіцерів тактичного рівня за додатковим професійним спрямуванням «Оперативно-службова діяльність підрозділів матеріального забезпечення».

Виклад основного матеріалу. Впровадження компетентнісного підходу в освітній процес України сприяє досягненню стандартів міжнародного рівня, безперервності освіти людини протягом усього життя, переходу від предметного до міждисциплінарного навчання.

За останні роки досягнуті позитивні зрушення в запровадженні міждисциплінарного підходу та відповідного методичного інструментарію в практику освітньої діяльності кафедри логістики Національної академії ДПСУ.

Втілення міждисциплінарного підходу в нашому дослідженні є навчальна дисципліна «Тилове забезпечення охорони кордону» (далі – «ТЗОК»), яка відповідно наділена системоутворюючим статусом. Саме вона забезпечує набуття курсантами загальних знань, вмінь, навичок щодо організації та ведення військового господарства відділу прикордонної служби (далі – ВПС), порядку забезпечення підрозділів охорони державного кордону відповідними матеріальними засобами. В інтеграційний проект із досліджуваною навчальною дисципліною вступають наступні: «Економіка, організація та

планування продовольчого забезпечення», «Економіка, організація та планування речового забезпечення», «Економіка, організація та планування забезпечення пально-мастильними матеріалами», «Основи харчування», «Військовий тил».

Навчальна дисципліна «ТЗОК» є обов'язкова у підготовці офіцера тактичного рівня за спеціальністю «Безпека державного кордону». Курсанти вивчають дану дисципліну протягом четвертого семестру навчання. Метою вивчення навчальної дисципліни «ТЗОК» є забезпечення оволодіння курсантами системою знань та вмінь щодо організації матеріально-технічного забезпечення підрозділів державного кордону. Основні завдання даної навчальної дисципліни полягають у підготовці курсантів до вирішення комплексних питань з вмілої організації господарства відділу прикордонної служби. Тому зміст навчальної дисципліни «ТЗОК» представлено навчальним матеріалом у послідовності, що забезпечує розуміння курсантами основ організації тилового забезпечення за його видами та особливостей роботи відділення логістики ВПС.

По закінченню другого начального курсу із числа курсантів, що навчаються за спеціальністю «Безпека дер-

жавного кордону», проводиться їх добір на подальше навчання за додатковим професійним спрямуванням «ОСД ПМЗ». Відбір здійснюється за такими критеріями як: бажання курсантів продовжувати навчання у цих групах; характеристика курсанта; схильність курсанта до діяльності у відповідності за тиловим фахом, яка визначається за допомогою тестування; успішність курсанта у навчанні. Відповідно до результатів добору курсанти зараховуються до груп із додатковим професійним спрямуванням «ОСД ПМЗ».

Подальша підготовка цих курсантів ґрунтується на знаннях, уміннях та навичках курсантів, які вони одержали в результаті вивчення навчальної дисципліни «ТЗОК». Подальша їх підготовка на кафедрі логістики представлена професійно спрямованими навчальними дисциплінами (Таблиця 1).

Підсумовуючою у підготовці курсантів є навчальна дисципліна «Військовий тил», яка вивчається протягом 8 семестру навчання. Вона присвячена законам і законамірностям тилового забезпечення, спрямованим на своєчасне та повне забезпечення ДПСУ в тиловому відношенні у повсякденних умовах і при виконанні оперативно-службових завдань.

Таблиця 1

Цикл вибіркової навчальної дисципліни кафедри логістики, які забезпечують підготовку офіцерів тактичного рівня ДПСУ за спеціальністю «Безпека державного кордону» із додатковим професійним спрямуванням «ОСД ПМЗ»

№ з/п	Навчальна дисципліна (кількість годин)	Семестр/курс вивчення	Завдання навчальної дисципліни
1.	Економіка, організація та планування продовольчого забезпечення	5-6/III	підготовка до планування і вмілої організації проведення заходів щодо якісного вирішення комплексних завдань, пов'язаних із забезпеченням структурних органів охорони державного кордону продовольством та майном продовольчої служби, організацією доброякісного і своєчасного харчування персоналу, годуванням службових тварин, а також правильним утриманням продовольства і майна продовольчої служби.
2.	Економіка, організація та планування речового забезпечення	5-6/III	підготовка до планування і вмілої організації проведення заходів щодо якісного вирішення комплексних завдань по своєчасному і повному забезпеченню речовим майном органів охорони державного кордону на рівні начальника відділення речового забезпечення прикордонного загону.
3.	Економіка, організація та планування забезпечення пально-мастильними матеріалами	5-6/III	навчання і виховання курсантів з економіки, організації та забезпечення пально-мастильними матеріалами є підготовка їх до вирішення комплексних питань, вміла організація керування відділенням забезпечення пально-мастильних матеріалів в органі охорони кордону та своєчасне, безперебійне забезпечення органів та підрозділів охорони кордону ДПСУ паливом, маслом, мастилами та спеціальними рідинами та технічними засобами номенклатури відділення.
4.	Основи харчування	7/IV	підготовка до планування і вмілої організації проведення заходів щодо якісного вирішення комплексних завдань, пов'язаних із забезпеченням структурних органів охорони державного кордону продовольством та майном продовольчої служби, організацією доброякісного і своєчасного харчування персоналу, годуванням службових тварин, а також правильним утриманням продовольства і майна продовольчої служби.

Пропонуємо у нашому дослідженні зупинити більш детально на аналізі використання міждисциплінарного підходу у підготовці майбутніх офіцерів-логістів до продовольчого забезпечення ОСД в ДПСУ (ВПС, ООДК).

У першому модулі навчальної дисципліни «ТЗОК» курсанти ознайомлюються із призначенням, функціями, завданнями, складом та організацією роботи відділень забезпечення органу охорони кордону, а також організацією тилового забезпечення органу охорони кордону за

всіма видами забезпечення, у тому числі і продовольчого. У змісті даної навчальної дисципліни є блок продовольчого забезпечення ВПС, який представлено наступною тематикою: забезпечення персоналу підрозділу кордону продовольством; організація харчування персоналу підрозділу кордону; організація підсобного господарства підрозділу кордону; технічні засоби приготування їжі в польових умовах; облік та звітність у підрозділі кордону з відділення продовольчого забезпечення.

В результаті вивчення даного блоку курсанти засвоюють: чинні накази, поради, постанови та інструкції з організації та здійснення продовольчого забезпечення ВПС; норми забезпечення продовольством особового складу та службових тварин; порядок приймання та здавання справ та посади посадовими особами ВПС; особливості обліку продуктів харчування й матеріальних засобів та складати по них встановлену звітність; організувати розгортання та використання засобів приготування їжі в польових умовах; організувати якісне харчування персоналу підрозділів кордону за чинними нормами харчування; визначати якість продуктів простими способами; оформляти документи за результатами приймання та здавання справ і посади. За результатами вивчення навчальної дисципліни «ТЗОК» у 4 семестрі курсанти складають диференційований залік.

Впродовж 5–7 семестрів навчання курсанти набувають компетентностей з особливостей організації та ведення продовольчого забезпечення ООДК під час вивчення навчальних дисциплін «Економіка, організація та планування продовольчого забезпечення», «Основи харчування». Навчальний матеріал цих дисциплін розкриває призначення, функції, завдання, склад та організацію роботи відділення продовольчого забезпечення (далі – ВПЗ) прикордонного загону, відділу забезпечення Регіонального Управління.

Навчальна дисципліна «Економіка, організація та планування продовольчого забезпечення» забезпечує набуття курсантами компетентностей щодо організації мобілізаційної готовності ВПЗ; організації і ведення планування, обліку, складання звітності, списання продуктів харчування та матеріальних засобів ВПЗ; вимог збереження матеріальних засобів ВПЗ; вимог та правил техніки безпеки при роботі з електричним, холодильним, технологічним обладнанням їдальні, а також засобів по приготуванню їжі в польових умовах; організації роботи по прийому, зберіганню та видачі підрозділам продовольства та майна ВПЗ; визначення продовольства та майна; організації контролю за повнотою доведення належних норм продовольчого забезпечення до персоналу.

Підготовка курсантів до організації харчування персоналу ООДК більш детально проходить протягом вивчення навчальної дисципліни «Основи харчування». Зміст даної дисципліни забезпечує опанування курсантами особливостей планування, організації продовольчого забезпечення персоналу підрозділів ООДК, економічного витрачання продовольчих ресурсів.

В результаті вивчення такої дисципліни курсант повинен: *знати*: чинні накази, посібники, постанови та інструкції з організації харчування персоналу органів охорони кордону; організацію харчування персоналу, розробки і дотримання режиму харчування для різних контингентів персоналу; організацію контролю за доведенням норм продовольчих пайків, належних за нормами, до персоналу; будову й обладнання їдальні, механізацію трудомістких робіт, порядок утримання всіх приміщень у зразковому стані; вимоги до експлуатації технологічного і холодильного обладнання, столового й кухонного посуду, своєчасного їх обслуговування і ремонту; правила дотримання санітарно-гігієнічних вимог під час обробки продуктів, приготування, роздачі й збе-

рігання їжі, миття посуду, утримання робочих місць і приміщень, а також особистої гігієни кухарів та інших працівників їдальні; технологію приготування їжі; *вміти*: організувати приготування їжі в стаціонарних та польових умовах; раціонально використовувати продукти, скорочувати відходи при їх обробці; застосовувати кулінарні правила приготування їжі; організувати роботу добового наряду їдальні; проводити заняття з кухарським складом і працівниками їдальні; проводити контроль-показове варіння їжі; *ознайомитись* із порядком проведення заходів, спрямованих на поліпшення організації харчування, оглядів-конкурсів на кращу їдальню, виставок страв, конференцій з питань харчування; з порядком використання продуктів підсобного господарства для додаткового харчування персоналу ООДК.

З метою закріплення теоретичних знань курсанти 3-го курсу навчання проходять практичну підготовку в прикордонних підрозділах за темою «Організація діяльності ВПЗ прикордонного загону». Курсанти проходять практичну підготовку на посаді заступника начальника ВПС з логістики. Кожен курсант отримує індивідуальне завдання, відповідно до якого повинен вивчити організаційно-штатну структуру ВПЗ і знати фактичну укомплектованість його персоналом і технічними засобами, а також вивчити і знати організацію діяльності ВПЗ прикордонного загону щодо виконання основних завдань покладених на нього.

Отримані теоретичні знання та практичні навички є підґрунтям для подальшого набуття курсантами компетентностей щодо продовольчого забезпечення особового складу ДПСУ, що впроваджується за допомогою вивчення навчальної дисципліни «Військовий тил». Її метою є вивчення законів і закономірностей тилового забезпечення, направлених на своєчасне та повне забезпечення ДПСУ в тиловому відношенні у повсякденних умовах і при виконанні оперативно-службових завдань. Навчальний матеріал дисципліни представлено такими темами, як «Основи організації тилового забезпечення ДПСУ», «Матеріальне забезпечення ОСД органів охорони кордону», «Робота начальника відділення тилу щодо забезпечення ОСД органу охорони кордону», «Робота начальника відділення тилу з текстуальними та графічними документами», «Тилове забезпечення прикордонного загону при приведенні його у вищі ступені бойової готовності», «Військовий тил Сухопутних військ, його задачі та можливості», «Тилове забезпечення спеціальних операцій», «Управління господарською діяльністю».

Результатом вивчення представлено тематики є поглиблення та набуття курсантами знань, умінь та навичок стосовно системи підвозу продуктів харчування та матеріальних засобів; розмірів запасів продовольства та матеріальних засобів, їх розміщення, зберігання і порядку використання; заходів з охорони, оборони та маскування підрозділів тилового забезпечення; порядку продовольчого забезпечення підрозділів та органів кордону в різних умовах оперативно-службової обстановки; організації підвозу продовольства й відповідних матеріальних засобів в різних умовах оперативно-службової обстановки, проведення відповідних розрахунків; приймання рішення на тилове забезпечення в різних умовах

оперативно-службової обстановки та при виконанні спеціальних заходів щодо пошуку правопорушників; тилового забезпечення частин та підрозділів Міністерства оборони в різних видах бою.

Складовою частиною освітнього процесу курсантів 4-го курсу є практична підготовка, яка являє собою комплекс заходів, що організуються і впроваджуються з метою поглиблення і закріплення отриманих знань, удосконалення практичних навичок в організації службової діяльності відділень забезпечення, відділу забезпечення під час виконання обов'язків відповідних посадових осіб в реальних умовах охорони державного кордону.

Практична підготовка проходить в відділеннях продовольчого забезпечення, речового забезпечення й відділенні забезпечення пально-мастильними матеріалами на посаді начальника відповідного відділення забезпечення.

Таким чином, представлені у таблиці 1.1 навчальні дисципліни, які побудовані на основі міждисциплінарного підходу, забезпечують цілеспрямовану підготовку офіцерів-прикордонників до здійснення ними своєчасного й повного забезпечення усіма матеріальними ресурсами оперативно-службових завдань щодо охорони державного кордону, підтримання рівня готовності виконання завдань за призначенням, нормальних умов життєдіяльності ВПС, ООДК.

Висновки і подальші перспективи наукових пошуків. Таким чином, реалізація міждисциплінарного підходу у підготовці офіцерів-прикордонників на кафедрі логістики Національної академії ДПСУ забезпечує налагодження зв'язків між навчальними дисциплінами, які визначені у навчальних планах підготовки тактичного рівня за додатковим професійним спрямуванням «ОСД ПМЗ». Представлена інтеграція не лише не порушує самостійного, унікального, своєрідного характеру кожної із зазначених дисциплін, але ї сприяє об'єднанню предметних знань, умінь, навичок у галузі здійснення матеріального забезпечення в ДПСУ та комплексному їх застосуванню у майбутній професійній практичній діяльності офіцерів-прикордонників. Перспективним напрямом наших подальших досліджень вважаємо індивідуалізацію підготовки офіцерів-прикордонників з використанням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій під час викладання навчальних дисциплін кафедри логістики.

Література

1. Бабич О. Роль міждисциплінарних зв'язків в іншомовній професійній підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників. *Військова освіта*. 2018. № 2, С.18-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2018_2_4
2. Вітер С.А. Модель формування економічної компетентності молодших спеціалістів у процесі фахової підготовки. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 14. С.219-224.
3. Грабовський С.М. Специфіка міждисциплінарного підходу стосовно створення системи підтримки електронного навчання у вищій школі нового покоління. *Системи обробки інформації*. 2017. № 4 (150). С.206-209.
4. Дем'янюк Ю.А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України: дис... канд. пед. наук; 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 198 с.

5. Зеленська О.П. Міждисциплінарний підхід до навчання іноземної мови майбутніми магістрами-психологами. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Педагогіка, психологія, філософія*. Київ, 2016. Вип. 253. С.55-59.

6. Козолуп М. Міждисциплінарний підхід до формування академічної комунікативної компетенції у студентів природничих спеціальностей в університетах США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород, 2014. Вип. 30. С.60-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuiured_2014_30_23.

7. Колот Я. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. Київ. Вип. 5. С.18-22.

8. Красовська О.О. Міждисциплінарний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2015. № 9. С.24-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_9_6.

9. Левчук Н.П. Педагогічні умови розвитку економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів Державної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. Хмельницький*, 2017. № 2. С.177-191.

10. Луцький О. Структурно-функціональна модель і педагогічні умови розвитку управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України *Вісник Національного університету оборони України* 5 (30)/2012 С. 81-86.

11. Покудіна А.С. Міждисциплінарні зв'язки як засіб ефективного викладання фінансово-економічних дисциплін. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогіка*. Хмельницький, 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_9.

12. Шушко К.Ю. Педагогічні умови формування економічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки: дис... канд. пед. наук; 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2009. 320 с.

13. Устїнова В.О. Міждисциплінарний підхід при структуруванні змісту гуманітарних дисциплін. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий Ріг, 2016. Вип. 48. С.89-92.

14. Чорний О.В. Застосування міждисциплінарного підходу до галузевих дисциплін в межах лінгвістичного дослідження. *Освітній дискурс. Гуманітарні науки*. Київ, 2017. Вип. 1. С.124-135.

References

1. Babich O. Rol mizhdystyplinarnykh zviazkiv v inshomovni profesiinii pidhotovtsi maibutnikh ofitseriv-prikordonnnykh: *Viskova osvita*, 2018. № 2, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2018_2_4, – s. 18-27.
2. Viter S.A. Model formuvannia ekonomichnoi kompetentnosti molodshykh spetsialistiv u protsesi fakhivoi pidhotovky: *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 2013. Vyp. 14 – s. 219-224.
3. Hrabovskiy Ye. M. Spetsyfika mizhdystyplinarnoho pidkhdou stosovno stvorennia systemy pidtrymky elektronnoho navchannia u vyshchii shkoli novoho pokolinnia: *Systemy obrobky informatsii*, 2017. № 4 (150) – s. 206-209.
4. Demianiuk Yu.A. Formuvannia viiskovo-orhanizatorskykh umin u maibutnikh ofitseriv Derzhavnoi prikordonnoi sluzhby

Україны: dys... kand. ped. nauk; 13.00.04 / Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykorodonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho, Khmelnytskyi, 2010 – 198 s.

5. Zelenska O.P. Mizhdystsyplinarnyi pidkhiid do navchannia inozemnoi movy maibutniny mahistramy-psykholohamy – K.: Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Pedahohika, psykholohiia, filosofii, 2016. Vyp. 253 – s. 55-59.

6. Kozolup M. Mizhdystsyplinarnyi pidkhiid do formuvannia akademychnoi komunikatyvnoi kompetentsii u studentiv pryrodnychykh spetsialnostei v universytetakh SShA – Uzhhorod: Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pedahohika. Sotsialna robota, 2014. Vyp. 30 – s. 60-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuiped_2014_30_23.

7. Kolot A. Mizhdystsyplinarnyi pidkhiid yak peredumova rozvytku ekonomichnoi nauky ta osvity – K.: Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika, Vyp. 5 – s. 18-22.

8. Krasovska O.O. Mizhdystsyplinarnyi pidkhiid do profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly u haluzi mystetskoï osvity zasobamy innovatsiinykh tekhnolohii – Sumy: Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 2015. № 9 – s. 24-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_9_6.

9. Levchuk N.P. Pedahohichni umovy rozvytku ekonomichnoi kompetentnosti u maibutnikh mahistriv upravlinnia orhaniv Der-

zhavnoi prykorodonnoi sluzhby Ukrainy – Khmelnytskyi: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykorodonnoi sluzhby Ukrainy, Serii: Pedahohichni nauky, 2017. № 2 – s. 177-191.

10. Lutsnyi O. Strukturno-funktsionalna model i pedahohichni umovy rozvytku upravlinskoï kompetentnosti kerivnykh kadrov Derzhavnoi prykorodonnoi sluzhby Ukrainy – K.: Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy 5 (30)/2012 – s. 81-86.

11. Pokudina L.S. Mizhdystsyplinarni zviazky yak zasib efektyvnoho vykladannia finansovo-ekonomichnykh dystsyplin – Khmelnytskyi: Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykorodonnoi sluzhby Ukrainy, Pedahohika, 2016. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_9.

12. Tushko K.Yu. Pedahohichni umovy formuvannia ekonomichnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-prykorodnykh u protsesi fakhovoï pidhotovky: dys... kand. ped. nauk; 13.00.04 – Khmelnytskyi: Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykorodonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho, 2009 – 320 s.

13. Ustinova V.O. Mizhdystsyplinarnyi pidkhiid pry strukturnuvanni zmistu humanitarnykh dystsyplin – Kryvyi Rih: Pedahohika vyschoï ta serednoï shkoly, Vyp. 48, 2016 – s. 89-92.

14. Chomyi O.V. Zastosuvannia mizhdystsyplinarnoho pidkhodu do haluzevykh dystsyplin v mezhakh linivistychnoho doslidzhennia – K.: Osvitnii dyskurs, Humanitarni nauky, Vyp. 1, 2017 – s. 124-135.

Levchuk N.P.,

PhD in Pedagogics, Associate Professor of Department of Logistics National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, nplevchuk@ukr.net,

Ukraine, Khmelnytskyi

IMPLEMENTATION OF THE INTERDISCIPLINARY APPROACH IN THE TRAINING OF BORDER GUARDS AT THE DEPARTMENT OF LOGISTICS

The article is devoted to the peculiarities of implementing an interdisciplinary approach in the training of future border guards of tactical level for additional professional purpose «Operational-service activities of material support units» at the Department of Logistics of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. The integration of educational disciplines is revealed, which allows to unite knowledge, skills, and abilities in the field of logistics and to apply them comprehensively in future service activities on timely and complete supply service of the border guard division as a unit of the state border protection.

Key words: future border guard, interdisciplinary approach, logistics, border guard division, educational disciplines.

УДК 378.018.43:004.9

Литвин О.В.,

асистент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії,
litvochkabusinka@gmail.com

Україна, м. Харків

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІДДАЛЕНОГО НАВЧАННЯ СЬОГОДЕННЯ НА ЗАСАДАХ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИЗАЙНУ ДИСТАНЦІЙНИХ КУРСІВ

У статті представлений аналіз сучасного стану віддаленого навчання засобами дистанційного навчання, теоретично обґрунтовані засади педагогічного дизайну дистанційних курсів, проаналізовані особливості e-Learning освіти. Визначено сутність сучасних електронних ресурсів. Описані особливості проектування та використання різних типів освітніх ресурсів, які розширюють можливості навчання для окремих здобувачів освіти з урахуванням досягнення поставлених цілей. Визначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: дистанційне навчання, педагогічний дизайн, e-Learning, освітні ресурси.

Постановка проблеми. Ні для кого не секрет, що сьогодні освіта переживає не найкращі часи, що в першу чергу, пов'язано з карантинном через поширення вірусу COVID19. Про труднощі і проблеми зараз говорять дуже багато, в тому числі і в контексті дистанційного навчання. Але, якщо конструктивно підійти до питання впливу дистанційних форм навчання на рішення частини проблем, то не можна не помітити, що таке навчання є дешевшим, ніж традиційне, і тому може зробити освіту доступнішою.

Дистанційний курс – це навчально-методичний комплекс, підготовлений в електронних форматах і завантажений в систему управління електронним навчанням для його використання. Елементами дистанційного курсу є навчальна програма електронного курсу і набір електронних ресурсів для її реалізації (електронні конспекти лекцій, інтерактивні презентації, комп'ютерні тести, віртуальні лабораторії та тренажери, довідкові матеріали і т. ін.).

Дистанційні курси припускають безпосередню участь викладача в навчальному процесі, який проводить вебінари, отримує, перевіряє і оцінює звіти слухачів, консультує слухачів курсу за заздалегідь спланованим в системі розкладом занять засобами форумів, чатів і т. ін. І важлива роль відводиться викладачеві в якості підготовки цих курсів, щоб вони були зрозумілі, доступні, цікаві, наповнені потрібною та вичерпною інформацією з дисципліни. Інформація в них повинна розташовуватися так, щоб кожен здобувач освіти міг легко нею скористатися і отримав від вивчення курсу максимум знань і умінь, і, крім того, отримав емоційне задоволення. Тобто курс повинен бути не просто інформативним, він повинен бути цікавим, яскравим, вражаючим, іншими словами, відповідати вимогам педагогічного дизайну.

Метою статті є визначення ефективності віддаленого навчання сьогодні на засадах педагогічного дизайну дистанційних курсів.

Виклад основного матеріалу. В останні роки навчання через комп'ютер, переважно мережеве, прийнято позначати e-Learning. Очевидно, навіть з поверхневої оцінки освіти, пропонованої через Інтернет, що існує занадто багато веб-сайтів, які стверджують, що вони пропонують e-learning, хоча насправді такими не є. Прості у використанні програми підготовки матеріалів і не-

дороге розміщення на серверах дозволяє будь-якій людині з мінімальними комп'ютерними вміннями без розбору скласти інформацію в Інтернет і назвати її навчальним ресурсом.

Занадто багато так званого «e-Learning» – це просто інформація, перенесена в Інтернет без відповідної демонстрації, практики, зворотного зв'язку і керівництва навчанням студентів. На противагу таким електронним ресурсам, ресурси, побудовані на основі теорій навчання, дозволяють здійснювати даний e-learning – навчання, яке буде ефективним, результативним і захоплюючим [1].

Щоб гарантувати ефективність, результативність і захопливість будь-якої освітньої програми, слід пам'ятати, що технології змінюються, а принципи, фізіологічні та психологічні можливості людини до навчання – ні. Для того, щоб люди вчилися, необхідно забезпечити відповідну наявність практики, надати структури знань, а також забезпечити правильне керівництво навчанням. Вірне використання зазначених підходів для організації навчання розглядається в науці, яка називається педагогічний дизайн.

Ефективність, результативність і можливість застосування будь-якого дистанційного або e-learning курсу залежить від правильного планування дизайну, який на професійній мові називається «педагогічний дизайн».

Педагогічний дизайн – відносно молода дисципліна. Якщо розбиратися в значенні терміна Instructional Design, він утворений від двох слів, «Instruction» і «Design». У буквальному значенні «Instruction» означає ряд заходів, що сприяють навчанням. Слово «Design» – це загальний термін, що позначає будь-який «зразок творчості». Сьогодні ми читаємо про дизайнерські наручні годинники, дизайнерський одяг і т. ін. Це означає, що вони спеціально створені, тобто, унікальні. Щоб отримати унікальний продукт процесу дизайну, ми використовуємо знання, спостереження і творчі здібності [8].

Мета педагогічного дизайну полягає в плануванні і створенні ситуацій, які розширюють можливості навчання для окремих здобувачів освіти. Це означає, що навчання потрібно планувати так, щоб воно було ефективно і систематично спроектовано [8].

Теоретичному обґрунтуванню сутності педагогічного дизайну присвячені роботи таких науковців-педагогів

як: М.Ю. Бухаркін, М.В. Масовий, М.І. Нежурина, Е.В. Оспеннікова, А.Ю. Уварова, Р. Глазер, Т. Реган, П. Сміт та ін. На розвиток теорії педагогічного дизайну вплинули біхевористські, когнітивні і конструктивістські теорії навчання, біля витоків яких стояли американські дидактики і психологи Д. Брунер, Н. Краудер, Г. Найссер, С. Пайперт, Б. Скінер і ін. В даний час дослідження проблем педагогічного дизайну в зарубіжній освіті є одним з пріоритетних напрямків (університет Джорджії, Роосевелтський університет, університет штату Флорида, університет Фрайбурга і ін.).

В ході визначення ефективності віддаленого навчання сьогодні на засадах педагогічного дизайну дистанційних курсів ми орієнтуємося на теорії педагогічних технологій (В.П. Беспалько, В.В. Давидов, М.В. Кларін, В.М. Монахов, П.І. Підкасистий, Г.К. Селевко, А.І. Уман та ін.); теорії застосування інформаційних технологій в освіті (А.А. Андреев, В.П. Беспалько, А.В. Боева, Б.І. Канаєв, П.І. Образцов, В.І. Солдаткін, А.Ю. Уваров, А.В. Хуторський та ін.); концептуальні питання розробки навчальних засобів на основі інформаційних технологій (Т.П. Вороніна, Л.Х. Зайнутдинова, В.П. Кашіцин, О.П. Молчанова, І.В. Роберт та ін.).

Один з провідних ідеологів використання інформаційних технологій в освіті Девід Меррілл (M. David Merrill) заявив про те, що «інформація сама по собі ще не навчання» («Information is not instruction»). Ця заява стала найбільш важливим і глибоким становищем, що обговорюється в педагогічному суспільстві в останні роки. Хоча Меррілл, професор освітніх технологій Університету штату Юта, прокоментував непридатність багатьох мережевих освітніх ресурсів, його твердження відображає той факт, що завжди дуже легко захопитися «технологічною» стороною навчання, за на нових інформаційних технологіях – на шкоду результатам навчання [8].

З появою інтерактивних мультимедійних технологій розробники отримали можливість використовувати графіку, анімацію, аудіо та відео. Всі ці ефекти можуть добре утримувати увагу здобувачів освіти, але все ж, у багатьох таких освітніх ресурсах не простежуються педагогічні принципи.

Однозначно можна говорити про те, що педагогічне осмислення процесів, пов'язаних із застосуванням нових інформаційних технологій в освіті відстає від успіхів в області технологій. Потрібний якісно новий підхід до створення і використання навчальних матеріалів.

Для вирішення цього завдання необхідні, як нові інструменти (мультимедійні освітні матеріали нового покоління, комп'ютерні інструменти, інтегровані інформаційні середовища навчання, портали електронного навчання і т. ін.), так і нові освітні технології (дистанційні освітні технології і, зокрема, педагогічний дизайн). Творча активність і самостійність здобувачів освіти неможлива без творчої активності викладачів, які повинні захоплювати пошуковою і творчою діяльністю і готувати здобувачів освіти до життя в умовах інформаційного суспільства. У своєму професійному творчому пошуку викладачі повинні прагнути до вибору найбільш ефективних форм і методів навчальної діяльності, що сприяють особистісному розвитку здобувача освіти,

активізації процесу навчання за допомогою нових засобів навчання (електронних освітніх ресурсів) [2].

Освітні ресурси набувають педагогічну цінність лише в тому випадку, якщо їх легко вписати в навчальний процес, якщо вони забезпечують відповідне прирощення в результатах навчальної роботи. Для цього освітні ресурси повинні бути відповідним чином спроектовані і використані. Проектування та використання різних типів освітніх ресурсів, які розширюють можливості навчання для окремих здобувачів освіти з урахуванням досягнення поставлених цілей, систематичне використання принципів ефективної навчальної роботи є сутністю педагогічного дизайну.

Освітні ресурси набуваються педагогічну цінність тільки в тому випадку, якщо їх легко вписати в навчальний процес, якщо вони забезпечують відповідне прирощення в результатах навчальної роботи. Для цього освітні ресурси повинні бути відповідним чином спроектовані і використані. Проектування та використання різних типів освітніх ресурсів, які розширюють можливості навчання для здобувачів освіти з урахуванням досягнення поставленої мети, систематичне використання і додержання принципів ефективної навчальної роботи є сутністю педагогічного дизайну і, як наслідок, підвищує ефективність віддаленого навчання в цілому.

Висновки. Підводячи підсумок, можна сказати з упевненістю, що дистанційна освіта добра альтернатива очній освіті в ситуації, яка склалася на сьогодні в світі, але при умовах, що і викладачі і здобувачі освіти будуть ставитися до такого виду занять відповідально і отримувати від процесу задоволення. Педагогічний дизайн дистанційних курсів, e-Learning курсів можна вважати неодмінною складовою, що має враховуватися при проектуванні сучасних засобів навчання.

Література

1. Bowling E. *The evolution of Lotus e-Learning Software*. [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу: <http://www.ibm.com/developerworks/lotus/library/ls-elearning-evolution>. – Заголовок з екрану.
2. Коваль П.І., Сисоєва С.О., Сущенко Я.П. *Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності: навч.-метод. посіб.* – К.: Вид. центр КЖЛАУ, 2009. – 380 с.
3. Harris, Judi. *Virtual Architecture: Designing and Directing Curriculum-Based Telecomputing*. – ISTE, 1998, ISBN 1564841308.
4. *Застосування мультимедійних засобів навчання та глобальних інформаційних мереж у наукових дослідженнях / Укладачі: Гуревич Р.С., Шестопалюк О.В., Шевченко Л.С.* – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2004. – 125 с.
5. Сисоєва С.О., Осадча К.П. *Системи дистанційного навчання: порівняльний аналіз навчальних можливостей* [Електронний ресурс] / *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* // Зб. Наук. Пр. – Випуск 23 / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця: ППОВ фірма «Планер», 2010. – Режим доступу: https://vsru.edu.ua/faculty/itad/files/z/v_23_10.pdf
6. Федорук П.І. *Адаптивні системи дистанційного навчання з використанням інформаційних технологій* / П.І. Федорук // *Проблеми безперервного професійного розвитку лікарів і*

провізорів: зб. праць наук.-метод. конф. з міжнар. участю. – К., 2007. – С.550-552.

7. О.А. Подзигун Інформаційні технології як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземних мов [Електронний ресурс] / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. Наук. Тр. – Випуск 25 / Редакл.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця: ПТОВ фірма «Планер», 2010.

8. Краснянський, М.Н., Радченко, І.М. Основи педагогічного дизайну і створення мультимедійних навчальних аудіо / відео матеріалів [Електронний ресурс] / М.Н. Краснянський, І.М. Радченко // Навчально-методичний посібник. – Режим доступу: http://window.edu.ua/catalog/pdf2txt/394/47394/23512?p_page=1

References

1. Bowling E. The evolution of Lotus e-Learning Software. [Electronic resource]. – 2009. – Access mode: http://www.ibm.com/developerworks/lotus/library/ls-elearning_evolution. – Title from the screen.

2. Koval T.I., Syssoeva S.O., Sushchenko L.P. Training of higher school teachers: information technologies in pedagogical activity: teaching method. way. – К.: Буд. КНЛУ Center, 2009. – 380 p.

3. Harris, Judi. Virtual Architecture: Designing and Directing Curriculum-Based Telecomputing. – ISTE, 1998, ISBN 1564841308.

4. Application of multimedia teaching aids and global information networks in scientific research / Compilers: Gurevich

R.S., Shestopalyuk O., V. Shevchenko L.S.- Vinnytsia: DOV «Vinnytsia», 2004.- 125 p.

5. Syssoeva S.O., Osadcha K.P. Distance learning systems: a comparative analysis of educational opportunities [Electronic resource] / Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems // Coll. Science. Ave. – Issue 23 / Editor.: I.A. Zyzun (chairman) and others. – Kyiv-Vinnytsia: LLC firm «Planer», 2010. – Access mode: https://vspu.edu.ua/faculty/imad/files/z/v_23_10.pdf

6. Fedoruk P.I. Adaptive systems of distance learning with the use of information technology / P.I. Fedoruk // Problems of continuous professional development of doctors and pharmacists: collection. works scientific method. conf. with international participation. – К., 2007. – P. 55-552.

7. О.А. Подзигун Information technologies as a means of forming the professional competence of the future teacher of foreign languages [Electronic resource] / Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems // Coll. Science. Ave. – Issue 25 / Editor.: I.A. Zyzun (chairman) and others. – Kyiv-Vinnytsia: LLC firm «Planer», 2010. – Access mode: https://vspu.edu.ua/faculty/imad/files/z/v_25_10.pdf

8. Krasnyansky, M.N., Radchenko, I.M. Fundamentals of pedagogical design and the creation of multimedia educational audio / video materials [Electronic resource] / M.N. Krasnyansky, I.M. Radchenko // Educational-methodical manual. – Access mode: http://window.edu.ua/catalog/pdf2txt/394/47394/23512?p_page=1

Lytyn O.V.,

Assistant to the Department of Pedagogic, methods and management of education department of Ukrainian engineering-pedagogical academy, litvochkabusinka@gmail.com

Ukraine, Kharkov

EFFICIENCY OF DISTANCE LEARNING TODAY ON THE BASIS OF PEDAGOGICAL DESIGN OF DISTANCE COURSES

The article presents an analysis of the current state of distance learning by means of distance learning, theoretically substantiates the principles of pedagogical design of distance learning courses, analyzes the features of e-Learning education. The essence of modern electronic resources is determined. The peculiarities of designing and using different types of educational resources are described, which expand the learning opportunities for individual students taking into account the achievement of the set goals. Prospects for further research are identified.

Key words: distance learning, pedagogical design, e-Learning, educational resources.

УДК 378.147

Мовчан Т.В.,

аспирант, преподаватель кафедры русского языка, зарубежной литературы и методики их преподавания
Сумского государственного педагогического университета имени А.С.Макаренка, mov4an.tania@yandex.ua

Украина, г. Сумы

СИСТЕМА ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ КАК БАЗА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ИНОСТРАННЫХ ФИЛОЛОГОВ

В статье представлена система познавательных задач, использование которых в учебном процессе формирует базу научно-исследовательской компетентности иностранного филолога. В процессе исследования использовались методы анализа, сопоставления, обобщения научных положений, метод классификации. Сделано вывод о том, что основу научно-исследовательской компетентности составляют учебные умения и собственно исследовательские. Те и другие не только взаимосвязаны и взаимообусловлены, но и формируются с помощью таких практических методов, как познавательные задачи, которые могут охватывать все аспекты языка и речевой деятельности, что и подтверждает представленная в статье классификация познавательных задач.

Ключевые слова: познавательные задачи, система познавательных задач, компетентность, научно-исследовательская компетентность, иностранный студент, студент-филолог, иностранный студент-филолог.

Постановка проблемы. Специалист, способный самостоятельно принимать решения, находить эффективные пути выхода из сложных ситуаций, открывать новые способы решения задач, формируется в процессе неоднократного выполнения подобной деятельности в учебном процессе, когда идет становление его профессиональной компетентности, частью которой является научно-исследовательская компетентность.

Признавая научно-исследовательскую компетентность одной из ключевых компетентностей выпускника, мы признаем необходимость формирования у иностранных студентов-филологов не только умений всех видов речевой деятельности, но и умений видеть проблему, прогнозировать ее развитие, анализировать условия и находить пути ее решения. Другими словами, подтверждаем необходимость и обязательность формирования умений научно-исследовательской компетентности. Не случайно в последние десятилетия учеными активно разрабатывается методика ее формирования: анализируются сущность и составляющие содержания понятия «научно-исследовательская компетентность», определяются место и значимость в ряду ключевых компетентностей (Л.М. Горшкова, Л.В. Коваль [8], Ю.А. Комарова [2], Ю.В. Рындина [4] и др.); исследуются психологические закономерности формирования научно-исследовательской компетентности будущих специалистов (Н.П. Гончарук, Г.С. Сагдеева [6]); создаются методики формирования названной компетентности у будущих специалистов разного профиля: инженеров-педагогов (Р.И. Богданов [5]); специалистов по землеустройству (Н. Русина, В. Люльчик, Н. Кийко, О. Петрова [9]); учителей биологического профиля (Л.М. Горшкова, Л.В. Коваль [8]), учителей иностранного языка в условиях последилового образования (Ю.А. Комарова [2]). Уделяется внимание вопросам формирования исследовательской компетентности учащихся при изучении информатики (М.В. Золочевская [3]), физики (О. Мерзликин [7]). Однако аспект формирования

научно-исследовательской компетентности иностранных студентов-филологов остается недостаточно изученным.

Большинством ученых признается, что научно-исследовательская компетентность имеет две составляющие: учебно-научную и собственно научную или исследовательскую. В методике обучения иностранным языкам описан комплекс умений, которые составляют учебно-научную компетентность (Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез [1]), однако во взглядах на содержание собственно исследовательской компетентности пока не достигнуто единство. На наш взгляд, наиболее полный перечень ее составляющих умений представлен в работе А.М. Стативки, хотя исследователь говорит о научно-исследовательских умениях только в связи с выполнением дипломного проекта и относит к ним следующие:

- умение ориентироваться в границах темы дипломного исследования;
- умение делать обзор наиболее важных научных работ, создающих основу для дальнейшего исследования;
- умение представлять обнаруживающееся в анализируемом поле исследования противоречие;
- умение формулировать вытекающую из противоречий проблему;
- умение обосновывать актуальность темы исследовательского проекта;
- умение правильно определять и формулировать предмет и объект научного поиска;
- умение формулировать цель и отражать в ней конечный результат работы;
- умение правильно, достаточно полно и последовательно формулировать задачи, которые определяют содержание и последовательность работы;
- умение выбирать методы, правильно использовать их и описывать в тексте дипломной работы;
- умение определяться в методологии исследования: выбирать и формулировать адекватные исследованию философские, психологические и педагогические положения, которые лежат в основе концепции исследования;

– умение планировать познавательную и экспериментальную деятельность;

– умение сжато излагать содержание и полученные результаты каждого этапа исследования: обозначать решаемую промежуточную проблему и представлять достигнутый результат;

– умение определять элементы новизны исследования и правильно создавать речевое оформление, отражающее степень новизны (*впервые..., углублено..., расширено..., дополнено..* и т. д.);

– умение правильно подбирать элементы содержания, подтверждающие практическую значимость (где в практике учебно-научной деятельности используются или могут быть использованы материалы исследования);

– умение определять неразрешенные (или недостаточно полно представленные в работе) проблемы и возможности их дальнейшего исследования;

– умение кратко и правильно формулировать перспективы исследования;

– умение писать промежуточные выводы: создавать вводное предложение (или преамбулу к выводам); связывать выводы с задачами, которые разрешались в разделе; формулировать основные положения, вытекающие из материала раздела; формулировать промежуточные выводы так, чтобы в них обозначалась потребность в содержании следующего раздела;

– умение создавать итоговые выводы: создавать преамбулу; отражать степень разрешения обозначенных в исследовании задач; кратко представлять основные результаты, связанные с научной новизной и практической значимостью [10].

Как показывает анализ перечисленных автором умений, большинство из них, действительно, имеют прямое отношение к развитию научно-исследовательской компетентности, однако автор говорит об их формировании лишь в магистратуре, в связи с созданием текста дипломной работы. Мы считаем, что такие умения должны формироваться по нарастающей: от обучения решению познавательных задач различной степени сложности к самостоятельной исследовательской деятельности (научно-исследовательские учебные проекты при подготовке к практическим и семинарским занятиям, курсовые проекты, дипломные). Основа научно-исследовательской компетентности закладывается в процессе поиска ответа на проблемный вопрос, поиска решения познавательной задачи.

Целью данной статьи является презентация системы познавательных задач, использование которых в учебном процессе формирует базу научно-исследовательской компетентности иностранного филолога.

Изложение основного материала. Поскольку целью обучения иностранному языку является формирование не только коммуникативной компетентности, но и научно-исследовательской, то основные умения и навыки, составляющие процессуальный аспект содержания обучения, – это не только умения всех видов речевой деятельности, но и учебно-научные и научно-исследовательские умения. Задачи нашего исследования требуют особого внимания к формированию научно-исследовательской компетентности студентов, поэтому в фокусе внимания – учебно-научные умения. Согласно

позиции Н.Д. Гальсковой, Н.И. Гез (и мы разделяем эту позицию), к таковым умениям относятся следующие:

1) умения, связанные с интеллектуальными процессами: наблюдать за тем или иным языковым явлением в исследуемой речи, сравнивать и сопоставлять языковое явление в иностранном языке и в родном; осуществлять поиск и выделять необходимую / значимую / ключевую информацию в соответствии с определенным учебным заданием; сопоставлять, сравнивать, классифицировать, группировать, систематизировать информацию в соответствии с определенным учебным заданием; превосходить информацию, обобщать полученную информацию, оценивать прослушанное / прочитанное; фиксировать основное содержание сообщений; формулировать (устно и письменно) основную идею сообщения; составлять план, тезисы; готовить и делать развернутые сообщения типа доклада;

2) умения, связанные с организацией учебной деятельности: работать в различных режимах – индивидуально, в паре, в группе; пользоваться справочными материалами; контролировать свои действия и действия своих товарищей, объективно оценивать эти действия; обращаться за помощью, дополнить разъяснениями к учителю, товарищам и др.;

3) компенсационные (стратегические) умения, которые проявляются в том случае, если ученик желает передать на неродном для него языке то или иное сообщение или понять устное / письменное высказывание, но его ограниченные языковые возможности, знания и умения не позволяют ему сделать это успешно. Осознание учеником ограниченности своих возможностей заставляет его, например, обращаться за помощью к своему партнеру по общению или к справочным материалам [1, с.135-136].

В соответствии с поставленной целью мы будем рассматривать практические методы формирования первой группы названных умений. Практические методы обучения формулируются в заданиях к упражнениям, которые по своей сути являются познавательными задачами. Познавательные задачи мы классифицируем по степени сложности мыслительных операций, выполняемых студентами во время их решения:

1) проблемный вопрос с наводящими вопросами или высказываниями преподавателя;

2) проблемный вопрос без наводящих высказываний преподавателя;

3) познавательные задачи с данным способом деятельности;

4) познавательные задачи, требующие дополнения или изменения данного способа деятельности с целью поиска более оптимального решения;

5) познавательные задачи без данного способа деятельности;

По содержанию познавательные задачи (далее – ПЗ) распределяются на следующие типы:

1. Языковые ПЗ: рассчитанные на поиск заданного языкового явления и обоснование студентом принятого решения; на классификацию, группировку или нахождение основания для классификации данного языкового материала; на выявление и обоснование ошибок в грам-

матической форме слова, в построении предложения, в образовании слова и др.

Приведем пример языковых задач с наводящими вопросами (а) и без наводящих вопросов (б, в, г):

а) Прочитайте предложения: *Очень образовательный афоризм. – Очень поучительный афоризм.* Преподаватель сказал, что одно из предложений содержит ошибку. Как вы думаете, какое? Обоснуйте свое мнение, обратив внимание на значение слов.

б) Прочитайте слова: *погружать – погружение, преобладать – преобладание, восторгаться – восторг, возвышаться – возвышение.* Второе слово в паре – отглагольное существительное. Как вы думаете, почему оно так называется?

в) Студенты написали словарный диктант: *девчонка, зайчонок, дружок, ночовка...* Учитель исправил ошибку в слове *ночевка*. «Почему?» – недоумевает студент. Разъясните ему.

г) Прочитайте пары предложений. Какое предложение в паре не содержит ошибки? Аргументируйте свое мнение.

Как вы понимаете об этом афоризме? – Как вы понимаете этот афоризм?

Ты услышал афоризм Соломона...? – Ты слышал афоризм Соломона...?

Он часто помог людям. – Он часто помогал людям.

II. Стилистические ПЗ: на выявление неуместного (нецелесообразного) употребления слова или словосочетания в предложении, тексте. Например:

а) Студент написал: *Болезнь лишила мальчика развлекательных мероприятий.* Преподаватель подчеркнул часть предложения волнистой линией. Как вы думаете, какую часть он подчеркнул и почему? Начинать рассуждать так: есть ли грамматическая ошибка? Есть ли слова, употребленные неточно? Тогда следует обратить внимание на...

б) Почему преподаватель внес правку в предложение студента: *Думаю, что он талантливый, подкованный человек.* – *Думаю, что он талантливый, знающий человек.*

III. Речевые ПЗ: а) на выявление противоречия; б) на поиск недостающей, но необходимой информации; в) прогнозирование, выдвижение гипотез, идей; г) сопоставительный (или критический анализ прочитанного), оценку процесса и результата; д) на установление причинно-следственных связей.

Например: Проведите исследование на тему «Образование слова *граничить*». Выдвините гипотезу и обоснуйте ее, используя словообразовательный анализ.

Обратите внимание! Гипотеза строится по моделям: 1. «Если..., то...». Например: «Если слово *уличный* образовано от слова *улица*, то в нем произошли... (какие процессы?) и в результате слово могло обрести такой вид». Для доказательства нашего предположения сделаем словообразовательный анализ...

2. «Допустим, что слово *уличный* произошло от слова *улица*. Тогда в нем должны произойти (какие процессы?)... и поэтому слово обрело такую форму». Для доказательства нашего предположения сделаем словообразовательный анализ...

Приведенный пример содержит задачу, которая подталкивает к поиску недостающей, но необходимой

информации. В ее условии содержится материал для обучения формулированию гипотезы, прогнозированию. При этом в задаче имеется подсказка, каким путем можно получить доказательство.

Речевые познавательные задачи обычно строятся так, чтобы востребовались знания о тексте, о жанрах. Вот, например, при овладении жанром информационно-справочной статьи студенты усваивают такую информацию: определение жанра, коммуникативное назначение, компонентный состав текста и его модель. В связи с ограничениями в объеме статьи мы не приводим весь теоретический компонент, но представляем модель жанра, так как к ней будут обращаться студенты при решении приводимого примера познавательной задачи.

Жанр текста информационно-справочной статьи строится по такой модели:

ЗАЧИН. Тематическое предложение. (Оно заявляет тему или тему и основную мысль, называя предмет речи). Например: *Украина – европейское государство.*

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ. Признаки, факты, конкретизирующие тематическое предложение (Например: *а) территория; б) расположение; в) границы г) ландшафт: равнины, горы, реки.*)

КОНЦОВКА. Вывод. (Например: *География Украины типична для равнинной Европы.*)

На основе сведений о жанре строится задача, для решения которой потребуются анализ теоретического материала и текста-примера, сопоставления содержания и структуры, обобщения. Причем в первой задаче способ деятельности дан в готовом виде; во второй задаче востребуется уже знакомый способ деятельности (перенос в новые условия известного способа); в третьей задаче предлагается найти свой, более короткий способ деятельности.

Например, **задача 1.** Вы прочитали текст в жанре информационно-справочной статьи. Ваши соученики сомневаются в этом. Убедите их, апеллируя к знаниям об этом жанре.

Текст. Географическое положение Украины

Украина – европейское государство. Она расположена на юго-востоке Европы, на территории Восточно-Европейской равнины. Украина является географическим центром Европы.

Территория страны составляет 603 549 квадратных километров. Это приблизительно 5,7% всей территории Европы.

Украина граничит с семью странами: на востоке и северо-востоке – с Россией, на севере с Белоруссией, на западе – с Польшей, Словакией, Венгрией, Молдавией и Румынией. С юга Украина омывается двумя морями – Азовским и Черным.

Ландшафт Украины преимущественно равнинный (71% общей территории): на юге Причерноморская низменность, на севере – Полесская низменность, на западе – Закарпатская. Это лесостепная и степная зоны. Горы находятся только на юго-западе (украинские Карпаты) и в Крыму (Крымские горы). Они невысокие и покрыты густыми лесами. Самая высокая точка Карпат – гора Говерла, а Крымских гор – Чатыр-Даг.

Самые большие реки Украины – Днепр, Дунай, Десна, Южный Буг, Сейм, Псел и другие. Днепр делит

Украину на две части – левобережную (восточную) и правобережную (западную). Все реки плавные и полноводные. Их берега пологие, живописные.

География Украины типична для равнинной Европы.

II. Рассуждая, выполняйте действия в такой последовательности:

1. Найдите зачин в тексте и ответьте на вопрос: заявлен ли в нем предмет речи?

Помните: зачин заканчивается там, где становится понятно, о чем пойдет речь в тексте!

2. Ответьте, что составляет предмет речи? Какова тема?

Помните: в зачине обязательно есть слово или слова, которые требуют конкретизации, разъяснения, подтверждения в основной части!

3. Найдите в основной части элементы содержания, которые подтверждают выраженную в зачине мысль. Что они представляют собой: факты? Комментарии? Оценки?

4. Найдите концовку текста. Что выражено в концовке? Есть ли связь между заглавием, зачином и концовкой? Какая она?

Задача 2. Вы прочитали текст. В какой последовательности надо рассуждать, чтобы обосновать его принадлежность к жанру?

Задача 3. Вы прочитали текст. Предложите свой, более короткий способ определения жанра.

Следующий пример демонстрирует речевую задачу, предназначенную для формирования умения прогнозировать, выдвигать гипотезу.

Задача. Прочитайте определения двух жанров текста. Предположите на основе определений, в чем может быть у них сходство? Оформите ваше предположение в виде гипотезы: «Если..., то...».

Определения жанров:

1. Информационно-справочная статья – жанр речи (чаще всего научной или официально-деловой), содержанием которого является описание явления, предмета, лица.

2. Описательная характеристика – жанр речи (чаще всего публицистической, учебно-научной, официально-деловой или художественной), содержанием которого является описание явления, предмета, лица, комментарии и оценки к ним.

II. Проверьте правильность ваших предположений, сравнивая модели жанров. Сделайте вывод: чем отличаются и что общее в структуре и содержании жанров?

4) Коммуникативные ПЗ, требующие поиска целесообразных этикетных формул, средств установления и поддержания контакта, определенного коммуникативного поведения.

Например: 1) Студенты заходят в аудиторию, в которой уже есть соученики и преподаватель. Они тихонько проходят к своим партам и готовятся к занятию. Преподаватель, вздыхая, говорит: «Сколько же я буду вам говорить, что...». Что говорит преподаватель дальше? Спрогнозируйте завершение речи преподавателя, исходя из анализа ситуации.

2) Журналист закончил интервью на телепередаче и сказал: «Наша передача подошла к концу. Всем спасибо за участие...». «Не за что», - ответил собеседник. Уместна ли такая речевая формула этикета в данной ситуации?

Выводы. Основу научно-исследовательской компетентности составляют учебные умения и собственно исследовательские. Те и другие не только взаимосвязаны и взаимообусловлены, но и формируются с помощью таких практических методов, как познавательные задачи, которые могут охватывать все аспекты языка и речевой деятельности, что и подтверждает представленная в статье классификация познавательных задач.

Нахождение решения задачи, обоснование своего мнения развивает механизмы речи (мышление, память, восприятие и понимание, внимание) и постепенно формирует ценные качества личности – смелость в выражении своей позиции, стремление к поиску новых решений, привычка быть информативным и убедительным при выражении собственных мыслей.

Литература

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – Москва: Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.

2. Комарова Ю.А. Моделирование процесса формирования иноязычной научно-исследовательской компетентности специалистов в условиях последипломного образования / Ю.А. Комарова. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-protssesa-formirovaniya-inoazychnoy-nauchno-issledovatel'skoy-kompetentnosti-spetsialistov-v-usloviyah>. (2008).

3. Формування дослідницької компетентності учнів при вивченні інформатики / Укл. М.В. Золочевська. – Харків, 2009. – 92 с.

4. Рындина Ю.В. Исследовательская компетентность в структуре ключевых компетентностей будущего педагога. URL: <http://www.jurnal.org/articles/2011/pe44.html>. (2011).

5. Богданов П.И. Компетентність майбутніх інженерів-педагогів / П.И. Богданов. URL: http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Pedagogica/2_95548.doc.htm. (2011).

6. Гончарук Н.П. Формирование научно-исследовательской компетенции будущих специалистов / Н.П. Гончарук, Т.С. Сагдеева. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-nauchno-issledovatel'skoy-kompetentsii-buduschih-spetsialistov>. (2013).

7. Мерзликін О. До визначення поняття «дослідницькі компетентності старшокласників з фізики» / О. Мерзликін // Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Частина 2. – Кіровоград: ФВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – Випуск 7. – С.192-197.

8. Горшкова Л.М. Педагогічні умови формування дослідницької компетентності студентів біологічного профілю / Л.М. Горшкова, Л.В. Коваль // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 27. – С.78-84.

9. Русіна Н. Формування дослідницьких компетенцій майбутніх фахівців із землевпорядкування / Н. Русіна, В. Люльчик, Н. Кийко, О. Петрова // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2016. – Вип. 15. – С.422-429.

10. Стативка А.М. Совершенствование письменной речи иностранных магистрантов (на материале дипломной работы) / А.М. Стативка, В.И. Стативка // Міжкультурна комунікація в університетському освітньому просторі: монографія / за ред. Н.І. Ушакової. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2019. – С.159-176.

References

1. Gal'skova N.D. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam: Lingvodiaktika i metodika / N.D. Gal'skova, N.I. Gez. – Moskva: Izdatel'skij centr «Akademiya», 2004. – 336 s.

2. Komarova YU.A. Modelirovanie processa formirovaniya inoazychnoj nauchno-issledovatel'skoj kompetentnosti spetsialistov v usloviyah poslediplomnogo obrazovaniya / YU.A. Komarova. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-protsesta-formirovaniya-inoyazychnoy-nauchno-issledovatel'skoy-kompetentnosti-spetsialistov-v-usloviyah>. (2008).

3. Formuvannya doslidnic'koi kompetentnosti uchniv pri vivcheni informatiki / Ukl. M.V. Zolochivs'ka. – Harkiv, 2009. – 92 s.

4. Ryndina YU.V. Issledovatel'skaya kompetentnost' v strukture klyuchevykh kompetentnostej budushchego pedagoga. URL: <http://www.jurnal.org/articles/2011/ped4.html>. (2011).

5. Bogdanov R.I. Kompetentnist' majbutnih inzheneriv-pedagogiv / R.I. Bogdanov. URL: http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2011/Pedagogica/2_95548.doc.htm. (2011).

6. Goncharuk N.P. Formirovanie nauchno-issledovatel'skoj kompetencii budushchih specialistov / N.P. Goncharuk, G.S. Sagdeeva. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-nauchno-issledovatel'skoy-kompetentsii-budushchih-spetsialistov>. (2013).

7. Merzlikin O. Do viznachennya ponyattya «doslidnic'ki kompetentnosti sta-rshoklasnikiv z fiziki» / O. Merzlikin // Naukovi

zapiski. Seriya: Problemi metodiki fiziko-matematichnoi i tekhnologichnoi osviti. CHastina 2. –Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vinnichenka, 2015. – Vipusk 7. – S. 192-197.

8. Gorshikova L.M. Pedagogichni umovi formuvannya doslidnic'koi kompetentnosti studentiv biologichnogo profilyu / L.M. Gorshikova, L.V. Koval' // Visnik Gluhiv's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Seriya: Pedagogichni nauki. – 2015. – Vip. 27. – S. 78-84.

9. Rusina N. Formuvannya doslidnic'kih kompetencij majbutnih fahivciv iz zemlepyradkuvannya / N. Rusina, V. Lyul'chik, N. Kijko, O. Petrova // Aktual'ni pitannya gumanitarnih nauk. – 2016. – Vip. 15. – S. 422-429.

10. Stativka A.M. Sovershenstvovanie pis'mennoj rechi inostrannykh magistrantov (na materiale diplomnoj raboty) / A.M. Stativka, V.I. Stativka // Mizhkul'turna komunikaciya v universitets'komu osviten'omu prostori: monografiya / za red. N.I. Ushakovoi. – Harkiv: HNU im. V.N. Karazina, 2019. – S. 159-176.

Movchan T.V.,

postgraduate, teacher of the Department of the Russian language, foreign literature and methods of their teaching in Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, mov4an.tania@yandex.ua

Ukraine, Sumy

THE SYSTEM OF COGNITIVE TASKS AS A BASIS FOR THE FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE AMONG FOREIGN PHILOLOGISTS

The article presents a system of cognitive tasks, that forms the basis of the research competence in the educational process in foreign philologist. In the process of research were used methods of analysis, comparison, a generalization of scientific principles, and methods of classification. It is concluded that the basis of scientific research competence is educational and research skills. Both are not only interconnected and interdependent but are also formed using practical methods such as cognitive tasks, which can cover all aspects of the language and speech activity, which is confirmed by the classification of cognitive tasks presented in the article.

Key words: cognitive tasks, the system of cognitive tasks, competence, scientific research competence, foreign student, philologist, foreign philologist.

УДК 37.062.2

Ніколенко Л.М.,

к.пед.н., доцент, завідувачка кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, nikolenko@fpso.dnu.edu.ua

Власова С.Р.,

студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, vlasovaelizaveta0@gmail.com

Україна, м. Дніпро

ДОСЛІДЖЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯВИЩА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДИТИНОЮ

У статті доведена важливість та необхідність профілактики психологічного насильства над дитиною. Автори доводять, що діти є найбільш вразливою категорією, стосовно якої найчастіше кояться агресивні дії. Подано результати емпіричного дослідження в освітньому середовищі явища психологічного насильства над дитиною, результати якого підтвердили теоретичні висновки.

Психологічне насильство має різноманітні прояви і небезпечно насамперед соціальними наслідками. Найсприятливішим середовищем для профілактичної роботи щодо психологічного насильства над дитиною автори бачать заклад освіти.

Ключові слова: психологічне насильство, освітнє середовище, діти, профілактика, жорстоке ставлення до дитини.

Постановка проблеми. Питання психологічного насильства над дитиною є одним з найбільш важливих у контексті становлення дитини як особистості. Негативний вплив цього небезпечного явища може необернено змінити психіку дитини, призвести до жахливих наслідків, серед яких найважчими вважаємо депресію, зловживання шкідливими речовинами, суїцид.

За результатами дослідження з питань насильства щодо дітей, проведеним українським фондом «Благополуччя дітей» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології в рамках проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» (2015 р.), «лідером» серед означених видів насильства виявилось психологічне. Його зазнавали трохи менше половини опитаних дітей – 45% (було опитано 1800 дітей 12–17 років) [3]. Діти-учасники дослідження зазначили, що з ними хоча б інколи траплялася хоча б одна із таких ситуацій (якщо не вказано іншого):

- вдома мені дорікають, що я забагато їм (часто або завжди);
- вдома мене називають образливими, принизливими словами;
- у нас вдома зривають злість на мене (іншому члені сім'ї, домашній тварині);
- коли мої батьки (опікуни) або родичі сваряться, один з них змушує мене його (її) підтримувати;
- через конфлікти вдома мені хочеться втекти, завдати собі фізичної шкоди або покінчити самогубством;
- щоб мене покарати, вдома зі мною не спілкуються або ігнорують;
- моє життя не цікавить моїх батьків (опікунів);
- мої батьки (опікуни) занадто контролюють моє життя (часто або завжди);
- у моїй присутності батьки (опікуни) або родичі лихословлять, обзивають один одного [3].

Як зазначають науковці і видно із практики, психологічне насильство дуже важко виявити та підтвердити, адже воно не залишає ніяких видимих слідів на тілі дитини. Тільки постійне спостереження за дитиною, спілкування з нею, її родиною та оточенням можуть навести

на думки про те, що дитина піддається психологічному насильству, чинником якого, поряд із іншими факторами (як-то: скрутне фінансове становище сім'ї тощо), може стати вікова криза розвитку, що має свої особливості перебігу в кожній дитині і може провокувати психологічне насильство з боку оточуючих. Батьки і близькі дорослі часто не мають достатніх знань про зміни, котрі відбуваються у психологічному розвитку дитини і, не знайшовши прийнятних способів взаємодії з нею, виступають агресорами, навіть не підозрюючи того.

Матеріали досліджень щодо різних видів насильства доводять, що діти – найбільш незахищений прошарок суспільства, адже в них ще не виробився механізм протидії, емоційного захисту проти зовнішніх впливів. Діти, що є жертвами психологічного насильства, стають дуже замкненими, лякливими та вразливими, переходять в категорію «ризик» щодо різних девіацій поведінки, вони відчувають хвилювання у зв'язку з навчанням та переживають стрес через навантаження, не знають, куди звернутися за допомогою, а якщо звертаються, не дістають належної підтримки.

Саме тому питання психологічного насильства над дитиною, на нашу думку, має бути вивчене та проаналізоване задля ефективного та вчасного запобігання цьому небезпечному явищу. І найсприятливішим середовищем для такої роботи бачимо заклад освіти, де діти все ж більше спілкуються, проводячи значну кількість свого часу, а педагоги, завдяки щоденному контакту з дітьми, мають можливість спостерігати і вчасно помічати негарди у поведінці учнів.

Багато дослідників спробували визначити жорстоке поводження з дітьми в сім'ї, пояснити його психологічні та соціальні фактори. Так, американською дослідницею Л. Уолкер [2] була розроблена теорія про циклічний характер насильства. Згідно з цією теорією, цикл повторюваності насильства має чотири стадії: зростання напруги в стосунках між членами родини → насильницький інцидент → примирення → спокійний період (триває до нової «хвилі» насильства у різних формах).

Значна кількість досліджень була присвячена ви-

вченню ролі батьків у психологічному насильстві над дитиною: причини негативного ставлення, особливості реагування на дії дитини, дослідження сімей, які знаходяться у зоні ризику. Щодо цього, Дж. Сонкін [1] визначив три категорії батьків у ставленні до дитини та охарактеризував поведінку представників кожної з них як злочинну поведінку, залякувальну та дисфункційну.

Найчастіше факти психологічного насильства мають місце в тих сім'ях, де батьки самі відчують сильний стрес, з яким не спроможні боротися; мають проблеми й виміщують їх на психіку своїх дітей. Ті батьки, які в дитинстві були жертвами психологічного насильства, скоріше за все будуть психологічними насильниками своїх власних дітей.

Серед українських науковців, які спрямовують свою увагу на вирішення проблеми насильства над дитиною, виокремлюємо О. Бондаровську, Л. Войтову, О. Коломієць, Т. Крилову, І. Трубавіна. У їх дослідженнях пропонуються шляхи, форми, методи та прийоми роботи щодо подолання наслідків та попередження насильства над дітьми. Одним з найбільш відомих підходів до профілактики психологічного насильства є концепція «Допомога для самопомогли» [6], автор якої, І. Трубавіна, ключовим моментом попередження жорстокого ставлення над особистістю вважає опору на бажання людей керувати своїм життям, запобігти небажаним впливам та обману. Саме це, на думку вченої, сприяє створенню соціальних умов для захисту прав, свобод та інтересів дітей і молоді, гармонійному всебічному розвитку особистості, задоволенню її культурних та духовних потреб.

Проте, аналіз вказаних досліджень та ряду інших публікацій показав, що питання профілактики психологічного насильства над дитиною практично не висвітлювалось у роботах науковців. У більшості робіт увага зосереджується на питаннях фізичного та сексуального насильства в сім'ї, а також булінгу, що спонукало нас звернутися до теми психологічного насильства над дитиною та його профілактики в освітньому середовищі.

Мета роботи – доведення важливості й необхідності профілактики психологічного насильства над дитиною, що може бути ефективно впроваджена в закладах освіти, шляхом подання результатів емпіричного дослідження в освітньому середовищі явища психологічного насильства над дитиною.

Виклад основного матеріалу. Насамперед хочемо зазначити, що наукове дослідження проблеми насильства та зокрема, насильства над дитиною, розпочалося не так давно. До певного часу ця проблема розглядалась лише в контексті домашнього насильства криміналістами або соціальними працівниками. Сьогодні до цієї проблеми прикута увага психологів та педагогів, однак, найбільш гостро стоїть питання профілактики булінгу у закладах освіти. Проте булінг є лише однією з форм насильства, і ряд досліджень та соціальних проєктів, здійснених в останнє десятиліття, вказав на небезпечність насамперед психологічного насильства, яке часто є першим проявом більш жорстокого поводження щодо дитини.

У Методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України «Запобігання та протидія насильству» досить повно означено це явище: «Психологічне (емоційне) насильство – це постійні або періодичні словесні

образи, погрози від батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження людської гідності, звинувачення в тому, в чому дитина невинна, демонстрація ворожості, нелюбові. До цього виду насильства належить також постійна брехня, обман дитини (внаслідок чого вона втрачає довіру до дорослого), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям. У психічному насильстві можна відокремити вербальне та емоційне насильство. Вербальне (словесне) чиниться у разі критики і докорів буквально за кожний вчинок. Емоційне насильство може відбуватися взагалі без слів за допомогою міміки, пози, поглядів, інтонації» [4, с.18].

Як бачимо, жорстокого ставлення можна зазнавати не лише від однолітків та не лише у стінах школи. Агресором може бути будь-хто: батьки, старші брати або сестри, найближчі родичі, навіть сусіди та знайомі, які часто контактують з жертвою. Зважаючи на це, профілактика психологічного насильства потребує комплексного характеру та об'єднання зусиль різних фахівців. Особливе місце тут належить педагогам, адже, маючи фахову педагогічну освіту, вчитель може швидше знайти спільну мову з дитиною, вчасно помітити негаразди в її поведінці. Педагог може вільно співпрацювати зі шкільним психологом та соціальним працівником, що забезпечить комплексний підхід до профілактичних заходів; до вирішення проблеми також залучаються різноманітні підходи, організовується співпраця різних організацій, установ та фахівців на різних рівнях.

Це питання потребує особливої уваги педагогів через передусім соціальні негативні наслідки, а саме: у дітей, що піддавалися психологічному насильству, порушені зв'язки з дорослими, відсутні навички продуктивного спілкування з однолітками, а відтак, вони у переважній більшості не мають друзів, поваги чи то авторитету у класі, не знають, яким чином звернути на себе увагу, і тому часто проявляють девіантну або суїцидальну поведінку.

Із метою з'ясування реального стану щодо психологічного насильства над підлітками, ми провели власне емпіричне дослідження на базі комунальних закладів освіти Дніпровської та Кам'янської міських рад (Дніпровський навчально-виховний комплекс № 139 та Кам'янська середня загальноосвітня школа № 5 імені Г. Романової). Загальна кількість досліджуваних з обох закладів – 171. Усі досліджувані були учнями 6–7-х класів та були об'єднані віковими рамками 12–14 років. Саме ця вікова категорія дітей, за офіційними даними, є найбільш вразливою.

Для виявлення психологічного тиску на дитину було укладено анкету, а також використано тест-опитувальник для виявлення батьківського ставлення до дитини, проєктивні методики «Дім. Дерево. Людина» та «Кінетичний малюнок сім'ї», адаптовано до мети нашого дослідження напівпроєктивну методику «Ситуація» (взята з курсу «Протидія булінгу в освітньому середовищі» [5]).

За результатами анкети «Виявлення психологічного тиску на дитину», 8% дітей, ймовірно, зазнавали психологічного насильства, 31% знаходиться у зоні ризику і 61% опитаних ніколи не були жертвами цього руйнівного явища. Звернемо увагу на такі, з нашого погляду, важливі моменти: деякі учні не розуміли значення слів

«пригнічений» та «токсичний», ми в індивідуальному порядку пояснювали їх; більшість учнів (особливо хлопчики) асоціювали слово «насильство» лише з фізичним або сексуальним насильством, що показало низький рівень обізнаності дітей про інші види насильства, зокрема психологічне; більше половини дітей підтвердили, що іноді їм здається, що їх ніхто не розуміє (59% опитаних); на питання, де найчастіше учні зустрічають нерозуміння: в школі, вдома чи в інших місцях (компанія на вулиці, гурток, секція чи інше), 64% назвали сім'ю – це може вказувати на непорозуміння в родині різного ступеня важкості; на щастя, лише 2% позитивних відповідей було дано на питання «В останній час виникали в тебе думки про самогубство?» (проте, сама наявність позитивних відповідей вже є свідченням того, що діти знаходяться у складному емоційному стані, ймовірно, піддавались психологічному насильству та потребують допомоги спеціалістів); ніхто з опитаних не підтвердив бажання за допомогою наркотичних речовин відволіктися від проблем у сім'ї або з однолітками, що дуже позитивно.

За результатами напівпроективної методики «Ситуація» було виявлено, що 4% реципієнтів зазнавали психологічного насильства, 46% знаходяться у зоні ризику і 50% опитаних ніколи не піддавались психологічному насильству ні з боку батьків, ні з боку однолітків або інших осіб. Ситуація, запропонована нами та питання, що стосувалися її, дозволяли також визначити, чи були діти свідками ситуацій психологічного насильства, і якщо так, де, як, із ким це трапилось, чи вступився хтось за жертву та інші обставини. Ця методика дуже зацікавила учнів, постійно було чути питання такого типу: «А якщо я був/була не в такій ситуації, проте в дуже схожій?», «А що відповідати, коли в такій ситуації була/був моя сестра/брат/подруга/друг?», що засвідчило небайдужість дітей до оточуючих.

Ми порівняли ці показники із попередніми і виявили неоднозначні результати: відсоток ймовірних жертв психологічного насильства, у порівнянні із показниками попереднього опитування, зменшився, проте збільшилась кількість дітей, які знаходяться у зоні ризику. Такі результати у цілому, нам видалися оптимістичними, що дозволило попередньо констатувати благонадійну ситуацію щодо психологічного насильства над дитиною в досліджуваних середовищах.

Вагомий інтерес у нашому дослідженні викликали питання щодо комфортності дитини в сім'ї, оскільки це середовище було визначено найбільш психологічно вразливим для дитини. Для з'ясування цього було обрано проективну методику «Кінетичний малюнок сім'ї», яка допомогла виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, сімейних відносин, що викликають тривогу чи конфлікти у реципієнта, показала, як дитина сприймає взаємини з іншими членами сім'ї і як уявляє своє місце в ній. Учні постійно ставили питання, як саме необхідно малювати, проте ми не відповідали, оскільки тестування передбачає, щоб на початку тестування була дана коротка, чітка інструкція, а все інше було віддано фантазії та емоційному стану дітей, адже тільки так можна зрозуміти справжню картину сімейних стосунків дитини та правильно обробити результати методики, які виявилися

доволі цікавими та, на жаль, не зовсім втішними: 41% дітей, швидше за все, зазнають психологічного насильства з боку членів своєї родини у різних виявах, 46% реципієнтів у зоні ризику і лише 13% опитаних ніколи не піддавались ніяким проявам психологічного насильства в сім'ї, у них цілком гармонійні стосунки з рідними. Ці показники підтвердили результати досліджень, із якими ми ознайомилися раніше, що у переважній більшості випадків джерелом психологічного насильства над дитиною виступає сім'я.

Задля перевірки об'єктивності отриманих показників, ми провели додаткову проективну методику «Дім. Дерево. Людина», спрямовану на виявлення ступеня комфорту в родині. Після обробки візуальних показників цієї методики, попередні результати підтвердились: знову найбільш високим був відсоток тих, хто, вірогідно, є або може стати жертвою психологічного насильства: в родинях 38% дітей дуже високий рівень напруги та ймовірності психологічного насильства, 34% знаходяться у зоні ризику, і в 28% родин рівень напруги стосунків між батьками та дітьми низький, що вказує на відсутність психологічного насильства.

Як виявилось, найбільш ефективними у діагностиці психологічного насильства та його високої вірогідності стали проективні методики. У тестових методиках була можливість похибки через нечесні відповіді дітей або через нерозуміння ними питань. Проте проективні методики допомогли виявити моменти, про які досліджувані не хотіли або не могли говорити, і таким чином показали більш реальну картину відносин дитини із її оточенням. Також саме ці дві методики показали найбільш невтішні результати: велика кількість дітей піддаються психологічному насильству і не менша знаходиться у зоні ризику.

За методикою діагностики батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) малося на меті виявити точку зору дітей на те, як батьки до них ставляться. Ми з'ясували, що попри усі непорозуміння, більшість дітей вважає, що батьки до них ставляться доволі позитивно; батьки цікавляться думкою своїх дітей, підтримують їх, допомагають; переважна кількість батьків, на думку респондентів, приймають свою дитину такою, яка вона є і не намагаються змінити. Відсоткове вираження таке: з точки зору підлітків, батьки 21% опитаних різко негативно ставляться до своїх дітей (це може вказувати на наявність психологічного насильства в цих родинях), 35% підлітків, за їх уявленнями, знаходяться у зоні ризику, а батьки 44%, на переконання дітей, мають позитивне ставлення до них (діти хочуть вірити у любов до себе і готові прощати та не помічати різні прояви жорсткого ставлення).

Середні показники за всіма методиками вказують, що 22% респондентів, ймовірно, можуть зазнавати психологічного насильства, ще 39% знаходяться у зоні підвищеного ризику, і ще 39% – у зоні комфорту.

Отже, після обробки результатів кожної з методик та після визначення середніх показників за всіма методиками, нами була підтверджено, що великий відсоток дітей страждає від психологічного насильства або знаходиться у зоні ризику. Ця категорія дітей потребує роботи з педагогами, психологами та соціальними працівниками, не менш важливою є робота з батьками таких

учнів. Проте, профілактичної роботи потребує й частина дітей, які ніколи не зазнавали психологічного насильства, адже легше попередити акт насильства, аніж виправляти руйнівні наслідки заподіяної шкоди.

Висновки. Проведений теоретико-аналітичний огляд наукової літератури та соціологічних досліджень з означеної проблеми вказав на важливість звернення уваги на вивчення та профілактику такого небезпечного для становлення особистості дитини явища, як психологічне насильство. Результати емпіричного дослідження, здійсненого в освітньому середовищі, підтвердили теоретичні висновки: біля половини дітей піддаються психологічному тиску, у переважній більшості випадків середовищем психологічного насильства виступає сім'я, діти не знають, як цьому протистояти. Це підтверджує важливість об'єднання зусиль різних фахівців у профілактиці цього явища. У подальшому плануємо провести опитування батьків щодо виявлення стану комфортності дитини у сім'ї, за результатами діагностик створити профілактичну програму, спрямовану на попередження психологічного насильства над дітьми, в основу якої покласти концепцію «допомоги для самопомоги».

Література

1. Sonkin D.J. *Defining psychological maltreatment in Domestic Violence Perpetration Treatment Program: Multiple Perspectives*. URL: www/daniel-sonkin.com.
2. Walker E., *The Battered Woman*. 1979. URL: <http://ighttp.48653.nexcesscdn.net/80223CF/springer-static/media/samplechapters/>

9780826170989/9780826170989_chapter.pdf

3. Дослідження з питань насильства щодо дітей. 2015. URL: <https://rescentre.org.ua/statystichni-dani-ta-doslidzhennia/rezultati-opituvannia-z-pitan-nasilstva-schodo-ditei-1>
4. Лист МОН. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/21/byst-mon-vid-18-05-2018-1-11-5480-metodychni-rekomendatsiji-schodo-zapobihannya-ta-protydiji-nasylstvu/>
5. Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти. 2019. URL: <https://prometheus.org.ua>
6. Трубавіна І.М. Концепція «допомоги для самопомоги» в соціальній роботі в Україні. 2003. с.44-51.

References

1. Doslidzhennya z pitan nasilstva schodo dItey. 2015. URL: <https://rescentre.org.ua/statystichni-dani-ta-doslidzhennia/rezultati-opituvannia-z-pitan-nasilstva-schodo-ditei-1>
2. List MON. Metodichni rekomendatsi schodo zapobigannya ta protidyi nasilstvu. URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/21/byst-mon-vid-18-05-2018-1-11-5480-metodychni-rekomendatsiji-schodo-zapobihannya-ta-protydiji-nasylstvu/>
3. Protidya ta poperedzhennya bulingu (tskuvannu) v zakladah osviti. 2019. URL: <https://prometheus.org.ua>
4. Sonkin D.J. *Defining psychological maltreatment in Domestic Violence Perpetration Treatment Program: Multiple Perspectives*. URL: www/daniel-sonkin.com.
5. Trubavina I.M. *Konceptiya «dopomogi dlya samodopomogi» v socialnij roboti v Ukraini*. 2003. p. 44-51.
6. Walker E., *The Battered Woman*. 1979. URL: http://ighttp.48653.nexcesscdn.net/80223CF/springer-static/media/samplechapters/9780826170989/9780826170989_chapter.pdf

Nikolenko L.M.,

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), docent chairperson of the department of pedagogy and special education Oles Honchar Dnipro National University, nikolenko@fpso.dnu.edu.ua

Vlasova Ye.R.,

student of Oles Honchar Dnipro National University, vlasovaelizaveta0@gmail.com

Ukraine, Dnipro

RESEARCH IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE PHENOMENON OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AGAINST A CHILD

This article proves the importance and necessity prevention of psychological violence against a child. The authors argue that children are the most vulnerable category, to which aggression is most often applied. The results of empirical research in the educational environment on psychological violence are presented. The results of empirical research confirmed the theoretical conclusions.

Psychological violence has various manifestations and is dangerous first of all by social effects. According to the authors, the most suitable environment for preventive work on psychological violence against children is educational environment.

Key words: *psychological violence, educational environment, children, prevention, child abuse.*

УДК 364.62

Остролюцька Л.І.,

аспірантка кафедри «соціальної педагогіки і соціальної роботи»
Інституту Людини Київського університету імені Бориса Грінченка, методист
Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6732-7863>, larisassm@ukr.net

Україна, м. Київ

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРІВ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України. Зосереджено увагу на використанні центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю. Метою даної статті є розкриття змістовних та динамічних характеристик етапів розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України. Представлено шляхи удосконалення організаційного, змістовного і методичного забезпечення створення соціальних і реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю на базі місцевої громади. Проаналізовано процес розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України. Визначено етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України.

Ключові слова: реабілітація, соціальна реабілітація, медична реабілітація, психоло-педагогічна реабілітація, професійна реабілітація, центри реабілітації, діти і молодь з інвалідністю.

Постановка проблеми: З часу отримання незалежності Україна інтегрується в міжнародне співтовариство і створює умови для включення в суспільство дітей та молоді з інвалідністю. В 90-х роках ХХ ст. постало важливим питання створення закладів, які б здійснювали реабілітацію: соціальну, медичну, психолого-педагогічну, професійну. Одночасно в чотирьох міністерствах молоді державипочинають створюватись реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю, в тому числі і дітей, які проходять різні етапи формування. В період реформ з деінституалізації і децентралізації важливим завданням суспільства постає розвиток системи соціальних і реабілітаційних послуг на рівні громад, підтримки сімейних форм виховання дітей з інвалідністю. Тож вивчення етапів розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України виступає як нагальна наукова та практична задача сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань концептуального вивчення системи реабілітаційних послуг для дітей та молоді з інвалідністю розкрито у працях А. Капської, Т. Єжова, А. Шевцов (соціальний напрямок); В. Мартинок, О. Сувало, Б. Мойса, (медичний); Г. Мальована, С. Волкова, Т. Баришок (фізичний); Ж. Петрович, А. Кунцевська, М. Чайковський, Н. Бастун, (психолого-педагогічний); В. Оверчук, Н. Мирошніченко, О. Гук, Л. Смерчак (професійний та трудовий); О. Яшна (фізкультурно-спортивний), Н. Кравченко, П. Яремчук, О. Горбенко (реабілітації осіб з інвалідністю). Розвиток соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят в Україні проаналізувала Г. Постолок, розвиток соціальних служб для молоді в Україні С. Толстоухова. У наукових джерелах також мало представлені матеріали, що стосуються розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю.

Метою даної статті є розкрити змістовні та динамічні характеристики етапів розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України.

Її досягнення буде слугувати пошуку шляхів удосконалення організаційного, змістовного і методичного забезпечення створення соціальних і реабілітаційних послуг дітям та молоді з інвалідністю на базі місцевої громади.

Завдання: 1) здійснити аналіз процесу розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України; 2) визначити етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України.

Методами наукового дослідження слугували нормативно-правові акти, які регулюють систему реабілітаційних центрів, зокрема нормативні документи Кабінету Міністрів України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки, Міністерства соціальної політики, Міністерства молоді і спорту. Матеріали сучасних досліджень, які викладені у монографіях, авторефератах, збірниках наукових праць, науково-педагогічній періодиці. Державні доповіді про становище осіб з інвалідністю в Україні, звіти міністерств, громадських організацій осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. Перший етап – *спадок радянського союзу* (1991 рік) реалізація державної соціальної політики СРСР щодо людей з інвалідністю мала компенсаційний характер, була спрямована на надання уніфікованих грошових виплат та певних послуг, що не були пов'язані зі специфікою і потребами людини з інвалідністю. Законодавство стало робити перші кроки імплементації міжнародних правових документів щодо інвалідності, почали розвиватись рухи осіб з інвалідністю. Система освіти не охоплювала навчанням всіх дітей з інвалідністю, лише тих, хто визнавався ПМК навчуваними. Особою з інвалідністю визнавались лише ті особи, у яких знижена або втрачена працездатність, таким чином система реабілітації розвивалась в двох напрямках: медична і трудова.

Другий етап ми назвали *експериментальним* (1991–1999) в цей час відбувся розвиток громадського руху

батьків дітей з інвалідністю і осіб з інвалідністю з захисту прав; підтримки сімей, які залишали дитину в родині; створення реабілітаційних центрів і програм з соціалізації і інтеграції дітей та молоді з інвалідністю, що вже описано в розділі 2.2. Прийнятий в 1991 році Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» сформував мету державної політики щодо осіб з інвалідністю, яка полягає у створенні правових, економічних, політичних, побутових, соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні й посиленій трудовій та громадській діяльності. Цим самим відбулись зміни в підходах до визначення і вирішення проблем осіб з інвалідністю відповідно до міжнародних норм. Особами з інвалідністю почали визнаватись, які мають різні обмеження життєдіяльності, не тільки у яких знижена або втрачена працездатність. Це зумовило зміну державної політики щодо інвалідності, посилення реабілітаційної спрямованості, реорганізацію служб медико-соціальної експертизи, формування вітчизняного ринку технічних засобів реабілітації та реабілітаційних послуг. Законодавством були зняті обмеження до працевлаштування, освіти та професійної підготовки осіб з інвалідністю I і II групи. У Конституції 1996 року Україна проголосила себе демократичною, соціальною, правовою державою, в якій людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. В 1994 році створена координуючий орган Рада у справах інвалідів при Кабінеті Міністрів, яка взаємодіє з центральними і місцевими органами виконавчої влади, підприємствами, установами і організаціями. Також, в цей період Україна приєдналась до міжнародного співробітництва завдяки чому міжнародні правові документи стали чинними, зокрема ратифікована Конвенція прав дітей (1991), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей людей з інвалідністю ООН (1993), за яку голосувала Україна, Європейська соціальна хартія, яку Україна підписала 2 травня 1996 року як член Ради Європи. У 1994 році міжнародне співтовариство проголосило всезагальний провідний принцип у сфері спеціальної освіти 5 [1, с.13-22].

При Міністерстві освіти та науки України відбуваються зміни. Новостворені ПМПК хоч отримали нову назву методи роботи залишилися старими, діагностика дитини в більшості відбувалась за медичними довідками під час консультації декількома спеціалістами. Із-за того, що статус ПМПК був в ці часи не визначеним, спеціалісти консультації працювали переважно на громадських засадах, комісії працювали за графіком збираючи великі черги з батьків і дітей. Консультація відкривалась на 120 тис.дитячого населення, що фактично обмежувались в деяких областях однією на всю область. Це приводило до низької якості діагностики дитини, яка впливала на подальшу долю дитини і її сім'ї; великий відсоток дітей отримував статус «неначувальні» і не могли відвідувати навчальні заклади [7, с.8-18]. Існуюча система шкіл-інтернатів перестала задовольняти потреби дітей, батьків і суспільства: соціальна ізоляція, відірване проживання дитини з інвалідністю від сім'ї, сприяння процесам сегрегації і маргіналізації. В загальноосвітніх школах збільшується кількість дітей з інвалідністю які

опановують навчальну шкільну програму, цей вид освіти стали називати «інтегрована освіта». В багатьох випадках це була «вимушена і хаотична інтеграція» із-за відсутності системи раннього втручання і реабілітації, якісної діагностики, психолого-педагогічного супроводу дітей з легкими формами інвалідності. На думку А.А.Колупасової спеціальною освітою втрачена селективна – соціоцентрична функція, яка відповідає ціннісним орієнтирам, світогляду, запитам різних груп і категорій дітей з порушенням розвитку, забезпечувати умови для встановлення відповідності між індивідуумом і соціумом, представляти не лише структуровану інформацію, а й систему стосунків, цінностей, які складають основу соціалізації особистості [5, с.5-16]. Громадські організації батьків піднімали питання про зміни в підходах роботи ПМПК і навчання дітей з інвалідністю. Почалось переосмислення спеціальної освіти дітей з інвалідністю. Критиці піддавались як темінологія «дефективна», «аномальна», сегрегаційна система інтернатних закладів, випадання з системи освіти дітей з важкими формами інвалідності, відсутність психолого-педагогічної допомоги дітям з легкими формами інвалідності, безваріативність отримання освіти дітьми з інвалідністю. Провідні напрями нової парадигми спеціальної педагогіки визначились в тенденціях гуманізації (мета спеціальної освіти у включенні людини в широкі соціальні стосунки з урахуванням її особистісного розвитку і індивідуальних потреб; ідея цілісності людської життєдіяльності і становлення її індивідуальності; освіта протягом життя), фундаменталізації (неприйнятна поляризація нормианомалії, диференціацією виступає філософсько-категоріальний аналіз явищ; взаємозв'язок норм індивідуального рівня і норм соціокультурного життя – спеціальна освіта залучає дитину до численних норм, які вироблені в процесі розвитку суспільства, однак ці норми індивідуалізуються в розвитку дитини, стають нормами поведінки) та інтеграції (спільне навчання дітей з різною ступенем здоров'я; визнання права кожної дитини на отримання освіти; інтеграційні тенденції є в змісті спеціальної освіти; інтеграція визнається кінцевою метою навчання) [7, с.18-27]. Під впливом громадського руху батьків дітей з інвалідністю МОН затверджує наказ (від 28 серпня 1997 № 325) положення про навчально-реабілітаційні центри – заклади освіти, яке втратило чинність. Центри мали забезпечувати умови для відновлення здоров'я, соціальної адаптації, професійної орієнтації дітей, що мають органічні та функціональні захворювання внутрішніх органів та систем або вади психофізичного розвитку. Метою діяльності центру було здійснення комплексної медичної, психологічної, педагогічної реабілітації хворої дитини. Центр мав змогу мати у своєму складі дитячий садок, середню загальноосвітню школу I, I-II, I-III ступенів, філіали (окремі групи) професійно-технічних навчальних закладів освіти I-II рівнів акредитації з заочною чи очною формами навчання, відділення медичної реабілітації, соціально-психологічну службу, клуби, студії, гуртки, секції, що створюються регіональними позашкільними закладами як на своїй базі, так і в приміщенні центру. Комплектування закладів вихованцями здійснювалось спеціальними комплектаційними комісіями управління освіти державних адміністрацій або ПМПК [1, с.69-75].

Водночас при Міністерстві праці та соціального захисту України продовжувала діяти сегрегаційна система інтернатних закладів для дітей та молоді з інвалідністю. Система соціального захисту осіб з інвалідністю перебувала в стадії становлення та розвитку, тривав пошук напрямів діяльності та основних функцій органів праці і соціального захисту на всіх рівнях управлінської діяльності. В 1994 році в місті Миколаїв (за рішенням районних виконавчих комітетів Заводського, Центрального, Ленінського, Корабельного районів) при територіальних центрах були створені відділення ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів. До кінця століття в Миколаївській області їх нараховували 16 відділень за підтримки Фонду соціального захисту інвалідів.

Міністерство України у справах молоді і спорту створено в 1992 році, в 1996 реформовано в Міністерство України у справах сім'ї та молоді в підпорядкуванні якого у період із 1992 по 1994 роки були створені обласні, Український державний, міські (у містах республіканського значення) центри соціальних служб для молоді

(далі ССМ), деякі районні та районні у містах центри соціальних служб для молоді. Завданням яких було брати участь у реалізації державної молодіжної політики і надавати соціальні послуги та соціальну допомогу молодим громадянам. Одними з перших центри соціальних служб для молоді були створені в Херсонській, Донецькій, Рівненській областях. Постановою колегії Міністерства України у справах молоді та спорту від 30.12.94 р. за № 32-а було затверджено Комплексну програму розвитку соціальних служб для молоді на 1994–1997 роки, яка передбачала план розвитку та поширення ЦССМ в Україні. Динаміка створення центрів соціальних служб для молоді з 1992 по 2000 рік в Україні (див. рис. 1). В першому Положенні про діяльність соціальних служб для молоді (1992) стояли завдання соціальної опіки молоді з інвалідністю, їх становлення і розвитку; створення соціально-реабілітаційних центрів. А це значить, що завдання підтримки молоді, яка проживає в сім'ї і громаді, їх реабілітація і інтеграція в суспільство стали визнаними і актуальними для державної молодіжної політики тих часів.

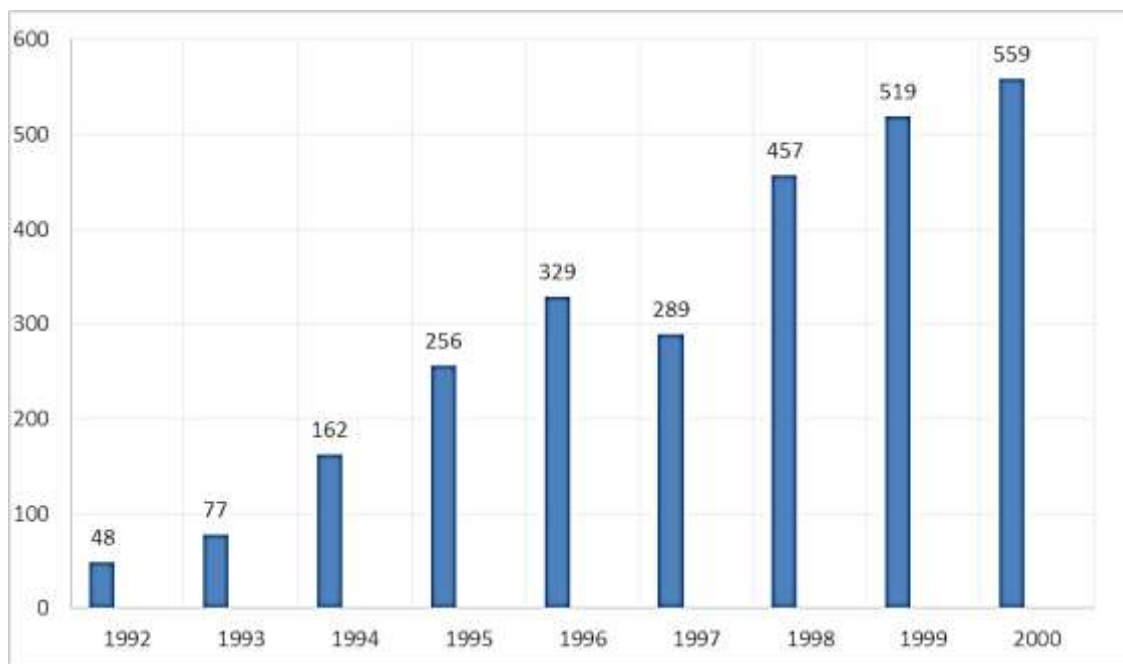

Рис.1. Графік динаміка створення центрів соціальних служб для молоді

Завданням ССМ було брати участь у реалізації державної молодіжної політики і надавати соціальні послуги та соціальну допомогу молодим громадянам. Як зазначає І.Д. Зверева в цей час в системі ССМ сформувалася єдиний напрям діяльності ССМ «Соціальна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами», куди входили категорії дітей і молоді з інвалідністю і сиріт. Основними напрямками соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю є: соціальна профілактика, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація (реконструкція соціально-культурного оточення з залученням волонтерів-ровесників без інвалідності, активізація соціально-культурних і соціально-педагогічних функцій конкретної особи у задоволенні соціальних потреб, самоактуалізація і соціалізації засобами розвитку креативності особистості, розвитку творчого потенціалу).

В цей період в Україні почав активно розвиватись спорт для осіб з інвалідністю. Український центр з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» було засновано 1993 року відповідно до спільної постанови Міністерства України у справах молоді та спорту, Федерації професійних спілок України та Національного комітету (Федерації) спорту осіб з інвалідністю України від 14.01.1993 № 29/п-2/6 «Про створення Українського та обласних центрів інвалідного спорту». Основним напрямком роботи системи «Інваспорт» є реабілітація осіб з інвалідністю засобами фізичної культури і спорту, їх інтеграція в суспільство. З 1998 року активно почали створюватись фізкультурно-спортивні та оздоровчі клуби осіб з інвалідністю, які почали об'єднуватись в національні Федерації. У міжнародному паралімпійському русі Україну представляють Національний Комітет спорту інвалідів України, створений ще в 1990 році.

Третій етап – інституціалізація (2000–2007) став формуватися завдяки стабілізації економіки країни та поліпшенню фінансування програм соціального захисту, в тому числі щодо реабілітації. Гостро постала проблема державного регулювання та реалізації програм професійної реабілітації і зайнятості осіб з інвалідністю. Практично на самий початок знаходяться питання формування доступного для осіб з інвалідністю середовища життєдіяльності. Указ Президента України (від 24 травня 2000 № 717) «Основних напрямів соціальної політики на період до 2004 року» визначає важливе питання удосконалення соціального захисту осіб з інвалідністю: необхідність створення умов для забезпечення повноцінного життя, гарантування рівних з усіма іншими громадянами можливості участі в економічному, соціальному і політичному житті держави. Етап інституціалізації привів до створення в громадах соціальних і реабілітаційних послуг.

Нова галузь «соціальні послуги» була започаткована в Україні з 2003 року з прийняттям першого закону «Про соціальні послуги». Соціальні послуги мали замінити існуючу систему з радянських часів систему соціального обслуговування населення, яка складалась з мережі закладів та установ утримання яких здійснювалось повністю за державні кошти, орієнтувалась не на потреби людей, а можливості бюджету, оцінка якості послуг не здійснювалась. Новоутворена система, за оцінками експертів, базувалась переважно на державних і комунальних закладах соціального обслуговування і потребувала змін.

В Міністерстві освіти та науки створюються навчально-реабілітаційні центри (далі НРЦ) відповідно до наказу МОН від 16.08.2012 № 920, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 05.09.2012 № 1502/21814, метою діяльності яких є реалізація права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку, їх інтеграція в суспільство шляхом здійснення комплексних реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток та корекцію порушень:

/рік	2014/2015 навч. рік	2015/2016 навч. рік	2016/2017 навч. рік
к-ть НРЦ	48	58	71
к-ть учнів	5468	6358	7900
к-ть учителів	1380	1610	2105

Постановою Кабінеу Міністрів України (2017) створюються Інклюзивно-ресурсні центри (далі ІРЦ) на базі ПМПК (реорганізація існуючої системи), або на базі шкіл з інклюзивними класами, або опорних школах. Відповідно до новітнього законодавства про територіальні громади, органи самоврядування змуов'язані створити один центр на 7 тисяч дітей проживаючих в районі, та 12 тисяч дітей проживаючих в місті (районі міста). ІРЦ надають дитині з інвалідністю і порушенням розвитку оцінку фізичного розвитку, мовленевого розвитку, когнітивної сфери, емоційно-вольової сфери, навчальної діяльності дитини. Станом на квітень 2019 р. кількість зареєстрованих інклюзивно-ресурсних центрів склала 557. Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ) є установою, яка створена з метою забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі, у

закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших навчальних закладах, які забезпечують здобуття загальної середньої освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу. В основі складання індивідуального плану розвитку дитини (ІПРД), спеціалісти ІРЦ використовують Міжнародну класифікацію функціонування і здоров'я дітей та підлітків (МКФ ДП), міжнародні діагностичні методики: розладів аутистичного спектра «CASD», діагностики розладу дефіциту уваги та гіперактивності «Conners-3», для тестування невербального інтелекту і когнітивних здібностей «Leiter-3», для тестування вербального інтелекту і когнітивних здібностей «WISC-IV – шкала інтелекту Векслера для дітей», індивідуалізованого психоосвітнього оцінювання дітей із розладами аутистичного спектра «PEP-3».

В Міністерстві охорони здоров'я України в 2010 наказом запроваджено створення дитини центрів медико-соціальної реабілітації раннього в структурі будинків з метою втручання для надання допомоги дітям з інвалідністю з урахуванням: категорій дітей, які потребують постійного медичного спостереження і відповідних лікуально-діагностичних реабілітаційних заходів, матеріально-технічних ресурсів закладів системи охорони здоров'я, професійного кадрового потенціалу. В 2018 році прийнято Концепцію соціальної педіатрії (комплексної медико-соціальної реабілітації дітей з обмеженими життєдіяльності). В 2008 році створено Український науково-практичний медичний центр неврології і реабілітації з метою надання спеціалізованої консультативно-діагностичної, стаціонарної неврологічної та реабілітаційної допомоги дітям, особам з обмеженою життєдіяльністю; координацію питань формування мережі відповідних закладів охорони здоров'я; виконання наукових досліджень та впровадження сучасних досягнень науки з питань неврології та реабілітації населення.

На цьому етапі відбулось перепідпорядкування мережі ЦСССДМ від Міністерства сім'ї, молоді і спорту до Міністерства соціальної політики. В 2013 році запроваджуються нові підходи до забезпечення соціальної підтримки вразливих верств населення у складних життєвих обставинах, оптимізується система соціальної допомоги та послуг: в штати ЦСССДМ вводяться посади фахівців соціальної роботи. Фактично фахівець із соціальної роботи це на 80% менеджер, який залучає ресурси місцевої громади на вирішення проблем конкретної сім'ї; діагност сімейних проблем, тобто вміє правильно діагностувати проблематику складних життєвих обставин сім'ї; координатор діяльності максимально можливих державних та недержавних суб'єктів соціальної роботи, що залучаються в інтересах сім'ї з дитиною; це спеціаліст, який може дати фахові рекомендації на психологічну, педагогічну, правову тематику.

Висновки. Проаналізувавши нормативно-правові документи діяльності центрів реабілітації різних міністерств дозволили нам зробити висновки та виокремити чотири етапи процесу інституціалізації реабілітаційних послуг дітей та молоді з інвалідністю, в рамках якого здійснювався розвиток центрів як форми локальної до-

помоги. А саме: 1) *етап пострадянського спадку* (1991) як стала інституційна система виховання і навчання дітей з інвалідністю, що діяла у підпорядкуванні трьох міністерств України: освіти та науки, праці і соціальної політики, охорони здоров'я; 2) *етап експериментування* (1991–1999), що характеризувався бурхливим розвитком громадського руху батьків з інвалідністю і осіб з інвалідністю, розширенням діяльності структур, які займаються проблемами інвалідності, поява нових форм ранньої реабілітації дітей з інвалідністю, клубів спілкування, ігротек для осіб з інвалідністю; введенням інституту соціальних педагогів і соціальних працівників; відкриттям центрів соціальних служб для молоді; ініціацією руху за право проживання дітей та молоді з інвалідністю у сім'ях, а не в інтернатах; 3) *етап інституціалізації* (2000–2007) відзначався розгортанням прийняття нормативно-правової бази щодо реабілітації осіб з інвалідністю, розробки національних програм реабілітації осіб з інвалідністю; створенням розгалуженої системи нових соціальних інститутів – центрів реабілітації (соціальної, медико-соціальної, професійної, соціально-психологічної, навчально-реабілітаційної), у яких набувають розвитку соціально-педагогічна реабілітація; введення нової інституції соціальних послуг, які базувались на створеній інституційній системі державних закладів і організацій; 4) *етап реформування* (2007–2020) зафіксував початок і розгортання процесу змін у системі реабілітації і надання соціальних послуг, чому послугували розпочаті в державі реформи: реформування соціальних послуг (з 2007), деінституціалізація (з 2009), переструктурування державного устрою – децентралізація (з 2014), які тривають і досі.

Література

1. Державна доповідь «Про становлення інвалідів в Україні та основи державної політики щодо вирішення проблем громадян з особливими потребами». – К.: Державне підприємство «СОЦІНФОРМ», 2002. – 160 с.
2. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» – [Електронний сайт] / Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
3. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів Державного бюджету України, виділених Міністерству молоді та спорту України на розвиток спорту серед осіб з інвалідністю та їх фізкультурно-спортивну реабілітацію. Рахункова палата. Київ, 2019. – [Електронний сайт] / Режим доступу: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/3-1_2019/Zvit_3-1_2019.pdf
4. Історичні аспекти становлення служби медико-соціальної експертизи життєдіяльності осіб з особливими потребами в Україні [Електронний сайт] / сайт Вінницького обласного центру медико-соціальної експертизи – [Електронний сайт] / Режим доступу: <http://vinmse.vn.ua/history/>
5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії і перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009. – 272 с.: іл. – (Серія «Інклюзивна освіта»)
6. Нормативно-правова база: щодо діяльності центрів соціальних служб для молоді / Упорядники: Драпушко Р.Г., Толстоухова С.В., Шатохіна О.К., Петрова С.А., – К.: УДЦССМ. – 1999. – С.200
7. Обуховська А.Т. Діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій в умовах інтеграції дітей з особливими освітніми потребами – Електрон. дані. – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 1 електрон.

опт. диск (CD-ROM), 12 см

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» – [Електронний сайт] / Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>

9. Сайт Міністерства соціальної політики України – [Електронний сайт] / Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/>

10. Соціальний захист інвалідів у цифрах і фактах. Бюлетень Міністерства праці та соціальної політики України, грудень 2006. – 39 с.

11. Соціальний захист інвалідів у цифрах і фактах. Бюлетень Міністерства праці та соціальної політики України, грудень 2007. – 65 с.

12. Птижанов А.С. «Общая психиатрия». Социально-трудовая реабилитация психически больных [Електронний сайт] / сайт ФГБНУ НЦПЗ – Режим доступу: <http://www.psychiatry.ru/lib/54/book/28/chapter/109>

References

1. Derzhavna dopovid «Pro stanovyshe invalidiv v Ukraini ta osnovy derzhavnoi polityky shchodo vyrishennia problem hromadian z osoblyvymy potrebamy». – K.: Derzhavne pidpriemstvo «SOTSINFORM», 2002. – 160 s.
2. Zakon Ukrainy «Pro dobrovolne obiednannia terytorialnykh hromad» – [Elektronnyi sait] / Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
3. Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia koshtiv Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy, vydilenykh Ministerstvu molodi ta sportu Ukrainy na rozvytok sportu sered osib z invalidnistiu ta yikh fizkulturno-sportyvnu rehabilitatsiiu. Rakhunkova palata. Kyiv, 2019. – [Elektronnyi sait] / Rezhym dostupu: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/3-1_2019/Zvit_3-1_2019.pdf
4. Istorychni aspekty stanovlennia sluzhby medyko-sotsialnoi-ekspertyzy zhyttiedialnosti osib z osoblyvymy potrebamy v Ukraini [Elektronnyi sait] / sait Vinnytskoho oblasnoho tsentru medyko-sotsialnoi ekspertyzy – [Elektronnyi sait] / Rezhym dostupu: <http://vinmse.vn.ua/history/>
5. Kolupaieva A.A. Inklyuzivna osvita: realii i perspektyvy: Monohrafiia. – K.: «Sammit-Knyha», 2009. – 272 s.: il. – (Seria «Inklyuzivna osvita»)
6. Normatyvno-pravova baza: shchodo diialnosti tsentriv sotsialnykh sluzhb dlia molodi / Uporiadnyky: Drapushko R.H., Tolstoukhova S.V., Shatokhina O.K., Petrova S.A., – K.: UDTSSM. – 1999. – S.200
7. Obukhovska A.T. Diialnist psykholoho-medyko-pedahohichnykh konsultatsii v umovakh intehratsii ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy – Elektron. dani. – Kyiv, Ukrainskyi NMTs praktichnoi psykholohii i sotsialnoi roboty, 2013. – 1 elektron. opt. dysk (CD-ROM), 12 sm
8. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Natsionalnu stratehiu reformuvannia systemy instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei na 2017–2026 roky ta plan zakhodiv z realizatsii yii I etapu» – [Elektronnyi sait] / Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>
9. Sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy – [Elektronnyi sait] / Rezhym dostupu: <https://www.msp.gov.ua/>
10. Sotsialnyi zakhyist invalidiv u tsyfrakh i faktakh. Biuletyn Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy, hruden 2006. – 39 s.
11. Sotsialnyi zakhyist invalidiv u tsyfrakh i faktakh. Biuletyn Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy, hruden 2007. – 65 s.
12. Tyhanov A.S. «Obshchaia psykhiatryia». Sotsialno-trudovaia reabilytatsiia psykhychesky boľnykh [Elektronnyi sait] / sait FGBNU NTsPZ – Rezhym dostupu: <http://www.psychiatry.ru/lib/54/book/28/chapter/109>

Ostrolutska L.I.,

postgraduate, Borys Grinchenko Kyiv University, Institute of Human Sciences, chair of social education and social work,
education coordinator of the Kyiv City Center for Social Services for the Family, children and youth,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6732-7863>, larissasm@ukr.net

Ukraine, Kyiv

**STAGES OF THE REHABILITATION'S DEVELOPMENT CENTERS FOR CHILDREN
AND YOUTH WITH DISABILITIES DURING THE INDEPENDENCE OF UKRAINE**

The article considers the stages of development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities during the independence of Ukraine. The focus is on the use of rehabilitation centers for children and youth with disabilities. The purpose of this article is to reveal the meaningful and dynamic characteristics of the stages of development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities during the independence of Ukraine. Ways to improve the organizational, meaningful and methodological support for the creation of social and rehabilitation services for children and youth with disabilities on the basis of the local community are presented. The process of development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities during the independence of Ukraine is analyzed. The stages of development of rehabilitation centers for children and youth with disabilities during the independence of Ukraine have been identified.

Key words: *rehabilitation, social rehabilitation, medical rehabilitation, psychological and pedagogical rehabilitation, professional rehabilitation, rehabilitation centers, children and youth with disabilities.*

УДК 37:378.147:355:356

Райко В.В.,*професор, д.пед.н., професор кафедри прикордонної безпеки
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, sergejraiko@ukr.net***Тушко К.Ю.,***доцент, к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, kltushko@ukr.net***Дияк В.В.,***доцент, к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, vadimd09@gmail.com***Топольницька Г.Ю.,***доцент, к.психол.н., доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, topgalina@gmail.com***Совва С.М.,***к.пед.н., ст. викладач кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, sovva.sergiej@ukr.net
Україна, м. Хмельницький*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Проаналізовано проблеми сучасної вищої освіти на рівні світового та українського суспільства. Подано та розкрито зміст ключових тенденцій функціонування системи вищої освіти в Україні. Представлено основні методи та технології щодо удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників: генеративний діалог, тренінгові технології Енерджайзінгу та Айсбрейкінгу, STEM-освіта, AR-технології. Здійснено аналіз наукових праць, присвячених темі наукової статті. Сформульовано висновки наукового пошуку та визначено перспективи подальших досліджень у контексті запропонованої проблеми.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, професійна підготовка, технології та методи, сучасні тенденції, науково-педагогічні працівники.

Постановка проблеми. У функціонуванні суспільства такий соціально-політичний інститут як держава повинен враховувати, в першу чергу, його вимоги або як прийнято висловлюватись – запити цього суспільства. Соціум як єдиний організм і водночас система, чутливо реагує на усі зміни, що відбуваються в його фундаментальних інститутах та організаціях. Освіта належить до таких базових соціальних інститутів. Завданням освіти завжди була якісна підготовка майбутніх фахівців. Це завдання залишається актуальним і донині, проте зазнають змін такі інститути як армія, як економіка, правова система, культура. Соціальні спільноти розвиваються у різних напрямках: від толерантного сприйняття різних культур, націй та релігій, що породжує теорію мультикультуралізму до сегрегативних настроїв, що представляють ідеї національного або культурного відокремлення. Від надання високого статусу так званим «гуманітаріям» і до абсолютного їх знецінення. Щодо економіки, то процес глобалізації зруйнував обмеження щодо того, у якій країні займатись підприємництвом, без отримання громадянства цієї країни. Чимало вкрай важливих процесів відбувається у світовій спільноті, проте проблема підготовки компетентних фахівців залишається актуальною.

Мета роботи – проаналізувати та розкрити сучасні тенденції у підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналіз наукових праць з теми дослідження. Проблемою підготовки майбутніх офіцерів прикордонного

відомства займалось чимало дослідників, і військові педагоги, і цивільні. Аналізувались різноманітні аспекти цієї підготовки: від професійної компетентності офіцера-прикордонника до рівня його мовної підготовки.

Варто згадати наукові праці В. Балашова [1], І. Грязнова [4], О. Діденка [5], Д. Іщенка [7], В. Мірошніченко [9], В. Торічного [12] та багатьох інших.

Виклад основного матеріалу. Сучасні проблеми системи вищої освіти свідчать про те, що вона потребує так званого «перезавантаження», тобто оновлення.

Перша причина оновлення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців будь-якої галузі полягає у масштабах досягнень інформаційно-комунікаційної сфери. Представники сфери ІТ здатні створити програму для будь-чого, єдина проблема у їх професії – це пошук відповідної ідеї, що є прерогативою саме «гуманітаріїв».

Другою причиною є зростання обсягів інформаційного простору. Інформації стало занадто багато, з різними варіантами її представлення, пошуку, алгоритмів подачі, змісту. Сучасна людина потребує сформованості таких навичок, що допоможуть їй зорієнтуватись в наявній інформації, зрозуміти, яка інформація варта уваги, а яка є варіантом спотворення правдивих і достовірних джерел.

Третьою причиною є зміни на ринку праці, який, в свою чергу, реагує на зміни в економіці. Для сучасного роботодавця критерієм компетентного працівника є наявність диплому престижного закладу вищої освіти, а

його професійні та особистісні якості: чи здатний фахівець працювати в команді (корпоративна культура); чи здатний він налагоджувати взаємодію (конфліктність, комунікабельність); чи спроможний він оволодівати новими технологіями (у сфері комунікацій, до прикладу); чи здатний він здійснювати пошук інформації, її обробку, аналіз та синтез і багато інших мисленневих операцій (мова йде про рівень критичного мислення). Перераховані вище вимоги до фахівців є актуальними не лише для приватного сектору економіки. Державним організаціям такі працівники потрібні також, оскільки їх розвиток буде призупинено.

Зважаючи на ті виклики, котрі переживає сучасне світове суспільство, і перше чергу, мова йде про пандемію, яка змушує переглянути зміст суспільного договору у кожній державі світу (від високого рівня розвитку до низького), яка змінила статус держави як інституту і зробила її досить ліберальною і тих країнах, де вона ніколи такою не була. Сучасній світовій спільноті доводиться пристосовуватись до нових умов, зокрема: часткового призупинення глобалізаційних процесів, перелаштування освітніх систем, перебудови економічних платформ і багато іншого.

У запропонованій статті, нами здійснено спробу проаналізувати, яким чином змінити систему вищої військової освіти за наявності поданих вище викликів, зокрема про зміни у професійній підготовці майбутніх офіцерів прикордонного відомства України.

Прикордонна служба України є відомчою структурою, що належить до правоохоронної системи суспільства, тобто це державний соціальний інститут. Його значення полягає у лаконічному та досить змістовному твердженні: охорона та захист державних кордонів України. Така функція у сучасному світі є надзвичайно актуальною, тому що кордони держави є її невід'ємним атрибутом, по відношенню до цієї державної ознаки створено відповідний правовий фундамент, побудовано систему економічних, соціальних та культурно-національних взаємозв'язків як на внутрідержавному, так і на міжнародному рівнях.

Науково-педагогічні працівники, які є відповідальними за якість підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників отримали досвід нового виду їх професійного навчання: дистанційна освіта. Специфіка фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників полягає в тому, що у ній можна виокремити вогневу, правову, військово-прикордонну та гуманітарну підготовку. Усі ці різновиди підготовки повинні забезпечити фахівця набором професійних компетентностей щодо охорони та захисту будь-якого виду ділянки державного кордону; не допустити конфліктів із представниками різних культур, націй або релігій; розумно взаємодіяти із мешканцями прикордонних регіонів України, яких сміливо можна віднести до певної субкультури; налагодити професійний функціональний зв'язок із різними військовими та правоохоронними формуваннями в Україні.

Вищим військовим навчальним закладом, створеним для професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є Національна академія Державної прикордонної служби України (далі – НАДПСУ). Науково-педагогічним працівникам НАДПСУ з метою недопущення

епідемії у стінах навчального закладу, перенести освітній процес у дистанційну форму: як переважна більшість закладів вищої освіти, навчальні заняття проводились за допомогою програм, що дають змогу створити відеозв'язок, як-то: Zoom, Hangout та інші. Представники компаній протягом короткого часу удосконалили свої програмні продукти, що уможливило демонстрацію презентацій з екранів, відеоматеріалів, тестових завдань. Можна констатувати, що певні труднощі виникли із тими навчальними заняттями, метою яких є закріплення та повторення вивченого матеріалу, зокрема питання контролю за добросовісністю виконання завдань, якістю їх виконання. Переважна більшість викладачів вважає, що лише індивідуальні опитування є ефективним методом оцінки знань курсантів-прикордонників у дистанційній освіті.

Проте у випадку повернення до звичного режиму навчання, науково-педагогічним працівникам варто усвідомити, що вони є особами, які здатні успішно та якісно передати свій професійний та життєвий досвід, які передають свою суб'єктивну позицію щодо тієї чи іншої проблеми. Це, на наш погляд, є ключова сучасна тенденція в освіті – зміна ролі викладача в освітньому процесі. Цінувати будуть тих викладачів, які дійсно зможуть передати свої знання, які зможуть використати адекватні цьому завданню методи, засоби та прийоми.

У запропонованій публікації нами здійснено відбір тих, сучасних засобів, що є актуальними у підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників та інноваційними за своїм змістом. Такими є: генеративний діалог, тренінгові технології Енерджайзінгу та Айсбрейкінгу, STEM-освіта, AR-технології.

Проаналізуємо особливості використання поданих вище методів та технологій у підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників.

Генеративний діалог є методом, що сприяє діалогізації освітнього процесу. Проблема діалогізації в освіті покликана реалізувати принцип партнерства між викладачами і тими, кого навчають. Виникла ця проблема як відповідь на бажання викладачів дотримуватись авторитарного стилю у своїх професійній діяльності, а також самоутверджуватись за рахунок курсантів/студентів [13]. Теорія гуманізму спровокувала появу таких методів і технологій, що дають змогу майбутнім фахівцям наслідувати вже у своїй професійній сфері принципи співробітництва, партнерства, рівноправності, позиціонувати себе як демократичних працівників. Це є надзвичайно актуально для майбутніх офіцерів-прикордонників, оскільки вони у кадровій соціальній ієрархії прикордонної служби належать до управлінського сектору, тобто тих людей, котрі у своєму підпорядкуванні матимуть персонал. З персоналом потрібно вміти працювати, співпрацювати і грамотно взаємодіяти.

Генеративним діалогом є діалог, що породжує у курсантів фокусні погляди на те, що відбувається в соціально-політичному та економічному житті, тобто в об'єктивній реальності, на яку людина не має впливу; стимулює нові ідеї та інсайти; вміння формувати навколо себе команду підтримки для впровадження змін у майбутньому; створення відчуття щодо власної значущості та приналежності до реалізації стратегії (стратегії прикор-

донного відомства); покращити взаємодію та взаєморозуміння між працівниками та керівниками [10]. Використання генеративного діалогу у підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників необхідно на основі аналізу професійних ситуацій, присвячених проблемам взаємодії [8].

Наступним методом є тренінгова технологія. Популярність тренінгів полягає в тому, що є можливість занурити майбутнього фахівця у практику, іншими словами тренінг – це суцільні практичні завдання. Поширеною помилкою науково-педагогічних працівників є проведення тренінгів у формі інтерактивних лекцій, але за такого підходу цю організаційну форму тренінгом вважати не можна. Під час проведення тренінгів Енерджайзінгу та Айсбрейкінгу викладачі можуть використовувати весь існуючий педагогічний арсенал: від проблемно-ділових методів до імітаційного моделювання.

Айсбрейкінгом можна вважати тренінгові вправи, метою яких є реалізація зближення, у нашому випадку між курсантами-прикордонниками. Прийнято вважати айсбрейкер різновидом тієї інформації, що є життєво необхідною для курсантів, яка сприяє забезпеченню позитивної психолого-емоційної атмосфери, комфортної співпраці між майбутніми офіцерами-прикордонниками [11]. Завданням цієї технології є оцінка емоційного стану курсантів, з метою її подальшого коригування, усунення бар'єрів у взаємодії, сприяння «розкриттю» кожного учасника тренінгу [6]. Таким чином, можна стверджувати, що технологія айсбрейкінгу дає змогу налагодити співпрацю між усіма курсантами на початку навчального заняття будь-якої форми організації [16].

Технологія енерджайзінгу належить до інтерактивних методів і використовується переважно у професійній підготовці майбутніх фахівців. В основі цієї технології – використання вправ щодо переключення або загострення уваги курсантів під час розв'язання завдань на певних професійних аспектах. Доступним та спрощеним трактуванням технології енерджайзінгу є створення протягом навчальних занять або емоційно-напружених етапів, або навпаки розслаблених [2].

Проаналізовані вище технології та методи можна використовувати в освітньому процесі НАДПСУ для всіх існуючих спеціальностей, а ось технологію STEM-освіти доцільно застосовувати у підготовки курсантів за спеціальністю «теле- та радіокомунікації» та «автомобільний транспорт» [14]. STEM-освіта (STEM (S – science, T – technology – E-engineering – M-mathematics)) має іншу назву – технічна освіта [15]. Особливістю цієї технології є проектування завдань таким чином, щоб курсанти використовували навчальну інформацію не лише технічного напрямку, а й комбінували знання з математики, формальної логіки, культурології та сфери інформаційно-комунікаційних технологій [17]. Саме таке поєднання, на думку вчених, дасть високі результати у підготовці фахівців технічних спеціальностей [18].

Унікальність STEM-освіти полягає в тому, що така технологія дозволяє в курсантів-прикордонників формувати вміння ставити проблеми, формулювати дослідницькі завдання, визначати способи розв'язання таких завдань, використовувати знання у різних професійних ситуаціях, створювати оригінальні шляхи розв'язання

проблем. Ключова особливість технології полягає в навчанні курсантів використовувати науково-технічні знання у реальній професійній діяльності.

Ще одна технологія, котра варта уваги – AR-технологія, або технологія «доповненої реальності» (AR – augmented reality). З кінця 1992 року ця технологія знаходилась у неперервному розвитку, але нині набуває популярності у педагогічній сфері. Враховуючи досвід закордонних науковців, а також існуючі напрацювання вітчизняних вчених, можемо стверджувати, що AR-технологія дає змогу візуалізувати навчальний матеріал [3]. У педагогіці зазначена технологія дає змогу поширити так звану «доповнену реальність» на процеси створення навчальних та навчально-методичних матеріалів, поступово переходити від ігрових методів до навчальних. Прикладами продуктів AR-технології в освітній діяльності курсантів-прикордонників є AR-підручники, AR-додатки, AR-книги, AR-карти тощо. Узагальнено, AR-технологію можна вважати, найсучаснішим способом візуалізації навчальної інформації, що варто використовувати з метою формування науково-дослідницьких умінь та навичок, розвитку емоційного інтелекту, покращення процесів пам'яті та уваги, організації полеміки та дискусій щодо аналізу певних професійних ситуацій, створення власних професійних проектів (модель поведінки на первинній посаді у прикордонному відділі) тощо.

Отож, нами здійснено спробу виокремлення та аналізу тих сучасних тенденцій, що є актуальними для змісту вищої військової освіти, зокрема у підготовці майбутніх офіцерів прикордонного відомства.

Сучасна педагогіка володіє чималим арсеналом методів, прийомів, засобів та технологій, завданням яких є удосконалення змісту освіти. Проте ефективність результату залежить не лише від інновації, а здебільшого від того наскільки майстерно, адекватно її використовують науково-педагогічні працівники.

Висновки. Зміст професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників потребує ретельного відбору, компонування, логічного та грамотного викладу представниками науково-педагогічного складу. Саме від якості підготовки залежить якість функціонування цілого відомства. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень може бути аналіз зарубіжного досвіду щодо модернізації змісту освіти їх військових фахівців, впровадження інновацій в освітній процес із поєднанням з традиційними методами та технологіями.

Література

1. Балашов В.А. *Формирование профессиональных качеств у слушателей-пограничников в процессе профессионального обучения: дисс.... канд. пед. наук: 20.02.02. – Хмельницький, 1996. – 263 с.*
2. Балик Н.Ф., Шмигир Г.П. *Підходи та особливості сучасної STEM-освіти. Фізико-математична освіта: науковий журнал. 2017. Випуск 2(12). С.26-30*
3. Гончарова Н.О. *Візуалізація навчальної інформації через використання технології доповненої реальності. Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2019 року / М-во освіти і науки України; М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 2019*

4. Грязнов І.О. Теоретико-методичні засади морального виховання майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2005. – 40 с.

5. Діденко О.В. Психолого-педагогічні чинники професійного навчання офіцерів управління органів охорони державного кордону. Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 738. Педагогіка та психологія / наук. ред. Руснак І.С. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. С.37-44.

6. Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для суддів-викладачів. – К.: ФОРТ Демчинський О.В., 2017. – 64 с.

7. Іщенко Д.В., Філіпов А.Ф. Основи військової педагогіки. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2002. – 106 с.

8. Клепко С.Ф. Філософія освіти у європейському контексті. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 238 с.

9. Мірошніченко В.І. Формування правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом поглиблення правових знань. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка. – 2015. – Вип. 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2015_5_14.

10. Соломадин І. Диалог в образовании, образование как диалог. Американська філософія освіти очима українських дослідників. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 грудня 2005 р. – Полтава, 2005.

11. Сухорукова Г. Інтерактивна взаємодія суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності в педагогічному процесі. Методика навчання інформатики та ІКТ. – № 4. – 2012. – С.27-31.

12. Шорічний О.В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання: монографія. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 536 с.

13. Burbules N. Dialogue in Teaching: Theory and Practice. – N.-Y., 1993.

14. Bybee R.W. The case for STEM education: Challenges and opportunities. [Електронний ресурс] // Arlington, VA: National Science Teachers Association Press. 2013. URL: <http://static.nsta.org/files/PB337Xweb.pdf>.

15. Carnevale A.P., Smith N., Melton M. STEM. Executive summary. [Електронний ресурс]. 2014. URL: <https://cew.georgetown.edu/wp-content/uploads/2014/11/stem-execsum.pdf>.

16. DIALOGUE BOX. Підходи та практики з молодіжних проєктів для порозуміння та діалогу: збірка матеріалів та методик – Інша освіта, 2015. – 83 с.

17. Digger W.E. Evolution of STEM in the United States. [Електронний ресурс] / 6th Biennial International Conference on Technology Education Research, Gold Coast, Queensland, Australia. 2010. URL: <http://www.iteea.org/Resources/PressRoom/AustraliaPaper.pdf>.

18. Marginson S., Tytler R., Freeman B., Roberts K. STEM: Country comparisons: Final report. [Електронний ресурс] // Australian Council of Learned Academies. Melbourne: 2013. URL: <http://dro.deakin.edu.au/eserv/DU:30059041/tytlerstemcountry-2013.pdf>.

References

1. Balashov V.A. Formation of professional qualities in students-border guards in the process of professional training: diss.... cand. ped. Science: 20.02.02. – Kіmelnytsky, 1996. – 263 p.

2. Balyk N.R., Schimiger G.P. Approaches and features of modern STEM-education. Physical and mathematical education: scientific journal. 2017. Issue 2 (12). Pp. 26-30

3. Goncharova N.O. Visualization of educational information through the use of augmented reality technology. Information technologies in culture, art, education, science, economy and business: materials of the International scientific-practical conference, April 18-19, 2019 / Ministry of Education and Science of Ukraine; City of Culture of Ukraine; Kiev. nat. University of Culture and Arts. – Kyiv: KNUKIM Publishing Center, 2019

4. Gryaznov I.O. Theoretical and methodical principles of moral education of future officers of the State Border Guard Service of Ukraine: author's ref. dis. for science. degree of Dr. ped. Science: special. 13.00.07 «Theory and methods of education». Ternopil. nat. ped. Univ. V. Hnatyuk, – T., 2005. – 40 p.

5. Didenko O.V. Psychological and pedagogical factors of professional training of officers of the state border guards. Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Vip. 738. Pedagogy and psychology / science. ed. Rusnak IS Chernivtsi: Chernivtsi National University. Univ., 2015. S. 37-44.

6. Interactive teaching methods. Practical advice for teaching judges. – К.: ФОРТ Демчинський О.В., 2017. – 64 с.

7. Ishchenko D.V., Filipov A.F. Fundamentals of military pedagogy. – Kіmelnytsky: NADPSU Publishing House, 2002. – 106 p.

8. Klepko S.F. Philosophy of education in the European context. – Poltava: POIPPO, 2006. – 238 p.

9. Miroshnichenko V.I. Formation of legal culture of future border guards by deepening legal knowledge. Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogy. – 2015. – Vip. 5. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2015_5_14.

10. Solomadin I. Dialogue in education, education as dialogue. American philosophy of education through the eyes of Ukrainian researchers. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference December 22, 2005 – Poltava, 2005.

11. Sukhorukova G. Interactive interaction of subjects of educational and cognitive activity in the pedagogical process. Methods of teaching computer science and ICT. – № 4. – 2012. – P. 27-31.

12. Torichny O.V. Theory and practice of formation of military-special competence of future border guards in the learning process: monograph. – Kіmelnytsky: Publishing house of NADPSU named after B. Kіmelnytsky, 2012. – 536 p.

13. Burbules N. Dialogue in Teaching: Theory and Practice. – N.-Y., 1993.

14. Bybee R.W. The case for STEM education: Challenges and opportunities. [Електронний ресурс] // Arlington, VA: National Science Teachers Association Press. 2013. URL: <http://static.nsta.org/files/PB337Xweb.pdf>.

15. Carnevale A.P., Smith N., Melton M. STEM. Executive summary. [Електронний ресурс]. 2014. URL: <https://cew.georgetown.edu/wp-content/uploads/2014/11/stem-execsum.pdf>.

16. DIALOGUE BOX. Підходи та практики з молодіжних проєктів для порозуміння та діалогу: збірка матеріалів та методик – Інша освіта, 2015. – 83 с.

17. Digger W.E. Evolution of STEM in the United States. [Електронний ресурс] / 6th Biennial International Conference on Technology Education Research, Gold Coast, Queensland, Australia. 2010. URL: <http://www.iteea.org/Resources/PressRoom/AustraliaPaper.pdf>.

18. Marginson S., Tytler R., Freeman B., Roberts K. STEM: Country comparisons: Final report. [Електронний ресурс] // Australian Council of Learned Academies. Melbourne: 2013. URL: <http://dro.deakin.edu.au/eserv/DU:30059041/tytlerstemcountry-2013.pdf>.

Raiko V.V.,

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Border Security of the National Academy State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytsky, sergejraiko@ukr.net

Tushko K.Yu.,

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy and Socio-Economic Disciplines National Academy of State Border Guard Service Of Ukraine named after B. Khmelnytsky, kltushko@ukr.net

Diak V.V.,

Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy and Socio-Economic Disciplines National Academy of State Border Guard Service Of Ukraine named after B. Khmelnytsky, vadimd09@gmail.com

Topolnytska G.Yu.,

Associate Professor, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Psychology and Moral and Psychological Support National Academy of State Border Guard Service Of Ukraine named after B. Khmelnytsky, topgalina@gmail.com

Sovva S.M.,

Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer at the Department of Pedagogy and Socio-Economic Disciplines National Academy of State Border Guard Service Of Ukraine named after B. Khmelnytsky, sovva.sergiej@ukr.net

Ukraine, Khmelnytsky

CURRENT TRENDS IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE OFFICERS OF THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE

The article is devoted to the problem of improving the content of professional training of future border guards. The problems of modern higher education at the level of world and Ukrainian society are analysed. The content of key trends in the functioning of the higher education system in Ukraine is presented and disclosed. The main methods and technologies for improving the content of professional training of future border guards are presented: generative dialogue, training technologies of Energy and Icebreaking, STEM-education, AR-technologies. The analysis of the scientific works devoted to a theme of scientific article is carried out. The conclusions of scientific research are formulated and prospects of further researches in the context of the offered problem are defined.

Key words: *future border officers, professional training, technologies and methods, modern tendencies, scientific and pedagogical workers.*

УДК 37.091.4:811

Раковська М.А.,*к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов**Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, maria.rakovskaya@gmail.com***Пустовойченко Д.В.,***викладач кафедри іноземних мов**Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, bacchante3@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Стаття присвячена дослідженню проблеми міжкультурної комунікації як складової професійної мобільності майбутніх фахівців засобами іноземної мови. Розглянуто спектр напрямків формування міжкультурної комунікативної компетентності під час вивчення іноземних мов. На основі огляду виявлено, що формування комунікативних навичок на сучасному етапі передбачає розвиток комунікативної компетенції майбутніх фахівців. Викладено принципи та підходи, які покладено в основу формування професійної комунікативної мобільності. Окреслено контекст міжкультурної комунікації, як галузі наукових досліджень, що має виражений міждисциплінарний характер і постає складовим компонентом у професійній підготовці майбутніх спеціалістів засобами іноземної мови.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна компетентність, комунікативна компетентність, професійна мобільність, комунікативна мобільність, професійна компетенція, іноземні мови.

Постановка проблеми. Процеси міжкультурної інтеграції на національному та міжнародному рівнях зумовили модернізацію змісту мовної освіти в Україні. Мова служить засобом пізнання світогляду і одночасно мова є запорукою розкриття унікальності та оригінальності власної національної ідентичності та історичних досягнень представників інших культур.

На сьогоднішній день соціокультурний контекст вивчення іноземних мов у системі мовної освіти значно змінився. Професійне значення на ринку праці в цілому значно зросло, що призвело до посилення мотивації до вивчення мов міжнародного спілкування. Вивчення мови як засобу спілкування та прихильності до духовної спадщини досліджуваних країн та народів стало пріоритетним завданням. Сучасна мовна освіта вимагає міждисциплінарної інтеграції, багаторівневості, мінливості, орієнтації на міжкультурний аспект оволодіння мовою.

Розвинена професійна мотивація є найважливішим фактором формування мотивації навчальної діяльності майбутніх фахівців у різних галузях. Доцільно розглянути формування мотиваційної основи для розвитку компетентності з вивчення іноземних мов з точки зору ролі професійної мотивації у формуванні мотивації навчання, оскільки іншомовна компетентність трактується в контексті професіоналізму. Удосконалення нових технологій на новому етапі розвитку полікультурного суспільства вимагає наявності професійно мобільних фахівців, орієнтованих на суміжні сфери професійної діяльності, що може бути реалізовано через розвиваючий ресурс полікультурної освіти, головним інструментом якого є іноземна мова, оскільки вивчення іноземних мов – це процес становлення активного міжкультурного співрозмовника і спосіб розвинути професійне мислення майбутнього фахівця.

Метою цієї статті є вивчення міжкультурної комунікації як складової професійної комунікативної мобіль-

ності майбутніх фахівців. Професійна мобільність майбутнього спеціаліста визначає готовність до професійної діяльності і, в свою чергу, обумовлена успішною реалізацією міжкультурної комунікативної компетенції, що дозволяє налагодити контакт з іноземними комунікаторами, вивчити їх культурні цінності, звичаї, традиції тощо.

Виклад основного матеріалу. Вивчення іноземної культури починається з вивчення мови. Процес вивчення іноземної культури йде від мовних структур до пізнання і розуміння культури. Однак іноземну мову можна зрозуміти лише у порівнянні з рідною культурою, із знаннями, якими вже студенти оволоділи.

Лінгвокраїнознавча компетенція є невід'ємною частиною міжкультурної компетенції, але ці два поняття не тотожними. Лінгвокраїнознавча компетенція – це здатність використовувати систему національно кодифікованих фонічних знань про країну мови, яка вивчається, а міжкультурна компетенція – це здатність будувати адекватне спілкування за допомогою набутих фонічних знань.

Одним з найважливіших напрямків людської діяльності є професійна діяльність. Таким чином, вивчення професійної мобільності як інтегрованої характеристики особистості, що визначає готовність до професійної діяльності, є дуже важливим завданням. І це особливо актуально в умовах сучасної освіти при переході до системи навчання.

У системі професійної освіти у формуванні навчальної мотивації найважливішу роль відіграють мотиви професійної діяльності. Розвинена професійна мотивація є найважливішим фактором формування мотивації навчальної діяльності майбутніх фахівців у різних галузях. Доцільно розглянути питання формування мотиваційної основи для розвитку компетентності з вивчення іноземних мов з точки зору ролі професійної мотивації у формуванні мотивації навчання, оскільки іншомовна компе-

тенція іноземної мови трактується в контексті професіоналізму спеціаліста. Праці з історичного аспекту проблеми професійної мобільності в освіті та науці присвячені роботі таких вчених, як І. Вишнеградський, Б. Гершунський та інші. Важливо окреслити погляди науковців щодо необхідності вивчення іноземної мови через вивчення елементів культури, що відображено у наукових працях О. Тернопільської, Ю. Пасова, П. Сисова, В. Сластьоніна та інших.

Процеси міжкультурної інтеграції на національному та міжнародному рівнях призвели до модернізації змісту мовної освіти в Україні. Мова виступає засобом пізнання картини світу, прихильності до цінностей, створених іншими народами. Знання іноземних мов сприяє процесу розширення світогляду особистості студента, активізації культурного розвитку світу, розуміння інших суспільств та народів, що сприяє спілкуванню культур та професійному зростанню та вдосконаленню знань учнів. Основна мета навчання іноземних мов у вищій освіті – формування та розвиток навичок та вмій спілкування іноземною мовою, що передбачає досягнення студентами рівня комунікативної компетентності, який був би достатнім для спілкування у певних сферах спілкування.

Одним з найважливіших напрямків людської діяльності є професійна діяльність, що робить важливим вивчення професійної мобільності як інтегрованої характеристики особистості, що визначає готовність до професійної діяльності, що особливо важливо при переході до системи підготовки фахівців.

Комунікація – це соціально обумовлений процес обміну інформацією різного характеру та змісту, цілеспрямовано передається різними засобами і має на меті досягти взаєморозуміння між партнерами відповідно до певних правил та норм.

Міжкультурна комунікація – це спілкування людей, що представляють різні культури. На думку Е.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова, поняття «міжкультурне спілкування» – адекватне розуміння двох учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур [1].

Міжкультурна комунікація – це форма спілкування двох або більше представників різних культур, в ході якої відбувається обмін інформацією та культурними цінностями взаємодіючих культур. Використання іноземних мов як засобу міжнародного спілкування сьогодні неможливе без ретельного та різноманітного знання культури носіїв цих мов, національного характеру, світогляду, традицій. Тільки поєднання мови та культури – забезпечує плідну комунікацію [6].

Процес міжкультурної комунікації є специфічна форма діяльності, яка не обмежується тільки знаннями іноземних мов, а вимагає також знання матеріальної і духовної культури іншого народу. Вивчення іноземних мов та їх використання як засобу міжнародного спілкування сьогодні неможливо без глибокого і різнобічного знання культури носіїв цих мов, їхнього менталітету, національного характеру, способу життя, бачення світу, звичаїв, традицій тощо. Тільки поєднання цих двох видів знання – мови і культури – забезпечує ефективне та плідне спілкування [4].

Міжкультурна комунікація – це форма спілкування

двох або більше представників різних культур, в ході якої відбувається обмін інформацією та культурними цінностями взаємодіючих культур. Використання іноземних мов як засобу міжнародного спілкування сьогодні неможливе без ретельного та різноманітного знання культури носіїв цих мов, національного характеру, світогляду, традицій. Тільки поєднання мови та культури – забезпечує плідну комунікацію [7].

Процес міжкультурного спілкування – це специфічна форма діяльності, яка не обмежується знаннями іноземних мов, але також вимагає знання матеріальної та духовної культури іншого народу. Вивчення іноземних мов та їх використання як засобу міжнародного спілкування сьогодні неможливе без глибокого та різноманітного знання культури носіїв цих мов, їх менталітету, національного характеру, способу життя, світогляду, звичаїв, традицій та більше. Тільки поєднання мови та культури – забезпечує плідну комунікацію [6].

Міжкультурна комунікативна компетенція – це здатність налагоджувати стосунки з представниками різних культур, навіть із середнім володінням іноземною мовою, заснованою на розумінні та дотриманні загальнолюдських правил і норм поведінки, що становлять міжнародний етикет спілкування. Міжкультурна комунікативна компетенція дозволяє людям встановлювати стосунки з представниками інших культур, визнавати їх культурні цінності. Процес вивчення іноземної мови спрямований на формування елементів загальнокультурних та професійних компетентностей. Саме поєднання цих компетенцій у майбутньому визначатиме рівень підготовки майбутніх фахівців, ступінь їхньої готовності до професійного самовизначення та професійної діяльності.

Процес вивчення іноземної мови спрямований на формування елементів загальнокультурних та професійних компетентностей. Саме поєднання цих компетенцій у майбутньому визначатиме рівень підготовки майбутніх фахівців, ступінь їхньої готовності до професійного самовизначення та професійної діяльності.

Професійна мобільність та компетентність взаємозалежні. Професійні компетенції, які є основою професійної компетентності, є фактором формування професійної мобільності, а професійна мобільність сприяє формуванню професійної компетентності.

У найбільш загальній формі професійна мобільність характеризує готовність і здатність працівника до соціально-психологічних та функціонально-статусних змін, а точніше – до інноваційних перетворень себе та оточуючого суспільства. Очевидно, що розвиток цієї якості у майбутніх фахівців є одним із найважливіших завдань професійної школи. Вирішення цієї проблеми можливе за умови її формування у самих викладачів [5].

Безперечно, культурний бар'єр може стати справжнім фактором, який перешкоджає взаєморозумінню учасників спілкування та для його подолання, необхідно підготувати учнів до реального спілкування іноземною мовою з носіями мови Лінгвокраїнознавчий та міжкультурний аспекти є вкрай важливими і пріоритетними у вивченні іноземної мови.

Метою викладання іноземної мови для майбутніх фахівців повинно бути оновлення вмій та навичок, які дозволять майбутнім фахівцям ефективно здійснювати

професійну діяльність у своїй галузі: працювати з іноземною літературою, брати участь у дискусіях іноземною мовою, виконувати усний чи письмовий переклад професійних літератур, вести навчальну та ділову документацію, що стосується професійної сфери. Робота студентів з окресленої дисципліни дозволяє краще сприймати інформацію із зарубіжних джерел, розуміти теоретико-методологічні положення та принципи, і, звичайно, сприяє професійному зростанню та вдосконаленню знань студентів. Одним із етапів формування міжкультурної компетентності повинні бути навчальні вправи комунікативного та дослідницького характеру.

Будь-які знання без практичного закріплення будуть марні. Такими вправами можуть бути: відпрацювання мовних одиниць і граматичних структур в діалогових ситуаціях, які максимально наближені до реальних для культури даної країни; лінгвістичний і лінгвокраїнознавчий аналіз автентичних матеріалів, починаючи від друкованих видань і закінчуючи новинами національних каналів країни, мова якої вивчається; реальне спілкування з іноземними комунікантами за наявності необхідних технічних засобів; дослідницькі та творчі проекти, що пов'язані з досліджуваними темами та лінгвокраїнознавчий аналіз цієї інформації [1, с.46].

Для майбутнього фахівця іноземна мова виступає інструментом виробництва і є частиною культури. Рівень знання іноземної мови студентом визначається не тільки безпосереднім контактом з його викладачем. Дуже важливо на заняттях з іноземної мови створювати обстановку реального спілкування, активно використовувати іноземні мови в природних ситуаціях. Це можуть бути наукові дискусії іноземною мовою з залученням іноземних фахівців, реферування та обговорення іноземної наукової літератури, читання окремих курсів іноземною мовою, участь студентів у міжнародних конференціях, робота перекладачем, що як раз і полягає в спілкуванні, контакті, здатності зрозуміти і передати інформацію. Необхідно розвивати позааудиторні форми спілкування: клуби, гуртки, відкриті лекції [6, с.27].

Професійна мобільність – це критерій оцінки ефективності професійного розвитку фахівця. Важливими чинниками компетентності людини є якісна здобута нею освіта, накопичений життєвий досвід, здатність професійно застосовувати знання на практиці. Вивчення іноземних мов у контексті міжкультурної парадигми має великий потенціал розвитку особистості. Знання іноземних мов сприяє процесу розширення світогляду особистості, активізації культурного розвитку світу, професійного зростання та вдосконалення знань майбутніх фахівців.

Необхідно визначити такі фактори, які сприяють розвитку міжкультурної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців у процесі вивчення іноземної мови та позитивно впливають на формування їх готовності до майбутньої професійної діяльності: створення освітнього середовища; стимулювання потреби в саморозвитку та самовдосконаленні; інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет.

В освітньому процесі доцільно враховувати наступні рекомендації при викладанні іноземної мови для майбутніх фахівців: 1) визначити професійну значущість

іноземної компетентності; 2) забезпечити успішність іноземної комунікативної діяльності студентів; 3) організувати навчальну, практичну та практичну діяльність студентів, а саме участь у наукових конференціях, семінарах, тренінгах із фахівцями в певних галузях, під час яких, студенти можуть проявити себе в процесі іноземного спілкування.

Процес міжкультурного спілкування – це специфічна форма діяльності, яка не обмежується знаннями іноземних мов, але також вимагає знання матеріальної та духовної культури іншого народу. Вивчення іноземних мов та їх використання як засобу міжнародного спілкування сьогодні неможливе без глибокого та різноманітного знання культури носіїв цих мов, національного характеру, способу життя, світогляду, звичаїв, традицій тощо.

Поняття «професійна мобільність» характеризується категорією адаптації, а саме готовністю до професійної діяльності, засвоєнням її змісту та форми на рівні, достатньому для самостійної роботи, готовності прийняти систему цінностей, характерних для цього прошарку суспільства [5].

Для успішного формування професійної мобільності необхідно виявити особистісні характеристики, що забезпечують мобільність людини. Грамотне володіння іноземною мовою дозволяє майбутньому спеціалісту ефективно здійснювати професійну діяльність у своїй галузі: працювати з іноземною літературою, робити доповідь чи повідомлення, брати участь у дискусії іноземною мовою, виконувати усний чи письмовий переклад літератури в професійних цілях.

Грамотне володіння іноземною мовою дозволяє майбутньому спеціалісту ефективно здійснювати професійну діяльність у своїй галузі: працювати з іноземною літературою, робити доповідь чи повідомлення, брати участь у дискусії іноземною мовою, виконувати усний чи письмовий переклад літератури в професійних цілях. Це значно підвищить рівень мовної підготовки майбутнього фахівця. Робота студентів з окресленої дисципліни дозволяє їм краще сприймати інформацію з іноземних джерел, розуміти теоретико-методологічні положення, і звичайно, сприяє професійному зростанню та вдосконаленню знань.

Висновки. Одним із способів підготовки майбутніх фахівців різних галузей до міжкультурного спілкування виступає іноземна підготовка. Навчальна програма повинна містити культурологічний компонент, на основі якого формується міжкультурна комунікативна компетентність, важливими чинниками якої є якісна освіта, отримана нею, накопичений життєвий досвід, здатність професійно застосовувати знання на практиці. Відкритий освітній простір сприяє мобільності, а професійна мобільність є критерієм оцінки ефективності професійного розвитку майбутніх фахівців.

Вивчення іноземних мов у контексті міжкультурної парадигми має великий потенціал для розвитку інтегративної особистості, що, в свою чергу, дає змогу зрозуміти культуру та світогляд іноземної мови. Міжкультурна комунікативна компетентність дозволяє виходити за межі власної культури та перетворюватись на міжкультурну особистість, не втративши культурної ідентичності. Успішна реалізація міжкультурної комунікативної

компетентності дозволяє встановлювати контакт з іншомовними комунікантами, визнавати їхні культурні цінності. Для розвитку міжкультурної компетентності майбутніх фахівців найбільш ефективною є реалізація культурного підходу, заснованого на комунікативній методології, що дає можливість майбутнім фахівцям завдяки вивченню іноземних мов і культур інших країн, набувати комунікативних навичок і досвіду міжкультурної комунікації.

Література

1. Артемчук П.О. Про сучасні підходи до вивчення і викладання іноземних мов // *Рідна школа*, 2003. – № 9. – С. 46.
2. Верещазин Е.М., Костомаров В.Т. *Язык и культура*. – М., 1993. – 246 с.
3. Рудик П.А. *Мотивы поведения деятельности* / П.А. Рудик. – М., 1988. – 136 с.
4. Сайтарли І.А. *Культура міжособистісних стосунків: Навч. посібн.* / І.А. Сайтарли. – К: Академвидав, 2007 – 240 с.
5. Сушенцева Л.Л. *Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних закладах: теорія і практика: монографія / за ред. Н.Т. Ничкало. Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 439 с.*
6. Паратухіна Ю.В. *Деловые и межкультурные коммуника-*

ции: учебник и практикум для академического бакалавриата / Ю.В. Паратухина, З.К. Авдеева. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 324 с.

7. Тер-Минасова С.Г. *Язык и межкультурная коммуникация*. – М., 2000. – 624 с.

References

1. Artemchuk P.O. *Pro suchasni pidhody do vyvchennya i vykladannya inozemnyh mov* // *Ridna shkola*, 2003. – # 9. – S. 46.
2. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. *Yazyk i kultura*. – M., 1993. – 246 s.
3. Rudik P.A. *Motivy i povedeniya deyatelnosti* / P.A. Rudik. – M., 1988. – 136 s.
4. Saytarly I.A. *Kultura mizhosobistsnyh stosunkiv: Navch. posibn.* / I.A. Saytarly. – K: Akademvidav, 2007 – 240 s.
5. Sushentseva L.L. *Formuvannya profesiinoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u profesiino-tekhnichnykh zakladaх: teoriia i praktyka: monohrafiia / za red. N.T. Nychkalo. Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAFN Ukrainy. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim, 2011. – 439 s.*
6. Taratuhina Yu.V. *Delovyye i mezhkulturnyye kommunikatsii: uchebnyk i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata* / Yu.V. Taratuhina, Z.K. Avdeeva. – M.: Izdatelstvo Yurayt, 2015. – 324 s.
7. Ter-Minasova S.G. *Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya*. – M., 2000. – 624 s.

Rakovska M.A.,

*Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor
of foreign languages department of Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, maria.rakovskaya@gmail.com*

Pustovoichenko D.V.,

*senior teacher of foreign languages department of Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University,
bacchante3@gmail.com*

Ukraine, Mykolaiv

INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE MOBILITY OF FUTURE SPECIALISTS

The article is devoted to the problem of intercultural competence as a component of professional communicative mobility of future specialists by means of foreign languages. It is revealed that the formation of communication skills at the present stage involves the development of students' communicative competence. The context intercultural communication is outlined. The spectrum of directions of intercultural communicative competence formation in the conditions of foreign language study by professional orientation is considered. The issues of intercultural communication development of future specialists in the process of studying foreign languages are outlined. The principles and approaches that underline formation of intercultural communicative competence are considered.

Key words: *intercultural communication, intercultural competence, communicative competence, professional mobility, communicative mobility, professional competence, foreign languages.*

УДК 37.032.2

Розвадовська Т.В.,

аспірантка кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова,
ORCID iD 0000-0003-0631-4417, rozvadovskatet@gmail.com

Україна, м. Київ

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті представлено критерії, показники та рівні сформованості відповідальності студентської молоді. Проаналізовано сучасні дослідження, які містять компонентний та критеріальний аналіз феномену відповідальності. Визначено такі критерії як: когнітивно-аксіологічний, рефлексивно-прогностичний, мотиваційно-емоційний, діяльнісно-операційний. Здійснено характеристику показників кожного критерію. Визначено рівні сформованості відповідальності студентської молоді: оптимальний, ситуативний та мінімальний.

Ключові слова: відповідальність, критерії, показники, студентська молодь.

Постановка проблеми. Нині в Україні тривають трансформаційні процеси в усіх ланках суспільного життя, а, отже, й потребують переосмислення поглядів на виховання дітей та молоді. Особлива увага приділяється вихованню студентської молоді, саме тому перед закладами вищої освіти постає вимога виховання відповідальних громадян, що здатні до свідомого вибору, розбудови здорових соціальних відносин, спрямування своєї діяльності на користь суспільству, що важливо для розвитку цього суспільства. Окрім того, сучасні реалії актуалізують значення вміння приймати рішення у нестандартних ситуаціях та брати за них відповідальність на себе. Відповідальна молода людина усвідомлює власний обов'язок перед іншими та суспільством загалом.

Актуальність цих завдань підтверджується такими державними документами як: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

Не зважаючи на те, що феномен відповідальності тривалий час досліджується багатьма вченими, завдання дослідження сутності цього поняття не втрачає своєї актуальності. Відомо, що студентська молодь є рушійною силою змін у суспільстві, оскільки саме в цьому віці формується самосвідомість особистості, вміння приймати рішення та нести за них відповідальність, бути відповідальним означає піклуватись про майбутнє. Для визначення форм та методів роботи зі студентською молоддю, які сприяють формуванню та розвитку відповідальності, важливим є обґрунтування критеріальної системи оцінки досліджуваного процесу та визначення показників сформованості відповідальності студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений нами аналіз сучасних досліджень які містять критеріальний та компонентний аналіз відповідальності свідчить, що, в основному, науковці поєднують компоненти (змістові напрямки) та критерії (як мірило оцінки відповідальності). Окрім того, здійснений аналіз, дозволив виокремити такі підходи до визначення структури відповідальності: компонентний підхід, компонентно-критеріальний та критеріальний. Такі науковці як М. Савчин та О. Патинок виокремлюють такі компоненти: когнітивний; афективно-мотиваційний чи мотиваційно-

афективний; поведінковий чи діяльнісно-поведінковий [3; 6, С.223-228]. Натомість, О. Гуменюк, виокремлює чотири компоненти, додаючи морально – духовний [2]. Підхід до визначення компонентів відповідальності В. Прядейна, вирізняється тим, що він містить шість компонентів: когнітивний; мотиваційний; емоційний; регулятивний; динамічний; результативний [5, С.32-35]. Такі науковці як Н. Басюк [1], В. Тернопільська [7], О. Юринець [10] у своїх працях обґрунтовують компонентно-критеріальний підхід. Виокремлюючи такі: когнітивний; компоненти емоційно-ціннісний або емоційно – мотиваційний; поведінковий або діяльнісний. До кожного компоненту науковці визначають критерії. До когнітивного компоненту належать такі критерії: знання про відповідальність та усвідомлення її місця у суспільстві [1]; стійкість знань про відповідальність та розуміння значення відповідальності у регуляції взаємовідносин [7]; знання про сутність відповідальності [10]. До емоційно-ціннісного або емоційно-мотиваційного: орієнтація на цінності суспільства, мотиви до діяльності [1]; стійкість таких внутрішніх мотивів як самореалізація, самоствердження тощо [7]; мотивація до самовдосконалення, емоційне ставлення до оточуючих та діяльності [10]. Критеріями поведінкового або діяльнісного компоненту є: виконання індивідуальних зобов'язань [1]; взаємозв'язок дій та їх наслідків [7]; відповідальні вчинки, здатність до рефлексії [10]. На думку дослідниці Т. Шиян [8] існує чотири компоненти: мотиваційний, гностичний, емоційно-вольовий, діяльнісно-поведінковий. Відповідно до компонентів дослідниця визначає такі критерії: пізнавальна активність, ціннісні орієнтації, здатність до саморегуляції, самостійність. Деякі науковці, зокрема В. Примака, виокремлює тільки критерії відповідальності, до них належать: пізнавальний, емоційний та діяльнісний [4]. Таким чином, здійснений аналіз критеріально-компонентний аналіз свідчить, що немає єдиного підходу до визначення структурних компонентів та критеріїв відповідальності.

Мета статті – обґрунтувати критерії, визначити та охарактеризувати показники сформованості відповідальності студентів, що можуть бути використані для діагностики рівня відповідальності студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Представлений аналіз сучасних педагогічних та психологічних досліджень

щодо компонентно-критеріальних засад сформованості відповідальності, дозволив визначити авторські критерії та показники сформованості відповідальності студентської молоді. Беручи за основу дослідження Н. Басюк, О. Гуменюк, В. Прядеїна, М. Савчина та О. Юринця, нами визначено такі критерії: когнітивно-аксіологічний; рефлексивно-прогностичний; мотиваційно-емоційний; діяльнісно-операційний. Кожен визначений нами критерій передбачає наявність показників. Дано характеристику вище визначених критеріїв та показників.

Когнітивно-аксіологічний критерій. Показниками якого є: розуміння сутності відповідальності; усвідомлення відповідальності як цінності; прийняття відповідальності як власної цінності. Для відповідальної діяльності є необхідним знання про відповідальність, наявність глибоких знань про неї, усвідомлення сутності відповідальності, що означає спроможність особистості діяти із встановленими правилами та вимогами суспільства без зовнішнього контролю. Наявність ціннісних орієнтирів істотно впливає на формування відповідальності студентської молоді, посеред інших цінностей, таких як вихованість, сміливість, терпимість, чесність, акуратність, відповідальність має визначатись як одна з найважливіших. Прийняття відповідальності як власної цінності впливає й на активність студентської молоді, її залученню відповідальних справ, оскільки молода людина усвідомлює власну відповідальність за процеси, що відбуваються у суспільстві та свою значущість у цих процесах. Показниками *рефлексивно-прогностичного критерію* є рефлексивність; емпатійність; спрямованість на соціально-значущий результат. На формування відповідальності впливає вміння аналізувати власні вчинки та діяльність, а також вчинки та діяльність інших людей. Розвинена рефлексія сприяє обдумуванню власної діяльності, плануванню та прогнозуванню наслідків своїх вчинків як для себе, так і для оточуючих, що дозволяє свідомо приймати відповідальність на себе за власний вчинок. Емпатійність сприяє розумінню інших людей, вмінню поставити себе на місце на іншого, зрозуміти його, а також спрогнозувати наслідки власних дій на цю людину. Емпатія дозволяє вступити в емоційний контакт з іншою людиною, сприяє відвертому спілкуванню, знижує упереджене ставлення, надає можливість спрогнозувати поведінку цієї людини та наслідки своїх дій. Спрямованість на соціально-значущий результат, дозволяє спрогнозувати з якою метою і чому студентська молодь приймає участь чи реалізовує відповідальну діяльність. Залученість та реалізація відповідальних справ повинна визначатись бажанням допомогти оточуючим, відчуттям власної значущості у суспільних змінах, а не отриманням особистого блага. Якщо метою є отримання особистого блага, це може привести до нехтування інтересів оточуючих.

До показників *мотиваційно-емоційного* критерію належать: Показниками мотиваційно-емоційного критерію є: соціально-значуща мотивація; позитивна емоційність; альтруїстичність. Соціально-значуща мотивація виявляється у бажанні бути частиною суспільства, умінні ставити інтереси оточуючих вище за свої. Що у свою чергу сприяє виконанню відповідальних справ, які мають на меті покращити рівень життя як кожного окремого члена суспільства, так і суспільства загалом. Важливу роль при

виконанні відповідальних справ відіграють позитивні емоції та емоційна замученість. Мотивацією до виконання відповідальної діяльності є відчуття позитивних емоцій. Натомість відсутність таких емоцій чи відчуття негативних сприяє зниженню активності студентської молоді. Альтруїстичність передбачає безкорисливе служіння іншим без очікування будь-якої винагороди, що сприяє зростанню студентської молоді як цілісної та відповідальної особистості. Альтруїстичність визначається нами як мотивація до здійснення та завершення відповідальної справи.

Показниками четвертого критерію, визначеному нами як *діялісно-операційний* є: самостійність та ініціативність; соціальна-активність; самоконтроль. Відповідальність передбачає самостійність у виконанні доручень чи справ, водночас студент повинен вміти оцінювати свої можливості і, у разі потреби, звернутись за порадою чи допомогою до більш досвідченої людини. Окрім того, самостійність передбачає відсутність зовнішнього контролю. При виконанні відповідальної справи, студент проявляє ініціативу, шукає та пропонує шляхи вирішення, у разі виникнення проблем, а також може сам ініціювати початок відповідальної справи чи діяльності. Виступаючи як ініціатор відповідальної справи, студент демонструє свою соціальну активність та небайдужість, відчуваючи власну відповідальність за процеси, що відбуваються у суспільстві. Будучи соціально активною, студентська молодь приймає інтереси суспільства, свого оточення та реалізовує їх через власну активність, яка сприяє соціальним перетворенням. Соціальна активність визначається зацікавленістю та пережиттям власної причетності до пошуку способів вирішення проблем суспільства. Під час активної діяльності, студентська молодь, спроможна самостійно прийняти рішення, обрати способи та засоби власної діяльності. Психолог Дж. Роттер, наголошував, що відповідальність тісно пов'язана із контролем та самоконтролем, який він визначав як локус контроль. На його думку, саме інфернальний локус контроль визначає здатність людини визнавати, що наслідки власних дій залежать від самої людини, а не зовнішніх обставин [9, С.341]. На нашу думку, локус контроль буде впливати на діяльність студентської молоді під час виникнення несподіваних або кризових ситуацій. Приймаючи те чи інше рішення, студентська молодь буде брати відповідальність на себе або перекладати на зовнішні обставини. Якщо студентська молодь перекладає відповідальність на зовнішні обставини, ми не можемо говорити про сформовану відповідальність.

Відповідно до визначених критеріїв та показників застосовуються рівневий підхід до оцінки сформованості даних показників. Під рівнем розуміється стійкість прояву, комплексність, тривалість та системність. Сформованість відповідальності студентської молоді визнаємо такими рівнями: оптимальний, ситуативний та мінімальний.

Висновки. Таким чином, визначені нами критерії та показники сформованості відповідальності студентської молоді слугують інструментарієм для діагностики рівня відповідальності студентської молоді. До подальших наших наукових розвідок належить визначення форм та методів роботи зі студентською молоддю, які будуть сприяти формуванню її відповідальності.

Література

1. Басюк Н.А. Формування почуття відповідальності у молодших школярів: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук; 13.00.07. Київ, 2005. 32 с.
2. Гуменюк О.Є. Рівні громадянської відповідальності та їх емпіричне вивчення у молоді. Психологія і суспільство. 2008. № 4. С.92-98.
3. Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. псих. наук; 19.00.07. Київ, 2008. 36 с.
4. Примак В.П. Формування громадянської відповідальності у курсантів вищих навчальних закладів: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук; 13.00.07. Луганськ, 2011. 33 с.
5. Прядейн В.П. Ответственность как системное качество личности: монография. Екатеринбург: Урал. гос.пед. ун-т, 2001. 209 с.
6. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ; Місто НВ, 2008. 280 с.
7. Тернопільська В.А. Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук; 13.00.07. Київ, 2003. 16 с.
8. Шиян Т.В. Формування відповідальності старшокласників у процесі факультативних занять гуманітарного профілю в загальноосвітніх навчальних закладах: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук; 13.00.07. Миколаїв, 2009. 22 с.
9. Шульц Д.П., Шульц С.Э. История современной психологии: пер. с англ. СПб.: Евразия, 1998. 528 с.
10. Юринець О.О. Формування педагогічної відповідальності у студентів педколеджу: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук; 13.00.04. Запоріжжя, 2010. 24 с.

References

1. Basyuk N.A. Formuvannya pochuttya vidpovidalnosti u molodshy'x shkol'yariv: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk; 13.00.07. Ky'viv, 2005. 32 s.
2. Gumenyuk O. Ye. R'ivni gromadyans'koyi vidpovidalnosti ta yix empyr'ichne vy'vchennya u molodi. Psy'xologiya i suspil'stvo. 2008. № 4. S. 92-98.
3. Patynok O.P. Stanovlennya vidpovidalnosti yak profesijno znachushihoyi yakosti social'nogo pracivny'ka: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. psy'x nauk; 19.00.07. Ky'viv, 2008. 36s.
4. Prymak V.P. Formuvannya gromadyans'koyi vidpovidalnosti u kursantiv vy'shih'x navchal'ny'x zakladiv: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk; 13.00.07. Lugans'k, 2011. 33 s.
5. Pryadeyn V.P. Otvetstvennost' kak sy'stemnoe kachestvo ly'chnosty': monografy'ya. Ekateryn'burg: Ural. gos. ped. un-t, 2001. 209 s.
6. Savchyn M.V. Psy'xologiya vidpovidal'noyi povedinky': monografiya. Ivano-Frankivs'k; Misto NV, 2008. 280 s.
7. Ternopil's'ka V.A. Formuvannya social'noyi vidpovidalnosti starshoklasny'kiv u pozanavchal'nij diyal'nosti: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk; 13.00.07. Ky'viv, 2003. 16s.
8. Shy'yan T.V. Formuvannya vidpovidal'nosti starshoklasny'kiv u procesi fakul'tatyvny'x zanyat' gumanitarnogo profilyu v zagal'noosvitnix navchal'ny'x zakladax: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk; 13.00.07. My'kolayiv, 2009. 22 s.
9. Shul'cz D.P., Shul'cz S.E. Y'story'ya sovremennoj psy'xologiy': per. s angl. SPb.: Evrazy'ya, 1998. 528 s.
10. Yurynec' O.O. Formuvannya pedagogich'noyi vidpovidal'nosti u studentiv pedkol'edzhu: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk; 13.00.04. Zaporizhzh'ya, 2010. 24 s.

Rozvadovska T.V.,

PhD student in Department of Social Pedagogy,

National Pedagogical Dragomanov University, ORCID iD 0000-0003-0631-4417, rozvadovskatet@gmail.com
Ukraine, Kyiv

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF MEASUREMENT OF THE RESPONSIBILITY OF STUDENT YOUTH

The article presents the criteria, indicators and levels of measurement of responsibility of student youth. Author analyzes the modern researches which contain component and criterion of responsibility; defines and characterizes criteria for such responsibilities as: cognitive – axiological, reflexive – prognostic, motivational – emotional, activity – operative; determines the levels of measurement of the responsibility of student youth such as: optimal, situational and minimal. The criteria, indicators and levels of measurement of responsibility of student youth presented in the article can use as a tool for diagnosing the level of responsibility of student youth.

Key words: criteria; indicators; responsibility; student youth.

Open Peer-Review Reviewer:

Вайнола Р.Х., д.пед.н., професор кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Сергієнко Н.О.,

*ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
natalia.serhienko@nure.ua*

Україна, м. Харків

МУЛЬТИМЕДІЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В НЕМОВНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано використання мультимедіа з метою інтенсифікації самостійної роботи при вивченні іноземної мови в немовних закладах вищої освіти. Визначено застосування традиційних форм самостійної роботи з інішомовним матеріалом при читанні і аудіюванні, що застосовуються сьогодні у вищій школі, Розкрито психолого-педагогічні основи організації самостійної роботи та розглянуто існуючі підходи до розуміння інформаційно-навчального середовища, виявлено психолого-педагогічні особливості, завдання, функції і умови навчально-методичного забезпечення ефективної організації самостійної роботи при вивченні іноземної мови, що проходить в такому середовищі. Наведені дидактичні принципи навчання та можливості використання мультимедіа як засобу інтенсифікації та індивідуалізації навчання. Теоретично обґрунтовано і експериментально виявлено критерії ефективності мультимедійної комп'ютерної програми, що сприяє інтенсифікації процесу самостійної роботи при читанні і сприйнятті мови на слух і формування міцних лексико-граматичних навичок, які забезпечують досить високий рівень самонавчання і самореалізації студентів, які вивчають іноземну мову.

Ключові слова: використанням мультимедіа, інтенсифікація самостійної роботи при вивченні іноземної мови, дидактичні принципи навчання, психолого-педагогічні основи організації самостійної роботи.

Постановка проблеми. Основна мета вищої освіти на сучасному етапі полягає в розвитку у студентів потреби в змінах та самоосвіті. Перетворення студента в суб'єкта, зацікавленого в перетворенні себе як особистості і майбутнього фахівця, обумовлює необхідність змінити не тільки зміст вищої освіти, а й тих умов, при яких воно реалізується – навчального супроводу освітнього процесу, його технологічного забезпечення, актуалізації самостійної діяльності студентів і викладачів в навчальному процесі вищої школи.

Застосування нових інформаційних технологій є одним із пріоритетних напрямків, що інтенсифікують процес навчання в вищій школі. Нові інформаційні технології, володіючи великим педагогічним потенціалом, дозволяють розглядати їх як перспективне середовище при організації самостійної роботи з вивчення іноземної мови, але в той же час, ще мало вивчені реальні можливості використання новітньої комп'ютерної техніки як одного з основних засобів інтенсифікації самостійної роботи при вивченні іноземної мови.

Нові підходи забезпечені науково-обґрунтованою системою дидактичних, інформаційних і технічних заходів, які допомагатимуть навчатися повно та цінніше проявити себе на відповідному етапі розвитку. Істотну роль тут має відіграти потенційно високі дидактичні можливості інформаційних навчальних систем із застосуванням мультимедіа.

Мультимедіа та мережеві технології – це ефективний засіб самонавчання іноземної мови. Однак для впровадження і ефективного використання цих нововведень в педагогічній діяльності, і, безпосередньо, в навчанні іноземних мов, потрібні методичні розробки. В даний

час розроблено і пропонується для навчання безліч мультимедійних навчальних програм, але практика показує, що ринок комп'ютерних навчальних програм переповнений різноманітною, не завжди якісною продукцією, що представляє сумнівну цінність з педагогічної точки зору. Рядовому користувачеві, який не має в своєму розпорядженні достатню інформацію про властивості та можливості комп'ютерного навчання, важко розібратися в цьому морі навчальних програм. Крім того, недостатня розробка теоретичної бази комп'ютерного самонавчання іноземними мовами веде або до завищення можливостей навчальних програм в уже згаданому процесі, або до приниження всіх позитивних результатів використання комп'ютерів в процесі самостійного вивчення іноземних мов.

Тому **актуальність теми статті** обумовлена використанням мультимедіа з метою інтенсифікації самостійної роботи при вивченні іноземної мови, яка стримується в значній мірі за допомогою комп'ютерної техніки, а також відсутністю достатньої кількості теоретично обґрунтованих і експериментально перевірених комп'ютерних програм. В цілому ж на даний момент склалася ситуація, коли, з одного боку, є невелика кількість теоретичних досліджень психолого-педагогічної теорії комп'ютерного навчання, які не отримали широкого впровадження в практику, а, з іншого, маса розрізаних комп'ютерних програм, які не мають під собою серйозної теоретичної бази, необхідної для підвищення якості навчання і його результатів у зв'язку з новими соціально-економічними відносинами, які встановлюються в країні, сучасним соціальним замовленням на підготовку студентів. Перед вищою освітою стоїть завдання підго-

товки активно-творчої, з широким науковим кругозором, професійно-компетентну особистість, здатну ефективно вирішувати складні професійні завдання на сучасному етапі. Тому потрібно переглянути зміст освіти, внести нові освітні стандарти, збільшити обсяг навчального матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Проблеми розвитку та впровадження педагогічних технологій в освітній процес сформульовані в роботах В.І. Андрєєва, В.П. Беспалько, Г.К. Селевко та ін. Основи застосування комп'ютерів і інформаційних технологій в освіті обґрунтовані Б.С. Гершунським, А.А. Кузнецовим, Е.С. Полатом, І.В. Робертом та ін.

Досліджуючи функції самостійної роботи П.І. Підкасистий дійшов висновку, що її зазвичай представляють як «специфічний педагогічний засіб організації і керування самостійною діяльністю студента в навчальному процесі» [5, с.18-19].

Технологія мультимедіа (від англ. Multi-багато і media-середя) розглядається нами як інформаційна технологія навчання, інтегруюча аудіовізуальну інформацію декількох середовищ (текст, відео, аудіо, графіка, анімація і ін.), яка реалізує інтерактивний діалог користувача з системою і різноманітними формами самостійної діяльності. Об'єднання декількох інформаційних середовищ дозволяє реалізовувати більшість методів навчання, контролю та активізації пізнавальної діяльності студентів на якісно новому рівні. Тому застосування засобів мультимедіа у вищій освіті є педагогічно обґрунтованим.

Але аналіз практики викладання дозволив виявити протиріччя між:

1. вимогою до високого рівня самостійності студента в навчальній діяльності та її фактичної нерозвиненістю на момент вступу до ЗВО;

2. практичною значущістю самоосвіти для майбутнього фахівця і недостатньою науковою розробленістю теорії і практики його організації в освітньому процесі вищої школи;

3. рівнем розвитку здібностей студентів до само-реалізації, а також якістю навчально-методичного забезпечення в навчальному процесі вищої школи;

4. об'єктивною потребою в створенні цілісної методичної системи навчання іноземної мови студентів немовних ЗВО, що відповідає сучасному концептуальному розумінню ролі інформаційних технологій в навчальному процесі та сприяє розвитку особистості як майбутнього професіонала, і недостатньою теоретичною і практичною розробленістю даної проблематики.

Дані протиріччя позначили проблему дослідження, яка полягає в обґрунтуванні, розробці, експериментальної апробації та впровадженні мультимедійних комп'ютерних програм для самостійної роботи при вивченні англійської мови.

Необхідність теоретичної і практичної розробки спеціальної системи мультимедіа з англійської мови органічно доповнює і підсилює традиційну методику, яка дозволяє студентам самостійно в індивідуальному темпі автоматизувати лексичні навички читання, письма та аудіювання. Сьогодні очевидна і є однією з загальних завдань комп'ютеризації навчання іноземним мовам взагалі і англійської мови, зокрема.

Гіпотеза цього дослідження полягає в тому, що автоматизація лексичних навичок читання, письма та аудіювання у студентів при вивченні англійської мови може здійснюватися більш ефективно, якщо використовувати спеціально створену для самостійної роботи програму мультимедіа, яка дозволяє здійснювати самостійний і індивідуалізований спосіб тренування.

Розглянемо етапи самостійної роботи при вивченні іноземної мови, а саме, теоретичне дослідження, емпіричне дослідження, контроль, корекція та методи статистичної обробки результатів дослідження

На першому етапі проведено теоретичний аналіз педагогічної літератури з проблеми дослідження, аналіз мультимедійних комп'ютерних курсів і програм; будувалась гіпотеза і проводилося попереднє тестування, яке показало недоліки існуючих комп'ютерних програм на базі мультимедіа для формування стійких лексичних навичок у студентів в ході самостійної роботи, що дозволило нам виявити у студентів рівні знань англійської граматики і ступінь сформованості лексико-граматичних навичок читання, письма та аудіювання з метою рівномірних груп (високого, середнього та низького рівня). На основі отриманих даних, нами було визначено тип мультимедійної комп'ютерної програми, її методика, структура і зміст, етапи організації та види проведення контролю.

На другому формуючому етапі – проводилась робота із застосуванням мультимедійних комп'ютерних програм, в ході яких перевірялася достовірність гіпотези, були знайдені форми і методи, що сприяють інтенсифікації процесу самостійної роботи при вивченні іноземної мови. Одночасно вносилися корективи в методику, формувалась взаємодія процесу навчання і самонавчання в оволодінні іноземною мовою як конвергенція, яка забезпечує зближення різних за методичною сутністю, але однаково важливих для реалізації мети оволодіння іноземною мовою процесів навчання і самонавчання.

На третьому етапі ми здійснювали статистичну перевірку і узагальнення отриманих результатів дослідження, що дозволило сформулювати критерії ефективності мультимедійної комп'ютерної програми, яка, на наш погляд, повинна бути орієнтована на наявність дидактичних, методичних, педагогічних, психологічних і технічних характеристик та основних вимог до проведення самостійних роботи студентами.

Нами були виділені такі властивості самостійної роботи при вивченні іноземної мови як: індивідуальність, активність, добровільність, творчість, відсутність викладача і готовність до іншомовної комунікації.

Розглянуті в роботі підходи вдосконалення мультимедіа та шляхи організації самостійної роботи студентів, дозволили припустити, що комп'ютеризовані форми самостійної роботи покликані, перш за все, створити оптимальні умови для більш ефективного засвоєння навчального матеріалу, так як це запорука всякого успішного навчання [3].

Аналіз застосування інформаційних технологій у вищій школі показує, що при навчанні в комп'ютерному середовищі на основі мультимедійних технологій, ефективність сприйняття матеріалу різко зростає і, відповідно, істотно зростає ефективність навчання.

Засоби нових інформаційних технологій здатні створювати оптимальні умови для організації контролю і самоконтролю за ходом навчального процесу, реалізувати ефективний зворотний зв'язок, діагностичну та корекційну помилок, заповнювати відсутність іншомовного середовища на всіх етапах навчання, реалізувати різні способи пред'явлення навчального матеріалу, створювати широкий діапазон стимулів для залучення студентів в іншомовну мовленнєву діяльність, а також забезпечувати можливість звільнення викладача від рутинної роботи, пов'язаної з відпрацюванням мовних навичок, здійсненням контролю, вивільняючи час і енергію для живого, безпосереднього спілкування на заняттях [1, с.19-22].

Розглядаючи дидактико-психологічні передумови використання мультимедіа, як засоби інтенсифікації та індивідуалізації навчання при організації самостійної роботи в інформаційному освітньому середовищі, ми зробили висновок, що самостійна робота студентів будується на основі дидактичних принципів навчання: науковості, наочності, свідомості і активності, продуктивності та міцності навчання, доступності, відповідності індивідуальним і віковим особливостям студента, позитивної мотивації та сприятливого емоційного клімату навчання, поєднання індивідуальної та групової форм навчання, систематичності і послідовності.

Ефективність навчання читання, письма та аудіювання в процесі самостійної роботи на базі технології мультимедіа розкриває особливості організації самостійної роботи з вивчення іноземної мови в комп'ютерному середовищі в умовах застосування нових інформаційних технологій. Нами було обґрунтовано, що формування стійких лексичних навичок при читанні, письмі і аудіюванні в ході самостійної роботи з іншомовним матеріалом здійснюється в навчальному процесі вищої школи більш ефективно при використанні мультимедіа, ніж при традиційних видах навчання.

Мультимедіа дозволяє вивести процес формування рецептивних лексичних навичок читання, письма та аудіювання на більш якісний рівень, так як будь-яка традиційна справа доповнюється тут звуковим оформленням. Вправи розрізняються як по виду навчальної діяльності, так і за характером введення відповіді в комп'ютер: з вибіркової формою відповіді (множинний вибір); з вибіркової суміщеної формою відповіді; з самостійним введенням відповіді з клавіатури.

Мультимедійні програми враховують психологічні та фізіологічні особливості студентів, їх темперамент, інтелект, специфіку інтересів, здібностей і потреб, яка підсилює мотивацію навчання за рахунок образотворчих засобів програми і за рахунок ігрових ситуацій. Вона орієнтує студентів на розвиток творчої індивідуальності, придбання соціального досвіду і формування інформаційної культури.

Мультимедійні програми складаються з наступних блоків:

1. блок реєстрації – необхідний для звернення до студента при пред'явленні чергового завдання до вправи і при статистиці його результатів, що на наш погляд створює доброзичливу атмосферу, і, тим самим, позитивну мотивацію до роботи;

2. текстовий блок – який містить інформацію для читання і для аудіювання;

3. блок варіативних вправ, які відповідають даним видам мовленнєвої діяльності (читання, аудіювання);

4. блок відео і аудіо наочності;

5. блок допомоги, доступний в будь-який момент (словник);

6. блок лінгвістичних ігор;

7. блок корекції помилок;

8. блок статистики – який демонструє результат роботи студента як в балах, так і констатуючий час виконання завдання;

9. блок редагування.

Мультимедійні програми призначені для формування міцних лексичних навичок читання, письма та аудіювання, що дозволяє працювати з текстовою інформацією, графічним зображенням та звуком.

В процесі дослідження, ми бачимо, що самостійна робота студентів в інформаційному середовищі будується на основі дидактичних принципів навчання: науковості, наочності, свідомості і активності, продуктивності та міцності навчання, доступності, відповідності індивідуальним і віковим особливостям студентів, позитивної мотивації і сприятливого емоційного клімату навчання, поєднання індивідуальної та групової форм навчання, систематичності і послідовності. Нами було встановлено дидактичні, психологічні, технічні, методичні та педагогічні критерії ефективності комп'ютерних програм, які спрямовані на інтенсифікацію самостійної роботи, що є необхідною умовою успішного вивчення іноземної мови.

Важливість ролі самостійної роботи в процесі навчання іноземної мови, заявляє про те, що «формування і розвиток автономності навчально-пізнавальної діяльності студента з оволодіння іноземною мовою, безпосередньо пов'язано з розвитком самостійності студента, його творчої активності і особистої відповідальності за результативність навчання». Таким чином, ми вважаємо правомірним заявити про самостійну роботу студентів немовних закладів вищої освіти як про найважливішу і невід'ємну частину навчання іноземної мови.

На сучасному етапі розвитку системи освіти одним із засобів активізації навчальної діяльності студентів, а також однією з мотиваційних складових освітнього процесу є використання мультимедіа. Інтеграція згаданих електронних інформаційно-освітніх ресурсів в освітній процес впливає на розвиток пошукової, науково-дослідницької, самостійної діяльності студентів, на підвищення їх пізнавального і професійного інтересу. В умовах світової комп'ютеризації переваги використання мультимедіа є вельми очевидними, оскільки воно є потужним каталізатором для студентів, який зберігає в собі величезний мотиваційний потенціал, що забезпечує креативність і відповідає принципам індивідуального навчання. Завдяки цьому такий засіб, як мультимедіа дозволяє підвищити ефективність самостійної роботи в оволодінні певними дисциплінами, передбаченими навчальною програмою. Така програма дозволяє подавати інформацію в різній формі демонстрації (текст, таблиці, схеми, діаграми, відео, аудіо фрагменти) [4, с.55-58].

Мультимедійні технології спрощує процес вивчення

та/або повторення теоретичного матеріалу: якщо якась частина матеріалу була пропущена або не до кінця зрозуміла, це дає доступ до матеріалу для самостійної роботи. Інтерактивна частина, яка включена в мультимедіа, дозволяє студентам переходити з одного фрагмента матеріалу до іншого з можливістю повернення назад, крім цього, є можливість переривання і запуску з будь-якого моменту анімаційних та відеоматеріалів, що значно спрощує засвоєння матеріалу, якщо саме на цьому фрагменті студент відчуває труднощі, здійснюється принцип індивідуального навчання.

Студент сам структурує план свого заняття. Мультимедійні засоби навчання не нав'язує жорстких рамок і кордонів в плані методики вивчення навчального матеріалу, студент сам може вибирати, чи потрібно йому прослухати діалог на тему або ж попрацювати з текстом або відеорядом.

Більш того, самостійна робота, організована за допомогою мультимедійних засобів, сприяє розвитку такого навику, як самоконтроль. Студенти можуть провести самоперевірку засвоєного матеріалу і виявити прогалини в знаннях, які можна заповнити, вивчаючи матеріал повторно за допомогою мультимедіа [2, с.6].

Крім цього, мультимедійні засоби надають студентам набагато ширші можливості роботи. Є широкий вибір між завданнями, які так само варіюються за ступенем складності, і студент має шанс вибрати прийнятний для нього рівень, а також надають можливість вибору виду самостійної роботи. Робота може здійснюватися як аудиторно, так і вдома, студенти можуть працювати як індивідуально, так в парах і групах, якщо умови виконання завдання це дозволяють.

Включення різноманітних комп'ютерних програм і нових технологій також дозволяє зануритися в реалії досліджуваного предмета. Різні програми симулятори, інтерактивні карти, 3D-програми, які дозволяють поринути в атмосферу, допомагають добитися наочності в поясненні явищ і предметів, які складно або неможливо зустріти в автентичному оточенні. Завдяки цьому серед студентів, безсумнівно, зростає інтерес до дисциплін, що вивчаються, а також розвивається здатність до самоосвіти.

Висновок. Підходи вдосконалення та шляхи організації самостійної роботи студентів, дозволили припустити, що комп'ютеризовані форми самостійної роботи покликані, перш за все, створити оптимальні умови для більш ефективного засвоєння навчального матеріалу, так як це запорука всякого успішного навчання.

Аналіз застосування інформаційних технологій у вищій школі показує, що при навчанні в комп'ютерному середовищі на основі мультимедійних технологій різко зростає ефективність сприйняття матеріалу.

Засоби нових інформаційних технологій здатні створювати оптимальні умови для організації контролю і самоконтролю за ходом навчального процесу, реалізувати ефективний зворотний зв'язок, діагностику та корекцію помилок, заповнювати відсутність природного іншомовного середовища на всіх етапах навчання, реалізувати різні способи пред'явлення навчального матеріалу, створювати широкий діапазон стимулів для залучення студентів в іншомовну мовленнєву діяльність, а також забезпечувати можливість звільнення викладача

від рутинної роботи, пов'язаної з відпрацюванням мовних навичок.

Досліджено дидактико-психологічні передумови використання мультимедіа, як засоби інтенсифікації та індивідуалізації навчання при організації самостійної роботи в інформаційно-освітньому середовищі, розкриває особливості організації самостійної роботи з вивчення іноземної мови в комп'ютерному середовищі в умовах застосування нових інформаційних технологій.

Введення і використання мультимедіа в освіті привело до утворення абсолютно нового покоління інформаційно-освітніх технологій, що дозволило підвищити якість освіти, створити нові засоби педагогічного впливу, а також взаємодіяти викладачам та студентам із сучасною технікою на новому рівні. Тому комп'ютеризована форма самостійної роботи в даний час є однією з широко поширених, оскільки є цілеспрямованою, внутрішньо вмотивованою, яка на даний час розвивається, крім того студент має можливість самостійно змінювати процес роботи відповідно до індивідуальних потреб. За допомогою таких комп'ютерних засобів навчання студент не стільки засвоює готові знання, скільки навчається умінням самоосвіти, на що і розраховує сучасна освітня парадигма.

Література

1. Гумінська О. Використання мультимедійних засобів – оновлення методики викладання мистецтв. *Мистецтво та освіта*. 2009. № 3 (53). С.21–25.
2. Коряковцева Н.Ф. *Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык; пособие для учителей*. М.: АРКТИ, 2002. 176 с.
3. Кохан, О.М., Михайлова Н.О. *Организация самостоятельной работы студентов под час навчання іноземної мови. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: тематичний випуск «Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. Київ. Гнозис, 2013. 1 Вип. 31, III. IV (46). С.213-220.
4. Пінчук О. *Проблема визначення мультимедіа в освіті: технологічний аспект. Нові технології навчання*. Київ. 2007. Вип. 46. С.55-58.
5. Пидкасистый П.И. *Самостоятельная деятельность учащихся*. Москва. Наука, 2010. 213 с.

References

1. Gumins'ka O. *Vy'kory'stannya mul'ty'medijny'x zasobiv – onovlennya metody'ky' vy'kladannya my'stecztv. My'stecztvo ta osvita*. 2009. # 3 (53). S. 21-25.
2. Koryakovtseva N.F. *Sovremennaya metodika organizatsii samostoyatel'noy raboty izuchayushchik'fi inostrannyy yazyk; posobiye dlya uchiteley*. M.: ARKTI. 2002. 176 s.
3. Koxan, O.M., My'xajlova N.O. *Organizaciya samostijnoyi roboty' studentiv pid chas navchannya inozemnoyi movy'. Gumanitarnyj visnyk DVNZ «Perejaslav-Xmel'nycz'kyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni Gry'goriya Skovorody»: tematy'chnyj vy'pusk «Vy'shha osvita 'Ukrayiny' v konteksti integraciyi do yevropejs'kogo osvitn'ogo prostoru»*. Ky'viv. Gnozy's, 2013. 1 Vy'p. 31, T. IV (46). S. 213-220.
4. Pinchuk O. *Problema vy'znachennya mul'ty'media v osviti: tehnologichnyj aspekt. Novi tehnologiyi navchannya*. Ky'viv. 2007. Vy'p. 46. S. 55-58.
5. Pidkasytuy P.I. *Samostoyatel'naya deyatel'nost ucha-shchik'fisy. Moskva. Nauka*. 2010. 213 s.

Serhienko N.O.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics
natalia.serhienko@nure.ua

Ukraine, Kharkiv

**MULTIMEDIA AS A MEANS OF INTENSIFICATION OF STUDENTS INDEPENDENT WORK IN STUDYING
A FOREIGN LANGUAGE IN NON-LINGUISTICI INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION**

The article analyzes the use of multimedia in order to intensify independent work in studying a foreign language in non-linguistic institutions of higher education. The applications of the traditional forms of independent work with foreign language material in reading and listening which are used today in higher education are determined, the psychological and pedagogical foundations of the organizing independent work are analyzed, the existing approaches to understanding the information-educational environment are examined, the psychological and pedagogical features, tasks, functions and conditions are identified the educational and methodological support for the effective organization of independent work in the study of a foreign language, takes place in such an environment. It is given the didactic principles of teaching and the possibility of the using multimedia as a means of intensification and individualization of education. It is theoretically substantiated and experimentally identified the criteria for the effectiveness of a multimedia computer program, it contributes to the intensification of the process of independent work when reading and perceiving speech and the formation of the strong lexical and grammatical skills that provide a sufficiently high level of self-learning and self-realization of students studying a foreign language.

Key words: using multimedia, intensification of independent work in learning a foreign language, didactic principles of teaching, psychological and pedagogical foundations of independent work.

UDC 376-054.62. [091.29]:94 (477)+821.161.2

Skrytska N.V.,

Lecturer of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies
of Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovynian State Medical University",
ORCID 0000-0002-1498-4747, fedorkiv0@mail.ru

Ukraine, Chernivtsi

PECULIARITIES OF CONCLUDING TEST TASKS IN THE SUBJECT "HISTORY OF UKRAINE AND UKRAINIAN CULTURE" FOR FOREIGN STUDENTS

The 21st century is above all an era of new technologies, informatization, globalization, virtualization and multiculturalization. The modern young generation growing up in this environment should feel confident and comfortable in it. The main purpose of studying social courses in educational institutions for both foreign and Ukrainian students is to develop new non-traditional approaches to thinking in various fields. Moving away from traditional paradigms of thinking and thinking in a new way is the challenge of today.

The urgency of the researched problems is the search for new models of scientific and pedagogical support for teaching social sciences in medical institutions. One of the features is the conclusion of test tasks taking into account the specifics of assimilation and perception of information by foreign students, in particular in the subject "History of Ukraine and Ukrainian culture", in order to achieve maximum results.

Such Ukrainian scientists like V. Kremen, O. Bilyakovska, D. Hertsiuk, T. Ravchyna, O. Yatsyshyna and many others have dealt with this issue. However, the demands of the times lead to new challenges and prospects. Therefore, previous research and suggestions of scientists are only the basis for future practical work.

The aim of the article is to study the peculiarities of concluding test tasks on the subject "History of Ukraine and Ukrainian culture" for foreign students, which contributes to the development of new scientific and pedagogical approaches to teaching social sciences in accordance with the requirements of the time.

Key words: *foreign students, academic discipline, test tasks, History of Ukraine and Ukrainian Culture, educational process, creativity, knowledge.*

The main part of the article: In the scientific and pedagogical literature there are certain requirements for writing test tasks. Firstly the tests must correspond to a specific subject area, which includes orderliness, systematic knowledge and the required amount of information; secondly – the brevity of the test task is a necessary circumstance for high-quality perception and writing of correct answers by students; thirdly – clarity and precision of setting test tasks, and therefore it is important in this process to build test tasks in the form of statements, not questions. Tasks should be designed in such a way that they can be used to check the depth of the material learned by the student, rather than his ability to reproduce the text from a textbook or lecture.

It is also considered correct to construct tests with one complete answer, because 2 or more correct answers in one test task do not contribute to the actualization of students' knowledge and their comprehensive answer.

It's worth mentioning that problem tasks are not used in tests, because tests involve clarity, conciseness, consistency, completeness, rather than ambiguity or expression of personal opinions. Therefore, one should not confuse the peculiarities of concluding test tasks with questions for checking or self-checking of students. In addition, when constructing test tasks, it is essential to avoid unnecessary information that can disorient students and confuse the writing of correct answers.

Every task should not contradict each other, and therefore it is important to follow a single strategy in compiling a different number of options for coverage of a

particular topic. For example, if we consider the features of cultural and historical development of the 14th – 16th centuries, then it should not contain questions about the development of Ukraine in the times of Kyiv Rus or certain historical events of the 18th – 19th centuries.

An important task for the teacher when concluding test tasks is to take into account the complexity of the presentation of a topic and the result of waiting for the appropriate results. It is implied that the teacher can focus on a priori, i.e. defined by experts form of testing, or use empirical form based on their own experience of working with students.

We share the opinion that the empirical form of taking test tasks for foreign students is more effective, because the teacher, analyzing the knowledge and skills of students of a certain group, can create a certain algorithm for working with this group to achieve maximum results. The a priori form is a more general and schematic form focused on the general process of teaching a certain subject, but without an individual approach to students of a certain group.

It is quite effective in an individual approach to students when concluding test tasks to create tests individually for each group, taking into account the specifics of perception and assimilation of a material. Some groups can master the material at a fairly high level, and therefore need to create test tasks with a certain level of difficulty, which would allow students to give more complex answers to questions. For such students, the multiplicity of facts, different theories, concepts, etc. should be used. This will actualize their perception and imagination. However, there are groups with

a rather slow perception and assimilation of a material, and therefore the teacher in his work should focus on concluding fairly simple test tasks that do not require additional knowledge and are focused solely on current facts on a given topic. It will be difficult for such students to focus on causation and to match the facts, events, or consequences that follow.

The discipline "History of Ukraine and Ukrainian culture" includes facts, events, causalities, historical and cultural stages and features of the Ukrainian people in a particular historical period. Therefore, test tasks from the above training course have a wide range of selective tests. The teacher, focusing on the perception and assimilation of the discipline by students, can provide more factual material (dates, events), or focus on the causal links between certain facts in the development of Ukrainian history and culture. Undoubtedly, the second task will promote the actualization of additional knowledge and skills of students and deepen their interest in studying the socio-humanitarian course.

All test tasks are divided into closed and open. Closed tasks are ready-made answers, usually with letters or numbers to choose from.

Open tasks involve free composition of answers. An example is the continuation of a sentence, however, usually in the affirmative form. Also in a sentence there may be 1, 2 or more spaces that need to be filled with words, numbers or formulas. Such tasks require more effort and careful preparation for the subject, if it is a test or modular lesson, or topics – in preparation for a seminar.

Based on the experience of teaching the discipline, closed tasks are more effective in studying the history of Ukraine and Ukrainian culture by students. Because the peculiarities of the periodization of European history and cultural values differ significantly from Eastern and African countries, students are not very aware of the cultural and historical environment of Europeans. The study of the subject "World History" also has its own specifics in different countries or states. Therefore, a teacher of "History of Ukraine and Ukrainian culture" should provide the best possible educational material, focusing on foreign student, audience rather than Ukrainian students.

Of course, memorizing the facts and events of the development of Ukrainian history and culture for foreign students creates certain difficulties and complications in comparing, analyzing and developing a strategy for mastering a particular topic. That is why the task of the teacher of the abovementioned course is to present the material to students in the most acceptable way, arousing their interest in the perception of certain facts or events in different historical epochs.

In addition, during the preparation of the tests it is important to time their reproduction by students.

As a rule, test tasks are given at the end of the seminar to assess each student and test knowledge. Therefore, students cannot complete tasks for more than 10 to 20 minutes. This is why the conciseness, simplicity, correctness, clarity and the lack of unnecessary facts while taking tests are needed.

It is effective to evaluate students in the subject "History of Ukraine and Ukrainian culture" by focusing on key concepts, principles, facts that are mandatory for students to study, as well as focusing on the curriculum. Test tasks will not be effective if they are focused on recalling single facts

that are not essential in the study and mastery of the course. As a rule, inaccessible and uninteresting topics are not mandatory, so the teacher must choose a single strategy for reproducing certain topics, a combination of facts, events that would create a holistic view of students about certain historical and cultural eras of Ukraine.

It is quite important for medical students to choose the relevant educational material when studying the course "History of Ukraine and Ukrainian culture".

Thus, it is important to add topics on medical issues – the activities of doctors in different periods of Ukrainian history, the construction of medical institutions, the peculiarities of the manufacture of drugs and their use, and so on. These topics can be considered both – as main and as additional, at the discretion of the teacher.

The most important facts from the educational material on medical topics, in our opinion, should be included in the construction of test tasks.

The answers should be formulated in such a way that the student can feel the correctness of the chosen answer. As a rule, questions and answers should be short, but the question can still be extended, consisting of certain explanations, the answers however provide only rigor and clarity. Nevertheless, there should be no difference between correct and incorrect answers, so each test task should be carefully reviewed and deficiencies eliminated if any.

Wrong answers also have their own specifics. They should not differ radically from the correct answer, but still do not contain enough information to choose them as correct. Thus, it would be illogical to consider facts, for example, from the ancient history of Ukraine, when considering the topic of the development of Ukrainian history of the 20th century.

It is logically when constructing test tasks to conclude them from simple to complex answers. The first 2–3 questions are simple; all the others are gradually becoming more complicated. This allows you to check the level of preparation of students, and in the future, if necessary, return to the discussion of the previous topic and mastering key concepts.

In addition, the distribution of tasks by level of difficulty should take into account the following statistics of learning material: 20% of information consists of basic knowledge, which can be quite simple; 65% belong to the category of medium difficulty; 15% reproduce complex tasks.

For the sake of objectivity of assessment, test tasks should not contain ready-made answers or words that can be used to guess the correct answer.

You should also avoid locating the correct answer "at random". Therefore, the construction of test tasks requires time and some effort to reliably study the topic, identify key points, the given relevance for students. There must be a connection and a logical sequence between the correct and incorrect answers.

Test tasks should not contain the terms "always", "never", "of course", "rarely", as well as "other", "second", because they deprive the question of specification and exhaust all possible answers.

A necessary condition for compiling test tasks is the design of certain templates. The text of questions and answers differs in fonts – italics, bold, etc. As a rule, the text

---

of the substantive part of the task condition is written in capital letters or highlighted in bold.

Test answer options have a separate numeric or alphabetical indexing, are printed in small letters and are placed in a column of symmetrically meaningful part of the test task. Each task and instructions for its implementation are divided into separate templates so that these materials are easily perceived by experts who will edit and test the tests [5, p.65].

The use of *alternative* test tasks for international students is not common enough, but it is effective. Alternative test tasks require simple “yes” or “no” answers and do not require further discussion. The emphasis is on the question, which should be simple and as clear as possible for the student. It usually begins with the words “is there”, “can”, “how much”, “does it exist” and others. For example: “Was Bohdan Khmelnytsky the Hetman of Ukraine?” – the answer is “yes”.

Thus, the main forms of test tasks include not only closed and open tests, but also tasks to establish compliance and tasks to establish sequence. The latter two are extremely effective in studying the course of history of Ukraine and Ukrainian culture, as they help to create a holistic picture of certain events, facts and connections between them due to the different options contained in the given test task. Such a test task consists of two columns: in the left column, as a rule, terms, dates are indicated, and in the right column – events or definition, which should be selected according to each concept. That is, the right column consists of a list of answers that should be selected for each line.

To perform this task, you must provide instructions, because you can submit both one and more answers in the list of initial conditions. Therefore, the student must clearly understand the task to complete it. Thus tasks can be made in the form of ready answers or in the form of independent addition of answers to conditions in the left column for formation of logical pairs.

This form of test task for foreign students is more difficult to understand, but it helps to update students’ knowledge and skills, remind them of information from previous topics, as ready-made explanations are already contained in the right column.

Matching tests often consist of more answers in the right column than the number of items in the left column. However, we believe that this form of task will be too difficult for students and confuse them in writing the correct answer. Therefore, the number of rows in the right and left columns must be the same.

Another type of test is the task of establishing the correct match. Such test tasks are used to test students’ knowledge of the correct sequence of events, facts, certain actions, consequences, i.e. require a certain historical event. Test tasks of this type mostly use the logic of connections and the sequence of certain events. The student must indicate the answer numbers in the correct sequence. The test tasks should consist of numbers, not letters and be arranged in random order. All words are written in the nominative case without prepositions and conjunctions. As a rule, only short questions of one or two words or one or two dates are used if they express a certain event that took place during this time, a historical process, and so on. The answers should be as accurate as possible without hints [1, p.8].

It should be noted that many test options have been developed for the subjects “History of Ukraine”, “History of Ukrainian Culture”, “Culture Studies”, which can be used by a teacher who teaches social sciences to foreign students. However, in our opinion, it is necessary to take into account the peculiarities of perception and assimilation of educational material from the course “History of Ukraine and Ukrainian culture” by foreign students and create test tasks independently.

The famous American scientist Bloom in 1956 identified 6 goals for test tasks:

1) knowledge, i.e. the theoretical part, which is manifested in the memorization of facts, events, etc.;

2) understanding, i.e. the ability of students to maximize the material they study;

3) analysis of educational material, which is manifested in the structuring of the studied material in such a way that the general structure of the educational course becomes clear;

4) the synthesis of knowledge of the training course is manifested in the combination of individual parts to obtain a whole that acquires a new quality;

5) application – the ability of students in practice to use the mastered material that they study;

6) assessment of knowledge – the ability to judge the value of this educational material in the framework of the goal [7].

An important feature of the creation of test tasks for students is the creative approach of the teacher. Tests should contain not only facts and events from Ukrainian history, but also information that will interest students and be useful to them in everyday life. The test tasks should reflect a holistic picture of the study of the history of Ukraine and Ukrainian culture from ancient times to the present and not individual fragments.

Practical classes in the above course are intended to show foreign students respect for the culture, customs and traditions of another state (Ukraine, in this example) and to respect the spiritual values of another nation. This, of course, requires considerable effort on the part of the teacher, but such work is necessary and justified in the treasury of world history.

The perception of new historical and cultural material by foreign students in general is a difficult and long process. As a rule, students complete the study of this course with modular control, but the task of the teacher is to make every effort to master the material and interest in the above course. Students must distinguish and master the historical, cultural, natural, social and national factors that shape the discipline as a whole and determine its subject field.

Conclusions: Thus, test tasks are designed to check the level of students’ knowledge as effectively as possible in a short period of time and evaluate their results. For studying the course “History of Ukraine and Ukrainian culture” the use of different types of test tasks helps to update the knowledge of foreign students, mastering the material and successful final testing, as well as allows them to work in a new written format. However, test tasks must be correctly concluded taking into account the specifics of the audience, skills, knowledge and abilities of a particular group (course) in order to achieve maximum results. Test tasks that contain shortcomings will not give the desired result both in terms of theoretical mastery of the material and in the practical interest in this training course.

Literature

1. Biljakovska O., Hertsiuk D., Ravchyna T. "Testing in the System of Control and Evaluation of Student success" / *Methodical Recommendations for the Preparation and Preparation of Test Tasks for Teachers, Graduate Students of Higher Educational Institutions.* – Lviv, 2014 [Internet resource: dl.lnu.edu.ua from 02.06.20]
2. Gavrihyuk J. "Methods of Realization of Culturological Content in the course of History of Ukraine", / *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Pedagogical Sciences*, № 3, 2012.
3. Savchyn L. "Professional Formation of Personality: Problems and Perspectives", *Materials of the II International Scientific-Practical. Conf.* – Kfimefnitsky city: TUP. 2003, Pp. 111-120.

4. Semenets V. "The Role of Social and Humanitarian Disciplines in the Higher Medical Institutions", *Social and Humanitarian Sciences and Contemporary Challenges: Proceedings of the III Ukrainian Scientific Conference "Social and Humanitarian Sciences and Contemporary Challenges"*, 2018, Pp. 122-123.

5. *Fundamentals of pedagogical assessment. Part I, Theory: educational and methodical and information materials for teachers / ed. I. Bulakfi.* – Kyiv, 2005. – 96 p.

6. Yatsyshyna O., Melnychuk I. "Humanitarian Education of Future Doctors: Philosophical Aspect", *Scientific Journal of Uzhgorod National University. Series: Pedagogy. Social work*, 2016. – № 1. – Pp. 342-344.

7. [Internet resource: blog.ed-era.com from 01.06.20].

Скрицька Н.В.,

викладач кафедри суспільних наук та українознавства, ВДНЗ "Буковинський державний медичний університет",
ORCID 0000-0002-1498-4747, fedorkiv0@mail.ru

Україна, м. Чернівці

**ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ З ПРЕДМЕТА
"ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ" ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ**

XXI століття – це перш за все ера нових технологій, інформатизації, глобалізації, віртуалізації та мультикультуралізації. Сучасне молоде покоління, яке виростає в цьому середовищі, повинно відчувати себе в ньому впевнено та комфортно. Головною метою вивчення суспільних курсів в навчальних закладах як для іноземних студентів, так і для українських, є вироблення нових нетрадиційних підходів мислення в різних сферах діяльності. Відійти від традиційних парадигм мислення та міркувати по-новому є викликом сьогодення.

Актуальністю досліджуваної проблематики є пошук нових моделей науково-педагогічного забезпечення викладання суспільних дисциплін у медичних закладах. Однією із особливостей є укладання тестових завдань із урахуванням специфіки засвоєння та сприйняття інформації іноземними студентами, зокрема із предмета "Історія України та української культури", задля досягнення максимального результату.

Даною проблематикою займаються як українські, так і зарубіжні вчені – О. Біляковська, Д. Герцюк, Т. Равчина, О. Яцишина, В. Кремень та багато інших. Однак вимоги часу призводять до все нових та нових викликів та перспектив. Тому попередні дослідження та пропозиції науковців є лише основою для майбутніх практичних напрацювань.

Метою статті є дослідження особливостей укладання тестових завдань з предмета "Історія України та української культури" для іноземних студентів, що сприяє розвитку нових науково-педагогічних підходів щодо викладання суспільних дисциплін у відповідності з вимогами часу.

Тестові завдання покликані за короткий період часу максимально ефективно перевірити рівень знань студентів та оцінити їхні результати. Для вивчення курсу "Історія України та української культури" використання різного виду тестових завдань сприяє актуалізації знань студентів-іноземців, засвоєнню навчального матеріалу та успішному підсумковому тестуванню, а також дозволяє їм працювати у новому письмовому форматі. Однак, тестові завдання повинні бути правильно укладені із врахуванням специфіки аудиторії, умінь, знань та навичок певної групи (курсу) задля досягнення максимального результату. Тестові завдання, які містять недоліки, не даватимуть бажаного результату як щодо теоретичного засвоєння матеріалу, так і в практичній зацікавленості даним навчальним курсом.

Ключові слова: іноземні студенти, навчальна дисципліна, тестові завдання, історія України та української культури, навчальний процес, творчість, знання.

УДК 159.953.5-048.34:37.01843

Слухенська Р.В.,*к.пед.н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини
Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»,
slukhenskarus@gmail.com***Куковська В.І.,***к.філол.н., асистент кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
Україна, м. Чернівці*

ПЕРСПЕКТИВИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЯК ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО

У статті розглянуто поняття дистанційного навчання, визначено особливості позитивні та негативні сторони дистанційної освіти. Висвітлено перспективи розвитку дистанційного навчання як надзвичайно актуальної форми надання освітніх послуг. Мета студії – розглянути сучасний стан впровадження дистанційної освіти в Україні, проаналізувати особливості та перспективи дистанційного навчання в сучасних умовах.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційне навчання, онлайн-заняття, електронні технології.

Постановка проблеми. За нинішніх умов життя, глобалізації та технічному прогресі людству потрібна масова якісна освіта, що має на меті забезпечити високі й передові вимоги до навчального продукту. Виконати соціальне замовлення суспільства через збільшення асигнувань на освіту, збільшення кількості навчальних закладів та іншими традиційними способами не в змозі навіть заможні країни. Тому поява дистанційної освіти не випадкова, це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до сучасних умов [7]. Відтак, дистанційне навчання відкриває можливість навчатися й отримувати фахові та загальні знання віддалено від навчального закладу в будь-який зручний час, що важливо й необхідно для осіб, які поєднують роботу зі здобуттям освіти тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями активно досліджуються напрями підвищення ефективності навчання з використанням інформаційних технологій (Р. Гуревич, М. Кадемія, Н. Тверезовська, І. Хорев, М. Жалдак); методи навчання за допомогою телекомунікаційних засобів (Г. Андріанова, А. Хуторський). Попри те, що науковцями активно обговорюються питання дистанційного навчання, методи його забезпечення тощо, однак сучасна дистанційна освіта в Україні поки схожа більше до уже усталених форм заочного навчання.

Мета студії – розглянути сучасний стан впровадження дистанційної освіти в Україні, проаналізувати особливості та перспективи дистанційного навчання в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Викладання та засвоєння навчальної програми у вищій школі безумовно повинно бути зосереджено на підготовці фахівця, знання та навички якого мають відповідати потребам сучасного інформаційного суспільства. Для здійснення цього необхідні нові інтегративні методи навчання та подання матеріалу. Провідним завданням освіти XXI століття у цьому випадку є активне застосування нових інформаційних технологій, невід'ємним елементом яких виступають дистанційні методи навчання.

Найважливішою передумовою долучення України до єдиного європейського освітнянського простору вважа-

ється запровадження кредитно-модульної системи організації освітнього процесу. Оскільки саме ця система навчання зумовлена посиленням ролі самостійної роботи тих, хто навчається. Відтак, дистанційне навчання здійснюється на основі сучасних педагогічних, інформаційних, комп'ютерних та телекомунікаційних технологій. Найважливішим завданням дистанційного навчання є розвиток творчих самостійних та інтелектуальних здібностей студента за допомогою активного використання всіх освітніх ресурсів і програм, вільного спілкування та консультацій із викладачем тощо [3].

Відповідно до останніх досліджень, в Україні близько 30% навчальних закладів зголосились про намір та започаткували організацію навчання в режимі дистанційної освіти. Проте, у силу значного пострадянського освітнього вакууму, в більшості випадків за цим стоїть традиційна заочна форма навчання [2]. Навідміну від заочної форми навчання, дистанційна освіта – відкрита, активна система надання освітніх послуг, в рамках якої передбачено якісне посилене спілкування між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій. Це форма вільного навчання, що забезпечує студента свободою вибору місця, часу, інтенсивності навантаження навчальним процесом.

Важливим, на наш погляд є той факт, що окрім повільного впровадження процесу надання якісної дистанційної освіти на теренах нашої держави, варто зауважити, що дистанційна освіта як така – чудова можливість одержати освіту за кордоном з мінімальними фінансовими витратами при великому виборі спеціальностей, оскільки більшість ВНЗ Європи та США ввели таку зручну для студентів форму освіти набагато раніше, ніж Україна [7].

В Україні старт дистанційного навчання став набирати обертів після того, як було прийнято ряд документів: Закон України «Про Національну програму інформатизації», затвердження Постанови Кабінету Міністрів України від 23.09.2003 р. № 1494 «Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 рр.», Наказ міністра освіти і науки України № 802 від 04.12.2003 р. «Про затвердження Заходів щодо реалізації Програми розвитку системи дистанційного навчання на

2004–2006 рр.», затвердження Наказом Міністерства освіти і науки України Положення «Про дистанційне навчання» № 40 від 21.01.2004 р. [6].

Однак, говорити про широкомасштабні заходи щодо реалізації справді дистанційного навчання міжнародного зразка на території України ще рано. Поки що мову можна вести лише про впровадження елементів дистанційного навчання в уже класичному для Європи та США розумінні. Так, в нашій країні нараховується вже чимало вищих навчальних закладів, які проводять навчання з елементами дистанційної освіти, а саме Національна академія державного управління при Президентові України, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти Академії педагогічних наук України, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Сумський державний університет тощо.

В.І. Овсянніков подає ґрунтовний аналіз поняття «дистанційна освіта», переконуючи, що в сучасній теорії і практиці поряд з цим поняттям як синонім використовується також поняття «дистанційне навчання» [8]. У студіях О.О. Андреева і В.І. Солдаткіна дистанційне навчання аналізується як нова форма організації освітнього процесу, яка формується на засадах самостійного навчання студента за умов можливості постійної підтримки діалогу з викладачем за допомогою засобів електронної комунікації [1]. Відомий спеціаліст у сфері дистанційного навчання Т.Г. Глісон розглядає дистанційну освіту як «систему навчання, що надає студентам можливість вивчати важливі для них дисципліни незалежно, без будь-яких обмежень відносно часу і місця нормативів, що діють при звичайному навчанні» [10, 34].

Загалом виділяють шість типів дистанційної освіти відповідно до засобів її організації: листування звичайною поштою, використання аудіозасобів, телебачення, комп'ютера, мультимедійних систем, Інтернету та мобільних засобів зв'язку [11]. Останній із способів організації нині перебуває в пріоритеті й відбиває сучасний стан дистанційної освіти у світі.

Базові принципи дистанційного навчання полягають у встановленні та налагодженні інтерактивного спілкування між студентом та викладачем. При чому, цей процес відбувається без забезпечення їх безпосередньої зустрічі, вимагає самостійного освоєння визначеного пласту знань і навичок відповідно до курсу та зумовлений безпосереднім та активним використанням певних інформаційних технологій [4].

У силу того, що в Україні нині можемо говорити про перспективу і вдосконалення системи дистанційного навчання, то безумовним кроком до повноцінної системи дистанційної освіти можна вважати впровадження в навчальний процес комп'ютерної і аудіо-візуальної техніки. У такий спосіб зараз проблему дистанційної освіти розробляють практично всі навчальні заклади країни.

Відтак, ми переконані, що сучасні комп'ютерні комунікації спроможні організувати передачу знань і швидкий та всеможливий доступ до різноманітної навчальної інформації навіть ефективніше, ніж класичні засоби навчання. Такі електронні технології, як інтерактивні диски, електронні дошки оголошень, мультимедійний гіпертекст, що доступні через глобальну мережу Інтер-

нет, не лише забезпечують входження студента в процес навчання, а також дають можливість самостійно керувати механізмами навчання та опанування знань. Важливим також виступає зворотній зв'язок парна співпраця «викладач-студент», які за просто здійснюється шляхом швидкісних можливостей електронних програм і систем доставки інформації на відміну від традиційних методів навчання [5].

Головним меседжем дистанційного навчання є якісна побудова структури навчального інформаційного середовища, що включають у себе: комп'ютерні інформаційні джерела, електронні бібліотеки, відео- та аудіотеки, книги і навчальні посібники, спеціально розроблені навчальні системи типу Moodle.

Варто сформулювати головні переваги дистанційної форми навчання, серед яких найактуальніші є: доступність всім верствам населення; відсутність необхідності відвідувати лекції і семінари; демократичний зв'язок «викладач – студент»; комплексне програмне забезпечення; провідні освітні технології; індивідуальний процес навчання; гнучкі консультації тощо [7].

Важливою відмінністю дистанційне навчання поряд із іншими способами здобуття освіти виступає той факт, що дистанційна освіта є демократичною формою навчання, де студент може обрати будь-який курс або систему курсів, не будучи прив'язаним до конкретної спеціальності. Як уже зазначалося, дистанційне навчання повністю зорієнтоване на використання комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, тобто залежне від електронних систем та сучасних гаджетів, що забезпечує інтерактивну взаємодію викладачів та студентів на різних етапах навчання. Це дає можливість мати цілодобовий доступ до навчальних матеріалів, перегляд у зручний для студента час відео-лекцій в режимі online тощо. В.М. Кухаренко, В.І. Овсянніков, Є.С. Полат зазначають, що застосування нових організаційних дистанційних форм отримання освіти принципово змінює спосіб одержання і засвоєння знань [9].

Слід також зупинитись на недоліках дистанційного навчання, оскільки, незважаючи на досить велику кількість позитивних якостей дистанційної освіти, є кілька моментів ще досі не зовсім продуманих. І. Кузьміна виділяє такі проблемні моменти:

- Найперше, що варто виділити – ускладнена ідентифікація дистанційних студентів, оскільки на сучасному етапі розвитку технологій перевірити, хто ж саме складає іспит досить складно. Однак, навчальні заклади, які надають можливість навчання на дистанційних курсах, знайшли вихід з ситуації в обов'язковій присутності студента на кількох екзаменах у вищому навчальному закладі.

- Досить вагомою проблемою є низька пропускну спроможність електронної мережі під час навчальних чи екзаменаційних телеконференцій. Від цього, передовсім, страждають дистанційні студенти невеликих містечок України, яким, власне, найбільше підходить дистанційна освіта через географічну віддаленість від навчальних центрів.

- Недостатній безпосередній контакт між персональним викладачем (тьютором) та дистанційним студентом через надзвичайну професійну завантаженість вітчизняних пе-

дагогів. Студенти закордонних дистанційних курсів можуть отримувати відповіді на свої листи вже через кілька годин, оскільки викладачів в країнах зі значним досвідом впровадження ДО набагато більше, ніж студентів. В Україні поки що маємо протилежну ситуацію – охочих отримати дистанційну освіту у нас багато, а досвідчених викладачів, знайомих з новітніми технологіями дистанційного спілкування, ще дуже мало [7].

Висновки. У сучасному інформаційному суспільстві буденною та звичною справою в різноманітних сферах життя стають комп'ютерні технології. У силу цього – одним з основних завдань нинішньої освіти є підготовка фахівця, який має змогу навчатись у зручній для себе час та спосіб. Дистанційне навчання створене допомогти в глобальному освітньому просторі й власне стати тим новітнім освітнім простором без жодних бар'єрів та обмежень. Крім того, ДО можна розглядати як доповнення традиційних форм освіти. Загалом ДО – новітня універсальна демократично-гуманістична форма навчання, що побудована на основі електронних технологій. **Перспективи подальших досліджень** ми бачаємо в розгляді практичного застосування ДО на теренах України.

Література

1. Андреев, А.А. Дистанционное образование: сущность, технология, организация / А.А. Андреев, В.И. Солдаткин. – М.: Издательство МЭСИ, 1999. – 196 с.
2. Богданова, Н. Проблема информатизации и социализации освіти / Н. Богданова // Вища освіта України. – 2009. – № 2. – С. 83-89.
3. Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи // УкА. В.Л. Бех, Ю.Л. Малиновський: за ред. академіка В.Л. Андрущенка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 221 с.
4. Гозман А.Я. Дистанционное обучение на пороге XXI века / Гозман А.Я., Шестопал Е.Б. – Ростов-н/Д.: Мысль, 1999. 368 с.
5. Ибрагимов, И.М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: учеб. пособие для студ. вузов. / И.М. Ибрагимов – М.: Академия, 2005. 336 с.
6. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. – К.: КПІ, 2000. – 12 с.
7. Кузьміна І. Проблеми та переваги дистанційного навчання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1031>

8. Овсянников В.И. Вопросы организации обучения без отрыва от основной деятельности (дистанционного образования). – М.: Изд-во МГОПУ, 1999. – 138 с

9. Полат, Е.С. Педагогические технологии дистанционного обучения: учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; под ред. Е.С. Полат. – М.: Издательский центр «центр Академия», 2006. – 400 с.

10. Состояние и развитие дистанционного образования в мире. Научно-аналитический доклад. – М.: Из-во Магистр, 1997. – 229 с.

11. Burns M. Distance education for teacher training: Modes, models, and methods. Boston: EDC, Inc, 2011.

References

1. Andreev, A.A. Distantcionnoe obrazovanie: suschnost, tehnologiya, organizatsiya / A.A. Andreev, V.I. Soldatkin. – М.: Izdatelstvo MESI, 1999. – 196 s.
2. Bohdanova, N. Problema informatyzatsii i sotsializatsii osvity / N. Bohdanova // Vysshcha osvita Ukrainy. – 2009. – № 2. – S. 83-89.
3. Bolonskyi protses: tendentsii, problemy, perspektivy // УкА. В.Л. Бех, Ю.Л. Малиновський: за ред. академіка В.Л. Андрущенка. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 221 с.
4. Gozman L.Ya. Distantcionnoe obuchenie na poroge XXI veka / Gozman L.Ya., Shestopal E.B. – Rostov-n/D.: Myisl, 1999. 368 s.
5. Ibragimov I.M. Informatsionnyie tehnologii i sredstva distantcionnogo obucheniya: ucheb. posobie dlya stud. vuzov. / I.M. Ibragimov – М.: Akademiya, 2005. 336 s.
6. Kontseptsiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini. – К.: КПІ, 2000. – 12 s.
7. Kuzmina I. Problemy ta perevahy dystantsiinoho navchannia. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1031>
8. Ovsyanikov V.I. Voprosy orhanyzatsyy obucheniya bez otrывa ot osnovnoi deiatelnosti (dystantsyonnoho obrazovaniya). – М.: Yzd-vo MHOPI, 1999. – 138 s
9. Polat, E.S. Pedagogicheskie tehnologii distantcionnogo obucheniya: ucheb. Posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / E.S. Polat, M.Yu. Buharkina, M.V. Moiseeva, A.E. Petrov; pod red. E.S. Polat. – М.: Izdatel'skij centr «centr Akademiya», 2006. – 400 s.
10. Sostoianye y razvytye dystantsyonnoho obrazovaniya v myre. Nauchno-analytycheskyi doklad. – М.: Yz-vo Mahystr, 1997. – 229 s.
11. Burns M. Distance education for teacher training: Modes, models, and methods. Boston: EDC, Inc, 2011.

Slukhenska R.V.,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor of the department of disaster medicine and military medicine Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovyna State Medical University», slukhenskarus@gmail.com

Kukovska V.I.,

Candidate of Philological Sciences, assistant professor of English at Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych,

Ukraine, Chernivtsi

THE PROSPECTS OF DISTANCE LEARNING AS THE EDUCATION OF THE FUTURE

The article deals with the concept of distance learning, identifies features of the positive and negative aspects of distance education. Prospects for the development of distance learning as an extremely topical form of providing educational services are highlighted. The purpose of the work is to consider the current state of introduction of distance education in Ukraine, to analyze the features and prospects of distance learning in modern conditions.

Key words: distance education, distance learning, online training, electronic technologies.

УДК 811.161.1:378.14(477.52)(075.8)

Стативка А.М.,

аспирант, преподаватель кафедры русского языка, зарубежной литературы и методики их преподавания
Сумского государственного педагогического университета имени А.С.Макаренка,
artemstativka@rambler.ru

Украина, г. Сумы

ВЗАИМОСВЯЗЬ ОБУЧЕНИЯ НАУЧНОЙ РЕЧИ И ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ИСТОЧНИК МОТИВАЦИИ ИНОСТРАННЫХ МАГИСТРАНТОВ

Целью данной статьи является отражение результатов исследовательского поиска источника мотивации обучения иностранных магистрантов русской научной речи; описание выявленного специального принципа взаимосвязи обучения научной речи и формирования научно-исследовательской компетенции как источника мотивации магистрантов в овладении научной речью. Основными методами исследования стали следующие: анализ теоретических положений в области психологии и методики формирования мотивационной сферы студентов и магистрантов к овладению иностранным языком; анкетирование и описание результатов анкетирования иностранных студентов; наблюдение над учебным процессом и метод статистической обработки полученных данных.

Ключевые слова: русская научная речь, научно-исследовательская компетенция, иностранные магистранты, мотивация обучения, специальные принципы.

Постановка проблемы. Мотивация рассматривается учеными как основной принцип в обучении и учении. Благодаря исследованиям психологов А.Н. Леонтьева, Н.В. Уфимцевой [2; 7], Н.И. Жинкина [11] и др. понятия «мотив», «мотивация» наполнились научным содержанием, определены их существенные признаки. Учеными Л.Л. Вохминой, Е.В. Нечаевой [18], О.А. Даниловой, Д.В. Коновой, Р.А. Дукиным [15], И.А. Зимней [8], Д.А. Леонтьевым [12], Ю.Н. Кулюткиным, Г.С. Сухобской [4], Л.И. Божович [1], Б.Ф. Ломовым [6], А.К. Марковой [5], А.М. Матюшкиным [3] и др. исследовались особенности мотивации учебно-познавательной деятельности при изучении иностранных языков и благодаря этому у научного сообщества сложилось понимание мотивации учебно-познавательной деятельности как сферы детерминации поведения личности, в том числе учебного поведения. В «Словаре методических терминов и понятий» мотив толкуется как «толчок к деятельности, связанной с удовлетворением потребностей человека; совокупность внешних и внутренних условий, вызывающих активность субъекта и определяющих его направленность» [14, с.148].

Для преподавателя важно понимание того, что существует внешняя и внутренняя мотивация, учет которых имеет определяющее значение для результатов обучения. Для студента-иностранца выбор специальности мог сложиться под влиянием внешних факторов – родителей и друзей, деятельности преподавателей, условий обучения, оснащенности учебного процесса, авторитета страны на международной арене и т. д. – это внешняя мотивация. Внутренняя мотивация формируется в результате качественных изменений в психическом развитии личности, в зависимости от направленности личности, от характера ее ощущений в процессе учебной деятельности, поскольку в мотивации существенную роль играют эмоции, смыслы, отражающие отношения между мотивами и реализацией.

В действительности, как отмечает А.Н. Леонтьев, внешние и внутренние мотивы действуют одновременно, хотя и с разной степенью доминирования [2, с.12]. Знание преподавателем внутренних и внешних мотивов обучающегося важно для корректировки интересов студента, который еще не совсем убедился в правильности выбора профессии: акцентировать внимание на том, с какой целью изучают язык, где это пригодится в жизни, или как это скажется на их имидже.

Нам возразят: студент-иностранец, выбрав для себя специальность «русский язык и литература», четко определился, что он хочет быть учителем, преподавателем или переводчиком, работником телевидения и т.д. Нужно ли формировать его мотивационную сферу? Какая мотивация к обучению нужна студенту или магистранту, подошедшему к научному исследованию одной из проблем изучаемого языка? Ответы на эти вопросы стали **целью** написания данной статьи.

Изложение основного материала. Студента, который сознательно выбрал специальность, мотивирует сама его жизнь: насколько комфортно чувствует себя личность в учебном процессе и насколько он хочет погружаться в него снова и снова. А что нужно для того, чтобы студент с удовольствием и желанием погружался в обучение? На этот вопрос у нас сложился ответ в результате анкетирования китайских студентов 1–2 курса, избравших специальность «русский язык и литература».

Перед нами стояла задача выявить особенности контингента, который выбрал обозначенную выше специальность, определить качественный состав контингента и мотивацию к обучению.

С целью решения задачи мы провели анкетирование среди студентов Института иностранных языков и литературы Ланчжоуского университета, (КНР), анализ результатов которого помог выявить важные факторы мотивации обучения. Ответы на первый вопрос анкеты (Почему вы выбрали специальность «русский язык и

литература») показали, что из 112 студентов 36 выбрали специальность потому, что было легче поступить в вуз; 28 – потому что легче будет устроиться на престижную работу и стать материально обеспеченным человеком; 16 человек выбрали специальность потому, что им нравится изучать языки; 14 – по совету родителей; для шести человек это будет дополнительная специальность к основной; 8 студентов назвали различные причины: проживание на границе с Россией, желание учиться за границей и др. Итак, третья часть студентов является случайным контингентом и не имеет ни внутренней ни внешней мотивации. Внутренний мотив (стать обеспеченным человеком и устроиться на хорошую работу) имеют 28 человек. Такой мотив может способствовать старательной и кропотливой учебе, как и для 14 человек, попавших в вуз по совету родителей (может так случиться, что при условии возникновения интереса они именно здесь найдут себя и обучение им понравится). Пришли по призванию 16 человек – именно они имеют интерес к изучению языков, имеют глубокий внутренний мотив.

Таким образом, можно говорить, что осознанный выбор специальности (по разным мотивам) произошел у половины студентов (56 человек), остальные же – случайные люди. В процессе обучения произошли преобразования мотивов: на вопрос, нравится ли им учиться русскому языку, 84 человека ответили «да» и только 12 человек – «нет»; еще 12 человек не определились. Имеем картину, когда в течение первого года обучения возник интерес к изучению языка и произошли изменения в мотивации.

Сильным мотивом в обучении является представление личности, кем она хочет работать в будущем. Как показало анкетирование, студенты представляют себя в будущем переводчиками (40), преподавателями вузов (26), журналистами и сотрудниками телевидения (24), учителями русского языка (10), дипломатами (6), преподавателем китайского языка за рубежом (2), композитором (1), писателем (1), не определились – 2.

Оказалось, что большинство контингента составляют будущие переводчики, журналисты, преподаватели, следовательно, этот фактор должен учитываться при выборе средств обучения, при отборе лексики, тематики текстов и методов, которые будут способствовать подготовке к будущей профессиональной деятельности, что может стать мощным стимулом и мотивировать обучение.

Сравним, какие мотивы к изучению иностранного языка определили исследователи в 2010 году в Болгарии: а) изучаю потому, что есть в программе (60%); б) чтобы не отчислили (19%); в) хочу иметь хорошую работу, успешную карьеру (10%); г) чтобы путешествовать за границу (6%); д) потому что интересно (5%) [19, с.17-18].

Как видим, только 5% отметили, что им интересно учиться, то есть вызывает интерес сам процесс обучения (а это внутренние мотивы); выполнение учебной деятельности для всех остальных является неинтересным, следовательно, обучение не может быть высокоэффективным.

По нашему мнению, студенту нужна мотивация не только в целом к учебной деятельности, но и к выполне-

нию каждого вида деятельности на каждом занятии; нужно чувство уверенности в том, что обучение является успешным и принесет желаемый результат; нужно порождение интереса не только к усвоению языка, но и к культуре народа-носителя языка. А это зависит от мастерства преподавателя, его организаторских и творческих способностей, от того, какие средства обучения он использует, как организует учение студентов во внеаудиторной работе и т. д.

Какие же основные средства обучения содержат мотивирующие элементы? Наша коллега из Болгарии И.Л. Бирова (Софийский университет имени А. Климента Охридского) проанализировала, как часто преподаватели используют, например, игровые методы (а все студенты любят игру как метод обучения), мотивирующие учебную деятельность. Исследовательница обнаружила, что 96 (8%) преподавателей воспринимают игру как такой метод, который в сочетании с другими может дать высокие результаты, однако используют их редко, потому что в учебных комплексах, которыми они пользуются, игра как метод представлена недостаточно. Обычно не находят ее в комплексах 33% преподавателей, находят иногда – 42%, находят – 18%. Автор исследования приходит к выводу о дефиците задач, мотивирующих выполнение видов учебной деятельности [19]. Аналогичный опрос (онлайн-тест) был организован журналом «Русский язык за рубежом» в 2017 году. Автор исследования А.Н. Матрусова отмечает, что среди материалов, которые оживляют атмосферу на занятии и способствуют мотивации обучения, лидируют песни (77%), кинофильмы, мультфильмы, игры. Показателен тот факт, что 85% преподавателей находят или готовят такие материалы собственноручно [20, с.68-69].

Проанализированная ситуация мотивации учебно-познавательной деятельности студентов, изучающих иностранный язык, говорит о том, что если у студента есть мотив к обучению, породивший внутреннюю мотивацию, то процесс усвоения языка происходит с интересом и дает более высокие результаты. Вот почему основным общедидактическим принципом, влияющим на эффективность усвоения иностранного языка, мы считаем преобладание внутренней мотивации над внешней.

Магистрант же, который работает над дипломным исследованием, предварительно получив четкое представление о структуре, последовательности изложения содержания, научившись работать с методами филологического исследования, укрепляет внутреннюю мотивацию, подпитывает познавательный интерес, увереннее идет к цели. Задача обучения иностранных филологов в магистратуре не сводится только к совершенствованию владения иностранным языком. Она выходит за рамки сугубо лингвистического и коммуникативного аспектов и касается формирования умений научно-исследовательской деятельности филолога. Бесспорно, формированию научно-исследовательской компетенции подчинена такая дисциплина, как «Основы научных исследований» (Р.Г. Сафин, А.И. Иванов, Н.Ф. Тимербаев [17], А.И. Шутов, Ю.В. Семикопенко, Е.А. Новописный [25], М.Ф. Селеменев [23] и др.). Однако научно-исследовательская компетенция формируется в процессе самой исследовательской деятельности, а именно, в процессе

выполнения курсового или дипломного проектов. Для каждого студента, в том числе и для филолога, изучающего иностранный язык, важно научиться исследовать проблему и создавать правильное речевое оформление всех компонентов текста дипломной работы, так как облекая мысль в словесную форму, личность придает ясность и логику своим суждениям. В этой связи, на наш взгляд, курс научной речи, предусмотренный содержанием образовательно-профессиональных программ для магистрантов, должен реализоваться в тесной взаимосвязи с ходом и содержанием дипломного исследования, а взаимосвязь обучения научной речи и формирования научно-исследовательской компетенции должна стать специальным принципом организации учебной деятельности в магистратуре.

Для осмысления объема содержания научно-исследовательской компетенции и выделения в этом поле предмета обучения, необходимо обратиться к работам ученых, которые предпринимали попытки описать содержание и структуру названной компетенции (В.А. Демин [10], Ю.А. Комарова [13], В.И. Мареев [9], С.Я. Рябикин [16]); анализировали отдельные ее составляющие и разрабатывали психологические условия их формирования (Г.С. Сагдеева, Н.П. Гончарук [24], Т.В. Мовчан [22], С.Я. Рябикин [16]). И хотя каждый исследователь представляет модель научно-исследовательской компетенции студентов определенной специальности (Ю.А. Комарова – филологической, но в условиях повышения квалификации специалистов; С.А. Рябикин – инженерной, в техносферной безопасности, Г.С. Сагдеева – инженерной, связанной с конструированием, проектированием, работой над чертежами, схемами, проведением технических расчетов), в основе своей все модели включают такие содержательные компоненты: *информационный блок* (информационная база исследования; поисковые навыки в работе с информацией); *проектно-аналитический блок* (проектная деятельность, анализ существующих методик осуществления проектной деятельности, осуществление проектной деятельности; сбор информации по проекту); *экспериментальный блок* (планирование и проведение эксперимента, обработка результатов эксперимента); *блок контроля качества* (экспертиза проектно-аналитических решений, оценка эффективности деятельности); блок *профессиональная деятельность* наполняется содержанием в зависимости от специальности, но в конечном итоге сформированная научно-исследовательская компетенция позволяет личности творчески подходить к учебному процессу: выдвигать идеи, гипотезы, проверять их с помощью эксперимента, разрабатывать и внедрять эффективные технологии, создавать современные средства обучения, что в итоге приводит к «качественному изменению всей трудовой деятельности» [13, с.69].

Рассмотренная выше структура научно-исследовательской компетенции позволяет нам сформулировать умения, которые можно и целесообразно формировать в каждом компоненте, чтобы обучение научной речи обеспечивало успешное выполнение научно-исследовательского проекта и способствовало формированию научно-исследовательской компетентности филолога:

– умение делать обзор наиболее важных научных ра-

- бот, создающих основу для дальнейшего исследования;
- умение представить обнаруживающееся в анализируемом поле противоречие;
- умение сформулировать вытекающую из противоречий проблему;
- умение обосновать актуальность темы исследовательского проекта;
- умение правильно определить и сформулировать предмет и объект научного поиска;
- умение сформулировать цель и отразить в ней конечный результат работы;
- умение правильно, достаточно полно и последовательно сформулировать задачи (создание теоретических основ, констатация
- имеющегося уровня, создание теоретической модели учебного процесса, экспериментальное обучение, описание результатов), которые определяют содержание и последовательность исследования
- умение выбрать методы и правильно использовать их в исследовании;
- умение определиться в методологии исследования: выбрать и сформулировать адекватные исследованию философские, психологические и педагогические положения, которые лежат в основе концепции исследования;
- умение планировать познавательную и экспериментальную деятельность;
- умение сжато изложить содержание и полученные результаты каждого этапа исследования: обозначить решаемую промежуточную проблему и достигнутый результат;
- умение определить элементы новизны исследования и правильно сделать речевое оформление, отражающее степень новизны (впервые..., углублено..., расширено..., дополнено.. и т. д.)
- умение правильно подобрать элементы содержания, подтверждающие практическую значимость (где в практике учебно-научной деятельности используются или могут быть использованы материалы исследования);
- умение определить неразрешенные (или недостаточно полно представленные в работе) проблемы и возможности их дальнейшего исследования;
- умение кратко и правильно сформулировать перспективы исследования;
- умение писать промежуточные выводы: создавать вводящее предложение (или преамбулу к выводам); связывать выводы с задачами, которые разрешались в разделе; формулировать основные положения, вытекающие из материала раздела; формулировать промежуточные выводы так, чтобы в обозначалась потребность в содержании следующего раздела;
- умение создавать итоговые выводы: создавать преамбулу; отражать степень разрешения обозначенных в исследовании задач; кратко представлять основные результаты, связанные с научной новизной и практической значимостью.

Перечисленные умения, а также лингвистические знания, на основе которых они формируются, на наш взгляд, должны составлять основное содержание курса научной речи в магистратуре. Поскольку каждое умение объединяет в себе два аспекта – речевой и научно-исследовательский – то и формироваться они должны па-

раллельно на базе лингвистических и научно-исследовательских знаний.

Каждое умение имеет базу для эффективного формирования: знания особенностей научной речи, сформированные за время обучения в бакалавриате; приобретенные исследовательские навыки в процессе выполнения курсовых проектов и бакалаврских дипломных работ. Однако, как показало наблюдение над учебным процессом, приобретенных коммуникативно-речевых и исследовательских навыков для самостоятельного квалификационного исследования в магистратуре недостаточно: студенты испытывают недостаток глубоких знаний о жанре дипломной работы и языковых способах выражения авторизации, оценки, выражения личностного отношения в научной сфере, а это относится к лингвистической и речевой компетенциям. Взаимосвязь формирования исследовательских и коммуникативно-речевых умений служит мощным мотивирующим фактором, с одной стороны, изучения научной речи магистрантами, а с другой, активизации исследовательской деятельности.

Литература

1. Божович А.И. Познавательные интересы и пути их изучения / А.И. Божович // Познавательные интересы и условия их формирования в детском возрасте. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1955. – Вып. 73. – С.27-69.
2. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 38 с.
3. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 206 с.
4. Кулоткин Ю.Н. Мотивация познавательной деятельности / Ю.Н. Кулоткин, Г.С. Сухобская – М.: Просвещение, 1972. – 117 с.
5. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособие для учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
6. Ломов Б.Ф. Проблемы общения в психологии / Б.Ф. Ломов // Хрестоматия по психологии: учеб. пособие / Сост. В.В. Мироненко; Под ред. А.В. Петровского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1987. – С.108-113.
7. Уфимцева Н.В. Мотивация в речевом воздействии // Оптимизация речевого воздействия / Отв. ред. Ф.Т. Котов. – М.: Наука, 1990. – С.68-91.
8. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
9. Мареев В.И. Исследовательская деятельность в педагогическом вузе: теория и практика / В.И. Мареев. – Ростов н/Д, 1999. – 202 с.
10. Демин В.А. Профессиональная компетентность специалиста, понятие и виды / В.А. Демин // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2000. – № 4. – С.35.
11. Жинкин Н.И. Избранные труды / Н.И. Жинкин. – М.: Лабиринт, 2002. – 287 с.
12. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 512 с.
13. Комарова Ю.А. Научно-исследовательская компетентность специалистов: функционально-содержательное описание / Ю.А. Комарова // Известия Российского государственного университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 68. – С.69-77.
14. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Шукин. – М.: Издательство ИКАФ, 2009. – 448 с.
15. Данилова О.А. Роль мотивации в изучении иностранных языков / О.А. Данилова, Д.В. Конова, Р.А. Дукин // Язык. Культура. Общество: Сборник научных трудов. (2010) Режим доступа: [http://yazikinfo/a'rchiv.p'fir.Vyp.2](http://yazikinfo.a'rchiv.p'fir.Vyp.2)
16. Рябикин С.А. Формирование научно-исследовательской компетенции как условие внедрения наукоемких и инновационных технологий / С.А. Рябикин // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2012. – Том 14. – № 4 (5). – С.1460-1467.
17. Сафин Ф.Т. Основы научных исследований. Организация и планирование эксперимента: учебное пособие / Ф.Т. Сафин, А.И. Иванов, Н.Ф. Плимербаев. Казань: Казанский национальный исследовательский технологический университет, 2013. Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/62219.html>
18. Вохмина А.А. Содержание понятия мотивации в преподавании русского языка как иностранного (теория и практика) / А.А. Вохмина, Е.В. Нечаева // Русский язык за рубежом. – № 1. – 2016. – С.4-13
19. Бирова А.И. Игра как метод в обучении ФКМ (Результаты одного исследования) / А.И. Бирова // Русский язык за рубежом. – № 1. – 2016. – С.15-21
20. Матрусова А.Н. Занимательный русский: использование нескучных материалов на уроке ФКМ / А.Н. Матрусова // Русский язык за рубежом. – № 1. – 2016. – С.68-70.
21. Сагдеев Д.И. Основы научных исследований, организация и планирование эксперимента: учебное пособие / Сагдеев Д.И. – Казань: Издательство КНИПУ, 2016. – 324 с.
22. Мовчан П. Науково-дослідницька компетентність у складі ключових компетентностей іноземних студентів-філологів / П. Мовчан // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми. – 2018. – № 10 (84). – С.107-119.20.
23. Селеменов М.Ф. Основы научных исследований, организация и планирование эксперимента: методические указания по проведению практических занятий, дисциплина «Основы научных исследований, организация и планирование эксперимента», направление 15.04.05 «Конструкторско-технологическое обеспечение машиностроительных производств» / М.Ф. Селеменов. – Орел: Изд-во ОГУ имени И.С. Тургенева, 2019. Режим доступа: http://elib.oreluniver.ru/media/attach/note/2019/selemenev_mu_osnovu_nauch_issledovan_pz.pdf
24. Гончарук Н.П. Формирование научно-исследовательской компетенции будущих специалистов / Н.П. Гончарук, Т.С. Сагдеева. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-nauchno-issledovatel'skoj-kompetentsii-buduschih-spetsialistov>
25. Шутов А.И. Основы научных исследований: учебное пособие / А.И. Шутов, Ю.В. Семикопенко, Е.А. Новописный. Режим доступа: <https://b-ok.org/book/3310948/5ed631>

References

1. Boshovich L.I. Poznavatel'nye interesy i puti ih izucheniya / L.I. Boshovich // Poznavatel'nye interesy i usloviya ih formirovaniya v detskom vozraste. – M.: Izd-vo APN RSFSR, 1955. – Вып. 73. – С. 27-69.
2. Leont'ev A.N. Potrebnosti, motivy i emocii / A.N. Leont'ev. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1971. – 38 s.
3. Matyushkin A.M. Problemye situacii v myshlenii i obuchenii / A.M. Matyushkin. – M.: Pedagogika, 1972. – 206 s.
4. Kuljutkin Yu.N. Motivaciya poznavatel'noj deyatel'nosti / Yu.N. Kuljutkin, G.S. Suhobskaya – M.: Prosveshchenie, 1972. – 117 s.
5. Markova A.K. Formirovanie motivacii ucheniya v shkol'nom vozraste: posobie dlya uchitelya / A.K. Markova. – M.: Prosveshchenie, 1983. – 96 s.

6. Lomov B.F. Problemy obshcheniya v psihologii / B.F. Lomov // Hrestomatiya po psihologii: ucheb. posobie / Sost. V.V. Mironenko; Pod red. A.V. Petrovskogo. – 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Prosveshchenie, 1987. – S. 108-113.
7. Ufimceva N.V. Motivaciya v rechevom vozdejstvii // Optimizaciya rechevogo vozdejstviya / Otv. red. R.G. Kotov. – M.: Nauka, 1990. – S. 68-91.
8. Zimnyaya I.A. Psihologiya obucheniya inostrannym yazykam v shkole / I.A. Zimnyaya. – M.: Prosveshchenie, 1991. – 223 s.
9. Mareev V.I. Issledovatel'skaya deyatel'nost' v pedagogicheskom vuze: teoriya i praktika / V.I. Mareev. – Rostov n/D, 1999. – 202 s.
10. Demin V.A. Professional'naya kompetentnost' specialista, ponyatie i vidy / V.A. Demin // Standarty i monitoring v obrazovanii. – 2000. – № 4. – S. 35.
11. Zhinkin N.I. Izbrannye trudy / N.I. Zhinkin. – M.: Labirint, 2002. – 287 s.
12. Leont'ev D.A. Psihologiya smysla. Priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti / D.A. Leont'ev. – M.: Smysl, 2003. – 512 s.
13. Komarova Yu.A. Nauchno-issledovatel'skaya kompetentnost' specialistov: funktsional'no-soderzhatel'noe opisanie / Yu.A. Komarova // Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.I. Gercena. – 2008. – № 68. – S. 69-77.
14. Azimov E.G. Novyj slovar' metodicheskikh terminov i ponyatij (teoriya i praktika obucheniya yazykam) / E.G. Azimov, A.N. Shchukin. – M.: Izdatel'stvo IKAR, 2009. – 448 s.
15. Danilova O.A. Rol' motivacii v izuchenii inostrannykh yazykov / O.A. Danilova, D.V. Konova, R.A. Dukin // Yazyk. Kul'tura. Obshchestvo: Sbornik nauchnykh trudov. (2010) Rezhim dostupa: <http://yazikinfo/a/rchiv.p hp. Вып. 2>
16. Ryabikin S.A. Formirovanie nauchno-issledovatel'skoj kompetencii kak uslovie vnedreniya naukoemkikh i innovacionnykh tekhnologij / S.A. Ryabikin // Izvestiya Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj akademii nauk. – 2012. – Tom 14. – № 4 (5). – S. 1460-1467.
17. Safin R.G. Osnovy nauchnykh issledovanij. Organizaciya i planirovanie eksperimenta: uchebnoe posobie / R.G. Safin, A.I. Ivanov, N.F. Timerbaev. Kazan': Kazanskij nacional'nyj issledovatel'skij tekhnologicheskij universitet, 2013. Rezhim dostupa: <http://www.iprbookshop.ru/62219.html>
18. Vohmina L.L. Soderzhanie ponyatiya motivacii v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo (teoriya i praktika) / L.L. Vohmina, E.V. Nechaeva // Russkij yazyk za rubezhom. – № 1. – 2016. – S. 4-13
19. Birova L.I. Igra kak metod v obuchenii RKI (Rezultaty odnogo issledovaniya) / L.I. Birova // Russkij yazyk za rubezhom. – № 1. – 2016. – S. 15-21
20. Matrusova A.N. Zanimatel'nyj russkij: ispol'zovanie neskuchnykh materialov na uroke RKI / A.N. Matrusova // Russkij yazyk za rubezhom. – № 1. – 2016. – S. 68-70.
21. Sagdeev D.I. Osnovy nauchnykh issledovanij, organizaciya i planirovanie eksperimenta: uchebnoe posobie / Sagdeev D.I. – Kazan': Izdatel'stvo KNITU, 2016. – 324 s.
22. Movchan T. Naukovo-doslidnic'ka kompetentnist' u skladii klyuchovih kompetentnostej inozemnih studentiv-filologiv / T. Movchan // Pedagogichni nauki: teoriya, istoriya, innovacijni tekhnologii. – Sumi. – 2018. – № 10 (84). – S. 107-119.20.
23. Selemenev M.F. Osnovy nauchnykh issledovanij, organizaciya i planirovanie eksperimenta: metodicheskie ukazaniya po provedeniyu prakticheskikh zanyatij, disciplina «Osnovy nauchnykh issledovanij, organizaciya i planirovanie eksperimenta», napravlenie 15.04.05 «Konstruktor'sko-tekhnologicheskoe obespechenie mashinostroitel'nykh proizvodstv» / M.F. Selemenev. – Orel: Izd-vo OGU imeni I.S. Turgenyeva, 2019. Rezhim dostupa: http://elib.oreluniver.ru/media/attach/note/2019/selemenev_mu_osnovy_nauchi_issledovan_pz.pdf
24. Goncharuk N.P. Formirovanie nauchno-issledovatel'skoj kompetencii buduschih specialistov / N.P. Goncharuk, G.S. Sagdeeva. Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-nauchno-issledovatel'skoj-kompetentsii-buduschih-spetsialistov>
25. Shutov A.I. Osnovy nauchnykh issledovanij: uchebnoe posobie / A.I. Shutov, Yu.V. Semikopenko, E.A. Novopisnyj. Rezhim dostupa: <https://b-ok.org/book/3310948/5ed631>

Stativka A.M.,

postgraduate, teacher of the Department of the Russian language, foreign literature and methods of their teaching in Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, artemstativka@rambler.ru

Ukraine, Sumy

THE RELATIONSHIP OF TEACHING SCIENTIFIC SPEECH AND THE FORMATION OF RESEARCH COMPETENCE AS A SOURCE OF MOTIVATION FOR UNDERGRADUATES

The purpose of this article is to reflect the results of a research search of the source of motivation for teaching foreign graduate students of Russian scientific speech; a description of the revealed special principle of the relationship between the teaching of scientific speech and the formation of scientific research competence as a source of motivation for graduate students to master scientific speech. The main research methods were the following: analysis of theoretical principles in the field of psychology and methods of forming the motivational sphere of students and undergraduates to master a foreign language; questionnaire and description of the results of the survey of foreign students; observation of the educational process and the method of statistical processing of the obtained data.

Key words: Russian scientific speech, research competence, foreign undergraduates, study motivation, special principles.

УДК 371.13:004

Тимченко А.А.,

*к.пед.н., ст. викладач кафедри початкової освіти**Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського,
alla.timoti@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано та розкрито основні результати експериментального дослідження підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності у здобувачів початкової освіти.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційна компетентність, здобувач початкової освіти, мотиваційний, когнітивний, творчо-діяльнісний та результативно-рефлексивний критерії.*

Постановка проблеми. Актуальність підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти зумовлена сучасним розвитком суспільства, що характеризується масовою комп'ютеризацією закладів освіти, інформатизацією навчання, постійною модернізацією комп'ютерної техніки, розвитком комп'ютерних мереж та збільшенням обсягу програмних продуктів, розрахованих на застосування в навчальному процесі.

Проблемами фахової підготовки учителів початкової освіти до використання ІКТ займалися В. Биков, Н. Воропай, Р. Гуревич, М. Кадемія, В. Бойчук, Г. Гордійчук, Л. Коношевський, О. Коношевський, Н. Опушко, О. Шестопап [1, 2].

Проведений теоретичний аналіз зазначеної проблеми спричинив необхідність розробки моделі підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти та її впровадження в освітній процес експериментальних груп. Це дозволило сформувати в студентів готовність як професійне новоутворення шляхом використання змісту, підібраних форм роботи, методів навчання з урахуванням особливостей організації освітнього процесу у вищому педагогічному навчальному закладі. Створена модель реалізовувалася поетапно та потребувала експериментальної перевірки на основі розробленого діагностичного інструментарію.

Мета роботи – проаналізувати та розкрити основні результати експериментального дослідження підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності у здобувачів початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проведено зі студентами спеціальності «Початкова освіта» на базі факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського та охоплено 62 студента. Для оцінювання результатів формувального експерименту нами було організовано контрольний зріз, під час якого ми мали на

меті з'ясувати кінцевий рівень сформованості готовності майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, за мотиваційним, когнітивним, творчо-діялісним та результативно-рефлексивним критерієм. Методика проведення контрольного зрізу була ідентичною до організації та проведення констатованого зрізу. Такий підхід дав змогу чітко простежити динаміку змін у стані готовності студентів КГ та ЕГ за визначеними критеріями та рівнями, що забезпечило можливість для порівняння кількісних даних до і після апробації розробленої нами моделі підготовки.

Зазначена модель складається із взаємопов'язаних блоків – цільового, методологічного, змістово-діялісного, результативного. Цільовий блок містить мету, завдання; методологічний – підходи та принципи; змістово-діялісний блок представлений функціями вчителя, змістом підготовки та передбачає практичний добір форм, методів навчання. Основу результативного блоку складають критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

Стартові умови експериментальних і контрольних груп вважали за ідентичні, оскільки їм притаманні схожі соціально-демографічні, вікові та статеві показники. Проаналізуємо рівень сформованості готовності студентів контрольної та експериментальної груп до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, за мотиваційним, когнітивним, творчо-діялісним та результативно-рефлексивним критерієм наприкінці педагогічного експерименту.

Порівняльний аналіз експериментальних результатів на прикінцевому етапі засвідчив позитивні зміни показників щодо рівня прояву мотиваційного критерію готовності до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти. Динамічне зростання кількості студентів з високим рівнем мотивації до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, та в мотивації

професійної діяльності дозволяє дійти висновку про ефективність розробленої експериментальної підготовки формування мотиваційного компонента означеної готовності. Так, після проведення формувального експерименту значний відсоток студентів експериментальної групи виявили зацікавленість та інтерес до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти, усвідомлюючи їх значення для творчого розвитку.

Аналіз даних дає змогу виявити якісні зміни у студентів, що навчались в умовах експериментального навчання. Кількість респондентів із високим рівнем готовності до формування інформаційно-комунікаційної компетентності зросла на 19,5%. На достатньому – 37,6% студентів та 57,3% відповідно, тобто їхня загальна кількість збільшилась на 19,7%. В КГ 48,6% студентів перебувають на низькому рівні розвитку мотиваційного компонента готовності, а в ЕГ кількість таких студентів зменшилась на 39,2%.

Порівняльний аналіз експериментальних результатів на прикінцевому етапі засвідчив позитивні зміни в мотиваційному компоненті готовності до формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніми учителями. Динамічне зростання кількості студентів з високим рівнем мотивації до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти та мотивації до професійної діяльності визначає результативність запропонованої в моделі професійної підготовки системи педагогічних впливів.

Педагогічна діагностика рівнів сформованості готовності майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти за когнітивним критерієм була проведена після завершення другого – теоретичного етапу формувальної дослідно-експериментальної роботи.

Когнітивний критерій готовності, у зазначеному курсі, вивчався за показниками, адекватними констатувальному етапу експерименту, за допомогою контрольної зрізу (анкетування). Аналіз відповідей студентів дозволяє стверджувати про відчутні кількісні зміни, яких вони досягли.

Як свідчать результати дослідження, студенти, які мають високий та достатній рівні сформованості досліджуваної готовності за когнітивним критерієм, зросла в експериментальній групі на 14,2% та 18,5% відповідно, порівняно з контрольною групою, а кількість студентів, які мають низький рівень сформованості означеного критерію досліджуваної готовності, зменшилась у експериментальній групі на 32,8% порівняно з контрольною групою. Студенти експериментальної групи на більш якісному рівні виявили ґрунтовні знання вікових та психологічних закономірностей, сутності та структури інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти та методики їх формування (принципів, організаційних форм, методів, прийомів та засобів організації діяльності учнів); демонстрували творчість і глибину знань з проблеми формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти.

Порівняльний аналіз експериментальних результатів на прикінцевому етапі засвідчив позитивні зміни. Ди-

намічне зростання кількості студентів із високим рівнем теоретичних знань з усього комплексу показників дозволяє дійти висновку про ефективність розробленої експериментальної підготовки формування когнітивного компонента досліджуваної готовності.

Дослідження рівня готовності майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти за творчо-діяльнісним критерієм було організовано за попередньо описаною методикою, інтегрованими практичними завданнями до занять курсу «Інформатика та сучасні інформаційні технології з методикою навчання» та розробленими завданнями для педагогічної практики.

Результати дослідження рівнів готовності за творчо-діяльнісним критерієм продемонстрували досить високий рівень сформованості в студентів професійно-педагогічних та методичних умінь та навичок, необхідних для формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти та методики формування зазначених умінь під час педагогічної практики. Значна частина студентів експериментальної групи творчі особистості, оскільки переконані, що учитель повинен постійно вивчати щось нове, досліджувати педагогічний досвід інших учителів, розвивати свої творчі здібності, якості.

В експериментальній групі, порівняно з контрольною, значно знизилася показники низького рівня готовності за творчо-діяльнісним критерієм: було 37,6%, стало – 16,2%. Зазнали значних змін високий рівень, який збільшився на 11,8%; достатній на 9,6%.

З метою визначення рівнів готовності за результативно-рефлексивним критерієм, ми здійснювали анкетування, аналіз та самоаналіз студентів.

На основі даних можна зробити висновок, що збільшилась кількість студентів експериментальної групи, які мають високий та достатній рівні сформованості досліджуваної готовності за результативно-рефлексивним критерієм (на 15,7% та 8% відповідно), і зменшилась кількість студентів, які мають низький рівень сформованості досліджуваної готовності за зазначеним критерієм на 23,7% порівняно з контрольною групою.

Аналіз результатів діагностики готовності за результативно-рефлексивним критерієм вказує на істотні розбіжності між отриманими даними для контрольних та експериментальних груп.

На основі порівняльного аналізу й узагальнення результатів експериментального навчання студентів у межах їх фахової підготовки в університеті простежено динаміку рівнів готовності студентів, майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти (таблиця 1).

Як свідчать дані таблиці 1, усі рівні готовності за визначеними критеріями зазнали суттєвих якісних зрушень. Наприкінці експерименту значно зріс показник сформованості готовності за мотиваційним критерієм: у 33,3% студентів виявили високий рівень показника (проти 18,6% до початку експерименту); 57,3% опитаних засвідчили достатній рівень (проти 43,2% до початку експерименту); на низькому рівні ми виявили 9,4% студентів (проти 37,9% до початку експерименту).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз рівнів сформованості готовності майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти

Критерії Рівні	Мотиваційний (у %)		Когнітивний (у %)		Творчо- діяльнісний (у %)		Результативно- рефлексивний (у %)	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	13,8	33,3	17,4	31,6	14,7	26,5	21,1	36,8
Достатній	37,6	57,3	40,4	59	47,7	57,3	44,9	52,9
Низький	48,6	9,4	42,2	9,4	37,6	16,2	34	10,3

Аналогічних змін зазнали показники рівнів готовності за когнітивним критерієм: 31,6% студентів досягли високого рівня (до початку експерименту цей показник становив 16,7%); у 59% респондентів діагностовано достатній рівень (проти 38,6% до початку експерименту); із низьким рівнем готовності студентів виявлено 9,4% (проти 44,7% до початку експерименту).

Ми зафіксували також значні зміни показників рівнів готовності за творчо-діяльнісним критерієм: 26,5% студентів експериментальної групи засвідчили високий рівень (проти 16,1% до початку експерименту); 57,3% респондентів – достатній рівень – (проти 48,6% до початку експерименту) і зведено до 16,2% показники низького рівня (проти 35,8% до початку експерименту).

В експериментальній групі 36,8% студентів досягли високого рівня розвитку готовності за результативно-рефлексивним критерієм (проти 14,4% до початку експерименту); 52,9% – достатнього рівня (проти 36,4% до початку експерименту). Результати низького рівня становить 10,3% – проти 49,2% студентів до початку експерименту.

Отже, як видно з таблиці 1, студенти КГ не змогли на основі традиційної методики досягнути істотних результатів під час формування готовності до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти. Натомість, ті студенти, які навчалися в експериментальній групі, мали вагомий позитивні результати за усіма компонентами (мотиваційний, когнітивний, творчо-діяльнісний та результативно-рефлексивний).

Висновки. Таким чином, аналіз й узагальнення результатів експериментальної роботи показують, що рівень підготовки майбутніх учителів початкової освіти до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти на основі моделі забезпечує досягнення очікуваних результатів. На основі порівняльного аналізу даних констатувального і кон-

трольного етапів експерименту в контрольній та експериментальній групах, які наведено в таблиці 1, доводимо що після завершення формувального етапу експерименту в 32,1% студентів ЕГ проти 16,7% студентів КГ діагностовано високий рівень готовності (кількість студентів високого рівня зросла на 15,4%); у 56,6% студентів ЕГ проти 42,7% студентів КГ – достатній рівень (задовільний рівень збільшився на 13,9%); кількість респондентів із низьким рівнем показника засвідчили 40,6% в КГ (в ЕГ їх зменшилось до 11,3%). Кількість студентів із низьким рівнем готовності суттєво зменшилася. На підставі даних порівняльного аналізу констатуємо про істотні та статично значущі переваги нашого авторського підходу до формування усіх компонентів готовності майбутніх учителів до формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів початкової освіти на основі впровадження моделі підготовки.

Література

1. Бижов В.Ю. *Моделі організаційних систем відкритої освіти: [монографія] / В.Ю. Бижов. К.: Атіка, 2009. – 648с.*
2. *Підготовка майбутніх учителів в освітньо-інформаційно-комунікаційних технологіях: [монографія] / Р.С. Туревич, М.Ю. Кадемія, В.М. Бойчук, Т.Б. Гордійчук, Л.А. Коношевський, О.А. Коношевський, Н.Р. Опущко, О.В. Шестопал; за ред. академіка НААН України Р.С. Туревича. – Вінниця: ТОВ Фірма "Планер", 2019/ – 564 с.*

References

3. Бижов В.Ю. *Modeli orhanizatsiynykh system vidkrytoi osvity: [monohrafiia] / V.Iu. Bижov. K.: Atika, 2009. – 648s.*
4. *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv v osvithno-informatsiynomu seredovyshchi zakladiv vyshchoi osvity zasobamy informatsiino-komunikatsiynykh tekhnolohii: [monohrafiia] / R.S. Hurevych, M.Iu. Kademiia, V.M. Boichuk, T.B. Hordiiuchuk, L.L. Konoshevskiy, O.L. Konoshevskiy, N.R. Opushko, O.V. Shestopal; za red. akademiika NAFN Ukrainy R.S. Hurevycha. – Vinnytsia: TOV Firma "Planer", 2019/ – 564 c.*

Тумченко А.А.,

Ph.D., Associate Professor, Department of Elementary Education V.O. Sukhomlynsky Mykolaiv National University,
alla.timoti@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

RESULTS OF EXPERIMENTAL RESEARCH OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY EDUCATION FOR FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE

The article analyzes and reveals the main results of an experimental study of the preparation of future primary school teachers for the formation of information and communication competence in primary school students.

Key words: information and communication competence, primary education seeker, motivational, cognitive, creative-activity and result-reflexive criteria.

УДК 377:005.336.2+39606

Чапідзе К.О.,

аспірант Української інженерно-педагогічної академії, викладач Комунального закладу
«Харківський фаховий коледж спортивного профілю» Харківської обласної ради,
ksenia.chapidze@gmail.com

Україна, м. Харків

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено та обґрунтовано модель формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності в умовах освітнього середовища спеціалізованого закладу освіти спортивного профілю. У процесі розробки та обґрунтування моделі ми керувалися: кваліфікаційними вимогами до фахівця галузі фізичної культури і спорту, обумовленими соціальним замовленням; освітньою програмою підготовки «Фізична культура і спорт». Розроблена модель містить цільовий, змістовий, організаційно-методичний та результативний блоки і спрямована на удосконалення процесу формування готовності до комунікативної взаємодії.

Ключові слова: молодші спеціалісти фізичної культури і спорту, модель, готовність до комунікативної взаємодії, спеціалізовані заклади освіти спортивного профілю.

Постановка проблеми. Здоров'я людини – одна з центральних проблем сучасної України. Збереження й підтримка здоров'я українців, зокрема молодого покоління, є однією з фундаментальних цінностей як конкретної людини так і суспільства загалом. Невипадково сьогодні спостерігається зниження інтересу дітей та молоді до занять фізичними вправами та спортом, дефіцит їх рухової активності. Окрім вчителів фізичної культури, робота яких у більшості випадків спрямована на загальну підтримку фізичного здоров'я підростаючого покоління, в процесі залучення дітей до занять фізичною культурою і спортом активну участь приймають молодші спеціалісти фізичної культури і спорту (інструктори фізкультури з обраного виду спорту) – випускники спеціалізованих закладів освіти спортивного профілю.

Успішність результату професійної діяльності молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту напряму залежить від ефективності комунікативної взаємодії в навчально-тренувальному процесі. Проблема підготовки молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в спеціалізованих закладах освіти спортивного профілю зумовлена особливостями організації освітнього процесу (поєднання активних тренувань з навчанням). У зв'язку з цим необхідності набуває удосконалення процесу формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії, зробивши його ефективним та керованим. Враховуючи вищезазначене, нами було розроблено та обґрунтовано, на нашу думку, ефективну модель формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Мета роботи – обґрунтування моделі формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Постійний інтерес дослідників до підвищення якості професійної підгото-

вки кадрів галузі фізичної культури і спорту закономірний. Мета фізичної культури та спорту полягає в усебічному розвитку фізичних і духовних сил, здібностей людини в аспекті становлення особистості, тому має педагогічну спрямованість. Це зумовлює необхідність підвищення ролі психолого-педагогічної складової підготовки, використання сучасних інноваційних методів навчання у системі професійної підготовки в спеціалізованих закладах освіти спортивного профілю, які за короткий час ефективно впливають на рівень готовності до комунікативної взаємодії у майбутній професійній діяльності.

Професійна діяльність молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту – цілісний феномен, який включає дві сторони: праця фізична і праця розумова, тісно пов'язані між собою з огляду на єдність вирішуваних завдань. Задовольнити потреби суспільства може тільки соціально активний, всебічно розвинений і професійно підготовлений фахівець з високим рівнем готовності до комунікативної взаємодії, новаторським, творчим підходом до вирішення завдань навчально-тренувального процесу. Тобто, необхідність формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії також зумовлена різнобічністю роботи фахівця фізичної культури і спорту, поєднання у фахівці новатора, експериментатора, психолога, педагога і вихователя [1].

Особливості традиційної організації освітнього процесу у спеціалізованих закладах освіти спортивного профілю ускладнюють формування готовності до комунікативної взаємодії. У наукових дослідженнях у галузі фізичної культури і спорту (М. Віленський, В. Столяров, Г. Хозяїнов та ін.) ретельно проаналізовані проблеми вищої фізкультурно-педагогічної освіти та виявлено такі її недоліки [2, с.80]:

1) Зосередження переважно на розвитку рухових функцій і практично відсутність орієнтації на розвиток особистості.

2) Побудова навчальних занять за аналогією з тренувальними заняттями та спортивною практикою.

3) Не передбачено заходів щодо виховання в особистості фахівця здатностей і прагнення до самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти.

4) Галузь педагогічних знань обмежується навчанням і вихованням; педагогіка розглядається виключно як сфера практичної діяльності, а не теорія, що систематизує практичний досвід. Тобто, до недавнього часу основною метою роботи працівників фізичної культури вважалися завдання всебічного фізичного вдосконалення вихованців, тому в системі підготовки до комунікативної взаємодії панував утилітарний підхід. Завдання працівника фізичної культури і спорту обмежувалися лише професійними обов'язками з реалізації фізичного вдосконалення вихованців. Відповідним чином будувалася підготовка фахівців фізичної культури у закладах освіти, що мала на меті передусім формування професійних знань, умінь і навичок [2, с.88-89]. Але, перехід до особистісно орієнтованої освіти потребує якісно нових принципів відбору та систематизації змісту, форм та методів навчання, заснованих на особистісно орієнтованому підході [3].

Грунтуючись на аналізі процесу підготовки фахівців фізичної культури і спорту та особливостях їх професійної діяльності, нами запропоновано ефективну модель формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії (див. рис.1) Розроблена модель включає наступні блоки: цільовий, змістовий, організаційно-методичний та результативний.

До цільового блоку входять мета, методологічні підходи та дидактичні принципи формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії. Провідною метою нашої моделі є формування готовності майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії, що передбачає вдосконалення освітнього процесу, а саме: оновлення змісту професійної підготовки за умови підбору навчального матеріалу професійно-комунікативної спрямованості, враховуючи здатність студента до його опанування; насичення традиційних форм навчання комунікативними технологіями; поєднання традиційних методів навчання з інтерактивними.

В процесі розробки моделі формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності ми спиралися на такі підходи як системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, комунікативний та дидактичні принципи навчання (зв'язку теорії з практикою, свідомості та активності, доступності, наочності, систематичності та послідовності, міцності знань). На першому етапі формування готовності майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії особливого значення набувають особистісно орієнтований та комунікативний підхід.

Особистісно орієнтований підхід спрямований на розвиток і саморозвиток фахівця, його становлення з врахуванням індивідуальних особливостей, що дає можливість реалізувати себе в пізнанні, в навчальній діяльності з опорою на свої інтереси, можливості й здібності, ціннісні орієнтації і суб'єктивний досвід [3].

Використання особистісно орієнтованого підходу у процесі формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в спеціалізованих закладах освіти спортивного профілю передбачає допомогу студенту в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, в реалізації особистісно і професійно значущих і суспільно прийнятих рис, самовизначення, самореалізації та самоствердження.

Реалізація комунікативного підходу в процесі формування готовності майбутніх спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії полягає в створенні атмосфери колективного спілкування, співпраці студентів, координуванні викладача, комунікативній взаємодії викладача зі студентами, метою якої є створення комфортних умов навчання. Такий підхід до навчання передбачає перенесення акценту з навчаючої діяльності викладача на пізнавальну активність студента, що сприяє розвитку його активності, творчості, ініціативності, розвитку особистих здібностей, гнучкості. Таким чином, цільовий блок тісно пов'язаний з мотиваційним етапом формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. Прийняття цілі, усвідомлення її важливості і значущості здійснює потужний мотиваційний вплив на навчаючу діяльність майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту, що знаходить свій прояв в процесі зміни мотивів відносин, ціннісних орієнтацій на особистісному рівні.

Наступною важливою складовою моделі є змістовий блок, який включає визначені нами компоненти готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії (мотиваційний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, емоційно-оцінний) та педагогічні умови, які надають можливість сформувати достатній і високий рівень означеної готовності.

Специфіка змістового блоку полягає в тому, що саме в ньому відображається когнітивний компонент формування готовності до комунікативної взаємодії та знаходять відображення авторські нововведення – спецкурс, інноваційні форми, застосування ІКТ та розробку спеціальних тренінгових програм. На змістовий компонент впливають певні умови: психолого-педагогічні, організаційні та методичні. Цей блок узгоджується з теоретичним та практичним етапами формування готовності майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії. Він відображає основу змісту підготовки до означеної взаємодії та викладений в основному документі, що регламентує цей процес – освітній програмі. Так, освітня програма майбутнього інструктора з фізкультури Комунального закладу «Харківський фаховий коледж спортивного профілю» Харківської обласної ради передбачає формування сукупності професійно-комунікативних знань, умінь та навичок, необхідних для ефективного виконання професійної діяльності, в процесі вивчення навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки, передбачених навчальним планом. Визначені педагогічні умови формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії уможливають реалізацію запропонованої моделі, підвищують її ефективність та впливають на наступний блок.

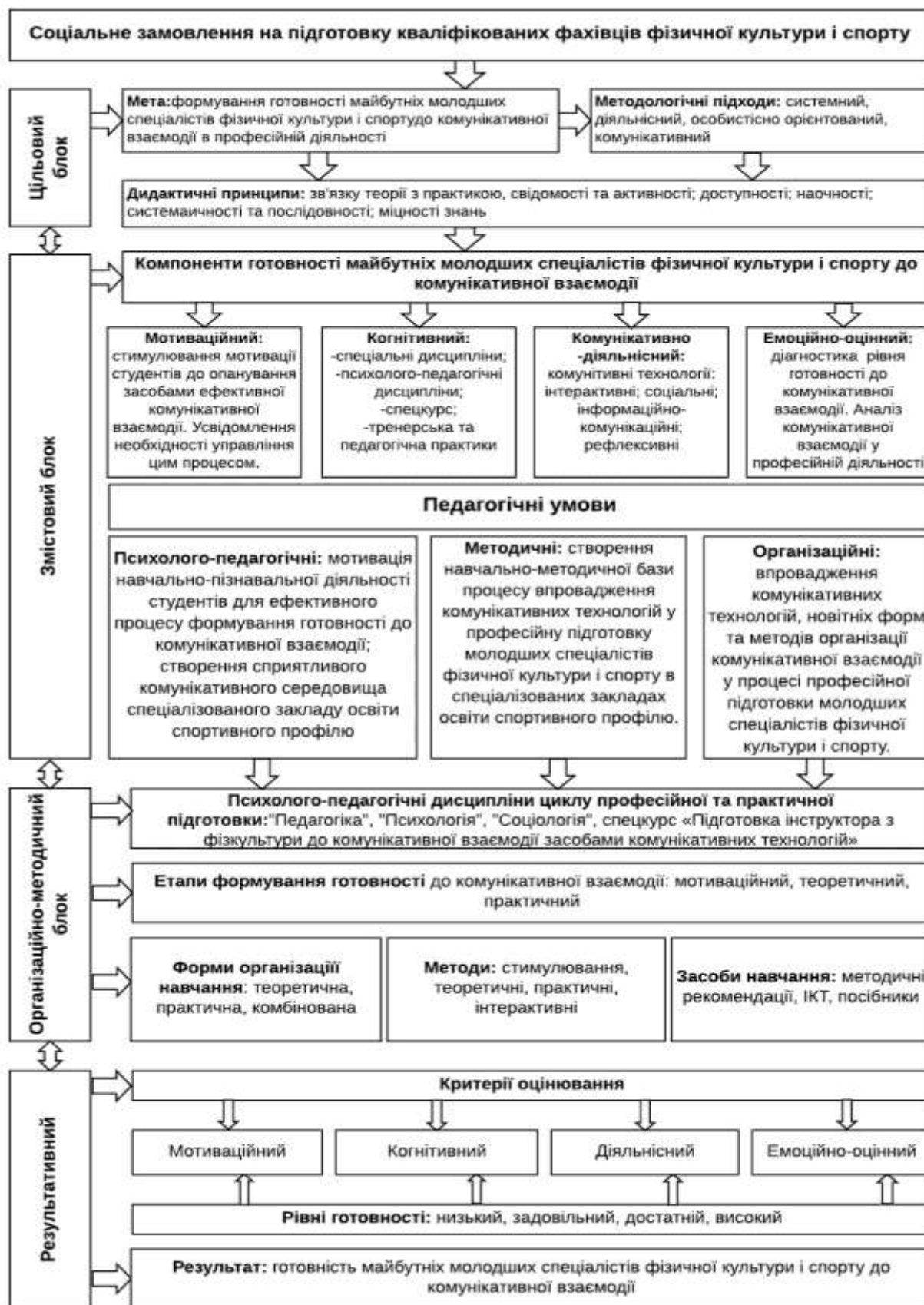

Рис. 1. Модель формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності

Наступний блок нашої моделі – організаційно-методичний. Як і в межах змістового блоку моделі формування готовності майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії, організаційно-методичний блок передбачає формування професійно-комунікативних умінь означеного фахівця, а також умінь здійснювати комунікативну взаємодію. У межах цього блоку обґрунтовуються етапи реалізації методики формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії, яка містить авторські нововведення. Блок включає в себе три етапи (мотиваційний, теоретичний, практичний) підготовки до комунікативної взаємодії; дисципліни циклу професійної та практичної підготовки, під час яких відбувається ефективне формування готовності до означеної взаємодії; форми, методи та засоби навчання, використовувані в процесі формування готовності майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Мотиваційний етап спрямований на усвідомлення студентами необхідності формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії та забезпечується створенням психолого-педагогічних умов. Позитивна мотивація майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту на здійснення комунікативної взаємодії, на нашу думку, визначається задоволеністю таких його потреб, як потреба: у професійній комунікації; у широких міжособистісних контактах; у пізнанні думок і поглядів іншого; у бажанні попередити чи вирішити конфлікти під час навчально-тренувального процесу; у необхідності застосування знань, умінь та навичок ефективної комунікативної взаємодії та ін..

Теоретичний та практичний етапи формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії реалізуються за умови створення відповідних організаційних та навчально-методичних умов. Ґрунтуються етапи на теоретичних засадах діяльнісного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців та передбачають сформованість умінь здійснювати означену взаємодію – спочатку під час навчання у спеціалізованому закладі освіти спортивного профілю, а згодом – у процесі тренерської, педагогічної та організаційної практик та безпосередньої в професійній діяльності.

Як свідчить освітня програма майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту Комунального закладу «Харківський фаховий коледж спортивного профілю» Харківської обласної ради, він повинен виконувати всі види педагогічної діяльності під час навчально-тренувального процесу, що передбачає наявність в нього певних професійно-комунікативних знань, умінь та навичок, а також особистих і професійних якостей. Тому, для успішної реалізації розробленої моделі та для впровадження нововведень основними були обрані такі дисципліни як «Психологія», «Педагогіка», «Соціологія» та авторський спецкурс «Підготовка інструктора з фізкультури до комунікативної взаємодії засобами комунікативних технологій». Вивчення зазначених дисциплін, з використанням комунікативних технологій, забезпечує

ефективне формування готовності до комунікативної взаємодії та удосконалює сформовані під час вивчення спеціальних дисциплін професійно-комунікативні знання.

Реалізація всіх етапів формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії повинна здійснюватися в межах теоретичної, практичної та комбінованої форм навчання з використанням комунікативних технологій. Традиційні методи навчання (лекції, семінарські та практичні заняття) проводяться з використанням комунікативних технологій та доповнюються інтерактивними. Найбільш оптимальними інтерактивними методами навчання при формуванні готовності до комунікативної взаємодії є проблемна лекція, ділова гра, рольова гра, та тренінг. Слід додати, що інтерактивні методи при формуванні готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії спрямовані на підвищення комунікативної активності студентів і допомагають їм розкрити свої комунікативні здібності, навчитись грамотно і чітко будувати комунікативну взаємодію.

Засобами навчання в розробленій моделі виступають методичні рекомендації, посібники, основним завданням яких є спрямування навчального матеріалу визначених дисциплін на підвищення рівня готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Відображений у моделі формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії результативний блок, містить критерії, рівні та результат готовності до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. В основі результативного блоку лежить рефлексія. Як свідчить словниково-довідникова література, рефлексія – це процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення особистістю самої себе, своїх дій, специфіки комунікативних зв'язків, своїх здібностей і характеру, відносин з іншими людьми [4, с.569]. Тому рефлексія майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту в процесі формування готовності до комунікативної взаємодії передбачає забезпечення розвитку й саморозвитку його особистості, набуття комплексу смислів і цінностей комунікативної взаємодії, усвідомлення причин ефективної/неефективної комунікативної взаємодії та ін.. Результативний блок дає можливість співвіднести поставлену мету моделі з отриманим рівнем готовності майбутнього молодшого спеціаліста фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії. Блок передбачає: оцінку власної професійної діяльності; аналіз конструктивності власних дій у процесі комунікативної взаємодії; прагнення відійти від сталих стереотипів комунікативної взаємодії; коригування власної поведінки в залежності від обставин.

Висновки. Таким чином, нами обґрунтовано модель формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності, яка послідовно реалізує цільовий, змістовий, організаційно-методичний та результативний блоки моделі формування означеної готовності. Ефективність запропонованої моделі формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної

культури і спорту залежить від єдності чотирьох блоків; використанні обраних методологічних підходів та впровадженні визначених педагогічних умов формування готовності до комунікативної взаємодії; використання комунікативних технологій в традиційних та інтерактивних методах навчання; впровадження авторського спецкурсу. Розроблена модель стане основою для реалізації методики формування готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності.

Література

1. Чапідзе К.О. Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх молодших спеціалістів фізичної культури і спорту до комунікативної взаємодії в професійній діяльності. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Педагогіка»*. 2019. № 6(11). DOI: 10.33296/2707-0255-7(13)-09
2. Шабалина О.Л. *Общепедагогическая подготовка учителя физической культуры в системе высшего профессионального образования: дис.... док. пед. наук; 13. 00. 08. Москва, 2003. 320 с.*
3. *Національна стратегія розвитку освіти України на 2012 –*

2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 23.05.2020).

4. *Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б.Т. Междерякова, В.П. Зинченко. Москва: АСП: АСП МОСКВА; Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. 811 с.*

References

1. Chapidze K.O. *Kriteri`yi, pokazniki ta ri`vni` sformovanosti` gotovnosti` majbutni`kh molodshikh speczi`ali`sti`v fi`zichnoyi` kul`turi i` sportu do komuni`kativnoyi` vzayemodi`yi v profesi`jni`j di`yal`nosti`. Adaptivne upravli`nnya: teori`ya i` praktika. Seri`ya «Pedagogi`ka»*. 2019. # 6(11). DOI: 10.33296/2707-0255-7(13)-09
2. Shabalina O.L. *Obshhepedagogicheskaya podgotovka uchitel`ya fizicheskoy` kul`tury` v sisteme` vysshego` professional`nogo` obrazovani`ya: dis.... dok. ped. Nauk; 13. 00. 08. Moskva, 2003. 320 s.*
3. *Naczi`onal`na strategi`ya rozvitku osviti` Ukraini na 2012 – 2021 rok`i*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (data zvernennya: 23.05.2020).
4. *Bo`l`shoj` psikhologicheskij` slovar` / sost. i` obshh. red. B.G. Meshcheryakova, V.P. Zinchenko. Moskva: AST: AST MOSKVA; Sankt-Peterburg: Prajm-EVROZNAK, 2009. 811 s.*

Chapidze K.O.,

PhD student of the Ukrainian engineer-pedagogical academy teacher of the communal institution Kharkiv Professional College of Sports Profile of the Kharkiv Regional Council, ksenia.chapidze@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

MODEL OF FORMATION OF READINESS OF FUTURE JUNIOR SPECIALISTS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT FOR COMMUNICATIVE INTERACTION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY

The article presents and substantiates a model for the formation of the readiness of future junior specialists in physical education and sports for communicative interaction in professional activities in the educational environment of a specialized educational institution with a sports profile. In the process of developing and justifying the model, we were guided by: qualification requirements for a specialist in the field of physical education and sports, due to a social order; educational training program «Physical Culture and Sports». The developed model contains targeted, substantive, organizational, methodological and effective blocks and is aimed at improving the process of formation of readiness for communicative interaction.

Key words: *junior specialists in physical education and sports, model, readiness for communicative interaction, specialized educational institutions for sports.*

УДК 371.7:376.1

Штефан Л.В.,

*д.пед.н., професор, професор кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Української інженерно-педагогічної академії, lvshtefan@gmail.com**Україна, м. Харків*

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В ОСВІТЯНСЬКІЙ ПРАКТИЦІ НА ЗАСАДАХ ФРАКТАЛЬНОСТІ

У статті проведено наукове обґрунтування підходів до організації освітнього процесу майбутніх інженерів-педагогів на засадах здоров'язбереження. Для проведеного дослідження використано комплекс методів, серед яких аналіз, синтез, узагальнення для вивчення наукової літератури з метою встановлення суті понять валеологічна компетентність учасників освітнього процесу, здоров'язберігаючий освітній фрактал. Показано, що навчання дисципліни «Педагогіка здоров'я» відповідає вимогам фрактальності і дозволяє створити дієве підґрунтя для формування здоров'язбережувальної політики в освіті.

Ключові слова: *інженер-педагог, фрактал, здоров'язберігаючий освітній фрактал, валеологічна компетентність, здоров'я.*

Постановка проблеми. Сучасна освіта спрямовує свій розвиток на активізацію втілення здоров'язбережувальних підходів. Важливого значення для реалізації цього завдання набувають зміни у змісті професійної підготовки спеціалістів педагогічної галузі як таких, що найбільшою мірою сприяють формуванню та розвитку культури здоров'я в суспільстві. Серед них й фахівці інженерно-педагогічної галузі. У зв'язку з цим у зоні особливої уваги знаходиться їхня професійна підготовка. На сьогодні слід чітко визначитись з дисциплінарним забезпеченням цього процесу, змістовним наповнення відповідних дисциплін, формами, методами та засобами їх викладання. Це завдання – серед першочергових, оскільки від результатів його виконання залежить здоров'я нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування здорового способу життя особистості традиційно активно вивчається сучасними науковцями (М. Амосов, І. Зязюн, М. Євтух та ін.). У центрі уваги багатьох дослідників постають питання формування культури здоров'я (В. Бароненко, О. Ващенко, В. Горашук, Г. Кривошеєва та ін.). Наряду з ними активізується увага й до питань валеологічної культури (Т. Бойченко, І. Брехман, Е. Вайнер, В. Колбанов та ін.). Все частіше у науковій літературі використовується поняття «здоров'язберігаючі технології» (В. Бальсевич, Ю. Палічук, Н. Рибачук та ін.), як такі, що забезпечують формування культури здоров'я в учасників освітнього процесу (І. Авдєєнко, Ю. Бойчук, Ю. Драгієв, Кайгородова, Н. Малярчук, Ю. Мельник, С. Ромашова, А. Турчинов та ін.). Останнім часом в освіті увага науковців зосереджується й на питаннях салютогенезу (О. Єжова, О. Іонова, В. Оржеховська та ін.). Для пояснення складних освітнянських процесів вчені долучають фрактальні підходи (М. Гапонцева, В. Гапонцев, Ю. Зінківський, О. Метешкін, К. Метешкін, В. Федоров та ін.).

Мета статті: застосувати фрактальні підходи до пояснення здоров'язберігаючих тенденцій розвитку суспільства в освітнянській практиці (на прикладі навчання дисципліни «Педагогіка здоров'я»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна освіта активно розвивається у напрямі втілення питань здоров'язбереження учасників освітнього процесу [1,2,3]

як результату різкого погіршення здоров'я населення. Відгуком на таку ситуацію стала поява у медичній галузі салютогенезної парадигми, яка змінила патогенезну. Як слушно наголошує О. Іонова, такий підхід «відходить від патогенетичного мислення (тобто від питань, звідки з'явилася хвороба, як її уникнути тощо) і наближується до салютогенетичного мислення, яке звертає увагу на те, як виникає здоров'я, як людині зміцнити себе настільки, щоб негативні впливи давали поштовх власному зростанню» [4, с.34].

Сьогодні салютогенез стає новою освітнянською парадигмою. Проглядається її прямий зв'язок з інноваційною парадигмою, оскільки головною метою освіти слід уважати не лише особистість зі сформованою інноваційною культурою, а, в першу чергу, особистість, яка є фізично, духовно та психічно здоровою. Лише за цієї умови освіта виконає свою творювальну місію. Виходячи з цього, особливе місце у системі цінностей педагогічного працівника повинні зайняти валеологічні цінності та норми. Тим більше, що саме на них наголошував свого часу В. Сухомлинський, коли підкреслював: «Я не боюся ще і ще раз повторювати: піклування про здоров'я – це найголовніша робота вихователя» [5, с.100]. При цьому слід враховувати те, що на розвиток культури здоров'язбереження в освіті в першу чергу впливає рівень її сформованості у тих, хто навчає.

Ситуація, коли культура здоров'язбереження педагога відповідно віддзеркалюється у культурі здоров'язбереження того, кого він навчає, значною мірою відповідає ідеї фрактальної педагогіки, яка нещодавно розпочала свій активний розвиток [6, 7, 8]. В її межах вченими формується думка про те, що застосування фракталів у педагогіці слід розглядати як неминучий етап якісного опису її явищ і наукового знання. Враховуючи те, що більшість процесів, явищ та об'єктів педагогіки мають системний характер, фрактальність слід розглядати відповідно до конкретних умов.

Українські дослідники О. Метешкін та К. Метешкін уважають, що існує ступінь подібності знань студента знанням педагога [8, с.33]. Трансформуючи цей підхід у площину нашого дослідження, відзначимо існування подібності культури здоров'язбереження педагога до культури здоров'язбереження того, кого він навчає.

Спираючись на ці висновки вважаємо за можливе для пояснення складних освітніх процесів у контексті представленої дослідження ввести поняття здоров'язберігаючого освітнього фракталу як найменшого конструкту педагогічної системи, який багаторазово повторюється в учасників освітнього процесу через сукупні прояви знань, умінь, досвіду їх застосування та особистісних якостей, які пов'язані з їхнім здоров'ям. Таким чином, сьогодні як у тих, хто навчається, так і у тих, хто навчає, серед базових компетентностей слід виділити й валеологічну, яку ми розумітимемо як інтегральне особистісне утворення, яке базується на установках, знаннях, вміннях та особистісних якостях щодо існування в соціумі на здоров'язберігаючій основі.

Звернемо увагу на підхід О. Оржеховської та О. Єжової, які вважають під діяльністю, спрямованою на збереження здоров'я «сукупність планомірних освітніх дій та заходів, зосереджених на збереженні, зміцненні й формуванні здоров'я дітей, підлітків та молоді, завдяки сприянню формуванню ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших, формуванню позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, оволодіння навичками здорового способу життя й створення відповідного навчально-виховного середовища» [9, с.16].

Реалізуючи завдання необхідності втілення у процес професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Освітні, педагогічні науки» та отримують освітній ступінь бакалавра, було введено нову навчальну дисципліну – «Педагогіка здоров'я», на вивчення якої відведено 8 кредитів. Для її викладання розроблено методичний комплекс, який включає робочу програму, конспект лекцій, методичні вказівки для проведення практичних занять та організації самостійної роботи студентів (роботники Л. Штефан та О. Шевченко).

Беручи за методологічну основу салютогенезну парадигму, враховуючи сучасні підходи щодо суті здоров'язбереження розроблено зміст цієї дисципліни. До її складу увійшли два модулі.

Змістовий модуль 1 «Основи здорового способу життя та безпечного життєвого простору учасників освітнього процесу» включає лекції за такими темами:

Тема 1. Здоров'язбереження в освіті та напрями його реалізації.

Тема 2. Раціональне харчування учасників освітнього процесу.

Тема 3. Фізична культура і спорт, режим праці та відпочинку педагогів та учнів.

Тема 4. Безпечне використання медикаментів.

Тема 5. Травматизм і його зв'язок з фізичною активністю та насильством. Булінг у закладах освіти.

Тема 6. Отруєння, опромінення, професійні хвороби.

До змістового модуля 2 «Відновлення та захист здоров'я учасників освітнього процесу» увійшли такі теми:

Тема 1. Невідкладні стани людини: виживання на межі.

Тема 2. Донорство крові та органів: особливості здійснення учасниками освітнього процесу.

Тема 3. Серцево-судинні та легеневі хвороби. Перша медична допомога у закладі освіти та за його межами.

Тема 4. Інфекційні та паразитарні хвороби як в середовищі закладу освіти, так і поза ним.

Тема 5. Інклюзивна освіта.

Тема 6. Психічне та психологічне здоров'я особистості. Професійне вигорання педагогів.

Тема 7. Статеве виховання учнів та планування сім'ї.

Тема 8. Профілактика залежностей учасників освітнього процесу.

Таке представлення змісту дисципліни дозволяє цілісно охопити життєдіяльність особистості, створити дієве підґрунтя для формування валеологічної компетентності майбутніх інженерів-педагогів, стати вагомим базисом для їхньої подальшої успішної діяльності у напрямі формування валеологічної компетентності у тих, кого вони навчатимуть.

Встановлено, що теоретична та практична підготовка з дисципліни «Педагогіка здоров'я» дозволить досягти таких очікуваних результатів навчання (РН):

РН.1. Знання та розуміння особливостей психічного та фізичного розвитку дітей та молоді, вміння використовувати різноманітні методи та форми виховної роботи, прогресивні прийоми керівництва освітньою, трудовою, здоров'язберігаючою та суспільною діяльністю учасників освітнього процесу:

РН.1.1: знання особливостей психічного та фізичного розвитку учасників освітнього процесу;

РН.1.2: вміння щодо втілення основ здоров'язберігаючої поведінки (раціональне харчування, режим праці та відпочинку тощо) у професійну та життєву площину;

РН.1.3: здатність до розуміння цінності здоров'я для реалізації професійної діяльності та організації життєвого простору.

РН.2. Знання та розуміння організації освітнього процесу для дітей та молоді з особливими освітніми потребами; володіння технологіями інклюзивної освіти:

РН.2.1: знання основ організації освітнього середовища для учнів з особливими потребами на основі володіння технологіями інклюзивної освіти;

РН.2.2: вміння з надання якісних освітніх послуг, що ґрунтуються на принципі забезпечення основного права учнів з особливими потребами на освіту;

РН.2.3: здатність до розуміння важливості врахування різноманітних особливих потреб учнів в освітньому середовищі закладу освіти.

РН.3. Вміння та навички визначати джерела потенційних небезпек зовнішнього і внутрішнього середовища закладу освіти, що можуть створювати загрозу виникнення надзвичайних ситуацій:

РН.3.1: знання щодо визначення джерел потенційних небезпек зовнішнього і внутрішнього середовища закладу освіти для учасників освітнього процесу;

РН.3.2: вміння щодо поведінки в освітньому середовищі, яке має ознаки небезпеки для учасників освітнього процесу;

РН.3.3: здатність до оцінки потенційних небезпек зовнішнього і внутрішнього середовища закладу освіти.

Результати аналізу освітньої програми дисципліни «Педагогіка здоров'я» дозволяють зробити висновок щодо прояву фрактальності на таких рівнях:

– макро рівень (державний рівень): фрактал забезпечення здоров'я нації на основі втілення здоров'язберігаючої освітньої політики;

– мезо рівень (рівень закладу вищої педагогічної освіти): фрактал формування майбутніх інженерів-педа-

гогів, які не тільки озброєні техніками, прийомами власного здорового способу життя, але й здатні передати цей досвід тим, кого навчатимуть;

– міні рівень (рівень закладу професійно-технічної та середньої освіти): фрактал розвитку учнів, які, завдяки своїм педагогам, зможуть організувати свій життєвий простір на здоров'язбережувальній основі.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Застосування фрактального підходу дозволило розглянути процеси здоров'язбереження в освіті на макро-, мезо- та міні рівнях. Подальше дослідження спрямовується на поглиблене вивчення проблеми формування особистості на засадах здоров'язбереження через встановлення зв'язків між рівнем професійної підготовки викладацького складу та культурою здоров'я учнів.

Література

1. Палічук Ю.І. Педагогічні умови реалізації здоров'язбережувальних технологій в освітньому просторі економічного вищого навчального закладу / Ю.І. Палічук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. – Серія: Педагогіка і психологія. [зб. наук. праць / голов. ред. В.І. Шахов] – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – Вип. 31. – С.335-340.
2. Драгієв Ю.В. Аналіз навчальних дисциплін ВНЗ щодо формування культури здоров'я студентської молоді / Ю.В. Драгієв // Вісник АНУ ім. П. Шевченка [голов. ред. Курило В.С. та ін.]. – 2009. – № 23 (186), Ч. 4. – С.179-186.
3. Педагогічні умови розвитку культури здоров'я студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу / Ю.Д. Бойчук, І.М. Авдєєнко, А.В. Турчинов // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 9. – С.141-149.
4. Іонова О.М. Саломогенетичний підхід до професійної підготовки майбутніх педагогів / О.М. Іонова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2015. – № 2. – С.34-42.
5. Сухомлинський В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1988. – 272 с.
6. Гапонцева М.Т. Поняття геометрії фракталів як мови об'єктів педагогіки і теорії наукового знання / М.Т. Гапонцева, В.А. Федоров, В.А. Гапонцев // Образование и наука. – 2009. – № 2 (59). – С. 3-22.
7. Зінківський Ю. Креативність – фрактал сучасної парадигми вищої технічної освіти / Ю. Зінківський, Т. Мірських // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С.14-20.

8. Метешкін А.А. Системно-синергетический подход в методологии педагогики высшей школы / А.А. Метешкин, К.А. Метешкин // Проблемы инженерно-педагогической освіти: [зб.наук.праць / голов. ред. Коваленко О.Е.]. – Харків: УІПА, 2010. – № 28 – 29. – С.30-37.

9. Оржеховська В.М. Методологічні засади діяльності освітнього закладу, спрямовані на здоров'я / В.М. Оржеховська, О.О. Єжова // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 4 (65). – С.5-17.

References

1. Palichuk Yu.I. Pedagogical conditions of implementation of health-preserving technologies in the educational space of an economic higher educational institution / Yu.I. Palichuk // Naukovi zapysky Vinnytskogo derzhavnogo pedahohichnogo un-tu im. M. Kotsiubynskogo. – Seriya: Pedahohika i psykholohiia: [zb. nauk. prats / holov. red. V.I. Shakhov] – Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2010. – Vyp. 31. – S. 335-340.
2. Drahiev Yu.V. Analiz navchalnykh dysyplin VNZ shchodo formuvannia kultury zdorovia student'skoi molodi / Yu.V. Drahiev // Visnyk LNU im. T. Shevchenka [holov. red. Kurylo V.S. ta in.]. – 2009. – № 23 (186), Ch. 4. – S. 179-186.
3. Pedahohichni umovy rozvytku kultury zdorov'ia studentiv v osvitnomu seredovyshchi vyshchoho navchalnogo zakladu / Yu.D. Boichuk, I.M. Avdieienko, A.V. Turchynov // Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – 2015. – № 9. – S. 141-149.
4. Ionova O.M. Salutohenetychnyi pidkhid do profesiinoi pidhotovky maibutnikhi pedahohiv / O.M. Ionova // Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. – 2015. – № 2. – S. 34-42.
5. Sukhomlinskyi V.A. Serdtse oddaiu detiam / V.A. Sukhomlinskyi. – K.: Rad. shkola, 1988. – 272 s.
6. Gapontseva M.G. Ponyatiya geometrii fraktalov kak yazyk ob'ektov pedagogiki i teorii nauchnogo znaniya / M.G. Gapontseva, V.A. Fedorov, V.L. Gapontsev // Obrazovanie i nauka. – 2009. – № 2 (59). – С. 3-22.
7. Zinkivskiy Yu. Kreatyvnist – fraktal suchasnoi paradyhmy vyshchoi tekhnichnoi osvity / Yu. Zinkivskiy, T. Mirskiy // Vyscha osvita Ukrainy. – 2007. – № 3. – S. 14-20.
8. Meteshkin A.A. Sistemno-sinergeticheskiy podhod v metodologii pedagogiki vysshey shkoly / A.A. Meteshkin, K.A. Meteshkin // Problemy Inzhenerno-pedagogichnoyi osvity: [zb.nauk.prats / golov. red. Kovalenko O.E.]. – Har'iv: UIPA, 2010. – #28 – 29. – S. 30-37.
9. Orzhekhovska V.M. Metodolohichni zasady diialnosti osvitnoho zakladu, spriamovani na zdorovia / V.M. Orzhekhovska, O.O. Yezhova // Pedahohika i psykholohiia. – 2009. – № 4 (65). – S. 5-17.

Shtefan L. V.,

Ph.D. (Pedagogy), Professor, Professor of the Department of Pedagogy,
Methods and Management of Education of the Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy,
lvshstefan@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

HEALTH TRENDS OF SOCIETY DEVELOPMENT IN EDUCATIONAL PRACTICE ON THE FRAMEWORK OF FRACTALITY

The article provides a scientific substantiation of approaches to the organization of the educational process of future engineers-teachers on the basis of health. A set of methods was used for the study, including analysis, synthesis, generalization to study the scientific literature in order to establish the essence of the concepts of valeological competence of participants in the educational process, health educational fractal. It is shown that the teaching of the discipline «Health Pedagogy» meets the requirements of fractality and allows to create an effective basis for the formation of health policy in education.

Key words: pedagogical engineer, fractal, health-preserving educational fractal, valeological competence, health.

УДК 378.015.31:172.15

Юрченко О.В.,

викладач кафедри фізики і кіберфізичних систем Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, olha.yurchenko@hnpu.edu.ua

Україна, м. Харків

ВНЕСОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ФОРМУВАННЯ ПРОТОНАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена становленню протонаціональної свідомості людини в межах інтелектуальної традиції середньовіччя. Мета статті – розкрити внесок викладачів вищої школи цього періоду в розробку теорій про природу влади та її місце в осмисленні проблеми формування нації. Використовувалися такі методи: дослідницько-пошуковий, історичний, аналітичний. Доведено, що наукова діяльність представників університетської науки сприяла розвитку знань про суспільство, націю і формування початкових етапів національної свідомості.

Ключові слова: протонаціональна свідомість, університет, ідентичність, формування свідомості, інтелектуальна традиція, середньовіччя.

Постановка проблеми. Вхідження України в європейський простір, сучасні тенденції глобалізації потребують включення політичних, соціологічних, культурологічних і педагогічних факторів у формування національної свідомості.

Питанням формування національної свідомості присвячено значний об'єм досліджень науковців, серед яких роботи Г.В. Касьянова, С.Т. Золотухіної, О.В. Сухомлинської, І.В. Мартинюка, Ф.Ф. Шандора тощо. Окремі аспекти національного виховання розглянуті у працях Г.В. Корж, О.А. Коваленко, Н.В. Петренко, І.І. Мартиненка тощо. Проте, слід зазначити, що при опрацюванні проблеми формування національної свідомості зазвичай втрачається її аналіз на первинному етапі зародження протонаціональних утворень. Саме тому заслуговує уваги діяльність науковців епохи середньовіччя в зазначеному напрямку.

Мета роботи – показати розвиток свідомості як наслідок трансформування ментальних установок і зміну способів пізнання, виявити зміну в уявленнях учених – педагогів вищої школи про природу влади, що займає провідне місце в осмисленні проблеми формування нації, розкрити внесок представників інтелектуальної традиції середніх віків в проблему формування протонаціональних ідентичностей.

Виклад основного матеріалу. Означений період історії людства представляє інтерес з точки зору початкових етапів процесу формування національної свідомості, оскільки в Європі в цю пору формувалися держави і нації з їх характерними властивостями, формувалися мови, якими і досі користуються європейська суспільність. Для розв'язання питання походження ідентичностей, в тому числі, національних, сучасні дослідники наголошують на необхідності звернення до спадщини видатних мислителів середньовіччя: «Причина віковичної актуальності однієї і тієї ж фігури думки полягає в тому, що ті або інші інтерпретації саме середньовічної історії представляють як конкретний матеріал, так і теоретичну аргументацію для конструювання сучасних (XIX–XXI ст.) європейських ідентичностей і політичних співтовариств [1, с.6].

У відповідності з різними конкретно-історичними обставинами утворення народностей відбувалося різ-

ними шляхами, проте загальним для середньовіччя стало те, що процес формування народностей отримав подальший розвиток. Він завершився в багатьох європейських країнах в основному в період розвинутого феодалізму, що було поєднано з ростом товарно-грошових відносин і створенням внутрішнього ринку, з поступовим подоланням роздробленості і виникненням значних економічних і культурних центрів [2]. Особливістю середньовічного світогляду було те, що він ґрунтувався на релігії, усі аспекти духовного життя і менталітет феодального суспільства Західної Європи відрізнялися глибокою релігійністю. Науковці В.П. Гайденок та Г.А. Смірнов, які докладно розглянули процес становлення і розвитку наукового знання в середні віки, зазначали: «Оскільки саме християнство визначало систему ціннісних орієнтацій, характерну для середньовічного суспільства, воно накладало свій відбиток на усі види діяльності» [3, с.36], включаючи наукову, освітню і виховну. Внаслідок цього наукові і соціально-політичні проблеми, в тому числі, проблеми врахування особливостей різних народів при об'єднанні їх у держави, розглядалися крізь призму основних положень релігійного віровчення, причому духовна влада мала вищість над світською.

Методологічним положенням для розуміння становлення національної свідомості в межах інтелектуальної традиції середньовіччя, на початкових етапах її формування, стало те, що, «виступаючи суб'єктом віри і суб'єктом науки, людина одночасно здатна виступати в ролі і того, і іншого, і це вказує на можливість реалізації різних установок свідомості, на наявність не співпадаючих одне з одним вимірів в її існуванні» [3, с.89]. В епоху раннього середньовіччя з'явилося поняття «інтелектуал», яке згодом поширювалося завдяки роботі міських шкіл XII ст. Середньовічна наука «розвивалася в тісній взаємодії з релігійною думкою, постійно зв'язуючи з нею свої положення і в той же час намагаючись відстояти свою автономію» [3, с.87]. В XIII ст. інтелектуальна діяльність зосередилася в середовищі університетів, де відбувалися самостійні наукові дослідження та подальше викладання їх результатів [4]. Історик середньовіччя Ж. Ле Гофф, який в своїх роботах намагався реконструювати соціальний і духовний світ людей минулого, зазначив, що «союз особистих роздумів і передачі їх

шляхом навчання характеризував інтелектуала». Науковець зробив висновок про особливу роль середньовічного інтелектуала в світовій історії: «Безперечно, впритул до нинішньої епохи це середовище ніколи не мало настільки чітких обрисів і такої свідомості власної значущості, як в Середні віки» [4, с.5].

В нашому дослідженні покажемо, як на розвиток свідомості, в тому числі, на початкові стадії формування національної свідомості, впливали зміни в інтелектуальній царині, а саме, як трансформувалася форма пізнання, підхід до вивчення явищ природи і суспільного життя. Перш за все, перетворення зазнала сфера релігійної освіти. Обговорення центральних для середньовіччя богословських проблем потребувало як філософсько-теологічної проникливості, так і логічної послідовності. Тому в школах поступово була висунута на перший план філософська освіта і логіка, замість граматики, стала провідною з дисциплін тривія: «Логіко-теологічна проблематика залучає в XII ст. кращі розуми» [5, с.331].

На самому початку цього періоду освіченості на основі традиційних античних наук склався особливий метод мислення, який отримав назву схоластики. Основним завданням схоластики було ствердження за допомогою розуму того, що приймалося вірою, зокрема, осмислення Святого Письма: «Схоластичний метод не ставив під сумнів віру. Навпаки, він прагнув прояснити, очистити, краще зрозуміти цю віру» [6, с.419]. Превалююче положення логіки і філософії в програмах навчальних закладів, насамперед, університетів, що закріпилося з XIII ст., зберіглося до кінця середньовіччя.

На межі XII і XIII ст. докорінно перетворилася система освіти: на основі старих шкіл виникають нові освітні заклади – університети. Група дослідників історії університетської освіти вважає, що і античні прообрази університетів, і перші середньовічні університети виникли, виходячи із потреб суспільства, яке «тонко відчуло необхідність створення таких місць, де б акумулювалися знання» [7, с.93]. Термін *universitas* означав корпорацію викладачів та студентів, тобто об'єднання людей для отримання і передачі освіти та проведення наукових досліджень. Суспільство і наука знаходилися і тіснішій взаємодії, зміст їх соціокультурного взаємовпливу в період середньовіччя реалізовувався через «зміни способу виробництва, технічні вдосконалення, зсуви в соціальній структурі, зростання народонаселення, розвиток комунікацій, політичних та ідеологічних рухів» [3, с.35].

Головними способами навчання були лекції і диспути. На лекціях викладалася християнська доктрина з добром раціональних аргументів, які пояснювали ті чи інші положення Святого Письма. Важливе місце в практиці навчання мали диспути, в ході яких оговорювався певний тезис, захищати який повинен був той, хто організував диспут, а висувати заперечення міг будь-хто з інших учасників [5, с.332]. Під час участі в такій формі навчання напрацьовувались уміння вибудовувати докази в логічній послідовності. Сучасний французький історик середньовіччя Ж. Ле Гофф так описував схоластичний метод: «Все починалося з переходу від *lectio* до *questo*, а від *questo* до *disputatio*» [6, с.420]. Метод, який зумовлював постановку питань, припускав можливість піддати сумніву ті чи інші аргументи: «в ході «диспуту» на противагу

аргументуванню за допомогою посилання на авторитет все більшого значення набувала практика логічного обґрунтування аргументу» [6, с.421]. Отже, «схоластичний метод вів до усвідомлення особистістю її інтелектуальної відповідальності» [6, с.421] та зумовив справжній переворот в ментальних установках [6, с.419]. Для пошуку нових шляхів наведення доказів деякі науковці починали все ширше застосовувати спостереження і експеримент, наукові дослідження в галузі наук про природу сприяли відокремленню віри від розуму. Таким чином, «відбувалася інтеріоризація духовного життя, провідну роль набував розвиток свідомості, і питання схоластики перетворювалися в дилеми самосвідомості» [6, с.423].

Підкреслимо, що розвиток мислення і формування свідомості, зокрема національної, були тісно пов'язані зі змінами, що відбувалися в університетському середовищі. Цей процес був частиною еволюції, яка «перетворила великі університети в політичну силу кінця Середніх віків. Вони відігравали активну роль, виходячи інший раз на перший план в боротьбі між державами. Вони були театром, де розігрувалися запеклі кризи, оскільки «нації» університетів надихалися тепер національним почуттям, а університети інтегрувалися в нові структури національних держав» [4, с.130].

Для педагогічного розуміння сутності багатонаціональної основи світу, яка склалася у середні віки, слід розглянути погляди середньовічного мислителя, ученого, філософа, викладача університету Марсилія Падуанського (1280–1342 рр.). Майбутній учений навчався в університетах Падуї та Парижу, був обраний ректором останнього (1312 р.). У творі «Захисник світу» (1324 р.) філософ критикував домагання папської влади на духовне володіння світом, виступав за панування суспільства і держави над релігійною владою. Аналізуючи євангельські тексти, прийшов до висновку необхідності підпорядкування релігійних діячів державі, учений «вперше сформулював теоретичну модель державної церкви, яка згодом була широко втілена на практиці» [9, с.122]. Таким чином, безперечним новатором Марсилій Падуанський виступив в питаннях державно-церковних взаємовідносин [9, с.122]. Разом з цим Марсилій теоретично обґрунтував уявлення про свободу віросповідання.

Учений мав наміри зробити зрозумілою для загалу необхідність існування розмаїття націй і держав, а також «правлячих служб» [8, с.100], тобто урядів, які здійснюють управління державами. Педагог дійшов розуміння, що для різних груп населення, які живуть в одній місцевості, проте володіють різними культурними і моральними особливостями, необхідно враховувати існування цих відмінностей при організації управління ними. Так, в роботі «Захисник світу» він писав: «Можна запитати, чи потрібно усім людям, які живуть у громадянському стані і мешкають на поверхні земної кулі, мати єдиного верховного правителя або ж, навпроти, найкраще, щоб в різних краях, розділених географічними, мовними або моральними межами, кожне товариство отримало той уряд, який йому годиться. Здається, найкраще друге рішення» [8]. Зазначимо, що цей трактат таємно поширювався серед магістрів і студентів Парижського університету, де викладав філософ. Отже, педагог прийшов до висновку, що виникнення держави стало результатом

природної еволюції людського суспільства, при чому бажаним, на думку Марсилія, було об'єднання населення в державу з урахуванням територіальної та культурної, в тому числі мовної, спільності. Він підкреслив, що найбільш доцільним є утворення «громадянських суспільств згідно різноманіттю населених земель і епох», які, «в результаті прогресивного росту досягають своєї досконалості» [8].

Разом з цим, Марсилій Падуанський вважав волю народу єдиним джерелом влади. Педагог наголошував на необхідності встановлення спільної точки зору народу на правові норми для їх легітимації: закон повинен бути «утверджений з прослуховуванням і узгодженням усім народом» [8]. У роботі «Захисник миру» філософ відзначав: «Правильний лад, при якому кожний громадянин приймає участь в управлінні або в раді згідно своєму рангу, можливостям і положенню в суспільстві для загального добра, у відповідності з волею і згодою інших жителів» [8]. Отже, учений висунув концепцію народного суверенітету, яка визнає народ вищою владною інстанцією, при чому реальна участь народу в управленні справами суспільства і держави повинна забезпечуватися всебічно.

Важливими в розумінні шляхів формування єдності спільноти є думки Марсилія Падуанського про функції державного лідера. Зокрема, педагог наголосив на необхідності консолідації народу керівниками держав: ті, що «обрані правителями», «збирають роз'єднаний народ і об'єднують його в громадянське суспільство. Певно, також, що вони звільняють країну від пригноблених» [8]. З огляду на тему нашого дослідження підкреслимо, що Марсилій Падуанський теоретично підготував ідею демократичної держави, яка стала основою природно-правових систем XVII–XVIII ст., в межах яких повністю сформувався ідею національного суверенітету. Отже, в оцінці внеску Марсилія Падуанського можна повністю погодитися з думками сучасних учених: «зміст його творів, як і раніше, хвилює розум людей, має світоглядне значення і тому не може відноситися до ідеологічного минулого, а стає все більш актуальним» [10, с.108], [11]. Відмітимо, що трактат М. Падуанського «Захисник миру» є частиною культурного спадщини людства: теоретичні положення автора XIV ст. лягли в основу релігійних, ідеологічних, політичних концепцій многих багатьох більш пізніх мислителів Реформації і Відродження [8, 11].

В свою чергу, Уільям Оккам (1300–1349 рр.) – англійський філософ, один з найвизначніших представників середньовічної логіки, який був предтечою філософії Нового часу, рішучий борець проти папської влади, теж зробив «програмну заяву на відокремлення релігійного знання від раціонального» [12]. Співвідношення цих видів знань було визначальним для формування свідомості середньовічної людини: «Проблема співвідношення віри і розуму була однією з центральних в культурі середніх віків – і по місцю, яке відводилося для її обговорення в філософсько-теологічних доктринах, і по реальній значимості для духовного самовизначення людей, які намагалися пояснити світ і своє місце в ньому» [3, с.87].

У. Оккам збільшив наукові здобутки своєї епохи, які вплинули на розвиток свідомості, що полягали в захи-

сті індивідуума як єдиної конкретної реальності, експерименту як прямого безпосереднього досліду, відділення релігійного знання від раціонального» [12]. До наукового знання учений висунув певні вимоги: постійний контроль за нашими посиленнями на реальність, строгість мови і наукового дискурсу. Підсумком таких тверджень У. Оккама, на думку філософів Д. Антисері і Дж. Реале, стало те, що вони «привели його до розуміння необхідності політичної автономії громадянської влади від духовної» [12]. Філософ У. Оккам, засновник власної наукової школи, що отримав від своїх учнів почесне звання «непереможного», для покращення стану логіки наголосив на необхідності відокремлення в свідомості людини елементів дискурсу і об'єктивних елементів [12].

Оскільки однією з характеристик свідомості є здатність до осмислення стійких особливостей і закономірностей оточуючого світу, то звернемо увагу на «концепцію наочного знання» У. Оккама. Вона полягала у певній послідовності ступенів пізнання: «чуттєве сприйняття, на якому ґрунтується пам'ять, досвід, за допомогою якого досягається те загальне, що є основою мистецтва і науки» [13, с.100] Отже, філософ показав зв'язок між мисленням і формуванням свідомості, виділив фактори, що сприяли кристалізації поняття «свідомість».

У. Оккам, як і М. Падуанський, вважав, що для розв'язання питань віровчення та релігійного життя не потрібно звертатися ні до понтифікату, ні до Собору, як зібранню представників церкви. На його думку, влада належить вільному товариству віруючих, яке і має право стверджувати фундаментальні істини, у відповідності з історичною традицією. Уільям Оккам і Марсилій Падуанський вели спільну боротьбу проти системи центрального управління католицькою церквою на чолі з Папою Римським і його претензіями на світську владу, боротьбу за утвердження національної церкви, наявність якої створює належні умови для формування національної свідомості. Ідеї Оккама і Марсилія про опозицію світської і релігійної влади були підтримані як світською владою, яка теж прагнула створити національні церковні інститути та затвердити незалежність держав від загальної релігійної влади, так і їх науковими послідовниками.

На протипагу теократичним теоріям, Марсилій та Оккам одними з перших в історії середньовіччя стали розглядати державу не як інститут, який має мету забезпечити потреби церкви, а як результат суспільного договору, спрямованого на досягнення суспільного блага. Розділення кола повноважень церкви і держави учені обґрунтували як важливішу ознаку світського характеру держави. Вони дали могутній поштовх розвитку політичної думки пізнього Середньовіччя, їх теорії стали основою доктрин епохи Відродження і буржуазних революцій, які стосуються взаємовідносин церкви і держави [8].

Прогресивність ідей учених найбільш виразно проявляється на тлі їх послідовників [13, с.145]. Так, прихильники Оккама представили «прогресивне філософське спрямування, яке поступово підточувало коріння схоластики і формулювало низку філософських і природничо-наукових концепцій, які багато в чому тяжіли до Нового часу» [13, с.145]. Один з його учнів, Микола Орем

(1330–1382 pp.), що викладав у Паризькому університеті, з успіхом опрацював натурфілософські, етичні, політичні і економічні теми. Привертає увагу його діяльність з підтримки національних мов. Зокрема, М. Орем був «одним з раннях авторів, які приступили до ліквідації монополії латини як мови наукового спілкування. Він зробив виключний вклад в формування французької наукової термінології» [13, с.162]. Отже, науковці заперечували монополію латини та сприяли розвитку народних мов, доводили, що треба розширювати сфери їх використання, в тому числі, застосовувати в різних галузях знань.

Історики західної гуманітарної думки стверджують, що ідеї Марсилія Падуанського використовували і розвивали М. Кузанський, Ж. Жерсон, Ян Гус та інші церковно-політичні фігури та науковці [9, с.122]. Отже, в філософських, правових і політичних питаннях учені середньовіччя за декілька віків до Нового часу висунули нові ідеї, які сприяли розвитку знань про суспільство, націю, формуванню початкових етапів протонаціональної свідомості.

Висновки. Результати дослідження показали, що становлення національної свідомості людини в межах інтелектуальної традиції середньовіччя відбувалося в середовищі логіко-теологічної проблематики. Виявлено зв'язок між мисленням і формуванням свідомості в обраний історичний період, охарактеризовано значення схоластичного методу в інтелектуальній діяльності гуманітаріїв, в якому відбулася поступова зміна в процесі аргументації методу опори на авторитет на метод логічного обґрунтування, що сприяло розвитку критичності, інтеріоризації духовного життя, було важливим з точки зору розвитку свідомості. Доведено, що наукова діяльність представників університетського середовища сприяла розвитку знань про суспільство, націю і формування початкових етапів національної свідомості. Зокрема, ученими було обґрунтовано необхідність існування розмаїття націй і держав, вперше запропоновано теоретичну модель державної церкви, висунуто концепцію народного суверенітету, підготовлена ідея демократичної держави, що стала основою правових систем наступних століть, в межах яких повністю сформувалася ідея національного суверенітету.

Література

1. *Средневековая Европа: Восток и Запад* / М.А. Бойцов, А.Ю. Виноградов, Воскобойников О.С. и др.; отв. ред. М.А. Бойцов; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 415 с.
2. *Всемирная история. Энциклопедия: в 10-ти т. Том 3.* / Ред. А. Белявский, А. Лазаревич, А. Монгайт. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957.
3. *Тайденко В.Л., Смирнов Т.А. Западноевропейская наука в средние века: Общие принципы и учение о движении.* – М.: Наука, 1989. – 352 с. – Библиотека всемирной истории естествознания.
4. *Ж. Ле Гофф. Интеллектуалы в средние века / Перевод с французского А.М. Руткевича. 2-е изд.* – СПб.: Изд-во С.-Петербурга, 2003. – 160 с.
5. *История философии: Запад-Россия-Восток (книга первая: Философия древности и средневековья). 3-е изд.* – Москва: «Греко-латинский кабинет» Ю.А. Шичалина, 2000. – 480 с.

6. *Ж. Ле Гофф. Цивилизация средневекового Запада / Пер. с фр. под общ. ред. В.А. Бабинцева; Послесл. А.А. Гуревича.* Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 560 с. (Серия «Великие цивилизации»).

7. *Садовничий В.А. и др. Университетское образование: приглашение к размышлению / В.А. Садовничий, В.В. Белокуров, В.Т. Сушко, Е.В. Шикун.* – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 352 с.

8. *Защитник мира. Defensor pacis / Марсиль Падуанский: Пер. с франц. Б.У. Есенова; науч. ред., вступ. ст., примеч. Г.П. Лупарева.* – Москва: ИТК «Дашков и К.», 2014. – 656 с. URL: http://vavilonplen.ru/publ/2_vavilonskij_plen/preduprezhdaushihie_otkrovenija/marsilij_paduanskij_zashhitnik_mira.

9. *Экимова А.И. Первое русскоязычное издание всемирно известного трактата эпохи Средневековья «Защитник мира. DEFENSOR PACIS». Трактат Марсилья Падуанского, великого мыслителя XIV века / Науч. ред. Г.П. Лупарев; пер. с фр. Б.У. Есенов. // Государство и право, 2014. – № 11. – С.122-123.*

10. *Шлепина Ш.В. Защитник государства и реформатор церкви. // Право и государство, 2015. – № 4 (69). – С.104-108.*

11. *Лупарев Г.П. Политико-правовые взгляды Марсилья Падуанского // Право и политика. 2008. – № 7. – С.1741-1749*

12. *Д. Антисери и Дж. Реале. Западная философия от истоков до наших дней. Том 2. Средневековье.* <https://studfile.net/preview/3290490/>

13. *Курантов А.П., Стяжкин Н.Н. Оккам. М.: «Мысль», 1978. – 191 с. (Мыслители прошлого).*

References

1. *Srednevekovaya Evropa: Vostok i Zapad* / M.A. Boytsov, A.Yu. Vinogradov, O.S. Voskoboynikov i dr.; отв. ред. М.А. Бойцов; Nats. issled. in-t «Vysshaya shkola ekonomiki». – Moskva: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, 2015. – 415 s.
2. *Vsemirnaya istoriya. Entsiklopediya: v 10-ti t. Tom 3. Moskva Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury. Red. A. Belyavskiy, L. Lazarevich, A. Mongayt. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury, 1957.*
3. *V.P. Gaydenko, G.A. Smirnov. Zapadnoevropeyskaya nauka v srednie veka: Obschie printsipy i uchenie o dvizhenii. Moskva: Nauka, 1989. – 352 s. – Biblioteka vsemirnoy istorii estestvoznaniya.*
4. *Zh. Le Goff. Intellektualy v srednie veka / Perevod s frantsuzskogo A.M. Rutkevicha. 2-e izd. – SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2003. – 160 s.*
5. *Istoriya filosofii: Zapad–Rossiya–Vostok (kniga pervaya: Filosofiya drevnosti i srednevekovya). 3-e izd. – Moskva: «Greko-latinskij kabinet» Yu.A. Shichalina, 2000. – 480 s.*
6. *Zh. Le Goff. Tsivilizatsiya srednevekovogo Zapada / Per. s fr. pod obsch. red. V.A. Babintseva; Poslesl. A.A. Gurevicha. – Ekaterinburg: U-Faktoriya, 2005. – 560 s. (Seriya «Velikie tsivilizatsii»).*
7. *Sadovnichiy V.A. i dr. Universitetskoe obrazovanie: priglashenie k razmyishleniyu / V.A. Sadovnichiy, V.V. Belokurov, V.G. Sushko, E.V. Shikun. – Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1995. – 352 s.*
8. *Zashitnik mira. Defensor pacis / Marsilij Paduanskiy: Per. s frants. B.U. Esenova; nauch. red., vstup. st., primech. G.P. Lupareva. – Moskva: ITK «Dashkov i K.», 2014. – 656 s. URL: http://vavilon-pen.ru/publ/2_vavilonskij_plen/preduprezhdaushihie_otkrovenija/marsilij_paduanskij_zashhitnik_mira.*
9. *Ekimova A.I. Pervoe russkozyayichnoe izdanie vsemirno izvestnogo traktata epohi Srednevekovya «Zashitnik mira. DEFENSOR PACIS». Traktat Marsilija Paduanskogo, velikogo myslitel'ya XIV veka / Nauch. red. G.P. Luparev; per. s fr. B.U. Esenov. / Gosudarstvo i pravo, 2014. – № 11. – S. 122-123.*

10. Tlepina Sh.V. *Zaschitnik gosudarstva i reformator tserkvi. Pravo i gosudarstvo*, 2015. – № 4 (69). – S. 104-108.

11. Luparev G.P. *Politiko-pravovye vzglyady Marsiliya Paduanskogo // Pravo i politika*. 2008. – № 7. – S.1741-1749.

12. D. Antiseri i Dzh. Reale. *Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashih dney. Tom 2. Srednevekove*. URL: <https://studfile.net/preview/3290490/>

13. Kurantov A.P., Styzhkin N.I. *Okkam. M.: «Myisb», 1978. – 191 s. (Myisliteli proshlogo)*.

Yurchenko O.V.,

lecturer at the Department of Physics and Cyberphysical Systems

Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda, olha.yurchenko@hnpu.edu.ua

Ukraine, Kharkiv

THE CONTRIBUTION OF THE INTELLECTUAL TRADITION OF THE MIDDLE AGES IN THE FORMATION OF PROTONATIONAL CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the formation of protonational consciousness of man within the intellectual tradition of the Middle Ages. The purpose of the article is to reveal the contribution of high school teachers of this period in the development of theories about the nature of power and its place in understanding the problem of nation formation. The following methods were used: research, historical, analytical. It is proved that the scientific activity of the representatives of university science contributed to the development of knowledge about society, nation and the formation of the initial stages of national consciousness.

Key words: *protonational consciousness, university, identity, formation of consciousness, intellectual tradition, the Middle Ages.*

УДК 378 /7. 071 5(477.86)

Юрчишин Г.М.,

професор, к.арх., директор Косівського інституту ПДМ ЛНАМ,

Дутка В.В.,

доцент, к.мист., заступник директора КІПДМ ЛНАМ, radiokosiv@gmail.com

Україна, м. Косів

КОНЦЕПЦІЯ НАУКОВО-ТВОРЧОЇ ПРОГРАМИ «ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО» ОСВІТЬОГО РІВНЯ «МАГІСТР» У КОСІВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ПРИКЛАДНОГО ТА ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються методи викладання дисципліни «Проектування», яка є основним елементом у системі освітньої програми «Декоративне мистецтво» спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» другого освітнього ступеня «магістр» у Косівському інституті прикладного та декоративного мистецтва. Висвітлено концепцію програми в умовах глобалізації та інтернаціоналізації культурно-мистецьких процесів. Обґрунтовано актуальність напрямів дослідно-пошукової діяльності та доцільність творчих експериментів під час реалізації практичних завдань, що спрямовані на вдосконалення методики викладання фахово-орієнтованих дисциплін.

Ключові слова: декоративне мистецтво, магістратура, Косівська мистецька школа, методика викладання.

Постановка проблеми. Косівська мистецька школа є однією з небагатьох мистецьких шкіл не лише України, а й світу, що успішно вирішує проблеми збереження та сучасного розвитку традицій народного мистецтва. Нівелювання національного та етнічного у період всеохоплюючої інтернаціоналізації може призвести до втрати значної частини ремесел, які протягом століть розвивалися на теренах етнорегіонів. Байдужість до цього питання з боку влади підтверджується аналізом останніх директив МОНУ, у яких не відображено питання розвитку національно зорієнтованого фахівця й не надано особливого статусу мистецькій освіті, як це робиться у світі. Особливо вразливі сьогодні регіональні школи, що розміщені у невеличких містах, де споконвічно розвивалося декоративно-прикладне мистецтво України, яке через низьку вартість художніх творів та відсутність державної підтримки знаходиться на межі зникнення. Завдання Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва – це не лише підготовка професійних мистецьких кадрів, а й популяризація народного мистецтва України, вирішення проблем наповнення високопрофесійними кадрами мистецьких осередків і художніх шкіл.

Ця важлива загальнодержавна проблема в навчальному закладі вирішується в контексті освітньої програми «Декоративне мистецтво», яка акумулює в собі науково-практичні засади навчального матеріалу, що закладені в низку змістових модулів, логічно пов'язаних між собою в цілісну систему. Саме синтез знань та практичних навичок дає можливість знайти індивідуальний, науково обґрунтований, творчий спосіб самовираження для майбутнього митця. Педагоги Косівського інституту ПДМ переконані в актуальності народного мистецтва як унікального виду українського декоративного мистецтва, що пов'язане з процесами глибокого усвідомлення своєї історичної значущості, виявлення оригінальності культурних явищ, окреслення оптимістичних перспектив адаптації українських митців до світового мистецького

контексту. Тому кожна складова освітньої програми, змістовий контент якої наповнюється, виходячи із потреб та реалій життя українського суспільства, забезпечується сучасними дидактичними методами навчання, що знаходяться в безперервному розвитку та ефективно сприяють навчально-творчій діяльності студентів.

Мета статті – висвітлити концептуальні засади формування творчої особистості на випусковій кафедрі «Декоративне мистецтво» Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ, розглянути завдання науко-педагогічного колективу й, зокрема, методику викладання фахово-орієнтованих дисциплін, що спрямовані на вдосконалення дослідно-пошукової діяльності та науково-творчої активності студентів.

Виклад основного матеріалу. В основу концепції дослідницько-пошукової та науково-творчої програми «Декоративне мистецтво» на ОС «магістр» Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва закладено глибоке проникнення у традиції українського народного мистецтва. Мистецька школа є тим безперервним ланцюжком, який з'єднує воєдино унікальну спадщину народного мистецтва Гуцульщини і класичну художню освіту й розробляє стратегію розвитку сучасного мистецтва регіону, керуючись при цьому принципами збереження національної ідентичності та самобутності. Упродовж 140-річного існування навчального закладу велика когорта майстрів, художників, педагогів та наставників віддавала свій розум і талант, душевне тепло і власне життя на творення, а відтак розвій Косівської мистецької школи [1, с.13].

2019 року в Косівському інституті прикладного та декоративного мистецтва акредитовано другий освітній ступінь магістратуру. Естетично-технологічні та духовні засади народного мистецтва, на основі якого сформовані методи навчання, слугують невичерпним джерелом творчих інтерпретацій студентів та викладачів кафедри декоративного мистецтва. Кафедра ставить перед собою завдання – розробити та запровадити у навчальний про-

цес методи викладання актуальних напрямів проектування, адаптованих до проблематики сучасного мистецтва.

Слід зазначити, що методи навчання у мистецькій освіті розвиваються на основі синтезу гуманістичних та художніх принципів діяльності. Важливого значення для розгляду питань окресленої проблеми набуває досвід науковців, професійна діяльність яких має вагоме значення для сучасної системи художньо-педагогічної освіти. Дослідження О.С.Падалки, Г.Г. Вашенка, І. Зязюна, О.М. Мороза [2], [3], [4] переконують, що ефективність навчання та творча реалізація студентів залежать від співпраці педагога й учня в контексті гуманістичних принципів, за якими здійснюються освітні процеси.

Навчально-методичні праці художників-педагогів минулого століття П. Чистякова, В. Фаворського, Н. Радлова та наших сучасників (Г. Беди, М. Резніченка, О. Яшухіна) розкривають багатовекторність дидактичних підходів до способів образотворення під час підготовки майбутніх професійних художників.

«Проектування» — це дисципліна в системі освітньо-професійної програми «Декоративне мистецтво» освітнього ступеня «магістр», що являє собою спеціалізований навчальний курс, націлений на опанування студентами сучасних методів діяльності професійного художника в галузі декоративного мистецтва.

Завданням мистецтва дослідники вважають формування у людини смислотворчих орієнтирів, «піднесення рухів її душі над рухами розуму» [5, с.227]. Його мета – розвиток у особистості естетичної свідомості та її збагачення. Ю. Борев, узагальнено визначаючи мету мистецтва, привертає увагу до того, що воно існує в ім'я людей, отже, його найвищим завданням є гуманізм, соціалізація особистості, утвердження її самоцінності, принесення їй естетичного задоволення, пробудження її творчого духу [6, с.337-238]. І. Зязюн вбачає мету мистецтва в спрямуванні людини через особистісні емоційно-естетичні переживання до загальнолюдського [7, с.31-50]. Більшість дослідників єдині в тому, що головною функцією мистецтва є естетична, спрямована на пробудження й розвиток в людині естетичного, емоційно-ціннісного ставлення до оточуючої дійсності [8]. Мистецька освіта як унікальна форма всебічного вдосконалення не тільки відображає пануюче уявлення культури, а й активно бере участь у становленні нових сторін суспільної свідомості, психології – чим розширює інтелектуальний потенціал держави. Релевантним завданням мистецької освіти є навчання вічним цінностям – істині, добру, красі. Через акумуляцію художньо-естетичних ідеалів, специфічні способи комунікації здійснюється духовно-моральний розвиток особистості. Народне декоративно-прикладне мистецтво є невичерпним джерелом традицій української культури, яка має колосальні можливості впливу на особистість та формування в неї національного світогляду [9].

Щоб розкрити та сформувати всі необхідні якості професійного митця, освітня програма «Декоративне мистецтво», зокрема дисципліна «Проектування», акумулює в собі науково-практичні засади навчального матеріалу, що закладені в низку змістових модулів, логічно пов'язаних між собою у цілісну систему. Саме синтез знань та практичних навиків дає можливість

знайти індивідуальний, науково обґрунтований, творчий спосіб самовираження майбутнього митця.

Сьогодні кафедра розробляє проблематику досліджень у контексті культурно-економічних завдань розвитку регіону. Основними напрямками наукових та творчих проектів є формування нових форм побутування ustalених, традиційних принципів формотворення та декорування у різних видах декоративного мистецтва. Важливого значення набуває проектування малих архітектурних форм, оформлення сакральних інтер'єрів, формування стилістики зразків серійного виробництва, створення колекцій виробів концептуального характеру, синтез рукотворних технологій та сучасних методів виготовлення виробів.

Проектування починається з дослідження джерельної бази та варіативного ескізування за темою. Мета цього етапу полягає у формуванні загального бачення мистецького об'єкта, можливих варіантів візуалізації його художнього образу. Аналіз літератури та зразків-аналогів за темою дає можливість окреслити мистецькі завдання, що покликані до пошуків інноваційних рішень, адаптації до сучасних мистецьких практик та утвердження національного стилю.

Тому завдання, що ставить перед собою Косівська вища мистецька школа, полягають у формуванні актуальних методів проектування творів, ураховуючи сучасні досягнення наукової, технічної та соціальної галузей діяльності людини.

Оскільки концепція навчання в інституті безпосередньо пов'язана з народним мистецтвом, то основою діяльності професорсько-викладацького складу та магістрантів є дослідження народних джерел та творчі експерименти. Демократичність та гуманізм природи народного мистецтва, яке виявляє сформований протягом багатьох століть чуттєво-практичний досвід поколінь, розкриває важливі закономірності та фундаментальні цінності життя, а його практичність та доцільність приваблює молодих митців, стає благодатним ґрунтом для самовираження нового покоління художників. У специфічній образності стилістично-пластичної мови творів народних майстрів вони знаходять найвиразнішу в художньому відношенні та найлаконічнішу в технологічному – форму, яка дуже точно та глибоко розкриває авторську ідею. Діалектично розвиваючись у межах специфіки своїх жанрів та видів, народне мистецтво ніколи не відокремлене від загально-художніх процесів своєї доби і, незважаючи на тяглість традицій, завжди було й залишається актуальним та співзвучним прогресивним та демократичним ідеям. Дослідження принципів формотворення, орнаментування, художньо-пластичних засад образотворення у виробах народних майстрів розвиває у молодих митців високе почуття патріотизму, оптимістичне ставлення до життя та мотивує до креативних творчих експериментів. Під час реалізації навчальних завдань програми «Декоративне мистецтво» важливим є звернення до духовних коренів народної культури та побуту. Через фольклор дізнаємося про магічний зв'язок наших предків із природою, що сьогодні продовжує життя традицій засобами використання екологічних матеріалів у поєднанні з новітніми інструментами та сучасним обладнанням.

Навчальна дисципліна «Проектування» являє собою систему змістових модулів, які в логічній послідовності вибудовують концепцію діяльності художника під час вирішення складних комплексних естетичних завдань. Виходячи з актуальних потреб суспільства, кафедра щороку вдосконалює тематику проектування з урахуванням досягнень сучасного декоративного мистецтва. З цією метою здійснюється планове стажування науково-педагогічних працівників, що проходить у різноманітних формах: від вивчення прогресивного досвіду вітчизняних та зарубіжних мистецьких закладів до участі в міжнародних художніх пленерах, грандах тощо. Це дає можливість адаптувати тематику творчих та наукових практик до актуальних проблем культурного простору держави та суспільства, визначити стратегічні орієнтири розвитку вищої мистецької школи. Наприклад, участь викладачів та студентів інституту в міжнародному гранді «Налагодження міжрегіонального партнерства з Леґіоновським повітом Республіки Польща як можливість популяризації історико-культурної спадщини Гуцульщини за межами етнорегіону» (2017 р.). Проблеми, які окреслив проект, – це збереження та розвиток стильової спрямованості зразків виробів художніх народних промислів, способи популяризації історико-культурної спадщини, додаткові можливості для збереження культурної ідентичності та забезпечення регіональної конкурентоспроможності. Дослідно-пошукові та творчі практики на ОС «магістр» покликані вирішувати ці завдання на прикладі реалізації конкретних мистецьких проектів, тісно пов'язаних із актуальними питаннями культурно-економічного розвитку Гуцульщини. Колоритні традиції народного одягу, виробництво меблів та посуду, килимарство й мосяжництво в поєднанні з природними ресурсами приваблюють туристів, розвиваючи цю галузь та економіку регіону.

Вирішення будь-якого курсового проекту передбачає наступні навчальні етапи: дослідження етнографічної спадщини та прогресивного досвіду за темою; варіативне ескізування; графічна та технічна розробка теми. Магістрант, обираючи напрям проектування, що відповідає сфері його творчих та наукових зацікавлень, разом із керівниками вибудовує стратегію пошуків та експериментів, спрямованих на формування концепції творення. Тому обов'язковим навчальним модулем у програмі дисципліни виступає дослідно-пошукова діяльність, під час якої студенти закріплюють знання з основ наукових досліджень та формують джерельну базу для глибшого розуміння генези, розвитку та можливих перспектив розв'язання естетичного завдання.

Сучасна мистецька освіта спрямована на всебічне використання досягнень та можливостей комп'ютерної графіки. Вона має на меті ознайомити студентів з її основами і програмними продуктами у проектуванні виробів декоративно-прикладного мистецтва. Зважаючи на це, важливою складовою навчального процесу Косівської мистецької школи, поряд із рукотворними авторськими техніками, є оволодіння та активна адаптація у проектуванні новітніх засобів комп'ютерної графічної мови. Зокрема, дисципліна «Комп'ютерне проектування», охоплює основні засоби та можливості растрової і векторної графіки; поняття кольорової палітри та мо-

делі; формати збереження графічних файлів; програмні продукти комп'ютерного проектування (Adobe Photoshop); основні принципи організації декоративної композиції за допомогою комбінування комп'ютерних програм. Ці знання дозволяють володіти прийомами декоративно-площинного моделювання об'єкта, навичками лінійно-конструктивної побудови моделі, принципами організації проектного матеріалу для передачі творчого задуму. Таким чином випускники інституту повністю готові працювати на високому сучасному художньо-технічному рівні та здатні використовувати прикладне програмне забезпечення при розв'язуванні типових завдань за фахом. Використовуючи методи цифрової презентації художньої ідеї та подальшої обробки графічної інформації, вони належним чином упроваджують інструментальні можливості графічних редакторів у проектуванні.

В основу вищезазначених методів навчання закладені гуманістичні принципи педагогіки – колективізм і співпраця, визнання індивідуальності й неповторності, цінності для суспільства кожного, урахування інтересів учня та сприйняття його таким, який він є [4, с.103]. Принцип одухотвореного навчання дає повну свободу вибору шляхів розвитку особистості, забезпечує високий рівень реалізації життєвого потенціалу та спонукає до творчої ініціативи магістрантів, надає змісту процесам навчання та підпорядковує дії педагога та учня вищим духовним цінностям, що, у свою чергу, завжди продукує ефективність результатів роботи над темою кваліфікаційного завдання.

Сьогодні актуальними для потреб регіону є теми, що пов'язані з туристичною індустрією та розвитком інфраструктури малих міст та селищ. Тому для апробації наукових досліджень у магістерських кваліфікаційних роботах студенти обирають малі архітектурні форми, комплексне оформлення сакральних та громадських об'єктів, проектування та макетування дизайну рекламної продукції: туристичних буклетів, каталогів, інформаційних листівок; розробки колекцій одягу в стилі «неофолк», які щороку набувають усе більшої популярності серед українців усіх регіонів держави.

Практична доцільність, функційність та яскраво виражена естетично-стильова спрямованість – це те, що характеризує твори народних майстрів, які зберігаються в музеях та приватних збірках Прикарпаття. Співпраця з відомими музейними установами, такими як Львівський музей етнографії та художнього промислу й Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, дає можливість досягнути глибини духовності та високий мистецький рівень виробів народних майстрів. Саме ці риси національної культурної спадщини транслиують майбутні професійні митці у своїх доволі креативних творчих експериментах. Варіативні пошуки художніх образів у ескізуванні магістрантів позначені абсолютно новими методологічними підходами. Сміливі, часом контраверсійні вирішення форм та синтезовані принципи декорування спонукають до глибокого переосмислення спадщини традиційного мистецтва, виявляють новаторські форми адаптації усталених прототипів образотворення до актуальних вимог часу.

Унікальним методом вивчення дисципліни «Проектування» є макетування зразків та ескізів виробів, що

здійснюється за допомогою оволодіння навиками роботи з різноманітними матеріалами та техніками декоративного мистецтва. Доволі часто магістранти використовують синтез рукотворних та сучасних промислових технологій, що дозволяє задовільняти вимоги найвибагливішого дизайну. Орієнтація на екологічність матеріалів, віртуозне оперування симулякрами орнаментальних знаків та мотивів, що асоціюються з національними духовними символами, високий рівень майстерності виконання складних технічних операцій забезпечують компетентнісний підхід з урахуванням гуманістичних вимог до освіти та дає велику естетичну віддачу від процесів навчання суб'єктам освітнього процесу. Предметом досліджень стають давні автентичні технології, що викликають неабияке зацікавлення суспільства завдяки своїй унікальній енергетиці рукотворення, виключно авторським методам інтерпретації та ще не до кінця дослідженим властивостям впливу на формування почуття самоідентифікації та фізичне здоров'я людини.

Висновки. Наукові та навчально-методичні розробки кафедри декоративного мистецтва Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва сконцентровані навколо методів удосконалення та поглиблення шляхів пізнання процесів творення. Педагоги навчального закладу твердо переконані в актуальності народного мистецтва як унікального виду українського образотворчого мистецтва, що пов'язане з процесами глибокого усвідомлення своєї історичної значущості, виявлення оригінальності культурних явищ, окреслення оптимістичних перспектив адаптації українських митців до світового мистецького контексту. Тому кожна складова освітньої програми, змістовий контент якої наповнюється, виходячи із потреб та реалій життя українського суспільства, забезпечується сучасними, актуальними дидактичними методами навчання, що знаходяться у безперервному розвитку та ефективно сприяють навчально-творчій діяльності студентів.

Література

1. Юрчишин Т.М. *Регіональне мистецтво та архітектура Прикарпаття. Частина I. Творчий доробок художника Василя Дутки: навч. посібник / Т.М. Юрчишин – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С.13.*

2. Мороз О.Т., Падалка О.С., Юрченко В.І. *Педагогіка та психологія вищої школи.* – К.: НПУ, 2003

3. Зязюн І.А. *Освітні парадигми та педагогічні технології у вимірах філософії освіти. Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки.* – 2011. – Вип. 1.33. – С.22-27

4. Ващенко Т.Т. *Основи естетичного виховання // Визвольний шлях.* – 1956. – ч.4.

5. Фейнберг Е.А. *Две культуры. Интуиция и логика в искусстве и науке.* – Фрязино: Век 2, 2004. – 288с.

6. Боров Ю.Б. *Эстетика.* – М.; Русь-Олимп: АСП: Астрель, 2005.-829с.337-238с.

7. Зязюн І.А. *Педагогічна майстерність як мистецька дія // Рідна школа-1995.* – № 7-8. – С.31-50

8. Ходанич Л.П. *Вчитель у контексті європейського вибору України, Вісник Закарпатської академії мистецтв.* – Вип. 8. – Ужгород: Закарпатська академія мистецтв, 2017. – 103 с.

9. Дутка В.В. *Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва: інтенції навчальних методів. Вісник ЛНАМ.* – Вип.32. – Львів: ЛНАМ, 2017. – С.5-11.

References

1. Yurchyshyn H.M. *Regionalne Mystetstvo ta Arkhitektura Prykarpattia. Chastyna 1. Tvorchy dorobok khudozhnyka Vasylia Dutky: navch. posibnyk / H.M. Yurchyshyn. – Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2010. – S.13.*

2. Moroz O.H., Padalka O.S., Yurchenko V.I. *Pedahohika ta Psykholohiia Vyschoi Shkoly.* – K.: NPU, 2003

3. Ziazun I.A. *Osvitni Paradyhmy ta Pedahohichni Tekhnolohii u Vymirakh Filosofii Osvity. Naukovyi Visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu im. V.O. Sukhomlinskoho. Seriya: Pedahohichni nauky.* – 2011. – Vyp. 1.33. – s.22-27

4. Vashchenko T.T. *Osnovy Estetychnoho Vychovannia // Vyzvolnyi shliakh.* – 1956. – ch. 4

5. Feinberg E.L. *Dve Kultury. Intuitsia i Logika v Iskusstve i Nauke.* – Fрязино: «Vek 2», 2004. – 288s.

6. Borev Yu.B. *Estetika.* – M.; Rus-Olimp: ASPI: Astrel, 2005.-829s. 337-238s.

7. Ziazun I.A. *Pedahohichna Maisternist yak Mystetska Diia // Ridna shkola-1995.* – № 7-8.-S.31-50

8. Khodanych L.P. *Vchytel u Konteksti Yevropeiskoho Vyboru Ukrainy, Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv.* – Vyp. 8. 2017.– 103 s.

9. Dutka V.V. *Kosivskiy Instytut Prykladnogo ta Dekorativnogo Mystetstva: Intentsii Navchalnykh Metodiv. Visnyk LNAM.* – Vyp.32. – Lviv: LNAM, 2017. – S.5-11

Yurchyshyn H.M.,

professor, PhD in Architecture, director of Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts of Lviv National Academy of Arts

Dutka V.V.,

associate professor, Ph.D. in History of Art, deputy director of Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts of Lviv National Academy of Arts, radiokosiv@gmail.com

Ukraine, Kosiv

CONCEPT OF THE RESEARCH-BASED CREATIVE CURRICULUM IN DECORATIVE ARTS OF THE MA EDUCATION LEVEL AT KOSIV INSTITUTE OF APPLIED AND DECORATIVE ARTS

This article deals with the teaching methods in the Design course, which is the basic element of the system of the Decorative Arts education programme in specialty 023 Fine Arts, Decorative Arts, Restoration of the second education level of a Masters at Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts. The concept of the programme is highlighted under conditions of globalization and internationalization of processes in the fields of culture and art. The authors have established the vectors of the research-based activities as well as worthwhileness of creative experiments when implementing practical tasks, aimed at the improvement of methods of teaching career-oriented majors.

Key words: *Decorative art, MA course, Kosiv Art School, teaching methods.*

Philology

УДК 00.83

Ажогіна Н.В.,

асистент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка,
natasha_nauka@mail.ru

Україна, м. Київ

ЛІНГВІСТИЧНА ОЦІНКА ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ США
ЯК АСПЕКТ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА

В сучасних умовах гео-політичного розвитку, соціо-культурного розвитку лінгвістика як загальний фон лінгвокраїнознавства, набуває вирішального значення з точки зору існування мови, впливів на неї політики та новітніх соціо-культурних тенденцій. Англійська мова є мовою науки, техніки й гуманітарних студій. Дослідники з західного світу – Старого й Нового, не переобтяжені ідеологемами та парадигмами минулого, які, між тим, мають для України трансформаційне значення. Вхідження України до загальносвітового простору освіти й науки, вимагає великих зусиль на шляху стандартизації вимог до мови науки й освіти (особливо, вищої її ланки), стосовно світових реалій. Від інтелектуалів України вимагається напрацювання новітніх підходів в галузі полікультурної картини світу. Якраз тут лінгвокраїнознавство англійської мови дає нам ключ до розуміння мисленевої та емоційної діяльності наших стратегічних партнерів – країн ЄС та США. Самий важливий шар цієї проблеми охоплює визначальні засади державності, що позиціонують та презентують генезу розвитку мови – її засадничого компоненту.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, державні символи США, лінгвістика, когнітологія, семантика, етнолінгвістика.

*В Нью-Йоркській гавані світ сонця аж палає,
чудова сімка променів блищить,
Свободи факел денно не згасає, смугастий прапор
гордо майорить,
І Раїмор, Гудзон, Потомак – несуть в собі
печатку символів державних
Жорсткої долі не здолать ніяк – підвалин
стійких, мужніх, славних!*

*[In the New York Harbor the world of the sun is
already burning, a beautiful seven rays are shining,
The Torch of Freedom does not go out daily, the
striped flag proudly flutters,
And Rushmore, Hudson, Potomac – bear the seal of
state symbols,
Cruel fate will not be overcome in any way – the
foundations of stable, courageous, and glorious!]*

Актуальність дослідження. Глобалізація людства в усіх сферах призвела до необхідності позначити два процеси з філологічно-лінгвістичної точки зору: 1. Впливу англійської мови як мови глобалізації на розвиток етнополітичних відносин в сучасному світі; 2. Застосування англійської мови в США з точки зору символів державності в цій країні та їхнього поширення в світовій спільноті. Англійська мова є мовою «інтерлінгва, лінгва франка», засобом спілкування в різноманітних сферах людства. У ній відбуваються трансформаційні пертурбації, пов'язані з новаціями в сфері норм мови, появою і використанням нової мови як засобу етно-інтер-інформаційної комунікації, на підставі запозичень з інших мов, в основному, далекосхідних, азійських та романських. У цьому сенсі треба зауважити, що полі етнічні, демографічні процеси сучасності (особливо, в умовах міграційних трансформацій), необхідно

тягнуть за собою особливі вимоги до дотримання інтерактивних норм англійської мови в США і продукування США цінностей та інших феноменів світоглядного характеру, – як в межах країни, так і за її межами. Особливим уявляється символ: «*shrine of Democracy*» – «...1. A receptacle for sacred relics; a reliquary...» [1, с.1321]. З іншого боку, галузь «лінгвокраїнознавство» уявляється сьогодні інноваційною з точки зору трансформацій в галузі міжкультурного світового спілкування-полілогу; вона створює простір для подальших досліджень в галузі філології та соціолінгвістики.

Метою дослідження є позначення тенденцій в інтерактивній галузі співвідношення англійської мови з суспільно-політичними трендами сучасності; особливостями внутрішньо-зовнішніми процесами, які стосуються США як великої держави та її впливу на загальносвітову політичну ситуацію.

Завдання дослідження:

1. Оцінити історію США стосовно символіки державності;
2. Абрисно оцінити стан лінгвістики англійської мови відносно державності у США.

Методи дослідження: 1. Загальнофілософські методи мислення; 2. Загальнонаукові методи оцінки пізнавальної сфери; 3. Методи філології і лінгвістики стосовно оцінки норм і т.д. англійської мови, в її історичній ремінісценції.

Стан розробленості проблеми. На нашу думку, дослідження даної теми виходить з напрацювань в галузі:

1. політичної лінгвістики, політології (політологія як наука; теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень); 2. соціології політики (наукові спеціальності: теорія та історія соціології 22.00.01; соціальні структури та соціальні відносини 22.00.03);

3. культурології – у частині застосування культурних символів, жанрів мистецтва і літератури (наукові спеціальності: культурологія 26.00.00; музеєзнавство, пам'яткознавство 26.00.05); 4. лінгвістики у частині текстології; 5. соціальної філософії – у частині генези світоглядних засад державності (на прикладі США у другій половині ХХ ст.); (філософські спеціальності: соціальна філософія та філософія історії 09.00.03; філософська антропологія, філософія культури 09.00.04); 6. історії: (спеціальність: всевітня історія 07.00.02; історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни 07.00.06), історіософії – стосовно тлумачення генези процесів державності у певних частинах світу.

1. На нашу думку, *політична лінгвістика*, важлива для розуміння закономірностей взаємовпливу суспільно-політичних подій на зміни в мові і навпаки. Досвід політичного протистояння у 1914–18 рр., у 1939–45 рр., показав, що знання про механізми маніпуляції суспільною думкою та політичними діями, мають певну наукову і гуманітарну цінність. Найбільш значущі роботи з цього приводу пов'язані з діяльністю У. Ліппмана. Друга світова війна загострила потребу в дослідженнях і осмисленні ролі мови в політиці. Джордж Оруелл і Віктор Клемпер критично досліджували тоталітарний мовленнєвий дискурс. У ці роки – роки «холодної війни», в понятійному апараті лінгвістики з'являється нове поняття «ядерна мова»; з'являються літературні метафоричні образи можливої ядерної катастрофи («ядерна зима», «ядерний апокаліпсис», «палії війни» і інші.). У післявоєнні роки стаються дослідження з політичної лексики, теорії і практики політичної аргументації; уточнюються науковий апарат політичної лінгвістики. У 80–90-і сталася «глобалізація» політичної лінгвістики. На пострадянському просторі активно освоюються, раніше недоступні для дослідження з відомих причин, проблеми політичної лінгвістики; розширюється сфера наукових інтересів вчених, досліджуються нові аспекти взаємодії мови, влади і суспільства (як: дискурс *тероризму*, *політкоректність*, *соціальна толерантність*, *фундаменталістський дискурс* та ін.). Політична лінгвістика розглядається науковцями і політиками як політична комунікація, орієнтована на пропаганду ідей, емоційний вплив на громадян та спонування їх до політичних дій. Мова політики орієнтується на цю сферу; так відбувається процес функціонування національної мови у певному політичному середовищі як вияв політичної культури громадян (у нашому випадку – це англійська мова). Політичний текст тлумачиться дослідниками як текст, призначений для впливу на політичну ситуацію за допомогою пропаганди політичних ідей, емоційного впливу на громадян і спонування їх до політичних дій. Якраз тут лінгвокраїнознавство обіймає свої аутентичні позиції. Політичні категорії як анти цінності у вигляді війн, революцій, тероризму та ін., відображають мовну поведінку, яка, в свою чергу, відноситься до динаміки метафоричних систем і кореляції між еволюцією політичних метафор і змінами у суспільно-політичній ситуації. Це дає змогу оцінити взаємозв'язки політичної позиції і мовних засобів її вираження [2].

2. У нашому дослідженні мають значення праці вітчизняних і зарубіжних учених в галузі *історії держави і права*. Історичний документ в цьому ракурсі обіймає важливе місце як об'єкт вивчення співвідносин держави

та соціальних інститутів з особистістю – від індивідуальних представників людства до колективів – від сім'ї до державних об'єднань. В нашому випадку – це документи загальнодержавного значення. З ХХ ст. розвивається тоталітарна політична думка (праці А. Гітлера, М. Каддафі, представників «історичного матеріалізму»); її противником стає К. Поппер. Великий вплив на її розвиток справила соціологія, зокрема марксизму. Дослідження з філософії політики, соціології політики, необхідно ґрунтуються на розкритті генези ціннісного контенту документального текстувального масиву даних, зафіксованого на різних матеріальних носіях. Для нашого дослідження – це – Прапор, Гімн, Присяга, Конституція, Гербова Печатка та ін.

3. Предметом вивчення *соціології політики*, виступають: політична свідомість і політична поведінка, політична культура і політична ідеологія, політичні процеси. Якраз у них державна символіка виражає архетипи масової свідомості, які можна зафіксувати кількісно та якісно. Особливе місце належить працям Алексіса де Токвіля (1805–1859), який показав владу в США як реалізацію ідеї суспільного договору, консенсусу заради реалізації цінностей.

Новий етап у розвитку *політичної соціології* пов'язаний з подіями Першої та Другої світової війн. Накопичення даних антропології дозволило підійти до освоєння нового рівня соціологічних проблем *політичної культури* (Габріель Алмонд). Основний вклад в цю справу зробив Джордж Герберт Мід (1863–1931). Мова політики відображається у *політичній комунікації*, що вона охоплює політичну сферу життя людини, за посередництвом якої відбувається спілкування між органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями і рухами, посадовими особами, виборцями, населенням. Її обов'язковими складниками є комунікатор, повідомлення, канал, комуніканти, реакція і зворотний зв'язок. Ці речі вивчає соціолінгвістика [3].

4. *Культурологія* досліджує феномен культури з позиції міждисциплінарного підходу; тут задіяні знання та інформація з комплексу гуманітарних наук; в нашому випадку це торкається історії культури США, що в ній розкрилися особливості лінгвістичного тлумачення текстів, які мають значення для історії держави і права в США. Якраз тут особливе значення для нас має лінгвокультурологічний підхід на матеріалі англійської мови у США.

5. *Етнолінгвістика* досліджує зв'язки між мовними та культурними явищами, вивчає мову у її відношенні до культури, взаємодію етнокультурних та етнопсихологічних чинників у функціонуванні та еволюції мови. Етнолінгвістика вивчає як мову, так й інші форми та субстанції, що у них виражає себе колективна свідомість, народний менталітет, «картина світу», які склалися в певному етносі чи соціумі, уся народна культура з її видами, формами, жанрами: вербальними (лексика та фразеологія, пареміологія, фольклор), акціональними (обряди, традиції), ментальними (звичаї, вірування). **Розрізняють американську та європейську традиції у студіях етнолінгвістики.** Американська етнолінгвістика виокремлює антропологічну лінгвістику та лінгвістичну антропологію. Антропологічна лінгвістика – це етнолінгвістика з когнітивним аспектом дослідження; осягає культуру через мову; досліджує функціонування мови як

однієї з культурних підсистем, що дає знання про етнос. Її представники: Б. Ворф, Ф. Боас, Е. Сепір, Г. Гойер, Б. Берлін, П. Кей, А. Вежбицька, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Т. Булигіна, А. Шмельова, Є. Яковлева. *Лінгвістична антропологія* розробляє загальну теорію мовної комунікації в межах окремих культур. Її представники: Д. Гаймз, Дж. Гамперц, М. Толстой, С. Толстая, В. Топоров. Е. Сепір у трактаті «*Мова*» розмежовує мову та культуру. На думку Б. Уорфа, пізнання світу повністю визначено мовою. До радикалістів у цьому напрямі належали Хойджер, Лі, Клакхон та ін. Крьобер, Вьоглін та Харріс були засновниками «*помірного*» напрямку в етнолінгвістиці. Американські етнолінгвісти сприймають мову як існуючу, відкидають генетичні дослідження, а свою мету вбачають у дослідженні взаємоз'язку мови та культури. У. Гуденаф в 1960–1980 рр. висунув ідеаційну теорію культури в межах когнітивної антропології, за якою найкращий шлях до знань, понять, суджень, що містяться у когнітивному коді, пролягає через мовні комуніканти. У. Гуденаф та Ф. Лонсбері запропонували компонентний аналіз. Дослідження «*системи культурного поведіння*» («*мовленнєвої діяльності*») – *ethnography of speaking*) Хаймза стає основою комунікативного напрямку етнолінгвістичних досліджень, де мовленнєва діяльність розуміється як норма поведінки людини в культурному соціумі. Сучасна етнолінгвістика працює на стику соціології; лінгвістики; етнології; психології; логіки; семіотики; структурної антропології; культурології та ін. [4].

6. *Лінгвістика тексту* – галузь мовознавства, що вивчає структурно-граматичні, семантико-змістові, комунікативно-прагматичні, семіотичні властивості тексту, його категорійні ознаки, закономірності структурної організації, зв'язки з іншими текстами, а також процеси створення, сприймання й інтерпретації тексту. Її об'єкт – усні й писемні тексти усіх стилів та жанрів; предмет – структурні, семантико-змістовні ознаки тексту. Засадничими неї стали праці О. Потєбні, російських формалістів (В. Шкловський, Ю. Тинянов, Р. Якобсон, Б. Ейхенбаум та ін.), Л. Щерби, Ш. Баллі, А. Сеше, З. Харріса, Е. Бенвеніста, М. Бахтіна, Л. Булаховського та ін. Як самостійна галузь лінгвістика тексту виокремилася у 1960–70-х рр. Текст як лінгвістичний феномен досліджувався в європейській та американській лінгвістиці (М.-А. Геллідей, Я. Петєфі, Х. Ізенберг, С. Шмідт, В. Дресслер, Т. ван Дейк, А.-Ж. Греймас та ін.). В Україні над цією проблемою працювали В. Дроздовський, І. Ковалик, С. Єрмоленко, М. Плющ, Л. Мацько. Наприкінці ХХ століття коло питань, пов'язаних з вивченням структури тексту, його онтології, описом параметрів та функцій, значно розширилося: над цим працюють вітчизняні: О. Мороховський, В. Мельничайко, В. Кухаренко, Т. Радзівська, І. Колегаєва, А. Мойсієнко, Ф. Бацевич, А. Загнітко, О. Селіванова, І. Кочан, М. Крупа, Г. Сюга, О. Горошко та ін., а також зарубіжні: В. Дресслер, Х. Ізенберг, П. Гартман, Ц. Тодоров, Н. Енквіст, Т. Ніколаєва, Г. Золотова, В. Одинцов, І. Гальперін, Г. Солганик, О. Москальська, О. Падучева, Н. Валгіна.

7. *Комунікативно-прагматичний напрям* розуміння тексту як засобу комунікації, як особливої комунікативної одиниці, розробляли: Т. ван Дейк, В. Ізер, Р. Богранд, Н. Арутюнова, Г. Золотова, Н. Фатєєва, Н. Болотнова; в Україні – І. Колегаєва, Г. Почепцов, Ф. Бацевич, А. Мойсієнко, Т. Радзівська, О. Селіванова та ін.; когнітивний

аспект як аналіз семантики тексту – ментальної репрезентації світу, розробляли; в світі: Т. ван Дейк, Ч. Філмор, Ж. Фоконьє, О. Кубрякова, Ю. Степанов; в Україні – О. Воробйова, О. Селіванова та ін. [5-7].

Виклад основного матеріалу. Авторський підхід до даної проблеми ґрунтується на типології суспільних відносин, в межах яких існує мова; в нашому випадку англійська. Такі типи виглядають як: 1. Суспільно-політичні відносини; 2. Економічні відносини; 3. Культурологічні відносини; 4. Соціальні відносини. Виходячи з цієї типології оформлюється система взаємовідносин «мова-генеза-запозичення-новомова-етнічні носії». Для аналізу в системі 1. будемо використовувати такі поняття: державний Гімн, державний герб, державний прапор як символи держави, Конституція, тощо.

Національний гімн США присвячений прапору – «*The Star-Spangled Banner*». Текст гімну – з поеми, написаної Френсісом Скоттом Кі в 1814 році, «*Оборона Форту Макгенрі*» (Балтимор). Автор музики – Джон Стаффорд Сміт (1780). Вперше гімн прозвучав в Балтиморі, довгий час її використовували на заходах ВМС і Білого Дому, а затвердили його резолюцією Конгресу в 1931 році [8]. Події, описані в тексті, відбулися в 1812 році: «...*Oh, say can you see, by the dawn's early light, What so proudly we hailed at the twilight's last gleaming?..* Особливо підкреслюються кольори прапору: «...*Whose broad stripes and bright stars, through the perilous fight, O'er the ramparts we watched, were so gallantly streaming?..* Відслідковуються види зброї: «...*And the rockets' red glare, the bombs bursting in air, Gave proof through the night that our flag was still there. O say, does that Star-Spangled Banner yet wave O'er the land of the free and the home of the brave? On the shore, dimly seen through the mists of the deep, Where the foe's haughty host in dread silence reposes, What is that which the breeze, o'er the towering steep, As it fitfully blows, now conceals, now discloses? Now it catches the gleam of the morning's first beam, In full glory reflected now shines on the stream: 'Tis the Star-Spangled Banner! O long may it wave O'er the land of the free and the home of the brave. Oh! thus be it ever, when freemen shall stand Between their loved homes and the war's desolation! Blest with victory and peace, may the heaven-rescued land Praise the Power that hath made and preserved us a nation. Then conquer we must, for our cause it is just,...*...Переможців веде призов до Бога:»... «*And this be our motto: «In God is our trust». And the Star-Spangled Banner forever shall wave O'er the land of the free and the home of the brave!*».

Поняття «*прапор*» – “*banner*”, трактується в США певним чином. В цьому проявляється сакральність цього поняття. Певним чином трактується загальнолюдські поняття – цінності – чесноти: «*свобода*» – “*Freedom*”, «*незалежність*» – “*Independence*”, «*рівність*» – “*Equality*”, «*влада*» – “*Power*”, «*правда*» – “*Truth*”, «*мужність*» – “*Courage*”, «*віра*» – “*Faith*”. [1].

Велика печатка США (англ. *Great Seal of the United States*) – державна емблема, що використовується для підтвердження автентичності документів, випущених урядом Сполучених Штатів Америки. На лицьовій стороні зображений білоголовий орлан (*bald eagle*), який є національним символом США. В одній лапі він тримає 13 стріл, в іншій – оливкову гілку, які символізують те, що Сполучені Штати Америки «*хочуть миру, але завжди*

готові до війни» – *they want peace, but they are always ready for war*. Ці символи висловлюють специфіку інтерпретації флори і фауни в США. Голова орла обернена в бік оливкової гілки, що означає «*більшу перевагу світу, а не війни*» – «*greater advantage of the world than war*». У дзьобі орел тримає сувій з написом латинь. – «*E pluribus unum*», що перекладається як «з багатьох – єдине». Над головою орла розташовані 13 зірок в блакитній хмарі. Зірки формують правильний шестикутник – Зірка Давида – «*The Star of David*». На грудях у орла розташований геральдичний щит з блакитною главою, що тринадцяти разово розсічений на срібло і червень. На зворотному боці печатки зображена незакінчена піраміда, вершину якої вінчає око в трикутнику. Символічно трактується поняття «піраміда» – «*Pyramid*». Вона формується з 13 рівнів, що традиційно символізують 13 штатів, які тоді входили до складу США: *Массачусетс, Коннектикут, Род-Айленд, Нью-Гемпшир, Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсильванія, Делавер, Вірджинія, Меріленд, Північна Каролія, Південна Каролія, Джорджія*. Поняття «штат» – «*state*», визначається певним чином. На першому рівні нанесена дата: одна тисяча сімсот сімдесят шість римськими цифрами – MDCCLXXVI. Око на вершині піраміди означає «*Око Провидіння*» – «*The Eye of Providence*». Напис «*Annuit cœptis*» означає «схвалив починання» і трактується як «*Він (Бог) схвалив наші починання*» – «*He (God) approved our endeavor*». Вислів, розташований на сувої під пірамідою, говорить – «*Novus ordo seclorum*» – «*Новий порядок століть*». Саме 04.07.1776 р, в той же самий день, коли була проголошена незалежність від Англії тринадцяти штатів, *Континентальний Конгрес* – перший комітет – проектує Велику печатку – національну емблему держави і затверджує її 20.06.1782 р.

Історія розказує нам про те, що у середині *Великої печатки США* – «*The great seal of the United States*», виконаної з цінних порід дерева, і подарованої радянськими школярами в 1945 році в *Артеку* (тоді РСРФСР), послу США в СРСР Авереллу Гарриману, що висіла в його робочому кабінеті в Москві, було вбудовано винайдений Л.С. Терменом пасивний підслуховуючий пристрій «ендовібратор», що дозволило протягом 7 років радянській розвідці отримувати важливі відомості з «перших вуст» [8-9]. «Жучок» був виявлений лише у 1952 році, а після, під час «Карибської кризи», був представлений в ООН у якості доказу розвідувальної діяльності СРСР. Лев Сергійович Термен (1896–1993) – радянський винахідник, інженер-електромеханік і музикант. У 1928 році Термен, залишаючись радянським громадянином, переїхав до США. Там він запатентував *терменвокс* і свою систему охоронної сигналізації. Це дало можливість створити в США торговельні представництва СРСР, під «дахом» яких могли працювати радянські розвідники. Незабаром Лев Термен став дуже популярним у Нью-Йорку людиною. В його студії бували Джордж Гершвін, Моріс Равель, Яша Хейфец, Ігуді Менухін, Чарлі Чаплін, Альберт Ейнштейн. У коло його знайомих входили фінансовий магнат Джон Рокфеллер, майбутній президент США Дуайт Ейзенхауер [8].

Прапор Сполучених Штатів Америки – державний прапор США, відомий також як Зоряно-смугастий прапор (англ. *Stars and Stripes*), є офіційним державним символом США. Являє собою прямокутне полотнище з

рівновеликими горизонтальними стрічками, які чергуються з сімома червоними і шістьма білими смугами. В крижі темно-синього кольору – 50 п'ятикутних білих зірок. 13 смуг символізують 13 британських колоній, які утворили незалежну державу. Синій криж символізує Союз – «*The Union*». Червоний колір уособлює витривалість і доблесть; темно-синій – старанність, справедливість, пильність; білий – невинність і чистоту. Офіційно відтінок синього іменується *Navy Blue (Військово-морський Синій)*. Першим прапором США вважається *Континентальний прапор*, піднятий 02.12.1775 р. лейтенантом Джоном Полом Джонсом на кораблі «*Альфред*» в гавані Філадельфії. Вперше прапор був використаний в битві при Брендівайне 11.09.1777 р. А над територією іноземної він був вперше піднятий на початку 1778 року, і сталося це в *Нассау на Багамських Островах*, де американці захопили британський форт. Ім'я «*Стара слава*» прапор отримав 10.08.1831 р. – так його назвав капітан Вільям Драйвер. 50-зоряний прапор був прийнятий у 1960 році за підсумками відкритого конкурсу, що в ньому переміг варіант 17-річного школяра Роберта Хефта. Прапор зазвичай піднято цілий рік на більшості громадських будівель. Приватне використання є цілорічним, але стає широко поширеним в цивільні свята, такі як День пам'яті, День ветеранів, Президентський день, День прапора і в День незалежності. Згідно з президентським проголошенням, постановами конгресу і звичаєм, прапор США постійно вивішений в певних місцях: Меморіал Корпусу морської піхоти США (*Встановлення прапора над Іводзимою*); Арлінгтон, Вірджинія; Лексінгтон Грін, Лексінгтон, штат Массачусетс; Білий дім, Вашингтон; 50 примірників прапора США постійно підняті біля *Монумента Вашингтону*; поруч з Національною меморіальною аркою (англ. *National Memorial Arch*) в національному парку Веллі Фордж (Пенсильванія); Прапор часів Громадянської війни (зразка 1863 року) постійно піднятий над Залою Пенсильванії (*Old Dorm*) в коледжі Геттисбергу.

На поверхні Місяця прапори були поміщені астронавтами кораблів Аполлон-11, Аполлон-12, Аполлон-14, Аполлон-15, Аполлон-16 і Аполлон-17. Прапор вивішується по місяцях свят та ювілейних дат: Січень: Новий рік і день інавгурації Президента; Лютий: день народження Авраама Лінкольна, Президентський день, спочатку – день народження Джорджа Вашингтона; Травень: День збройних сил; Червень: **День прапора**; Липень: День незалежності; Вересень: День Праці і День конституції; Жовтень: День Христофора Колумба; День військово-морського флоту; Листопад: День ветеранів та День подяки; в інші дні, які можуть бути оголошені Президентом США; в дні народження штатів; на державні свята.

Щоранку школярі та вихованці дитячих садків на всій території США під керівництвом і при безпосередній участі вчителів або вихователів, вимовляють Клятву вірності прапору США – «*I pledge allegiance to the Flag of the United States of America, and to the Republic for which it stands, one Nation under God, indivisible, with liberty and justice for all.*» При цьому, практика застосування ритуалу досить різноманітна [8].

Дуже відповідальним моментом для внутрішніх суспільно-політичних відносин США, є процес натуралізації громадян. Громадянин США (англ. *citizen; U.S. citizen*;

American citizen) – особа, яка має всі права та обов'язки, надані Конституцією США та законами США, за правом народження або в результаті натуралізації і також має право на захист з боку держави. Юридична процедура прийому в громадянство США може бути колективною та індивідуальною. Колективна натуралізація відбувається автоматично при отриманні територією статусу штату. *Розділ 8 статті I Конституції* надає Конгресу право встановлювати однакові правила натуралізації. За практичне здійснення цих правил відповідає *Служба громадянства та імміграції США*. За Законом про імміграцію та громадянство 1952 р. іноземець може отримати громадянство США, якщо йому виповнилося 18 років, він легально в'їхав в країну і прожив у ній принаймні п'ять років, є «високо моральною людиною» – «*highly moral person*», має двох поручителів, може продемонструвати володіння англійською мовою та ознайомлення з історією США і їх державними інститутами, а також готовий дати присягу на вірність. Той, хто присягає слідом за секретарем суду, повторює текст присяги: «...Справжнім я клятвою запевняю, що я абсолютно і повністю відмовляюся від вірності і відданості будь-якому іноземному монарху, володарю, державі чи суверенній владі, підданам або громадянином якої я був до цього дня; що я буду підтримувати і захищати Конституцію і закони Сполучених Штатів Америки від усіх ворогів, зовнішніх і внутрішніх; що я буду вірою і правдою служити Сполученим Штатам; що я візьму в руки зброю і буду битися на боці Сполучених Штатів, коли я буду зобов'язаний зробити це за законом; що я буду нести непохідну службу в збройних силах США, коли я буду зобов'язаний робити це за законом; що я буду виконувати громадську роботу, коли я буду зобов'язаний робити це за законом; що я вимовляю цю присягу відкрито, без задніх думок або наміри ухилитися від її виконання. Хай допоможе мені Бог» [9]. *In english: Naturalization Oath of Allegiance to the United States of America: «I hereby declare, on oath, that I absolutely and entirely renounce and abjure all allegiance and fidelity to any foreign prince, potentate, state, or sovereignty, of whom or which I have heretofore been a subject or citizen; that I will support and defend the Constitution and laws of the United States of America against all enemies, foreign and domestic; that I will bear true faith and allegiance to the same; that I will bear arms on behalf of the United States when required by the law; that I will perform noncombatant service in the Armed Forces of the United States when required by the law; that I will perform work of national importance under civilian direction when required by the law; and that I take this obligation freely, without any mental reservation or purpose of evasion; so help me God».*

Конституція США (англ. *United States Constitution*) – основний закон Сполучених Штатів Америки [11]. Чинна на сьогодні Конституція США була прийнята 17.09.1787 р. під час *Конституційної Конвенції в Філадельфії* і ратифікована в усіх 13 тодішніх американських штатах. Конституція США – одна з перших писаних конституцій і одна з «найстаріших», що вироблялися на національному рівні, і діють донині. Вона була розроблена і прийнята *Конституційним конвентом у Філадельфії* в травні-вересні 1787 року. Конституції 1787 р. передувало ухвалення Декларації незалежності від 04.07.1776. Вона була проголошена під час боротьби з

Великою Британією представниками тринадцяти британських колоній – *Вірджинії, Массачусетсу, Північної Кароліни, Південної Кароліни, Мерленда, Род-Айленда, Коннектикуту, Нью-Джерсі, Нью-Гемпшира, Нью-Йорка, Делавера, Пенсильванії та Джорджії*. Конституція США є найстарішою федеральною конституцією. Оригінал цього історичного документу знаходиться в *Вашингтоні (округ Колумбія)*. Ось український переклад Преамбули: «...*Ми, народ Сполучених Штатів, щоб створити досконаліший союз, установити правосуддя, забезпечити внутрішній спокій, запровадити спільну оборону, сприяти загальному добробуту та убезпечити нам самим і нашим нащадкам блага свободи – видаємо і встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки*». Як коментар: «The preamble sets the stage for the Constitution. It clearly communicates the intentions of the framers and the purpose of the document. The preamble is an introduction to the highest law of the land. It does not define government powers or individual rights. Establish Justice is the first of five objectives outlined in the 52-word paragraph that the Framers drafted in six weeks during the hot Philadelphia summer of 1787.

They found a way to agree on the following basic principles: “*We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defense, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America.*» [11]. Пояснимо деякі терміни: «*Union*” – 3. *A number of persons, societies, states...joined or associated together for some common purpose...5. A uniting of states or nations into one political body, as that of the American colonies at the time of the Revolution...*» [1, с.1554]. “*The Union*” – це особовий іменник для США. “...*Justice* – 1. *The quality of being just; right-equness, equitableness, or moral rightness... 5. The administering of deserved punishment or reward...*” [1, с.1028]. Для нас більше піходить визначення № 5. “...*Tranquility...quality or state of being tranquil; calmness; peasfulness...*” [1, с.1234]. В нашому сенсі це – примирення, забезпечення спокою та порядку. «*Welfare...1. The state or condition with regard to good...health...prosperity...* [1, с.1619]. У нашому сенсі – це благо, благополуччя. Для Заходу це означає всебічне піклування держави про людину й соціум. “*Prosperity*” – на нашу думку, дуже точно виражає зміст буржуазного суспільства – як колективні та індивідуальні настанови щодо забезпечення повноцінної реалізації громадянських прав та свобод. “*Blessings* – 2...*a special favor, mercy, or benefit...3. A favor or gift bestowed by God’s favor upon a person...5. Praise, devotion, worship...7. Approval...*” [7, 158]. Для віруючої людини на Заході це означає вдячність Спасителю. В даному випадку, ці піонери США, її політики та соціальних установ, віддали суспільний пріоритет Свободі, як символу суспільного та індивідуального розвитку. Це «солодке слово», – Свобода!»: “...*Liberty...1. freedom from arbitrary or despotic government or control...2... independence; power or right of doing, thinking, speaking...9.. at Liberty.....Syn...4. Liberation...Liberty Bell.. the bell of Independence Hall, rung on July 8, 1776 to proclaim the signing of the Declaration of Independence; since then a national symbol of liberty...* [7, с.826] Свобода для американців означала незалежність

від Англії, і саме цей колокол Свободи пролунав 08.07.1776 року як символ нової незалежної держави!

“Posterity...I. Succeeding or future generations collectively...” [1, с.1012] – в цьому контексті це означало закріплення у колективній свідомості цієї установи, закладу, – як соборної, єдиної, непохитної й пролонгованої в майбутті! Тому ці речі для США є основою архетипної структури нації, вони вкорінені на рівні всіх свідомісних ментальних етнічних структур.

244 роки відділяє американську націю від цих подій, й вона віддячує державі – своєю працею, відданістю і т.д. Проте, сучасна політична ситуація, в т.ч., і соціальна, в США, свідчить про можливі трансформаційні зміни у сприйнятті американцями цих символів. Расові проблеми, хоча й залишилися в минулому, але сьогодні вони відлунюють застарілі занози на тілі американської державності. Права і свободи, зафіксовані у Конституції США, не зачіпали ані афро-американців, ані індіанців та ескімосів й алеутів! Вони стосувалися тільки білого населення. І ці речі, на жаль, сьогодні даються взнаки. Але ми подумки з американським народом, співаймо разом: «We shall overcome!»: “...We shall overcome, We shall overcome, We shall overcome some day, For deep in my heart, I do believe: We shall overcome someday! We'll walk hand in hand, We'll walk hand in hand, We'll walk hand in hand some day, For deep in my heart, I do believe, We shall overcome someday! We shall live in peace, We shall live in peace, We shall live in peace some day, For deep in my heart, I do believe: We shall overcome someday! We are not afraid, We are not afraid, We are not afraid today, For deep in my heart, I do believe: We shall overcome someday!” (1963). Можуть бути й сучасні додатки: «...The truth shall make us free, The truth shall make us free, The truth shall make us free someday...».

Висновок: використання державної символіки США здійснюється в межах застосування англійської мови. Наше дослідження розкриває лінгвокраїнознавчий аспект символіки США і може бути використано для ознайомлення тими, хто вивчає англійську мову, має намір відвідати США в якості туриста, бізнесмена, натуралізуватися у США, так як це роблять іммігранти з усього світу. З точки зору соціолінгвістики ми побачили специфіку застосування термінів і понять, які розкривають сутність ментальності американської нації. Даний аспект лінгвокраїнознавства розкриває широке поле можливостей для студентів, аспірантів, науковців та освітян, які намагаються з точки зору 21-го століття, оцінити етнознавчі процеси; заглибитися в лакуни англійської мови задля досягнення консенсусу й паритету з нашими західними партнерами – по культурі та соціально-економічному життю!

Література

1. *The Random House Dictionary of the English Language*. / Jess Stein, editor in Chief; Laurence Urdang, Managing editor // RANDOM HOUSE. – New York, – 1973. – 2058 pp.
2. Современная политическая лингвистика: учебное пособие / Э.В. Будаев, М.Б. Ворошилова, Е.В. Дзюба, Н.А. Красильникова; отв. ред. А.П. Чудинов; Урал. гос.пед. ун-т. Екатеринбург, 2011. С.9; Чудинов А.П. Политическая лингвистика. Изд-ва «Флинта», «Наука». Москва. 2006. С. 11; Синельникова А.Н. Политическая лингвистика: координаты междисциплинарности // Политическая лингвистика. 2009. № 30. С. 41; Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учеб. пособие. /

А.Н. Баранов; М.: Эдиториал УРСС, 2001. С.245-246; Р. Шварценберг. Политическая социология. М., 1992. С.174; Будаев Э.В., Чудинов А.П. Зарубежная политическая лингвистика. М.: Наука; Флинта, 2008. 352 с.; Ван Дейк, Пешун А. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ./Сост. В.В. Петрова; Под ред. В.И. Тарасимова; Вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. М.: Прогресс, 1989.312 с.; Шихонова М.С. Политическая лингвистика: Учеб. пособие / М.С. Шихонова; ОмскГУ. Омск, 2012. 132 с.; А. Назорна. Політична лінгвістика // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 579; Ворошилова М.Б. «Политическая лингвистика»: веги развития. Педагогическое образование в России. 2014. № 1. С.45-48.

3. Полторақ В. А, Петров О.В., Соціологія політики. Енциклопедичний словник, К., Видавництво Європейського Університету, 2009.; С.361; Артемов Т.П. Политическая социология: Учебное пособие. М.: Логос, 2002. 280 с. С.14; Боровський О.О. Політичний режим як об'єкт соціологічного дослідження. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві теорії. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2004. С. 96; Полторақ В.А., Петров О.В., Соціологія політики. Енциклопедичний словник// К., Видавництво Європейського Університету, 2009. С.303; Арон Р. Демократия и тоталитаризм: Пер. с фр. М., 1993. С.23-33; Пилипенко В.Є., Вишняк О.І., Куценко О.Д. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посіб. К.: Каравела, 2003.–304 с. С.193–195; Бурдые П. Социология политики. М.: Socio-Logos, 1993. 236 с. С.15-20; Політологія (теорія та історія політичної науки). Шляхтун Л.П. К.: Либідь, 2002.576 с; Ольга Шиманова, Політична комунікація: особливості дослідження. Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скоцький А., Угрин А. Львів, ЦЛД, 2008. 308 с.; Політологія: Навчальний посібник Юрій М.Ф. К.: Дакар, КНПД, 2006.416 с.; В. Перевезій. Соціологія політики (Політична соціологія). Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 679.

4. Антропологическая лингвистика. Новое в лингвистике, вып. IV.- М.,1990; Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М., 1993; Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. М., 2005; Толстая С.М. Этнолингвистика. Институт славяноведения. М., 1996; Этнолингвистик. Литературознавча енциклопедія: у 2 т. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1: А – Я. – С.356; Этнолингвистика. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.В. Сетух; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К.: Фенікс, 2012. С.113–114; Лідія Непоп-Айдачич. Етнолінгвістична школа Є.Бартмінського. Проєкт Фастко: Славянська етнолінгвістика • Словенська етнолінгвістика • Slavic Ethnolinguistics; (рос.) Терд А.С. Введение в этнолингвистику. СПб., 1995.

5. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. К., 2002; Филиппов К.А. Лингвистика текста. С.-Петербург, 2003; Валгина Н.С. Теория текста. Москва, 2003; Мойсєнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань, 2008; Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. К., 2008.

6. Воркачев С.Г. Лингвокультурная концептология и ее терминосистема: (продолжение дискуссии). Политическая лингвистика. – 2014. – № 3 (49). – С.12-20; Логоэпистема. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам).М.: Издательство ИЖАР. Э.Т. Азимов,

А.Н. Щукін. 2009.; *Лингвокультурема. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. М.: Издательство ИКАР. Э.Т. Азимов, А.Н. Щукін. 2009.; Верецагин Е.М., Костомаров В.Т. *Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапientesмы*. Под ред. акад. Ю.С. Степанова. М., 2005. С.38.; *Лингвокультурема. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. М.: Издательство ИКАР. Э.Т. Азимов, А.Н. Щукін. 2009.

7. *Лингвострановедение. Культуроведение. Страноведение. Теория и практика обучения русскому языку как иностранному*. М., 1996.

8. <http://www.infoplease.com/biography/var/leonthereimin.html>; <https://bigenc.ru/music/text/4188844>; Patterson, Richard S. *The Mystery of George Washington and the «Dorsett Seal»/The Eagle and the Shield*. Washington, D.C., 1978. P.409-417; Kevin D. Murray. *The Great Seal Bug Story – Russian Eavesdropping – Leon Theremin* (англ.); Spybusters, LLC dba Murray Associates; *Eavesdropping using microwaves – addendum* (англ.). *EE Times* (11/12/2005 05:00 AM EST); www.greatseal.com (англ.); *The Great Seal of the United States*; Шермен Лев Сергеевич// Симон – Хейлер. М.: Советская энциклопедия: Советский композитор, 1981. (Энциклопедии. Словари. Справочники: Музыкальная энциклопедия: [в 6 т.] / гл. ред. Ю.В. Келдыш; 1973–1982, т.5). Шермен Лев Сергеевич. *Музыкальный энциклопедический словарь* / гл. ред. Т.В. Келдыш. М.: Сов. энциклопедия, 1990. 672с. Информация о государственном флаге США на Infousa.ru; *Standard Proportions For The United States Flag* на flag.org (англ.); RGB значения цвета взяты из Pantone Color Finder на Pantone.com (англ.); Guthrie, William Norman. *The Religion of Old Glory.* – reprint. – New York; George H. Doran Company. P.370; Harold Holzer in Robert W. Watson, ed. *White House Studies Compendium*. Nova Publishers, 2007. P.316.

9. [www/http://discoveric.ru/anthem/ssha](http://discoveric.ru/anthem/ssha) © discoveric.ru.

10. *Naturalization Oath of Allegiance to the United States of America* (англ.). U.S. Citizenship and Immigration Services (англ.). U.S. Code of Federal Regulations.

11. Конституція США // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2001. III. 3: К – М. 792 с.; *Переклад Конституції США, наведений у кнізі Історія Америки, видавництва Літоніс*, 2010.

12. *The Surprising History of Guy Carawan's Civil-Rights Anthem, 'We Shall Overcome' – The Atlantic*. *The Atlantic* (9 мая 2015); *We Shall Overcome – Songs and Poetry- Lyrical Legacy | Teacher Resources – Library of Congress*; *We Shall Overcome by Pete Seeger*. *Songfacts*.

References

1. *Sovremennaiia polytycheskaia lnhvystyka: uchebnoe posobie* / E. V. Budaev, M.B. Voroshlylova, E.V. Dziuba, N.A. Krasyl'nykova; otv. red. A.P. Chudynov; *Ural. hos. ped. un-t. Ekaterynburh*, 2011. S. 9; Chudynov A.P. *Polytycheskaia lnhvystyka. Yzd-va «Flynta», «Nauka»*. Moskva. 2006. C. 11; Synel'nykova L.N. *Polytycheskaia lnhvystyka: koordynaty mezhdystsyphynarnosti // Polytycheskaia lnhvystyka*. 2009. № 30. S. 41; Baranov A.N. *Vvedeniye v prykladnuuu lnhvystyku: Ucheb. posobie*. A.N. Baranov. M.: Edytoryal URSS, 2001. S. 245-246; R. Shvartsenberh. *Polytycheskaia sotsyolohyia*. M., 1992. S.174; Baranov A.N. *Vvedeniya v prykladnuuu lnhvystyku: Ucheb. posobie*. A.N. Baranov. M.: Edytoryal URSS, 2001. 360 s. Budaiev Ye.V., Chudynov A.P. *Zarubezhnaia polytycheskaia lnhvystyka*. M.: Nauka; Flynta, 2008. 352 s.; Budaiev Ye.V., Chudynov A.P. *Sovremennaiia polytycheskaia lnhvystyka*. Ekaterynburh: UrHPU, 2006. 252 s.; Van Deik, Teun A. *Yazyk. Poznanaye. Kommunykatyia: Per. s anhl. Sost. V.V. Petrova; Pod*

red. V.Y. Herasymova; *Vstup. st. Yu.N. Karaulova y V.V. Petrova*. M.: Prohress, 1989. 312 s.; Tykhonova M.S. *Polytycheskaia lnhvystyka: Ucheb. Posobie*. M.S. Tykhonova; OmskHPU. Omsk, 2012. 132 s.; L. Nahorna. *Politychna lnhvistyka. Politychna entsyklopediia*. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2011. C.579; Voroshlylova M.B. «Polytycheskaia lnhvystyka»: *veky razvytyia. Pedahohycheskoe obrazovanye v Rossyy*. 2014. № 1. S. 45-48.

2. Poltorak V. A, Petrov O.V., *Sotsiolohiia polityky. Entsyklopedychnyi slovnyk*, K., Vydavnytstvo Yevropeiskoho Universytetu, 2009. S.361; Artemov H.P. *Polytycheskaia sotsyolohyia: Uchebnoe posobie*. M.: Lohos, 2002. 280 s. S. 14; Borovskiy O. *O Politychny rezhym yak ob'ekt sotsiolohichnoho doslidzhennia*. *Rukopys. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk za spetsialnistiu 22.00.04 – spetsialni ta haluzevi teorii*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv, 2004. S. 96; Poltorak V. A, Petrov O.V., *Sotsiolohiia polityky. Entsyklopedychnyi slovnyk*, K., Vydavnytstvo Yevropeiskoho Universytetu, 2009. S. 303; Aron R. *Demokratyia y totalitaryzm: Per. s fr. M.*, 1993. S.23-33; Pylypenko V.Ye., Vysniak O.I., Kutsenko O.D. *Spetsialni ta haluzevi sotsiolohii: Navch. posib. K.*: Karavela, 2003. 304 s. C. 193-195; Burde P. *Sotsyolohyia polityky*. M.: Socio-Logos, 1993. 236 s. C. 15-20; *Politolohiia (teoriia ta istoriia politychnoi nauky)*. Shliakhtun P.P. K.: Lybid, 2002. 576 c; Ollia Shymanova, *Politychna komunikatsiia: osoblyvosti doslidzhennia. Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy: materialy vseukrainskoi naukovoi konferentsii (Lviv, 10-11 travnia 2007 roku) / Ukf. Polishchuk M., Skochylas L., Uhryn L.* Lviv, TsPD, 2008. 308 s.; *Politolohiia: Navchalnyi posibnyk*, Yuri M.F. K.: Dakor, KNT, 2006. 416 c.; V. Perevezii. *Sotsiolohiia polityky (Politychna sotsiolohiia); Politychna entsyklopediia*. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2011. S. 679.

3. *Antropolohycheskaia lnhvystyka. Novoe v lnhvystyke, vyp. IV.* – M., 1990; Sepyr Э. *Yzbrannyye trudy po yazykoznaniiu y kulturolohyi*. M., 1993; Kshaimz D. Kh. *Obschchenye kak etnolnhvystycheskaia problema; Bartmyskiy E. Yazykovoi obraz myra: ocherky po etnolnhvystyke*. M., 2005; Tolstaia S.M. *Etnolnhvystyka. Ynstytut slavianovedeniya*. M., 1996; *Etnolnhvystyka. Literaturoznachcha entsyklopediia: u 2 t. Avt.-uklad. Yu.I. Kovaliv*. Kyiv: VTs «Akademiia», 2007. T. 1: A – L. S. 356; *Etnolnhvystyka. Etnichnist: entsyklopedychnyi dovidnyk*. V.B. Yevtukh; *Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova, Tsentr etnolohalistyky*. K.: Feniks, 2012. S. 113-114; *Lidiia Nepop-Aidachyeh. Etnolnhvistychna shkola Ye. Bartminskoho. Proiekt Rastko: Slavianskaia etnolnhvystyka • Slovenska etnolnhvystyka • Slavic Ethnolinguistics; (ros.) Herd A.S. Vvedeniye v etnolnhvystyku*. SPb., 1995.

4. Selyvanova E.A. *Osnovy lnhvystycheskoi teoryi teksta y kommunykatsyy*. K., 2002; Fylyppov K.A. *Lnhvystyka teksta*. S.-Peterburh, 2003; Val'nyina N.S. *Teoriya teksta*. Moskva, 2003; Moisiienko A.K. *Mova yak svit svitiv. Poetyka tekstovoykh struktur*. Uman, 2008; Kochan I.M. *Lnhvistychnyi analiz tekstu: Navch. posib. K.*, 2008.

5. Vorkachev S.H. *Lnhvokulturnaia kontseptolohyia y ee termynosistema: (prodolzheniye dyskussyy)*. *Polytycheskaia lnhvystyka*. 2014. № 3 (49). S. 12-20; *lohoepystema. Novyi slovar metodycheskykh termynov y poniatyi (teoriya y praktyka obucheniya yazykam)*. M.: Yzdatelstvo YKAR; E.H. Azymov, A.N. Shchukyn. 2009.; *lnhvokulturema. Novyi slovar metodycheskykh termynov y poniatyi (teoriya y praktyka obucheniya yazykam)*. M.: Yzdatelstvo YKAR; E.H. Azymov, A.N. Shchukyn. 2009.; Vereshchahyn E.M., Kostomarov V.H. *Yazyk y kultura. Try lnhvostрановедcheskye kontseptyy: leksycheskoho fona, reche-povedeniyeskykh taktyk y sapyntemy*. Pod red. akad. Yu.S. Stepanova. M., 2005. S. 38.;

Lynhivokulturema. Novyi slovar metodycheskykh terminov y ponyaty (teoriya y praktyka obucheniya yazykam). M.: Yzdatelstvo YKAR; E.H. Azymov, A.N. Shchukyn. 2009;

6. Lynhivostanovedenye. Kulturovedenye. Stranovedenye. Teoriya y praktyka obucheniya russkomu yazyku kak ynostrannomu. M., 1996.

7. The Random House Dictionary of the English Language./ Jess Stein, editor in Chief; Laurence Urdang, Managing editor // RANDOM HOUSE. – New York, – 1973. – 2058 pp.

8. <http://www.infoplease.com/biography/var/leonthereimin.html>; <https://bigenc.ru/music/text/4188844>. Patterson, Richard S. The Mystery of George Washington and the «Dorset Seal»/The Eagle and the Shield. – Washington, D.C., 1978. – P. 409-417; Kevin D. Murray. The Great Seal Bug Story – Russian Eavesdropping – Leon Theremin (anhl.). Spybusters, LLC dba Murray Associates; Eavesdropping using microwaves – addendum (anhl.). EE Times (11/12/2005 05:00 AM EST); www.greatseal.com (anhl.); The Great Seal of the United States; Termen Lev Serheevych. Symon – Kheiler. M.: Sovetskaia entsyklopedyia: Sovetskyi kompozytor, 1981. (entsyklopedyy. Slovary. Spravochnyky: Muzykalnaia entsyklopedyia: [v 6 t.]. fil. red. Yu.V. Keldysh; 1973–1982, t. 5; Termen Lev Serheevych // Muzykalnyi entsyklopedyicheskyy slovar / fil. red. H.V. Keldysh. M.: Sov. entsyklopedyia, 1990. 672 s.; Informa-

tsiya o hosudarstvennom flage SHA na Infousa.ru; Standard Proportions For The United States Flag na usflag.org (anhl.); RGB znacheniya tsveta vziaty yz Pantone Color Finder na Pantone.com (anhl.); Guthrie, William Norman. The Religion of Old Glory. – reprint. – New York: George H. Doran Company. – P. 370; Harold Holzer in Robert W. Watson, ed. White House Studies Compendium.–Nova Publishers, 2007.–P. 316.

9. [www/http://discoveric.ru/anthem/ssha](http://discoveric.ru/anthem/ssha) © discoveric.ru.

10. Naturalization Oath of Allegiance to the United States of America (anhl.). U.S. Citizenship and Immigration Services (anhl.). U.S. Code of Federal Regulations.

11. Konstytutsiia SHA // Yurydychna entsyklopediia: [u 6 t.] / red. kol. Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. K.: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 2001. T. 3: K – M. 792 s.; Pereklad Konstytutsii SHA, navedenyi u knyzi Istoriia Ameryky, vydavnytstva Litopys, 2010.

12. The Surprising History of Guy Carawan's Civil-Rights Anthem, 'We Shall Overcome' – The Atlantic. The Atlantic (9 мая 2015); We Shall Overcome – Songs and Poetry- Lyrical Legacy | Teacher Resources – Library of Congress; We Shall Overcome by Pete Seeger. Songfacts.

Azhogina N.V.,

assistant of the Department of Foreign Affairs languages of chemical and physical faculties,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, natasha_nauka@mail.ru

Ukraine, Kyiv

LINGUISTIC EVALUATION OF US STATE SYMBOLS AS AN ASPECT OF LINGUISTIC SCIENCE

In modern conditions, geopolitical developments, socio-cultural development of Philology and linguistics as the General background of the linguistics and area studies, have become critical from the point of view sovanna language, influences policy and the latest socio-cultural trends. Language transformirovalsya, there is Newspeak. English is the language of science, technology and humanitarian studios. English for Anglomania countries (in our case the U.S.A), has value as a form of statehood in the field of fixing concepts, terms and categories that reflect the historical path of the nation. Researchers from the Western world – the Old and the New, not overloaded with ideology and paradigm the past that have for Ukraine transformational value. But state symbols are immutable from the point of view of the existence of the state.

The entry of Ukraine into the global space of education and science, requires great efforts to standardize language requirements of science and education (especially the highest level) with respect to this space. Such standardization is the quality and organization of education affects the deep sources of our tradition. On the other hand, intellectuals in Ukraine requires a time of the latest approaches in the field paculdo picture of the world. Right here linguistics English language directions gives us the key to understanding the mental and emotional activities of our strategic partners – the EU and the USA. The most important layer of this issue covers defining the foundations of the state, which position and present the Genesis of the development of speech – its main component.

The purpose and objectives of articles highlighting important issues in the area of adequacy of understanding of the «other» way of thinking, socio-cultural multi-ethnic situation. It is possible to implement, in our view, based on linguistic analysis state symbols USA – Anthem, flag, state emblem – printing of the Preamble of the Constitution and the oath of allegiance to the United States in Naturita. For this we use historical data statehood of the United States. Indicative of English lexicology and phraseology there are some texts that we analyze. In General, text Analytics is an area of sociolinguistics with the disclosure of the conceptual moments of linguistics and area studies. This gives you the opportunity to broaden the range of ideas about the thinking and emotions of the New World. The United States this year will be only 244 years. During this short period, this ethnic group has been able to achieve significant progress in politics, economy, social life and culture. However, some of the gaps of American life remain relatively vulnerable. This is especially true of the status of national minorities. African Americans still keep in their mentality prints of colonial times. The riots of the 60-ies of the 20th century have placed certain emphasis in the multicultural life of America. Today's processes, against the background of pandemics, energy crises, political scandals, etc., are forcing American society to reconsider some positions of socio-ethnic life. But the state symbols of the United States are inviolable and give humanity an example of its defense. Our view of linguistic aspects of ethno linguistics is projective, in the sense of the emergence of new opportunities for assessing the phenomena of language in the modern world.

Key words: linguistics, the USA state symbols, linguistics, cognitology, semantics, ethnolinguistics.

UDC 811.161.2'243:378.147

Vylka L.Ya.,

*senior lecturer, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,
vylkalid@gmail.com**Ukraine, Chernivtsi***TEACHING OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE:
METHOD OF STUDYING WITH COMPUTER SUPPORT**

Within the article, the principles of optimization of the process of studying of Ukrainian language by foreign students have been considered and analyzed through the prism of application of the method of studying with computer support. Effective innovative methodological approaches have been defined, as well as instrumental means, which can be used during teaching of the discipline. Experience of application of new informative technologies and telecommunication tools have been proposed.

Key words: *Ukrainian as a foreign language, the principles of optimization, innovations, computer technologies, methods of studying with computer support.*

Setting of the problem. Despite that the row of scientific investigations and applied developments on teaching of Ukrainian as a foreign language have appeared recently in Ukrainian linguistics and methodology of teaching, it is necessary to point to availability of significant problems in this sphere, which insolubility results in methodologically unfounded teaching of Ukrainian as a foreign language, application of methods of teaching language as a native or studying of a language as a subject (linguistic aspect) without proper immersion of a recipient into lingual environment, culture, etc. In addition, appropriate attention is also not paid to development of communicative skills, that first of all deteriorates the quality of teaching and assimilation of knowledge.

Historiography review. Separate types of aspects of methodology of teaching of Ukrainian as a foreign language have been actively developing in modern Ukrainian linguo-didactics (S. Yavorska (historical aspect), O. Trostynska (linguo-cultural aspect), O. Matsko (methodological aspect) and other. The works of Ya. Hladyr, T. Yefimova, D. Mazuryk, I. Kochan, A. Kulyk, T. Lahuta, O. Trostynska, H. Tohtar and other are ponderable investigations in the sphere of teaching of Ukrainian as a foreign language. However, the problem of optimization of the process of studying of Ukrainian as a foreign language with application of innovative approaches and means have been fragmentary outspreaded, and even more, real methods of their application on practice have not been developed.

Aim of the study. Within this article, we aim to analyze problems, which arise during application of computer as a means of studying of Ukrainian language by foreign citizens, as well as to reveal peculiarities of a computer as a means of studying and as an instrument of optimization of work of a teacher of Ukrainian as a foreign language.

Application of innovative technologies in studying is a possibility of solving of a problem of searching of ways of increasing of cognitive interest of students to studying of Ukrainian as a foreign language. Appliance of innovative methodological approaches on practice, such as: interactive methods of teaching and application of technical means of studying (computer and multimedia, worldwide web) for control of knowledge, preservation and application of educational materials allow teachers to introduce and improve new methods of work, increase efficiency of

educational process and level of students' knowledge. In particular, multimedia approach to studying of Ukrainian as a foreign language provides complex studying of all main types of lingual activity (listening, reading, oral and writing speech, dialogue) [3].

Nowadays, there are such innovative educational methods as: studying with computer support (creation of presentations with the PowerPoint program, using of Internet-resources, working in the MOODLE system); method of scenario (creative planning, selection of hypothesis, systematization and presentation of work); method of simulation (different simulation games); method of role game (active method of studying, means of development of communicative skills of a student), etc.

While considering the problem of computer learning technologies (CLT), it is possible to say, that they are represented as technologies of learning, which are based on the principles of Computer Science and are realized with the help of computers. Main feature of CLT is using of computer as a new tool of studying, that dynamically develops, dramatically changes the system of forms and methods of teaching. While living in modern world, people of informative society cannot do without computer. Specialist of the education branch cannot simultaneously estimate consequences of using of computers and informative technologies in the branch of education [1]. They only state, that application of computers created a lot of problems in this branch of human activity. It is not about organization and concomitance of educational process, but in processes, which are connected with using of informative technologies in studying.

Today, the method of studying with computer support gets the biggest spread in teaching of Ukrainian as a foreign language, that is used in both individual work of students and during group studying at lessons. Moreover, this method obtains even more topicality now, during the period of worldwide pandemic, when students must study in distance. Methods and approaches, which are used in computer learning technologies have been considered during creation of instrumental means for studying and testing, that is special program software, as well as experience of application of new informative technologies, telecommunication means and the Internet with educational aim. Instrumental means consist on many components, including during studying of Ukrainian as a foreign language, such as:

1) registration of users; 2) means of administration; 3) presentation of educational materials; 4) means of testing and estimation of knowledge of users; 5) means of training and studying; 6) keeping of statistical data about results of testing of users [6].

Therefore, it is necessary to stop at general theoretical problems of the method that is mentioned above. Training computers and simulators provide direct contact of teachers and students in the process of studying. Computers must be used in both lecture presentation and in extra-classroom individual work. They are applied for self-preparation, self-control and during preparation of credit, exam, for individual extra-classroom work, that promotes formation of necessary skills and habits. Computer learning programs – program means of educational purpose, which enable: to individualize approach and differentiate the process of education; to control a student, diagnose and correct mistakes; to provide self-control, self-correction of cognitive activity; to cut the time of studying, making consuming calculations; to demonstrate visual educational information; to model and imitate processes and phenomena; to conduct experiments, researches in terms of virtual reality; to increase motivation and interest to studying, using game situations; to help in making optimal decisions [7].

Computer network – means of studying, which contain different information and complex of computers, which are connected between each other by communication channels. **Global network Internet** is integral means, that is widely used in education. As the Internet becomes the most powerful source of information and means of communication of millions of people, then its role is increasing as a factor of motivation in education. Material of electronic directories, dictionaries, materials of distance courses are widely used, as they began to appear in open access. Application of modern innovative technologies allows to preserve and process unlimited amount of dissimilar information (audio, graphic, textual and video), to compose it in convenient form.

The Internet-manual plays an important meaning at modern stage, as well as electronic (computer) one, even more, it enables to replicate practically without medium; the version of the manual is on the Internet network and access to it is possible for willing people through own browser. Computer and telecommunications technologies considerably change teaching activity, place and role of teachers in educational process, their main functions. It allows to significantly modernize educational process and increase efficiency of education through control of the process of teaching. Expansion of computer disciplines and application of computer technologies in studying persistently requires redistribution of lecture and practical lessons into increasing of the last ones [5].

Researcher V.F. Ivanov emphasized, that application of automatic systems in education is acquitted only when it leads to increasing of efficiency of studying, at least by one of the following criteria: increasing of motivational-emotional side of studying; increasing of quality of studying; reduction of time consumption of pupils and teachers for studying of the given subject [2].

Let us consider possibilities of application of a computer for studying of Ukrainians as a foreign language. The

process of studying basically can be considered as controlled passing of students from one state to another, herewith controlling can be a technology or «art» [4]. Computer methods attract attention among modern methods of foreign language learning, however, their application don't cause increasing of efficiency of narrow system of preparation of specialists. This fact can be explained by various reasons: unpreparedness of pedagogues, absence of thorough processing of all components of pedagogical process, including reconsideration of tasks of foreign language learning.

However, main problem is that computer teaching of foreign languages still remains to be «art», but not technology. In order to change this condition, it is necessary to understand, that a lot of these problems have been already solved or will be solved only in the process of transferring of computer studying of foreign languages from the «art» category into technology one. As for example, there are a lot of institutions where didactic possibilities and specificity of application of computer in educational process have been comprehended, proper informative provision has been developed, appropriate motivation of teachers and students has been formed. It is also important, that lion's share of time and efforts accounts for such types of work as practice and control during teaching of foreign languages, which are the easiest to automate. At the first stage, the model of integration must be built on the following principles: computer is only one of technical means of education at high school studying of foreign languages; computer is regularly used in the process of teaching of students; computer learning technologies are used by teacher as often as it is required for realization of educational program, so program-pedagogical means must correspond to traditional forms and methods of studying at the first stage.

Obviously, the need for application of administrative methods arises during realization of this model. As for example, passivity of teachers, that is caused by reluctance to change traditional principles and methods of organization and conduction of lessons can be overcome by both creation of comfortable conditions for application of computer in education and by requirements of compulsory inclusion of appropriate amount of lessons in computer classroom to curriculum, active work in MOODLE system of teachers and students, which cooperation can be easily monitored.

Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) – is freely pervasive *Learning Management System*. This system is focused on organization of interaction between a teacher and a student. It fits for organization of distance courses and for support of full-time study. Moodle is translated into dozens of languages, including Ukrainian one and it is used in almost 50 thousand organizations with more than 200 countries of the world. This system has already been introduced and actively works at HSEIU «Bukovyna State Medical University».

Three types of format of courses exist in the Moodle system: forum, structure (learning modules without binding to the calendar), calendar (learning modules with binding to the calendar). The course may contain arbitrary amount of resources (web-pages, books, link on files, catalogues) and arbitrary amount of interactive elements of the course. A teacher (administrator) can download great amount of books

---

and word documents with lecture materials, tests, exercises for self-control, thematic dictionaries, vocabulary topics, etc [9]. Estimation is possible for all elements of the course, including by random scales, created by a teacher. All marks can be reviewed at the page of the course's marks, that has a lot of settings by types of displaying and grouping of marks.

Instrumental means for studying and testing enable teachers in particular to generate test tasks from the database by criteria, which are given by developer of the course; to use test tasks of different types (selection of one variant from proposed ones, selection of several variants from proposed ones, introduction of an answer); to include pictures, animation, audio- and video-files; to use context assistance in studying regime; to publish statistical data about the results of testing (in control regime) in the end of a test, which are written in database of results; to indicate time of test implementation [8]. It allows foreign students to implement control of assimilation of knowledge (in online regime), and it provides possibility for teachers for access and editing of databases with questions; definition of criteria of selection of tasks; revision of databases of registration forms; implementation of administration of these databases, etc.

Conclusions and prospects for further investigations.

Active searching of ways of improvement and modernization of the process of teaching of Ukrainians as a foreign language continues at higher school. Requirements to graduates of higher educational institutions are increased and realities of life force teachers of HEI to study and introduce the most effective methods and modern latest innovative technologies into educational practice, to combine traditional and innovative methods in studying, creatively develop acquired practical and theoretical experience of teaching of a discipline, as well as development of new manuals and textbooks for foreign students, in particular for future specialists in branch of culture and art. As follows, introduction of computers into educational process gives new status to both classroom and individual work of students, where studying with application of computer technology is individual and independent by its form, but basically, it is controlled and operated.

Literature

1. Гордієнко Т. Вхідження України у всесвітню систему інформації // *Нова політика*. – 1999. – № 5. – с. 64-67.

2. Іванов В.Ф., Мелещенко О.К. Сучасні комп'ютерні технології і засоби масової комунікації: аспекти застосування. – Київ, 2006.

3. Інформаційний ринок в Україні / Ю.М. Арський, Р.С. Гиляревський, В.С. Егоров та ін. – Київ: 2007. – 297 с.

4. Қлимиқ В. Інформаційні технології та тенденції розвитку міжнародної інформації // *Вісник КН. палати*. – 2000. – № 6. – с. 11-14.

5. Коломієць В.Ф. Міжнародні інформаційні технології. – Київ, 2006. – с. 147-150.

6. Қрилов І.В. «Інформаційні технології: теорія і практика». – К.: «Центр», 2006. – № 1. – с. 5-7.

7. Малиновский Б.Н. Очерки по истории компьютерной науки и техники в Украине. – К.: Феникс, 2007. – 452 с.

8. Матвієнко О., Цивін М. Інтернет – засіб доступу до інформаційних ресурсів // *Бібл. вісник*, – 2006. – № 1. – с. 5-7.

9. Сушук О.А. Міжнародні інформаційні системи: Навч. посібник. – К.: Електронне знання, 2004. – 173 с. 10. Шейко В. Інформаційна цивілізація: проблеми становлення і розвитку // *Вісник КН. палати*. – 2000. – № 6. – с. 11-14.

References

1. Hordienko T. Vkhidzhennia Ukrainy u vsesvitniu systemu informatsii // *Nova polityka*. – 1999. – № 5. – s. 64-67.

2. Informatsiynyi rynok v Ukraini / Yu.M. Arskyy, R.S. Gylarevskyy, V.S. Ehorov ta in. – Kyiv: 2007. – 297 s.

3. Ivanov V.F., Meleshchenko O.K. Suchasni kompiuterni tekhnolohii i zasoby masovoi komunikatsii: aspekty zastosuvannia. – Kyiv, 2006.

4. Klimych V. Informatsiini tekhnolohii ta tendentsii rozvytku mizhnarodnoi informatsii // *Visnyk KN. palaty*. – 2000. – № 6. – s. 11-14.

5. Kolomiets V.F. Mizhnarodni informatsiini tekhnolohii. – Kyiv, 2006. – s. 147-150.

6. Krylov I.V. «Informatsiini tekhnolohii: teoriia i praktyka». – K.: «Tsentr», 2006. – № 1. – s. 5-7.

7. Malynovskyy B.N. Ocherky po ystoryyi kompiuternoi nauky u tekhniky v Ukraini. – K.: Feniks, 2007. – 452 s.

8. Matvienko O., Tsyvin M. Internet – zasib dostupu do informatsiinykh resursiv // *Bibl. visnyk*, – 2006. – № 1. – s. 5-7.

9. Suschuk O.A. Mizhnarodni informatsiini systemy: Navch. posibnyk. – K.: Elektronne znannia, 2004. – 173 s. 10. Sheiko V. Informatsiina tsyvilizatsiia: problemy stanovlennia i rozvytku // *Visnyk KN. palaty*. – 2000. – № 6. – s. 11-14.

Вилка Л.Я.,

ст. викладач кафедри суспільних наук та українознавства

ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», vulkalid@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: МЕТОД НАВЧАННЯ З КОМП'ЮТЕРНОЮ ПІДТРИМКОЮ

У статті розглянуто й проаналізовано принципи оптимізації процесу навчання іноземних студентів української мови крізь призму застосування методу навчання з комп'ютерною підтримкою. Визначено ефективні інноваційні методологічні підходи та інструментальні засоби, що можуть бути використані при викладанні дисципліни. Запропоновано досвід застосування нових інформаційних технологій, телекомунікаційних засобів.

Ключові слова: українська мова як іноземна, принципи оптимізації, інновації, комп'ютерні технології методу навчання з комп'ютерною підтримкою.

УДК 81'25

Гуляк Т.М.,

к.філол.н., ст. викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ) НАВС, tanuahuliak@gmail.com

Дзеньків В.В.,

ст. викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ) НАВС, vvd.if.ua@gmail.com

Україна, м. Івано-Франківськ

ПЕРЕКЛАД АНГЛОМОВНОГО ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ: ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто поняття «текст», «юридичний текст» та його комунікативні особливості. Проаналізовано юридичний переклад як специфічний вид перекладу, який можливо здійснити шляхом поєднання лінгвістичних засобів і прагматичних адаптацій. Досліджено прагматичні адаптації першого і другого типу як домінуючі при здійсненні юридичного перекладу.

Ключові слова: текст, юридичний переклад, адекватність перекладу, прагматична адаптація, реципієнт.

Постановка проблеми. Мовознавство другої половини ХХ століття характеризується значною увагою до комунікації, її агентів і продукту – дискурсу та тексту. Саме тому виникає така галузь дослідження як лінгвістика тексту. Т. ван Дейк зауважує, що лінгвістика тексту – це загальне позначення для будь-якого лінгвістичного дослідження тексту [5]. Структура мовлення і його вираження через текст вперше стали об'єктом зацікавлення П. Гартманата його учнів у Німеччині, М. Холідея у США. Далі лінгвістика тексту розвивалася в таких напрямках: структурно-граматичному, комунікативно-прагматичному, семіотичному та когнітивному. Для сучасної науки про текст характерним є його всебічне вивчення з акцентом на комунікативній ситуації. Остання є об'єктом вивчення лінгвістичної прагматики – галузі мовознавства, що досліджує використання й функціонування мовних знаків у процесі комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю його суб'єктів (мовця й адресата), їхніми особливостями й самою ситуацією.

Мета роботи полягає у дослідженні ролі прагматичної установки в перекладі англомовного юридичного тексту.

Виклад основного матеріалу. Текст привертає увагу багатьох лінгвістів – І. Арнольд, Ф. Бацевича, І. Гальперіна, Т. ван Дейка, О. Лосева, Ю. Лотмана, Н. Непійводи, Н. Ніколіної, А. Новікова, Т. Радзівської, К. Серажим, Г. Солганика, Ю. Сорокіна, К. Філіпова, Р. Харвега, які працюють над різними аспектами цього явища. Першим проблемним моментом є визначення поняття тексту. Відповідно до структурно-граматичного підходу текст описують як організовану систему одиниць мовлення, яка має і зовнішню, і внутрішню форму (Н. Ніколіна, А. Новіков, Г. Солганик). Беручи до уваги комунікативну природу тексту, І. Арнольд пропонує таке тлумачення: «це вербальне повідомлення, яке передає по каналу літератури предметно-логічну, естетичну, образну, емоційну й оцінну інформацію, об'єднану в ідейно-художньому змісті тексту в єдине складне ціле» [1, с.49]. Семіотичний підхід обумовлює визначення тексту як знакового продукту, наповненого різними семіотичними просторами, в межах яких циркулює конкретна вихідна інформація (Ю. Лотман, Ю. Сорокін,). З точки зору прихильників когнітивного напрямку дослідження

текст – це спосіб і результат пізнавальної діяльності людини (Н. Непійвода).

Очевидно, що єдиного і чіткого визначення поняття «текст» досі не існує, оскільки це явище не тільки лінгвістичне, але й екстралінгвістичне; продукт, створений мовною особистістю й адресованим мовним особистостям. Для цієї розвідки вважаємо актуальним визначення тексту І. Гальперіна: «Витвір мовленнєвотворчого процесу, що характеризується завершеністю, та об'єктивованим у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа; твір, який складається з назви (заголовка) та основних одиниць (СФО), що об'єднані різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, та має певну спрямованість і прагматичну установку» [2].

Юридичні тексти умовно можна поділити на чотири типи:

1. Нормативні, які встановлюють об'єктивні права та обов'язки громадян. Сюди ми відносимо нормативно-правові акти, постанови, ухвали президентів, міністрів, органів місцевого самоврядування.

2. Інтерпретаційні – це документи, що тлумачать зміст юридичних норм (наприклад, коментарі до кодексів).

3. Фіксуєчі – ті, які фіксують юридичні факти. Це паспорти та свідоцтва про народження, свідоцтва про відведення земельної ділянки під будівництво, документи про правочин тощо.

4. Індивідуальні – ті, які відображають волю конкретної людини (заповіт, договір дарування).

Юридичний текст як елемент процесу комунікації має такі характеристики:

- він є продуктом мовця, спрямованим до відповідного адресата;
- складається з логічно пов'язаних мікрокомунікативних одиниць – речень;
- є засобом передачі інформації, тому актуалізується в момент свого створення та сприйняття;
- цілісність, зумовлена його темою й ідеєю;
- є результатом людської діяльності, а значить безпосередньо залежить від людської свідомості та мислення.

Ці характеристики варто враховувати при здійсненні юридичного перекладу, який є підвидом спеціального

перекладу, і його основним завданням є передача правового тексту засобами іншої мови. Для виконання цього завдання перекладач повинен вільно володіти мовою оригіналу та перекладу, знаннями у галузі права, спеціальною юридичною термінологією, фоновими знаннями про культурно-історичні особливості країни, нормативно-правові акти якої перекладає. Адекватний переклад юридичного тексту можна здійснити шляхом урахування лінгвістичного та прагматичного аспектів. Лінгвістичну складову утворюють такі прийоми перекладу: добір еквівалентів, калькування, транскодування, лексико-семантична заміна.

Прагматичний аспект перекладу є об'єктом наукового інтересу Н. Арутюнової, В. Демецької, Т. Іваніної, В. Комісарова, В. Лисенка, Ч. Морріса, А. Нойберга, Я. Рецкера, О. Швейцера та ін. Німецький дослідник А. Нойберг зазначає, що адекватний переклад – це такий переклад, при якому зберігається прагматика оригіналу [4]. Він виділяє чотири типи прагматичних відносин при перекладі і, відповідно, чотири типи текстів – від найвищої перекладності до тих, прагматику оригіналу яких фактично не можливо передати при перекладі. Відповідно до класифікації А. Нойберга, юридичні тексти належать до другого типу і прагматичний компонент в них бере на себе автор тексту.

Ефективним методом перекладу юридичного тексту є прагматична адаптація. Теорію прагматичних адаптацій ґрунтовно розробляли російські перекладознавці – В. Комісаров та О. Швейцер, які вважають, що з метою досягнення потрібної реакції на переклад тексту його можна корегувати з метою уникнення соціально-культурних та психологічних розбіжностей між творцями тексту та його реципієнтами. В українському перекладознавстві прагматичні адаптації досліджує В. Демецька, яка виокремлює такі умови їх застосування:

- домінантність прагматичної функції тексту;
- текст перекладу зорієнтовано на стереотипи носіїв мови-реципієнта;
- ступінь віддаленості/близькості мов і культур, що контактують [3].

Виділяють чотири основні види прагматичних адаптацій. Перший вид прагматичної адаптації орієнтується на пересічного реципієнта і має на меті забезпечити його адекватне розуміння перекладу. Для цього часто вводяться додаткові мовні одиниці в текст перекладу, оскільки його реципієнти часто не володіють необхідними фоновими знаннями. Найчастіше пояснення потребують назви певних географічних об'єктів чи культурно-побутових реалій, які є в юридичних текстах індивідуального типу, наприклад, заповітах. Проаналізуємо детальніше такий уривок: «... *in accordance with a written statement or list which I intend to prepare and sign, disposing of such property or any part thereof, as permitted by Missouri law*» [7]. Український переклад звучатиме так: «... *відповідно до письмової заяви чи списку, який я маю намір підготувати та підписати, розпоряджаючись таким майном або будь-якою його частиною, як це дозволено законом штату Міссурі*». Тобто, перекладач свідомо змушений додати слово «штат» для того, щоб пояснити пересічному реципієнтові значення топоніма «Міссурі». Подібні допоміжні мовні засоби вводяться також для розши-

фрування аббревіатур: «*The IAR does recommend that every adult Muslim living in North Carolina have his/her Last Will written and kept in a secure place*» [7] отримає такий переклад українською мовою: «*IAP (Ісламська Асоціація Рейлі – ісламська община, яка здійснює свою діяльність на території штату Північна Каліфорнія) рекомендує, щоб кожен дорослий мусульманин, який проживає у штаті Північна Кароліна, писав свою останню волю та зберігав у безпечному місці*». Очевидно, що цей епізод з преамбули до заповіту збагачує фонові знання комунікантів і знайомить їх з «юридичними традиціями» конкретного релігійного об'єднання, про яке може не здогадатися не тільки європеець, але й американець з Техасу, до прикладу.

Другий вид прагматичної адаптації дає змогу передати асоціативні значення певних слів чи словосполучень, які мають семантичне наповнення тільки для представників певної соціальної групи чи громадян однієї країни. Асоціативна прагматична адаптація дозволяє досягнути збігу прагматичних потенціалів оригіналу юридичного тексту і його перекладу. У Кримінальному кодексі штату Каліфорнія, зразку нормативного юридичного тексту, знаходимо такий епізод: «*Upon the order of the Department of Finance, sufficient funds may be transferred by the Controller from the General Fund for cash flow needs of the State Penalty Fund*» [6]. Слово «*controller*» у цьому випадку має не просто словникове значення «*a person who is in charge of the financial accounts of a business company*» [8], а вимагає такого перекладу: «*Державний контролер Каліфорнії – головний фінансовий директор штату Каліфорнія*». Для українців, наприклад, самого пояснення «державний контролер Каліфорнії» не достатньо, оскільки в нашій країні такої посади немає. Також немає специфічних державних установ чи організацій як, наприклад: «*The scheduled bail amounts in such a county may exceed the bail amounts established by the Judicial Council pursuant to subdivision (c) of Section 1269b*» [6]. З метою передачі прагматичного потенціалу цієї частини юридичного тексту перекладач використає прагматичну адаптацію другого типу: «*Заплановані суми поруки в такому окрузі можуть перевищувати розміри поруки, встановлені Судовою радою (Судова рада Каліфорнії є нормотворчою рукою судової системи Каліфорнії) відповідно до підрозділу (c) розділу 1269b*».

З вищенаведених прикладів видно, що перший і другий типи прагматичної адаптації взаємопов'язані, оскільки застосовуються для перекладу певних соціально-побутових реалій, характерних для конкретного регіону чи країни.

Третій тип прагматичної адаптації націлений уже не на пересічного реципієнта, а на конкретного адресата і на конкретну комунікативну ситуацію задля забезпечення бажаного впливу. Він експлуатується перекладачем у випадку доцільності передати не те, що було сказано, а те, що малося на увазі або перекладач самостійно вирішує, що задля досягнення бажаного результату необхідні інші засоби, ніж ті, які використані в оригіналі. Це явище можна спостерігати при усному озвучуванні індивідуальних юридичних текстів.

Четвертий тип прагматичної адаптації пов'язаний з модернізацією оригіналу тексту при його перекладі. Ко-

жен текст має певні комунікативні завдання, які мають досягатися і при його перекладі. Задля цього перекладач може створити цілком новий текст за «мотивами вихідного». Такий вид адаптацій характерний для філологічного чи художнього перекладу, але нівелюється юридичним. Так як правовий текст має бути точним, чітким і конкретним, то при його перекладі не варто вдаватися до значних змін, а думати перш за все про адекватність перекладу.

Висновки. Юридичний переклад – це не тільки переклад тексту, це переклад реалій однієї правової системи мовними засобами іншої. Тому перекладач зобов'язаний володіти «юридичною грамотністю»: термінологічним апаратом, знати джерела права певної держави та соціально-економічні принципи їх функціонування. Юридичний текст, як макрокомунікативна одиниця, має певний прагматичний ефект, якого не можна досягнути в перекладі за допомогою виключно лінгвістичних засобів. З цією метою активно експлуатуються прагматичні адаптації першого і другого типів, які забезпечують релевантне пояснення соціально-правових й асоціативних реалій.

Література

1. Арнольд И.В. *Стилистика. Современный английский язык*. М.: Флинта: Наука, 2002. 384 с.
2. Гальперин И. *Текст как объект лингвистического исследования*. М., 1981. С.18.
3. Деметська В. *Адаптація як поняття перекладознавства та культурології*. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/9989/1/Demetska.pdf>

4. Нойберт А. *Прагматические аспекты перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сб. ст. Москва: Международные отношения, 1978. С.197-198.*

5. Dijk T. *Discourse Analysis as a New Cross-Discipline*. London, 1985. V.1 P. 1-10.

6. California Code, Penal Code. URL: <https://codes.findlaw.com/ca/penal-code/pen-sect-1464.html>

7. Last will and testament. URL: <https://templatelab.com/last-will-and-testament>

8. Oxford Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearners-dictionaries.com/definition/english/controller?q=controller>

References

1. Arnold I.V. *Stilistika. Sovremennyyi angliiskiy yazyk*. М.: Флинта: Наука, 2002. 384 p.

2. Galperin I. *Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya*. М., 1981. P. 18.

3. Demetska V. *Adaptatsiya yak poniattya perekladoznavstva ta kulturologii*. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/9989/1/Demetska.pdf>

4. Noybert A. *Pragmatichieskiye aspikty pierie voda. Voprosy teorii I pierievoda v zarubiezhnoy lingvistike: sb. st. Moskya: Miezhdunarodnyye otnosheniya.* 1978. P. 197-198.

5. Dijk T. *Discourse Analysis as a New Cross-Discipline*. London, 1985. V.1 P. 1-10.

6. California Code, Penal Code. URL: <https://codes.findlaw.com/ca/penal-code/pen-sect-1464.html>

7. Last will and testament. URL: <https://templatelab.com/last-will-and-testament>

8. Oxford Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/controller?q=controller>

Huliak T.M.,

Candidate of Philological Sciences, Senior Teacher of the Social and Humanitarian Disciplines Chair of the Precarpathian Department (Ivano-Frankivsk) of the National Academy of Internal Affairs, tanyahuliak@gmail.com

Dzenkiv V.V.,

Senior Teacher of the Social and Humanitarian Disciplines Chair of the Precarpathian Department (Ivano-Frankivsk) of the National Academy of Internal Affairs, vvd.if.ua@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

TRANSLATION OF THE ENGLISH LEGAL TEXT: PRAGMATIC ASPECT

The article deals with the concepts of the «text», «legal text» and its communicative features. The legal translation has been analyzed as a specific type of translation that can be done by the way of combining linguistic means and pragmatic adaptations. The pragmatic adaptations of the first and second types have been studied as dominant in the implementation of the legal translation.

Key words: text, legal translation, translation adequacy, pragmatic adaptation, recipient.

УДК 378.147:82.0

Іванова В.А.,

ст. викладач кафедри іноземних мов

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, mitridat.12.73@gmail.com

Базенюк А.В.,

здобувачка вищої освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, alyonka03031998@gmail.com

Україна, м. Мелітополь

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ

У дослідженні подано інноваційні підходи під час викладання зарубіжної літератури в закладах вищої освіти. Акцентовано увагу на тому, що зміст дисципліни постійно треба оновлювати та удосконалювати. Використання інформаційно-комунікативних технологій на заняттях зарубіжної літератури суттєво покращить результат здобувачів вищої освіти та мотивує їх до навчання. Використання електронних засобів навчального призначення, проходження масових онлайн курсів та участь у тренінгах дозволить розвинути фахову компетентність здобувача вищої освіти.

Ключові слова: інновації, зарубіжна література, освітній процес, методика, літературний процес.

Постановка проблеми. Останнім часом викладачі досить часто піднімають питання щодо модернізації освітнього процесу та активного використання інноваційних підходів у навчанні студентів. Важко зацікавити здобувача вищої освіти звичайними термінами та поняттями з літературознавства, а також класичним представленням літератури. Читаючи художні твори зарубіжних письменників різних періодів, слід орієнтуватися на правильне розуміння тексту та подальший його аналіз. До уваги бажано брати змішане навчання, оскільки сучасний студент вільно оперує знаннями з інформаційно-комунікативних технологій та зможе досить легко застосувати знання на практиці інноваційно подавши результат власної праці.

Нині питання інноваційних підходів під час викладання зарубіжної літератури вивчають вчені-дослідники Л. Богдан, Н. Волошина, О. Демніченко, О. Куцевол, В. Кізенко, Ю. Ковбасенко, О. Литвиненко, О. Семенов, І. Тригуб, І. Юсипович та ін. Дослідники у наукових працях акцентують увагу на тому, що під час використання інновацій на заняттях зарубіжної літератури можна досягти високої результативності. Здебільшого такі заняття підвищують пізнавальний інтерес та мотивують здобувачів освіти до навчання.

На сьогодні значна кількість наукових праць представлена викладачами кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Дослідники наголошують на тому, що «найбільше уваги науковцями кафедри приділено проблемам професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у педагогічну освіту та професійну підготовку майбутніх філологів» [10, с.260].

Мета роботи – представити інноваційні підходи викладання зарубіжної літератури у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Використання інноваційних підходів під час викладання зарубіжної літератури можливе за умови вдалого поєднання класичних методів та інновацій. Не можна повністю відмовлятися від звичайних форм і методів викладання. У результаті

можна дійти до змішаного навчання, яке останнім часом стає актуальним процесом в умовах сучасного дистанційного навчання. У даному аспекті не можна оминати питання щодо використання сучасних технічних засобів, до яких здебільшого відносять комп'ютерну техніку, планшети та смартфони. За допомогою такої техніки можна створити яскраву графічну презентацію за творчістю зарубіжних письменників певного періоду, переглянути навчальний відеофільм, а також пройти електронне тестування на предмет засвоєння знань.

Слід розуміти, що певні питання з літературознавства студентом повинні опрацьовуватись самостійно, оскільки під час читання текстів, подання аналізу на текстову частину формується його освітня траєкторія та програмові результати навчання. Однак, не слід забувати про диференціацію завдань, які пропонуються студентам для виконання. На думку Шарова С.В. «Диференціація навчання має багато шансів на існування у вищій школі та дозволяє підвищити ефективність навчально-виховного процесу через використання різних методів і форм для кожної диференційованої групи студентів» [9, с.153]. Питання інноваційних форм і методів організації самостійної роботи студентів в контексті методичної підготовки майбутніх вчителів літератури розглядає О. Куцевол [3, с.302]. Систематичне оновлення робочих програм з зарубіжної літератури дозволить урізноманітнити форми і методи, які може використати під час освітньої діяльності викладач. Оновлюючи зміст освітнього компоненту, бажано враховувати особливості освітньої програми та матрицю, де відтворено програмні результати навчання [1].

Під час освітнього процесу на заняттях зарубіжної літератури доцільно використовувати такі інноваційні технології:

- електронні засоби навчального призначення;
- відкриті масові онлайн курси;
- залучення здобувачів вищої освіти до тренінгів, майстер-класів, а також семінарів, де присутня практична складова з питань обміну досвідом.

Комунікуючи під час навчання, викладач та студент можуть знайти часові межі для тісної взаємодії з метою

покращення результатів навчання. Лекційний матеріал може бути вдало поєднаний з електронними засобами навчального призначення, проходженням онлайн курсів дозволить здобувачам освіти ознайомитись додатково з різноманітними персоналіями та літературним процесом вцілому. На думку Олексенка Р.І. «Засоби комунікації створюють навколо індивіда настільки насичену інфосферу, що це не може не позначитися на його особистості» [5, с.65]. Робота майбутнього вчителя української мови і літератури направлена на урізноманітнення методів та форм роботи зі слухачами з метою мотивації до

художнього слова [4].

Так, наприклад, використовуючи на заняттях чи вдома електронний засіб навчального призначення з історії зарубіжної літератури XVII–XVIII століття можна додатково ознайомитись із відеоматеріалами, презентаціями, літературознавчим словником, пройти тестовий контроль, а також прочитати відомі крилаті вислови, біографії митців означеного періоду [11]. Це далеко не весь перелік зміст електронного підручника, оскільки обсяг його доволі значний та сучасний (рис.1).

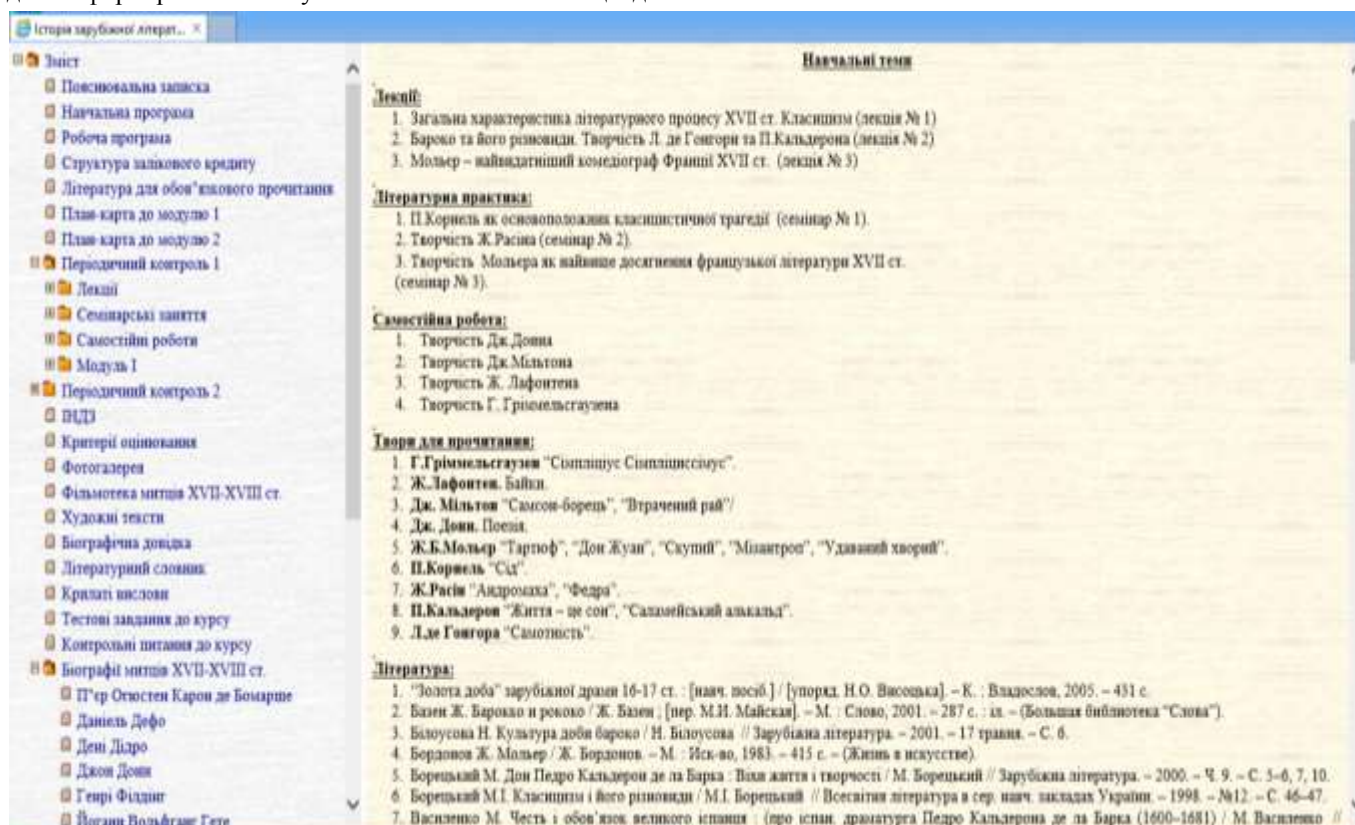

Рис. 1. Головне вікно електронного засобу навчального призначення з історії зарубіжної літератури

Ознайомитись з електронним засобом навчального призначення можна навіть без допомоги викладача. Однак, тут треба чітко розуміти особливості використання такого допоміжного засобу, мета якого мотивувати здобувачів освіти до навчання та покращити результати навчання після його вивчення.

Інноваційні підходи вивчення історії зарубіжної літератури можна використовувати під час порівняльних аспектів літературознавства, проходячи онлайн курси на сучасних платформах, зокрема на онлайн-платформі PROMETHEUS (рис.2).

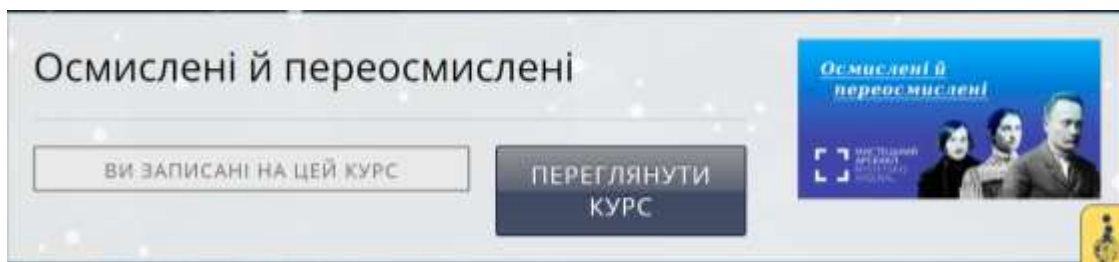

Рис. 2. Онлайн-курс з літератури на платформі Prometheus

Метою подібних онлайн курсів є ознайомлення з новими тенденціями викладання літератури та представлення особливостей літературного процесу в Україні та у світі, а також сучасна інтерпретація текстів та біографії письменників. Не менш цікавими можуть бути інноваційні технології, де студентам пропонується стати спі-

кером або лектором, взяти участь у тренінгових програмах та представити власну оповідь, поділившись при цьому власними спостереженнями.

Не менш цікавими можуть бути участь студентів у тематичних літературних квестах, мастер-класах, а також практичних семінарах. Також можна додатково за-

лучати здобувачів вищої освіти на заняттях з зарубіжної літератури до творчості та інноваційності під час створення лепбуків, інфографіки, буктреллерів, а також презентацій, відеолекцій і розробка тестів, які можна використовувати під час навчання. Особливо ефективною інноваційною технологією, яку можна використати на заняттях з зарубіжної літератури, на думку І. Сороки, є створення скрапбуків, що дозволяє детально вивчити біографію письменника та його творчість [8].

Слід розуміти, що представлені інноваційні технології дозволяють правильно сформулювати компетентності здобувачів вищої освіти, зокрема:

- здатність розрізняти різноманітні тенденції світового літературного процесу;
- логічно та послідовно виконувати різноманітні завдання, спрямовані на досягнення поставлених результатів навчання;
- здатність творчо мислити та осмислювати літературні твори зарубіжних письменників;
- здатність до сприйняття та аналізу літературних творів різних країн;
- розуміння зарубіжної літератури як частини світової культури;
- здатність комунікувати на професійному рівні, у тому числі наявність високого рівня мовленнєвої компетентності [7]. Не менш цікавою є думка про те, що студенти підвищують свою компетентність на практичних заняттях. На думку О. Семеног «професійній спрямованості студентів, організації їх самостійної дослідницької роботи сприяє перегляд і аналіз відеоуроків учителів і студентів-практикантів» [6, с.187].

Ю. Ковбасенко акцентує увагу на критеріях ефективності інноваційних педагогічних технологій, які зводять до трьох ключових параметрів: ефективність, оптимальність та відтворюваність [2, с.3-4]. Ефективність інноваційних технологій на заняттях зарубіжної літератури залежить від багатьох факторів, у тому числі від розуміння учасником процесу завдання до його правильного виконання. Оптимальним може бути результат при правильному використанні засобів навчання та подальшого аналізу вивченого матеріалу. У подальшому отримані знання треба буде передавати іншим учасникам освітнього процесу в закладах освіти.

Висновки. Під час викладання історії зарубіжної літератури у закладах вищої освіти необхідно використовувати інноваційні підходи. Це дозволить суттєво підвищити результати навчання здобувачів вищої освіти та мотивувати їх до прочитання художніх текстів у повному обсязі. Найчастіше за все останнім часом використовують різноманітні онлайн-ресурси, електронні засоби навчального призначення, а також застосовують сучасні форми навчання: семінари, тренінги, майстер-класи, презентації. Осмислюючи та аналізуючи художні твори, здобувач вищої освіти зможе представити розуміння текстової частини з власної точки зору, використовуючи новітні інформаційні технології в освіті.

Література

1. Землянська А.В., Шарова П.М., Шаров С.В. Аналіз навчального плану бакалавра спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література. Наукові записки Національного

університету «Острозька академія»: серія «Філологія». 2019. Вип. 8(76). С.119-122.

2. Ковбасенко Ю.І. Інноваційні педагогічні технології в процесі поглибленого вивчення літератури: «за» і «проти». Зарубіжна література в школах України. 2007. № 7. С.1-14.

3. Куцевол О.М. Інноваційні форми й методи організації самостійної роботи студентів у контексті методичної підготовки майбутніх учителів літератури. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, проблеми: зб. наук. праць. 2006. Т. 11. С.301-307.

4. Куцевол О.М. Методична творчість учителя літератури – потреба сучасної школи. Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2005. №. 6. С.9-14.

5. Олексенко Р.І. Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2015. Вип. 62. С.65-73.

6. Семеног О.М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів-словесників»: матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р., м.Київ: [у 2 ч.]. Ч.2 / Нац. акад.пед. наук, України; [редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст.голови), О.І. Ляшенко (заст. голови) та ін.]. К.: Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. С.181-188.

7. Семеног О.М. Професійна компетенція майбутнього вчителя української мови і літератури. Українська література в загальноосвітній школі. 2003. № 4. С.2-5.

8. Сорока І.І. Скрапбукінг як дидактичний прийом підвищення мотивації учнів до вивчення зарубіжної літератури в школі. Зарубіжна література в школах України. 2016. № 1. С.49-52.

9. Шаров С.В. Використання диференційованих навчальних завдань під час самостійної роботи студентів. Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Харків: ХДАДМ. 2011. № 3. С.151-153.

10. Шарова П.М., Шаров С.В. Досвід професійної підготовки студентів кафедри української і зарубіжної літератури у галузі освіти та філології. Українська література в загальноєвропейському контексті: зб. наук. пр. (2). 2019. С.255-261.

11. Шаров С.В., Шарова П.М. Електронний підручник історія зарубіжної літератури XVII–XVIII ст. у самостійній діяльності студентів-філологів. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2011. № 3. С.304-311.

References

1. Zemlianska A.V., Sharova T.M., Sharov S.V. Analiz navchalnoho planu bakalavra spetsialnosti 014.01 Srednia osvita. Ukrainska mova i literatura. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»: serii «Filologii». 2019. Vyp. 8(76). S. 119-122 [in Ukrainian].

2. Kovbasenko Yu.I. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii v protsesi pohlyblennoho vyvchennia literatury: «za» i «proty». Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy. 2007. № 7. S. 1-14 [in Ukrainian].

3. Kutsevol O.M. Innovatsiini formy y metody orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv u konteksti metodychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv literatury. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, problemy: zb. nauk. prats. 2006. T. 11. S. 301-307 [in Ukrainian].

4. Kutsevol O.M. Metodychna tvorchiist uchytelia literatury – potreba suchasnoi shkoly. Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladykh Ukrainy. 2005. №. 6. S. 9-14 [in Ukrainian].

5. Oleksenko R.I. *Vplyv komunikatsii na tsinnisni oriientyry osobystosti. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii.* 2015. Vyp. 62. S. 65-73 [in Ukrainian].

6. Semenoh O.M. *Kompetentnisnyi pidkhd do profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv-slovesnykiv»: materialy metodol. seminaru 3 kvit. 2014 r., m. Kyiv: [u 2 ch.]. Ch.2 / Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; [redkol.: V.H. Kremen (holova), V.I. Lushovyi (zast. holovy), O.I. Liashenko (zast. holovy) ta in.]. K.: In-t obdarovanoi dityny NAPN Ukrainy, 2014. S.181-188 [in Ukrainian].*

7. Semenoh O.M. *Profesiina kompetentsia maibutnoho vchytelia ukrainskoi movy i literatury. Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli.* 2003. № 4. S. 2-5 [in Ukrainian].

8. Soroka I.I. *Skrapbukinhi yak dydaktychnyi pryiom pidvyslichennia motyvatsii uchiniv do vyvchennia zarubizhnoi*

literatury v shkoli. Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy. 2016. № 1. S. 49-52 [in Ukrainian].

9. Sharov S.V. *Vykorystannia dyferentsiovanykh navchalnykh zavdan pid chas samostiinoi roboty studentiv. Pedahohika, psykholohiia ta medykybiolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu.* Kharkiv: KfDADM. 2011. № 3. S. 151-153 [in Ukrainian].

10. Sharova T.M., Sharov S.V. *Dosvid profesiinoi pidhotovky studentiv kafedroiu ukrainskoi i zarubizhnoi literatury u haluzi osvity ta filolohii. Ukrainska literatura v zahalnoevropeiskomu konteksti: zb. nauk. pr. (2).* 2019. S. 255-261 [in Ukrainian].

11. Sharov S.V., Sharova T.M. *Elektronnyi pidruchnyk istoriia zarubizhnoi literatury XVII-XVIII st. u samostiinii diialnosti studentiv-filolohiv. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu.* 2011. № 3. S. 304-311 [in Ukrainian].

Ivanova V.A.,

Senior Lecturer of Dmytro Motornyi Tavriya State Agrotechnological University, mitridat.12.73@gmail.com

Bazenuk A.V.,

student of Melitopol State Pedagogical Bogdan Khmelnytsky University, alyonka03031998@gmail.com

Ukraine, Melitopol

PECULIARITIES OF TEACHING FOREIGN LITERATURE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: INNOVATIVE APPROACHES

The study presents innovative approaches in the teaching of foreign literature in higher education. Emphasis is placed on the fact that the content of the discipline needs to be constantly updated and improved. The use of information and communication technologies in foreign literature classes will significantly improve the results of higher education students and motivate them to study. The use of electronic teaching aids, mass online courses and participation in trainings will develop the professional competence of the applicant.

Key words: innovations, foreign literature, educational process, methods, literary process.

УДК 811.111'612.2:808.51

Костюк І.Е.,

студентка 3 курсу факультету іноземної філології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
ivankak20@gmail.com

Україна, м. Луцьк

НАВМИСНА МЕТАФОРА У ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ

Основною метою статті є вивчення умов реалізації та функціонування навмисних метафор у політичних промовах, які забезпечують створення прагматично-орієнтованого образу політичного діяча. У дослідженні використано описовий і порівняльний методи; семантичний, концептуальний, фреймовий аналіз. Автор ґрунтується на теорії когнітивної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, які описують процес метафоризації як взаємодію двох структур знань, «джерела» і «цілі», та теорії навмисної метафори (Pragglejaz Group). Саме навмисні метафори включають порівняння, або відображення між сферою-джерелом і сферою-ціллю. У статті розглянуто навмисну метафору як один із ефективних стилістичних засобів мовного впливу у промовах Б. Обами, Д. Трампа, Г. Клінтона. Подано аналіз та наведено приклади найбільш вживаних структурних моделей метафоричних конструкцій в промовах політичних лідерів. Акцентовано увагу на тому, що у виступах політичних лідерів США навмисна метафора послідовно використовується при оцінці політичної дійсності, з'являючись в найрізноманітніших контекстах.

Ключові слова: концептуальна метафора, навмисна метафора, політичний дискурс.

Постановка проблеми. Поняття навмисної метафори проливає світло на проблеми інтенціональності та свідомості. Питання про те, чи використовується метафора суб'єктом мовлення навмисно / ненавмисно, є актуальним для лінгвістичних досліджень. Особливу зацікавленість викликає проблема функціонування навмисної метафори у політичному дискурсі. Адже суспільне призначення політичного дискурсу полягає в тому, щоб навіяти адресатам – членам суспільства – необхідність «політично правильних» дій і (або) оцінок. Іншими словами, мета політичного дискурсу – не описати, а переконати або сформулювати підґрунтя для переконання та спонукати до дій. У цьому процесі використання навмисної метафори відіграє важливу роль.

Застосування теорії концептуальної метафори в політичному дискурсі розпочалося з праці Дж. Лакоффа про систему метафор, що використовувалися американською владою в 1991 р. для обґрунтування неминучості військового вторгнення в Ірак [7]. Ця робота стимулювала подальше вивчення метафор у політиці, активно розвивається і сьогодні. За останні роки дослідження метафор у мові політики здійснювали як вітчизняні науковці: Н. Лебедева (2006), Л. Льницька (2010), С. Жаботинська (2011) та ін., так і зарубіжні: А. Баранов (1991), В. Суровцев (1998), Г. Почепцов (2001), А. Чудинов (2001), А. Мусолфф (2003), Е. Шейгал (2004) та ін.

У різні роки дослідженням навмисної метафори займалися такі вчені як Шен & Балабан (1999), Камерон (2003; 2008), Чартерис-Блэк & Мусолфф (2003) та Гиббс (2008). На початку XXI століття особливості використання навмисної метафори вивчаються в рамках проекту «Pragglejaz», який об'єднав зусилля десяти фахівців в галузі теоретичної, когнітивної та прикладної лінгвістики, а також стилістики та психолінгвістики. Назва проекту походить від початкових літер імен вчених, які в нього входять (Peter Crisp, China), (Ray Gibbs, USA), (Alan Cienki, Netherlands), (Graham Low, UK), (Gerard

Steen, Netherlands), (Lynne Cameron, UK), (Elena Semino, UK), (Joe Grady, USA), (Alice Deignan UK), (Zoltán Kövecses, Hungary).

Провідну роль у цих когнітивно-дискурсивних дослідженнях займають праці Херарда Стейна «When is metaphor deliberate?» [6], «Developing, testing and interpreting deliberate metaphor theory» [2] та ін.

Незважаючи на поліаспектність досліджень навмисної метафори, потрібно наголосити на недостатності аналізу її використання в англійських політичних промовах. В цьому і полягає актуальність теми статті.

Мета статті – аналіз функціонування навмисної метафори в англійських політичних промовах.

Виклад основного матеріалу. Серед великої кількості існуючих теорій метафори найбільш поширеною на сьогодні є теорія концептуальної метафори (Conceptual Metaphor Theory). Згідно з теорією концептуальної метафори метафоризація базується на взаємодії двох структур знань – когнітивної структури «джерела» (source domain) і когнітивної структури «цілі» (target domain). У процесі метафоризації деякі сфери-цілі структуруються за принципом джерела, тобто відбувається метафорична проєкція (metaphorical mapping) або когнітивне відображення (cognitive mapping). У результаті спрямування метафоричної проєкції в одному руслі зі сфери-джерела у сферу-ціль формуються сталі схеми взаємодії людини з навколишнім середовищем [9, с.123]. Це становить основу концептуальної метафори, яка ефективно діє відповідно до концептуальних прототипів суспільства. Отже, головна ідея цього підходу полягає в тому, що метафора не є тільки категорією мови, а складає значну частину свідомості та проявляється в дії. «Наша буденна понятійна система, в межах якої ми діємо та існуємо, в сутності метафорична» [9, с.123]. Цей підхід виводить метафору зі сфери мовлення, що для нашого дослідження становить велику теоретичну значимість. Відповідно до цієї теорії в основі метафоризації політичного

життя є процес взаємодії між структурами знань (фреймами та сценаріями) двох концептуальних сфер – сфери-джерела та сфери-цілі.

Запропоновані Дж. Лакоффом і М. Джонсоном поняття концептуальної метафори і методика її аналізу стали підґрунтям для розвитку інших теорій. Концептуальна теорія метафори, значно розширила кордони її «предметного» поля внаслідок того, що змінила уявлення про метафору. Взаємодію двох структур знань – когнітивної структури «джерела» і когнітивної структури «цілі» поклав у свою теорію навмисної метафори Херард Стейн. В дослідженнях комунікативної лінгвістики метафора диференціюється за ознакою навмисності та ненавмисності. Навмисність використання метафори в комунікації пов'язана з поняттями усвідомленості та інтенції. Використання навмисних метафор передбачає певний ступінь обізнаності членів комунікації про використання метафори як специфічного інструменту спілкування. Навмисна метафора – це очевидне «запрошення» з боку відправника адресату вийти за рамки основної області дискурсу (сфери-цілі) і подивитися на неї з іншої області (сфери-джерела) [6]. Навмисний характер мають всі прямі та новаторські метафори, оскільки вони спонукають адресата свідомо звернутися до сфери-джерела. При цьому в значенні прямої метафори розглядається образне порівняння, що передбачає явне зіставлення (на що вказує індикатор *like*) між двома ніяк не пов'язаними один з одним сферами. Навмисність метафори може сигналізуватися й іншими способами, наприклад, введенням до складу висловлювання компонента *metaphorically speaking: metaphorically speaking, thunder storm is like a revelation* [1, с.673].

У своїх працях Херард Стейн визначає навмисну (*deliberate*) метафору як «свідоме використання метафори в якості метафори» [2, с.67]. Навмисна метафора є метафоричною, оскільки передбачає відображення відповідностей від однієї концептуальної області чи простору до іншої.

Отже, відповідно до класифікації Х. Стейна, всі прямі метафори, тобто метафори, утворені шляхом порівняння, і нові метафори, є навмисними, так як вони спонукають свідоме звернення до сфери-джерела. Вчений зазначає, що пряма метафора не просто лінгвістично відрізняється від непрямой тим, що втілює пряме вираження концептуальної сфери, яка функціонує як джерело у метафоричному порівнянні [6, с.13].

Щодо навмисної метафори у політичному дискурсі, то на думку деяких науковців, метафори, які використовуються в політичному мовленні, не є «риторичною прикрасою», вони «відбивають конкретний спосіб сприйняття політичних подій, цей спосіб сприйняття впливає (часто непомітно для діячів політичного простору і навіть для експертів) на характер відповідних рішень і дій, на засоби ведення політичного діалогу» [5, с.85].

Метафора – універсальний засіб переконцептуалізації дійсності, який часто зустрічається в політичному дискурсі для нав'язування «своїї правди». Дж. Лакофф у праці «*Moral politics*» в основному акцентує увагу на необхідності свідомого використання метафори у політичному дискурсі, щоб створити нові метафоричні мо-

делі, більш придатні для боротьби з сучасними соціальними викликами, ніж старі [7]. У теорії політичної комунікації метафоричні вирази трактуються як «конденсуєчий символ» [8, с.3] в тому значенні, що вони здатні передати позицію певного політичного діяча в лаконічній формі.

Х. Стейн у статті «*When is metaphor deliberate?*» виокремлює навмисну метафору в інавгураційній промові Барака Обами. Він зазначає, що коли Барак Обама прийняв факт свого обрання наступним президентом США в листопаді 2008 року, він виступив з дуже риторичною промовою, яка включала в себе чимало метафор. Деякі з цих метафор були явно навмисними, та усі інші належать до загального реєстру політичних виступів або навіть сучасного розмаїття американської англійської мови; останні, можливо, були просто використані без усвідомлення їх метафоричності зі сторони мовця (або авторів його промови) [6, с.2].

Навмисно, на нашу думку, використовує Б. Обама у своїй промові концептуальну метафору ТЕРОРИСТИ – ЦЕ ДИКІ ЗВІРИ (*TERRORISTS ARE WILD ANIMALS*). За допомогою цієї концептуалізації Б. Обама намагається підкреслити негативне ставлення до ворога, так як поведінка дикого звіра є імпульсивною, грубою, безжалісною. Терористи асоціюються з генами, вовками та іншими хижаками, які переслідують свої жертви і вбивають не заради того, щоб вжити, а заради власного чванства чи щоб показати своє верховенство: «*Whatever hateful agenda drove these men to such heinous acts will not – cannot – prevail*» (Obama Speeches – American Rhetoric).

Аналізуючи метафоричні моделі політичних промов згідно класифікації С.А. Жаботинської, можна виділити такі концептуальні кореляти [4, с.4]: 1) БУДІВЛЯ; 2) ВІЙНА; 3) ГРА і СПОРТ. Відповідно до концептуальних корелятив виявлено концептуальні референти: ЕКОНОМІКА, ПЕРЕДВИБОРНА КАМПАНІЯ, ВИБОРИ тощо. Наприклад, у промові Г. Клінтон присутня метафорична модель: ЕКОНОМІКА – ЦЕ БУДІВЛЯ. Політик, порівнюючи економіку з будівлею, підкреслює, що вона споруджена для всіх жителів спільними зусиллями, хтось може зробити більший внесок і не повинен ухилитися від нього:

Instead of an economy built by every American, for every American, we were told that if we let those at the top pay lower taxes and bend the rules, their success would trickle down to everyone else (Hillary Clinton's Campaign Launch Speech June 2015).

Концептуальний корелят ВІЙНА досить часто використовується у політичних промовах. Так, наприклад, Д. Трамп у промові послуговується мілітарною концептуальною метафорою ВИБОРИ – ЦЕ БИТВА. Це пояснюється традиційним для американського передвиборчого дискурсу розумінням виборів як сутички зазвичай двох кандидатів. Значимість цієї концептуальної метафори підтверджується словами Дж. Лакоффа і М. Джонсона про важливу роль метафори СУПЕРЕЧКА – ЦЕ ВІЙНА, яку вони відносили до числа базових фундаментальних для американської культури [9].

В рамках концептуальної метафори ВИБОРИ – ЦЕ БИТВА у промовах Д. Трампа були виділені наступні фрейми:

«Військові дії»: *It includes lifting the restrictions on American energy, which is under siege* (White House, 2019);

«Результат війни»: *We do not have victories anymore. We used to have victories, but we do not have them* (White House, 2019);

«Місце військових дій»: *Those of us who have been out there on the diplomatic front lines know that diplomacy is not the pursuit of perfection; it's the balancing of risk* (Washington Post, 2015).

Оскільки політична діяльність регулярно концептуалізується як спортивне змагання, то в політичних промовах присутні концептуальні кореляти ГРА і СПОРТ. Зокрема, у своїх зверненнях Б. Обама часто вдається до концептуальної метафори КРАЇНА – ЦЕ СПОРТСМЕН. Порівнюючи країну зі спортсменом, Обама активує дифузний комплекс якостей, що асоціюються зі США. З одного боку, це прагнення грати за правилами, з іншого – допущення жорсткої гри для досягнення своїх цілей в сфері економіки і політики: *«I believe that this country succeeds when everyone gets a fair shot, everyone does their fair share, and everyone engages in fair play»*; *«So I've been doing everything I can make sure that the United States is competing aggressively for the jobs and the markets of the future»* (Obama Speeches – American Rhetoric). Завдяки спортивній метафорі США виступають в образі «спортсмена-переможця», який може і буде перемагати завжди і для всіх диктуватиме свої правила, особливо в сфері економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проаналізувавши всі вищезгадані уривки промов, можемо зробити висновок, що навмисні метафори включають порівняння, або відображення між сферою-джерелом і сферою-ціллю. Адже вони неминуче призводять адресата до вихідної сфери, в якій потрібно повторно переглянути цільову сферу. Саме у цьому полягає суть комунікативної функції навмисної метафори. Аналізуючи основні моделі концептуальних метафор у політичних промовах, нами було виділено такі концептуальні кореляти як: БУДІВЛЯ; ВІЙНА; ГРА і СПОРТ, референти ЕКОНОМІКА, ПЕРЕДВИБОРНА КАМПАНІЯ, ВИБОРИ тощо, фрейми «Військові дії»; «Результат війни»; «Місце військових дій». Перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі функціонування навмисної метафори в англомовному рекламному дискурсі.

Література

1. Сердюкова А.А. (2016). *Метафора как механизм мышления: современные теории и перспективы исследования. Современные научные исследования и инновации*. 2016. № 11. С. 672-678.
2. Steen G.J. (2015). *Developing, testing and interpreting deliberate metaphor theory*. *J. of pragmatics*. Amsterdam: Elsevier, 2015. Vol. 90. P. 67-72.
3. Кульчицкая А.В. (2012) *Живая или мертвая метафора: лингвистическая «верификация» современных гипотез когнитивной теории метафор*. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2012. № 1. С. 40-50.
4. Жаботинская С.А. (2011). *Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных. Актуальные проблемы менталінгвістики. Збірник статей за матеріалами VII Міжнародної конференції. Черкаси, Черкаський національний*

університет імені Ф. Хмельницького, 28–29 квітня 2011 р. Черкаси: Ант, 2011. С.3-6.

5. Льницька А.А. (2009). *Метафора в сучасному англомовному політичному дискурсі. Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. Вип. 4. С.84-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2009_4_33 (дата звернення: 20.03.2020).
6. Steen G.J. (2008). *When is metaphor deliberate?* Stockholm, 2008. 22 p. URL: https://www.academia.edu/316328/When_is_metaphor_deliberate (accessed date: 12.04.2020).
7. Lakoff G. (1996). *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. 1996. 413 p.
8. Gamson W.A., Modigliani A. (1989). *Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach*. *American Journal of Sociology*. 1989. 95 p. URL: <https://doi.org/10.1086/229213> (accessed date: 26.04.2020).
9. Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1980. 256 p.

References

1. Serdučkova A.A. (2016). *Metafora kak mechanism myshleniya: sovremennye teorii i perspektivi issledovaniya [Metaphor as a mechanism of thinking: contemporary theories and investigation perspectives]*. *Sovremennye nauchnye issledovaniya i innovacii = Modern research and innovation*. 2016. № 11. С. 672-678.
  2. Steen G.J. (2015). *Developing, testing and interpreting deliberate metaphor theory*. *J. of pragmatics*. Amsterdam: Elsevier, 2015. Vol. 90. P. 67-72.
  3. Koultschitskaya L.V. (2012) *Zhivaia i Mertvaia Metaphora: Lingvisticheskaia «verifikatsiia» sovremennykh gipotez kognitivnoi teorii metaphor [Metaphors trite or genuine: linguistic «verification» of current conceptual metaphor hypotheses]*. *Voprosy kognitivnoi lingvistiki = Issues of Cognitive Linguistics*, no. 1 (2012): 40-50.
  4. Zhabotinskaya S.A. (2011). *Konceptual'naya metafora: procedura analiza dlya mnozhestvennykh dannykh [Conceptual metaphor: a research procedure for multiple data]*. *Aktualni problemi mentalingvistiki. Zb. statej za materialami VII Mizhnarodnoi naukovoi konferencii – Topical problems of mental linguistics. Papers of the 7th International scientific conference*. Cherkasy, 3-6.
  5. Ihnytska L.L. (2009). *Metafora v suchasnomu anhlomovnomu politychnomu dyskursi [Metaphor in modern english political discourse]*. *Aktualni problemy filologii ta perekladознавства = Current issues of linguistics and translation studies*. 2009. Vol. 4. pp. 84-86.
  6. Steen G.J. (2008). *When is metaphor deliberate?* Stockholm, 2008. 22 p. URL: https://www.academia.edu/316328/When_is_metaphor_deliberate (accessed date: 12.04.2020).
  7. Lakoff G. (1996). *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. 1996. 413 p.
  8. Gamson W.A., Modigliani A. (1989). *Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach*. *American Journal of Sociology*. 1989. 95 p. URL: <https://doi.org/10.1086/229213> (accessed date: 26.04.2020).
  9. Lakoff G., Johnson M. (1980) *Metaphors we live by*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1980. 256 p.
- Sources of illustrative material**
1. Clinton's Hillary Campaign Launch Speech June 2015 Democratic Debate in Los Angeles before Super Tuesday. 2008. Jan. 31. URL: http://www.ontheissues.org/2008_Dems_Super_Tuesday.htm (accessed date: 13.04.2020).
  2. Clinton's Hillary Speech to Goldman Sachs, Feb 2016. URL: <https://theintercept.com/2016/10/07/excerpts-of-hillary-clinton-paid-speeches-to-goldman-sachs-finally-leaked/?comments=1> (accessed date: 13.04.2020).

3. Obama Speeches – American Rhetoric [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.americanrhetoric.com/baracko-bamaspeeches.htm> (accessed date: 13.04.2020).

4. President Barack Obama Inauguration Speech. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/01/21/>

[inaugural-address-president-barack-obama](https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/01/21/inaugural-address-president-barack-obama) (accessed date: 13.04.2020).

5. Washington Post, 2015. URL: <https://www.washingtonpost.com/> (accessed date: 13.04.2020).

6. White House, 2019. URL: <https://www.whitehousehistory.org> (accessed date: 13.04.2020).

Kostiuk I.E.,

3rd year student of the Faculty of Foreign Philology Lesya Ukrainka Eastern European National University,
ivankak20@gmail.com

Ukraine, Lutsk

DELIBERATE METAPHOR IN POLITICAL SPEECHES

The main purpose of the article is to study the conditions of realization and functioning of deliberate metaphors in political speeches, which provide a pragmatic-oriented image of a political figure. The study used descriptive and comparative methods; semantic, conceptual, and frame analyses. The author based the paper on the theory of cognitive metaphor by G. Lakoff and M. Johnson who describe the process of metaphorization as the interaction of two structures of knowledge: «source» and «target» and the theory of deliberate metaphors (Pragglejaz Group). It is intentional metaphors that include comparisons, or reflections, between the source domain and the target domain. The article deals with the deliberate metaphor as one of the effective stylistic means of linguistic influence in the speeches of B. Obama, D. Trump, H. Clinton.

The analysis and examples of the most used structural models of metaphorical constructions in the speeches of political leaders are given. It is emphasized that in the speeches of US political leaders, the deliberate metaphor is consistently used in assessing political reality appearing in a variety of contexts.

Key words: conceptual metaphor, deliberate metaphor, political discourse.

Open Peer-Review Reviewer:

Вербицька А.Е., к.філол.н., ст. викладач кафедри практики англійської мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

УДК 398:821.161.2.09 (М. Примаченко)

П'ятаченко С.В.,

к.філол.н., доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання
СумДПУ імені А.С.Макаренка, pjatachenko@gmail.com

Україна, м. Суми

ФОЛЬКЛОРНІ ДЖЕРЕЛА НАЗВ І ПІДПИСІВ ДО КАРТИН МАРІЇ ПРИМАЧЕНКО

У статті представлено аналіз художніх особливостей назв і авторських підписів до картин народної художниці Марії Примаченко, а також простежено їхній зв'язок із пісенним фольклором, традицією народного віршування, підписами до народних картин та іншими творами українського фольклору. Окреслено також вплив казкових і міфологічно-легендарних мотивів та образів на творення назв, підписів і окремих персонажів картин славетної художниці.

Ключові слова: *Марія Примаченко, картини, фольклор, жанри, народні вірші.*

Постановка проблеми. Творчість видатної народної художниці Марії Примаченко (1909–1997) належить до найвищих проявів національного мистецького духу України. Її мистецький доробок глибоко вкорінений у народне мистецтво й водночас має надзвичайно яскраві індивідуальні риси, які відрізняють її від інших майстрів – Ганни Собачко-Шостак, Тетяни Пати, Надії Білокінь, Параски Власенко, Макара Мухи та інших. «Древня польська земля заговорила її самобутньою творчістю до усього світу», – написав у передмові до альбому її творів мистецтвознавець М. Маричевський [5, с.5]. Її картини неодноразово ставали предметом дослідження мистецтвознавців, проте поза увагою дослідників опинилися назви, які Марія Примаченко давала своїм картинам, та підписи, якими вона супроводжувала свої картини. Ці образні лаконічні тексти є важливою складовою картин, вони глибше розкривають їхню сутність, вказують на додаткові конотації та поєднують фольклорну традицію з авторським художнім мисленням.

Метою роботи є аналіз художньої образності назв і підписів до картин Марії Примаченко та їхнього зв'язку з фольклорною традицією віршування, реалізованою у низці жанрів українського фольклору, з яким художниця була добре знайома і з якого черпала натхнення, сюжети, образи, поетичні засоби до своїх картин та їхніх назв.

Виклад основного матеріалу. Марія Оксентіївна Примаченко (Приймаченко) (1909–1997) належить до когорти унікальних народних майстринь України. «У творах художниці її дивовижний світ поєднується із багатотемними традиціями народного мистецтва, зокрема мотивами вишивки, стінопису, розпису побутових предметів, елементами язичницької культури», – зазначає мистецтвознавець Н. Самрук [9, с.5]. Водночас ці твори є виключно індивідуальними і своєрідними, вони переносять нас у світ авторської міфології, напрочуд близької до фантастичної атмосфери народних казок і легенд.

Основу творів художниці складають квітково-пташині композиції, побутові сценки, зображення фантастичних тварин. Її «звірина серія» не має аналогів у світовому мистецтві, змальовані нею химерні тварини та птахи – унікальний витвір авторської уяви художниці. Органічною частиною картин Марії Примаченко є короткі вірші, примовки, якими вона називає картини або пише їх на звороті робіт. Вони демонструють іншу грань обдарування майстрині – талант народного віршування,

джерелами якого є поліський фольклор, зокрема, народна пісенність, обрядовість, казкові та паремійні тексти. «Кількома словами, парою рядків вона емко й чітко формулює головну думку, використовуючи особливий ритм і риму, – зазначає Г. Гірник. – За такого лаконізму підписи дивують багатим чуттєвим забарвленням» [3, с.48].

Цим текстам притаманна яскрава образність, використання традиційних фольклорних художніх засобів і тяжіння до засобів народного віршування. Вони легко запам'ятовуються й доповнюють враження від картин: «Три буслики у горосі живуть у нас і досі», «Куріпочки пляшуть і хліб пашуть», «Собачка Ада не боїться гада», «Ворон дві баби мав – обох обнімав», «Веснянки-роговички – веселі пташки».

Використання фольклорних інваріантів для творення підписів для картин свідчить про органічну вкоріненість художнього мислення Марії Примаченко у фольклорну смислову стихію та творче опанування фольклорних символів та архетипів. Фольклорний базис вона використовує як візуально в картинах, так і вербально в підписах до них.

Марія Примаченко застосовує традиційний прийом народного малярства, коли твір супроводжується й доповнюється підписом. Такими є, зокрема, популярні в народі картини, об'єднані умовним образом козака Мамаї («Козак-бандурист»), які у XVIII–XIX ст. були обов'язковим елементом оздоблення інтер'єру майже кожної селянської хати. Часто вони мали розлогі підписи: «Я козак Мамай, мене не займай», «Козак – душа правдива – сорочки не має, коли не п'є, так воші б'є, таки не гуляє», «Хоч ти на мене дивишся, та ба – не вгадаєш, відкіль родом я і як зовуть, нічирк не знаєш». Ці підписи містяться під зображенням або розташовані безпосередньо в композиції картини – у зортках, картушах чи вільно розміщені в просторі полотна. «Образотворча частина полотен здебільшого доповнюється написами, які також є елементами композиції картин», – зазначає Т.М. Марченко [6, с.37]. Іноді це були вірші, у яких звучала похвальба гайдамацького отамана, іронічні зауваження героя на власну адресу, подеколи – дотепи. Джерелом цих написів, на думку К. Широцького, яку він висловив у своїй монографії «Очерки по истории декоративного искусства Украины» (1914), стала вертепна драма. Цю ж думку пізніше підтримали Л. Махновець, О. Галенко та С. Бушак із певними застереженнями про

те, що до вертепу ці вірші могли бути запозичені з народних вуст. Вказуючи на глузливий зміст деяких написів П. Білецький вважав їх «пародією на епітафійні написи під портретами козацьких полковників, обозних, сотників та іншої старшини» [1, с.30-31].

Проте традиція додавати до композиції картини розлогі сюжетні підписи не обмежувалася лише «Козаками Мамаями». К. Широцький наводить приклади народних картин на біблійні сюжети, історичну та побутову тематику, які супроводжувалися віршованими підписами в дусі мандрованих дяків-пиворізів: «Так как эти картины снабжались к тому же стихотворными подписями, иногда по латыни, то очевидно, что они писались на готовые темы, которые давались искусством и современной литературой по образцу того, как в казацком быту создавались разные картины боевой жизни, близкие к темам из репертуара кобзарей и народного театра («вертеп»)» [10, с.51].

Серед інших народних картин найпоширенішими є сценки з побутового життя: «Сидить козак під вербою», «Козак і дівчина біля криниці», «Козак від'їжджає, дівчиненька плаче», «Петро і Наталка» та інші. Сюжети цих картин близькі до фольклорних творів або взагалі є ілюстраціями до них. «Поетично-образна система мислення минулого проявлялася також і через народну пісню, що «лягала на полотно», втілюючись у народній картині, – зазначає мистецтвознавець Т. Пошивайло (Марченко). – Тому й не дивно, що більшість народних картин можна вважати своєрідним ілюстративним матеріалом до народних пісень. І навпаки, у кожній народній пісні можна віднайти тлумачення сюжетів народної картини, адже вони поєднані спільністю своєї образно-метафоричної мови» [8].

Ці картини носили подієво-драматичний, сентиментально-мелодраматичний або гумористично-бурлескний характер. Традиція, базована на особливості масового сприйняття й жанрах-попередниках народної картини, вимагала назв-підписів, які б пояснювали суть зображеного. Мистецтвознавець О.С. Найден зазначає: «Нерідко назвами є рядки з відомих народних пісень, написані в горішній чи нижній частинах картини, часом на рамі: «Мила моя, напий мені коня або «дівчино моя, напий же коня», «Несе Галя воду» тощо» [7, с.195].

У назвах народних картин нерідко присутня рима: «Тікай Петре з Наталкою, біжить мати з качалкою». Слід відзначити, що римування властиве значній кількості фольклорних жанрів, і не лише пісенних. Елементи віршування зустрічаємо в дитячих казках, де звірі говорять віршованою мовою, яка краще лягає на дитячий слух і легше запам'ятовується. Загадки, прислів'я, примовки, прикмети та інші паремійні тексти часто мають римовані двоскладові частини. Вертеп, як різновид народної драми, часто містить віршовані діалоги чи монологи героїв. Українські народні вірші XVIII ст. про попа Негребецького, «Про Кирика і жадібного попа» та «Плач київських монахів» репрезентували особливу ділянку народного віршування, яка спирається й на народну традицію, і на здобутки літератури. Бурлескні вірші про шкільну науку, жебрацькі вірші-оратії, різдвяні та великодні вірші-трагедії, ґрунтуючись на національній сміховій культурі, мали значну популярність серед народу.

Іноді побутували й рідкісні види народного віршування, як-от «протоколи» з Роменського повіту на Полтавщині, зафіксовані на початку ХХ ст. фольклористом П.О. Гнідичем. Це гумористичні оповідки про недавні місцеві події, викладені ритмізованою прозою з елементами віршування. Для цих творів характерно те, що вони не лише усно розповідалися, але й поширювалися списками, як і згадані вище народні сатиричні вірші.

Очевидно, що Марія Примаченко перейняла не лише народну традицію малювання, а і традицію народного віршування. Вона не лише апелює до відомих фольклорних формул, а і творить свої власні, зберігаючи глибинний зв'язок із народною поетикою, стилістикою, образністю. «Твори Марії Приймаченко за своєю образною спрямованістю споріднені з народними лубочними картинами, – зазначає Т. Кара-Васильєва. – Часто вона їх підписує примовками моралізаторського змісту: «Лежень ліг під яблуною, щоб яблуко само впало у рот, а воно його у лоб» [4, с.246-247].

Безпосередній зв'язок із фольклором має низка її картин, наприклад, сюжетна творчість початку 1970-х років, яка своєрідно ілюструє епізоди народного весілля: «Весілля», «Катерина співає пісню», «Роман і Оксана», «Галя на весілля запрошує», «Сватання», «Після весілля хрещеного батька та матку хрещену везуть до магазину» та інші. Квітково-пташині композиції мають поетичні назви та позначені елементами народного віршування: «Веснянки-роговички – веселі птички», «Чайка над полем пролітала», «Куріпочки пляшуть і хліб пашуть».

Іноді першоджерелом назв можуть бути відомі фольклорні тести. Так, наприклад, підпис до картини «Кобра як устане, то і небо достане, а до Сонця достать – треба кобрів п'ять» є парафразом загадки про дорогу «Лежить Гася, простяглася, як устане – неба дістане». Цей метафоричний образ дороги динамікою свого руху перегукується з образом намальованої кобри, що схожа своїми вигинами зі зміїним рухом. За аналогією до народної приказки утворено підпис до картини «Стрикоза своє молоко має, а на чуже рота роззявляє» (1968). «На чужий коровай очі не поривай», – тут авторка використала для назви народне прислів'я без змін.

Деякі підписи нав'язні дитячим фольклором, казками про тварин:

Сорока каже: «чі-чі-чі», – Ой де ж нам спати? – На печі;

Журяться рябушки: А вже скоро зима, а в нас хати нема.

Обізвався зайчик: А я зими не боюся, у снігу сховаюся.

Близьким до народної казки є й авторський напис звороті картини «Біг олень по полю» (1977): «Біг олень по полю да забіг у горох, бачить, біжать утрьох. Сказав олень: «Вам мене не догнать і не видать». Алюзією на сюжет казки про тварин чи народної байки є підпис до картини «Ведмеді на пасіці» (1978): «Став медведь на пасіці бджоловодом, він мед розносив і бджіл поморив. Осталися улики порожні. А медведица бджіл боїться». Відомі казки вгадуються й у назвах картин «Задумав ведмідь хліб орати» (1972) та «Як везли ріпку дід і баба» (1983). Загадка про відому народну казку міститься й у підписі до картини: «Мила лисичка» (1983): «Милая

лисичка по рибку ходила, гачка чепляла, у воді пускала». Лисиця, яка, як і в казці про лисицю й журавля, намагається перехитрити лелеку, з'являється на картині: «Бусел зве лисицю» (1983): «Бусель зве лисицю на роботу сіно убирати. А лисиця хитра, на готову копицю вилзла та каже: «Я нагребла, а вилка в копицю заховала». А буслик каже: «Я вас, лінтяїв, знаю давно». Сюжет чарівної казки про богатиря-змієборця вгадується в назві картини «Загнуздав Ваня змія за бороду та йде по городу» (1983).

Рядками народної пісні нав'язаний підпис до картини «Невідомого солдата могила» (1978): «Зозуленько сива, ти, літаючи, куєш, рідній мамці до серденька жалю задаєш. Зозуленько сива, ти облитаєш гори і долини, чи не бачила мого сина могили? – Твій син на чужій землі, летить туди мені, не долетить. Наробила війна, будь проклята вона».

Низка картин підписана цитатами з народних пісень, зокрема, картина «Марусина мичку пряла» (1983): «Марусина мичку пряла да Івана ожидала. Іван чорний, я білява, поміж нами буде пара». Або «Несе Галя воду» (1983): «Несе Галя воду, коромисло гнеться, а за нею Ваня, як барвінок в'ється, із квітками йде, а вона із другим йде». «Що ж нам пити? – Горілочку, Бо приїхали по дівочку» – цей підпис є цитатою з весільної пісні. Іноді назви картин лаконічніші й містять лише перший рядок народної пісні: «Коло млина, коло броду два голуби пили воду» (1970), «Весна красна, що ти нам принесла?» (1977), «Ой зацвіла червона калина над криницею» (1982) тощо.

Окремі картини створені за літературними сюжетами, які були близькими і зрозумілими народу, як-от «Катерина» (1978), і підпис до якої, очевидно, теж був нав'язаний поемою і картиною Т. Шевченка: «Катерина шукає батька сину, по далекій стороні ходить, рученьки ломить, а дитину прогортає, котика співає: «Спи, дитино, кругла сиротино, не знаєш батька, не знатимеш мати, будеш плакати і ридати, як на світі сиротині проживати». Дівчата, будьте розумні».

Деякі підписи позбавлені фольклорних алюзій і не мають паралелей із фольклорними інваріантами, але вони не поривають зв'язку з усно-поетичною традицією, оскільки використовують традиційну форму народного віршування, зокрема двоскладову будову і дієслівне римування. Наприклад, «Ця птиця гадюки не боїться», «Мільярд літ прогуло, а таких мавп не було», «Атомна війна зуби вищерла. А вона не знає, що її ожидає». Римування зустрічаємо в більшості назв картин Марії Примаченко, що свідчить про її внутрішнє тяжіння до ритмізації, як у площині картин, так і в межах художнього тексту, який твориться в якості назви картини або підпису до неї: «Український поліський бичок-третячок гуляє у лісі та силу збирає», «Дарую ці тюльпани, де живуть Івани», «Атомна війна, будь проклята вона», «Цей звір п'є яд, а смочке його гад», «Український баран жито не убрав», «Варениці на полиці», «Отак Іван пана покагав, аж у коляску впав», «Чотири п'яниці їдуть на птиці», «Ця птиця на чотири сторони дивиться», «Дві синички, дві сестрички ходять по травичці», «Дівчина грає, парубка дожидає» та інші.

Близький до фольклорного тип художнього мислення зустрічаємо і у назвах, у яких не відчутно прямого зв'язку з українським фольклором: «Красний папуга гуготить, гуготить, значить, співає – людям щастя бажає», «Цей звір позіхає і дружби ні з ким не має, сонце йому не світить, люди спасибі не скажуть, скоро його ізв'яжуть». Подібні підписи в органічній єдності з картиною створюють авторський міфосвіт, базований на традиційно-народному світовідчутті, в основі якого лежать первісні уявлення про оточуючий світ – анімізм, тотемізм, зооморфізм. У цьому витвореному уявою художниці світі розгортаються сюжети, які є зрозумілими і близькими всім, хто знає українську казку та українську міфологічну легенду. Наприклад, картина «Звір-гад» (1979) не лише змальовує фантастичного звіра з крилами і змієподібним хвостом, але й має підпис, що вказує на лиховісні вчинки цього персонажа: ««Цей звір-гад може літати і ходити, і людям вред робить»».

На окрему увагу заслуговують назви багатьох фантастичних створінь, породжених авторською уявою художниці: довгошийка, дикий вухастик, кукурудзяний кінь, рибний цар, кочубарочка, дикий горботрус, леваха тощо. Тут ми зустрічаємо й несподівані контамінації значень, й авторські неологізми, і використання характерних для фольклору демінутивів. Ці назви також близькі до народної традиції за семантикою й за способами творення. Створінь із такими іменами легко уявити персонажами якоїсь народної казки, прислів'я чи дитячої гри.

Висновки. Назви робіт Марії Примаченко та підписи до них, найчастіше розташовані на звороті графічних аркушів, становлять єдине художнє ціле із самими картинами й мають, як і вони, фольклорне підґрунтя. Частина цих текстів запозичена з різножанрового українського фольклору, інші мають виразно авторську природу, яка водночас зберігає художньо-образний зв'язок з українською традиційною культурою і світоглядом.

Картини Марії Примаченко доводять, що найголовнішим їхнім принципом є «відбір та концентрація найдовершеніших з боку естетики, сюжетів та художніх прийомів їх втілення» [2, с.7]. І серед цих прийомів – образні, віршовані назви та підписи, яким притаманна традиційність форм і засобів і які доповнюють та поглиблюють художній сенс геніальних робіт славетної художниці.

Література

1. Білецький П. Народні картини Козаки Мамаї / П. Білецький // Родовід. – 1997. – Ч. 2 (16). – С.28-35.
2. Бушақ С. Народномистецький образ захисника Незалежності України (Давньоукраїнська народна картина «Козак Мамай») / С. Бушақ // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 1-2. – С.3-13.
3. Тірниқ Т. Століття великої Мисткині / Т. Тірниқ // Українська культура. – 2008. – С.47-48.
4. Кара-Васильєва П. Марія Тріймаченко / П. Кара-Васильєва // Жінки в історії України. – К.: Либідь, 2004. – С.246-247.
5. Маричевський М. Шворила, як і жила / М. Маричевський // Марія Тріймаченко. – К.: Артания, 2015. – С.5.
6. Марченко П.М. Козаки-Мамаї / П.М. Марченко. – Київ-Отішне, 1991. – 78 с.
7. Найден О.С. Сакральна та космологічна символіка образів в українському народному мистецтві / О.С. Найден // Україн-

ська художня культура: навч. посібник / за ред. І.Ф. Ляшенка. – К.: Либідь, 1996. – С.186–202.

8. Пошивайло (Марченко) П. Дивосвіти українського народного малярства URL: <https://honchar.org.ua/old/paint.htm> (дата звернення: 20.05.2020).

9. Самрук Н. Мільярд літ проголо, а таких звірів не було / Н. Самрук // Марія Примаченко. Дарую вам сонце: каталог виставки Запорізького художнього музею. – Запоріжжя: Родовід, 2008. – С.6-11.

10. Широцький К. Очерки по истории декоративного искусства Украины: Художественное убранство дома в прошлом и настоящем / К. Широцький. К.: Искусство, 1912. – 141 с.

References

1. Biletskyi P. Narodni kartyny Kozaky Mamai / P. Biletskyi // Rodovid. – 1997. – Ch. 2 (16). – S. 28-35.

2. Bushak S. Narodnomystetskyi obraz zakhysnyka Nezalezhnosti Ukrainy (Davnoukrainska narodna kartyna «Kozak Mamai») / S. Bushak // Narodna tvorchiist ta etnohrafia. – 2002. – № 1-2. – S.3-13.

3. Hirnyk H. Stolittia velykoi Mystkyni / H. Hirnyk // Ukrainska kultura. – 2008. – S.47-48.

4. Kara-Vasylieva T. Mariia Prymachenko / T. Kara-Vasylieva // Zhinky v istorii Ukrainy. – К.: Lybid, 2004. – S.246-247.

5. Marychevskiy M. Tvoryla, yak i zhyly / M. Marychevskiy // Mariia Prymachenko. – К.: Artaniia, 2015. – S.5.

6. Marchenko T.M. Kozaky-Mamai / T.M. Marchenko. – Kyiv-Opishine, 1991. – 78 s.

7. Naiden O.S. Sakralna ta kosmologichna symbolika obraziv v ukrainskomu narodnomu mystetstvi / O.S. Naiden // Ukrainska khudozhnia kultura: navch. posibnyk / za red. I.F. Liashenka. – К.: Lybid, 1996. – S.186-202.

8. Poshvaylo (Marchenko) T. Dyvosity ukrainskoho narodnoho maliarstva URL: <https://honchar.org.ua/old/paint.htm> (data zvernennia: 20.05.2020).

9. Samruk N. Miliard lit prohulo, a takykh zviriv ne bylo / N. Samruk // Mariia Prymachenko. Daruiu vam sontse: katalog vystavky Zaporizkoho khudozhnogo muzeiu. – Zaporizhzhia: Rodovid, 2008. – S. 6-11.

10. Shirotskiy K. Ocherki po istorii dekorativnogo iskusstva Ukrainyi: Hudozhestvennoe ubranstvo doma v proshlom i nastoyaschem / K. Shirotskiy. К.: Iskusstvo, 1912. – 141 s.

Piatachenko S.V.,

Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Russian, foreign literature and methods of teaching them
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, pjatachenko@gmail.com

Ukraine, Sumy

FOLKLORE SOURCES OF THE NAMES AND SCRIPTS TO MARIA PRYMACHENKO'S PICTURES

The article represents analysis of artistic particularities in names and scripts to Maria Prymachenko's pictures. Connection with folklore and with tradition of making folk poems is analyzed. Attention is also paid to the poetic forms of short compositions, scripts to folk pictures and other compositions of non-song folklore. The connection of pictures plots, figurative names with folk compositions plots and rituals is also analyzed.

Key words: Maria Prymachenko, pictures, folklore, genres, folk poems.

УДК 821.111–2.09

Рябовол С.Л.,

викладач кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, claire_14@i.ua

Україна, м. Дніпро

НОВАТОРСЬКИЙ ТЕАТР ГЕНРІ ФІЛДІНГА: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ ДРАМАТУРГІЧНОГО СПАДКУ

У статті здійснюється спроба дослідити особливості поетики та виокремити новаторські ідеї у драматургічному спадку Генрі Філдінга. Метою статті є аналіз досліджень літературознавцями творчого доробку Генрі Філдінга, визначення жанрово-тематичного поля п'єс автора. Висновки: нечуваний успіх Г. Філдінга був зумовлений актуальністю тем та проблем, до яких звертається автор. Герої, сюжети та теми були надзвичайно близькими тогочасній публіці і саме тому отримали неймовірну популярність. Перспективи нашого дослідження пов'язані з вивченням впливу творчості письменника на розвиток драматургічної традиції у Англії та драматургії загалом.

Ключові слова: Генрі Філдінг, драматургія, п'єса, фарс, бурлеск, баладна опера, політична сатира, пародія, комедія звичаїв.

Постановка проблеми. Генрі Філдінг завоював право називатися не лише видатним демократом, гуманістом, просвітителем, романістом, а й драматургом. Пильна увага до текстів театральних п'єс Г. Філдінга з'являється тільки на початку ХХ століття. На жаль, ця грань літературної діяльності письменника-класика, яка останніми роками активно освоюється європейськими та американськими літературними критиками, не достатньо вивчена.

Метою статті є дослідження рецепції літературознавцями творчого доробку Філдінга-драматурга, аналіз жанрово-тематичного поля п'єс автора.

Аналіз досліджень і публікацій. Низка науковців робила вдалі спроби багатоаспектного висвітлення модернізації театральних тем і техніки, що була здійснена Г. Філдінгом у XVIII столітті. Серед них: М.П. Алексєєв, М. Баттестин, С.О. Вагченко, Р. Г'юм, Т. Кеймер, Дж. Кемпбел, Т. Локвуд, П. Льюїс, Т. Поттер, А. Рівєро, Дж. Річетті, П. Роджерс, К. Роусон, М.Г. Соколянський, Дж.П. Хантер, Т.Г. Чеснокова.

Виклад основного матеріалу. Творчий доробок Філдінга-драматурга безсумнівно заслуговує уваги сучасної літературної критики, зважаючи на його експериментальність та новаторство. Драматургічний спадок, створений ним протягом дев'яти років з 1728 року по 1737 рік, нараховує двадцять дев'ять п'єс, що свідчить про вкрай плідну роботу автора, і є рекордом, який, за спостереженнями Т. Локвуда, не має подібних у своєму історичному періоді [1, с.4]. А те, наскільки п'єси були популярними серед лондонської публіки, та як довго не сходили зі сцени, засвідчує, за влучним висловом Р.Д. Г'юма, що Філдінг був «найвидатнішим професійним драматургом у Лондоні з часів Драйдена» [2, с.5].

Серед дослідників існує традиція поділяти п'єси майстра на «regular» (традиційні) та «irregular» (оригінальні). Опорою, до якої звертається Г. Філдінг на початку свого літературного шляху, стала драматургія Дж. Гея, творчість Ж.-Б. Мольєра, зразки комедії Реставрації, творцями якої були Ванбру, Вічерлі, Конгрів, Фаркер.

Під час звернення до першої комедії молодого автора

«Кохання під різними масками» («Love in Several Masques», 1728) стає очевидним вплив світської комедії звичаїв та творів видатних майстрів – Конгрива та Ванбру. У цьому творі, як і у типовій комедії Реставрації, дія обмежена рамками лондонського світу, п'єса переповнена любовними колізіями, фривольними ситуаціями. Незважаючи на те, що традиція попередньої епохи відчувається у побудові комедії, використанні значущих імен, комедія вирізняється сатиричною спрямованістю, не обов'язковою для комедії звичаїв.

У перших своїх зразках комедії, спираючись на драматургічний досвід попередників, Г. Філдінг блискуче поєднує різні жанрові моделі.

Літературознавці вважають, що теми, до яких звертався Г. Філдінг у фарсах, близькі до сентиментальних комедій Річарда Стіла, але у той же час він не приймає фарс у старому вигляді, а збагачує його, перетворюючи у дещо подібне до «маленької комедії». У самому застосуванні терміну «фарс» до п'єс вбачається доля естетичного новаторства.

З п'єтетом Г. Філдінг ставився до класицизму, августіанства та скриблеріанців, про останнє свідчить той факт, що одну зі своїх п'єс «Хлопчик-з-Мізничик» («Tom Thumb», 1730) автор підписав Г. Скріблерус Секундус, викликаючи асоціації з Дж. Свіфтом та поєднуючи у творі фарс зі свіфтівською соціальною сатирою.

З 1730 року, коли був опублікований «Авторський фарс», драматург створює п'єси, які відрізняються свободою поетики та стають упізнаваним театром Філдінга. Драматург майстерно переходить до авторського театру.

Досить важко визначити жанр «Авторського фарсу» («The Author's Farce and the Pleasures of the Town», 1730), оскільки у ньому взаємодіють елементи «малих жанрів», у яких до цього працював Філдінг, але особлива увага приділяється критиками сценічній пародії. Драматург перетворює фарс на дещо подібне до «маленької комедії», але смішнішою, ніж сентиментальна комедія [3, с.23]. П'єса обіграє стихію театральності, мотиви маски, властивості поведінки людини на соціальній сцені. Використання мотиву лялькового театру, на ду-

мку Дж. Річетті, вказує на можливість впливу на національну свідомість, оскільки глядачі, як маріонетки, готові захоплюватись усім, що продиктовано модою [4, с.105].

Зрілі п'єси драматурга – «Дон Кіхот у Англії» («Don Quixote in England», 1734), «Пасквін, драматична сатира на сучасність» («Pasquin, a Dramatic Satire on the Times», 1736) та «Історичний щоденник за 1736 рік» («The Historical Register for 1736», 1737) – часто викликають суперечки у визначенні жанру, оскільки у них наявні елементи комедії звичаїв, фарсу, пародії, баладної опери, сатири. Також існує визначення п'єс як сатирико-політичних комедій або памфлетів [5, с.159].

«Дон Кіхот у Англії» – одна з найбільш досліджених п'єс митця, у якій образи Дон Кіхота та Санчо Панси залишились такими, якими їх було створено Сервантесом, однак самостійне значення отримали картини англійської дійсності, у яку поміщені персонажі. Новизна та оригінальність задуму Г. Філдінга полягає у тому, що рішення зробити Дон Кіхота спостерігачем англійського життя XVIII століття дозволило висловити ряд суджень про дійсність відсторонено, наголошуючи на тих особливостях, які могли викликати увагу та здивування іноземців, котрі потрапили туди з іншого століття [6, с.125].

У «Пасквіні» спостерігаємо освоєння письменником нового прийому – незримої присутності автора, який у попередніх експериментах залишався спостерігачем людської комедії, а тепер додає «гострокритичного ставлення, надаючи дошкульності» [7, с.49].

Важливою рисою цих драматичних творів є їх двоплановість, адже вони побудовані як «п'єси-репетиції» («rehearsal plays»), де на першому плані – п'єси, репетиція яких відбувається у присутності глядача, а на другому, інтермедійному плані, з'являються розмови драматургів, критиків, акторів.

П. Льюїс зазначає, що художній прийом «п'єса у п'єсі» є важливою рисою сатиричних бурлесків та підкреслює, що саме завдяки вивченню драматургії Філдінга стає можливою оцінка значення драматичного бурлеску епохи Реставрації та августіанства [8, с.147].

У наукових працях XX століття поширена думка про те, наскільки значущим був вплив драматургії Генрі Філдінга на подальший розвиток драми. К. Роусон пов'язує Філдінга з сучасною драмою та фарсом Альфреда Джаррі [9]. Дж. Кемпбел, редагуючи «Авторський фарс для видання у антології Бродв'ю, звертає увагу на місцями надмірне використання тире у виданнях філдінгівських п'єс, та зазначаючи, що Філдінг називає одного із своїх персонажів Деш (“dash” – тире), дослідниця проводить паралелі між театральністю Філдінга та Бертольда Брехта [10].

Хоча одна із філдінгівських п'єс – «Сучасний чоловік» («Modern Husband») на відміну від «благородної» комедії, зображає соціальний факт (що не буде використовуватися до драми Ібсена), його метою не є руйнування меж між мистецтвом та життям. Філдінг переконаний, що чим дужче глядачі впевнені, що вони спостерігають за п'єсою, тим краще, тому що вони не намагатимуться ототожнювати дію, що розгортається на сцені, з життям. У п'єсі четверта стіна ніколи не зникає

повністю, тому що Філдінг, як і Брехт, але на відміну від Ібсена, вірить, що драма найбільш правдива тільки тоді, коли привертає увагу до своєї театральності [11, с.123].

Висновки. У історії англійського театру драматургія Г. Філдінга оцінюється надзвичайно високо як зразок національної інтелектуальної драми, яка багато у чому випередила час, а новизною тем, художніх рішень, гостротою соціального критицизму вплинула на досвід авторів, які заслужили у XX столітті репутацію письменників-експериментаторів, зокрема Г. Ібсена та Б. Шоу.

Г. Філдінг – експериментальний, інтелектуальний автор з актуальною соціальною позицією публічного театру.

Комедії майстра справедливо вважаються сатиричними, а ось у його фарсах соціальної та політичної сатири не так багато, у них переважає критика звичаїв та засудження упереджень.

У літературній критиці існувала думка, що драматичні роботи послуговували Філдінгу своєрідним стартом для створення його подальших фундаментальних праць. Але письменника слід розглядати у декількох іпостасях: Філдінг-драматург, Філдінг-журналіст, Філдінг-романіст, кожна з яких заслуговує на детальне вивчення і може допомогти надати повну картину тих пошуків, які ставали запорукою успіху на кожному новому витку його творчої еволюції.

Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз п'єс Г. Філдінга, які можуть стати матеріалом для вивчення жанрових преференцій письменника, ключем до дослідження його романістики та впливу Філдінга на наступні покоління драматургів.

Література

1. Lockwood T. *Henry Fielding: Novelist, Playwright, Journalist, Magistrate.* – Newark, 2008.
2. Hume R.D. *Henry Fielding and the London Theatre.* – Oxford, 1988.
3. Кагарлицкий Ю. Генри Филдинг. Фарсы. – М., 1980.
4. Richetti J.J. *Fielding and the Novel at Mid-Century / J.J. Richetti // The Columbia History of the British Novel.* – New York, 1994.
5. Алексеев М.П. *Сатирический театр Филдинга / М.П. Алексеев // Английская литература: очерки и исследования.* – А., 1991.
6. Михальская Н.П. *История английской литературы.* – М., 1998.
7. Роджерс П. Генри Филдинг. Биография. – М., 1984.
8. Lewis P. *Fielding's Burlesque Drama: Its Place in the Tradition.* – Edinburgh, 1987.
9. Rawson C. *Henry Fielding and the Augustan Ideal Under Stress.* – New Jersey, 1991.
10. Campbell J. *Natural Masques: Gender and Identity in Fielding's Plays and Novels.* – Stanford, 1995.
11. Rivero A.J. *Critical Essays on Henry Fielding.* – New York, 1998.

References

1. Lockwood T. *Henry Fielding: Novelist, Playwright, Journalist, Magistrate.* – Newark, 2008.
2. Hume R.D. *Henry Fielding and the London Theatre.* – Oxford, 1988.
3. Кагарлицкий Ю. Генри Филдинг. Фарсы. – М., 1980.
4. Richetti J.J. *Fielding and the Novel at Mid-Century /*

J.J. Richetti // *The Columbia History of the British Novel*. – New York, 1994.

5. Alekseev M.P. *Satiricheskiy teatr Fildinga / M.P. Alekseev // Anglijskaja literatura: ocherki i issledovanija*. – L., 1991.

6. Mihalskaja N.P. *Istorija anglijskoj literatury*. – M., 1998.

7. Rodzhers P. *Genri Filding. Biografija*. – M., 1984.

8. Lewis P. *Fielding's Burlesque Drama: Its Place in the*

Tradition. – Edinburgh, 1987.

9. Rawson C. *Henry Fielding and the Augustan Ideal Under Stress*. – New Jersey, 1991.

10. Campbell J. *Natural Masques: Gender and Identity in Fielding's Plays and Novels*. – Stanford, 1995.

11. Rivero A.J. *Critical Essays on Henry Fielding*. – New York, 1998.

Riabovol S.L.,

lecturer of Department of Foreign Languages for Humanities in Oles Honchar Dnipro National University,
claire_14@i.ua

Ukraine, Dnipro

**THE INNOVATIVE THEATRE OF HENRY FIELDING: THE PROBLEM
OF DEFINING THE GENRE AND THEMATIC FIELD OF THE DRAMA HERITAGE**

The article is devoted to exploring of features of poetics and investigating innovative ideas in the dramatic heritage of Henry Fielding. The aim of the article is to analyze literary critics' research of Henry Fielding's creative work, definition of the genre-thematic field of the author's plays. We make the conclusion that Henry Fielding's unprecedented success was due to the relevance of the topics and issues which the author focuses on. The characters, plots and themes were extremely close to the audience of that time and that is why they gained incredible popularity. The prospects of our investigation are connected with studying the influence of the writer's work on the development of the dramatic tradition in England and drama in general.

Key words: Henry Fielding, drama, play, farce, burlesque, ballad opera, political satire, parody, comedy of manners.

УДК 821.111(73)'06-313.1-7.09(045)

Шелудченко С.Б.,

к.філол.н., доцент кафедри практики англійської мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, LanaSheludchenko@i.ua

Браташ К.В.,

студентка факультету іноземної філології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, bratash.k@gmail.com

Україна, м. Луцьк

САТИРА ТА ЧОРНИЙ ГУМОР ЯК ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ В РОМАНІ ДЖОЗЕФА ГЕЛЛЕРА «ПАСТКА-22» АБО «ПАСТКА НА ДУРНІВ»

У статті розглянуто використання чорного гумору у творчості американського письменника Джозефа Геллера, зокрема в його романі «Пастка-22». Акцентовано на значенні назви аналізованого твору та трансформації назви на загальноживане поняття. Досліджено способи творення сатиричного у романі. Прослідковано шляхи використання чорного гумору з метою відображення авторського бачення щодо безглуздя війни та абсурдності військових наказів. З'ясовано об'єкт сатиричного змальовування, а саме це – штабні офіцери, котрі переслідують виключно егоїстичні інтереси.

Ключові слова: сатира, чорний гумор, військові, психологія, дескрипція.

Постановка проблеми. Джозеф Геллер належить до провідних літераторів США покоління Другої світової війни. Він є автором багатьох романів, але найбільшого визнання йому приніс його перший і найвідоміший роман «Пастка-22», що базується на його власному бойовому досвіді бомбардира Повітряних сил США в часи Другої світової війни. Джозеф Геллер є одним з представників школи «чорного гумору» [1]. Саме чорний гумор є тим засобом, який автор використовував майже у всіх своїх творах. Цей прийом сприяє дескрипції жорстокої абсурдності війни, висміюючи військову бюрократію, передаючи це у зображенні психологічного тиску на військових.

Аналіз досліджень цієї проблеми. «Чорний гумор» як феномен у літературному світі другої половини ХХ ст. привернув увагу багатьох дослідників [2]. Вивченням цього питання в літературознавстві займалися багато провідних закордонних і вітчизняних вчених. Окремо акцентуємо на роботах дослідника О.І. Лаврентьєва (дослідження чорного гумору в Американському романі, зокрема в творах Д. Барта й Т. Пінчона), філологині А.З. Леськів (аналіз феномену комічного з точки зору лінгвістики), науковиці В.О. Самохіної (вивчення феномену комічного в літературній спадщині епохи постмодернізму), письменника та літературного критика А. Штегера (авторське світоглядне бачення питань історичних травм та їх змалювання крізь призму чорного гумору), та ін. Загалом, низка дослідників й науковців, чії роботи корелюють з питаннями гумору, сатири, чорного гумору, у своїх працях досліджували своєрідність світогляду та творчого методу «чорних гумористів», обґрунтували приналежність тих чи інших письменників до цього літературного напрямку та окреслили основні тенденції його розвитку.

Попри наявність значної кількості наукових розвідок чорного гумору у зарубіжній літературі, твори Дж. Геллера в Україні не набули значної популярності і не мали великого попиту у дослідників, тому, як наслідок, авторське аплікування сатири та чорного гумору потребує

всебічного вивчення, що й обумовлює актуальність дослідження.

Мета роботи. Мету розвідки детерміновано необхідністю встановлення способів створення комічного за допомогою сатири та чорного гумору через призму психології в романі Джозефа Геллера «Пастка-22».

Виклад основного матеріалу. Твір з подвійною назвою «Пастка-22» або «Пастка на дурнів» Джозефа Геллера – один з найпотужніших гумористичних романів 20 століття. Цей темний, хоча й жартівливий, роман презентує цинічний погляд на військові інституції та інші державні установи; погляд, який, здається, знаходив підтримку в багатьох пересічних громадян усередині країни в середині 20 століття. Хоча роман зосереджений, здебільшого, на критиці американських військових та тогочасній бюрократії, він все ще добре сприймається величезною аудиторією. Причина того, що такий цинічний твір міг бути настільки популярним, полягає в залученні гумору, котрий Джозеф Геллер використовує для передачі свого повідомлення читачеві.

Про неабияку популярність твору свідчить той факт, що назву «Catch 22» з власної назви було трансформовано в загальне поняття, яке знаходимо в провідних словниках і тезаурусах англійської мови:

Catch 22 – 1) a problematic situation for which the only solution is denied by a circumstance inherent in the problem or by a rule; 2) an illogical, unreasonable, or senseless situation, a measure or policy whose effect is the opposite of what was intended, a situation presenting two equally undesirable alternatives; 3) a hidden difficulty or means of entrapment [3].

Catch 22 – 1) a situation in which a desired outcome or solution is impossible to attain because of a set of inherently contradictory rules or conditions; 2) A contradictory or self-defeating course of action; 3) a tricky or disadvantageous condition; a catch [4].

Catch 22 – an impossible situation where you are prevented from doing one thing until you have done another thing that you cannot do until you have done the first thing [5].

Catch 22 – a situation in which one is trapped between two logically contradictory rules or regulations that make successful action impossible [6].

Аналіз словникових дефініцій свідчить, що назву твору «Catch 22» асоціативно сприймають як певну альтернативну ситуацію чи сукупність обставин, що передбачають необхідність вибору та з якими корелюють наступні дескрипції, зокрема *problematic, illogical, unreasonable, senseless, logically contradictory, impossible, tricky, disadvantageous*. Відтак, читач стикається з сатирою та чорним гумором при знайомстві з назвою роману, адже автор пропонує критично-гумористичний підхід до серйозних та жакливих, навіть убивчих подій, а саме авторське бачення безглуздя війни загалом та інституту військових сил зокрема.

На перший погляд, роман видається комічним, але, як зазвичай, коли йдеться про Джозефа Геллера, письменник вводить читачів в оману. Раптово, знайомлячись з кумедними, сповненими кричущими витівками, історіями учасників 256-ї ескадри, нас раптом перехоплює жах війни: «*Behind him, men were dying. Strung out for miles in a stricken, tortuous, squirming line, the other flights of planes were making the same hazardous journey over the target, threading their swift way through the swollen masses of new and old bursts of flak like rats racing in a pack through their own droppings. One was on fire, and flapped lamely off by itself, billowing gigantically like a monstrous blood-red star*» [7]. Очевидно, що гостре обурення Джозефа Геллера спочатку спрямоване на військові, політичні та інституційні цілі, тобто на безпосередніх учасників подій, які перебувають на Піаносі. Врешті-решт, читач-реципієнт відходить від думки про окремо ілюстровану ситуацію та усвідомлює, що роман має справу з універсальними вадами та істинами, які існують поза ескадроном також. Висновки, до яких автор влучно спрямовує читача є і трагедійно комічними, і глибокими.

Концепція «Пастки-22» сама по собі є продуктом використання Джозефом Геллером чорного гумору у романі. Щоб ефективно продемонструвати як діє чорний гумор, важливо визначити основну ідею правила, яке є основою «Пастки-22»: «*All over the world, boys on every side of the bomb line were laying down their lives for what they had been told was their country, and no one seemed to mind, least of all the boys who were laying down their young lives. There was no end in sight. The only end in sight was Yossarian's own, and he might have remained in the hospital until doomsday had it not been for that patriotic Texan... The Texan wanted everybody in the ward to be happy but Yossarian and Dunbar. He was really very sick*» [7]. Цей уривок унаочнює основний «принцип», що стоїть за «Пасткою-22» – правило, яке свідчить, що виходу немає, коли інше правило, очевидно, стверджує, що він є [8].

«Пастка-22» – це правило, яке містить два постулати, що протистоять й суперечать один одному. Один – висуває гіпотезу, що військові божевільні, через те, що вони охоче беруть участь у численних польотах, тоді як розумна людина не хотіла б брати у цьому участь. Однак, тут немає виходу: чоловіки, які не хочуть долучатися до виконання військових операцій, мали б визнати власне божевільня, але, якщо б вони були справді божевільними,

вони не будуть проти виконання цих місій. Божевільні чи ні, ці юнаки опосередковано змушені вступати в бій і війну, про яку вони не мають жодного уявлення.

Відомо, що чорний гумор і сатира у літературі, драмі та кіно, гротескний або хворобливий гумор, імплементаються для вираження безглуздя, нечутливості, парадоксальності та жорстокості сучасного світу. Звичайні персонажі або ситуації, зазвичай, перебільшені далеко за межі звичайної іронії, наприклад: «*Be careful in those other wards, Father,*» *Yossarian warned. 'That's where they keep the mental cases. They're filled with lunatics.'* «*It isn't necessary to call me Father,*» *the chaplain explained. 'I'm an Anabaptist.'* «*I'm dead serious about those other wards,*» *Yossarian continued grimly. 'M.P.s won't protect you, because they're craziest of all. I'd go with you myself, but I'm scared stiff: Insanity is contagious. This is the only sane ward in the whole hospital. Everybody is crazy but us. This is probably the only sane ward in the whole world, for that matter* [7].

Чорний гумор очевидний в основі правила «Пастки-22», тому що майже всі юнаки в команді Йоссаріана хочуть уникнути смерті, рятуючись від цих польотів. На жаль, для них Пастка-22 унеможливує уникнути цих місій. Таким чином, Йоссаріан та його товариші-солдати стикаються з людьми, які є справді божевільними, і тими, хто симулюють божевільня. У цьому прикладі Джозеф Геллер робить спробу сформувати комічний образ для відтворення того жалюгідного становища, в якому опинився Йоссаріан. Застрягнувши у божевільній ситуації, коли військові хочуть виграти війну будь-якою ціною, він змушений адаптуватися до божевільня людей, інакше він ніколи не зможе врятуватися. Насправді ж, Йоссаріан та його побратими вирішили скоріше імітувати божевільня, ніж стикатися з реальністю того, що ними керують та їх контролюють божевільні військові начальники.

У «Пастці-22», автор долучає чорний гумор, коли молодих солдат зображено далеко не патріотичними та сміливими. У цитованому раніше уривку Джозеф Геллер зазначає, що «*the only end in sight was Yossarian's own, and he might have remained in the hospital until doomsday had it not been for that patriotic Texan...*» [7]. Огида, яку відчуває Йоссаріан, суперечить «ідеальним почуттям», які притаманні солдатам, що ризикують своїм життям в бою. В ідеалі їм потрібна мужність і любов до своєї країни, щоб змусити себе брати участь у смертельних конфліктах.

Однак, оскільки Йоссаріан та інші солдати не мають права вибору, натомість змушені вступати в конфлікт не з власної волі, вони відчувають лише обурення через абсурдні обов'язки, які їм потрібно виконувати, перебуваючи під контролем військових, наприклад: «*The loudspeaker overhead began squawking. 'Milo, this is Alvin Brown. I've finished dropping my bombs. What should I do now?'*» «*Strafe,*» *said Milo. '*Strafe?*' Alvin Brown was shocked. 'We have no choice', Milo informed him resignedly. 'It's in the contract'. 'Oh, okay, then', Alvin Brown acquiesced. 'In that case I'll strafe* [7].

Ще один приклад чорного гумору сатири в «Пастці-22» подано через опис нелюдського ставлення до «сол-

дата у білому», особистість якого та раптова поява і зникнення у першій главі роману залишаються загадкою для Йоссаріана. Щоб повною мірою зрозуміти абсурдність поганого ставлення особового складу до «солдата у білому», автор наводить наступне: «*He had been smuggled into the ward during the night...Sewn into the bandages over the insides of both elbows were zippered lips through which he was fed clear fluid from a clear jar. A silent zinc pipe rase from the cement on his groin and was coupled to a slim rubber hose into a clear, stoppered jar on the floor. When the jar on the floor was full, the jar feeding his elbow was empty, and the two were simply switched quickly so that the stuff could drip back into him*» [7].

Ця очевидна зневага до солдата, відображає важке психологічне становище військових, які мали нещастя бути пораненими, можливо, пораненими до стану нерухомості та залежності від інших. Для Йоссаріана солдат у білому одязі є символом безглуздість війни, конфлікту, в якому єдиною реальною жертвою є бажання солдатів служити своїй країні та діяти мужньо.

Приклад цього солдата допомагає Йоссаріану усвідомити, що важливіше формально стати самовідданим і вижити, ніж пожертвувати собою заради своєї країни, лише щоб в кінцевому підсумку бути приниженим найбезглуздішим чином. Ці уривки з життя Йоссаріана за правилом Пастки-22 доводять, що чорний гумор та сатира є поширеним явищем, коли процвітають безнадія та страждання. Більше того, чорний гумор домінує над життям солдатів, оскільки начальники солдатів продовжують доручати їм завдання, які допомагають збільшити силу та перевагу начальства, залишаючи солдатів ураженими як фізично, так і психологічно.

Не дивно, що чорний гумор відомий не лише своїм комічним зображенням розчарування людей, безнадійності та страждань, але й акцентує на особистості як чомусь незначному. Літературознавець Девід Кохран зазначає, що «*індивід у сучасному житті став незначним*» [9], і це, мабуть, саме те комічне питання, на якому хоче зосередитись Дж. Геллер як представник чорних гумористів.

У світі, який розвинув технологію, складні соціальні, політичні, економічні інститути та організації, людству не залишається жодної іншої функції, крім того, щоб стати просто роботами самих установ та організацій, які вони створили. Люди в сучасному світі стали жертвами власних винаходів. Нікчемність особистості відображається в житті Йоссаріана, солдата в білому, та солдатів, які прикидаються божевільними просто для того, щоб уникнути своїх місій. Йоссаріан та його товариші-солдати стали нікчемними людьми в «Пастці-22», де вони змушені брати участь у польотах, попри їх світобачення, прагнення, та безпеку. Водночас до солдата в білому ставляться не як до людини, яка багато чим пожертвувала для своєї країни. Після його поранення під час боротьби за свою країну, до нього ставляться принизливо і безглуздо, бо він вже ніколи не зможе докласти зусиль у цій боротьбі.

Ці солдати всі незначні, бо військовим байдуже, чи їх вбивають, чи калічать, чи травмують, поки вони допомагають своїй країні виграти війну. Чорний гумор показує

правду, що війна проголошена не для захисту народу та нації, а для посилення контролю та повноважень лідерів не лише над їх громадянами, але й іншими країнами та урядами.

Незважаючи на, здавалося б, негативні змальовування життя, підкреслені чорним гумором, це насправді корисна техніка, яку застосовує Джозеф Геллер, щоб діяти проти несправедливого ставлення до солдат, які брали участь у бою під час війни. Завдяки чорному гумору автор здатний критикувати та викривати військових та уряд, установи, які сприяли і зміцнювали необдумані та безглузді моделі поведінки, що впливали з американської військово-економічної участі... вони узаконюють свою нелогічність за допомогою правила Пастки-22 і дозволяють йому «в ім'я розуму, патріотизму та правоти» [10] захопити контроль над життям чоловіків.

Фактично, автор ототожнює чорний гумор та сатира із формами диверсії: заколот, який має на меті не лише критикувати та викривати, але й скасовувати військову пропаганду та спосіб вирішення конфліктів. Скасувавши військовий інститут, суспільство знову поступається місцем самозбереженню, де людство знову вважатиме сутність життя важливішою, ніж просто виживання. Чорний гумор – це форма заколоту, що прагне повернути людям почуття самовідданості, мужності та патріотизму, та допомагає боротися з почуттям безнадії та розчарування, що неминуче виникає з політичним конфліктом та війною.

Висновки. Роман американського письменника Джозефа Геллера «Пастка-22», один з провідних й найгучніших романів ХХ століття. Автор майстерно зображує зіпсуту сутність американської армії за допомогою яскраво вираженої сатири та чорного гумору. Психологічно складовою стали умови, в яких опинилися солдати, що були змушені виконувати завдання своїх начальників попри всі перешкоди. Письменник свідомо намагався поєднати комічний та трагедійний ефекти, накласти дріб'язковість на катастрофічність, змусити людей сміятись, а потім з жахом дивитися на те, над чим вони сміялися, що робить цей роман унікальним.

Література

1. Денисова, П.Н. Художня практика постмодернізму в США [Електронний ресурс] / П.Н. Денисова. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibniku/185/4.pdf>.
2. Бесараб О.В., Постолова І.В. Специфіка розвитку американської літератури другої половини ХХ століття / О.В. Бесараб, І.В. Постолова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2011. – № 936. – С.7.
3. Merriam-Webster Dictionary: «Catch-22.» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/catch-22>.
4. The American Heritage Dictionary of the English Language: «Catch-22» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=Catch-22>
5. Cambridge Dictionary: «Catch-22» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/catch-22>
6. Wordsmyth Dictionary: «Catch-22» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.wordsmyth.net/?ent=Catch-22>
7. Geller, Joseph (1961). *Catch 22*. Simon & Schuster, 546 pages [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://antilogicalism.com/>

wp-content/uploads/2018/04/catch-22.pdf

8. Warburton, Nigel. «Thinking from A to Z». NY: Taylor&Francis, 2003, 31

9. Coiran, David. «America Noir: Underground Writers and Filmmakers of the Postwar Era». Washington D.C., Smithsonian Institution Press, 2000, 166

10. Barbara, Tępa Lupack. *Insanity as redemption in contemporary American Fiction: Inmates running the asylum* (Gainesville: University Press of Florida, 1995), 23.

References

1. Denysova, T.N. *Khudozhnia praktyka postmodernizmu v SShA*. [Elektronnyi Resurs] – Rezhym dostupu: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/185/4.pdf>.

2. Besarab O.V., Postolova I.V. *Spetsyfika rozvytku amerykanskoi literatury druhoi polovyny KhKh stolittia*, *Visnyk KhNU im. V.N. Karazina*, 2011. – S. 7

3. Merriam-Webster Dictionary: «Catch-22» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/catch-22>. Accessed 1 May. 2020.

4. The American Heritage Dictionary of the English Language: «Catch-22» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=Catch-22>

5. Cambridge Dictionary: «Catch-22» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/catch-22>

6. Wordsmyth Dictionary: «Catch-22» [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.wordsmyth.net/?ent=Catch-22>

7. Geller, Joseph (1961). *Catch 22*. Simon & Schuster, 546 pages [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2018/04/catch-22.pdf>

8. Warburton, Nigel. «Thinking from A to Z». NY: Taylor&Francis, 2003, 31

9. Coiran, David. «America Noir: Underground Writers and Filmmakers of the Postwar Era». Washington D.C., Smithsonian Institution Press, 2000, 166

10. Barbara, Tępa Lupack. *Insanity as redemption in contemporary American Fiction: Inmates running the asylum* (Gainesville: University Press of Florida, 1995), 23.

Sheludchenko S.B.,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Eastern European National University, LanaSheludchenko@i.ua*

Bratash K.V.,

*the student of Faculty of Foreign Philology Lesya Ukrainka Eastern European National University, bratash.k@gmail.com
Ukraine, Lutsk*

SATIRE AND BLACK HUMOR AS THE MEANS OF REFLECTING PSYCHOLOGY (A STUDY OF THE NOVEL «CATCH-22» BY JOSEPH HELLER)

The article is a study of the novel «Catch-22» by American writer Joseph Heller. The study deals with the application of satire and black humor in Joseph Heller's novel «Catch-22». The semantic value of the title has been accentuated. The transformation of the phrase «Catch-22» has been outlined. The ways of creating a satirical mode have been explored. The methods of implementing black humor to portray the meaninglessness of war and the negligence of the military officers have been highlighted. The object of satirical depiction, namely staff officers pursuing exceptionally selfish interests, has been identified.

Key words: black humor, satire, military officers, psychology, description.

History

УДК 94:329. (470+571) "1917"

Золотарьов В.С.,

к.і.н., доц. каф. українознавства

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, zolvist@i.ua

Україна, м. Харків

ТАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ
ТА ЇЇ ЛІДЕРІВ ПІД ЧАС ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ

Під час Лютневої революції 1917 року в Росії конституційно-демократична партія була за крок до реалізації своєї стратегічної мети – встановлення конституційної монархії. Лідери кадетської партії по-різному бачили втілення своєї програми в умовах революції. Дана стаття присвячена аналізу діяльності партії кадетів у Лютневій революції та її провідних лідерів навколо питань форми правління, продовження війни, відносинам із соціал-демократами.

Ключові слова: Конституційно-демократична партія, Російська імперія, Лютнева революція, П.М. Мілюков, П.Б. Струве.

Постановка проблеми. Революційні події 1917 року у Росії завжди викликали неабиякий інтерес серед істориків та політологів у всьому світі. Сучасна українська історіографія теж має багато досліджень з даної проблеми, особливо цей процес активізувався напередодні 100-річчя Лютневої революції 1917 року. Для підтвердження достатньо навести науково-бібліографічне видання, «Українська революція і державність», яке вийшло у 2018 р. Національна академія наук України.

Слід усвідомити, що без Лютневої революції в Росії та повалення самодержавства неможливо уявити подальшу революційну боротьбу українського народу за свою державність. Огляд численних публікацій, у яких висвітлюється Українська революція 1917–1921 рр., засвідчує, що сьогодні окремі питання, пов'язані з цим явищем, залишаються малодослідженими, навіть дискусійними, тому деякі з них варто бодай побіжно оглянути [15, с.4].

Головна мета даної роботи полягає у всебічному дослідженні на основі історичних джерел та науково-історичної літератури діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (партія кадетів або ПНС (партія народної свободи) та її провідних лідерів під час Лютневої революції 1917 р. в Росії. Саме кадети були лідерами ліберально-демократичного табору, відіграючи ключову роль у формуванні та діяльності Прогресивного блоку. Крім того, лідер кадетів Павло Миколайович Мілюков, мав добрі стосунки з українськими лібералами, особливо з Михайлом Сергійовичем Грушевським.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-демократична партія мала свою особливу позицію відносно ставлення до революції взагалі. Це відрізняло кадетів від інших політичних сил, особливо від соціал-демократів. Так, один з кадетських лідерів П.Б. Струве ще у 1906 р. писав: «... еволюціонізм розуміє політику як виховання, революціонізм розуміє політику як примушення. Революціонізм заснований на ідеї, що в політиці вирішальним фактором є змагання політичних сил, еволюціонізм заснований на ідеї, що таким фактором є духовне перевиховання людей» [5, с.10]. Це дуже важливий висновок,

оскільки така точка зору дає уявлення про те, що моральний фактор кадети розглядали як найважливішу умову політичних перетворень, як альтернативу революційній боротьбі. Крім того, кадети своєрідно розглядали й сам процес розвитку демократії. П.Б. Струве стверджував що, «... розвиток демократії є ланцюг компромісів, тому що сама демократія є, як влучно сказав Бернштейн, «вища школа компромісу», тому що виховання є не що інше, як система психологічних компромісів» [5, с.19]. Цей важливий методологічний принцип одного з теоретиків кадетської партії дозволяє говорити про те, що у своїх прагненнях до демократії кадети використовували відмінні від інших партій тактичні настанови. Для них шлях до демократії – це насамперед виховання (розвиток правової культури суспільства) за допомогою цілої системи компромісів. Цим положенням багато в чому й пояснюється прагнення кадетської партії до співробітництва як із трудовиками, так і з октябристами і навіть із урядом. Жодна інша політична партія не мала настільки широко політичного спектра співробітництва як кадетська партія. У цьому її й заслуга, у цьому її й трагедія, оскільки вона так і не знайшла своєї широкої соціальної опори.

Після зречення Миколи II від престолу головним стало питання про формування майбутньої влади в Росії. Ліві кадети підтримали пропозицію меншовиків і трудовиків про те, щоб Дума взяла на себе організацію нової влади [1, Спр.32, Арк.187]. М.В. Некрасов переконував встановити військову диктатуру. На його думку, потрібно домогтися від уряду указу про передачу всієї повноти влади товаришу військовому міністру, начальнику Головного артилерійського управління генералу О.О. Маніковському. П.М. Мілюков відреагував миттєво і заявив, що старий уряд уже випустив владу зі своїх рук і вступати з ним у перемову даремно. Однак Думі проголосувати себе владою також не варто, оскільки законодавча установа брати на себе виконавчі функції не може. Відкидаючи план М.В. Некрасова, П.М. Мілюков радив зупинитися на плані поділу влади між представниками династії й Думою [11, с.472].

Авторитет П.М. Мілюкова виявився значним у цей критичний час. Було прийнято його рішення про створення Тимчасового комітету членів Державної думи. Мета Комітету полягала у відновленні порядку та встановленні відносин з політичними лідерами й установами. До з'ясування обставин і прояснення ситуації, «ця, формула, – зі слів П.М. Мілюкова, – мала ту перевагу, яка задовольняла потребам часу та нічого не визначала надалі. Обмежуючись мінімумом, вона все-таки створювала новий орган і не підводила думців під кримінал» [11, с.483].

Кадети прагнули до того, щоб опозиція одержала можливість приймати безпосередню участь у справах державного управління. Саме за цю мету й повела свою боротьбу кадетська партія в Лютневій революції, яка займала своє, окреме від самодержавно-бюрократичного табору місце серед інших політичних сил. Цю мету кадети прагнули реалізувати, не за допомогою революційної боротьби, а тільки законним, парламентським шляхом.

Подальша доля самодержавства не цікавила більшість російського суспільства. Кадети зіграли важливу роль у формуванні серед населення думки, відповідно до якої проведення необхідних реформ можливо лише за умов обмеження самодержавної влади, що самодержавство уявляє собою перешкоду до прогресивного розвитку Росії. Всього цього, як вважали кадети, можна було досягти встановленням у Росії конституційної монархії, на зразок Англії. Ось чому лідер кадетської партії так наполегливо вмовляв Великого князя Михайла Олександровича прийняти владу [11, с.459]. Кадети відіграли певну роль у ліквідації системи самодержавної влади.

Відразу ж після Лютневої революції ЦК кадетської партії звернувся до громадян Росії із закликом до єдності: «Нехай у загальному пориві забудуться старі пережитки й нехай ніколи вони не воскреснуть знову, нехай Батьківщина вийде з важких випробувань щасливою, вільною об'єднаною любов'ю та загальним братством» [3, Спр.839, Арк.2].

5 березня 1917 р. у редакційній статті газети «Речь» «Народно-російська революція» було записано: «Бували революції буржуазні, бували й пролетарські. Але революції національної, у такому широкому значенні слова, як нинішня російська, досі не було на світі. Усі брали участь у цій революції – і пролетаріат, і війська (більшість яких складала селяни), і буржуазія, навіть частина дворянства, взагалі майже всі суспільні сили країни. А тому ніхто не має на неї виключного права... Усі захотіли, перш за все, бути росіянами, а потім уже представниками своїх класів. Тільки б це об'єднання збереглося до того великого дня, коли обрані загальним, таємним та рівним голосуванням Установчі збори об'єднають весь народ і приймуть загальне національне рішення класовим спорам. Нехай до того часу вони змовкнуть» [4, 5 марта 1917]. Ми бачимо, що кадети в цей важкий час послідовно проводили свою ідею позакласової партії, стали відстоювати ідею класового миру. Кадети були праві в тому плані, що російська Лютнева революція 1917 р. мала свої суттєві особливості, які відрізняли її від попередніх революцій. Якщо у революціях кінця XVIII початку XIX ст. в Західній Європі головною революційною силою дійсно була буржуазія, то в Лютневій

революції в Росії активну участь брали майже всі верстви населення. У своєму списку кадети правомірно на перше місце ставлять пролетаріат.

Як відомо, В.І. Ленін висунув ідею негайного переходу від революції буржуазної до революції соціалістичної. Кадети відреагували миттєво: «Ідея безперервної революції зовсім була непридатною для КДП. Як би не ставитися до революційної тактики, як прийому вирішення політичних питань, у всякому разі, економічні та соціальні питання не допускають безперервної революції» [14, с.519]. Економічний і соціальний прогрес можливий лише на основі розвитку продуктивних сил країни. Таким чином, безперервна революція неминуче веде до їхнього виснаження, підриває фінанси країни, руйнує промисловість. Разом з тим, послідовно розоряє селянство й знесилює робітничий клас і зрештою створює лише ґрунт для самої небезпечної із всіх реакцій – для суспільної реакції та громадянської війни» [3, Спр.727, Арк.1].

Саме тому більшість членів кадетської партії розуміла, що виходити за межі Лютневої революції було небезпечно для майбутнього країни. Потрібно було спокійно довести країну до Установчих зборів, які й мали визначити майбутнє Росії. Однак, серед членів партії були й такі, що вважали і Лютневу революцію помилкою. Таку позицію розділяла частина «правих» кадетів на чолі з П.Б. Струве. Ось до якого висновку приходив він після Лютневої революції 1917 р: «Жовтнева революція 1905 р. могла б принести Росії реальну політичну свободу й народне представництво у відповідній їй культурному рівню формі, і в той же час, внести заспокоєння у суспільство, але при двох умовах, які не були виконані. Перша полягала в тому, що влада безповоротно встане на ґрунт тих конституційних принципів, які вона наголосила. Друга полягала в тому, щоб освічений клас зрозумів, що після введення народного представництва (хоча б часткового) соціальному миру загрожує вже не історична влада, а ті елементи «громадськості», які заради радикальних вимог бажають продовжувати революційну боротьбу з історичною владою» [7, с.27].

«Це визначало, що для російських лібералів... (перш за все кадетів) з 17 жовтня 1905 р., особливо, з часу скликання I Думи, небезпека надходила не праворуч, а ліворуч, але, на жаль, партія народної свободи цього не зрозуміла, у чому я бачу її головну історичну помилку або гріх» [7, с.29]. У той же час П.Б. Струве звинуватив і верховну владу за те що «...її боротьба з лібералами є заохоченням революційних елементів до активних дій у країні» [7, с.30]. Своє негативне ставлення до Лютневої революції П.Б. Струве пояснював тим положенням, що: «Катастрофа монархії для росіян визначала й катастрофу самої Росії, багато освічених росіян стали монархістами з почуттям російського патріотизму» [7, с.7].

Кадетська партія, в цілому, Лютневу революції сприйняла позитивно. Зусилля кадетських лідерів відразу після лютого 1917 р. були спрямовані на вирішення наступних завдань: покласти кінець виступам народу і відновити порядок у столиці [1, Спр.32, Арк.189]. При цьому вони прагнули чинити на маси достатній вплив, забезпечити підтримку армії й всіма силами намагалися уникнути громадянської війни. Все це можна було здій-

снити лише за рахунок проведення тих реформ, які були потрібні для подолання політичної та економічної кризи в Росії.

Кадети, розуміли, що для оволодіння революційною ситуацією з метою здійснення своїх програмних настанов, необхідно мати значну підтримку у військах. Багато кадетів під час Лютневої революції проводили численні мітинги перед військами. Тільки П.М. Мілюков протягом 28 лютого неодноразово виступав у військових частинах, закликаючи солдатів «зберегти єднання з офіцерами, без якого вони перетворяться у пил», «знайти своїх офіцерів і чекати наказів Тимчасового комітету», «спокійно розійтися по казармам та робити те, що накажуть ваші офіцери» [11, с.458]. У промові перед солдатами Гренадерського батальйону він у той же день заявив, що потрібно підкорятися Тимчасовому комітету членів Державної Думи й «ніякої іншої влади, тому що двовладдя небезпечно й загрожує нам анархією та роздробленням сил» [4, 28 лютого 1917]. Це означало, що кадети із самого початку революції не прагнули ділити владу з ким би то не було. Вони намагалися все зосередити в руках Тимчасового комітету, де крім них були і близькі їм за духом політики, які поділяли ліберально-еволюційну концепцію розвитку Росії. Вхідження соціаліста О.Ф. Керенського до складу членів Комітету розглядалося кадетами як можливість продемонструвати суспільству свій демократизм і мати добрий контакт з Виконавчим комітетом Петроградської Ради. У цей час розвитку політичних подій лідери Петроградської Ради вважали, якщо революція буржуазна, то її очолювати її повинна буржуазія. Таку позицію поділяв й один із лідерів Ради В. Суханов, який вважав: «Влада, що йде на зміну самодержавству, повинна бути тільки буржуазною... Таке рішення слід підтримати, інакше переворот не вдасться і революція загине» [12, с.299].

Ліберали, на чолі з кадетами, хоча й були дещо шоквані розмахом революційного руху, але не відмовилися від наміру зосередити у своїх руках всю повноту влади та взяти на себе всю відповідальність. Обставини склалися так, що ліберали об'єктивно були приречені до влади. Але з кожним днем розвитку політичної ситуації влада волею або неволею вислизала з рук Тимчасового уряду, головною причиною цьому була діяльність Петроградської Ради. Влада Тимчасового уряду, по деяким параметрам діяльності, мала ознаки безсилля. Ця влада, як говорив П.М. Мілюков, не мала звичного для народу «символу» [11, с.459]. Влада підкорялася тиску Петроградської Ради, яка систематично заважала діяльність уряду [9, с.174].

Член Виконавчого комітету О. Станкевич дає таку характеристику Раді: «Рада – це збори напівграмотних солдатів, яка виявилася керівною тому, що вона нічого не вимагала, а була тільки організацією, яка приховувала повне безвладдя. Дві тисячі тилових солдатів і вісімсот робітників Петрограда, утворили установу, яка претендувала на керівництво всім політичним, військовим, економічним та соціальним життям величезної країни! Газетні звіти про засідання Ради свідчили про дивну неосвіченість та хамство, які панували там. Ставало невимовно боляче й гірко за таке «представництво» Росії» [9, с.176].

Тимчасовий уряд з перших кроків потрапив у залежність до Петроградської Ради. Уряд вже не міг протиставити їй ні силу, ні тверду волю до опору й боротьби. Кадети з кожним тижнем втрачали ініціативу тому, що намагалися зберегти російську державність та не хотіли проголошувати такі лозунги, які лунали з боку Петроградської Ради. Уряд говорив більше про обов'язки, Рада – про права. Перший «забороняв», друга, «дозволяла». «Рада, у дійсності, не прямо руйнувала російську державність – вона її постійно штовхала до катастрофи армії й прийняття більшовизму» [11, с.469].

Одним з головних в цей час залишалося питання щодо війни та миру. Відбувалися постійні дискусії між кадетським ЦК та членами уряду відносно цієї проблеми. Лідер кадетської партії, міністр закордонних справ П.М. Мілюков відстоював таку точку зору, що вирішувати внутрішні проблеми можливо, тільки після успішного завершення війни. Після проведення переговорів Мілюкова з представниками Антанти, стало зрозуміло, що Німеччину охопила криза і вона не в змозі продовжувати війну в попередніх масштабах. У результаті перемоги Антанти над Троїстим союзом та виконанням Росією своїх договорів, вона мала отримати західноукраїнські землі, збільшила свій вплив на Балканах та взяла б під свій контроль Чорноморські протоки. Крім того, Росія отримала б значну контрибуцію від Троїстого союзу. Все це дозволило б Росії подолати внутрішню соціально-економічну кризу.

Іншу позицію зайняли представники Петроградської Ради, яка 14 березня 1917 р. звернулася до народів усього світу із закликом: «Почати рішучу боротьбу із загарбницькими планами урядів всіх країн і взяти у свої руки вирішення питання про війну й мир». Рада пропонувала Тимчасовому уряду й особисто П.М. Мілюкову звернутися до країни із заявою, що ми, по-перше, будемо діяти у напрямку «миру без анексій і контрибуцій, рішуче відмовляємося від завойовницьких імперіалістичних планів й, по-друге, зобов'язуємося невідкладно почати перед союзниками кроки, спрямовані на досягнення загального миру» [8, с.375]. «Марно я намагався переконати самого Церетелі, циммервальдця через непорозуміння, що соціалісти-патріоти воюючих країн, що перебувають при владі, ніколи на циммервальдську позицію не стануть й, домовитися з ними на цьому ґрунті неможливо» – писав П.М. Мілюков [11, с.483].

Лідерам кадетського ЦК та членам Тимчасового уряду, потрібно було вирішити: чи може Росія взагалі продовжувати війну? Якщо може, то чи зможе вона продовжувати попередню політику? Обидва питання, військове і дипломатичне, були пов'язані. Але так гостро вони ніколи ще не ставилися. Лідери Петроградської Ради цього не враховували, оскільки поставити їх так – означало б вийти з війни за допомогою сепаратного миру, що розглядалося як ганьба, несумісна із честю й гідністю Росії. Припинити війну визнавалося можливим тільки шляхом підписання загального миру, разом з союзниками. «Але як підписати такий мир, не змусивши не тільки нас, але й їх змінити свою політику? А це було майже неможливо, і захисники такого рішення неминуче потрапляли в замкнуте коло» – писав П.М. Мілюков. За таких підстав він і зробив висновок, що «необхідно про-

довжувати і цю війну і цю політику» [11, с.482]. Саме таку позицію підтверджує й генерал німецької армії Люндендорф, який писав у своїх спогадах: «Якби росіяни атакували нас хоча б з невеликим успіхом у квітні й травні 1917 р. боротьба була для нас надзвичайно важкою й катастрофічною. Тільки російська революція врятувала нас у квітні – травні 1917 р. від поразки» [11, с.483].

Таким чином, засуджувати політику Тимчасового уряду та особисто міністра закордонних справ П.М. Мілюкова щодо війни та миру не зовсім коректно. З моральної точки зору вихід з війни шляхом сепаратного миру не тільки принижав честь та гідність країни, але й ставив під сумнів ті мільйони жертв, які понесла Росія під час війни. Крім того, перемога була вже близька і потрібно було лише спільними зусиллями з союзниками добити знесиленого ворога.

У той час, коли кадети ще мали вплив у Тимчасовому уряді, відбувалися гострі дискусії відносно форми правління майбутньої Росії. На VII делегатському з'їзді кадетської партії, що проходив наприкінці березня 1917 р. в першому пункті резолюції було записано: «Росія повинна бути демократичною парламентарною республікою. Законодавча влада повинна належати народному представництву. На чолі виконавчої влади повинен стояти президент республіки, який обирається на певний строк народним представництвом та безпосередньо керує відповідальним перед народним представництвом міністерством [6, с.27]. У другому пункті резолюції говорилося про скликання Установчих зборів, за допомогою яких й необхідно було вирішити всі важливі у суспільстві проблеми [6, с.28].

Але надалі, частина кадетської партії, яка мала багатий досвід думської практики, прийшла до висновку про несвоєчасність скликання Установчих зборів в умовах «анархії і відсутності парламентських традицій у Росії». Вони висували тезу про те, що необхідно створити відповідні умови щодо скликання Установчих зборів. Якщо цього не зробити, то може з'явитися перспектива встановлення у Росії диктатури [2, Арк.7].

Кадети, в умовах складних обставин у країні, прийшли до усвідомлення того, що після кінця роботи зборів, після визначення типу державного устрою й прийняття основного закону, знову потрібно мати багато часу на організацію й проведення нових виборів у нову законодавчу установу (на зразок західного парламенту) й формування уряду. Під час війни в умовах розвалу господарства й голоду, Росія такого часу не мала. Тому слідом за відомим правознавцем, членом кадетської партії О.Э. Нольде, й багато інших прихильників Установчих зборів прийшли до висновку, що збори повинні працювати як парламент із установчими функціями. Й вирішити йому необхідно не тільки головні питання про майбутній устрій держави і Конституцію, але й інші, у тому числі дрібні питання російського державного управління. Іншими словами, депутатам Установчих зборів потрібно було займатися щоденною політичною парламентською практикою. От чому кадети не прагнули так швидко вирішити й земельне, національне і багато інших питань.

Кадети, які раніше у Державній Думі були ближче до лівого центру, навесні 1917 р. ставали все більше правим

центром. Їхня програма, яка відстоювала принцип приватної власності, передачу селянам частини поміщицької землі за викуп, війну до переможного кінця, приваблювала тепер лише тих кого лякала і відштовхувала революція. До лав кадетської партії почали входити царські чиновники та представники великої торгово-промислової буржуазії.

Новий склад партії, її ідейне обличчя, боротьба проти Ради, намагання встановити військову диктатуру не сприяли підтримки кадетів, народ почав відвертатися від них [13, с.273]. Революційний настрій, що охопив народні маси, не сприяв зміцненню кадетів при владі. Їхня програма жорстоко критикувалася соціалістичними партіями, в першу чергу більшовиками.

Слід мати на увазі, що без широкого революційного руху народних мас, який почався в останні дні лютого 1917 р. кадети не змогли б опинитися на чолі політичної боротьби й диктувати свої умови цареві. Але немає достатніх підстав однозначно заявляти, що народні маси домоглися б свого й без діяльності ліберальної опозиції, без позиції, зайнятою Державною Думою, де кадети відігравали помітну роль, без діяльності загальноросійських громадських організацій, де вони також були на керівних посадах.

Висновки. Таким чином, у 1914–1917 рр. відбувалась подальша еволюція стратегії й тактики КДП. Стратегічна мета партії – створення в Росії ліберальної моделі державного устрою, де панує громадянське суспільство, правова держава з пріоритетом права та закону, свободи особистості та захист приватної власності. Цього кадети намагалися досягти за рахунок встановлення у Росії конституційної монархії на зразок англійської, але згодом, у березні 1917 р. на VII з'їзді КДП висловились за парламентську демократичну республіку. Для досягнення своєї стратегічної мети потрібно було мати власну тактику. Еволюції зазнала і тактична діяльність партії. Особливо це стосується парламентської діяльності, яку кадети вважали головним інструментом у реалізації своїх програмних настанов. Тактика змінювалась у відносинах кадетів з урядом (від відносної співпраці до ізоляції уряду, від вимог думського міністерства до міністерства, яке користується довірою Думи), відносно самої Думи (радикальні дії поєднувались з тактикою берегти Думу). Тактичних змін зазнавали деякі елементи національної та аграрної політики, відносини з революційними та монархічними партіями, ставлення до Першої світової війни (від неприйняття війни до підтримки уряду у війні). Під час Лютневої революції КДП відіграла певну роль у поваленні самодержавства, займала провідне місце у Тимчасовому комітеті членів Державної Думи, у Тимчасовому уряді.

Література

1. ДАРФ. – Ф. 523, Спр. 32, 40. Матеріали совещаний ЦК ПНС и фракцией ПНС в I и II Думе.
2. ДАРФ. – Ф. 523. Оп. 3, Спр. 20 Матеріали Прогрессивного блока, Спр. 413. Документи ПНС в Україні.
3. ДАРФ. – Ф. 579. Оп. 1. Спр. 718, 727, 839, 3514. Личный фонд П.Н. Милокова.
4. «Речь», ежедневная газета, орган ЦК КДП. (1906–1917).
5. Струве П.Б. Идеи и политика в современной России / П.Б. Струве. – М.: [Б.и.], 1906. – 35 с.

6. Стенографический протокол заседания VII съезда партии Народной Свободы. – Пг.: [ЦК ПНС], 1917. – 154 с.

7. П. Струве. Размышления о русской революции / П. Струве. – София, 1921. – 112 с.

8. Исторический опыт трех российских революций. Кн. 2: Свержение самодержавия: Вторая буржуазно – демократическая революция в России / [Гл. ред.: П.А. Толуб и др.]. – М.: Политиздат, –1986.–415 с.

9. Думова Н.Т. Кадетская партия в период первой мировой войны и февральской революции / Н.Т. Думова. – М.: Наука, 1988. – 267 с.

10. Троцкий Л.Д. К истории русской революции / Л.Д. Троцкий. – М.: Политиздат, 1990. – 447 с.

11. Милуков П.Н. Воспоминания / П.Н. Милуков. – М.: Политиздат, 1991. – 618 с.

12. Тыркова–Вильямс А.В. Воспоминания. То, чего больше не будет / Послел. В.В. Шелохаева / А.В. Тыркова–Вильямс.– М.: Слово / Slovo, 1998. – 560 с.

13. Плимак Е.Г. Драма российских реформ и революций (сравнительно – политический анализ) / Е.Г. Плимак, И.К. Пантин. – М.: Издательство «Весь Мир», 2000. – 360 с.

14. Съезды и конференции конституционно-демократической партии: в 3-х т. / [сост. Лезнева О.Н.]. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000 – Т. 3: Кн. 1: 1915–1917 гг. – 2000. – 831 с.

15. Українська революція і державність (1917–1921 рр.): наук.-бібліогр. Вид. / НАН України; редкол.: Л.А. Дубровіна (голова) та ін.; наук. ред.: С.С. Кіраль; наук. консультант В.Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В.С. Гоїнець, Л.М. Ковинченко, Л.В. Лісовська; бібліогр. ред. Л.С. Новосолової. – Київ: НБУВ, 2018. – 817 с

References

1. ДАРФ. – Ф. 523, Spr. 32, 40. Materiy`alы soveshchaniy`j CzK PNS y` fraкcy`ej PNS v I y` II Dume.

2. ДАРФ. – Ф. 523. Op. 3, Spr. 20 Materiy`alы Progressy`vnogo bloka, Spr. 413. Документы PNS v Uкray`ne.

3. ДАРФ. – Ф. 579. Op. 1. Spr. 718, 727, 839, 3514. Ly`chniy fond P.N. My`lyukova.

4. «Rechi», ezhdnevnyaya gazeta, organ CzK KDP.(1906–1917).

5. Struve P.B. Y`dey`i poly`ty`ka v sovremennoj Rossy`y` / P.B Struve. – М.: [В.у.], 1906. – 35 s.

6. Stenografy`chesky`j protokol zasedaniya VII съезда party`y` Narodnoj Svobody.– Pг.: [CzK PNS], 1917. – 154 s.

7. P. Struve. Razmyslheny`ya o russkoj revolyucy`y` / P. Struve. – Sofy`ya, 1921. – 112 s.

8. Y`story`chesky`j opyt treх rossy`jsky`x revolyucy`j. Кн. 2: Sverzheny`e samoderzhavcya: Vtoraya burzhuzno – demokraty`cheskaya revolyucy`ya v Rossy`y` / [Gl. red.: P.A. Golub y` dr.]. – М.: Poly`ty`zdat, –1986.–415 s.

9. Dumova N.G. Kadetskaya partiya v period pervoy mirovoy voyny i fevral'skoy revolyutsii / N.G. Dumova. – М.: Nauka. 1988. – 267 s.

10. Trotskiy L.D. K istorii russkoj revolyutsii / L.D. Trotskiy. – М.: Politizdat. 1990. – 447 s

11. Milyukov P.N. Vospominaniya / P.N. Milyukov. – М.: Politizdat. 1991. – 618 s.

12. Tyrkova–Viliams A.V. Vospominaniya. To. chego bolshe ne budet / Poslesl. V.V. Shelokhaeva / A.V. Tyrkova–Viliams. – М.: Slovo

13. Plimak E.G. Drama rossiyskiх reform i revolyutsiy (sravnitelno – politicheskiy analiz) / E.G. Plimak, I.K. Pantin. – М.: Izdatelstvo «Ves Mir». 2000. – 360 s

14. Syezdy i konferentsii konstitutsionno-demokraticheskoy partii: v 3–kh t. / [sost. Lezhneva O.N.]. – М.: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 2000. – Т. 3: Кн. 1: 1915–1917 gg. – 2000. – 831 s

15. Uкrayins`ka revolyuciya i derzhavnist` (1917–1921 rr.): nauk.-bibliogr. Vy`d. / NAN Uкrayiny; redkol.: L.A. Dubrovina (golova) ta in.; nauk. red.: S.S. Kiral; nauk. konsultant V. Yu. Omelchuk; vstup. st. V. Kapelyushnogo; avt. kol.: V.S. Goyinecz, L.M. Kovinchenko, L.V. Lisovska; bibliogr. red. L.S. Novosolovoyi. – Ky`yiv: NBUV, 2018. – 817 s

Zolotarev V.S.,

Cand. Histor. Science, associate professor of Ukrainian Studies in
Kharkiv National Automobile and Highway University, zolvist@i.ua

Ukraine, Kharkiv

TACTIC OF THE CONSTITUTIONAL DEMOCRATIC PARTY AND ITS LEADERS DURING THE FEBRUARY REVOLUTION IN RUSSIA

During the February Revolution of 1917 in Russia the Constitutional Democratic Party of Russia was about to achieve its strategic purpose – establishment of the constitutional monarchy. The leaders of the Cadet Party had different views on implementing their program in conditions of the revolution. This article is concerned with analysis of actions of the Cadet Party during the February Revolution and its dominant leaders on the issues of governmental form, continuation of the war, relations with social democrats.

Key words: the Constitutional Democratic Party, the Russian Empire, the February Revolution, P.N. Milyukov, P.B. Struve.

УДК 94:314.743(477.8)

Кузьминський Є.Г.,

магістр історії та філології, akinar-93@ukr.net

Україна, м. Київ

ВИНИКНЕННЯ МОДЕРНІСТИЧНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО РУХУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ. «НЬЮ-ЙОРКСЬКА ГРУПА»

У статті розглянуто особливості становлення українського модерністичного літературного руху 1950-х років у США, проаналізовано творчість представників «Нью-Йоркської групи», яка займала помітне місце серед літературних кіл української еміграції, не маючи єдиної естетичної та мистецької платформи. Досліджувану проблему доповнюють критичні оцінки літературознавців того часу.

Ключові слова: українська еміграція, модернізм у поезії, літературна критика, «Нью-Йоркська група».

Постановка проблеми. Починаючи з 1950-х років літературна еміграційна критика особливого значення надавала модерністичній творчості молодшої генерації українських поетів. До модерністичної поезії належала насамперед сюрреалістична поезія і проза Емми Андієвської, а далі творчість цілого гурту молодих письменників, серед них Богдан Рубчак, Женья Васильківська, Юрій Тарнавський, Богдан Бойчук, Марта Калитовська.

Особливе значення цього молодого модерністичного руху, на думку деяких літературознавців в українській емігрантській літературі, було в його новаторстві та у європеїзмі, який підтверджував приналежність української культури до західної.

Мета роботи. Розглянути вплив естетичного вектору творчості представників «Нью-Йоркської групи» на розвиток української поезії в еміграції.

Виклад основного матеріалу. У 50-х роках у Нью-Йорку з'явилося нове літературне утворення, яке називають «Нью-Йоркською групою», група складалася з поетів Богдана Рубчака, Богдана Бойчука, Юрія Тарнавського, Віри Вовк (Селянської), Емми Андієвської, Жені Васильківської та Патриції Килини. Майже всі учасники «Нью-Йоркської групи» були членами об'єднання українських еміграційних письменників (ОУП) «Слово».

Е. Андієвська дебютувала книжкою віршів «Поезії» у 1951 році, Ж. Васильківська у 1959 р., П. Килина у 1960 р. Сама група оформилася приблизно у 1958 р. Незважаючи на назву групи, вона охоплювала поетів, які жили не тільки в Нью-Йорку, але й у Чикаго, Вашингтоні, Мюнхені та у Ріо-де-Жанейро. Б. Бойчук, Ж. Васильківська, Ю. Тарнавський, П. Килина, Ю. Коломієць жили у США, Е. Андієвська перебралася до Німеччини, В. Вовк жила у Бразилії, писав критик Г. Грабович [1, с.391].

Представниця «Нью-Йоркської групи» Марта Калитовська мешкала в Парижі, вона видала лише три збірки поезій «Лірика» (1955), «Рими і не-рими» (1959), «Світлотіні» (1987) [2, с.77].

Григорій Костюк – голова ОУП «Слово» вважав творчість представників «Нью-Йоркської групи» свіжим елементом в еміграційному літературному середовищі. На його думку, представники цієї групи підняли проблему традиції та новаторства в поезії, успадкували деякі риси поетики «пражан», але, з іншого боку, в їхній творчості відбувалася деканонізація поетичної мови, оновлення стилю як у поетів київської школи початку ХХ ст. [3, с.462].

Поява «Нью-Йоркської групи» синхронізувалася з народженням руху «шестидесятників» в УРСР, Ю. Лавріненко у вересні 1956 р. у статті «Повстання проти

змори» на сторінках «Української літературної газети» писав про «подих нових вранішніх вітерців», які тектонічними поштовхами змінять еміграційний «літературний клімат», маючи на увазі поезію представників групи.

Поети, яких об'єднують назвою «Нью-Йоркська група», не мали єдиної естетичної та мистецької платформи. Проте, існувала домінанта, яка всіх об'єднувала – остаточний відрив від українських літературних традицій та інтеграція з іншомовними європейськими культурами. Поети «Нью-Йоркської групи» друкувалися у літературному додатку газети «Свобода», у студентському журналі «Горизонти», в «Українській літературній газеті» (1956–1961), їхні твори займали значну частину журналу «Сучасність», періодично друкувалися у «Нових днях» та у збірниках ОУП «Слово».

Літературознавець І. Кошелевець у 1958 р. на сторінках «Української літературної газети» (№ 9) писав, що саме представники «Нью-Йоркської групи» визначать долю української еміграційної літератури. «Проект із збереження інтелектуальної спадщини української еміграції», такий заголовок у 1956 р. було виділено на титульній сторінці журналу «Нові поезії», де друкувалися лише твори представників «Нью-Йоркської групи».

23 лютого 1958 у Нью-Йорку відбувся літературний вечір ОУП «Слово», де були присутні понад 150 осіб. Вечір був присвячений сучасній літературній мистецькій молоді, на вечорі були представлені твори Емми Андієвської, Богдана Бойчука, Жені Васильківської, Патриції Килини, Богдана Рубчака та Юрія Тарнавського. Треба зазначити, що деякі українські літературні критики гарними рецензіями на творчість представників «Нью-Йоркської групи» намагалися знайти спільну «мову» з песимістичними авангардистами в поезії.

Так, літературний критик Ю. Лавріненко написав у 1958 р. в «Українській літературній газеті» (№ 5) рецензію на ранню творчість поетів «Нью-Йоркської групи», він називав їх першим післявоєнним літературним поколінням, яке не виявляло інтересу до суспільства, це була горстка наймолодших поетів, які «пірнули у вільні культури Європи». Емма Андієвська випустила у 1955 р. першу книжку новел «Подорож», жоден із літературних дебютів не здавався критику таким бурхливим і надійним. Женья Васильківська, автор нарисів, статей та хороших перекладів української, іспанської, французької та англійської поезій, на думку критика, прагнула висловити свій емоційний стан в оригінальних образах. Автор кількох нарисів Богдан Бойчук у збірці «Час болю» (1957) у філософсько-поетичному дискурсі описав трагедію, яку зазнала Україна під час німецької окупації.

Богдан Т. Рубчак, його перша збірка поезій «Камінний сад» (1956), на думку критика, була виповнена у «пробах високої кляси». Юрій Тарнавський, який, за словами критика, мав яскравий дар, проявив себе в першій збірці поезії «Життя в місті».

Проте більшість еміграційних письменників не сприймали творчість поетів «Нью-Йоркської групи». Представниця цього напрямку Женя Васильківська у 1957 р. на сторінках «Української літературної газети» писала, що поява у виданні «Слова» перших збірок поезій Юрія Тарнавського «Життя в місті», Богдана Рубчака «Камінний сад» і Богдана Бойчука «Час болю» викликала цілу дискусію серед літературознавців, яка в загальній оцінці трьох поетичних дебютів розійшлася дуже гостро.

В той час як, Юрій Лавріненко (Дивнич), Василь Барка та Ігор Костецький високо оцінили творчість молодих поетів, ряд інших авторів поставили під сумнів їхні перші збірки та їх обдарування (О.Тарнавський, С.Гординський та ін.). Так, у вміщеній у журналі «Київ» (№ 2-3, 1957 р.) рецензії С. Гординського під назвою «Поезія молодих», літературний критик приходив до висновку, що молоді поети пишуть «вільним віршем» та знаходяться під поганим впливом, бо в їхніх творах заблагато песимізму. Філософію Ю. Тарнавського критик С. Гординський засуджував як «чорну і десператську», проте, філософія Б. Рубчака, на думку літературознавця, іноді була оформлена римами та строфами, була «назагал приємлива», хоча «досить статична». Поезію Б. Бойчука С. Гординський взагалі вважав за патологічне явище.

Віра Вовк писала про поетів «Нью-Йоркської» групи, що існувало спілкування, в якому головним мотивом була «автономія думки і смаку». Богдан Рубчак, Богдан Бойчук і Юрій Тарнавський неодноразово підкреслювали свою особисту відстороненість від традиційної емігрантської тематики, «жодного патріотизму, жодних сліз за бідною Україною» [4, с.21].

Поети «Нью-Йоркської групи» вважали себе першою справжньою літературною елітою. Поет Б. Рубчак у 1965 р. розділив «поетів для поетів», куди відніс В. Барку, І. Зуєвського, Ю. Лесича та представників «Нью-Йоркської групи» і «поетів для читачів», зараховуючи туди тих українських поетів, що брали за основу національний стиль [5, с.33].

«Нью-Йоркська» група не відтворювала своєю творчістю політичних поглядів або художніх смаків української еміграції. Група своєю поезією робила виклик традиційним поглядам. Журнал «Сучасність» став головним пропагандистом творчості «Нью-Йоркської групи» з 60-х років. Головні члени групи Б. Бойчук, Б. Рубчак і Ю. Тарнавський самі почали писати критику, не дочекавшись від знаних літературознавців признання своєї творчості. У 1969 р. Б. Рубчак поставив за ціль для групи писати, по можливості, «добру і власну поезію», остаточно рвучи з «традиціоналістами» в поезії [5, с.29].

І. Кошелівець писав, що представники «Нью-Йоркської групи», такі як Б. Бойчук та Ю. Тарнавський повірили у свою «великість», вважаючи себе головними літературними критиками та геніальними поетами на еміграції [14, с.212].

Група молодих поетів видавала щорічно збірник поезій під назвою «Нові поезії», який не викликав розголосу серед літературної критики. Літературна критика старшого покоління впродовж 60-х років не звертала уваги на творчість «Нью-Йоркської групи», попри колосальну

кількість її публікацій. Поет Ю. Лавріненко, за твердженням поета Б. Бойчука, був духовним батьком групи, хоча раніше Б. Бойчук говорив, що «ми родились безбачченками». Претензії редактора журналу «Сучасність» І. Кошелівця на авторство назви «Нью-Йоркська група» були задекларовані ним у книзі спогадів «Розмови в дорозі до себе» [14, с.210]. Проте, Богдан Бойчук зауважував, що жодного відношення до назви їх групи І. Кошелівець не мав [6, с.46-48].

У 1969 р. після п'ятнадцяти років взаємної толерантності між представниками старшого покоління та молодішої генерації відбувся остаточний розрив. Старше покоління пером редактора журналу «Сучасність» І. Кошелівця висловило своє розчарування у «Нью-Йоркській групі», на що представники групи відповіли відкритим викликом: «Ми вже не учні, а ви не вчителі» [7, с.79].

У 1968 р. виходять статті Б. Рубчака «Поезія антипоезії. Загальні обриси поезії Юрія Тарнавського» та «Міти чужинки» про поезію Патриції Килини [8].

Літературознавець Г. Грабович у 1969 р. дебютував у журналі «Сучасність» критичною статтею: «Від мітів до критики. Дещо про аналіз Рубчака та поезію Патриції Килини» [9, с.56]. Поет Б. Рубчак сприйняв критику Г. Грабовича як бажання «компрометувати Нью-Йоркську групу як цілість, стерти її з лиця землі» та висловив свою думку у принизливій статті «Від «святих корів» до творчого мислення» [10, с.75].

У 1969 р. у Нью-Йоркському видавництві «Сучасність» вийшла двотомна «Антологія сучасної української поезії на Заході», яку зредагували Б. Бойчук та Б. Рубчак, передмову написав Іван Фізер [11, с.59].

Антологія складалася з віршів поетів, які з 1920 р. опинилися на еміграції і які подобалися упорядникам книги. У передмові Б. Бойчук і Б. Рубчак до «найбільших» українських поетів зарахували Богдана-Ігоря Антонича, Олексу Стефановича, Юрія Липу, Вадима Лесича, Олега Зуєвського. Класиками найвищого рівня були названі Василь Барка та Тодось Осьмачка» [11, с.60].

Поет Василь Барка на адресу «Нью-Йоркської групи» завжди писав позитивні рецензії, хоча проблему творчості Б. Бойчука бачив у «конфлікті релігії і модерної безбожності» [12, с.48].

Оцінку більшій частині українських еміграційних поетів в «Антології сучасної української поезії на Заході» було винесено упорядниками книги у статті про поета Леоніда Полтаву, якому ставилося в провину «безкритичне поклонництво поетичній традиції» [11, с.61].

У березні 1967 р. в Українському інституті у Нью-Йорку відбувся поетичний вечір Ю. Тарнавського. На ньому виступив Б. Рубчак з доповіддю: «Поезія антипоезії. Загальні обриси поезії Юрія Тарнавського» [8, с.45].

Ю. Тарнавський – один із найекстравагантніших поетів «Нью-Йоркської групи». Автор збірок «Життя в місті» (1956), «Пополудні в Поліпсі» (1960), «Ідеалізована біографія» (1964), «Спомини» (1964), «Без Іспанії» (1967), «Пісні е-е» (1967), «Ось як я видужую» (1978). «Поезії про ніщо і інші поезії на цю тему», – так сам поет назвав цикл своїх творів у 1970 р. Прикладом «антипоезій» Ю. Тарнавського можуть служити такі рядки з його творів: «...у формі невеликого зойку, з тунелю, збудованого з дівочого волосся...» [8, с.46]. Чи «...нахилється твій косоокий Христос з солоним медом сифілісу на губах...» [8, с.50]. «...і слина кличе пальці викопувати бедра з-під неону, і покривати їх фосфором і чоловічими

руками...», «...наб'ємо рот твого волосся моїм ротом...», («Нові поезії», 1968, № 10).

На початку 70-х років Ю. Тарнавський висунув свою концепцію розвитку та вживання української мови. У статті «Література і мова» Ю. Тарнавський висловлювався проти зловживання синонімами в українській літературній мові [13, с.76].

Хоча поет Б. Рубчак писав у 1968 р., що він обирає традиційний український підхід до української мови цілком свідомо, проте, погоджувався з Ю. Тарнавським, що індивідуальна мова поета може існувати поза рамками української мови. «Я не знаю когось, щоб так писав по-українськи передо мною, як я», – писав Ю. Тарнавський. Він вважав себе поетом світової слави. [13, с.77]. З 1975 р. Ю. Тарнавський студіював теоретичне мовознавство, спеціалізуючись у трансформаційно-генеративній граматиці. Докторську дисертацію під назвою «Семантика, базована на знанні» захистив у 1981 році у Колумбійському університеті, став професором української літератури і культури у відділі слов'янських мов у цьому ж університеті.

Професор літератури та критик І. Кошелівець піддав сумніву «новаторську» ідею вживання української мови в творчості, яку відстоювали поети Б. Бойчук і Ю. Тарнавський, він убачав за цією «концепцією» теоретичне обґрунтування неграмотності, яку приписував майже всім членам «Нью-Йоркської групи», які знали граматику в обсязі гімназійної програми. Критик вважав, що експериментувати з українською мовою та спрощувати її можуть лише ті поети, які бездоганно володіють нею, наприклад, звертаючись до Б.Бойчука, І. Кошелівець писав, що смішно удавати з себе метра поезії, якщо не вмєш розрізнати давальний та родовий відмінки займенника «вона» [14, с.213].

«Нью-Йоркська група» в особі Б. Бойчука і Ю. Тарнавського остаточно відгородилася від літературів старшого покоління через критику «концепцій» мови.

Якщо літературне покоління старшої еміграції вітало яскраві літературні дебюти як в Україні так і за її межами, то представники «Нью-Йоркської групи» свого захоплення не висловлювали. Б. Бойчук у статті «Про неповний погляд на літературну ситуацію на Україні...» (1975 р.) вважав творчість молодих українських поетів «провінційною графоманщиною», він вважав, що поети середнього рівня, такі, як Василь Симоненко, ставали великими тільки завдяки емігрантській політиці.

Представниця «Нью-Йоркської групи» Віра Вовк після третьої подорожі по Україні видала нотатки під назвою: «Україно, моя любове», чим спричинила критичні зауваження Ю. Тарнавського. У статті «Уявний лист до Юрка Тарнавського» (1969 р.) Віра Вовк пояснювала, що любов до вишивки, народної культури не суперечить модерністичному напрямку у власній творчості.

Патриція Килина відійшла від «Нью-Йоркської групи» й української літератури у 1973 р. після розлучення з Юрієм Тарнавським. Жєня Васильківська припинила співпрацю з групою наприкінці 60-х. У 1971 р. вийшло останнє число «Нових поезій». З середини 70-х років пристрасті літературних критиків навколо поетів «Нью-Йоркської групи» згасли.

У 1979 р. Б. Бойчук у критичній статті «Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок» зазначав, що в час постання «Нью-Йоркської групи» на еміграції діяли ще дві літературні групи: «празька», представлена Є. Маланюком, О. Стефановичем та О. Лятуриною й група «шестидесятників». Обидві групи творили

на патріотично-емоційній платформі. Тільки представники «празької» групи дбали про літературну форму та «прищеплювали» еміграційній поезії увагу до неї [9, с.31].

Окрім твердження про різноманітність стилів авторів «Нью-Йоркської групи» автор статті Б. Бойчук констатував низький рівень творчості у членів групи. Так, на думку Б. Бойчука, остання збірка Е. Андєвської «Наука про землю» (1975) розчарує не лише назвою, але й дослівно кожною сторінкою. Збірка Юрія Тарнавського «Ось як я видужаю», у якій поет, на думку Б. Бойчука, так заглибився в анатомію власного життя, що часто переступає межу «поезії в непоезію». Поет Б. Рубчак не мав збірки вже понад 10 років. В. Вовк занедбала свою прозу і п'єси. Проте, найболючіше розчаровують поети молодшої генерації «Нью-Йоркської групи». У статті Б. Рубчак намагається переконати всіх численних критиків та опонентів «Нью-Йоркської групи», що поезія є породженням ненормальних обставин політичного та літературного життя [15, с.20-24].

У 1988 р. Б. Бойчук, Б. Рубчак, Ю. Тарнавський, Е. Андєвська та В. Вовк дали низку інтерв'ю професору літератури І. Фізеру. З'ясувалося, що представники «Нью-Йоркської групи» Б. Бойчук, Б. Рубчак і Ю. Тарнавський з одного боку, Е. Андєвська та В. Вовк – з іншого, розійшлися в поглядах на фундаментальне питання щодо мови й мовної норми й тому група припинила своє існування. Е. Андєвська називала невігласами тих поетів, які просто не знають української мови. Поетеса також наголошувала, що якби у 1957 р. вона не приїхала до Нью-Йорка, то так званої «Нью-Йоркської групи» не було б». «Групу мусять єднати якісь спільні принципи. Спільних принципів з тими, кого зараховують до «Нью-Йоркської групи», я ні з ким не маю. Я – кіт, який ходить сам», стверджувала Е. Андєвська [16, с.35-36].

Поетеса старшого покоління Н. Лівницька-Холодна у 1985 р. на запитання Б. Бойчука про відношення до творчості поетів «Нью-Йоркської групи» відповіла тільки стосовно поезії Е. Андєвської, що не розуміє і ніколи не зрозуміє її поезій, хоча критики казали, що Е. Андєвську «треба дев'ять разів прочитати, а на десятій зрозумієш» [17, с.16].

Поети Б. Бойчук і Ю. Тарнавський визнали «Нью-Йоркську групу» явищем історії, стосовно планів на майбутнє вони заявили, що «...на еміграції, поезія не має майбутнього, хоч будуть окремі молоді поети».

Попри досить численні публікації англійською мовою, «Нью-Йоркська група» не вивела модерну українську літературу на світову сцену. Група, як це визнав Б. Бойчук, не стала дороговказом для наступних поколінь. Проте, незаперечним є факт, що «Нью-йоркська група» посіла своє місце в історії літератури, ставши найоригінальнішим явищем української еміграційної літератури, вважав критик Г. Грабович [1, с.392].

Період еміграційної поезії, що настав після розпаду «Нью-Йоркської групи» тривав до половини 1980-х років, він був позначений набагато слабшим літературним життям та розпорощенням літературних сил. Для цього періоду характерне зростання числа літературних письменників-самітників, які не визнавали жодного авторитету.

ОУП «Слово», за словами літературознавця Г. Грабовича, була ладна приймати фактично кожного, хто пише й друкується українською, зовсім незалежно від якості. Занепад контролю за якістю привів до появи творів, що називали себе «самвидавом» [1, с.393].

Усі надруковані протягом 1974–1976 років збірки «самітників» охарактеризовані на титульній сторінці як «самвидав». До самітників – поетів відносять Зою Когут, Бабая, Марію Голод і Олександра Смотрича. Їх голос здебільшого прямий, неопосередкований, їх літературна валіза позбавлена подвійного дна всупереч «хамелеоно-подібним» стратегіям таких поетів, як Б. Рубчак. Надруковані вірші проявляють послідовну антиестетичність і антипоетичність, спрямовані не тільки супроти всього російського, а й супроти співвітчизників-українців, що стали інертними та «товстозадими» на еміграції [1, с.413-414].

Висновки. Через відхилення від національних поетичних традицій, від пісенної народної творчості, через низький рівень літературної майстерності модерна поезія «Нью-Йоркської групи» та поезія представників «самвидаву» не повторили феномен «вісникізму» 20–30 років ХХ ст., що визначально вплинув на подальший розвиток еміграційної української літератури.

Література

1. Грабович Т. *Голоси української еміграційної поезії // До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка.* – К.: Основи, 1997. – С.386-416.
2. *По за традиції. Антологія української модерної поезії в діаспорі.* – Київ, Торонто, Едмонтон, Оттава: Видавництво Канадського інституту українських студій, Альбертський університет, Фонди українознавчих студій та досліджень при Оттавському університеті, 1993. – 473 с.
3. Костюк Г. *У світі ідей і образів: вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980.* – Нью-Йорк: Видавництво «Сучасність», – 1983. – 537 с.
4. Вовк В. *Про технологічний і метафізичний ґіталт мислення // Сучасність.* – 1970. – № 12. – С.81.
5. Бойчук Б. *Як і пощо народилась Нью-Йоркська група // Шерем (Детройт).* – 1966. – № 2. – С.34-38.
6. Бойчук Б. *Про «інше», те саме і тим подібне // Сучасність.* – 1975. – № 12. – С.47-53.
7. Бойчук Б. *Тільки про різне інше // Сучасність.* – 1969. – №.7. – С.75-80.
8. Рубчак Б. *Поезія антипоезії. Загальні обриси поезії Юрія Шарнавського // Сучасність.* – 1968- С.46-50.
9. Грабович Т. *Від мітів до критики. Де що про аналіз Рубчака та поезію Патріції Каліни // Сучасність.* – 1969. – № 5. – С.85-90.
10. Рубчак Б. *Від «святих корів» до творчого мислення. Агон з Григорієм Грабовичем // Сучасність.* – 1969. – №.9. – С.68-75.
11. *Координати. Антологія сучасної української поезії на Заході: У 2 т. – Нью-Йорк: Видавництво «Сучасність», – 1969. – III.1. – 372 с*
12. Барка В. *Трагізм і сила щирості // Сучасність.* – 1969. – №.7. – С.48-50.
13. Шарнавський Ю. *Література і мова (II) // Сучасність.* – 1972. – Ч. 3. – С.67-73.
14. Кочелівець І. *Розмови в дорозі до себе.- Нью-Йорк: Видавництво «Сучасність», – 1985.- 497 с.*

15. Бойчук Б. *Деякі думки про Нью-Йоркську групу і деякі думки задніх думок // Сучасність.* – 1979. – № 1. – С.23-31.

16. *Інтерв'ю з членами Нью-Йоркської групи [Текст]: провів Іван Фізер // Сучасність: Щомісячник незалежної думки.* – 1988. – № 10. – С.11-38.

17. Бойчук Б. *Розмова з Наталією Лівницькою-Холодною // Сучасність.* – 1985. – № 3. – С.8-17.

References

1. Grabovych T. *Golosy ukrayins'koyi emigracijnoyi poeziji // Do istoriji ukrayins'koyi literatury: Doslidzhennya, ese, polemika.* – K.: Osnovy, 1997. – S.386-416.
2. *Poza tradytsiji. Antologiya ukrayins'koyi modernoyi poeziji v dijaspori.* – Kyiv, Toronto, Edmonton, Ottawa: Vydavnytstvo Kanads'kogo instytutu ukrayins'kykh studij, Alberts'kyj universytet, Fondy ukrayinoznavchykh studij ta doslidzhen' pry Ottavskomu universyteti, 1993. – 473 s.
3. Kostyuk G. *U sviti idej i obraziv: vybrane. Krytychni ta istoriko-literaturni rozdumy' 1930–1980.* – Nyu-Jork: Vydavnytstvo «Suchasnist'», – 1983. – 537 s.
4. Vovk V. *Pro tekhnologichnyj i metafizychnyj kshtalt myslennya // Suchasnist'.* – 1970. – # 12. – S. 81.
5. Bojchuk B. *Yak i poshho narodylas' Nyu-jork's'ka grupa // Terem (Detroit).* – 1966. – # 2. – S. 34-38.
6. Bojchuk B. *Pro «inshe», te same i tym podobne // Suchasnist'.* – 1975. – # 12. – S. 47-53.
7. Bojchuk B. *Til'ky' pro rizne inshe // Suchasnist'.* – 1969. – #.7. – S. 75-80.
8. Rubchak B. *Poeziya antypoeziyi. Zagal'ni obry'sy' poeziji Yuriya Tarnavs'kogo // Suchasnist'.* – 1968- S. 46-50.
9. Grabovych T. *Vid mitiv do krytyky'. Deshho pro analizu Rubchaka ta poeziyu Patry'ciji Kalyny' // Suchasnist'.* – 1969. – # 5. – S. 85-90.
10. Rubchak B. *Vid «svyatykh koriv» do tvorchogo myslennya. Agon z Grygoriyem Grabovychem // Suchasnist'.* – 1969. – #.9. – S. 68-75.
11. *Koordynaty. Antologiya suchasnoyi ukrayins'koyi poeziji na Zahodi: U 2 t. – Nyu-Jork: Vydavnytstvo «Suchasnist'», – 1969. – T.1. – 372 s.*
12. Barka V. *Tragizm i sy'la shhy'rosti // Suchasnist'.* – 1969. – #.7. – S. 48-50.
13. Tarnavs'kyj Yu. *Literatura i mova (II) // Suchasnist'.* – 1972. – Ch. 3. – S.67-73.
14. Koshelivets I. *Rozmovy' v dorozhi do sebe.- Nyu-Jork: Vydavnytstvo «Suchasnist'», – 1985.- 497 s.*
15. Bojchuk B. *Dekil'ka dumok pro Nyu-Jork's'ku grupu i dekil'ka zadnih dumok // Suchasnist'.* – 1979. – # 1. – S. 23-31.
16. *Interv'yu z chlenamy' Nyu-Jork's'koyi grupy' [Tekst]: proviv Ivan Fizer // Suchasnist': Shhomisyachny'k nezalezhnoyi dumky'.* – 1988. – # 10 (330). – S. 11-38.
17. Bojchuk B. *Rozmova z Nataliyeyu Livy'cz'koyu-Xolodnoyu // Suchasnist'.* – 1985. – # 3. – S.8-17.

Kuzminsky E. G.,

Master of History and Philology, akinar-93@ukr.net

Ukraine, Kyiv

THE ORIGIN OF THE MODERNISTIC LITERARY MOVEMENT UKRAINIAN EMIGRATION. «NEW YORK GROUP»

The article considers the peculiarities of the formation of the Ukrainian modernist literary movement of the 1950s in the United States, analyzes the work of representatives of the «New York Group», which occupied a prominent place among the literary circles of Ukrainian emigration, without a single aesthetic and artistic platform. The researched problem is supplemented by critical assessments of literary critics of that time.

Key words: Ukrainian emigration, modernism in poetry, literary criticism, «New York group».

УДК 94 (477) "18/19"

Левицька Н.М.,

д.і.н., професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, nadejda_ist@ukr.net

Коцюбанська О.О.,

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, tandermind@ukr.net Україна, м. Київ

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ТА ПРОГРАМИ ГУМАНІТАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ П-Ї ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На основі періоджерел у статті проаналізовано навчальні плани та програми гуманітарних закладів вищої освіти України другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Доведено, що гуманітарна освіта розвивалася на основі різних теорій та моделей підготовки фахівців. Наведені зразки та подана порівняльна характеристика навчальних програм викладання на історико-філологічному та юридичному факультетах університету Св. Володимира за 1895–1896 н.р. та інших вишах. Висвітлено особливості формування навчальних планів та програм у відповідності до запровадження та дії Статутів університетів, що регламентували їх діяльність.

Ключові слова: вища освіта, університети, навчальні плани, навчальні програми, навчальний процес, розвиток вищої освіти.

Постановка проблеми. У різні періоди існування вищої школи України, її розвиток, стан та розробка навчальних програм і планів якісно залежали від соціально-економічних відносин, рівня розвитку виробництва, науки, техніки, культури, розвитку світової педагогічної думки, мети і завдань, які ставить суспільство перед вищою школою. Нині є об'єктивна необхідність акцентувати зусилля на вивченні досвіду змісту навчальних планів та програм гуманітарних вишів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також на пошуку шляхів удосконалення та реформування вищої освіти в умовах євроінтеграції, відборі найбільш цінного досвіду та поширенні його в сучасну практику функціонування закладів вищої освіти.

Мета роботи. Детальне дослідження, аналіз та науково-теоретичне обґрунтування навчальних планів та програм гуманітарних вишів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., їх порівняння. Виявлення головних тенденцій в розробленні універсальної моделі навчальних програм у вишах досліджуваного періоду, актуалізація провідних ідей гуманітарного ретродосвіду в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У новітній історіографії з'явилось багато ґрунтовних праць з різних аспектів функціонування вищої освіти, де науковці побічно висвітлюють проблему, яку ми досліджуємо. В основному сучасні вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження орієнтовані на комплексність та всебічне висвітлення певних проблем, акцентуючи увагу на особливості становлення та розвитку у наступні історичні періоди (О. Іванов, С. Стельмах, М. Суворов, В. Єлутін, Д. Коржов, Н. Левицька, Є. Степанович, Н. Шип, С. Посохов, М. Кругляк, В. Гумбольдт, Г. Самойленко та О. Самойленко, В. Добровольська, О. Єгорова, З. Зайцева, Є. Вожницький, В. Андрущенко, В. Кремень, Л. Губерський, С. Ніколаєнко, М. Зубрицька)

Дослідник В. Кремень у своїй праці «Вища освіта як гуманітарна складова безпеки» стверджує, що «у своєму служінні суспільству вища освіта має стати активним учасником вирішення актуальних невідкладних проблем сучасності» [1, с.8]. Для вирішення цих невідкладних

проблем вища школа має враховувати сучасні світові виклики та вітчизняні потреби, які залежать від соціально-економічного розвитку, рівня розвитку виробництва, науки, техніки, культури, розвитку світової наукової думки, мети і завдань, які ставить суспільство перед вищою школою. На наш погляд, мета гуманітарної освіти, як і будь-якої освітньої системи, полягає у формуванні такого практичного світогляду людини, який би оптимально поєднував її професійну діяльність із загальними цивілізаційними цінностями в фундаменті цієї системи. Тому ми впевнені, що вирішення актуальних невідкладних проблем сучасності не можливе без вивчення минулого досвіду функціонування вищої школи.

Вища освіта другої половини ХІХ – початку ХХ ст. використовувала різні моделі підготовки фахівців: від моделей відчуття вищості та цілеспрямованої підготовки еліти гумбольдтівської (німецької), наполеонівської (французької), англосаксонської) через практико-орієнтовані німецьку (мобілізаційно-реформаційну), французьку (абсолютистсько-політичну), британську (еклектичну) та американську (мобілізаційно-колоніальну) до триєдності навчання, наукового дослідження і виховання [2, с.26]. Сучасні ж університети у своїй основі мають гумбольдтівську та ньюменівську моделі. Порівняно із західноєвропейськими, українські університети як регіональні навчальні заклади з різним державним підпорядкуванням мали відмінні характеристики: структуру, зміст освіти, організацію навчального процесу, кадрове забезпечення тощо. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. вітчизняні заклади вищої освіти різнилися зміною систем навчання; обмеженням доступу до вищої освіти; централізацією системи освіти; частковим занепадом університетської освіти (закриттям університетів в Україні); втратою університетської автономії. Наскрізьною тенденцією залишалася зміна змісту освіти та форм навчання відповідно до вимог часу і потреб суспільства.

До середини ХІХ ст. поширеною була так звана теорія «формальної освіти», сутність якої полягала в тому, що студентам недоцільно давати великий обсяг знань, оскільки вони його не засвоять, а потрібно давати матеріал, що розвиває розумові сили, мислення, уяву,

пам'ять, здібності. Її прибічники вважали за необхідне вивчення латинської та грецької мов, математики, які, на їхню думку, тренували розум.

Цю теорію було покладено в основу змісту класичної освіти. З розвитком капіталізму, потребою озброєння людей практично корисними знаннями, з'явилася й набула розвитку теорія матеріальної освіти, згідно з якою головним критерієм визначення змісту освіти є практичне значення, а не розвиваючий характер знань, її прихильники вважали, що в процесі засвоєння корисних знань здійснюватиметься розвиток мислення і розумових здібностей студентів, озброєння їх методами наукового пізнання.

На основі аналізу навчальних планів історико-філологічного факультету Київського, Харківського та Новоросійського (Одеського) університетів, юридичного факультету Київського університету Св. Володимира, Вищих жіночих курсів ми можемо стверджувати, що зміст освіти був спрямований на підготовку широкооередованого фахівця з вищою гуманітарною освітою, а також констатувати, що у навчальних планах та програмах гуманітарної освіти був відсутній національний компонент. Викладання велося виключно російською мовою. Саме через навчальні плани та програми, через зміст гуманітарної компоненти, проводилася русифікаторська політика царського уряду, забезпечувалася уніфікація підходів для формування проросійських поглядів, відторгнення українського студентства від національного ґрунту.

1884 р. у вишах були введені нові навчальні плани, у тому числі на історико-філологічних факультетах. Але за свідченням професора Т.Д. Флоринського, декана історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира вони викликали коливання серед тих, хто збирався вступати до університету [3, с.986]. Однією з причин було введення іспитів у комісіях за усі чотири роки навчання. Ці іспити виявились важливими для студентів. Враховуючи труднощі, які були пов'язані із введенням нових навчальних планів, міністр освіти запропонував університетам переглянути ці плани і затвердити вироблений ними самостійно порядок викладання.

У XIX – на початку XX ст. система навчання не була постійною і незмінною, вона почергово змінювалася з курсової на предметну (1906 р.). Зміст курсової системи заключався у поділі навчального часу(років) на два рівні періоди. Перші два роки слухалися загальнообов'язкові та спільні для студентів різних факультетів лекції, з третього курсу починалася спеціалізація [4, с.52].

Терміни навчання у вишах були різними: в університетах, Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька та Вищих жіночих курсах – 4 роки, крім медичних факультетів, де навчання тривало 5 років. Навчальний рік в університетах з 1884 р. тривав з 20 серпня до 30 травня, перше півріччя закінчувалося 20 грудня, друге починалося 15 січня [5, с.43].

Відповідно до діючих принципів організації навчального процесу – півкурсого (університетські статuti 1835 та 1884 рр.) та річного (університетський статут 1863 р.) призначалися студентські вакації.

Студенти не могли обирати предмети навчання. Декани і ректори здійснювали нагляд за змістом навчальних програм, аби в них не було нічого суперечливого до

вчення православної церкви й виражалася відданість государеві й любов до Вітчизни. Лише з 1842 р. до кінця 1850-х років студентам київського університету дозволили обирати предмети, відвідування яких було обов'язковим [6, с.27].

У спогадах про навчання у Ніжинському історико-філологічному інституті П. Первов зазначав, що давні мови, які молодь вивчала у гімназіях були їм байдужими, а дисципліни – психологія, слов'янська філологія, російська історія, які були новими для студентів, дуже їх цікавили [7, с.340].

У Київській духовній академії перед початком кожного навчального року створювалися комісії для перевірки програм з усіх предметів. Їхні звіти заслуховувалися на засіданнях ради академії. Як у світських вищих гуманітарних закладах навчання у КДА також тривало 4 роки. Протягом трьох років вивчалися загальнообов'язкові предмети, а на четвертому – спеціалізація.

Статут духовних академії, що вступив у дію в серпні 1869 р. також вніс зміни до змісту програм, форм та організації навчального процесу в Київській духовній академії. Ці зміни спрямовувалися на поліпшення якості духовної освіти.

Як стверджує дослідниця Н.А. Шип, за статутом 1869 р., який історіографи вважають ліберальним, склалися співвідношення світських і богословських дисциплін, як 14:15. Це свідчить про суттєву загальноосвітню складову навчальних планів духовних академії: давня й одна з трьох нових іноземних мов, педагогіка, логіка, психологія та історія філософії, метафізика, загальна громадянська історія, теорія словесності й історія російської літератури з оглядом найважливіших іноземних літератур, російська мова і слов'янські наріччя, фізико-математичні науки виключено [8, с.195].

Діяльність КДА за статутом 1869 р., в організаційному плані мала перспективу підвищення якості духовної освіти через запровадження спеціалізації, тобто поділу предметів на три групи та вивчення кількох загальнообов'язкових. Викладачам надавалося право складати програми своїх курсів. Таким чином, «в цілому, реформа духовної освіти 1867–1869 рр. у суспільстві дістала неоднозначну оцінку, але, незаперечно, що вона сприяла покращенню навчального процесу в академіях [8, с.196].

Згодом ліберальний статут 1869 р. був замінений реакційним 1884 р. Статут 1884 р. притіснив світські науки, скасовував поділ на відділення, а з ними й посади трьох помічників ректора з навчальних питань. Порівнюючи статuti 1869 і 1884 рр., професор Санкт-Петербурзької академії М.Н. Глубоковський критикував перший за штучно створені відділення, а другий – за знищення спеціалізації [9, с.27].

У 1910 р. було ухвалено новий статут духовних академії, за яким предмети, що вивчалися усіма студентами, розподілялися між 14 кафедрами: систематична філософія й логіка, психологія, історія філософії, педагогіка, дидактика з методологією наук, єврейська, одна з давніх та одна з нових мов. До дисциплін, які вивчалися не усіма студентами було віднесено загальну і російську громадянську історію, у КДА – історію Західноруської (української) церкви, церковно-слов'янську мову з палеографією, історію російської літератури [10, с.21-22].

Уряд вважав, що у світських навчальних закладах молодь менш «законнослухняна», тому прагнув організувати навчання студентів у душі релігійної та державної відданості. Тому й ввів до обов'язкових дисциплін вивчення православними студентами богослов'я та вказав на посилення з 1884 р. класичної підготовки студентів історико-філологічних факультетів.

Структура навчальних планів світських вищих гуманітарних закладів свідчить про раціональний підхід до організації навчального процесу. Усі предмети навчального плану розподілялися на обов'язкові, з яких проводилися напівкурсіві іспити та іспити в комісіях, спеціальні курси, практичні заняття та заняття рекомендовані за вибором студентів.

Навчальним планом для обов'язкового вивчення були передбачені вступ до філософії та історія філософії, логіка та психологія. Класичні дисципліни були представлені спеціальними філологічними курсами. Перебачалося вивчення творів грецьких і римських авторів, історії грецької та римської літератури, історії граматики класичних мов, історії античного мистецтва, а також такі

історичні дисципліни, як Стародавня історія Сходу, Греції, Риму. До предметів за вибором (або рекомендованих) були віднесені грецька діалектологія, педагогіка, історія світової літератури, історія Візантії, нові мови, крім обов'язкових, тощо [11, с.176-177].

Відповідно до проаналізованого представлена структура навчального плану історико-філологічного факультету (слов'яно-російського відділення) Харківського імператорського університету. Як і в навчальному плані класичного відділення, планувалося вивчення богословського курсу, вступу до філософії, психології, історії філософії, російської історії, російської мови. Практичні заняття проводилися в формі просемінарій та семінарій (подібні до тих, які існували в західно-європейських університетах). Просемінарії проводилися по старослов'янській та російській мовах, російській словесності та слов'янській філософії. Предмети рекомендовані включали такі навчальні курси: педагогіку, етнографію, палеографію, історію російської церкви, граматику класичних мов, історію мистецтв, нові мови тощо.

Таблиця 1

**Огляд програми викладання в Імператорському університеті
Св. Володимира на 1895–1896 навчальний рік.
(Історико-філологічний факультет)**

№ п/п	Назва дисципліни	Години в неділю
А. Лекції Богослов'я		
	Догматичне Богослов'я	3
	Нравственное -//-	3
Лекції історико-філологічного ф-ту		
1.	Історія грецької філософії від древніх часів до занепаду	2
	Про справжність Платонових діалогів	1
	Метафізика Арістотеля	1
2.	Введення в філософію	4
3.	Історія римської літ-ри	4
4.	а) Грецькі держави древності	4
	б) Гомер, Одісея	
5.	Метрика греків і римлян	6
6.	а) Історична граматика латинської мови	2
	б)	2
7.	Практичні заняття по грецькій і латинській мовах	по 2
8.	а) Санскритська граматика	7 восени і 9 весною
	б) Порівняльне мовознавство	
	в) Введення в порівняльне мовознавство	
9.	а) Церковнослов'янська мова по найдревнішим пам'ятникам	6
	б) Історія російської мови	
	в) Введення в історію російської словесності	
	г) Нариси ходової російської літератури	
10.	а) Слов'янський говір	2
	б) Енциклопедія слов'яноведіння	2
	в) Відродження західнослов'янської літ-ри	2
	г) Історія польського народу	2
11.	Історія середніх віків з половини XI ст.	6
12.	а) Історія зх. Європи в XVI–XVIII ст.	2
	б) Кріпосницька власність у Франції в XVIII ст. і продаж національного майна	2
	в) Історія ... на землі Англії та Франції у середні віки та в новий час	2
13.	Історія Риму	6
14.	а) Історія Сходу	7
	б) Історія Кавказу	
	в) Вірменська мова	
	г) Історія арабів	
д) Астрологія		
15.	Історія Північноамериканських Об'єднаних Штатів	2

16.	а) Історія Московського царства б) Часи Петра Великого в) Історія Росії з XVIIIст. до пол. XIXст. г) Іноземні відомості про Росії	6
17.	Історія західної Русі	5
18.	Російська історіографія	2
19.	а) Історія західноєвропейської літератури б) Нарис колективної доісторичної творчості	6
20.	а) Історія християнської церкви б) Історія західноруської церкви в) Історія російського розколу	6
21.	Історія грецького мистецтва та загальний огляд етрусського та римського мистецтв	6
22.	а) Російське мистецтво б) Грецьке мистецтво	2 1
23.	Французька мова	4
24.	Німецька мова	4

Таблиця 2

Огляд програми викладання в Імператорському університеті Св. Володимира на 1895–1896 навчальний рік.
(Юридичний факультет)

№ п/п	Назва дисципліни	Години в неділю
Лекції юридичного факультету		
1.	а) Римське майнове та зобов'язальне право б) Римське сімейне та спадкове право	8 8
2.	а) Історія та інституції римського права б) Римське зобов'язальне право (практика)	7 2
3.	Громадянське судочинство	5 восени і 4 весною
4.	Громадянське право	6
5.	Кримінальне право	7 восени і 6 весною
6.	Кримінальний процес	3 восени і 4 весною
7.	Торгове право	4 восени і 3 весною
8.	а) Історія російського державного права б) Історія російського громадянського права	6
9.	а) Зовнішня історія російського права X–XV ст. б) Зовнішня історія російського права XVI–XVIII ст.	2 2
10.	а) Російське державне право б) Державні установи Імперії порівняльно з західно-європейськими	3 3
11.	а) Російське державне право: про стани б) Загальне вчення про державу	5
12.	а) Міжнародне право (частина 1) б) -//- (частина 2)	3 восени і 5 весною
13.	а) Церковне право (джерела та організація православної церкви) б) Дорадчі години після лекцій (система діючого та церковного права)	4
14.	Поліцейське право	5
15.	Фінансове право	4
16.	Політична економія	6
17.	Енциклопедія права	3
18.	а) Історія філософії права (древня) б) -//- (нового часу)	2 2
19.	Судова медицина	3

Перелік навчальних дисциплін, а також структура навчального плану дають підстави стверджувати, що характер гуманітарної освіти був спрямований на підготовку широкоосвіченого фахівця, який міг би реалізувати себе як викладач і науковець у різних галузях російсько-слов'янської філології.

На історико-філологічному відділенні також, як і на класичному та слов'яно-російському відділеннях, вивчалися богослов'я, вступ до філософії, логіка і психологія, але в циклі філософських дисциплін є певні зміни: на історичному відділенні читалася історія стародавньої філософії і така дисципліна як філософія і методологія

історії. Цикл історичних дисциплін представлений такими предметами: грецькі та римські автори (історики), історія Візантії, історія церкви. Ядром історичної підготовки були предмети, іспити з яких проводилися в комісіях. Це – історія нової філософії, давня історія Сходу, Греції, Риму, історія середніх віків, новітня історія, російська історія (стародавня, новітня, російська історіографія, історія слов'ян).

Практичні заняття проводилися з російської історії та всесвітньої історії. Для вивчення їх на відповідному курсі відводилося 12 годин на тиждень. До переліку рекомендованих предметів відносилися: політекономія, пе-

дагогіка, палеографія, археологія, етнографія, географія, історія загальної літератури, нові мови тощо. Обов'язкова кількість годин по рекомендованих предметах становила 4 години на тиждень.

Порівняльна характеристика навчальних планів історико-філологічних факультетів Київського університету Св. Володимира та Харківського Імператорського університету свідчить про певні відмінності у гуманітарній освіті з дисциплін історико-філологічного циклу. Перш за все у Київському університеті Св. Володимира більш широко представлені богословські дисципліни. До цього циклу входили: основні питання релігійно-християнської гносеології, основні питання філософії та історії релігії, основи істини. У навчальному плані Харківського Імператорського університету є лише такі курси як богослов'я та історія церкви. Відрізняється й підхід у Київському університеті до організації читання та вивчення окремих навчальних дисциплін. Так, грецькі та латинські автори вивчалися за вибором як студентів, так і професорів. Цього немає в переліку обов'язкових курсів Харківського Імператорського університету.

Навіть структура навчальних планів історико-філологічних факультетів цих університетів різна. Так, у Київському університеті Св. Володимира навчальний план складається з таких циклів дисциплін: обов'язкові предмети на I–II курсах і на III–IV курсах, а потім уже йде перелік дисциплін слов'яно-російського та історичного відділів.

На відміну від історичного відділу Харківського університету у Київському введено вивчення історичних персоналій: Полібій з нарисом грецької історіографії, Тацит, а також російської історичної географії, історії середньовічної і нової філософії та ін. Загалом, можна зазначити, що у Київському університеті на історичному відділенні серед обов'язкових більше читалося історичних дисциплін, а в Харківському – акцент робився на філософсько-літературно-мистецько-мовні курси. Що стосується українознавчих курсів, то вони у навчальних планах відсутні [12, а.1].

Огляд наведених вище програм викладання та розкладу занять на юридичному факультеті університету Св. Володимира на 1895–1896 навчальний рік дає можливість стверджувати, що програма була досить насиченою і спеціалізованою. Більшість занять були чисто юридичного профілю, тобто фахові. Була внесена до розкладу занять дисципліна, яка викликала серед юристів суперечки – судова медицина. Підкреслюючи її важливість, Ради Харківського, Київського й Новоросійського університетів неодноразово виносили це питання на порядок денний своїх засідань [13, с.111-135].

Наполегливо добивався введення судової медицини для студентів О.Ф. Кістяківський, про що він вказував у поданні до юридичного факультету Київського університету. Скоординовані зусилля вчених сприяли розв'язанню проблеми, і в результаті обговорень виносилися рішення про введення цього предмету до навчальних планів. Так, Рада Харківського університету ухвалила пропозицію факультету щодо викладання судової медицини доцентом медичного факультету. Офіційно затвердженою судова медицина була також і в розкладі лекцій на юридичному факультеті Київського університету на 1883 р. Її викладання доручалося професору медицини

Ф. Ергардту [14, а.1]. Лише в Новоросійському університеті у період 1863–1884 рр. судова медицина не викладалася через брак викладача для цієї кафедри [15, с.533-534].

М.С. Грушевський стверджував: «...щодо української мови, то вона в університетській практиці Росії є лише другорядною, випадковою частиною мовознавчих курсів...в університетах Росії викладається історія, історія літератури, мови: сербська, болгарська, чеська, і не викладають ні мови, ні літератури, ні права українського народу, найбільшого у слов'янській сім'ї після народу російського, і найбільш пов'язаного з ним історичними умовами і сучасними стосунками. Таке становище є аномальним. Питання про створення українських кафедр знаходилося без будь-якого руху і в той же час предмети, які не є пріоритетними, чужими, екзотичними не залишалися без господаря, без відповідної кафедри» [16, с.20]. На думку науковця, необхідно ввести такі кафедри та курси в університетах України: українську мову, українську літературу, український фольклор, історію українського народу і української території з давніх часів; історію українського мистецтва, археологію і антропологію українського населення [16, с.24]. Тільки за умови врахування національної специфіки освіта могла бути повноцінною.

Висновки. Отже, аналіз матеріалів та документів щодо навчальних планів та програм вишів свідчить, що у питаннях їх складання гуманітарні навчальні заклади були повністю зорієнтовані на державні стандарти. Зміст планів та програм був досить ґрунтовним і майже одинаковим в усіх світських навчальних закладах. Різниця він лише дисциплінами по спеціалізації, кількістю лекційних і семінарських занять. Приватні виші орієнтувалися на зміст державних. Духовна академія відрізнялася найбільше від вищезгаданих закладів освіти. Це пояснювалось її специфікою, але гуманітарна складова тут була найповнішою. Найбільшим негативом було те, що у навчальних планах гуманітарних вишів був відсутній національний компонент. У період другої половини XIX – початку XX ст. у вітчизняній вищій гуманітарній освіті спостерігаються зміни систем навчання; обмеження доступу до вищої освіти; централізація системи освіти; частковий занепад університетської освіти; втрата університетської автономії; педагогізація університетської освіти. Наскрізною тенденцією стає зміна змісту освіти та форм навчання відповідно до вимог часу і потреб суспільства.

Література

1. Кремень В.Т. Вища освіта як гуманітарна складова безпеки. *Освіта і суспільство*. № 3, 2019. С.8.
2. Терентьєва Н.О. *Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половини XX – початок XXI століття): автореф. дис.на здобуття наук, ступ. докт. пед. наук; спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н.О. Терентьєва; Східноукр. нац. ун-т імені В.Далі. – Київ, 2016. – 40 с.*
3. *Общий устав Императорских Российских университетов. 1884. // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. – III.9. – Спб.: Тип-я «Общественная польза», 1893. – С.985-1026.*
4. *Блонский П.П. Мои воспоминания / Блонский П.П. – М.: Педагогика, 1971. – 176 с.*
5. *Общий устав императорских российских университетов // ЖМНП. – 1884. – № 10. – С.44.*

6. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского университета Св.Владимира. / М.Ф. Владимирский-Буданов. – Т. I: Университет Св.Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К. – 1884. – 445 с.

7. Первов П. З спогадів про Ніжненський Історично-Філологічний Інститут / Павло Первов // Записки Історично-філологічного відділу. – 1929. – Кн. XXI–XXII. – 349 с.

8. Шип Н.А. Навчально-виховна система Київської духовної академії (1819–1919 рр.) / Шип Н.А. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.. – 2008. – С.195-211.

9. Тарасова В.А. Профессор Н.Н. Трубецковский и реформа высшей духовной школы в России в конце XIX – начале XX в. / В.А. Тарасова // Вестник Московского университета. – Серия 8. – История. – 2001. – № 14. – С.27

10. Устав православных духовных академий // Приложение к «Извлечению из журналов Совета Киевской Духовной Академии за 1909/10 уч. г.». – С.21-22.

11. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: 2-я пол. XIX в. – М.: Педагогика, 1991. – 448 с.

12. Державний архів м. Києва. – Ф.16. Київський університет Святого Володимира. – Оп. 465. – Спр. 1363 Расписание лекций и экзаменов студентов факультета в 1883 г. – Арк.1.

13. Университеты // ЖМНП. – 1867. – № 4. – С.111-135.

14. Державний архів м. Києва. – Ф.16. Київський університет Святого Володимира. – Оп. 465. – Спр.295. Перенесення у жовтні 1899 р. Радою університету св. Володимира розгляду питання про створення студентського гуртка «Любителей природознавства» до узгодження з Міністерством народної освіти. – Арк.8.

15. Маркевич А.И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета / Историческая записка экстраординарного профессора А.И. Маркевича. – Одесса. – 1890. – 734 с.

16. Грушевский М. Вопрос об украинскѣх кафедрах и нуждах украинской науки. / М. Грушевский. – СПб.: Тип-я «Общественная польза», 1907. – 48 с.

References

1. Кремен' В.Н. Vyshcha osvita yak humanitarna skladova bezpeky. Osvita i suspil'stvo. № 3, 2019. S. 8.

2. Terent'yeva N.O. Tendentsiyi rozvytku universytet s'koyi osvity v Ukraini (druga polovyn KHKH – pochatoK KHKHI stolittya): avtoref. dys. na zdobuttya nauk, stup. dokt. ped. nauk; spets. 13.00.01 «Zahal'na pedahohika ta istoriya pedahohiky» / N.O. Terent'yeva; Skhidnoukr. nats. un-t imeni V. Dab'ya. – Kyiv, 2016. – 40 s.

3. Obshchyy ustav Ymperatorskyykh Rossyyskyykh unyversytetov. 1884. // Sbornyk postanovlenyy po Mynysterstvu Narodnoho Prosveshchennyu. – T.9. – Spb.: Typ-ya «Obshchestvennaya pol'za», 1893. – S.985-1026.

4. Blonskyy P.P. Moy vospomynannya / Blonskyy P.P. – M.: Pedahohyka, 1971. – 176 s.

5. Obshchyy ustav ymperatorskyykh rossyyskyykh unyversytetov // ZHМNП. – 1884. – № 10. – С. 44.

6. Vladymyrskyy-Budanov M.F. Ystoriyya Ymperatorskoho unyversyteta Sv. Vladymyra. / M.F. Vladymyrskyy-Budanov. – T. I: Unyversytet Sv. Vladymyra v tsarstvovanye Ymperatora Nykolaya Pavlovycha. – K. – 1884. – 445 s.

7. Pervov P. Z spohadiv pro Nizhens'kyy Istorychno-Filolohichnyy Instytut / Pavlo Pervov // Zapysky Istorychno-filolohichnoho viddilu. – 1929. – Кн. КHKHI–KHKHII. – 349 s.

8. Shyp N.A. Navchal'no-vykhovna systema Kyiv's'koyi dukhovnoyi akademiyi (1819–1919 rr.) / Shyp N.A. // Problemy istoriyi Ukrainy KHKHI – pochatku KHKH st.. – 2008. – С. 195-211.

9. Tarasova V.A. Professor N.N. Hlubokovskyy y reforma vysshey dukhovnoy shkoly v Rossyy v kontse KHKH – nachale KHKH v. / V.A. Tarasova // Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. – Seriya 8. – Ystoriyya. – 2001. – № 14. – С.27

10. Ustav pravoslavnykh dukhovnykh akademyi // Prylozhenye k «Yzvlachenyyu yz zhurnalov Soveta Kyevskoy Dukhovnoy Akademyi za 1909/10 uch. h.». – С. 21-22.

11. Ocherky ystoriy shkoly y pedahohicheskoy mysly narodov SSSR: 2-ya pol. KHKH v. – М.: Pedahohyka, 1991. – 448 s.

12. Derzhavnyy arkhiv m. Kyeva. – Ф.16. Kyiv's'kyy universytet Svyatoho Volodymyra. – Оп. 465. – Спр. 1363 Raspysanye lektsyy y ekzamenov studentov fakul'teta v 1883 h. – Арк.1.

13. Unyversytety // ZHМNП. – 1867. – № 4. – С. 111-135.

14. Derzhavnyy arkhiv m. Kyeva. – Ф.16. Kyiv's'kyy universytet Svyatoho Volodymyra. – Оп. 465. – Спр.295. Perenesennya u zhovtni 1899 r. Radyu universytetu sv. Volodymyra roz'hlyadu pytannya pro stvorennya student's'koho hurtka «Lyubyteliv pryrodoznavstva» do uz'godzhennya z Ministerstvom narodnoyi osvity. – Арк.8.

15. Markevych A.Y. Dvadsatyp'yatyletye ymperatorskoho Novorossyyskoho unyversyteta / Ystorycheskaya zapyska ekstrordynarnoho professora A.Y. Markevycha. – Odessa. – 1890. – 734 s.

16. Hrushevskyy M. Vopros ob ukraynskyykh kafedrah y muzhdakh ukraynskoy nauky. / M. Hrushev's'kyy. – SPb.: Typ-ya «Obshchestvennaya pol'za», 1907. – 48 s.

Levytska N.M.,

Doctor of historical sciences, Professor of the department of Humanitarian Disciplines of National University of Food Technology, nadejda_ist@ukr.net

Kotsuibanska O.O.,

PhD in history, Associate professor of the department of Humanitarian Disciplines of National University of Food Technology, tandermind@ukr.net

Ukraine, Kyiv

CURRICULA AND PROGRAMS OF HUMANITARIAN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

Based on primary sources, the article analyzes the curricula and programs of humanitarian institutions of higher education in Ukraine in the second half of the nineteenth – early twentieth centuries. It is proved that humanities education developed on the basis of various theories and models of training. Samples and comparative characteristics of teaching curricula at the Faculty of History, Philology and Law of the University of St. Vladimir for the 1895–1896 academic year and other universities are presented. The peculiarities of the formation of curricula and programs in accordance with the introduction and operation of the Statutes of universities, which regulate their activities, are highlighted.

Key words: higher education, universities, curricula, study programs, educational process, development of higher education.

УДК 929:355.083](477.65) «1859/1914»

Печерица Т.В.,

к.и.н., доцент кафедры языковых и гуманитарных дисциплин
Донецкого национального медицинского университета, Pecheritca18@gmail.com

Украина, г. Кропивницкий

ГОЛГОФА ГЕНЕРАЛА А. САМСОНОВА

В статье анализируется жизненный, военный и общественный путь А. Самсонова (1859–1914). Особенное внимание в статье акцентировано на военной служебной деятельности А. Самсонова, в частности, на военном событии которое вошло в историю как «самсоновская катастрофа». Автор констатирует, что генерал А. Самсонов был настоящим военным, с благородным сердцем и высоким чувством долга.

Ключевые слова: генерал А. Самсонов, «самсоновская катастрофа», военная деятельность.

«Над трупом погибшего солдата принято молчать – таково требование воинской этики, и никто не может утверждать, что генерал Самсонов этой чести не заслужил».

(В. Пикуль)

Постановка проблемы. Первая мировая война была тяжелым испытанием для человечества. Она была наполнена бесчисленными военными событиями, трагедиями и невосполнимыми потерями, прежде всего, человеческими... Но именно начало Первой мировой войны оказалось для Российской империи, одновременно и сокрушительным поражением и благороднейшим поступком, который спас Париж... Событию которое вошло в историю как «самсоновская катастрофа» или битва при Танненберге, посвящено достаточно большое количество исторических публикациях исследований, которые нашли свое отображение в целом ряде научных статей, монографиях, при этом внимание следует акцентировать на именах таких исследователей как И. Вацетис, В. Петраков, В. Босько, К. Шляховой, А. Чуднов, О. Степановой, и даже нашло свое отображение в исторической литературе, в частности, в произведениях В. Пикуля и А. Солженицина. Несмотря на достаточно большой объем сделанных исследований, на наш взгляд, личности самого генерала А. Самсонова в большинстве этих исследований, как правило, отводится второстепенная роль, а главный акцент делается на событиях Первой мировой войны в целом. Да и сама «самсоновская катастрофа» рассматривается исключительно через призму общих военно-политических событий того периода, а не через призму персонификации этого исторического события. По нашему убеждению, только путем персонификации исторических событий возможно наиболее глубокое и объективное понимание сути того или иного события, имевшего место в прошлом.

Цель данного исследования. Целью данного исследования есть попытка проанализировать события «самсоновской катастрофы» через призму жизненного пути А. Самсонова как военного и государственного деятеля, а главное, как человека, с благородным и мужественным сердцем. Данное исследование, это попытка понять всю полноту картины печали, трагического отчаяния, неизбежности поражения и необходимости выполнения военного приказа о наступлении через которую прошел генерал А. Самсонов, не выходя при этом за рамки научного формата.

Изложение основного материала. А. Самсонов родился 2 (14) февраля 1859 г. в с. Андреевка Якимовской волости Елисаветградского уезда Херсонской губернии. Отец А. Самсонова, потомственный дворянин – Василий Васильевич, и его мать – Надежда Егоровна были землевладельцами. Отставной поручик В. Самсонов владел землями в с. Андреевка Якимовской волости Елисаветградского уезда Херсонской губернии, а мать А. Самсонова, которая как предполагают историки была графского происхождения, владела землями в с. Надеждино Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии и в с. Егоровка Якимовской волости Елисаветградского уезда Херсонской губернии (сейчас с. Нововознесенка Маловисковского района Кировоградской области). Большую часть времени семья Самсоновых жила в имении Надежды Егоровны, которое находилось недалеко от с.Егоровка и считалось хутором. Судя по названию Егоровка, это село скорее всего досталось Надежде Егоровне от ее отца. Известно, что В. Самсонов исполнял обязанности гласного Елисаветградского уезда и участкового мирового судьи. О семейной жизни родителей А. Самсонова почти ничего не известно. О детских годах жизни А. Самсонова известно очень мало. Понятно лишь одно, это то, что родился и вырос А. Самсонов в украинском степном крае с прекраснейшими пейзажами и со славными казацкими традициями. На основании исследования семейного склепа семьи Самсоновых, вернее тех останков что от него остались, можно сделать предположение, что у А. Самсонова, была старшая сестра, родившаяся 20 октября 1855 г. – Надежда Васильевна Самсонова, в замужестве Шмит. К сожалению, она умерла 16 сентября 1885 г., по неизвестным нам причинам, в 30-летнем возрасте [5]. Исходя из того, что оба родителя Александра были помещичьих родов, хотя и не очень богатых, ему было обеспечено достаточно высокого уровня домашнее воспитание в духе дворянского благородства, любви и служения Отчизне. Можно предположить, что в домашнем образовании А. Самсонова более важную роль сыграла его мать. А вот официальное общее образование, думается не без настойчивого вмешательства отца, А. Самсонов получил во Владимирской венной гимназии в г. Киеве, которую окончил 19 августа 1875 г. юнкером унтер-офицерского звания. Так как В. Самсонов мечтал о военной карьере для своего сына, то уже с 1 сентября 1875 г. Александр начал изучать военное дело в Николаевском кавалерий-

ском училище, которое окончил по 1-му разряду. После окончания училища 10 июня 1877 г. был произведен в корнеты в 12-й гусарский Ахтырский полк. Поскольку в то время шла очередная русско-турецкая война 1877–1878 гг. юный корнет А. Самсонов принял боевое крещение в ходе этих военных действий. В сражениях А. Самсонов показал себя настоящим бойцом, за что был награжден орденом св. Анны 4-й ст. с надписью «За храбрость» [1, с.3]. 13 марта 1880 г. А. Самсонов был произведен в поручики, а 18 июля 1880 г. за отлично-усердную службу и труды был награжден орденом св. Станислава 3-й ст. На дальнейшее становление А. Самсонова как военного важное влияние оказал Н. Тевяшев, в то время командир гусарского Ахтырского полка. Н. Тевяшев был примером, доброго отца командира, гуманного и отзывчивого, не только для А. Самсонова. Следует отметить, что Н. Тевяшев оставил на всю жизнь следы на нравственном и служебном облике его бывшего подчиненного А. Самсонове. Не менее важную роль в военной жизни А. Самсонова, из его же слов, сыграла, и встреча с генералом М. Драгомировым, которая фактически определила всю его дальнейшую карьеру. Именно М. Драгомиров оценив все данные юного корнета посоветовал ему идти в военную академию [2, с.114]. А. Самсонов послушал совет М. Драгомирова и успешно сдал экзамены 8 октября 1881 г. был зачислен в Николаевскую академию генерального штаба. Окончил академию А. Самсонов далеко не из первых, предположительно, именно это не совсем удачное окончание академии 25 марта 1884 г. привело А. Самсонова к службе по генеральному штабу на далекую окраину – на Кавказ, при этом ему как выпускнику академия выдала 300 руб. на приобретение лошади со всеми принадлежностями. С этого момента началась военная служба А. Самсонова в разных должностях на Кавказе, в Царстве Польском. Характеризуя А. Самсонова как личность следует отметить что он имел веселый характер, был остроумным и достаточно эрудированным молодым человеком, он много читал, многим интересовался, имел много товарищей и часто был участником шумных пикников. В целом, можно предположить, что А. Самсонов был достаточно активный, инициативный, талантливый военный, который имел свое мнение и поэтому не совсем вписывался в те требования которые были в приоритете в военном деле царской России. «Думаю, что, как всегда, исключительные, блестящие дарования А. Самсонова вызывали зависть, и его просто затирали» – так в своих воспоминаниях писал В. Мустафин [2, с.115]. 15 ноября 1885 г. А. Самсонов был произведен в капитаны. 30 августа 1889 г. был награжден орденом св. Станислава 2-й ст. и назначен в Варшавский военный округ. Здесь А. Самсонову довелось быть в подчинении у фельдмаршала И. Гурко, с которым у него сложились дружеские отношения. В целом, именно служба в Варшаве при И. Гурко стала для А. Самсонова основательной и профессиональной подготовкой для дальнейшей военно-административной деятельности. Именно здесь А. Самсонов получил бесценный опыт управления большими массами войск, изучил на практике тактику и стратегию ведения боя в условиях предположительного массового наступления

противника на Варшавский военный округ. 1 апреля 1890 г. А. Самсонов был произведен в подполковники, 10 апреля 1894 г. – в полковники.

Летом 1896 г. А. Самсонов был назначен начальником Елисаветградского кавалерийского юнкерского училища, на этой должности он находился до 1904 г. Как начальник училища А. Самсонов проявил себя грамотным и умелым реформатором. Целью его реформаторства было усовершенствование учебного процесса, путем увеличения объема учебного курса, и строевой подготовки. Он хотел, чтобы выпускники училища соответствовали всем тем требованиям которые предъявляла жизнь. Его старания были не напрасны, в 1902 г. училищу был повышен уровень аккредитации, и оно стало вторым по значению (после столичного Николаевского) кавалерийским училищем Российской империи. При этом А. Самсонов не ограничивал свою деятельность лишь училищем, он занимал активные позиции в общественной жизни города – был гласным Елисаветградского уездного земства, членом Елисаветградского городского комитета общества Красного Креста. А в 1897 г. принял активное участие в проведении в Елисаветградском уезде первой в стране всеобщей переписи населения. Несмотря на всю строгость и требовательность А. Самсонова как начальника училища к юнкерам в вопросах нарушения военной и христианской этики, его воспитанники запомнили А. Самсонова как доброго и справедливого начальника. В последствии А. Самсонов всячески помогал своим юнкерам в их жизненном пути: кому деньгами, кому протекцией, кому советом. Пребывая на должности начальника училища А. Самсонов был награжден 30 февраля 1898 г. сербским орденом «Такова» 3-й степени, 15 апреля 1900 г. орденом кн. Владимира 3-й степени, а 14 апреля 1902 г. был произведен в генерал-майоры. Следует отметить, что именно в этот елисаветградский период военной деятельности в жизни А. Самсонова произошло одно из самых главных и важных событий, которое превратило его в домоседа и примерного семьянина – в возрасте 39 лет он женился на дочери статского советника Екатерине Александровне Писаревой (историки предполагают, что она была дальней родственницей А. Самсонова). По свидетельству В. Мустафина жена А. Самсонова была девушкой редкой красоты и не смотря на большую разницу в возрасте 20 лет, Екатерина очень любила своего мужа и на всю жизнь стала для него добрым ангелом-хранителем [2, с.116]. В этом браке у Александра и Екатерины Самсоновых 24 июля 1899 г. родился сын Владимир, а 4 августа 1902 г. дочь Вера. В браке с Екатериной А. Самсонов был очень счастлив. П. Красков в своих воспоминаниях, характеризуя семью Самсоновых писал: «Генерал А. Самсонов и его жена были людьми неотразимо обаятельными, ласковыми, доброжелательными, умными и просвещенными. С ними легко было общаться и приятно работать» [2, с.150].

В 1904 г. началась русско-японская война, именно участие, и достаточно успешное по своим результатам, в военных баталиях этой войны не только сформировало высокую оценку об А. Самсонове как о военном командире высокого уровня подготовки, храбрости и смекалки, но и открыло перед ним блестящие перспективы

в служебной карьере. 15 марта 1904 г. генерал-майор А. Самсонов возглавил командование Уссурийской конной бригадой. После же первого своего боя 17 мая под Юдзятунем А. Самсонов приобрел репутацию идеального кавалерийского начальника. В ходе русско-японской войны А. Самсонов участвовал в боях при Вафангоу, Сеньчена, Гайчжшу, Еашичащ, а также принял активное участие в Ляоянской битве. Однако тяжелая болезнь, предположительно сердечно-сосудистой системы вынудила А. Самсонова покинуть поля сражения. За заслуги в боях А. Самсонов был награжден золотым оружием, орденами св. Георгия 4-й ст., св. Анны 1-й ст. с мечами, св. Станислава 1-й ст. с мечами и получил звание генерал-лейтенанта.

С 3 апреля 1907 г. по 17 марта 1909 г. А. Самсонов исполнял обязанности наказного атамана Донского казачьего войска. Не вдаваясь в детали всех аспектов его деятельности на этом посту, нужно отметить, что даже одно событие – создание Донского политехникума по инициативе А. Самсонова, уже одно это навсегда вписало его имя в историю этого края.

Весной 1909 г. А. Самсонов получил высшее назначение – туркестанским генерал-губернатором. Для самого А. Самсонова это стало большой неожиданностью. Новая должность для А. Самсонова стала испытанием, поскольку он абсолютно не владел знаниями об этом крае, не знал особенностей быта и вероисповеданий его иноплеменного населения. Не смотря на все эти сложности А. Самсонов, сумел если не кардинально реформировать, то внести позитивные изменения в разные сферы жизни этого края. В частности, он поспособствовал повышению уровня школьного дела, которое находилось в крайне печальном положении, поднимал и пытался решить проблему орошения земель, способствовал установлению мирных отношений между русскими и местным населением, содействовал развитию хлопководства. В 1910 г. А. Самсонов был произведен в генералы от кавалерии. Конечно же были и неприятности, особо тяжело пережил А. Самсонов бунт саперных частей в марте 1914 г. В. Мустафин в своих воспоминаниях написал, что в этот период А. Самсонов сильно изменился, поседел. Лето 1914 г. А. Самсонов провел на Кавказе с семьей. Находясь в г. Пятигорске с женой и детьми А. Самсонов не просто отдыхал, а лечился после перенесенного сердечного приступа, ему нужна была реабилитация [2, с.142]. В этот период А. Самсонов хотел оставить место генерал-губернатора Туркменистана и очень надеялся получить назначение в Варшаву генерал-губернатором, он верил в то, что будет там полезен поскольку очень хорошо знал положение дел в военных частях, да и сам край с его населением. Но совершенно неожиданно 17 июля 1914 г. получил назначение командующего 2-й армией, которая формировалась в Варшавском военном округе. 18 июля А. Самсонов прибыл в Петербург, а уже 19 июля в Варшавский военный округ, где сразу же начал формирование армии. Должно было быть 11 пехотных и 3 кавалерийских дивизий, 347 тыс. человек и 720 орудий. А уже 31 июля А. Самсонов получил директиву начать скоропалительное наступление. Следует подчеркнуть, что в реальности на 31 июля во 2-ю армию А. Самсонова успело прибыть только

100 тыс. солдат. Сохранились свидетельства одного из очевидцев, который так описывает состояние А. Самсонова, когда он получил от командующего фронтом генерала Я. Жилинского директиву о скоропалительном наступлении: «Медленно опустился на стул и с минуту сидел, закрыв лицо руками. Дальше, преодолев мрачные предчувствия и тяжелое сознание возможной гибели, он поднялся, перекрестился и пошел на свою Голгофу» [5].

Изучая «самсоновскую катастрофу» историки «бьют копыя» над двумя вопросами – почему она произошла и самое главное кто виноват. Часть историков главную причину этой трагедии видят в предательстве А. Самсонова со стороны генерала П. Ренненкампа, другая часть исследователей винит во всем самого А. Самсонова, который как считает, например, Н. Головин, действовал не правильно с точки зрения военной стратегии и тактики, и главную ошибку видит в том, что А. Самсонов покинул штаб армии, и пошел лично командовать наступлением. Но, почему-то, никто не попытался объективно оценить вообще военную готовность армии царской России, и готовность 2-й армии, в частности, выполнить ту задачу которая перед ней была поставлена командующим фронтом и лично царем Николаем II. Я думаю, что большинство историков согласится со мной в том, что 2-я армия, по состоянию на 31 июля, не была сформирован и укомплектована всем необходимым, а прибывшие солдаты, преодолевшие большие расстояния были уставшими и ни физически, ни психологически не были готовы идти в наступление. Неужели мы можем предположить, что профессионал военного дела, с опытом ведения реальных военных действий, к тому же имевший неоднократный опыт службы в Варшавском военном округе А. Самсонов этого не понимал?! Да конечно же он все понимал, и это была самая большая трагедия его военной службы и всей его жизни, которая привела его к очень сильным душевным страданиям. С одной стороны, он генерал, приказ командующего фронтом для него закон, а с другой стороны, он просто человек с благородным сердцем и это сердце понимало, что оно ведет 100 тыс. солдат на верную смерть во имя спасения французского народа... И самое главное, что это должен был сделать он генерал А. Самсонов для которого была характерна «...болезненная, никогда не успокаивающая забота о солдате», который «...берег, как драгоценнейшее достояние, жизнь каждого подданного ему» [2, с.15]. Конечно легче всего сделать виноватым одного человека, но разве может один военный офицер даже будучи высокопрофессиональным военным генералом, с достаточным опытом ведения боевых действий самостоятельно совершить невозможное, если к боевым действиям в Первой мировой войне царская армия России была вообще не готова ни в кадровом, ни в техническом отношении!? Что представляла собой армия царской России в 1914 г. как раз и показала эта первая попытка России проведения наступательной операции, вошедшая в историю как Восточно-Прусская военная операция, которую должны были осуществить две армии 1-я армия под командованием П. Ренненкампа и 2-я под командованием А. Самсонова. Как и для большинства историков, для нас остается загадкой, почему именно генерал П. Ренненкампф с

которым у А. Самсонова, скажем мягко, сложились неприязненные отношения еще с русско-японской войны, и эта информация не была ни для кого секретом, был поставлен ему в пару в этой операции? В целом, именно военные батальоны этого сражения ярко продемонстрировали что в царской армии большинство военных начальников были неподготовленными и некомпетентными в вопросах оперативного руководства крупными военными соединениями, к сожалению, даже командующий Северо-Западным фронтом генерал Я. Жилинский не ориентировался в стратегической обстановке, в противном случае он бы не отдавал бездумно приказ за приказом ускорить продвижение 2-й армии А. Самсонова. А ведь именно это форсирование продвижения 2-й армии А. Самсонова вслепую, которое последний несколько раз просил Я. Жилинского придержать, спровоцировало отставание тылового обеспечения, в результате чего солдаты оказались без хлеба, а лошади без овса, и в конечном итоге и привело к окружению ее немецкими войсками. Кроме кадрового голода, армия царской России отставала и в техническом плане, в частности, фронтовая радиосвязь находилась в плачевном состоянии не только потому что не была оснащена современными техническими средствами, но и потому, что даже той техникой которая была в наличии, солдаты не только не имели навыков пользования, но и не знали даже элементарных правил как эту связь организовывать во время реальных боевых действий. Более того русская радиостанция не раз передавала приказы в нешифрованном формате, чем очень умело пользовалось немецкое командование перехватывая их. Русская армейская разведка также находилась на очень низком уровне, потому что русской авиации почти не было. В то же время германские самолеты-разведчики были очень активны и постоянно собирали сведения о передвижении русских войск. Ну и последнее, на вооружении русских войск, в отличие от германских, наблюдалось почти полное отсутствие тяжелой артиллерии. Считаем, что именно это техническое превосходство помогло командованию германскими войсками отдавать более эффективные и успешные военные приказы. Ошибки, которых припустился А. Самсонов, были сделаны не по его воле, ведь он принимал решения на основании данных разведки и докладов собственных помощников, которые докладывали ему о ситуации на полях сражения. Именно из-за получения дезинформации А. Самсонов отдавал ошибочные приказы. В личном прибытии А. Самсонова на передовую многие исследователи видят главную причину «самсоновской катастрофы». На наш взгляд, в тот момент уже вряд ли что-то можно было изменить, и этот отъезд А. Самсонова из штаба, уже уж точно не был решающим в той катастрофе в которой оказались русские войска. Считаем, что этот поступок А. Самсонова, был отчаянным шагом, но у него еще была надежда на возможность изменить что-либо своим непосредственным присутствием. Но к его глубокому сожалению, прибыв на передовую он убедился, что наступление противника не остановить. При этом А. Самсонов имел возможность вернуться назад, но не сделал этого. Бросить сражавшихся солдат ему не позволило его благородное сердце имевшее высокое чувство воинского долга и офицерская

честь. Единственным козырем который, на наш взгляд, на тот момент еще мог изменить ход этих трагических событий, была 1-я армия генерала П. Ренненкампа, но тот, по неизвестным нам причинам, все медлил, и в конечном итоге так и не пришел на помощь 2-й армии А. Самсонова. И в этом бездействие генерала П. Ренненкампа несомненно есть достаточно большая доля вины в том, что случилась «самсоновская катастрофа». По мнению многих историков, со стороны П. Ренненкампа это была измена. Вопреки поражению, действия 2-й армии А. Самсонова оказали существенное влияние на общий ход войны и в конечном итоге дали возможность союзникам в сентябре 1914 г. выиграть Марнскую битву и спасти Париж. Это было тактическое поражение Русской армии, но тактически было победой России.

Еще один вопрос который не дает покоя многим исследователям, а что же произошло с самим А. Самсоновым после поражения: он был убит в бою или он совершил самоубийство? На наш взгляд, ответ на этот вопрос не имеет принципиального значения. Главное состоит в том, что исходя из исследованных нами материалов, мы можем точно сказать только одно, это то, что такие генералы как А. Самсонов своих солдат не покидают, они остаются там, где их армия... Из воспитаний одного бойца тех событий: «Генерал Самсонов себя совершенно не берег, и на все указания чинов его штаба об опасности пребывания в сфере неприятельского огня, чуть ли не под градом пуль и шрапнелей, генерал всегда отвечал: «Я там, где находятся мои солдаты» [2, с.19]. Считаем, что можно только восхищаться таким чувством долга и благородством сердца которые были у генерала А. Самсонова. Больше года обстоятельства и место смерти А. Самсонова были неизвестны. Первую попытку поиска могилы А. Самсонова сделал А. Гучков по просьбе его жены, но увя безуспешно. Жена А. Самсонова во время Первой мировой войны была сестрой милосердия и работала в госпитале Елисаветградской общины Красного Креста. Пребывая в тяжелых раздумьях о муже, Екатерина Андреевна добилась в августе 1915 г. разрешения на командировку в Германию для осмотра лагерей военнопленных в качестве представителя Международного общества Красного Креста. В лесных окрестностях городка Гросс-Пивниц (Восточная Пруссия) благодаря местному мельнику, который участвовал в погребении русского офицера она нашла могилу своего мужа. Решающим в определении что это могила именно А. Самсонова был золотой медальон который мельник снял с трупа и передал Екатерине Андреевне. На золотом медальоне была надпись «Помни о нас», а внутри него находился групповой портрет Екатерины Андреевны с детьми – Владимиром и Верой. 3 ноября 1915 г. гроб с телом А. Самсонова в сопровождении жены был отправлен из Берлина в Стокгольм, оттуда – в Петроград. 21 ноября траурный поезд со специальным вагоном прибыл в Елисаветград, где генерал А. Самсонов был упокоенный со всеми полагающимися для военного офицера почестями. Само погребение состоялось в семейном склепе Самсоновых, который находился возле церкви святых Иоакима и Анны в с. Якимовка. К сожалению, во времена большевистского разгула в 20-гг. XX ст. усыпальница Самсоновых была

разграблена, гробы А. Самсонова и его родных разбиты, а сам склеп был полностью разрушен [2, с.188-190].

Таким образом, генерал от кавалерии А. Самсонов был профессиональным военным, который честно и достойно прошел все ступени военного становления от корнета до генерала. Исполняя свои обязанности на разных постах, как военного, так и административного характера, А. Самсонов всегда стремился к усовершенствованию, облагораживанию и созиданию всего того чем ему приходилось заниматься. Трагический финал его военной карьеры и жизни сделал его бессмертным.

Литература

1. Босько В. Відомий світові – забутий батьківщиною/В. Босько//Народне слово. 1999. – 2 березня. – С.3
2. Генерал Александр -АПД, Самсонов: возвращение. Материалы к биографии/Сост. А.В. Чуднов. – Кировоград: Изд-во 2011. – 190 с.
3. Петраков В. Судьба штандарта Елисаветградского кавалерийского училища/В. Петраков//«Цейчгауз». – 2000. – № 11. – С.30-37

4. Пиккуль В. Зато Париж был спасён/В. Пиккуль Избранные произведения: В XII т. III. XII: Исторические миниатюры. – М.: Голос, 1994. – С.231-241

5. Степанова О. Крест генерал Самсонова/О. Степанов // Интернет издательство «Украина-Центр». – 8 мая 2017. – Режим доступа: piadm@infocom.ky.ua

References

1. Bos'ko V. (1999) Відомий світові – забутий батьківщиною [Known to the world – forgotten at home]. Narodne slovo, 2 bereznia, 3
2. Heneral Aleksandr Samsonov: vozrashcheniye. Materialy k bioirafii/Sostavitel' A. Chudnov [General Aleksandr Samsonov: return/Compiled A. Chudnov] Kirovohrad: Imeks-LTD, 2011.196 s.
3. Petrakov V. (2000) Судьба штандарта Елисаветградского кавалерийского училища [The fate of the standard Elisavetgrad cavalry school]. Tseikhgauz, № 11. 30-37
4. Pikuл V. (1994) Zato Parizh byl spasen [But Paris was save]. Moskva: Holos, T. XII, 231-241
5. Stepanova O. (2017) Крест генерала Самсонова [Crest of the general Samsonova]. Internet izdatel'stvo «Ukraina – Tsenter», 8 Maia – Rezhim dostupu: piadm@infocom.ky.ua

Pecherytsia T.V.,

Candidate of Science (History), professor of Donetsk national medical university, Pecheritca18@gmail.com

Ukraine, Kropyvnytskyi

CALVARY OF GENERAL A. SAMSONOV

The article analyzes the public vital, military and civil path of the general A. Samsonova. Particular attention, in the articles is, focused on the military official activity of A. Samsonova, in particular, on the war event, which went down in history as the «Samsonova catastrophe». The author states that A. Samsonov was a real military man, with a noble hart and a high sense of duty.

Key words: *general, A. Samsonov, «Samsonova catastrophe», military activity.*

УДК 930.4+ 929

Присяжнюк О.М.,

к.і.н., доцент кафедри всевітньої історії та методології науки
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
a_pank@ukr.net

Україна, м. Одеса

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА ІСТОРИЧНИХ ПЕЙЗАЖІВ: ГУГО КОНВЕНЦ

Простежуються передумови формування міжнародної системи охорони пам'яток природи та історичних пейзажів з середини ХІХ ст. Виявлений вплив ідей Гуго Конвенца на формування сталого терміну «пам'ятник природи». Представлений аналіз першої Конференції з міжнародної охорони природи у Берні 1913 року, складу учасників та тематики доповідей. Охарактеризовані основні ініціативи учасників, що втілювалися в формі акту заснування Постійної Міжнародної Комісії з охорони природи, скликанні регулярних конференцій, хартій, а також нереалізованих проектів міжнародних конвенцій у сфері збереження природи. Основною рисою цього періоду стала спроба комплексного вирішення проблем у цій сфері.

Ключові слова: пам'ятник природи, історичний пейзаж, охорона пам'яток, культурна спадщина, національний парк.

Постановка проблеми. Протягом ХХ ст. в багатьох країнах (Англія, Швейцарія, Швеція, Франція, США) починає активно використовуватися та розроблятися поняття історико-культурного середовища пам'ятника, до якої дуже тісно примикають поняття «культурний та історичний пейзаж», «пам'ятник природи». Історичний пейзаж починає визнаватися окремим і самостійно-цінним компонентом культурної спадщини. Сьогодні використовується термін «культурний ландшафт», під яким розуміється результат спільної творчості людини та природи. Однак культурний ландшафт де-юре став розглядатися як об'єкт культурної спадщини тільки з початку 1990-х рр. завдяки включенню цієї дефініції в документи ЮНЕСКО із застосуванням Конвенції про охорону Всесвітньої природної та культурної спадщини (1972).

Ідея збереження природного та культурного ландшафту сягає корінням в суспільно-науковий рух захисту пам'яток природи, який з'явився в багатьох країнах у ХІХ ст. Перший в світі природний парк був створений у 1864 р. в Йосемітській долині в США та згодом став національним парком. У 1872 р. в США був створений перший національний парк Йелоустон й саме з цього часу Сполучені Штати започатковують систему охоронюваних територій [1, с.70]. З початку ХХ ст. з'являються перші національні парки в Європі – в Швеції (Гарпхюттан, Стура-Шефаллет, Сарек, Абіску), Швейцарії (Валь Клуозза). У Бельгії охорона пейзажів була включена в програму Королівської комісії з охорони пам'ятників і ландшафтів у 1911 р. Паралельно виникла низка товариств з метою охорони природи з естетичної точки зору [2, р.56]. У 1895 році у Великобританії було засновано Національний траст з охорони історичних пам'яток, ландшафтів та мальовничих місць. Крім нього збереженням пейзажів займалася добровольча організація «Рада з охорони сільського ландшафту Англії» [3, р.156]. У Франції на вимогу художників Барбізонської школи ділянка лісу Фонтбло у 1861 р. стала першим охоронюваним пейзажем. У 1901 р. було створено Товариство захисту пейзажів Франції, потім перейменоване

на Товариство захисту пейзажів та естетики Франції. Завдяки зусиллям його президента Шарля Бокьє у Франції в 1906 р. був прийнятий Закон про захист місць і пам'ятників природи художнього значення, відомий також під назвою його ініціатора як «закон Бокьє». Згідно з цим законом в кожному департаменті була створена комісія для охорони місць і пам'ятників природи. Крім успіхів в національному законодавстві, з ініціативи Товариства в жовтні 1909 р. відбувся перший міжнародний конгрес, присвячений виключно збереження пам'яток природи.

Особливо яскравим став прусський досвід збереження пам'яток природи, який, не дивлячись на те, що з'явився пізніше, ніж в інших європейських країнах, завдяки своїй ідеї «музейної» охорони пейзажів отримав широке визнання. Втілювачем цієї ідеї був німецький професор Гуго Конвенц (1855–1922), заслугою якого стала організація всеєвропейського руху з охорони пам'яток природи [4, с.49].

Мета роботи – проаналізувати історію становлення системи охорони пам'яток природи та історичних пейзажів наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, вплив ідей Гуго Конвенца на подальший розвиток природоохоронних практик.

Виклад основного матеріалу. Гуго Конвенц з раннього дитинства цікавився природою, що привело його на природничий факультет Бреславського університету, по закінченню якого він був призначений директором природничого музею Гданську. У 1906 році вчений очолив першу в Європі Державну комісію з охорони пам'яток природи, створену в Пруссії. На відміну від американців, які першими в світі стали організовувати величезні за площею національні парки, при чому в основному для рекреаційних потреб своєї нації, Гуго Конвенц підняв питання про створення заповідників на основі невеликих об'єктів природи та наповнив новим змістом важливе поняття «пам'ятник природи».

Вважається, що термін «пам'ятник природи» ввів в природоохоронний ужиток ще у 1819 році географ та мандрівник Олександр фон Гумбольдт. Він описав в Ве-

несуелі одне велетенське дерево, назвавши його «пам'ятником природи». Вдале порівняння цінності такого природного пам'ятника з пам'ятниками мистецтва або історії, цінність яких вже була зрозуміла і визнана, підкріплене авторитетом О. Гумбольдта і Г. Конвенца, стало поштовхом до популяризації охорони окремих об'єктів природи. Завдяки Конвенцу цікаві, унікальні, рідкісні природні об'єкти почали іменувати пам'ятниками. Поняття це сформувалося з появою в суспільстві історичної та національної самосвідомості, що підтверджує і сам термін «пам'ятник», який концентрує пам'ять про види рослин і тварин, визначні ландшафти. Заслуга Гуго Конвенца полягає також ще й в тому, що він не тільки розкрив очі сучасників на наукову, естетичну, педагогічну та патріотичну цінність пам'яток природи, а й запропонував їх брати під охорону держави, продемонструвавши як це слід робити [5]. Свої погляди щодо охорони пам'яток природи вчений виклав у своїй класичній книзі «Загроза пам'ятникам природи та пропозиції щодо їх збереження» (1904), яка незабаром була перекладена і видана практично у всіх провідних європейських країнах [6, 7].

Слід також зазначити, що в своїх поглядах Г. Конвенц ототожнював «охорону природи» з «охороною батьківщини». Тому його можна назвати основоположником не тільки «наукової», а й «патріотичної» охорони пам'ятників природи. Так, наприклад, він вважав, що охорона природи є частиною захисту батьківщини і таким чином стає національним завданням.

Дуже важливим є визначення поняття «пам'ятник природи», надане Г. Конвенцем: «... власне, тільки незаймана місцевість, а також рослини та тварини, що потрапили на свої місця проживання без сприяння людей, повинні розглядатися як пам'ятник природи. Це поняття тут і там повинно потроху розширюватися, оскільки повністю незаймані ландшафти у нас, як і в інших культурних країнах, навряд чи ще існують. Так, наприклад, який-небудь чудовий ландшафт, що має покинуті терикони або населені пункти, не повинен через це викреслюватися зі списків пам'яток природи; точно також гідний уваги ліс, штучно зріджений і відновлений виключно завдяки поросли та самосіву, також зараховується до пам'ятників природи. Навпаки, посаджені дерева як безліч сільських лип, алей та цілі паркові насадження, хоч і можуть бути цікавими самі по собі – вони не вписуються в тісні рамки поняття «пам'ятники природи» [7, с.4]. Так само, згідно з Конвенцем, одні й ті ж природні об'єкти (дюни, гори) або види дикої природи в різних країнах і регіонах можуть вважатися або не вважатися пам'ятниками природи. Все залежить від їх винятковості. Наприклад, в Північній Німеччині борозни від льодовиків – велика рідкість і вони можуть бути пам'ятниками природи, в той час як в скандинавських країнах вони зустрічаються дуже часто і не можуть бути віднесені до пам'ятників.

Конвенц характеризує різні загрози для пам'ятників природи: «До області розгляду даного питання належать не ті випадки, в яких пам'ятників природи загрожують сили самої природи, а та небезпека, яка загрожує їм від людей, частково через нестачу виховання, частково через наслідки господарської діяльності. Часто обидва ці

чинники загрози пам'яткам природи переходять один в одного, також іноді буває, що вони діють спільно. Можна навести окремі приклади з різних місць» [7, с.5].

Напрочуд актуально, майже ніби з сьогодення звучать роздуми Г. Конвенца про нестачу виховання та освіти: «Через байдужість і дурість, через нестачу виховання та відсутність милосердя, через жорстокість вже пошкоджені або знищені деякі пам'ятки природи. Звичайно, викликає радісне схвалення, коли жителі великих міст виїжджають в ліс, щоб там відпочити і розважитися. Але замість того, щоб користуватися правом кожного на суспільну власність з дбайливим ставленням і турботою про неї, нерідко має місце загальна байдужість. Досить часто при від'їзді з лісу не збираються упаковки, обгортки, залишки їжі та напоїв, залишаючись на свавілля вітру та погоди. В цьому випадку, якщо вони не прибираються лісовою службою або іншою стороною, виникають ті негарні картини, як, наприклад, в околицях Берліна, поблизу станції Грюневальд і в інших досить відомих місцях [7, с.6].

Заслугує уваги ще одна невеличка цитата: «Буває, що на визначні місця в горах наносяться імена або інші написи, часто лапідарним шрифтом або помітною фарбою. У Пруссії зараз діє закон від 2 червня 1902 р., який дає можливість забороняти приписом поліції рекламні щити, а також інші написи і зображення, що спотворюють картину ландшафту, поза закритих місцевостей. Але така погана звичка проявляється також і в інших країнах» [7, с.7].

Розгляд охорони пейзажів та природи отримав продовження на Міжнародній конференції 1913 р. у Берні, де були намічені шляхи до подальшої пропаганди цієї ідеї.

Згідно «Звіту про відрядження в Берн на Конференцію з міжнародної охорони природи» академіка І.П. Бородіна на запрошення Швейцарського Союзного Уряду прислати в Берн своїх представників для організації Постійної Міжнародної Комісії з охорони природи погодилися 16 держав, відмовилися від участі лише Румунія та Японія. Різні держави були представлені дуже різноманітно, як з кількісного, так і з якісного боку. Кількісно рішуче переважала Швейцарія (6 осіб, не рахуючи 3 секретарів та Франція (також 6 осіб з яких, до речі 1 не прибув). Германія мала 3 делегатів, Бельгія, Угорщина, Нідерланди та Росія – по 2 (але один з бельгійців був відсутній), інші країни – Австрія, Аргентина, Великобританія, Данія, Іспанія, Італія. Норвегія, Португалія, Сполучені Штати та Швеція – по одному. Великобританія, однак, відрядила ще двох делегатів – від Австралійського Союзу та від Вікторії; перший з них, проте, на Конференцію не прибув, хоча мешкає у Невшателі, але надіслав печальну записку про стан охорони природи в Австралії [8, с.3].

В цілому зібралось 31 членів та 3 секретарі. Дві третини загалу склали адміністратори; Аргентина, Іспанія, Італія, Португалія та Сполучені Штати призначили делегатами своїх дипломатичних представників в Швейцарії. Вчених було лише 12: ботаніки – Бородін (Петербург). Вілле (Христанія), Конвенц (Берлін) та Массар (Брюссель); зоологи – Буве (Париж), Кожевников (Москва), Леннберг (Стокгольм), Меркантон (Лозанна), Пер-

рьс (Париж), Саразен (Базель), Штудер (Берн) та Юнгерсен. (Копенгаген). Перевага дипломатичного персоналу вплинула на вибір головуючого на конференції: був обраний не ініціатор зібрання Поль Саразен, а радник Швейцарського Союзу, очільник пошти та залізних доріг Швейцарії Л. Форрер.

Засідання проходили в одній із залів розкішного палацу Союзного Парламенту та тривали три дні 4 (17) – 6 (19) листопада 1913 року [8, с.4].

На відкритті конференції радник Форрер у вступній промові до делегатів після історичної довідки щодо розвитку справи охорони природи висловив особливу вдячність французькому уряду за те, що в останні хвилини він вирішив все ж прийняти участь, хоча «саме у столиці Франції, всесвітньої законодавиці моди, можна побоюватися найбільшого супротиву тій справі, заради якої скликана конференція» [8, с.4]. Ці побоювання базувалися на тому факті, що перед початком конференції всім її делегатам роздали печатну записку французького синдикату по виробництву модних пір'їв. Записка ця застерігала делегатів від прийняття скороспілих рішень, які могли б згубити крупну галузь промисловості. Втім, ці побоювання виявились передчасними, оскільки конференція у Берні була присвячена виключно організаційним питанням справи охорони природи та ознайомленню з їх станом у різних державах.

Викладаючи погляди Швейцарського уряду та свої власні щодо найближчих завдань майбутньої Міжнародної комісії Форрер застеріг делегатів від надмірного їх розширення. Він висловив впевнення, що завдання збереження вимираючих народностей не стосується цієї комісії та може стати загрозою всій справі. П. Саразен та Г. Кожевников намагались заперечувати, однак більшість делегатів підтримали головуючого, тому при підсумковому обговоренні питання охорони згасаючих народностей було виключене.

Після цікавої та розгорнутої доповіді П. Саразена «Про завдання світової охорони природи», текст якої був розданий всім делегатам, вирішили призначити комісію для розробки остаточного статуту. В обговоренні фактично приймали участь всі учасники конференції, хоча при голосуванні кожній країні був наданий лише один голос, чим була знівельована нерівномірність у представництві різних держав [8, с.5].

Після жвавих дискусій був ухвалений текст акту заснування Постійної Міжнародної Комісії з охорони природи. Він складається з 7 пунктів та заключного протоколу. В пункті першому постулюється створення Постійної Міжнародної Комісії з охорони природи. Другий пункт передбачає двох делегатів від кожної держави або автономної колонії з можливістю надання одній особі представляти обидва голоси. Члени Комісії призначаються загальною конференцією за пропозиціями делегатів кожної з представлених в ній держави та затверджуються урядами власних країн. У випадку виникнення вакансій право їх заміщення надається уряду тієї країни, член якої вибув. Кожна нова держава, яка приєднується до Комісії, призначає свого чи своїх делегатів [8, с.5].

У пункті третьому оговорене, що Комісія вважається створеною, коли визначені делегати мінімум від дев'яти країн. Вона повинна збиратися не менше одного разу на

три роки та вважається легітимною до скликання нової загальної конференції. Нову конференцію можна скликати за вимогою більшості членів Комісії. Пункт четвертий регламентує обрання президента Комісії, а пост віце-президента має завжди надаватися делегату від тієї країни, в якій проводиться нова конференція. Місцем перебування у пункті п'ятому проголошено Базель, доки воно не буде змінено новою конференцією.

Пункт шостий оговорює задачі Комісії: збір та групування всіх даних стосовно міжнародної охорони природи та їх опублікування; пропаганда міжнародної охорони природи. Останній сьомий пункт дещо розмито встановлює внутрішній розпорядок роботи Комісії.

Заключний протокол, по суті, вміщує лише декларацію того факту, що діяльність Комісії не потягне за собою ніяких обов'язкових витрат від держав-учасниць [8, с.6].

Остаточо сформувати Комісію на конференції у Берні не вдалось. Обрані були лише 11 делегатів від 7 держав. Обох своїх делегатів назвали Бельгія (Жильсон і Массар), Данія (Юнгерсен і Остенфельд), Франція (Перрьє і Матей) та Швеція (Леннберг і Лагергейм). Німеччина назвала лише Конвенца, Нідерланди – Удермаса, Швейцарія – Саразена. Всі інші держави утримались від негайного визначення своїх делегатів.

Президентом тимчасової Комісії був обраний Поль Саразен.

Висновки. Початок Першої світової війни перервав можливість міжнародного співробітництва в сфері охорони природи та історичних пейзажів, війна поглибила наявні суперечності між країнами та створила нові.

У 1915 році у Петрограді було видане зібрання «Світова охорона природи», яка вмістила «Звіт про відрядження в Берн на Конференцію з міжнародної охорони природи» академіка І.П. Бородіна та тексти промов та доповідей учасників конференції: промову головуючого Л. Форрера; про завдання світової охорони природи П. Саразена; промову делегата від Австралії доктора Е. Каролля; промову делегата від Австралії (штата Вікторія) Мак Брайда; промову делегата від Бельгії професора Ж. Массара; промову делегата від Великобританії Ч. Ротшільда; промову делегата від Голландії Удермаса; промову делегата від Норвегії професора Вілле; промова делегата від Росії акад. І.П. Бородіна; промову делегата від Росії проф. Г.О. Кожевникова; промову делегата від Північно-Американських Сполучених Штатів П. Стовалль; промову делегата від Франції Е. Перрьє [8].

Відновлення міжнародної кооперації припадає на початок 1920-х років. Симптомом відновлення став Перший міжнародний конгрес з охорони природи, пам'яток природи та місцевостей, що відбувся у 1923 р. в Парижі, одним з результатів якого стало створення національних парків у французьких колоніях – на островах Кергелен, Амстердам і Крозе [9, с.207].

Незважаючи на те, що ідея збереження пейзажів простежується в національних практиках охорони культурної спадщини вже на початку ХХ ст., на міжнародному рівні обговорення цього питання до другої половини ХХ століття не пішло далі міжнародних конференцій і лише у 1972 році була підписана Конвенція про охорону Всесвітньої природної та культурної спадщини.

Література

1. Кулешова М.Е. Формы охраны территорий природного и культурного наследия в США и России / М.Е. Кулешова // Охрана наследия за рубежом: Опыт прошлого и современные проблемы. – Москва, 1994. – С.70-88.
2. Nyns M. *La Legislation des Monuments d'art et d'histoire en Belgique* / M. Nyns. – Mousseion. Paris: Office international des musées, 1931. – Vol. 17-18. – P. 56-63.
3. Richardson J.S. *La protection des Monuments anciens et des Monuments historiques en Grande-Bretagne* / J.S. Richardson. – Mousseion. Paris: Office international des musées, 1937. – Vol. 37-38. – P. 125-156.
4. Борејко В.Е. Философы зооащиты и природоохраны / В.Е. Борејко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, Ассоциация зооазащитных организаций Украины, 2012. – С.49-51.
5. Борејко В.Е. Святилища дикої природи / Владимир Евгеньевич Борејко. – К.: Киевский эколого-культурный центр. 1998. – 112 с.
6. Conwentz H. *Die Gefährdung der Naturdenkmäler und Vorschläge zu ihrer Erhaltung* / Hugo Conwentz. –Berlin: Gebrüder Borntraeger, 1904. – 207 s.
7. Конвенц Г. Практика охраны памятников природы / Гуго Конвенц. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2000. – 88 с.
8. Мировая охрана природы / под ред. В.А. Дубянского. – Петроград: типография М.М. Стасюлевича, 1915. – 106 с.
9. Спиридонова Ю.В. Генезис международной охраны культурного наследия в 1930-е гг. / Ю.В. Спиридонова // Философская мысль. – 2012. – № 3. – С.184-209.

References

1. Kuleshova M.E. 'Formy okhrany' territorij prirodnoho i kul'turnogo naslediya v SShA i Rossii / M.E. Kuleshova // Okhrana naslediya za rubezhom: Opyt proshlogo i sovremenny'e problemy'. – Moskva, 1994. – S. 70-88.
2. Nyns M. *La Legislation des Monuments d'art et d'histoire en Belgique* / M. Nyns. – Mousseion. Paris: Office international des musées, 1931. – Vol. 17-18. – P. 56-63.
3. Richardson J.S. *La protection des Monuments anciens et des Monuments historiques en Grande-Bretagne* / J.S. Richardson. – Mousseion. Paris: Office international des musées, 1937. – Vol. 37-38. – P. 125-156.
4. Borejko V.E. 'Filosofij' zoozashhity' i prirodookhrany' / V.E. Borejko. – K.: Kievskij e'kologo-kul'turnyj' cenztr, Assocziaczija zoozashhitny'kh organizaczij 'Ukrainy', 2012. – S. 49-51.
5. Borejko V.E. 'Svyatilissha dikoj prirody' / Vladimir Evgen'evich Borejko. – K.: Kievskij e'kologo-kul'turnyj' cenztr. 1998. – 112 s.
6. Conwentz H. *Die Gefährdung der Naturdenkmäler und Vorschläge zu ihrer Erhaltung* / Hugo Conwentz. –Berlin: Gebrüder Borntraeger, 1904. – 207 s.
7. Konvencz G. 'Praktika okhrany' pamyatnikov prirody' / Gugo Konvencz. – K.: Kievskij e'kologo-kul'turnyj' cenztr, 2000. – 88 s.
8. 'Mirovaya okhrana prirody' / pod red. V.A. Dubjanskogo. – Petrograd: tipografiya M.M. Stasyulevicha, 1915. – 106 s.
9. Spiridonova Yu.V. 'Genezis mezhdunarodnoj okhrany' kul'turnogo naslediya v 1930-e gg. / Yu.V. Spiridonova // 'Filosofskaya mysl'. – 2012. – № 3. – S. 184-209.

Prysiazhniuk O.M.,

PhD (History), Associate Professor of the Department of World History and Methodology of Science, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, a_pank@ukr.net

Ukraine, Odessa

PRESERVATION OF NATURAL MONUMENTS AND HISTORICAL LANDSCAPE: HUGO CONWENTZ

There can be traced the preconditions for the formation of an international system of protection of natural monuments and historical landscapes from the middle of the XIX century. Also there is described the influence of Hugo Conwentz ideas on the formation of the permanent term «natural monument». The article presented an analysis of the first Conference on International Nature Conservation in Bern in 1913, the composition of participants and topics of reports. There are described the main initiatives of the participants, embodied in the form of the act of establishment of the Standing International Commission for Nature Protection, convening of regular conferences, charters, as well as unrealized projects of international conventions in the field of nature conservation. The main feature of this period was the attempt to comprehensively solve problems in this area.

Key words: natural monument, historical landscape, protection of monuments, cultural heritage, national park.

УДК [001.89:378.25]:061:63(477)+001.32(477) Тюленєв

Шульга Н.В.,

аспірантка Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4063-6911>, shulha.nv@ukr.net

Україна, м. Київ

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА М.О. ТЮЛЕНЄВА (1889–1969 РР.) В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ НАУКОВОМУ КОМІТЕТІ УКРАЇНИ ТА АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

У статті проаналізовано науково-організаційну діяльність відомого вітчизняного агролімеліоратора, професора, член-кореспондента АН УРСР Миколи Олександровича Тюленєва у період його співпраці з Сільськогосподарським науковим комітетом України (1920-ті рр.) та Академією наук УРСР (кінець 1940-х – середина 1950-х рр.), зокрема внесок ученого в розробку важливих питань агролімеліорації та вирощування сільськогосподарських культур на осушених болотних ґрунтах.

Поряд із проблемно-хронологічним, порівняльно-історичним та описовим методами дослідження використовувалися біографічний метод, контент-аналіз та джерелознавча критика.

Ключові слова: М.О. Тюленєв, Сільськогосподарський науковий комітет України, Академія наук УРСР, Інститут фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, Український науково-дослідний інститут гідротехніки і меліорації, агролімеліорація, науково-дослідна станція.

Постановка проблеми. Нова хвиля розвитку вітчизняної біографіки та вибудовування біографій учених-аграріїв пов'язана з переосмисленням попередніх історичних знань, зміщенням дослідницьких акцентів з «історії еліт» до персоналії «другого плану», поворотом до історичної антропології, мікрорівневих досліджень, зростанням інтересу до індивідуально-особистісного виміру соціального існування, зверненням до міждисциплінарних методик у вивченні біографічної інформації. Микола Олександрович Тюленєв (1889–1969 рр.) займає почесне місце у вітчизняній та світовій аграрній науці. Він – професор, член-кореспондент АН УРСР, агролімеліоратор, педагог – належить до когорти вчених, які здійснили вагомий внесок у розвиток теорії, методології та практики агролімеліоративної дослідної справи, а також у підготовку галузевих фахівців в Україні. Проте для більшості українців його професійна біографія та наукові досягнення продовжують залишатися невідомими.

Діяльність та наукову спадщину вченого досліджували О. Бачкала [1], В. Вергунов [2;3], Ю. Довгорук [4] та інші науковці; видано бібліографічні покажчики його наукових праць [5;6].

Мета статті – проаналізувати науково-організаційну діяльність М.О. Тюленєва у період співпраці вченого з Сільськогосподарським науковим комітетом України (1920-ті рр.) та Академією наук УРСР (кінець 1940-х – середина 1950-х рр.), зокрема його внесок у розробку важливих питань агролімеліорації та вирощування сільськогосподарських культур на осушених болотних ґрунтах.

Виклад основного матеріалу. Документи засвідчують, що М.О. Тюленєв із січня 1921 до листопада 1922 рр. співпрацював з Сільськогосподарським науковим комітетом України (СГНКУ) (нині – Національна академія аграрних наук України) [7, арк.71], спочатку рахувався членом секції кормової площі, яку очолював доцент О.П. Чорний. М.О. Тюленєв у 1921–1922 рр. займався збиранням і аналізом статистичних даних про кормові площі УСРР, на основі яких ним були вибуду-

вані таблиці усіх губерній республіки в абсолютних і відносних даних площ кормових угідь на 100 десятин ріллі та 100 голів великої рогатої худоби [3, с.27]. М.О. Тюленєв також займався складанням настінних шкільних плакатів про кормові угіддя та культури: а) Поперечний профіль у середній течії великої річки з усіма частинами заплави; б) Схема будови ґрунтів на кормовій цілі; в) Схема розміщення лучних угідь на притерасній заплаві; г) Схема розміщення центральної заплави та піскуватих заплавних покладів.

Секція кормової площі СГНКУ за активної участі М.О. Тюленєва проводила збирання й аналіз матеріалів про врожайність трав на незаливних луках УСРР за 1903–1914 рр. На одному з засідань секції у 1922 р. учений виголосив доповідь «Про кормові засоби в данських одиницях в губерніях України та про заходи в кормовій справі». Долучився до розробки «Інструкції для дослідів над ґрунтовими утвореннями та рослинністю дослідних станцій науково-дослідного відділу Меліоводгоспу» [8, с.58].

З 1922 р. М.О. Тюленєв став позаштатним співробітником меліораційної секції СГНКУ.

Учений безпосередньо причетний до появи Казаровицької науково-дослідної меліораційної станції (1922 р.), обґрунтувавши необхідність її відкриття. Цим питанням він почав займатися ще у 1921 р., однак лише у наступному році було виділено земельну ділянку під облаштування станції. СГНКУ отримав 337 десятин землі колишнього маєтку поміщиці Лашинської разом з будівлями та інвентарем на хуторі Михайлівка неподалік станції Борки Мерефської волості Харківського повіту. Під станцію загалом видано 1000 десятин «луків у долині Дніпра та його заплаві р. Ірпінь, частково заболоченої, але типової для Дніпровської долини» [9, с.33].

Станцію, яка підпорядковувалася СГНКУ (науково) та «Укрмеліоводгоспу» НКЗС УСРР (організаційно), очолив Ф.П. Вангенгейм, проте її головним ідейним натхненником залишався М.О. Тюленєв. Казаровицька

науково-дослідна меліоративна станція вважалася головною в країні науково-дослідною установою з визначення і розробки основних технічних способів та удосконалення методів меліорації та культури луків. М.О. Тюленев разом з колегою Є.В. Окоповим розробили «Статут» станції, згідно з яким на неї поклалися наступні завдання: 1. вивчення зміни лучних формацій у зв'язку зі зміною умов вологи, характеру ґрунтів та інших факторів; 2. гідрогеологічне та гідрологічне вивчення району; 3. вивчення найкращих для України способів зрошення, зволоження та осушення луків; 4. розробка систем осушування та зрошення у зв'язку з обвалюванням річкових зон і використання гідравлічної енергії річок; 5. вивчення руху відкладів річкових та вітряних; 6. вивчення найкращих способів культури луків та боліт, зокрема боліт Ірпінської оболони; 7. вивчення економічної вигоди від усіх видів меліорації луків; 8. відпрацювання методів меліоративних дослідів, підготовка спеціалістів дослідно-меліоративної справи та меліорації узагалі.

М.О. Тюленев увійшов до числа членів Ради станції [3, с.29]. У подальшому Казаровицька науково-дослідна меліоративна станція тісно співпрацювала з ботанічною, екологічною та ґрунтознавчою секціями Сільськогосподарського наукового комітету України.

Вчений з осені 1922 р. долучився також до підготовки офіційного друкованого органу Сільськогосподарського наукового комітету України – «Вісника сільськогосподарської науки», зокрема щодо підготовки аналітичних оглядів сільськогосподарської літератури, підготовки рефератів та рецензій. Зокрема, під криптонімом «Т» опублікував реферати: у т. II, вип. 5–7 на частину I «Українські геологічні вісті» [10]; на брошури Є.В. Окопова «Меліорація в боротьбі з посухою» (Харків, 1923 р.) [11] та «Осушення та уводнення луків» (Харків, 1923 р.) [12].

Учений протягом 1923–1932 рр. виконував адміністративну функцію директора створеної у квітні 1923 р. за сприяння СГНКУ Рудня-Радовельської болотно-меліоративної дослідної станції.

Є дані, хоча документально і не підтверджені, про співпрацю на початку 1940-х рр. М.О. Тюленева з Українською академією наук (УАН) – через Київський гідромеліоративний інститут (КГМІ), в якому вчений очолював кафедру землеробства та виконував обов'язки декана агрономічного факультету (з квітня 1941 р.). Проте вже у 1942 р. розпорядженням генерал-комісара м. Києва В. Магуні УАН було ліквідовано, а її окремі інституції підпорядковано відділам генерал-комісаріату.

У 1948 р. М.О. Тюленева було обрано членом-кореспондентом АН УРСР за напрямом сільськогосподарської науки. Зокрема, кандидатуру професора, разом із кандидатом сільськогосподарських наук С.М. Алпатьєвим, було висунуто за поданням вченої ради Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації (УНДІГІМ) на засіданні 14 травня 1948 р. При голосуванні перевага була надана М.О. Тюленеву як висококваліфікованому спеціалісту по культурі боліт в УРСР. У поданні, підписаному директором інституту С.М. Алпатьєвим і секретарем парторганізації А.М. Янголем, зазначалося, що він першим у СРСР винайшов шлях і запровадив у виробництво вирощування цукрового буряка на осушених торфових ґрунтах з урожайністю 500–

700 ц/га, а також є автором 90 наукових робіт і оригінальних статей, що мали значний вплив для розвитку меліорації на території УРСР [13, арк.64,65]. Висунення М.О. Тюленева на член-кореспондента АН УРСР підтримала й науково-технічна рада Сульського болотного дослідного поля (лист від 27 травня 1948 р. за підписом керівництва по доповіді заступника директора з наукової роботи В.С. Максименка) [13, арк.71,72].

Протягом 1949–1955 рр. М.О. Тюленев працював на посаді старшого наукового співробітника керівником групи агрономізації в Інституті фізіології рослин і агрохімії АН УРСР (зараз – Інститут фізіології рослин та генетики НАН України), залишаючись за сумісництвом старшим науковим співробітником УНДІГІМ, де «керував науково-дослідною роботою в галузі освоєння торф'яних ґрунтів Української РСР» [13, арк.78]. 8 квітня 1949 р. був обраний членом Вченої ради Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, 7 січня того ж року – членом Бюро відділу сільськогосподарських наук АН УРСР (працювало з жовтня 1945 р.; до речі, за відсутності очільника Бюро академіка П.А. Власюка саме М.О. Тюленев виконував його обов'язки, як це було у липні 1949 р. та жовтні 1952 р.). У січні 1951 р. М.О. Тюленев обраний членом редколегії журналу Відділу сільськогосподарських наук «Вісті сільськогосподарської науки» [14, арк.68].

Професор з квітня 1951 р. став очільником спеціальних комплексних експедицій у Снігурівський район Миколаївської обл. (1951 р.) та Димерський район Київської обл. (1952–1956 рр.) щодо надання науково-організаційних консультацій колгоспам УРСР [14, арк.1-7]. У цей же час М.О. Тюленев активно займався впровадженням культури боліт у колгоспах ім. Леніна, ім. Петровського, «300-річчя» (Переяслав-Хмельницький район), «Перше травня» і «Сталінський шлях» (Яготинський район) Київської обл. На замовлення Ради науково-технічної пропаганди АН УРСР ним опубліковано серію науково-популярних видань: «Сіяні луки та пасовища на осушених торфових ґрунтах» (про т. зв. кормове питання для післявоєнного ведення тваринництва) та «Осушення та освоєння боліт і заболочених земель».

З 1952 р. М.О. Тюленев став членом Ради з вивчення продуктивних сил України. Поряд із цим, членство й активна участь у різноманітних організаціях, дещо обмежували можливість М.О. Тюленева займатися своїми прямими «академічними» обов'язками. Тому, як свідчать архівні документи, вченого за розпорядженням Президії АН УРСР від 29 липня 1952 р. було звільнено від обов'язків «...другого заступника голови і члена Бюро Відділу сільськогосподарських наук, заступника голови сільськогосподарської секції по наданню допомоги великим будовам комунізму, від керівництва проблемою «Підвищення продуктивності сільськогосподарських рослин в травопільній сівозміні» та від обов'язків члена Ради науково-технічної пропаганди АН УРСР і уповноваженого Ради науково-технічної пропаганди по інститутах Відділу сільськогосподарських наук» [13, арк.80].

М.О. Тюленев у цей час довів можливості та перспективи раціонального використання осушених торфових ґрунтів, насамперед, під луки і пасовища для створення міцної кормової бази, пропагуючи досвід мережі болотних дослідних установ УНДІГІМу та окремих колгоспів, у яких знаходилися їхні опорні пункти: ім. Петровського

(с.Дениси); ім. Леніна (с. Соснова) та ім. Сталіна (с. Панфили) Переяслав-Хмельницького району Київської обл. Окрім того, довів користь яровизації багаторічних трав, про ефективність якої говорили ще академіки Т.Д. Лисенко та М.І. Вавилов. При цьому М.О. Тюленев, узявши за основу методику стратифікації насіння кок-сагізу, відпрацював власну [3, с.88].

Кандидатуру М.О. Тюленева навіть висували від Інституту фізіології рослин і агроеліорації АН УРСР для нагородження орденом Леніна (1950 р.), хоч і безуспішно.

М.О. Тюленев, маючи членство в Бюро Відділення сільськогосподарських наук АН УРСР, голосував на засіданні 10 липня 1954 р. за підтримку рішення щодо організації Української академії сільськогосподарських наук з обов'язковою передачею існуючих дослідних установ АН УРСР до новоствореної інституції [14, арк.107-122].

Поряд із цим професор мав певні колізії з поєднанням посад в АН УРСР та УНДГІМ, коли йому 7 серпня 1954 р. відмовили в такому суміщенні. Проте вже 30 серпня 1954 р. згідно постанови Президії АН УРСР за підписом віце-президента М. Семененка знову отримав дозвіл на сумісництво, хоч уже й без керівництва аспірантами в Інституті фізіології рослин і агрохімії АН УРСР [13, арк.66,84].

М.О. Тюленев входив до організаційного комітету конференції, присвяченій проблемам Полісся, яка відбулася 10–13 травня 1955 р. у Києві. Її організаторами виступили АН УРСР, Рада з вивчення виробничих сил УРСР, Інститут економіки АН УРСР, АН БРСР; робота була організована за 5 секціями: 1) Природні умови і ресурси Полісся. 2) Меліорація і освоєння боліт. 3) Загальні питання землеробства і рослинництва. 4) Тваринництво і кормова база. 5) Питання економіки. Вчений з доповіддю «Перспективи сільськогосподарського використання осушених боліт в заплавах приміської зони м. Києва» виступив на 4-й секції. Він довів можливість раціонального використання зазначеного типу ґрунтів, на яких, за певних правил осушення та відповідних агротехнічних заходах, у тому числі кормових сі-возмін (семи-восьмипільних, де 3–4 поля засіяно травами, інші – картоплею, овочами, коренеплодами та силосними культурами), можна отримувати в кілька разів більші врожаї, ніж на богарних землях [15]. Окрім того, М.О. Тюленев довів високу якість вирощеної продукції, зокрема, картоплі й овочів, висаджених квадратно-гніздовим методом через торфоперегнійні горшечки, а також кормових культур.

Учений обґрунтував т. зв. «новий підхід» щодо напрямів використання ґрунтів українського Полісся і Лісостепу. Перша зона – молочне тваринництво; друга – молочне господарство та розширене овочівництво не лише для забезпечення Києва свіжими овочами, але й овочевими консервами [16, с.83]. Такі врожаї були отримані на Панфільському болотному дослідному полі УНДГІМ з 1 га осушеної площі: капусти пізніх сортів – 900–1250 ц, столової моркви та буряку – 90–110 ц, сіна сіяних трав (за два укоси) – 140–165 ц. Для цього було рекомендовано три схеми сівозмін залежно від ступеня розкладання торфу і п'ять правил осушення та застосування агротехнічних заходів: 1) створення оптимальних умов водно-повітряного режиму; 2) введення кормових сівозмін, насичених овочами, картоплею, кормовими

коренеплодами; 3) забезпечення відповідної площі живлення при широкому впровадженні квадратного та квадратно-гніздового способу висіву та посадки культур, а також оптимальної оранки, норми, глибини сівби тощо; 4) застосування високосортного матеріалу; 5) внесення необхідних мінеральних і мікродобрих. З метою підвищення родючості осушених болотних ґрунтів М.О. Тюленев рекомендував у першу чергу покращення водно-повітряного режиму для створення відповідних умов для більш швидкого розкладання органічних решток рослин – для цього вчений запропонував т. зв. «аераційний кротовий дренаж», який закладався у підорний горизонт при певній густоті розташування дрен [17, с.47-48]. У результаті цього майже удвічі збільшувався вміст нітратів у ґрунті, спостерігалася активізація сапрофітів, зменшувалася грибкова флора; це збільшувало врожаї усіх культур сівозмін на 15–40%. Учений рекомендував для аераційного дренажу використовувати п'ятикорпусні кротодренажні машини системи Тюленева-Рудича, які у той час застосовувалися майже всіма луко-меліоративними та ремонтно-технічними станціями [18, с.191]. Дані результати М.О. Тюленев виголосив на другій секції згаданої конференції.

Мотивами промовистої заяви віце-президента АН УРСР М.П. Семененка на засіданні Президії АН УРСР під час розгляду тематики Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР 21 січня 1955 р. за підсумками 1954 р. про недопрацювання М.О. Тюленева в лабораторії агроеліорації вважаємо як особисті стосунки, так і можливий наклеп на професора. Останнього було звинувачено у тому, що поєднання кількох посад (у першу чергу завідування відділом у УНДГІМ) не створює йому належних умов для ефективної роботи в Академії наук. М.О. Тюленев змушений був звернутися з офіційною заявою до президента АН УРСР академіка О.В. Палладіна, в якій пояснював, що суміщення посад було вимушеним кроком, оскільки Академія наук не мала дослідної бази на болотах і заболочених землях, а для цих потреб використовувалася мережа спеціалізованих установ УНДГІМа. Вчений уточнював, що його робота в УНДГІМ полягала лише в наданні консультацій з окремих питань сільськогосподарського освоєння боліт та керівництві аспірантами, причому він перебував в установі «не більше 3-х днів на тиждень по 2–3 години в день» [13, арк.85].

Не можемо не відзначити той перелік обов'язків, які в цей час виконував М.О. Тюленев: керівник Димерської експедиції АН УРСР; член Бюро відділення с.-г. наук АН УРСР; член секції біології і с.-г. наук Ради Видавничої Редколегії АН УРСР; член Вченої Ради Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР; член редколегії збірника Відділення с.-г. наук; відповідальний редактор збірника по Димерській експедиції; учасник бригади АН УРСР по Поліській проблемі; член Технічної ради Міністерства сільського господарства УРСР; член Комісії Міністерства сільського господарства УРСР по осушенню і с.-г. освоєнню пойми р. Трубіж; учасник меліоративної бригади у колгоспі «Шлях до комунізму»; член Вченої ради УНДГІМ МСГ УРСР; член Ради по вивченню виробничих сил УРСР; куратор Панфільського болотного дослідного поля; учасник нарад Держплану РМ УРСР по розгляду проектів осушення боліт; дійсний член Товариства по розповсюдженню політичних і нау-

кових знань; член Всесоюзного сільськогосподарського товариства [13, арк.86].

У 1955–1956 р. М.О. Тюленев очолював лабораторію кормодобування сектору тваринництва Президії АН УРСР. Внаслідок закриття відділу сільськогосподарських наук у складі Академії (постанова Президії АН УРСР від 25 травня 1956 р.) учений разом з іншими співробітниками змушений перейти до «персонального складу Відділу біологічних наук» [13, арк.89], а в серпні цього ж року узагалі залишив Академію, очоливши новостворений відділ освоєння заплавлених земель в УкрНДІ гідротехніки і меліорації, де пропрацював до 1961 р. Поряд із цим, у 1956–1961 рр. займав посаду професора кафедри сільськогосподарської меліорації та кормовиробництва Української академії сільськогосподарських наук.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здобутки М.О. Тюленева є вагомими для спеціалістів сільськогосподарського виробництва й агро меліорації. Він був талановитим дослідником, пристрасним пропагандистом досягнень науки. Вчений є автором більше 200 наукових робіт з агро меліоративної дослідної справи. Його по праву називають визнаним класиком меліоративно-дослідної справи країни радянського періоду. У Сільськогосподарському науковому комітеті України М.О. Тюленев працював у секції кормової площі, меліоративній секції; учений причетний до появи Казаровицької науково-дослідної меліоративної станції, яка підпорядковувалася Комітету; долучався до підготовки аналітичних оглядів сільськогосподарської літератури. Протягом майже десяти років (1923–1932 рр.) виконував обов'язки директора Рудня-Радовельської болотно-меліоративної дослідної станції, створеної за сприяння СГНКУ. У 1949–1955 рр. М.О. Тюленев працював на посаді старшого наукового співробітника керівником групи агро меліорації в Інституті фізіології рослин і агрохімії Академії наук УРСР. У цей час він очолював спеціальні комплексні експедиції до Снігурівського району Миколаївської обл. та Димерського району Київської обл., де надавав науково-організаційні консультації колгоспам УРСР. Його наука спадщина даного періоду присвячена, в основному, перспективам раціонального використання осушених торфових ґрунтів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з віднайденням нових архівних та опублікованих документів про діяльність М.О. Тюленева, його науково-організаційну, викладацьку та громадську працю, детальним аналізом його багатогранної наукової спадщини, вибудовуванням комплексної та всеоб'ємної професійної біографії вченого-аграрія.

Література

1. Бачкала О.В. Діяльність професора М.О. Тюленева в розвитку сільськогосподарської осушувальної меліорації на торфово-болотних ґрунтах. Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання. 2006. № 1.
2. Вергунов В.А. Культури боліт у науково-освітньому доробку М.О. Тюленева. Вісник аграрної науки. 2019. № 6 (795). С.82-87.
3. Вергунов В.А. Член-кореспондент АН УРСР М.О. Тюленев (1889–1969) – вчений, педагог та фундатор сільськогосподарської меліоративної дослідної справи в Україні (до 130-річчя від дня народження). НААН, ІНСТБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, Ін-т вод. проблем і меліорації, ІНІЦ «Ін-т землеробства НААН», Панфільська досл. ст., НАН України, НБУ ім. В.І. Вернадського, Ін-т архівознавства, МОН України, Нац. ун-т водн. госп-ва і природокористування України. Рівне: НУВТЛ, 2019. 123 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 108).
4. Довгоруць Ю.О. Яготинський період життя та роботи видатного вченого вітчизняної аграрної науки професора М.О. Тюленева. Яготинські вісті. 2018. 26 листопада. [№ 93, 11276]. С.5.
5. Член-кореспондент АН УРСР Тюленев Микола Олександрович (1889–1969): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911–1964 роки. До 75-річчя Ін-ту гідротехніки і меліорації УААН, УААН, ІНСТБ, Ін-т гідротехніки і меліорації; уклад. В.А. Вергунов, О.В. Бачкала, А.С. Загайчук, І.І. Калантиренко; наук. ред. В.А. Вергунов. Київ, 2004. 60 с. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 9).
6. Член-кореспондент АН УРСР Тюленев Микола Олександрович (1889–1969): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911 – 1964 роки. До 130-річчя від дня народж.; уклад. В.А. Вергунов, О.В. Бачкала; НААН, ІНСТБ, Ін-т водних проблем і меліорації, НААН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т архівознавства; наук. ред. В.А. Вергунова. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: «ЦП» Компринт», 2019. 150 с. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 72).
7. Інститут архівознавства НБУВ НАН України. Ф. 176. Оп. 1. Спр. 11.
8. Чорний О. Секція кормової площі Наукового Комітету. Вісник сільськогосподарської науки. 1923. III. 2, № 1 (січ. – лют.).
9. Окопів Є. Центральна Досвідно-Меліоративна Лучна Станція. Вісник сільськогосподарської науки. 1922. III. 1, вип. 1 (верес.).
10. III. Українські геологічні вісті: [реферат]. 1923. Ч. 1. С.20. Вісник сільськогосподарської науки. 1923. III. 2, вип. 5-7. С.192.
11. III. [Рецензія]. Вісник сільськогосподарської науки. 1923. III. 2, вип. 5-7. С.194. Рец. на кн.: Окопів Є. Меліорація в боротьбі з посухою. Харків: вид-во від. Наркомзему, 1923. 64 с.
12. III. [Рецензія]. Вісник сільськогосподарської науки. 1923. III. 2, вип. 5-7. С.194. Рец. на кн.: Окопів Є. Осушення та уводнення луків. Харків: вид-во від. Наркомзему, 1923. 43 с.
13. Архів АН УРСР. Ф. 251. Оп. 567. Спр. 34 А: Личное дело члена-кореспондента АН УССР Тюленева Николая Александровича (1948–1969).
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 71. Спр. 1.
15. Тюленев М.О. Перспективи використання осушених боліт в заплавах приміської зони Києва. Вісник АН УРСР. 1954. № 7. С.48-58.
16. Тюленев Н.А. Перспективи сільськогосподарського використання осушених боліт в поймах пригородної зони Києва. Вопросы развития сельского хозяйства Полесья. Животноводство и кормовая база. Мелиорация и освоение болот. Прруды конференции по вопросам развития производительных сил Полесья. Вып. 3. Киев: Изд-во АН УССР, 1958.
17. Тюленев Н.А. Роль азрационного кротового дренажа в повышении плодородия торфяных почв Полесья: тезисы докладов конф. по вопросам развития производительных сил Полесья Украинской ССР. 10–13 мая 1955 г., г. Киев. Киев: Изд-во АН УРСР, 1955.
18. Тюленев Н.А. Роль азрационного кротового дренажа в повышении плодородия торфяных почв Полесья. Вопросы развития сельского хозяйства Полесья. Животноводство и кормовая база. Мелиорация и освоение болот. Прруды конференции по вопросам развития производительных сил Полесья. Вып. 3. Киев: Изд-во АН УССР, 1958.

References

1. Bachkala O.V. *Diyał'nist' profesora M.O. Tyulenyeva v rozvytku sil's'koghospodars'koyi osushoval'noyi melioratsiyi na torfovo-bolotnykhi gruntakh. Istoriya nauky i biohrafistyka: elektronne naukove fakhove vydannya*. 2006. № 1.
2. Verhunov V.A. *Kul'tury bolit u naukovo-osvitn'omu dorobku M.O. Tyulenyeva. Visnyk ahraryi nauky*. 2019. № 6 (795). S. 82-87.
3. Verhunov V.A. *Chlen-korespondent AN URSSR M.O. Tyulenyev (1889–1969) – vchenyy, pedahoh ta fundator sil's'koghospodars'koyi melioratyvnoyi doslidnoyi spravy v Ukrayini (do 130-ricchya vid dnya narodzhennya). NAAN, NNSHB, In-t istoriyi ahraryi nauky, osvity ta tekhniky, In-t vod. problem i melioratsiyi, NNTs «In-t zemlerobstva NAAN», Panfyl's'ka dosl. st., NAN Ukrayiny, NBU im. V.I. Vernads'koho, In-t arkhivovnavstva, MON Ukrayiny, Nats. un-t vodn. hosp-va i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Rivne: NUVHP, 2019. 123 s. (Ist.-bibliohr. ser. «Ahraryi nauka v osobakh, dokumentakh, bibliohrafiy; kn. 108).*
4. Dovhoruk Yu.O. *Yahotyns'kyy period zhyttya ta roboty vydatnoho vchenoho vitchyznyanoi ahraryi nauky profesora M.O. Tyulenyeva. Yahotyns'ki visti*. 2018. 26 lystopada. [№ 93, 11276]. S. 5.
5. *Chlen-korespondent AN URSSR Tyulenyev Mykola Oleksandrovych (1889–1969): biobibliohr. pokazhchi. nauk. pr. za 1911–1964 roky. Do 75-ricchya In-tu hidrotekhniky i melioratsiyi UAAN. UAAN, DNSHB, In-t hidrotekhniky i melioratsiyi; układ. V.A. Verhunov, O.V. Bachkala, A.S. Zahaychuk, I.I. Kalantynenko; nauk. red. V.A. Verhunov. Kyiv, 2004. 60 s. (Ser. «Biobibliohrafiya vchenykh-ahraryiv Ukrayiny»; kn. 9).*
6. *Chlen-korespondent AN URSSR Tyulenyev Mykola Oleksandrovych (1889–1969): biobibliohr. pokazhchi. nauk. pr. za 1911–1964 roky. Do 130-ricchya vid dnya narodzh.; układ. V.A. Verhunov, O.V. Bachkala; NAAN, NNSHB, In-t vodnykh problem i melioratsiyi, NAN Ukrayiny, Nats. b-ka Ukrayiny im. V.I. Vernads'koho, In-t arkhivovnavstva; nauk. red. V.A. Verhunova. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv: «TsP» Kompynt, 2019. 150 s. (Ser. «Biobibliohrafiya vchenykh-ahraryiv Ukrayiny»; kn. 72).*
7. *Institut arkhivovnavstva NBUV NAN Ukrayiny. F. 176. Op. 1. Spr. 11.*
8. *Chornyy O. Sektsiya kormovoyi ploshchi Naukovoho Komitetu. Vistnyk sil's'koghospodars'koyi nauky*. 1923. T. 2, № 1 (sich. – lyut.).
9. *Okopov Ye. Tsentral'na Dosvidno-Melioratsiyina Luchna Stantsiya. Vistnyk sil's'koghospodars'koyi nauky*. 1922. T. 1, vyp. 1 (veres.).
10. *T. Ukrayins'ki heolohichni visti: [referat]. 1923. Ch. 1. S. 20. Vistnyk sil's'koghospodars'koyi nauky*. 1923. T. 2, vyp. 5-7. S. 192.
11. *T. [Retsenzija]. Vistnyk sil's'koghospodars'koyi nauky*. 1923. T. 2, vyp. 5-7. S. 194. *Ret. na kn.: Okopiv Ye. Melioratsiya v borot'bi z posukhoju. Kharkiv: vyd-vo vid. Narkomzemu, 1923. 64 s.*
12. *T. [Retsenzija]. Vistnyk sil's'koghospodars'koyi nauky*. 1923. T. 2, vyp. 5-7. S. 194. *Ret. na kn.: Okopiv Ye. Osushennya ta uvodnennya lukiv. Kharkiv: vyd-vo vid. Narkomzemu, 1923. 43 s.*
13. *Arkhiv AN URSSR. F. 251. Op. 567. Spr. 34 A: Lychnoe delo chlena-korespondenta AN USSR Tyuleneva Nikolaya Aleksandrovycha (1948-1969).*
14. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny. F. 1. Op. 71. Spr. 1.*
15. *Tyulenyev M.O. Perspektivy vykorystannya osushenykh bolit v zaplavakh prymis'koyi zony Kyjeva. Visnyk AN URSSR*. 1954. № 7. S. 48-58.
16. *Tyulenev N.A. Perspektivy sel'skoghospodarstva ispol'zovaniya osushenykh bolot v poymakh prigorodnoy zony Kjeva. Voprosy razvitiya sel'skogo khozaystva Poles'ya. Zhivotnovodstvo i kormovaya baza. Melioratsiya i osvoenie bolot. Trudy konferentsii po voprosam razvitiya proizvoditel'nykh sil Poles'ya. Vyp. 3. Kiev: Izd-vo AN USSR, 1958.*
17. *Tyulenev N.A. Rol aeratsionnogo krotovogo drenazha v povyshenii plodorodiya torfyanykh pochv Poles'ya: tezisy dokladov konf. po voprosam razvitiya proizvoditel'nykh sil Poles'ya Ukrainskoy SSR, 10-13 maya 1955 g., g. Kiev. Kiev: Izd-vo AN URSSR, 1955.*
18. *Tyulenev N.A. Rol aeratsionnogo krotovogo drenazha v povyshenii plodorodiya torfyanykh pochv Poles'ya. Voprosy razvitiya sel'skogo khozaystva Poles'ya. Zhivotnovodstvo i kormovaya baza. Melioratsiya i osvoenie bolot. Trudy konferentsii po voprosam razvitiya proizvoditel'nykh sil Poles'ya. Vyp. 3. Kiev: Izd-vo AN USSR, 1958.*

Shulha N.V.,

Postgraduate National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4063-6911>, shulha.nv@ukr.net

Ukraine, Kiev

**SCIENTIFIC-ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF PROFESSOR M.O. TIULENIEV (1889–1969)
IN THE AGRICULTURAL SCIENTIFIC COMMITTEE OF UKRAINE AND THE ACADEMY
OF SCIENCE OF THE UKRAINIAN SSR**

The article analyzes the scientific-organizational activities of the famous domestic agro-ameliorator, Professor, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR Mykola Oleksandrovych Tiulenyev during his collaboration with the Agricultural Scientific Committee of Ukraine (1920's) and the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (late 1940's – mid 50's), in particular the scientist's contribution to the development of important issues of agro-amelioration and cultivation of crops on the drained swamp soils.

At the same time with problem-chronological, comparative-historical and descriptive research methods, author used the biographical method, content analysis and source criticism.

Key words: M.O. Tiulenyev, Agricultural Scientific Committee of Ukraine, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Plant Physiology and Agrochemistry of the AS of USSR, Ukrainian Scientific-Research Institute of Hydraulic Engineering and Land Reclamation, agromelioration, scientific-research station.

State administration and law

УДК 342:352.07 (71)

Варуни Л.Д.,

доцент, к.ю.н., доцент кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4
Харківський національний університет внутрішніх справ, Vlarisa@i.ua

Україна, м. Харків

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
КАНАДИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

У статті проаналізовано основні напрями та форми взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю. Серед основних напрямів такої взаємодії слід виділити: взаємообмін інформацією; консультування; участь у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування. Серед основних форм такої взаємодії можна виділити наступні: громадські слухання, діяльність консультативних груп, засідання муніципальних рад та постійних депутатських комісій, тощо.

Виділено проблемні питання у відносинах між територіальними громадами Канади та органами місцевого самоврядування. Зроблено висновок про те, що співпраця громадськості з органами місцевого самоврядування приводить до суттєвих позитивних результатів для всієї територіальної громади, у т. ч. забезпечення реалізації прав людини.

Ключові слова: місьцеве самоврядування, Канада, громадськість, взаємодія, напрями, форми, проблемні питання.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування місцевого самоврядування, його роль у реалізації положень державної політики щодо дотримання прав людини, забезпечення достатнього життєвого рівня окремо взятої особи певною мірою залежить від дієвої взаємодії державної та муніципальної влади в аспекті забезпечення та реалізації прав, свобод та законних інтересів особи, налагодженої та ефективної взаємодії громадськості з органами місцевого самоврядування. Варто відмітити, що саме на місцевому рівні відбувається діалектичне поєднання волі законодавця з інтересами громади, адже діяльність органів місцевого самоврядування має значний вплив на суспільні відносини у державі, зростання добробуту населення.

У даному аспекті певної уваги набуває вивчення досвіду успішних зарубіжних країн в означеному напрямку. Серед таких держав слід виокремити Канаду, де така співпраця є тривалою та дієвою. Місьцеве самоврядування є однією з найефективніших форм місцевого управління та розвитку територій. Там, де воно дійсно функціонує, де місьцеве населення має реальне право та можливість самостійно вирішувати питання місцевого значення, спостерігається зростання доходів місцевих бюджетів і соціально-економічний розвиток у цілому.

Зазначимо, що суть місцевого самоврядного управління полягає у реальній можливості місцевого населення вирішувати питання розвитку громад і всіх важливих питань, що належать до компетенції місцевого самоврядування.

Дане питання є досить актуальним з огляду на те, що місьцеве самоврядування являє собою один з найважливіших демократичних інститутів, направлених на всебічне забезпечення прав людини у муніципально – правовому вимірі в умовах трансформаційних процесів у суспільстві та державі.

Слід зазначити, що питання становлення, розвитку місцевого самоврядування, взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю знаходились в полі зору вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: Баймуратов М.О., Батанов О.В., Берченко Г.В., Бучинський В.В., Величко Ю., Данількевич М., Камінська Н.В., Ковальов І.П., Колодій А., Котенко Т.В., Ларичев А.А., Любченко П.М., Люта О.В., Магнуссон У., Марку Ж., Орзіх М.П., Саханенко С., Сафонов В.Є., Севтунов М.А., Солянник К.Є., Софінська І.Д., Тодика Ю.М., Чапала Г.В., Черненко А.В., Шаповалов Б. та ін.

Разом із тим, аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики і на які спирається автор, надає можливість виділити невирішені раніше питання в аспекті взаємодії громадськості з органами місцевого самоврядування, зокрема, щодо їх основних напрямів та форм, які наразі є відкритими.

Мета роботи – проаналізувати та розкрити питання щодо взаємодії громадськості з органами місцевого самоврядування у Канаді, визначити основні напрями та форми такої взаємодії, виділити проблемні питання в означеній сфері.

Виклад основного матеріалу. У забезпеченні прав та законних інтересів жителів територіальної громади (місцевих мешканців) значну роль відіграє місьцеве самоврядування, реалізація якого не може відбуватися всупереч правам людини.

Особливістю місцевого самоврядування та муніципальної демократії як відкритої та самостійної системи, яка породжена громадянським суспільством та пов'язана з його політичною системою мережею безкінечних прямих та зворотних зв'язків, є циклічно-хвильовий характер її існування та розвитку.

Місьцеве самоврядування є органічною частиною

оточуючого середовища та втілює у собі всю його багатогранність. Його еволюція – це тривалий, розтягнутий у часі та просторі процес, який складається із сукупності історичних етапів, критеріями виділення яких, як правило, є різкі, переломні моменти у розвитку суспільства і держави, демократії та владних інститутів, які були викликані сукупністю загальноцивілізаційних, державних та регіональних, внутрішніх та зовнішніх, політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших тенденцій і процесів, які детермінують можливість виникнення, визнання та розвитку місцевого самоврядування у конкретній державі [1, с.8-9].

Відмітимо те, що у світі існує безліч трактувань сутності місцевого самоврядування, однак, більшість авторів визначають місцеве самоврядування як найнижчий рівень публічного адміністрування у будь-якій державі.

Слід акцентувати увагу на тому, що муніципальна автономія місцевого самоврядування передбачає організаційно-правову (інституційну), територіальну, матеріально-фінансову (фіскальну та майнову) самостійність, насамперед, територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування та є одним із найважливіших питань ефективного існування органів публічної влади та адекватних взаємовідносин між ними.

Погоджуємось із твердженням Ю. Панейко про те, що територіальна громада має самостійне право на існування, а разом з тим і право на повну свободу діяння в означеному крузі, право залагоджувати свої власні справи без втручання держави в цю сферу. Територіальна громада повинна дбати за добробут кожного свого мешканця, надаючи йому послуги у матеріально-фінансовій, підприємницькій, житлово-комунальній, соціально-культурній сферах, тощо. «Держава існує для громад, а не громади для держави» [2, С.17,24,25].

Зазначимо, що місце органів місцевого самоврядування поміж інших органів публічного сектору, повноваження і структура його органів безпосередньо залежать від форми державного правління та устрою окремої держави. Звернемо увагу на те, що органи місцевого самоврядування знаходяться на найнижчому по відношенню до місцевих мешканців рівні і, відповідно, саме вони перебувають у «виграшній» позиції та на підставі застосування принципу субсидіарності, можуть ефективніше вирішувати питання місцевого значення на рівні їхнього виникнення та надавати послуги, застосовуючи новітні технології, безпосередньо «кінцевим» споживачам – місцевим мешканцям [3, с.74].

Слід зазначити, що структура (система) місцевого самоврядування суттєво відрізняється в різних державах. Зазвичай, система місцевого самоврядування відрізняється у кожній державі назвою, кількістю членів, структурою, вимогами до вікового цензу, цензу освіти чи освіти кандидата, функціями та повноваженнями, процедурою обрання (призначення), строком повноважень, способом припинення мандату, розміром оплати, ступенем відповідальності за вчинені дії чи бездіяльність, тощо. Як правило, основними суб'єктами місцевого самоврядування є, з одного боку – територіальна громада (місцеві мешканці), а з іншого – мер (міський голова), місцева рада та її виконавчий орган, основним завданням співіснування та взаємозалежності між ними є фун-

кціонування самодостатньої територіальної громади, здатної самостійно та ефективно вирішувати питання місцевого значення на рівні їх виникнення. Традиційно у багатьох державах світу використовують дві найважливіші форми реалізації місцевого самоврядування у містах: міська рада – менеджер або мер – міська рада [3, с.84-85].

З огляду на те, що Канада являє собою федеративну державу, у своєму складі має провінції та території, слід звернути увагу на особливості, специфіку правового регулювання та діяльності місцевого самоврядування. Слід відмітити, що в основу діяльності місцевого самоврядування Канади покладено принцип децентралізації влади. Метою даного принципу є співіснування та співпраця між державою (центральними та місцевими органами державної влади) і органами місцевого самоврядування різного територіального рівня щодо якомога кращого забезпечення потреб місцевого населення та ефективного вирішення питань на рівні їх виникнення. Провінційні органи влади встановлюють та змінюють межі муніципальних одиниць, розробляють основи політики, в рамках якої діють муніципальні і міські регіони. Провінції разом із федеральною владою виплачують субсидії та дотації більшості муніципалітетів [4, с.79].

Зазначимо, що до складу місцевого самоврядування, входять не тільки муніципальні ради і адміністрації, але і велика кількість автономних закладів, що контролюють окремі сфери суспільного життя – правопорядок, охорону природи, водопостачання, тощо. Діяльність органів місцевого самоврядування, їх правовий статус регулюються низкою нормативних актів, прийнятих з урахуванням місцевих традицій, особливостей економічного і соціально-політичного розвитку окремо взятої провінції. Такі документи направлені на регулювання основних напрямів діяльності органів місцевого самоврядування та регулювання поточної діяльності таких органів з урахуванням певних особливостей. Відповідно до законодавства провінцій міське самоуправління передбачає наявність мерів і міських рад, які обираються шляхом прямих виборів [5, с.126].

Зауважимо, що управлінські функції в муніципалітеті здійснює виборна рада і професійна, політично нейтральна адміністрація. Деякі невеликі муніципальні округи знаходяться під управлінням безпосередньо представників міської адміністрації. Необхідно зазначити, що свою внутрішню структуру муніципалітети встановлюють самостійно. В окремих районах, на зразок США, зустрічається система управління муніципалітетом, а його повсякденну адміністративну діяльність здійснює розпорядник, що призначається та контролюється муніципалітетом. Зустрічається, але не так часто, і практика виокремлення зі складу муніципальної ради більш вузького органу – виконавчого комітету. Разом з тим, дані варіанти не отримали широкого розповсюдження, як такі, що несуть загрозу подвійної влади всередині муніципалітету. У своїй більшості перевагу має перенесена з Великобританії та Франції система одноступінчатої муніципальної ради на чолі з мером. Чисельність виборного складу муніципалітету, зазвичай, не перевищує кількох десятків осіб. Члени муніципальних рад обираються на

термін 2 роки з необмеженим за часом правом переобрання в майбутньому [6].

Погоджуємось із думкою Ігнат'єва А. у тому, що дворічний термін повноважень, на відміну від терміну повноважень провінційних і федеральних політиків – 5 років, робить муніципальних чиновників у більшій мірі підконтрольними виборцям, а більш тривалий термін повноважень послаблює їх залежність від населення. Крім того, муніципальні політики, на відміну від провінційних і федеральних, виконують свої обов'язки безпосередньо за місцем проживання і тому більше контактують з населенням. Звернемо увагу і на те, що більшість муніципальних діячів (олдермени) обираються від округів, а частина (контролери і мери) – населенням усього муніципалітету. Варто відмітити те, що канадські місцеві депутати можуть суміщати свої обов'язки з виконанням іншої роботи. У цілому структура органів місцевого самоврядування у Канаді продовжує розвиватись і вдосконалюватись.

Важливо зазначити, що канадські муніципалітети діють за принципом «відкритих дверей». Згідно даного принципу, сесії відповідної ради є відкритими для громадськості. Це проявляється у тому, що представники громадськості завжди можуть прийняти участь у дебатах. Необхідно відмітити і те, що канадці можуть вплинути на політичне життя муніципалітету не тільки шляхом участі у виборах, сесіях місцевих рад, а і шляхом проведення плебісцитів для вирішення виключно місцевих проблем – наприклад, щодо закриття або відкриття місцевого аеропорту, часу роботи магазинів у вихідні дні і т.д. Слід зауважити, що результати такого волевиявлення ніяким чином не зобов'язують місцеву раду щодо прийняття відповідних рішень, але слугують дієвим засобом впливу на депутатів.

Значимо, що проведення плебісцитів супроводжується публічними форумами і відкритими дискусіями, під час проведення яких представники громади мають можливість надати власну точку зору та ознайомитись з думкою інших. Проаналізувавши питання взаємодії громадськості з органами місцевого самоврядування, варто відмітити, що не дивлячись на усталені традиції місцевої ініціативи і децентралізації влади канадські муніципалітети при їхній загальній підпорядкованості провінціям і фінансовій залежності від них, мають значну автономію. Це проявляється, наприклад, у можливості самостійного проведення податкової політики з питань зміни розміру податків, у тому, що в їх підпорядкуванні перебувають поліцейські сили в містах. У зоні їх юрисдикції перебувають комунальні послуги, громадський транспорт, сфера відпочинку і розваг. Вони також переймаються питаннями шкільної освіти, природокористування, охорони здоров'я, допомоги безробітним у залежності від потреб місцевого населення [6, с.81-82]. Питання шкільної освіти тісно пов'язані з питаннями мови, культури, профорієнтації. Значну роль у даному аспекті відіграють шкільні комісії.

Важливо відмітити те, що муніципалітети мають власні джерела фінансування, які не можуть бути відмежовані на користь інших рівнів влади, що слугує фундаментом відносної самостійності місцевих органів влади в управлінському механізмі Канади та мають базові джерела фінансування: податок на власність, плата насе-

лення за муніципальні послуги, фінансова підтримка зі сторони провінційної влади, субсидії від федеральної влади [5, с.126-134]. Субсидії виділяються муніципалітетам для фінансування середньої шкільної освіти і деяких програм соціального забезпечення. При цьому лише близько 10% із загальної суми муніципалітети вправі використати на власний розсуд.

Акцентуємо увагу на тому, що управління територіями Юкон, Нунавут, Північно-Західними територіями у Канаді здійснюється безпосередньо федеральними органами, оскільки такі чинники, як: велика територія, мала щільність населення являють собою певну проблему щодо введення на цих територіях самоврядування, хоча місцеве населення таку ідею підтримує [7, с.41-42]. Разом із тим слід відмітити, що кожна територія має можливість скористатись деякими елементами самоврядування, реалізуючи їх через, так звані, виборні територіальні утворення.

Варто звернути увагу на те, що в основу діяльності місцевого самоврядування покладено принцип демократизму, що стало гарантією якісного управління країною на місцевому рівні. Діяльність муніципалітетів Канади направлена на залучення більшої кількості громадян в діяльність органів місцевого самоврядування шляхом участі в публічних слуханнях, роботі консультативних груп, засіданнях муніципальної ради та постійних депутатських комісій [7]. З огляду на те, що Канада являє собою багатонаціональну державу, у якій проживають представники різних національностей, вихідців із різних регіонів, що спілкуються різними мовами, визнають різні релігії, у державі виникають певні проблеми щодо їх взаємодії з органами місцевого самоврядування. Важливу роль в інформуванні населення щодо діяльності органів місцевого самоврядування відіграють засоби масової інформації, у т.ч. приватні медіа, офіційні інтернет-сайти муніципалітетів, поштова розсилка листівок з інформацією про можливість прийняти участь в різних заходах.

Наприклад, у даному аспекті важливого значення набуває поширення безкоштовної преси з інформацією щодо підготовки до громадських слухань, різних публічних заходів, які організуються. Слід зазначити, що, враховуючи ту обставину, що офіційна інформація, як правило, містить специфічні формулювання, поряд з нею публікуються оголошення з викладенням суті анонсу простою зрозумілою мовою для різних категорій осіб.

Проаналізувавши основні аспекти взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю, можемо звернути увагу на форми та напрями участі населення у діяльності органів місцевого самоврядування. Серед них: громадські слухання, діяльність консультативних груп, засідання муніципальних рад та постійних депутатських комісій, тощо. Важливу роль в інформуванні населення щодо діяльності органів місцевого самоврядування відіграють офіційні інтернет-сайти муніципалітетів [8, с.180-186]. Зокрема, інформування громадян через офіційні інтернет-сайти муніципалітетів, на яких розміщується розклад публічних заходів, порядок денний, стенограми проведених заходів та інформація щодо прийнятих рішень, проекти документів, тощо, дозволяє вирішити низку проблем: надає можливість громадянину, не виходячи з дому, ознайомитись з відповідними

матеріалами щодо певного заходу, вирішити для себе важливість даного питання, спланувати відвідування певних заходів. При цьому кожна особа має можливість направити по електронній пошті заявку на виступ у публічних слуханнях або засіданні постійної депутатської комісії і донести, таким чином, свою думку з даного питання. Це забезпечує прозорість роботи органів місцевого самоврядування. Крім того, слід виділити і такий формат спілкування, як спілкування через офіційний сайт мерії, соціальні мережі, наприклад, Facebook, тощо.

Оскільки Канада є федеративною державою, у якій можна виділити різні рівні управління: федеративний, провінційний, муніципальний з відповідним розмежуванням компетенції, варто звернути увагу на те, що у Канаді в 1901 році було створено федерацію канадських муніципалітетів. Це єдина асоціація муніципалітетів на національному рівні, що співпрацює із федеральним урядом з питань політики та програмної діяльності в рамках федеральної юрисдикції [8].

Висновки. З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок про те, що серед основних напрямів взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням слід виділити: взаємообмін інформацією; консультування; участь відповідної громади у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування. Серед форм участі громадян у діяльності органів місцевого самоврядування можна виділити наступні: громадські слухання, діяльність консультативних груп, засідання муніципальних рад та постійних депутатських комісій, тощо.

Рівень взаємодії громадськості з органами місцевого самоврядування залежить як від активності населення, так і від відповідної діяльності органів влади, їхньої прозорості, відкритості та готовності до співпраці. Незважаючи на ймовірні складнощі та збільшення витрат часу і ресурсів на початкових етапах взаємодії, у подальшому співпраця громадськості з органами місцевого самоврядування приводить до суттєвих позитивних результатів для всієї територіальної громади, у т.ч. забезпечення реалізації прав людини у муніципально – правовому вимірі.

Визначення ефективних механізмів взаємодії органів місцевого самоврядування з представниками корінних народів визначає перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Varunts L.D.,

Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Department constitutional and International law Faculty № 4 Kharkiv National University of Internal Affairs, VLarisa@i.ua

Ukraine, Kharkiv

INTERACTION OF CANADIAN LOCAL GOVERNMENT BODIES WITH THE PUBLIC

The article analyzes the main directions and forms of interaction of local governments with the public. Among the main areas of such interaction should be noted: mutual exchange of information; consultancy; participation in decision-making by local governments. Among the main forms of such interaction are the following: public hearings, activities of advisory groups, meetings of municipal councils and standing deputy commissions, etc.

Problematic issues in the relationship between the territorial communities of Canada and local governments are highlighted. It is concluded that public cooperation with local governments leads to significant positive results for the entire territorial community, including ensuring the realization of human rights.

Key words: local government, Canada, public, interaction, directions, forms, problematic issues.

Література

1. Батанов О.В. Місце самоврядування в умовах глобалізації. Міждисциплінарні гуманітарні студії Серія: Правничі науки. 2014. Вип. 1. С.8-9.
2. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук у Німеччині, 1963. 193 с.
3. Софінська І. Міжнародно-правові стандарти місцевого самоврядування: навчальний посібник. Львів: Каменяр, 2016. 241 с.
4. Шаповалов Б. Местное самоуправление в Канаде //Глава местной администрации. М., 2005.
5. Ажаева В.С. Планирование человеческого развития в Канаде. Стратегическое планирование развития города (Зарубежный опыт 80–90-х гг.). М., 1999. С.126-134.
6. Изматьев А. У основания канадской вертикали // Упрва. М., 2004. № 8.
7. Экономика и управление в зарубежных странах (По материалам печати). Информационный бюллетень. М., 2004. № 6.
8. Губныцын А.В. Прозрачность, доступность и заинтересованность, канадский рецепт вовлечения граждан в местное самоуправление. Тренды и управление. 2013. № 2 (2). С. 180-186.

References

1. Batanov O.V. Mistseve samovriadiuvannia v umovakh filobalizatsii. Mizhdystysyplinarni humanitarni studii Seria: Pravnichi nauky. 2014. Vyp. 1. S.8-9.
2. Paneiko Yu. Teoretichni osnovy samovriadiuvannia. Miunkhen: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk u Nimechchyni, 1963. 193s.
3. Sofinska I. Mizhnarodno-pravovi standarty mistsevoho samovriadiuvannia: navchalnyi posibnyk. Lviv: Kameniar, 2016. 241 s.
4. Shapovalov B. Mestnoe samoupravlenye v Kanade //Glava mestnoy admynystratsyy. M., 2005.
5. Azhaeva V.S. Planyrovanye chelovecheskoho razvytyia v Kanade. Stratehicheskoe planyrovanye razvytyia horoda (Zarubezhnyi opyt 80–90-ki hhi.). M., 1999. S. 126-134.
6. Yimatev A. U osnovanyia kanadskoi vertykaly // Uprava. M., 2004. № 8.
7. Ekonomyka y upravlenye v zarubezhnykh stranakh (Po materialam pechaty). Ynformatsyonnyi biulleten. M., 2004. № 6.
8. Hubnytsyn A.V. Prozrachnost, dostupnost y zaинтереovanost, kanadskiy retsept вовлечения hrashhdan v mestnoe samoupravlenye. Trendy y upravlenye. 2013. № 2 (2). С. 180-186.

UDC 351:347.7

Didukh D.I.,*Postgraduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, dimadiduh25@gmail.com**Ukraine, Kyiv*

REGULATORY MECHANISMS OF COUNTERFEITING AND COMBATING PATENT TROLLING AND PIRATES IN UKRAINE

The article examines the issues of effective mechanisms to combat patent trolling and piracy in Ukraine. High-quality and timely processing of applications for intellectual property in the near future will be performed with the widespread use of artificial intelligence tools. Piracy, raiding and patent trolling are becoming increasingly popular, both around the world in general and in Ukraine in particular. Today in Ukraine, in the field of intellectual property, or rather one of the institutions of intellectual property – patent law, there is a spread of a shameful phenomenon, to define which is called «patent trolling». In addition to patent trolling, copyright-infringing piracy is also becoming widespread.

It was found that the modern development of the intellectual sphere in Ukraine is characterized by positive trends. Over 10 years of work in the international patent system, Ukraine has shown a 30 percent increase in the number of international applications for industrial property. Now, it is among the 10 countries in the world that show the highest rates in terms of filing and registration of applications for industrial property, applications for patents for inventions, utility models, etc.

As a result of the study, it is emphasized that the main mechanisms for counteracting and combating patent trolling and piracy in Ukraine should be: the creation of a competent special intellectual property body in Ukraine; strengthening the responsibility of intermediaries in obtaining legal protection for industrial designs and utility models, introduction of guarantees (in some cases insurance) in the entry of intellectual property in the customs register of intellectual property, security documents for which are issued under the responsibility of the applicant; availability of an appropriate specialized structure and participants in the process of combating patent trolling and piracy.

Key words: *patent trolling, piracy, intellectual property, patent, certificate.*

Formulation of the problem. The growing demand for intellectual property rights is due to rapid technological change in today's world, which poses new challenges for the management of intellectual property in the global economic plane. High-quality and timely processing of applications for intellectual property in the near future will be performed with the widespread use of artificial intelligence tools. Francis Harry, Director General of the World Intellectual Property Organization (WIPO), concluded his address by addressing the participants of the 59th series of meetings of the WIPO World Intellectual Property Organization Member States in Geneva in October 2019. According to him, new technologies significantly affect the essence of intellectual property policy and indicate the need to adapt the classical system of intellectual property for effective coexistence with the innovation ecosystem.

In turn, along with the interest in growing scientific and technological potential, cases of unfair use of intellectual property for profit at the expense of others have become more frequent. Piracy, raiding and patent trolling are becoming increasingly popular, both around the world in general and in Ukraine in particular. Today in Ukraine, in the field of intellectual property, or rather one of the institutions of intellectual property – patent law, there is a spread of a shameful phenomenon, to define which is called «patent trolling». In addition to patent trolling, copyright-infringing piracy is also becoming widespread. The existence of such negative phenomena requires regulatory mechanisms to counter and combat, which determines the relevance of this study.

An analysis of recent research and publications in the field of patent trolling and piracy shows the interest of scientists in addressing this issue. Thus, the following negative phenomena in the field of intellectual property have been considered in the works: O.M. Levkovets, G.O. Androschuk, V.V. Selivanenko, A.M. Nikonchuk, V.B. Strutynsky, G.O. Androschuk, R.F. Chernysh, B.Yu. Nazarchuk, M.S. Utkina and others.

Purpose of the article is a comprehensive analysis of regulatory mechanisms to prevent and combat patent trolling and piracy in Ukraine.

Presentation of the main material. Starting a direct study of regulatory mechanisms, it is necessary to first determine the basis for the emergence of such legal phenomena in the intellectual property law of Ukraine.

Intellectual property in Ukraine is not characterized by a sufficiently long period of its existence. At the same time, it already includes under the institutions in the form of: copyright and related rights, patent law and industrial property. The objects of patent property in Ukraine are inventions, industrial designs and utility models.

In 2019, the number of applications for industrial property exceeded the previous year by 4.4% due to increased activity in the submission of applications for trademarks for goods and services (+9.2%). Activity in the submission of applications for inventions, utility models and industrial designs decreased (-3.0%, -7.2% and -12.0%, respectively) Of the total number of submitted applications, 6.7% were applications for inventions, 14.8% – for utility models, 4.7% – for industrial designs, 73.8% – for marks for

goods and services (20.0% of applications submitted under the Madrid system) [1].

Schematically, it is possible to display the following indicators for the registration of such objects in recent years:

Industrial property	2015	2016	2017	2018	2019	percent age ratio 2019 to 2018
Inventions	4 495	4 093	4 047	3 968	3 850	97,0
Useful models	8 620	9 559	9 117	9 120	8 459	92,8
Industrial designs	2 080	2 302	2 480	3 042	2 678	88,0

The table of receipt of applications for intellectual objects property

In the first quarter of 2020, there was a decrease in the inventive activity of national applicants. They submitted 1.7 thousand applications for inventions and utility models, which is almost 38% less than in the same period of 2019. Among the submitted applications, utility model applications predominated, their share in the total number of submitted applications was almost 82%. It should be noted that in the first quarter of 2020, the number of applications for inventions and utility models submitted by national applicants-legal entities decreased compared to the corresponding period of 2019 by 42.7% and amounted to more than 1 thousand. Accordingly, their share in the total number of applications decreased (59.8% against 65.0% in 2019). Applicants-individuals submitted 685 applications for inventions and utility models, and their activity decreased by 28.6% [2].

Modern development of the intellectual sphere in Ukraine is characterized by positive trends. Thus, the Deputy Director General of the World Intellectual Property Organization (WIPO) for Inventions and Technologies J. Sandazh noted that over 10 years of work in the international patent system, Ukraine has shown a 30 percent increase in the number of international applications for industrial property. And now, it is among the 10 countries in the world that show the highest rates in terms of filing and registration of applications for industrial property, applications for patents for inventions, utility models, etc. [3].

Thus, it is possible to say that the level of Ukraine’s capacity as a whole satisfies the needs of industrial property.

At the same time, the problem of piracy and patent trolling in Ukraine indicates the imperfection of the modern system of protection of intellectual property.

The concept of «patent trolling» originated in the United States. Patent trolls were companies that did not actually engage in production, but only bought patents and initiated lawsuits demanding a ban on production or the payment of royalties, thus earning money. In fact, patent trolls in America were neither manufacturers nor inventors, but owned only property rights to intellectual property and exercised these rights only by prohibition, in fact, that is why they got this name [4, p.260].

In Ukraine, patent trolling is characterized by:

1) pseudo-entrepreneurship of such trolls, as most applicants are neither creators of industrial designs nor business entities;

2) abuse of civil rights (Part 3 of Article 13 of the Civil Code of Ukraine) in patenting well-known objects;

3) violation of the requirements of world novelty of technology or design;

4) unfair competition;

5) the shortcomings of the institute of filing a lawsuit and subtext in accepting a lawsuit and opposing the requirements of these institutes to patent and not only patent trolls.

Usually, a patent troll enters it in the customs register of intellectual property, after obtaining a patent. This means that it is impossible to customs clearance without the permission of the patent owner. It makes travel more expensive, and actually encourages the customs declarant to pay quickly. At the same time, they try to find widely used objects: in particular, patenting the application of QR-code on the product and reading information from it using a device with a camera, the rights to which since 1994 belong to the Japanese company DENSO Wave Incorporation [5, p.74].

Thus, one of the most famous cases of «patent trolling» in Ukraine was the registration of the trademark «Go Ogle», which allowed the troll to register the domain UA (google.ua). The story ended with Google declaring the purpose of registering the trademark unfair and canceling the registration in court. However, the domain google.ua remained behind the troll, and Google uses the local page google.com.ua.

Internet piracy is defined as the reproduction and distribution on the Internet of counterfeit copies of works, namely: movies, music, computer programs (including providing access to unlicensed copies of software using the Internet), games, other intellectual property, without the permission of the author or other person who has copyright and/or related rights, or without payment of remuneration for the use of works in the manner prescribed by law [6, p.15].

In the special legal literature it is possible to meet different approaches to the classification of piracy. For example, copyright piracy is divided into:

a) «pure» piracy, which is associated with the semi-legal disclosure of copyright;

b) piracy related to the forgery of copyright objects;

c) piracy, which manifests itself in the illegal reproduction of copies of copyright objects

Thus, piracy on the Internet is an offense committed on the digital network, involves the use and distribution of illegal content for profit or other gain (including moral), causes significant harm to the interests of authors and (or) right holders, using this is supported by a large part of society – supporters of free access to information.

An example of a lawsuit against such a type of copyright infringement as plagiarism is a lawsuit filed by UNIAN journalist Tatiana P. against the newspaper Svoboda Istiny, owned by Leus Media-Projekt LLC. The lawsuit was filed by an article in the newspaper dated January 25–31, 2007, entitled «Slang is a Mirror of Society», published without mentioning the author’s name. By a decision of July 18, 2007, the Shevchenkivsky District Court ruled that the use of the article “Slang is a mirror of society” in the issue of Svoboda istiny № 3 of January 25–31, 2007, which is the

object of copyright, was illegal. Tatiana P. «. The court ruled: to collect from Leus Media Project LLC in favor of Tatiana P. compensation in the amount of UAH 4,430. and UAH 500. moral damage; to oblige Leus Media Project LLC to publish the operative part of this decision in *Robitnycha Gazeta* within one month from the date of entry into force of this decision at its own expense» [7].

Such rather unpleasant situations are the cause of negative reactions from reputable international organizations in the field of intellectual property.

Thus, on April 29, 2020, the United States of America (hereinafter – the United States) published its annual Special Report 301 on the adequacy and effectiveness of intellectual property protection of trading partners and the results of the review of infamous counterfeiting and piracy markets. This report covers online and physical markets involved in trademark counterfeiting and copyright piracy. The United States again named Ukraine among the most pirated countries in the world. Ukraine has also been noted for remaining a «home» for many sites that contain pirated content. Although the US government determines that our country has taken some steps in the fight against piracy. For example, created a special unit in the Ministry of Internal Affairs, and the Government's work in this direction has become more transparent. At the same time, the use of pirated software in government agencies remains at 60–80%. We will remind, in October of last year in Ukraine announced creation of cyberpolice. This unit was created to fight hackers, online fraudsters and Internet piracy.

The United States will continue to monitor recent legislative and operational efforts to improve the protection of intellectual property and law enforcement in Ukraine and to review the infamous piracy and counterfeiting markets [7].

According to the EUIPO-OECD (OECD – Organization for Economic Co-operation and Development) report from 2018, Ukraine remains a transit country for counterfeit and pirated products in sectors such as the food industry, watches, jewelry, toys, clothing, photographic and medical equipment. Some pirated sites that offer such products are open in Ukraine, the number of such sites is even increasing, due to the imperfection and weakness of current legislation.

In its report, the European Commission refers to a survey of European business representatives, which also point to the imperfection of customs procedures. In particular, there is a lack of adequate capacity to destroy certain types of counterfeit products or means of their production. At the same time, even simplified customs procedures take too much time and are expensive [8].

Thus, it is possible to say that the problem of patent trolling and piracy is ripe in Ukraine, which needs an immediate solution and appropriate regulatory mechanisms to counter and combat, as well as eradicate it in general.

A significant step in further reforming the institution of intellectual property protection in general, as well as in a way aimed at combating all types of intellectual property offenses is the adoption on February 4, 2020 by the Verkhovna Rada of Ukraine as a basis for the draft Law «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on the Establishment of a National Intellectual Property Authority» (№ 2255) and the Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Establishment of a

National Intellectual Property Registration Authority № 2255 of 10.10.2019 and «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Protection and protection of trademark and industrial design rights and the fight against patent trolling» (№ 2258) [11].

The explanatory note to this bill states that the adoption of the Law will ensure the achievement of the European level of protection of intellectual property rights to trademarks and industrial designs, fulfillment of obligations under Ukraine's Association Agreement, implementation of national law in the field of intellectual property.

The explanatory note to this bill states that the adoption of the Law will ensure the achievement of the European level of protection of intellectual property rights to trademarks and industrial designs, fulfillment of obligations under Ukraine's Association Agreement, implementation of national law in the field of intellectual property. Also, it will ensure transparency of procedures for acquisition and disposal of intellectual property rights, improve the quality of security documents, ensure the implementation of an effective mechanism for protection of intellectual property rights, including the fight against «patent trolling» and improving the investment climate in Ukraine. In addition, this bill proposes to submit an application in electronic form; possibility of registration of a collective trademark, strengthening of sanctions for infringement of the rights to trademarks; legal protection of unregistered industrial designs; changed the type of security document (from a patent to a certificate), the possibility of pre-trial revocation of the certificate in the Appeals Chamber (the fight against «patent trolling») and a number of others.

The latter rule is very important for combating «patent trolling» (a phenomenon based on the abuse of rights by unscrupulous individuals to industrial designs that are not new, and mostly occurs at the customs border) [12].

The problem is that in Ukraine the same results of intellectual activity can be protected as inventions and utility models. However, obtaining a utility model patent has more advantages than obtaining an invention patent. As a result, the ratio between registered utility models and inventions in Ukraine is disproportionately high in favor of utility models, compared to countries with innovative economies, which have a more developed system of intellectual property protection. At the same time, this bill contains a number of shortcomings, due to the fact that the vast majority of provisions of this bill duplicate the relevant provisions of draft laws «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Improve Legal Protection of Intellectual (Industrial) Property» (№ 5699) and «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of Legal Protection of Inventions and Utility Models» (№ 7538), which were not adopted by the Verkhovna Rada in September 2018, and the draft Law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine protection and defense of intellectual (industrial) property rights and improvement of state management in the field of intellectual property» (№ 9088) [13].

Such efforts of the legislator to change the existing system of state regulation of intellectual property can be explained by the fact that for more than a year now, international world organizations and leading countries of

the world point to a rather low and sometimes critical state of intellectual property protection.

In addition to legislative changes, noteworthy are the changes proposed by scientists as such that are necessary regulatory mechanisms to combat patent trolling and piracy, among which are:

1. Accelerate the adoption of legislative changes to simplify the procedure for appealing intellectual property rights for industrial design patents;

2. Consider the possibility of introducing guarantees (in some cases insurance) when entering intellectual property in the customs register of intellectual property, security documents for which are issued under the responsibility of the applicant.

3. Strengthen the responsibility of intermediaries in obtaining legal protection for industrial designs and utility models, starting with the experts of the patent office and ending with patent attorneys.

4. Accelerate the adoption of legislative changes on the possible legal protection of utility models, which would include one of the two discussed options for changes in the distinction between the objects of the invention and the utility model.

5. Strengthen the liability of unscrupulous patent holders for the abuse of intellectual property rights and compensation for honest business losses from the actions of «trolls», if it is proved that their claims are unfounded [14].

Thus, it is possible to say that in Ukraine there is a problem of patent trolling and piracy, which definitely needs to be solved.

Conclusions and prospects. Further efforts of the legislator to solve socially important problems that underestimate the authority of Ukraine in the international arena indicate the readiness to improve the legislation as a whole. The sphere of intellectual property in Ukraine is no exception, which unfortunately has a large number of gaps, which has recently been the focus of certain regulatory mechanisms.

In Ukraine, the problem of the existence of patent trolling and piracy is becoming more significant every year, because the state does not offer specific measures to combat this phenomenon. It was found that the constant efforts of legislators to get rid of the phenomena that negatively affect the development of the economy, are reflected in the constant proposals to change existing legislation. However, they do not take into account the main key proposals of the international community, expert commissions.

The main mechanisms for counteracting and combating patent trolling and piracy in Ukraine should be:

– creation of a competent special intellectual property body in Ukraine;

– strengthening the responsibility of intermediaries in obtaining legal protection for industrial designs and utility models;

– introduction of guarantees (in some cases insurance) when entering intellectual property objects into the customs register of intellectual property objects, security documents for which are issued under the responsibility of the applicant;

– availability of an appropriate specialized structure and participants in the process of combating patent trolling and piracy.

Literature

1. Industrial property in figures indicators of activity in the field of industrial property for 2019. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/promvlasnist-2019.pdf> (access date 25.05.2020)

2. Industrial property in figures Indicators of activity in the field of industrial property for the 1st quarter of 2020. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/promvlasnist-1kv-2020.pdf> (accessed 25.05.2020)

3. Patent activity in the world: indicators and trends of 2019. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/patentna-aktivnist-v-sviti-pokaznikj-ta-trendi-2019-roku.html> (access date 25.05.2020)

4. Chernysh R.F. «Patent trolling» as a prerequisite for the aggravation of the socio-political situation in the country and the formation of a negative image of Ukraine in the international arena (following the example of Zhytomyr region). R.F. Chernysh, B.Yu. Nazarchuk, Journal of Kyiv University of Law. 2016. № 2. pp. 260–264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkyp_2016_2_61 (access date 25.05.2020)

5. Shishka R.B. Counteraction to patent trolling in Ukraine. Journal of Civilization. 2017. Vip. 23. pp. 73-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_23_18. (access date 25.05.2020)

6. Parkhomenko A. Mechanisms of protection against Internet piracy in Ukraine. Intellectual Property. 2012. № 10. S. 58.

7. How to fight plagiarism in journalism. URL: <http://www.unian.ua/society/79796-yak-borotysya-z-plagiatom-u-jurnalistitsi.html>. (access date 25.05.2020)

8. Annual Report of Special 301 of the US Trade Representation for 2019. URL: https://ustr.gov/sites/default/files/2020_Special_301_Report.pdf (access date 25.05.2020)

9. Ukraine was included in the list of countries infringing intellectual property. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2852491-ukrainu-vnesli-do-spisku-krajinporusnikiv-intelektualnoi-vlasnosti.html> (access date 25.05.2020)

10. Policy of zero tolerance to «patent trolling». URL: <https://jur-gazeta.com/publications/events/politika-nulovoyi-tolerantnosti-do-patentnogo-trolingu-.html> (accessed 25.05.2020)

11. On adoption as a basis of the draft Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Establishment of a National Intellectual Property Body: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 04.02.2020. №. 495-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-IX> (access date 25.05.2020)

12. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Strengthening the Protection and Protection of Rights to Trademarks and Industrial Designs and Combating Patent Trolling: Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine of October 11, 2019 № 2258. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/gi00609a?an=3> (access date 25.05.2020)

13. Patent reform will be carried out in Ukraine. URL: https://translate.google.com/translate?hl=en&sl=en&tl=en&u=http%3A%2F%2Fbiz.ligazakon.net%2Fua%2Fnews%2F190266_v-ukran-provedut-patentnu-reformu&lanno=2&prev=search (access date 25.05.2020)

14. Recommendations of the round table on the topic: «Countering» patent trolling «In Ukraine in the context of protection of intellectual property rights». URL: <http://pakharenko.ua/proekt-rekomendacij-kruglogo-stolu-protidya-patentnomu-trolingu-v-ukra%D1%97ni-v-konteksti-zaxistu-prav-na-obyektiintelektualno%D1%97-vlasnosti/> (access date 25.05.2020)

Дідух Д.І.

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, dimadiduh25@gmail.com

Україна, м. Київ

РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ТА БОРОТЬБИ З ПАТЕНТНИМ ТРОЛІНГОМ ТА ПІРАТСТВОМ В УКРАЇНІ

У статті досліджується питання ефективних механізмів протидії та боротьби з патентним тролінгом та піратством в Україні. Якісне та своєчасне оформлення заявок на об'єкти інтелектуальної власності у найближчому майбутньому буде виконуватися із широким застосуванням інструментів штучного інтелекту. Піратство, рейдерство і патентний тролінг стають все більш поширеним явищем, як у всьому світі в цілому, так і в Україні зокрема.

Нині в Україні у сфері інтелектуальної власності, а точніше одного з інститутів інтелектуальної власності – патентного права, спостерігається поширення ганебного явища, яке носить назву «патентний тролінг». Окрім патентного тролінгу широкого розповсюдження набуло також піратство, що є особливо загрозливим для розвитку авторського права.

Було з'ясовано, що сучасний розвиток сфери інтелектуальної власності в Україні характеризується позитивними тенденціями. За 10 років роботи в міжнародній патентній системі Україна продемонструвала 30-відсоткове зростання кількості міжнародних заявок на об'єкти промислової власності. І в даний час входить у 10 держав світу, що показують найвищі показники за рівнем подачі та реєстрації заявок на об'єкти промислової власності, заявок для отримання патентів на винаходи, на корисну модель тощо.

В результаті дослідження наголошується, що основними механізмами протидії та боротьби з патентним тролінгом та піратством в Україні повинні стати: створення компетентного спеціального органу інтелектуальної власності в Україні; посилення відповідальності посередників при отриманні правової охорони на промислові зразки та корисні моделі; запровадження гарантій (в деяких випадках і страхових) при внесенні об'єктів інтелектуальної власності до митного реєстру об'єктів інтелектуальної власності, охоронні документи на які видані під відповідальність заявника; наявність відповідної спеціалізованої структури та учасників процесу протидії патентному тролінгу та піратству.

Ключові слова: патентний тролінг, піратство, інтелектуальна власність, патент, сертифікування.

УДК 351.86:304 (477)

Костенко Д.М.,

*аспірантка кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президенті України, doctor8di@gmail.com**Україна, м. Київ*

МЕРЕЖЕВА АРХІТЕКТУРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ

Метою статті є визначення теоретичних засад обґрунтування структури інституціонального середовища публічного управління національною безпекою та інституціональної матриці формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України. В рамках інституціонально-мережевого підходу визначено передумови здійснення переходу до соціального порядку відкритого доступу, а також обґрунтовано структуру інституціонального середовища публічного управління національною безпекою та структуру інституціональної матриці мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України, яку представлено сукупністю інститутів функціонування та розвитку мережевої архітектури публічного управління.

Ключові слова: *інститути глобального світового простору, базові соціальні інститути, інституціональне середовище, інституціональна матриця, мережева архітектура публічного управління, публічне управління національною безпекою.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі державного будівництва України здійснюються реформи у різних сферах суспільного життя, кінцевою метою яких є перехід до соціального порядку відкритого доступу.

Ця обставина і визначає зв'язок загальної проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями дослідження проблем публічного управління національною безпекою України в контексті реалізації завдань європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій можна зробити висновок про те, що проблеми публічного управління національною безпекою в рамках інституціонального та мережевого підходів досліджували такі вітчизняні науковці, як: В. Абрамов [1-3], О. Бортнікова [4], Г. Савранська [5], А. Пелих, Н. Смирнова, М. Шевченко [6]. В працях цих авторів розглядаються питання сутності та змісту публічного управління національною безпекою, особливості мережевої архітектури публічного управління у цій специфічній сфері, структура та функції інституціонального середовища національної безпеки, характерні риси партисипаторної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, формулювання цілей статті. Незважаючи на значний науковий доробок вітчизняних науковців з проблем публічного управління на сучасному етапі державного будівництва України, маємо констатувати, що сьогодні ще обмаль праць в яких би досліджувалися питання формування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою.

Саме тому **метою статті** є визначення теоретичних засад обґрунтування структури інституціонального середовища публічного управління національною безпекою та інституціональної матриці мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціоналісти Дуглас Норт, Джон Уолліс та Баррі Вайнґаст в праці «Насильство і соціальні порядки. Концептуальні рамки для інтерпретації письмової історії людства» використовуючи історичні приклади проілюстрували, що прийняття та впровадження в державно-управлінську практику країнами Латинської Америки соціальних інститутів Великої Британії, Франції та США без забезпечення відкритого політичного та економічного доступу було необхідною, проте не достатньою умовою для здійснення переходу від природної держави до соціального порядку відкритого доступу [7, с.426].

Дослідники довели, що необхідними та достатніми умовами вказаного переходу є: підлеглість еліти верховенству закону, або рівність всіх перед законом; існування постійних організацій, які не залежать ні від держави, ні від конкретних особистостей; консолідований контроль над збройними силами і технологіями руйнування й насильства, що запобігає саморуйнуванню і деградації соціального порядку відкритого доступу [7, с.74-78]. Тобто, інституціоналізація відкритого доступу може бути здійснена за допомогою ствердження безособових відносин, що гарантуватиме відкриту економічну та політичну конкуренцію [7, с.425]. При цьому політика розвитку має ґрунтуватися на інститутах, політиці, організаціях та переконаннях, що визначили успіх порядків відкритого доступу. Водночас, необхідно враховувати ту обставину, що до тих пір поки суспільство, що реформується, не досягне як мінімум граничних умов демократичного розвитку, перенесення цих інститутів і політик в природні держави не дозволять досягнути будь-яких політичних та економічних результатів [7, с.436-437]. Адже, саме демократія є необхідною умовою соціальних змін в напрямку переходу до порядку відкритого доступу. Власне демократія як соціальний інститут дозволяє: здійснювати громадянам контроль над органами державної влади, спонукаючи їх враховувати інтереси

громадян; гарантувати в певній мірі захищеність від корупції; політичній конкуренції сприяти поширенню інформації і в таких спосіб стримувати політиків в здійсненні кулуарної політики та мінімізувати доходи правлячої еліти [7, с.437-439].

Достатньою умовою соціальних змін в напрямку переходу до порядку відкритого доступу є переконання еліт щодо необхідності вибудовування стабільних відносин між собою при вирішенні важливих питань у сфері політики та економіки за допомогою безособових інститутів, які здатні існувати на основі безстроковості [7, с.434-437].

Вказані умови забезпечують становлення та розвиток інклюзивних економічних інститутів (на зразок Південної Корея, США), що стимулюють економічну діяльність, зростання продуктивності праці і зростання добробуту. Ці інститути ґрунтуються на шануванні приватної власності, неупередженій системі права та надання публічних послуг з метою створення здорового конкурентного середовища [8, с.59-60]. За цих умов, «держава неминує тісно пов'язана з економічними інститутами як сила, що підтримує закон і порядок, захищає приватну власність і часто виступає головним провайдером публічних послуг. Інклюзивні економічні інститути потребують і використовують державу» [8, с.60].

Історія ілюструє, що в процесі свого становлення інклюзивні інститути мали обмежено інклюзивний характер та були досить вразливими. Проте, завдяки діяльності добродесних кіл, ці інститути генерували динаміку, що створила процес позитивного зворотного зв'язку, який забезпечив поступове підвищення їхньої інклюзивності. За умов же сильних позицій порочних кіл складається ситуація порочного кола, коли за рахунок потужного процесу негативного зворотного зв'язку зберігаються екстрактивні політичні інститути, що підтримують екстрактивні економічні інститути. Дослідники Дарон Аджемоглу та Джеймс Робінсон в праці «Чому нації западають» зазначають, що «екстрактивні політичні інститути майже не створюють обмежень для влади, тому фактично немає інститутів, що обмежували б використання і зловживання владою тими, хто скидає попередніх диктаторів і переймає контроль над державою. А екстрактивні економічні інститути означають, що можна отримати велику вигоду й багатство, просто контролюючи владу, експропріюючи активи інших і встановлюючи монополії» [8, с.318]. Дослідники також акцентують увагу на таких деструктивних аспектах порочного кола, як: породження соціального невдоволення політикою держави; провокування громадянської війни; сповзання в беззаконня; руйнування держави та політичний хаос [8, с.318].

Наразі, в черговий раз ми є свідками дії «залізного закону олігархії» [8, с.318] в Україні. Логіка цього закону полягає у виживанні екстрактивних інститутів після соціальних революцій і подальшому їх збереженні, що дозволяє еліті отримувати надприбутки шляхом контролю над владою.

Аналіз результатів актуальних наукових досліджень [9; 10] дозволяє констатувати, що сучасна наука «Публічне управління та адміністрування» не надає однознач-

ної відповіді на питання про те, які інституціональні умови забезпечать: 1) демократичний розвиток України та перехід до соціального порядку відкритого доступу; 2) ефективну та результативну партисипаторну взаємодію між інститутами громадянського суспільства та системою забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі державного будівництва.

На нашу думку, одними із найбільш перспективних теоретичних напрямів у дослідженні вказаних проблем публічного управління є мережева концепція та інституціональна теорія [1-6]. Осмислення і використання інституціонально-мережевої методології дозволить нам: 1) здійснити теоретичний аналіз природи інституту глобального громадянського суспільства, інституту глобальної політики та інституту глобальної безпеки; 2) досягнути механізми і форми взаємодії світового, регіональних і локальних співтовариств з державними, урядовими, міжурядовими, неурядовими, корпоративними акторами глобального світового простору з питань співробітництва і безпеки; 3) окреслити межі впливу інститутів глобального світового простору на формування інституціонального середовища публічного управління національною безпекою конкретної держави; 4) визначити передумови здійснення переходу Україною до соціального порядку відкритого доступу з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду у цій специфічній сфері; 5) обґрунтувати структуру інституціонального середовища публічного управління національною безпекою та інституціональної матриці формування мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки України.

Є сенс зауважити, що основна проблема оцінки впливу інститутів на партисипаторну взаємодію між інститутами громадянського суспільства та державною системою забезпечення національної безпеки України полягає в тому, що на практиці існують значні обмеження при оцінці впливу будь-якого соціального інституту на ту чи іншу підсистему системи національної безпеки. Це зумовлено тим, що соціальні інститути як правила і норми виникають на різних ієрархічних рівнях систем управління та безпеки, а саме на: глобальному, міжнародному, регіональному, національному.

На нашу думку, при формуванні інститутів регулювання процесів становлення та розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки України необхідно враховувати чинники та умови інституціонального середовища публічного управління.

Під поняттям «інституціональне середовище публічного управління національною безпекою» пропонуємо розуміти базові інститути публічного управління, які визначають правила поведінки суб'єктів публічного управління національною безпекою, належне здійснення взаємодії між ними в процесі творення публічної політики національної безпеки.

Основними структурними компонентами інституціонального середовища публічного управління національною безпекою є [11, с.237-242]: 1) нормативно-правовий компонент, основною функцією якого є регулювання відносин і взаємодій у сфері публічного управління на-

ціональною безпекою, визначення пріоритетів, цілей і напрямів безпеки, структуризація інституційного простору публічного управління; 2) організаційний компонент, функціями якого є законодавче регулювання відносин в системі публічного управління національною безпекою, управлінську дію з боку органів публічної влади і забезпечення правопорядку; 3) самоорганізаційний компонент, функціями якого є формування певних інститутів, що визначають порядок соціальних відносин, а також способів соціальної самоорганізації та механізмів міжінституційної взаємодії між державними і громадськими організаціями з питань забезпечення національної безпеки; 4) соціально-культурний компонент, функціями якого є формування і розвиток системи цінностей, вірувань, очікувань, ділових принципів, традицій публічного управління національною безпекою; 5) когнітивний компонент, функціями якого є формування і розвиток системи знань у сфері публічного управління і адміністрування.

Кожен компонент інституціонального середовища публічного управління національною безпекою повинен розглядатися як системний об'єкт, що динамічно розвивається і має відповідну внутрішню структуру, власні функції, цілі і завдання в процесах інституціоналізації, активно взаємодіє з іншими компонентами цього середовища.

Чинниками на наднаціональному рівні, які визначають виникнення та динаміку розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки конкретної країни є глобальні трансформації у гуманітарній, економічній, політичній, соціальній, інформаційній, екологічній та безпековій сферах [12]. Водночас, умовами розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки конкретної країни є: інститут глобального громадянського суспільства, інститут глобальної політики, інститути колективної безпеки [13]. Тобто, ці інститути, як цінності, норми і правила діяльності організацій (нормативно-правова база) є основою для вироблення політики та інтеграції країн в глобалізованому світі відповідно до певної системи цінностей та панівної ідеології, а також визначають поведінку держав-членів відповідних союзів / блоків в глобалізованому світі [14].

Чинниками на національному рівні, які визначають виникнення та динаміку розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки України є соціальні трансформації у різних сферах життєдіяльності українського суспільства, й зокрема у сфері національної безпеки [11; 13]. Водночас, умовами розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки України є базові соціальні інститути – економіка, політика, культура (ідеологія) [4]. Специфіка останніх визначається культурним контекстом українського суспільства [15; 16]. Зауважимо, що в теорії інституціональних матриць виокремлюються X-матриця (західна, ринкова), Y-матриця (східна, командно-адміністративна) та Z-матриця (перехідна, солідарна) [4, с.275-280]. Наразі Українська держава здійснює перехід від інституціо-

нальної Y-матриці до X-матриці, що визначає спрямування та зміст соціальних реформ.

Похідними від соціальних інститутів економіка, політика, культура є базові соціальні інститути, які визначають зміни в інституціональному середовищі публічного управління національною безпекою. До таких інститутів нами віднесено: інститут національної політичної культури, інститут політики, інститут права, інститут публічного управління, інститут національної безпеки, інститут громадянського суспільства; інститут інформатизації суспільства.

Соціальними інститутами, що формують зовнішнє інституціональне середовище мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України нами визначено: інститут права в галузі національної безпеки, інститут ідеології національної безпеки, інститут політики національної безпеки, інститут публічної політики; інститут політичної комунікації, інститут інформаційного розвитку.

Похідним від вказаних соціальних інститутів є соціальні інститути, що формують внутрішнє інституціональне середовище мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України. Такими інститутами нами визначено: інститут забезпечення національної безпеки; інститут публічного права, що регулює діяльність та взаємодію суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки і громадськості; інститут партисипаторної взаємодії суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки і громадськості; інститут удосконалення архітектури публічного управління національною безпекою на основі моделі зміни «соціокультурного поля»; інститут е-урядування.

Вказані соціальні інститути безпосередньо впливають на складання інституціональної матриці мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України. Ця матриця структурно включає в себе соціальні інститути, що забезпечують одночасно функціонування та розвиток мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки України.

Контур функціонування мережевої архітектури публічного управління національною безпекою представлено:

інститутом функціонування публічного управління національною безпекою що структурно включає в себе інститут інституційної взаємодії суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки і громадськості. Цей інститут передбачає створення площадок для інформаційної, політичної та ресурсної взаємодії;

інститутами інформаційної, політичної та ресурсної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки, що регулюють інформаційну, політичну, ресурсну взаємодію суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки і громадськості;

інститутом організаційної взаємодії суб'єктів державної та недержавної систем забезпечення національної безпеки, громадськості, що регулює питання спільного вироблення політики національної безпеки;

інститутом партисипаторної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки, що визначає коорди-

націю комплексної взаємодії всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки відповідно до зафіксованих і документально закріплених норм та процедур вказаної взаємодії;

інститутом комунікації, що містить у собі систему цінностей, норм, які забезпечують її ціннісно-нормативний супровід комунікації між суб'єктами забезпечення національної безпеки;

інститутом контролю результатів реалізації цілей політики національної безпеки як умови визначення потреб удосконалення партисипаторної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки;

інститутом оцінки ефективності політики національної безпеки, що передбачає оцінку кількісних і якісних показників результатів реалізації політики відповідно до зафіксованих і документально закріплених норм та процедур.

Контур розвитку мережевої архітектури публічного управління національною безпекою представлено:

інститутом діагностики стану мережевої архітектури публічного управління, що передбачає норми та процедури виявлення, ідентифікації, оцінки стану мережевої архітектури публічного управління;

інститут визначення цілей розвитку мережевої архітектури публічного управління, що передбачає норми та процедури цілевизначення щодо розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки;

інститут визначення імперативів політики розвитку мережевої архітектури публічного управління, що передбачає норми та процедури визначення пріоритетів розвитку мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки;

інститут політико-правового проектування мережевої архітектури публічного управління, що передбачає норми та процедури визначення місії, функцій та завдань механізмів публічного управління;

інститут державного конструювання мережевої архітектури публічного управління, що передбачає норми та процедури впровадження проекту розвитку мережевої архітектури публічного управління в публічно-управлінську практику;

інститути розробки та реалізації політики розвитку мережевої архітектури публічного управління, що передбачає норми та процедури вироблення вказаної політики;

інститут розбудови мережевої архітектури публічного управління, що передбачає реалізацію системи заходів відповідно до зафіксованих і документально закріплених норм та процедур.

Отже, запропонована структура інституціонального середовища публічного управління національною безпекою та структура інституціональної матриці мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України дозволяє сформувати панорамне бачення державно-управлінських проблем партисипаторної взаємодії в системі забезпечення національної безпеки. Тобто, це дозволяє визначити передумови, орієнтири, зразки або керівні принципи формування мережевої архітектури публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки.

Висновки. Враховуючи вищевикладені викладки підсумуємо:

1. Доведено, що достатніми умовами здійснення переходу від природної держави до соціального порядку є: підлеглість еліти верховенству закону, або рівність всіх перед законом; існування постійних організацій, які не залежать ні від держави, ні від конкретних особистостей; консолідований контроль над збройними силами і технологіями руйнування й насильства, що запобігає саморуйнуванню і деградації соціального порядку відкритого доступу. Необхідною умовою здійснення вказаного переходу є переконання еліт щодо необхідності вибудовування стабільних відносин між собою при вирішенні важливих питань у сфері політики та економіки за допомогою безособових інститутів, які здатні існувати на основі безстроковості.

2. Визначено, що теоретичними засадами обґрунтування структури інституціонального середовища публічного управління національною безпекою та інституціональної матриці мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України є інституціонально-мережевий підхід.

3. В рамках інституціонально-мережевого підходу обґрунтовано структуру інституціонального середовища публічного управління національною безпекою, яку представлено нормативно-правовим, організаційним, самоорганізаційним, соціо-культурним та когнітивним компонентами. Також визначено соціальні інститути, що формують зовнішнє та внутрішнє інституціональне середовище мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України.

4. В рамках інституціонально-мережевого підходу обґрунтовано структуру інституціональної матриці мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України, яку представлено сукупністю інститутів функціонування та розвитку мережевої архітектури публічного управління.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається дослідження проблем політико-правового проектування та державного конструювання мережевої архітектури публічного управління національною безпекою України.

Література

1. Абрамов В.І. Категорія «безпека»: від методологічних засад інституціоналізму до державно-управлінського змісту. Проблеми забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі державотворення: матеріали круг. Столу, м. Київ, 21 жовт. 2011 р. / за заг. ред. Т.П. Ситника. К.: НАДУ, 2011. С.7-12.

2. Абрамов В.І. Мережева архітектура публічного управління: проблеми концептуалізації і практики забезпечення національної безпеки. Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку: матеріали щоріч. всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 27 трав. 2016 р. / за заг. ред. А.П. Савцова, М.М. Білинської, С.В. Загороднюка. К.: НАДУ, 2016. С. 241-243.

3. Абрамов В.І. Інституціоналізм прав людини як мережеве соціокультурне середовище безпеки: практичне значення та загрози. Державна політика забезпечення національної безпеки України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання: матері-

али кругл. столу, м. Київ, 19 лютого 2013 р. / за заг. ред. Т.П. Ситника, А.М. Шупилової. К.: НАДУ, 2013. С.19-28.

4. Бортнікова О.Т. Взаємодія релігії і політики: теорія і методологія: монографія. К.: ПАЛІВОДА А.В., 2017. 338 с.

5. Савранська Т.М. Державне управління соціальним партнерством в контексті забезпечення соціальної безпеки України: дис... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. / НАДУ, К., 2018. 269 с.

6. Пелих А.О., Смирнова Н.С., Шевченко М.М. Партисипаторна функція системи забезпечення національної безпеки в умовах переходу до соціального порядку відкритого доступу. Публічне управління: шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 26 листоп. 2014 р.: у 2 т. / [за наук. ред. Ю.В. Ковбасюка, С.А. Романюка, О.Ю. Оболенського]. К.: НАДУ, 2014. III.2. С.85-87.

7. Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества: монография / пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. М.: Изд. Института Гайдара, 2011. 480 с.

8. Аджемоглу, Дарон; Робинсон, Джеймс. Чому нації занепадають / пер. з англ. О. Демянчука. К.: Наш Формат, 2016. 440 с.

9. Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні, м. Київ, 25 трав. 2018 р.: у 5 т. / за заг. ред. В.С. Куїбиди, М.М. Білинської, О.М. Петроє. К.: НАДУ, 2018. III.4. 160 с.

10. Публічне управління: шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Київ, 26 листоп. 2014 р.: у 2 т. / за наук. ред. Ю.В. Ковбасюка, С.А. Романюка, О.Ю. Оболенського. К.: НАДУ, 2014. III. 1. 150 с.

11. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія / [Т.П. Ситник, В.І. Абрамов, О.Т. Бортнікова, Д.Я. Кучма, М.М. Шевченко та ін.]; за ред. Т.П. Ситника, В.І. Абрамова. К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. 536 с.

12. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Д. Хелд, Э. Махрри, Д. Гольдблатт, Д. Перратон: Пер. с англ. В.В. Сапова и др. М.: Практик, 2004. 576 с.

13. Глобальна та національна безпека: Підручник / [авт. кол.: В.І. Абрамов, Т.П. Ситник, М.М. Шевченко та ін.] за заг. ред. Т.П. Ситника. К.: НАДУ, 2016. 748 с.

14. Шевченко М.М. Культурно-цивілізаційні відмінності в моделях геополітичної поведінки та забезпечення безпеки країн Заходу і Сходу. Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів: матеріали наук.-практ. конф., Одеса, 24 грудня 2015 р. / за заг. ред. Іжї М.М., Кривцової В.М. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. С.95-98.

15. Шевченко М.М. Специфіка сфери безпеки українського суспільства. Державна політика забезпечення національної безпеки України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання: матеріали кругл. столу, м. Київ, 19 лютого 2013 р. / за заг. ред. Т.П. Ситника, А.М. Шупилової. К.: НАДУ, 2013. С.99-106.

16. XXI век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности: монография / А.А. Кубелиус, О.П. Лановенко, В.А. Пироженко и др.; под науч. ред. О.П. Лановенко. К.: Стило, 2004. 572 с.

References

1. Abramov V.I. Kategoria «bezpeka»: vid metodolohichnykh zasad instytutsionalizmu do derzhavno-upravlinskoho zmistu. Prob-

lemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi derzhavotvorennia: materialy kruh. Stolu, m. Kyiv, 21 zhovt. 2011 r. / za zah. red. H.P. Sytnyka. K.: NAДУ, 2011. S. 7-12.

2. Abramov V.I. Merezheva arkhitektura publichnoho upravlinnia: problemy kontseptualizatsii i praktyky zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. Derzhavna sluzhba ta publichna polityka: problemy i perspektvy rozvytku: materialy slichorich. vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu, m. Kyiv, 27 trav. 2016 r. / za zah. red. A.P. Savkova, M.M. Bilynskoi, S.V. Zahorodniuka. K.: NAДУ, 2016. S. 241-243.

3. Abramov V.I. Instytutsionalizm prav liudyny yak merezheve sotsiokulturne seredovyshe bezpeky: praktychne znachennia ta zahrozy. Derzhavna polityka zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: aktualni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia: materialy kruh. stolu, m. Kyiv, 19 liutoho 2013 r. / za zah. red. H.P. Sytnyka, L.M. Shypilovoi. K.: NAДУ, 2013. S. 19-28.

4. Bortnikova O.H. Vzaiemodiiia religii i polityky: teoriia i metodolohiia: monohrafiia. K.: PALYVODA A.V., 2017. 338 s.

5. Savranska H.M. Derzhavne upravlinnia sotsialnym partnerstvom v konteksti zabezpechennia sotsialnoi bezpeky Ukrainy: dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.01. / NAДУ, К., 2018. 269 s.

6. Pelykh A.O., Smyrnova N.S., Shevchenko M.M. Partysypatorna funktsiia systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh perekhodu do sotsialnoho poriadku vidkrytoho dostupu. Publichne upravlinnia: shliakhy rozvytku: materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu, m. Kyiv, 26 lystop. 2014 r.: u 2 t. / [za nauk. red. Yu.V. Kovbasiuka, S.A. Romaniuka, O.Iu. Obolenskoho]. K.: NAДУ, 2014. T.2. S. 85-87.

7. Nort D., Uollis D., Vainhast B. Nasylye y sotsyalnye poriadky. Kontseptualnye ramky dlia interpretatsyy pysmennoi ystoryi chelovechestva: monohrafiia / per. s anhl. D. Uzlanera, M. Markova, D. Raskova, A. Raskovoi. M.: Yzd. Ystyuta Haidara, 2011. 480 s.

8. Adzhemohlu, Daron; Robinson, Dzheims. Chomu natsii zanepadauiut / per. z anhl. O. Demianchuka. K.: Nash Format, 2016. 440 s.

9. Publichne vriadiuvannia v Ukraini: stan, vyklyky ta perspektvy rozvytku: materialy slichorich Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnarod. uchastiu, prysviach. 100-richchiu derzh. sluzhby v Ukraini, m. Kyiv, 25 trav. 2018 r.: u 5 t. / za zah. red. V.S. Kuibidy, M.M. Bilynskoi, O.M. Petroie. K.: NAДУ, 2018. T.4. 160 s.

10. Publichne upravlinnia: shliakhy rozvytku: materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu, m. Kyiv, 26 lystop. 2014 r.: u 2 t. / za nauk. red. Yu.V. Kovbasiuka, S.A. Romaniuka, O.Iu. Obolenskoho. K.: NAДУ, 2014. T. 1. 150 s.

11. Shliakhy udoskonalennia systemy derzhavnogo upravlinnia zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia / [H.P. Sytnyk, V.I. Abramov, O.H. Bortnikova, D.Ia. Kuchma, M.M. Shevchenko ta in.]; za red. H.P. Sytnyka, V.I. Abramova. K.: MAISTER KNYH, 2012. 536 s.

12. Globalnye transformatsyy: Polityka, ekonomyka, kultura / D. Kfield, Э. Махрри, D. Holdblatt, D. Ferraton: Per. s anhl. V.V. Sapova y dr. M.: Praktys, 2004. 576 s.

13. Globalna ta natsionalna bezpeka: Pidruchnyk / [avt. kol.: V.I. Abramov, H.P. Sytnyk, M.M. Shevchenko ta in.] za zah. red. H.P. Sytnyka. K.: NAДУ, 2016. 748 s.

14. Shevchenko M.M. Kulturno-tsyvilizatsiini vidminnosti v modeliakhi heopolitychnoi povedinky ta zabezpechennia bezpeky krain Zakhodu i Skhodu. Yevropeiska intehratsiia v konteksti svitovykhi hlobalizatsiinykhi protsesiv: materialy nauk.-prakt. konf.,

Odesa, 24 hrudnia 2015 r. / za zah. red. Izhi M.M., Kryvtsovoi V.M. Odesa: ORJDU NADU, 2016. S. 95-98.

15. Shevchenko M.M. Spetsyfyka sfery bezpeky ukrainskoho suspilstva. Derzhavna polityka zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: aktualni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia: materialy kruhil. stolu, m. Kyiv, 19 liutoho 2013 r. / za zah. red. H.P. Sytnyka,

L.M. Shypilovoi. K.: NADU, 2013. S. 99-106.

16. XXI vek; myr mezhdru proshlym y budushchym. Kultura kak systemoobrazuiushchyi faktor mezhdunarodnoi y natsionalnoi bezopasnosti: monohrafiya / A.A. Kubelyus, O.P. Lanovenko, V.A. Pyrozhenko y dr.; pod nauchi. red. O.P. Lanovenko. K.: Stylos, 2004. 572 s.

Kostenko D.M.,

Postgraduate student of the Department of Globalistics, European Integration and National Security Management of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, doctor8di@gmail.com

Ukraine, Kyiv

**NETWORK ARCHITECTURE OF PUBLIC NATIONAL SECURITY MANAGEMENT OF UKRAINE:
PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION AND PRACTICE OF FORMATION**

The purpose of the article is to determine the theoretical basis for substantiating the structure of the institutional environment of public national security management and the institutional matrix for forming the network architecture of public national security management in Ukraine. In the framework of the institutional-network approach to identify transition preconditions to a social order of open access, as well as justifies the structure of the institutional environment of public national security management and the structure of the institutional matrix shaping the network architecture of public national security management of Ukraine, which is represented by a set of institutions for the functioning and development of network architecture of public administration.

Key words: institutions of the global world space, basic social institutions, institutional environment, institutional matrix, the network architecture of public administration, public national security management.

УДК 321.7

Гапоненко В.А.,

к.політ.н., доц., докторант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
pvagar@ukr.net

Україна, м. Київ

СУТНІСТЬ ГІБРИДНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні засади динаміки політичної системи України, уточнюються поняття демократизації та розмежовується з термінами інституціоналізації та трансформації. Обґрунтовується гібридний характер інституційних змін в Україні на основі аналізу основних етапів інституційних змін вітчизняної політичної системи. Встановлюються критерії розмежування гібридної інституціоналізації та демократичної, основним з яких є забезпечення динамічного характеру політичної стабільності, що дозволяє політичній системі адаптуватися еволюційним шляхом до нових суспільних обставин та ефективно здійснювати свої функції. Визначаються можливості та перспективи виходу політичної системи України з інституційної пастки.

Ключові слова: гібридний політичний режим, інституціоналізація, демократизація політичної системи, політичний інститут.

Постановка проблеми. Розпад СРСР стимулював розвиток нових напрямків політичних досліджень, які і на сьогодні залишаються актуальними. Так, вдосконалення та розвитку вимагає транзитологічна методологія з метою пояснення тенденцій, напрямків, особливостей інституційних змін, а також шляхів завершення демократизації пострадянських держав.

Деякі суперечності демократизації політичних інститутів пострадянських держав можна пояснити, використовуючи теоретичні постулати неінституціоналізму. Зокрема проблематику динаміки та особливостей інституційних змін присвячені праці В. Меркель і А. Круассана [1], С. Левітські і Г. Хелмке [2].

Явище стабілізації гібридного режиму, що унеможливає подальшу демократизацію політичних інститутів, не минуло і Україну. Його механізм та особливості ґрунтовно розроблено у вітчизняних публікаціях, зокрема К. Лавреновою [3], Ю. Мацієвським [4], М. Розумним [5], О. Стойко [6].

Водночас, у перелічених працях, здебільшого, увага приділяється режимним характеристикам гібридності. Натомість, актуальним є вивчення також і динаміки інституційних змін в контексті її гібридизації та пошуку шляхів подолання гібридності.

Метою дослідження є вивчення особливостей гібридної інституціоналізації в контексті перспектив подальшої демократизації політичної системи України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, з метою уникнення термінологічної двозначності слід уточнити та розмежувати основні поняття дослідження. Так, для позначення процесу інституційних змін використовуються одночасно поняття інституціоналізація, демократизація, трансформація, транзит, перехід політичної сис-

теми. Проте, варто звернути увагу на те, що термін «трансформація» вміщує в себе весь процес руху суспільства, зміни різної направленості [7]. Поняття «транзит», «перехід» містить конотацію «кінцевого пункту призначення» [8, с.85; 9, с.9]. термін інституціоналізація охоплює укорінення як демократичних, так і авторитарних або змішаних інститутів. Натомість, демократизація це неперервний і безкінечний процес вдосконалення демократичних інститутів, що відбувається не лише в перехідних державах, але і в країнах традиційної демократії.

У зв'язку з цим перед дослідниками демократичних транзитивних процесів постає проблема розмежування динаміки гібридних і стабільних інститутів, а також незавершеної демократичної інституціоналізації і стабільного змішаного політичного режиму.

На наш погляд, відмінність гібридної та демократичної динаміки політичних інститутів полягає у фасадному характері першої та здатності останньої до самовідтворення, адаптації до нових викликів шляхом поступових змін окремих функцій політичних інститутів за умови збереження характеристик та особливостей системи в цілому. Теоретичним обґрунтуванням даної тези є методологія неінституціоналізму.

Так, Дж. Марч і Й. Олсен визначають інститут як відносно стійкий набір правил та організованих практик, втілених в структурах значень і ресурсів, що виявляються інваріантними щодо індивідів і стійкими, водночас, і щодо змінюваних зовнішніх обставин, і щодо установок та очікувань громадян або, іншими словами «сукупність норм, правил та шаблонів поведінки, які визначають відповідні дії у межах відносин між ролями та ситуаціями, володіють певним репертуаром процедур [10, с.21-22].

В умовах демократії політична стабільність має достатньо мінливий характер через зміну конфігурацій акторів і їх стратегій. Однак, завдяки встановленим формальним інститутам та процедурам і згодою всіх суб'єктів політики діяти в межах встановлених ними правил гри, політична система здатна до саморегулювання. Саме здатність демократичними методами відтворювати політичну систему сприяє успішному переходу до демократії.

Водночас, гібридна політична система не здатна забезпечувати адаптацію до зовнішніх викликів. В кризові моменти життя суспільства це дається взнаки і система починає схилитись до авторитаризму, що веде до загострення ситуації, поглиблення соціальних конфліктів, соціального вибуху у вигляді масових акцій громадянської непокори.

Водночас, як показує досвід розвинутих держав, інститути, що набули сталості у процесі інституціоналізації мають відповідати умовам динамічного типу стабільності політичної системи, яка зберігає свої режимні та системні характеристики загалом, але тактичні прийоми здійснення політичного управління постійно змінюються. Такі інститути зможуть адаптуватися до змін та водночас самі будуть змінювати умови існування суспільства та політичної системи зокрема.

Тобто, говорячи словами Й. Шумпетера, для успішного транзиту важлива «здатність демократичного процесу стійко та поступово відтворювати себе», не користуючись при цьому недемократичними методами та механізмами та «вирішувати поточні проблеми», які задовольнятимуть політичні процеси [11].

Проілюструємо отримані результати прикладами з політичної практики України. Політична стабільність в Україні має ситуативний характер (наприклад формування коаліцій більшості). Натомість, динаміка політичних інститутів має лише поверховий характер і не зачіпає реальних змін у функціонуванні політичної системи.

Протягом всіх років незалежності відбувається коливання між авторитаризмом і демократією. При цьому формальне показове поглиблення демократичних перетворень відбувалось під тиском громадськості і супроводжувалось акціями громадянської непокори. Та внесення дедалі нових поправок у законодавство від імені або за ініціативою народу було спрямовано на введення додаткових обмежень для «слабких» гравців впроваджувалось з метою знизити ризик поразки на виборах і підвищити власну електоральну перемогу, що дестабілізує інституційну систему колективної дії з управління і легітиматії влади.

Серед фактів переважання авторитарної неформальної інституціоналізації, що суперечить принципам та сприяє неефективності інститутів демократії, можемо назвати відсутність стабільної більшості у парламенті, постійні зміни структури правлячої коаліції, виборчого законодавства, неефективне партійне структурування, внаслідок якого змінюються лише назви партій, а не зміна якісного складу.

Так, статус Верховної Ради Україні неодноразово змінювався у пошуках оптимальної моделі представництва інтересів внаслідок конституційних реформ. Не поодинокі випадки в історії України, коли створення парламентських коаліцій спотворювали волю виборців, а самі

коаліції мали ситуативний характер і швидко розпадалися.

Однак, переважання неформальних авторитарних практик завжди призводило до поступового згортання демократичних реформ. Етапи інституціоналізації політичної системи можна прослідкувати через згадані цикли. Так, 1й цикл можна умовно назвати неопатрімоніальним. Його початком можна вважати крах радянського авторитаризму внаслідок виступів студентів. Він пов'язаний із розчаруванням населення у цінностях демократії через погіршення соціально-економічного становища, нечесну приватизацію, зосередження владних важелів у Президента.

2й цикл, олігархічний, пов'язаний з акціями «Україна без Кучми», спробами провести конституційні реформи, які так і не були реалізовані, а наростання революційних настроїв поступово згасло.

3й цикл, клієнтеліський розпочався втратою влади кучмівським авторитаризмом через «Помаранчеву революцію». Ідеали останньої так і не були реалізовані через відсутність консенсусу серед правлячих еліт та боротьбою за владу, внаслідок чого на пост Президента був обраний В. Янукович, а парламентську більшість склала пропрезидентська політична сила.

Нарешті 4й популістський етап починається подіями пов'язаними з «Революцією Гідності» у 2013–2014 роках. На сучасному етапі як і в попередні роки неформальні політичні інститути мають конкурентний характер щодо формальних. Так, інститут поділу влади неефективний через дуалізм виконавчої гілки та нівелюється у зв'язку з клієнтеліським методом взаємодії політичних еліт. Народовладдя вироджується у популізм. Парламентаризм стикається з деструктивними діями опозиції (остання досі не має формального статусу в Україні). Політична участь стикається з проблемою державного патерналізму. Плюралізм призводить лише до дезінтеграції та конфліктів. Тобто, зберігається дистанція між формальними і неформальними інститутами, що характеризується взаємодією публічного і тіньового, декларованих і прихованих інтересів, формальних і неформальних функціональних виявів.

Нова влада не продемонструвала схильності до дотримання формальних демократичних правил та процедур, насамперед, у процесі відновлення парламентсько-президентської форми республіки згідно Закону Верховної Ради щодо визнання рішення Конституційного Суду 2010 року незаконним та відновлення чинності Конституції у редакції 2004 року. Адже, ані у Конституції України, ані у конституційній практиці немає вказівок щодо подібних механізмів внесення змін до Основного закону. Це дає підстави вважати конституційний процес незавершеним, а Конституцію нелегітимною, створює ґрунт для подальших суперечок навколо її чинності.

Водночас, відновлення парламентсько-президентської форми правління не виключає дуалізму виконавчої влади. Як і раніше конституційні норми «розривають» виконавчу владу між главою держави та парламентом, залишаючи дуже мало управлінських інструментів для уряду. В таких умовах стає проблематичною стабільність та ефективність функціонування виконавчої влади зокрема, і держави загалом, постійно виникають дискусії

про подальші зміни до Конституції України. А оскільки розробити консолідований варіант Конституційного проекту не вдалося, то Конституційну реформу було відкладено на невизначений час. На сьогодні встановлено ситуативну рівновагу, що задовольнила основних політичних акторів, проте це не виключило загрозу відтворення конфліктного середовища у стосунках президента, парламенту й уряду. Отже, питання змін до Конституції буде актуалізуватись у ході передвибірчої риторики і боротьби за вплив на владу.

Вибори 2019 року засвідчили нігілізм громадян щодо всієї системи влади доведений до абсурду. Втома від інституційної невизначеності призводить в Україні до зростання ролі популізму як механізму легітимізації та реалізації політичної влади. Посилює популіські тенденції сучасної політики стрімкий розвиток ЗМІ, зокрема мережевих. Як слушно зауважує М. Розумний: «Наслідком таких підходів є поява нових політичних проєктів, заснованих на мережевій, «вірусній» та інших мобілізаційних технологіях, що фінансуються з альтернативних, в т.ч. зовнішніх джерел. Реклама партійних брендів стає дедалі агресивнішою, фігури партійних лідерів дедалі ефектнішими, а середовище «партійних активістів» із часом професіоналізується і набуває ознак корпоративної закритості» [5, с.87].

Висновки. Жодна політична система не позбавлена зіткнень, конфліктів, суперечностей, але якщо існують відпрацьовані механізми та інституціоналізовані форми їхнього вирішення, то це є запорукою постійного самовдосконалення демократії без істотних потрясінь. Гібридна політична система не здатна забезпечувати адаптацію до зовнішніх викликів. В точках біфуркації виникає ця вада дає про себе знати і важелі маятника починають схилитись до авторитаризму, що веде до загострення ситуації, поглиблення соціальних конфліктів, соціального вибуху у вигляді масових акцій громадянської непокори.

Отже, інституціоналізація в Україні вже завершилась, але вона має недемократичний гібридний характер, оскільки переважає неформальна інституціоналізація авторитарних практик, а інститути, що набули сталості не відповідають умовам динамічного типу стабільності політичної системи, не сприяють її адаптації та не змінюють умови існування суспільства.

Питання про подальшу демократизацію політичної системи в Україні передбачає виведення її зі стану гібридної стабільності, що характеризується постійною зміною формальних ознак і характеристик політичної системи зі збереженням провідної ролі неформальних інститутів і процедур, які не призводять до реальних інституційних змін, попри неефективність всієї інституційної системи.

Література

1. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (I) // Полис. 2002. № 1. С. 6-17.
2. Хельмке Г., Левитски С. Неформальные институты и сравнительная политика: основные направления исследований // Прогнозис. 2007. № 2. С.188-211.

3. Лавренова К.О. Особливості розвитку гібридного політичного режиму в умовах демократизації. Дис.канд. політ. наук, Київ, 2017. 325с.

4. Мацієвський Ю.В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія / Ю.В. Мацієвський. – Чернівці: Книги – XXI, 2016. – 552 с.

5. Розумний М.М. Виклики національного самовизначення: монографія / М.М. Розумний. – К.: НІСД, 2016. – 196 с.

6. Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. 416 с.

7. НовакOVA О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні. Луганськ: Видавництво СХУ ім. В. Даля, 2006. 216 с.

8. Колодій А. До питання про політичний режим в Україні (спроба транзитивного підходу). Сучасність. 1999. № 7-8. С.84-96.

9. Романюк О.І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: монографія Харків: ХДАК, 2011. 375 с.

10. March J.G., Olsen J.P., The New Institutionalism: Organizational Factors In Political Life // American Political Science Review – Vol. 78. – 1984. – p. 738–749

11. Шумпетер Й. Елітарна демократія і теорія конкурентного лідерства / Шумпетер Й. // Демократія. Антологія; [Упорядник Проценко О.] – К: Смолоскуп, 2005. – С.467-485.

References

1. Merkel V., Krussan A. Formalnye y neformalnye instytuty v defektnykh demokratyakh (I) // Polys. 2002. № 1. С. 6-17.
2. Khelmke H., Levitsky S. Neformalnye instytuty y sravnytelnaia polityka: osnovnye napravleniya issledovaniy // Prohnozys. 2007. № 2. S. 188-211.
3. Lavrenova K.O. Osoblyvosti rozvytku hibrydnogo politychnoho rezhymu v umovakh demokratyzatsii. Dys. kand. polit. nauk, Kyiv, 2017. 325s.
4. Matsievskyy Yu.V. U pasttsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991–2014): monohrafiya / Yu.V. Matsievskyy. – Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2016. – 552 s.
5. Rozumnyi M.M. Vykhlyky natsionalnoho samovyznachennia: monohrafiya / M.M. Rozumnyi. – K.: NISD, 2016. – 196 s.
6. Stoiko O.M. Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh: monohrafiya. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; «Lohos», 2016. 416 s.
7. Novakova O.V. Politychna modernizatsiia ta rozvytok demokratychnykh protsesiv v suchasni Ukraini. Luhansk: Vydavnytstvo SNU im. V. Dalia, 2006. 216 s.
8. Kolodii A. 1999. Do pytanntia pro politychnyi rezhym v Ukraini (spoba tranzytivnoho pidkhodu). Suchasnist. № 7-8. S. 84-96.
9. Romaniuk O.I. Vid totalitaryzmu do demokratsii ta natsionalnoi derzhavnosti: systemnyi analiz postkomunistychnykh transformatsii: monohrafiya Kharkiv: KhDAK, 2011. 375 s.
10. March J.G., Olsen J.P., The New Institutionalism: Organisational Factors In Political Life // American Political Science Review – Vol. 78. – 1984. – p. 738–749
11. Shumpeter Y. Elitarna demokratsiia i teoriia konkurentnoho liderstva / Shumpeter Y. // Demokratsiia. Antolohiia; [Uporiadnyk Protsenko O.] – K: Smoloskyp, 2005. – S.467-485.

Haponenko V.A.,

PHD of Political Science, Associate Professor, doctoral student of National Pedagogical Dragomanov University, pvagap@ukr.net

Ukraine, Kyiv

THE ESSENCE OF HYBRID INSTITUTIONALIZATION IN THE CONDITIONS OF DEMOCRATIZATION OF THE UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM

This research study the peculiarities of hybrid institutionalization in the context of prospects for further democratization of political system in Ukraine.

It is clarify the concept of democratization, distinguish it from such terms as institutionalization and transformation; establish the criteria for differentiating between hybrid and democratic institutionalization; define the opportunities for the Ukrainian political system to get out of the institutional trap. It is convinced that the difference between hybrid and democratic dynamics of political institutions lies in the facade nature of the former and the ability of the latter to reproduce itself, to adapt to new challenges by gradually changing particular functions of political institutions, while preserving characteristics and peculiarities of a system as a whole. In conditions of democracy, political stability is rather volatile because of a change in configurations of actors and their strategies. However, due to the established formal institutions and procedures and the consent of all policy makers to abide by the 'rules of the game' they have set, the political system is capable of self-regulation. It is the ability to reproduce a political system applying democratic methods that promotes successful transition to democracy.

At the same time, a hybrid political system is not able to ensure adaptation to external challenges. It becomes significant in times of crisis in society. The system begins to gravitate towards authoritarianism, leading to aggravation of the situation, escalation of social conflicts, and social explosion in the form of mass actions of civil disobedience.

In Ukraine prevalence of informal authoritarian practices has always led to gradual decline of democratic reforms. Institutionalization of a political system may pass through the following cycles. Weariness of institutional uncertainty in Ukraine leads to increase in the role of populism as a mechanism for legitimizing and exercising political power. Rapid development of the media, mostly their networks, intensifies the populist tendencies in modern politics.

The results of the research testify to the hybrid nature of the political regime and institutional changes, contradictions between formal and informal institutions that obstruct democratization of the political system, highlight the prospects for institutionalization of democratic institutions by providing alternatives or assigning formal characteristics to authoritarian practices. Hybrid institutionalization is capable of ensuring only the situational balance of the political system, but does not ensure the natural evolution of relations and processes.

The issue of further democratization of the political system in Ukraine implies its removal from the state of hybrid stability, characterized by a constant change in the formal characteristics and characteristics of the political system maintaining the leading role of informal institutions and procedures that do not lead to real institutional changes, despite the inefficiency of the whole institutional system.

Later political research should involve such an important aspect as the search for mechanisms of purposeful influence on the transformation of political institutions to ensure dynamic stability, constant self-development and self-improvement of democratic institutions/

Key words: *hybrid political regime, institalization, democratization of political system, political institute.*

УДК 32:316

Давлетова Г.В.,

асистент кафедри політології та права

Національного університету «Запорізька політехніка», davannazp@gmail.com

Україна, м. Запоріжжя

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглядаються питання, пов'язані зі станом сучасного громадянського суспільства та визначенням його місця в публічній політиці країни. Підкреслюється, що громадянське суспільство стає повноцінним суб'єктом політичних процесів лише за умов набуття певних політичних якостей, сукупність яких можна назвати «суб'єктністю». Політична суб'єктність громадянського суспільства – це продукт онтологічного буття соціальних груп, окремих особистостей та суспільних організацій, їх здатність безпосередньо здійснювати свої соціально-політичні ролі. У статті зазначається, що ступінь розвитку громадянського суспільства містить в собі діалектичне поєднання як детермінанти так і наслідку політичної активності та політичної свідомості громадян й виступає запорукою стійкості демократії.

Ключові слова: громадянське суспільство, публічна політика, суб'єкт політики, громадянська активність, політична свобода, демократія.

Постановка проблеми. Феномен громадянського суспільства є одним із актуальних предметів дослідження в сучасній політичній науці. Це зумовлене тим, що громадянське суспільство є одним із ключових елементів сучасної політичної реальності та демонструє зростаючу роль кожного громадянина та їх об'єднань у будь-якій сфері суспільства. Не випадково що суспільно-політичний вплив добровільних та самодіяльних організацій знаходиться у фокусі дослідницької уваги уможливлених та прикладних розвідок. На відміну від стійких категорій сучасної політології, що склалися історично в наслідок послідовності та тривалості їх існування у владних відносинах, ідея громадянського суспільства залишається у багатьох випадках не вивченою і не реалізованою на практиці проблемою.

Склалася ситуація, коли реальна політична практика має швидкий, плинний темп, а теоретичне осмислення змін у політичній сфері менш рухливе та потребує певної історичної дистанції та часу на верифікацію. Але суб'єкти української політичної системи потребують формування теоретичного визначення у розумінні громадянського суспільства як адекватного методологічного інструментарію їх практичної діяльності. В той час коли політична система України намагається пристосуватися до новітніх соціальних та політичних викликів, що мають глобальний характер, процеси активного формування інституцій третього сектору набувають все більшого впливу на внутрішню та з часом і зовнішню публічну політику.

Для того щоб стати ефективним суб'єктом сучасної публічної політики, необхідно стати конкурентоспроможним на вільному ринку політичних ідей та практик. Взагалі можливість вступати в конкурентну боротьбу – це законне використання природних прав людини. Політичним впровадження цих принципів є приватна власність, альтернативна точка зору, свобода засобів масової інформації, демократія тощо. Тому зрілість громадянського суспільства є завжди запорукою ефективності та сталості публічної політики.

Дослідження політичних процесів сучасної України постійно ведуться в контексті стану та перспектив розвитку діалогу, взаємодії між громадянським суспільст-

вом та державою на платформі публічної політики. Публічна політика здатна об'єднати громадян на основі дотичності до вирішення проблем державного, регіонального та місцевого рівня. На сучасному етапі розвитку України існує нагальна потреба у власній реалізації в публічній політиці як з боку громадянського суспільства, так і з боку держави.

Мета статті – визначення місця та ролі громадянського суспільства у публічній політиці.

Виклад основного матеріалу. Змістовно теоретичні концепції громадянського суспільства, вбираючи в себе різноманітні методологічні підходи та історичні контексти поступово набувають смислової та інструментальної багатоманітності [1]. Термін «громадянське суспільство» у вузькому сенсі є зворотом правової держави, і ці два поняття нерозривні та взаємопов'язані: це незалежна від безпосереднього впливу органів державної влади та функціонує в системі політики частина суспільства поза контролем і втручанням з боку держави.

Формування громадського суспільства сьогодні тісно пов'язане з демократизацією та обмеженням всевладдя. Гуго Гроцій і Томас Гоббс визначали провідну роль держави як системи упорядкування та узгодження інтересів різних верств населення, хоча й визнавали важливість приватних домовленостей: громадянське суспільство розглядалося ними як необхідна умова для задоволення базових потреб і як перехід до цивілізованого суспільства. Джон Локк першим визнав громадянське суспільство незалежною категорією політичної науки, його верховенство в системі влади, й розумів повноваження держави як підкріплені законом домовленості суспільного договору, що покликані охороняти права громадян, обмежувати ворожнечу, знімати тривогу за матеріальне становище та здоров'я близьких. У його трактовці, громадянське суспільство – це джерело легітимності влади [2, с.293-294]. Шотландський мислитель епохи Просвітництва Адам Фергюсон в роботі «Досвід історії громадянського суспільства» трактував появу громадянського суспільства як етап цивілізованості («civility») і як результат цивілізації. Та застосовував «громадянське суспільство» як політичну категорію, підкреслюючи цінність свободи та захисту приватної

власності як підгрунтя ведення політики, що протиставляється в державах зі східною моделлю управління [3]. На цінність приватного інтересу в становленні громадянського суспільства звертав увагу Георг Гегель, підкреслюючи, що в громадянському суспільстві «кожен для себе мета». «Особлива мета (мета одного індивіда) шляхом співвіднесення з іншими надає собі форми загального і задовольняє себе, задовольняючи разом з тим прагнення інших до блага. Оскільки особливість пов'язана з умовою загальності, то ціле є ґрунтом для опосередкування, на якому дають собі свободу всі одиничності... особливість, обмежена загальністю, є єдина міра, за допомогою якої кожна особливість сприяє своєму благу» [4, с.228]. Загалом можна погодитися з В. Марчуком про те, що класичний підхід до визначення громадянського суспільства «став взірцем ліберально-демократичної традиції, у збалансованому суспільстві з ознаками сталого розвитку» [5, с.70].

Протягом ХХ ст. відбувалася трансформація громадського суспільства із захисника державної влади від революційних зрушень на початку сторіччя на хоронителя індивідуальних свобод та прав перед державною опікою у його кінці. Протистояння автократичної держави та демократичної тенденції дисидентського руху дало поштовх до великих соціальних експериментів, народження нових етичних норм, створення оригінальних форм політичної мобілізації та розвитку альтернативних економічних секторів. У підсумку, держава розширила свій вплив як соціальна структура з новими механізмами контролю над населенням для збереження його цілісності та безпеки, а громадське суспільство почало виявляти запити на інституціоналізацію нових цінностей, заперечуючи мобілізацію й підтримку. Такі потужні джерела влади поза державою разом з ринковою економікою та політичними інститутами спричиняють підвищення життєвих шанси для кожного члена суспільства [6, с.115].

Ідеї правового й інституційно закріпленого розділення виконавчої, судової, законодавчої гілок влади, верховенство права й закону відповідають цінностям громадського суспільства про справедливість й гармонію особистісного розвитку. У правовій державі всі соціальні спільності включно з окремим індивідом й сама державна влада знаходяться на однаковому рівні правових відносин. До ідей, що лежать в основі громадянського суспільства, відносять: а) економічну свободу, багатоманітність форм власності, ринкові відносини; б) безумовне визнання і захист прав людини й громадянина; в) рівність всіх перед законом і правосуддям, надійну правову захищеність особи; г) правову державу, засновану на принципі поділу і взаємодії влади; д) політичний і ідеологічний плюралізм, багатопартійність, представницьку і безпосередню демократію; е) невтручання держави в приватне життя громадян; ж) легітимність та стабільність основ конституційного ладу, національну злагоду. Демократію можна заснувати, а громадське суспільство – ні, бо воно повільно вириває з глибинних пластів культури нації в міру розвитку країни, добробуту громадян, культури й можливості самоорганізації суспільства. «Громадянські суспільства не виникають за одну ніч, ні за той термін, протягом якого можна скласти демократичну конституцію або навіть закласти основи ринкової економіки» – стверджує англійський філософ німецького походження Р. Дарендорф [7, с.64].

Реалізована на регіональному рівні політична індивідуальна та групова суб'єктність має найбільше значення в громадянському суспільстві, а особливо питання співвідношення правового закріплення її статусу й практичного втілення. Інституціоналізація громадянського суспільства мала наслідком розвиток окремого типу публічної політики – місцевого самоврядування. Останнє стало одним з найважливіших суспільно-політичних практик нової та новітньої історії [8, с.11].

Сучасне громадянське суспільство – це відкрита мега-система зі складною будовою та розширеною мережею підсистем, тому що проблема представництва інтересів спільнот відбиває структуру та форми стратифікації сучасного суспільства. Особливо гостро стоїть необхідність вивчення політичних впливів ресурсів громадянського суспільства через нові канали комунікації мережевих спільнот у питанні взаємодії їхньої політичної суб'єктності як неформалізованого об'єднання. Це стосується й традиційних локальних та етнокультурних спільнот, що претендують на представництво політичних інтересів різноманітних соціальних груп.

Важливе значення має проблема співвідношення політичної суб'єктності неформалізованих соціальних груп та інститутів громадянського суспільства, які претендують на представництво їх інтересів у політиці. Іншою найважливішою проблемою є співвідношення цивільної та політичної суб'єктності та функціональності тих інститутів, для яких сфера політики є лише одним з напрямків діяльності. Відповідно це проблематика політичного лідерства та різних моделей взаємовідносин лідера та його послідовників. Найважливішою теоретичною і прикладною проблемою є суб'єкт-об'єктні відносини в сфері політики, коли одні і ті ж спільності або інститути можуть виступати одночасно і в якості суб'єкта і об'єкта впливу.

Бізнес – важливий контрагент громадянського суспільства публічної політики, який добровільно включається до розв'язання проблем локальних груп, розширюючи взаємодію між суб'єктами, підштовхує їх до взаємопроникнення. Автори книги «Співчуваючий капіталізм» зазначають, що в таких світових корпораціях як IBM, Levi Strauss, Microsoft, Wells Fargo, Hewlett-Packard та в багатьох інших меценатство й волонтерство для місцевих громад розцінюється як обов'язкова складова частина корпоративної культури [9, с.11].

Волонтерство і меценатство становлять важливу частину того «політичного ландшафту», в якому розвивається як демократія участі, так і демократичний процес в цілому. Навряд чи хтось візьметься заперечувати, що зміцнення даного вектора еволюції суспільних відносин веде до розширення поля публічної політики. «Соціальне» тут як би непомітно перетікає в «політичне», одне збагачує інше. Там же, де цього не відбувається, поле публічної політики звужується, а політична система стає ригідною і замкнутою на себе.

Актуальність проведення реформ, боротьби з корупцією, нагальне вирішення купи соціальних проблем – традиційна сфера відповідальності держави. Та якщо держава не в змозі або не бажає виконувати свої прямі обов'язки та не демонструє очікувану лояльність змінам, тоді ці функції перебирає на себе громадянське суспільство. Але не зважаючи на соціальний запит та потужний відгук громадськості, його реальний вплив на прийняття рішень залишається ще доволі обмеженим. Одним із

реальних механізмів зміни такої ситуації є впровадження «партисипаторного громадянства», як ідеї формування соціального капіталу та залучення активних членів суспільства до державного управління. Така стратегія добре себе зарекомендувала в країнах Західної Європи. Симбіоз соціального капіталу громадянського суспільства та державного адміністративного ресурсу, як правило, має значний позитивний ефект у проведенні реформ та адаптації населення до їх наслідків. Воно виступає гарантом підзвітності та прозорості прийнятих управлінських рішень і як наслідок – підвищує ступінь довіри до державних інституцій. Данні вітчизняних та міжнародних соціологічних агенцій свідчать, що соціальний і політичний потенціал громадянського суспільства в Україні є надзвичайно потужним [10], [11], [12].

За даними дослідження «Індекс стабільності організацій громадянського суспільства» [13], в Україні покращилася організаційна спроможність громадських організацій та секторальна інфраструктура (мережа підтримки для них). Відмічається поліпшення всіх складових зміцнення громадянського суспільства в Україні – його інституційного потенціалу, диверсифікації джерел фінансування, фінансового управління, пропагандистських кампаній [13].

Позитивний образ організацій громадянського суспільства залишається стабільним завдяки прозорості фінансування, інших видів підтримки та очевидним досягненням. Лідерами довіри громадян стали волонтери – 67%, (не довіряють – 23%) [12]. Майже 25% українців бажають, щоб їхні інтереси представляли неурядові організації. Лише 22% громадян довірять таку роль політичним партіям, профспілкам (7%), бізнесу (5%) та ЗМІ (5%) [11]. Більше 19% опитаних вважають, що політична влада повинна враховувати думку громадських організацій у прийнятті політичних рішень та визначенні курсу держави [12]. Дослідження відмічають покращення секторальної інфраструктури інституцій громадянського суспільства. Під покращенням секторальної інфраструктури мають на увазі посилення взаємозв'язків між громадськими організаціями – формування мереж, створення хабів, ресурсних центрів, відкритих майданчиків тощо. Моніторинг Інституту соціології НАН України показує, що відсоткова частка населення, що є членами організацій громадянського суспільства, істотно не зазнає змін. Та коливається в районі 14%. [13]. Це значно нижче, ніж в країнах Євросоюзу, де така частка сягає 44%, а в країнах Скандинавії – таких близько 80% [10].

Вербальна демонстрація готовності до громадянської активності, далеко не завжди підтверджує її наявність. Цей латентний потенціал може стати реальною політичною практикою, лише за умови створення механізму залучення громадян до соціальної активності, активності участі у громадському житті та участі у прийнятті політичних рішень. Потужне громадянське суспільство демонструє неможливість концентрації влади в межах якогось одного єдиного центра прийняття політичних рішень. Слабкість та не сформованість громадянського суспільства на тлі конкуренції та зіткнення політичних інтересів при відсутності консенсусу може спровокувати підміну самої суті громадянського суспільства, і воно перетвориться на соціальну базу однієї політичної сили.

Принцип взаємодії політики та громадянського суспільства являє собою, з одного боку, реальне розвантаження роботи центральних та регіональних органів дер-

жавної влади, через можливість самостійно реалізувати свої інтереси, а з іншого – артикулює свої вимоги та запити, таким чином, що вони стають політичними.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Суб'єктність інституту громадянського суспільства поступово зростає, це можна стверджувати по мірі того, як неурядові організації, суспільні групи та окремі об'єднання громадян починають відігравати все більшу роль у регіональній та глобальній політиці. Сама система політичного представництва припускає входження певних структур громадянського суспільства у процес безпосередньої взаємодії з державою, подекуди залишаючи позаду себе політичні партії. Потужним гравцем на полі публічної політики стають бізнесові та неприбуткові організації. Не випадково політичні структури вбачають за необхідне асимілювати, поглинути елементи громадянського суспільства та політизувати будь-які їх дії. Поступово відбувається процес політизації громадянського суспільства та набуття ним суб'єктності у політичних відносинах, через політичну конотацію активності громадських об'єднань та їх незалежність від державних органів. Все це створює образ неупереджених і незалежних суб'єктів в очах населення та потенційних виборців.

Слід зазначити важливу роль «третього сектору» у залученні громадян до політичних процесів та політичних проєктів. Демонстрація участі громадськості автоматично піднімає рейтинг суспільного сприйняття політичних ініціатив, тому що вони сприймається як щось загальносоціальне, справедливе таке, що викликає довіру. Розчарування в традиційних політичних акторах та суспільне реноме політики як «брудної справи», змушує політичні партії шукати агентів впливів серед представників громадськості. Поле, де відбувається зіткнення політичних поглядів, концепцій магістрального розвитку країни, формується конкуренція думок та домінує певних соціальних інтересів, стає ґрунтом формування громадянської свідомості та політичної ідентифікації. У сфері публічної політики, в діалозі та протистоянні з державною владою відбувається вербалізація соціально-політичних проблем, узгодження приватних інтересів та корегування державної політики. Тому саме у сфері публічної політики здійснюється взаємопогодження та взаємоузгодження суспільних інтересів громадян та політики держави, і цей консенсус залежить від готовності населення до формування структур громадянського суспільства. Публічна сфера забезпечує вплив суспільства на владу, будучи найважливішим атрибутом демократизації. Справедливими є слова відомого американського політолога Л. Даймонда, який у своїй роботі «Демократія, що розвивається: на шляху до консолідації» зазначав: «У кінцевому рахунку, ... демократія перемагає або програє завдяки індивідам і групам, їх вибору і діям» [14].

Світова політична практика свідчить, що розвинуте громадянське суспільство є як джерелом, так і наслідком політичної та громадянської активності суспільства, утворюючи міцний фундамент демократії. Становлення громадянського суспільства обумовлене не лише розвитком демократії, а значною мірою формуванням стійких демократичних інституцій, традицій і розвинутої політичної культури, заснованої на повазі прав інших і окремої особистості, громадянської освіченості та політичної й соціальної відповідальності. Громадянське суспільство

не може бути просто скопійоване та перенесене на ґрунт іншої країни, воно повинно формуватися на тлі аутентичної культури, у відповідності до темпів економічного і політичного розвитку країни, зростання добробуту та політичної свідомості народу.

Література

1. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ; Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 519 с.
2. Локк Д. Два трактата о правлении /Сочинения: В 3т. / пер. с англ. III. 3. М.: Мысль, 1988. 668 с.
3. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / пер. с англ. И.И. Мюрберг: РОССПЭН, 2000. 391 с.
4. Тегель Т.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. с.336.
5. Марчук В. Концептуалізація громадянського суспільства: сучасний політологічний дискурс. Вісник Прикарпатського університету. Сер. Політологія. Івано-Франківськ, 2016. Вип. 10. С.69-74.
6. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / Т.Ю. Васильєв, В.Д. Воднік, О.В. Волянська та ін.; за ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2013. 536 с.
7. Дарендорф Ф. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / пер. с нем. Москва: РОССПЭН, 2002. 284 с.
8. Тірман О.С. Розвиток наукових уявлень про громадянське суспільство, його роль та функції в публічному управлінні. Державне будівництво. 2015. № 2. С.2-13.
9. Benioff M., Southwick K. Compassionate Capitalism. New York: McGraw-Hill, 2004. 479 p.
10. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В.М. Яблонський, Т.Ф. Вознюк, Д.М. Горелов [та ін.]; за ред. О.А. Корнієвського, М.М. Розумного. К.: НІСД, 2015. 60 с.
11. Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ...? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/komu-bilshе-dovirayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi>
12. Громадянське суспільство сьогодні: за результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-sogodni-dovira-visoka-aktivizmu-pomenshalo_2
13. Організаційна спроможність та інфраструктура громадських організацій... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uacrisis.org/uk/69005-indeks-stabilnosti-gromadyanskego-suspilstva-2017>

14. Даймонд Л. Глобальная перспектива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/daym_glob.php

References

1. Karas A.F. *Filosofia hromadianskoho suspilstva v klasichnykh teoriakh i neklasichnykh interpretatsiakh: monohrafiia*. Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka. Kyiv; Lviv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. 519 s.
2. Lokk D. *Dva traktata o pravleniui /Sochyneniia: V 3t. / per. s anhl. T. 3. M.: Mysl, 1988. 668 s.*
3. Feriusion A. *Opyt ystoryi hirazhdanskoho obschestva / per. s anhl. Y.Y. Miurberh: ROSSPEN, 2000. 391 s.*
4. Hehel G.V.F. *Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo / per. z nim. R. Osadchuka ta M. Kushnira. K.: Yunivers, 2000. s. 336.*
5. Marchuk V. *Kontseptualizatsiia hromadianskoho suspilstva: suchasnyi politolohichni dyskurs. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ser. Politolohiia. Ivano-Frankivsk, 2016. Vyp. 10. S. 69-74.*
6. *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku: monohrafiia / H.Yu. Vasyliiev, V.D. Vodnik, O.V. Volianska ta in.; za red. M.P. Trebina. Kharkiv: Pravo, 2013. 536 s.*
7. Darendorf R. *Sovremennii sotsyalnyi konflikt. Ocherk polityky svobody / per. s nem. Moskva: ROSSPEN, 2002. 284 s.*
8. Hirman O.S. *Rozvytok naukovykh uivlen pro hromadianske budivnytstvo. 2015. № 2. S.2-13.*
9. Benioff M., Southwick K. *Compassionate Capitalism. New York: McGraw-Hill, 2004. 479 p.*
10. *Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini: analit. dop. / V.M. Yablonskyi, P.F. Vozniuk, D.M. Horielov [ta in.]; za red. O.A. Kornievskoho, M.M. Rozumnoho. K.:NISD, 2015. 60 s.*
11. *Komu bilshе doviriavut ukrainsi: vladi, hromadskosti, ZMI...? [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://dif.org.ua/article/komu-bilshе-dovirayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi*
12. *Hromadianske suspilstvo sohodni: za rezul'tatamy opytuvannia Fondu «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriiva [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-sogodni-dovira-visoka-aktivizmu-pomenshalo_2*
13. *Orhanizatsiina spromozhnist ta infrastruktura hromadskyykh orhanizatsii... [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://uacrisis.org/uk/69005-indeks-stabilnosti-gromadyanskogo-suspilstva-2017*
14. Daimond L. *Hlobalnaia perspektiva [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/daym_glob.php*

Davletova G.V.,

Assistant Professor Department of Department of Political Science
and Law National University «Zaporizhzhya Polytechnic», davannazp@gmail.com

Ukraine, Zaporizhia

CIVIL SOCIETY AS AN ACTOR OF PUBLIC POLICY

The article examines issues related to the state of modern civil society and its place in public policy. It is emphasized that civil society becomes a full-fledged subject of political processes only if it acquires certain political qualities, the totality of which can be called «subjectivity». The political subjectivity of civil society is a product of the ontological existence of social groups, individuals and social organizations, their ability to directly fulfill their socio-political roles. The article notes that the degree of development of civil society contains a dialectical combination of both determinants and consequences of political activity and political consciousness of citizens and is a guarantee of the stability of democracy.

Key words: civil society, public policy, subject of politics, civic activity, political freedom, democracy.

УДК 351(477)

Лукач У.Р.,

*к.політ.н., ст. викладач кафедри менеджменту та освітніх інновацій
Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, uljanalukach@ukr.net**Україна, м. Івано-Франківськ*

ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті відображено підходи до розуміння поняття «державна освітня політика», розглянуто основні виклики, що постали перед вітчизняною системою освіти. Наголошується на ролі держави як ключового суб'єкта реалізації освітньої політики. Обґрунтовується необхідність подальшого реформування в галузі освіти та аналізуються окремі положення щодо модернізації освітнього законодавства, що повинно враховувати тенденції світового розвитку та забезпечення національних інтересів.

Ключові слова: політика, освіта, глобалізація, реформування, освітнє законодавство.

Постановка проблеми. Беззаперечним є той факт, що освіта має значний вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, його розвиток та функціонування, а в глобальному масштабі такий вплив позначається на людській цивілізації загалом. Вітчизняні реалії суспільно-політичних трансформацій, а також стрімкий розвиток інформаційних технологій не можуть не позначатись на реалізації державної освітньої політики як складного соціально-економічного явища.

Виклики, що постали перед освітньою політикою України на сучасному етапі свідчать про багатофакторність та часто суперечливий характер впливу, а також необхідність адекватних відповідей на суспільні запити та запити ринку праці задля визначення її змісту, пріоритетних цілей та завдань. Прискорені темпи науково-технологічних перетворень привели до зміщення акцентів досліджуваної сфери, а несвоєчасне вирішення нагальних проблем до нагромадження кризових явищ в освітній галузі. Тому **актуальність даного дослідження** зумовлена необхідністю подальшого окреслення завдань реалізації державної освітньої політики через створення сприятливих умов для її розвитку, послідовного і системного характеру подальших перетворень, а також позиціонування освітньої політики як стратегічного пріоритету держави, що й зумовлює зосередження значної уваги до її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на чималий науковий інтерес щодо визначення сутності і ролі державної освітньої політики. Зокрема, серед вітчизняних вчених зазначеному напрямку присвятили свої дослідження В. Андрущенко, В. Журавський, В. Кремень, В. Луговий, Л. Прокопенко, Н. Шульга та ін. Вони зосередили свою увагу на проблемних питаннях вищої освіти, теоретико-методологічних засадах та реформуванні державної освітньої політики.

Мета статті. Враховуючи динамічний характер змін у політичній, соціально-економічній та культурній сферах та важливу роль освіти у суспільному поступі людства затребуваним є подальший активний науковий пошук у царині освіти щодо вдосконалення механізмів та інструментів реалізації державної освітньої політики та врахування тенденцій її загальносвітового розвитку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «державна освітня політика» – інтегроване, що включає в себе когнітивний потенціал різноманітних наук. В свою чергу це

відповідно впливає на існування низки підходів до його розуміння, методологічні засади його аналізу та можливі напрями його дослідження. Багатовимірність зазначеного поняття полягає в розумінні цілей державної освітньої політики та умов кожної з форм її реалізації, а також співвідношення між ними. Недарма входження в науковий обіг поняття «державна освітня політика» припадає на період 60-их років ХХ століття, що ознаменувався інформаційним проривом, насамперед у галузі природничо-математичних наук. Починаючи з цього часу, освіта стає особливим предметом інтересу з боку держави, адже трактується нею як важливий фактор економічного розвитку і соціального прогресу, а також окреслюється як окремий напрям державної політики [1, с.11]. Тому на сьогоднішній день державна політика в галузі освіти є пріоритетною складовою загальнодержавної політики в цілому. Складність досліджуваного поняття зумовлена міждисциплінарним характером як наукових, так і прикладних знань. Тобто лише через встановлення взаємозв'язків на рівні людина – суспільство – держава можливо з'ясувати сутність державної освітньої політики, а також взаємовплив різноманітних факторів і чинників. Зокрема, йдеться про взаємозв'язок і взаємодію освіти й політики, освіти як соціального інституту суспільства, вплив інститутів громадянського суспільства на систему освіти, роль держави в регулюванні процесів і явищ освітньої практики. Водночас необхідним є здійснення аналізу внутрішніх процесів і явищ, характерних для сучасних освітніх систем, суперечностей та тенденцій розвитку цих систем, характеристики глобальних і національних процесів [2, с.22].

Роль ключового суб'єкта реалізації державної освітньої політики виконує держава. Вона налагоджує комунікацію і взаємодію з громадянським суспільством, передбачає залучення громади до прийняття і реалізації відповідних рішень, а також впровадження моделі державно-громадського управління освітою з метою оптимального поєднання державних та громадських впливів в інтересах особистості, соціуму та влади. Виходячи з цього, державна освітня політика – відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії/бездіяльність інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, спрямований на забезпечення функціонування системи освіти [3, с.623]. Зазначене поняття також роз-

глядають як складову частину політики держави, сукупність теоретичних ідей, цілей і завдань, практичних заходів розвитку освіти [4, с.10]. Традиційним є розуміння державної освітньої політики як сфери діяльності, що пов'язана з відносинами між соціальними групами щодо передачі новим поколінням накопиченого соціального досвіду і трансляції культури [5].

Проте реалії сьогодення не дозволяють зводити розуміння складного феномену державної освітньої політики лише до відтворення і ретрансляції досвіду попередніх поколінь, як і зосереджуватись лише на накопиченні когнітивного компоненту. Ускладнення соціальної матриці суспільства, зростання соціальних, духовних і економічних потреб, світові процеси глобалізації виступають чинниками, що безумовно впливають на реалізацію державної освітньої політики. Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року однією з актуальних проблем називає недостатню відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці [6]. Так, на ювілейному 50-му Всесвітньому економічному форумі в Давосі в січні 2020 року із ключовою темою «Зацікавлені сторони та стійкий мир» серед інших обговорювались також питання професійного розвитку і майбутнього ринку праці. Таким чином, на порозі Четвертої промислової революції актуальним залишається набір так званих м'яких навичок (soft skills), причому фахівці з персоналу визначають попит на них як найважливіший тренд у світі. Зокрема, йдеться про креативність, вміння працювати в команді та комплексне вирішення проблем. Цінність таких навичок посилюється тим, що їх практично неможливо автоматизувати. Крім того, у доповіді «Робота завтра» обґрунтовується необхідність володіння базовими технічними навичками, серед яких комп'ютерна грамотність, веб-розробка та графічний дизайн [7].

Можна стверджувати, що сьогодні в Україні існує розрив між якістю освітніх послуг, що надаються, та вимогами, які постають перед системою освіти. Тому реалізація державної освітньої політики повинна носити не декларативний характер, а наповнюватись реальним змістом і використовувати ефективний інструментарій досягнення цілей і виконання завдань. Це в свою чергу сприятиме зростанню конкурентоспроможності нашої держави як активного гравця на світовій політичній арені. Варто зазначити, що станом на 2019 р. Україна посіла 85-те місце із 141, втративши дві позиції попереднього року, за Індексом глобальної конкурентоспроможності [8]. Однак в дослідженні інноваційного клімату (Глобальний інноваційний індекс 2019 року) Україна розмістилась на 47 позиції із 129, хоча результат попереднього року – 43 місце [9]. Взяті до уваги рейтинги вказують на те, що саме освіта є тією стратегічною сферою, що мала б формувати соціально-економічний потенціал держави. Розрив у показниках конкурентоспроможності та інноваційного розвитку свідчить про необхідність впровадження освітньої політики спрямованої на реформування системи освіти, що повинно носити системний характер, бути виваженим, соціально та економічно обґрунтованим і доцільним із врахування позицій експертного середовища, безпосередньо освітян та громадського сектору.

Одним з напрямків реформування системи освіти є модернізація вітчизняного законодавства в цій сфері, що в свою чергу вимагає врахування тенденцій загально-світового розвитку. Серед них можна виділити наступні:

- загострення глобальних проблем, що можуть вирішуватись не на рівні національних держав, а за умов міжнародного співробітництва;
- необхідності навчання впродовж життя в умовах прискорених темпів розвитку суспільства;
- розширення масштабів міжкультурних комунікаційних процесів з одночасною потребою збереження культурної ідентичності;
- демократизація і лібералізація суспільного життя, а також можливість доступу до інформації;
- перехід до постінформаційного суспільства і переорієнтування ринку праці в напрямку розширення сфери надання послуг.

Так, відповідно до ст.6 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року визначено засади та принципи державної політики у сфері освіти. Ними є: людиноцентризм; верховенство права; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності; розвиток інклюзивного освітнього середовища, у тому числі у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб з особливими освітніми потребами; забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування; науковий характер освіти; різноманітність освіти; цілісність і наступність системи освіти; прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень; відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством; інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення діяльності закладів освіти; інтеграція з ринком праці; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; академічна доброчесність; академічна свобода; фінансова, академічна, кадрова та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; формування громадянської культури та культури демократії; формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля; невторчання політичних партій в освітній процес; невторчання релігійних організацій в освітній процес (крім випадків, визначених цим Законом); різнобічність та збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань; державно-громадське управління; державно-громадське партнерство; державно-

приватне партнерство; сприяння навчанню впродовж життя; інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір; нетерпимість до проявів корупції та хабарництва; доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою [10].

16 січня 2020 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про повну загальну середню освіту», що деталізував загальні положення рамкового Закону. Зокрема, в основі реалізації Закону України «Про повну загальну середню освіту» лежить забезпечення права особи на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти, а також необхідних умов функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти; обов'язковість здобуття громадянами України повної загальної середньої освіти та забезпечення якості повної загальної середньої освіти та якості освітньої діяльності; визначення структури та змісту повної загальної середньої освіти, а також органів управління у сфері загальної середньої освіти та їх повноважень; визначення прав та обов'язків учасників освітнього процесу та встановлення відповідальності за порушення законодавства України про загальну середню освіту [11].

Закон гарантує зарахування дітей до початкової школи без жодних конкурсів, при цьому заклад має бути територіально доступним для дітей незалежно від їхнього соціального статусу чи місця народження. Водночас передбачено можливість дітям з особливими освітніми потребами навчатися в звичайних школах. Так, ст.14 Закону гарантує забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії учня. Її суть зводиться до гнучкого підходу до реалізації освітнього процесу із врахуванням власних потреб, інтересів і талантів здобувача освіти, тобто визначення власних освітніх цілей шляхом вибору суб'єктів освітньої діяльності та форм здобуття загальної середньої освіти, навчальних планів та програм, навчальних предметів та інших освітніх компонентів, у тому числі вибіркового, і рівнів їх складності, форм організації освітнього процесу, а також темпів засвоєння освітньої програми та/або послідовності вивчення окремих навчальних предметів (інтегрованих курсів). Індивідуальна програма розвитку розробляється педагогічними працівниками у взаємодії з учнем та/або його батьками, схвалюється педагогічною радою закладу освіти, затверджується його керівником та підписується батьками. Крім того, вводиться інститут педагогічної інтернатури впродовж першого року роботи щодо осіб, які не мають досвіду педагогічної діяльності та приймаються на посаду педагогічного працівника (ст. 23). Її проходження повинно забезпечити здобуття та/або вдосконалення професійних компетентностей і педагогічної майстерності у формі супроводу та підтримки у педагогічній діяльності з боку досвідченого педагогічного працівника та різних форм професійного розвитку [11].

Вперше на законодавчому рівні закріплено право учня на справедливе, неупереджене, об'єктивне, незалежне, недискримінаційне та добросовісне оцінювання результатів його навчання незалежно від виду та форми здобуття ним освіти (ст. 17), а також на отримання додаткових індивідуальних та/або групових консультацій та/або занять з навчальних предметів, з яких проводиться державна підсумкова атестація (ст. 20). Також

змінилися процедура призначення директорів шкіл. Відповідно до Закону «Про освіту» директор вправі обіймати посаду не більше, ніж 2 терміни тривалістю 6 років поспіль в одному закладі. Забезпечення позитивного результату дії такої норми можливе за умови дотримання принципів прозорості та чесності виборів керівника закладу. Таким чином, вибори проводитимуться конкурсною комісією, де батьківський і педагогічний колективи відіграють дорадчу функцію. Натомість склад комісії налічує від 6–15 осіб і включає представників засновника, представника держадміністрації або Державної служби якості освіти України, а також представників громадськості. Результати конкурсу повинні ґрунтуватись на перевірці знання законодавства у сфері загальної середньої освіти, професійних компетентностей шляхом письмового виконання ситуаційного завдання та публічної та відкритої презентації державною мовою перспективного плану розвитку закладу загальної середньої освіти, а також надання відповідей на запитання членів конкурсної комісії в межах змісту конкурсного випробування (ст. 39). Крім того, Закон України «Про повну загальну середню освіту» розширює можливості шкіл у використанні власних коштів, тобто посилює фінансову автономію школи (ст. 59).

Висновки. Зміна структури ринку праці, а також суспільних та особистісних запитів засвідчує необхідність подальшого реформування освітньої галузі і реалізації державної освітньої політики відповідно до потреб сьогодення. При цьому важливим є дотримання правил і процедур, що спрямовані на подальшу демократизацію освітнього простору, реалізацію освітнього процесу, що ґрунтується на дотриманні прав, свобод і законних інтересів усіх його учасників. Водночас гнучкість та адаптивність освітньої системи є запорукою підготовки до життя в умовах, що швидко змінюються та ефективного навчання впродовж життя. Це в свою чергу забезпечить особистісну реалізацію і конкурентоспроможність в умовах динамізму сучасного ринку праці та світових глобалізаційних процесів.

Література

1. Красняков С.В. *Освітня політика як інструмент впливу держави на систему освіти // Шлях освіти.* – 2006. – № 4. – С.11-13.
2. Козарь III.П. *Соціально-політичні та політико-економічні особливості реалізації державної освітньої політики // Держава та регіони. Серія: Державне управління.* – 2015. – № 1. – С.21-24.
3. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; відп. ред. В.Т. Кремень.* – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Беляков С.А., Куқлин В.Ж. *Системные аспекты образовательной политики и управление образованием / В.Ж. Куқлин, С.А. Беляков // Университетское управление: практика и анализ.* – 2003. – № 3. – С.10-23.
5. Адамский А.И. *Становление образовательной деятельности / А.И. Адамский // Доклад на VIII Всеукраинской конференции “Педагогика развития” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.school.edu.ru>*
6. *Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>*
7. *Davos 2020: Here's what you need to know about the future of work [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://>*

www.weforum.org/agenda/2020/01/davos-2020-future-work-jobs-skills-what-to-know/

8. Україна опустилася на 85-те місце в щорічному рейтингу ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ua.interfax.com.ua/news/economic

9. Україна опустилася в рейтингу інноваційних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lovoidilo.ua/2019/07/25/novyna/ekonomika/ukrayina-opustylasya-rejtynhu-innovacijnyh-krayin

10. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

11. Закон України «Про повну загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

References

1. Krasnjakov E.V. Osvitnja polityka jak instrument vplyvu derzavy na systemu osvity / E.V. Krasnjakov // *Shljah osvity*. – 2006. – № 4. – S. 11-13.

2. Kozar' T.P. Social'no-politychni ta polityko-ekonomichni osoblyvosti realizacii derzavnoi osvitynoi polityky / T.P. Kozar' // *Derzava ta regiony*. Serija: *Derzavne upravlinnja*. – 2015. – № 1. – S. 21-24.

3. *Encyklopedia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; vidp. red. V.G. Kremen'*. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.

4. Beljakov S.A., Kuklin V.Z. *Sistemnye aspekty obrazovatel'noi*

politiki i upravlenie obrazovaniem / S.A. Beljakov, V.Z. Kuklin // Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz. – 2003. – № 3. – S. 10-23.

5. Adamskij A.I. Stanovlenie obrazovatel'noi dejatel'nosti / A.I. Adamskij // *Doklad na VIII Vseukrainskoi konferencii "Pedagogika razvitija"* [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: <http://www.school.edu.ru>.

6. Nacional'na strategija rozvytku osvity na period do 2021 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

7. Davos 2020: Here's what you need to know about the future of work [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/davos-2020-future-work-jobs-skills-what-to-know/>.

8. Ukraina opustylasja na 85-te misce v schorichnomu reityngu ... [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: ua.interfax.com.ua/new/economic.

9. Ukraina opustylasja v reityngu innovacijnyh krajn [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: lovoidilo.ua/2019/07/25/novyna/ekonomika/ukrayina-opustylasya-rejtynhu-innovacijnyh-krayin.

10. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

11. Zakon Ukrainy "Pro zagal'nu povnu serednyu osvitu" [Elektronnyi resurs]. – Rezym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

Lukach U.R.,

Candidate of Political Sciences, senior lecturer of the department of management and educational innovations of Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Education, uljanalukach@ukr.net

Ukraine, Ivano-Frankivsk

STATE EDUCATIONAL POLICY IN UKRAINE: CHALLENGES AND FEATURES OF IMPLEMENTATION

The article reflects the approaches to understanding the concept of «state educational policy», considers the main challenges facing the domestic education system. Emphasis is placed on the role of the state as a key factor in the implementation of educational policy. The necessity of further reform in the field of education is substantiated and separate provisions on modernization of the educational legislation which should consider tendencies of world development and maintenance of national interests are analyzed/

Key words: policy, education, globalization, reform, educational legislation.

Economics

УДК 657.433.4

Бондаренко О.М.,

*доцент, к.е.н., доцент кафедри обліку та аудиту, Національний авіаційний університет,
ORCID ID: 0000-0002-0769-6683, bondarenko_olga_@ukr.net*

Ковальова В.Ю.,

*студентка факультету економіки та бізнес-адміністрування, Національний авіаційний університет,
ORCID ID: 0000-0002-4195-8368,*

Україна, м. Київ

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБЛІКУ СПИСАНОЇ
КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ**

У статті розглянуто особливості обліку списаної кредиторської заборгованості та проблеми, що виникають у зв'язку з цим, види кредиторської заборгованості, сутність кредиторської заборгованості. Визначено терміни позовної давності та момент визнання безнадійної кредиторської заборгованості. Проведено аналіз підстав для визнання заборгованості простроченою, податкові наслідки з податку на додану вартість у разі списання кредиторської заборгованості у зв'язку із закінченням строку позовної давності.

Ключові слова: кредиторська заборгованість, позовна давність, облік, зобов'язання, списана кредиторська заборгованість, податковий кредит, податкове зобов'язання.

Постановка проблеми. Розрахунки з контрагентами є невід'ємною частиною діяльності будь-якого підприємства. На жаль, в сучасних умовах фінансової нестабільності, практично неможливо уникнути порушення строків оплати. Неможливість своєчасно та в повному обсязі розраховуватися за власними зобов'язаннями приводить до виникнення зобов'язання – кредиторської заборгованості. Даний вид заборгованості під час діяльності підприємств України явище досить поширене. Крім того, з часом така заборгованість може переходити в статус безнадійної.

У статті розглядаються проблемні питання відображення в бухгалтерському обліку підприємства безнадійної кредиторської заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам кредиторської заборгованості, її класифікації, відображенню в обліку приділяли увагу багато вітчизняних науковців.

Так Бугинець Ф.Ф., Горецька Л.Л. розглядають кредиторську заборгованість як форму розрахунку за товари і послуги, які придбаються у ході операцій компанії і використовуються у виробництві чи для перепродажу [4]. У свою чергу С.Ф. Голова та В.М. Костюченко зазначають, що кредиторська заборгованість – це суми, які нараховуються постачальникам за купівлю у них товарів або послуг в кредит [5].

Методологічні засади бухгалтерського обліку зобов'язань розглядали такі вчені, як Т.І. Єфименко, В.М. Жук та Л.Г. Ловінська [6].

Проблеми списання в бухгалтерському обліку кредиторської заборгованості за якою сплинув строк позовної давності досліджують у своїх роботах Н.О. Голуб [7], Л.І. Коваль [8], Т.В. Ларікова [9].

Але питання відображення в обліку безнадійної кредиторської заборгованості, зокрема, строк позовної давності якої минув, є проблемними та потребують подальших досліджень.

Метою статті є розкриття особливостей обліку списаної кредиторської заборгованості та податкових наслідків такого списання.

Виклад основного матеріалу. Кредиторська заборгованість – це заборгованість підприємства перед іншими юридичними чи фізичними особами, яка виникає у зв'язку з тим, що дата отримання/передачі товарів (робіт, послуг) не співпадає з фактичною їх оплатою, а також заборгованість перед бюджетом, під час розрахунків з оплати праці та ін. [10]. Тобто це зобов'язання боржника (дебітора) сплатити певну суму боргу на користь іншої особи (кредитора), або передати товар (послуги). У сучасних умовах жодне підприємство не може обійтися без кредиторської заборгованості. Якщо підприємство має фінансову можливість здійснити оплату у встановлені домовленостями (договором) терміни, то тимчасова кредиторська заборгованість є інструментом збільшення оборотних коштів, які можна тимчасово використовувати. Ефективна договірна політика з постачальниками, вигідні умови поставки та оплати, контролювання строків дає можливість підприємству отримувати відносно дешеве джерело ресурсів, що впливає на рентабельність його діяльності.

Залежно від походження кредиторська заборгованість буває різних видів:

- комерційна – на основі договорів купівлі-продажу при постачанні товарів (робіт, послуг);
  - на відносинах позики, наприклад, це договори кредиту (позики), поворотної фінансової допомоги;
  - на основі забезпечення боргу цінними паперами, коли розрахунок, наприклад, відбувся векселем;
  - на основі трудових відносин – щомісяця підприємство нараховує заробітну плату своїм працівникам і до її виплати існують зобов'язання перед ними;
  - на основі відносин з державою – за податками та зборами, що виникають в процесі діяльності підприємства.
- На підставі проведеного дослідження нами було

з'ясовано, що кредиторська заборгованість є найвагомішою частиною зобов'язань кожного підприємства. Основні методологічні аспекти формування в обліку інформації щодо зобов'язань та їх розкриття у фінансовій звітності підприємств України визначається в П(С)БО 11 «Зобов'язання» [3]. Як зазначає П(С)БО 11 «Зобов'язання», зобов'язання – це заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [3].

Для ефективного управління кредиторською заборгованістю необхідний постійний контроль, аналіз боргів, термінів сплати та документального підтвердження, оптимізація та узгодження її розмірів з дебіторською заборгованістю.

Бувають випадки, коли кредиторська заборгованість вчасно не повертається і стає простроченою. Під час відображення в обліку такої заборгованості дуже важливо спочатку встановити її економічну сутність та види.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження нами були зроблені висновки, що заборгованість, в залежності від термінів виникнення, поділяється на такі види:

- заборгованість, термін сплати якої не настав;
- прострочена кредиторська заборгованість;
- заборгованість, строк позовної давності якої минув.

Кредиторська заборгованість стає простроченою, якщо сплинув термін оплати згідно з договірними умовами або, якщо дата оплати не визначена, після отримання підтверджувальних документів за отримані товари (роботи, послуги).

Період, за яким заборгованість слід вважати простроченою встановлює Цивільний Кодекс України [1] та встановлюється відповідно до умов договору. Основні випадки та підстави розглянуто в табл. 1 [11]:

Таблиця 1

Підстави визнання заборгованості простроченою		
Простроченою вважається заборгованість:		
	По договорам купівлі-продажу	По іншим договорам
Строк платежу не встановлений	одразу після одержання підтверджувальних документів щодо отримання товарів, виконання робіт, надання послуг (ч. 1 ст. 692 ЦКУ)	на боржника перед'являється вимога щодо сплати та відраховується 7-денний строк, на 8-й день заборгованість вважається простроченою (ч. 2 ст. 530 ЦКУ)
Строк платежу встановлений	починається з наступного дня після граничної дати платежу, яка була вказана договором (або певної події, що була визначена договором)	

Кредиторська заборгованість, за якою сплинув строк позовної давності – це кредиторська заборгованість, щодо якої кредитором утрачено їх можливість звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу внаслідок не вчасного повернення грошових коштів згідно договору купівлі-продажу.

В кінці звітного року для з'ясування стану кредиторської заборгованості кожне підприємство повинно про-

водити інвентаризацію заборгованості за діючими договорами. В ході інвентаризації перевіряється: дотримання термінів позовної давності, обґрунтованість сум цих зобов'язань. Якщо в результаті інвентаризації було виявлено, що зобов'язання не можуть бути погашені, то керівником приймається управлінське рішення про її списання.

Таким чином, на підставі вище зазначеного, виникає необхідність визначення строків давності за заборгованістю для її визнання безнадійною. Основні правила, що стосуються строків позовної давності, викладено в гл. 19 ЦКУ (ст. 256-268), яка так і називається «Позовна давність». Також, під час розгляду строків давності заборгованості потрібно керуватися нормами гл. 18 ЦКУ [1].

Позовна давність – це встановлений законом строк, протягом якого юридична та фізична особа має право звернутися до суду з вимогою про захист свого порушеного права або інтересу (ст. 256 ЦКУ) [1]. Чинна законодавча база передбачає наступні види строків позовної давності: загальний і спеціальні. Загальний строк – 3 роки (ст. 257 ЦКУ) [1]. Спеціальні строки (скорочені або більш тривалі порівняно із загальним строком) встановлені різними нормами ЦКУ. Як правило, найчастіше використовують в практичній діяльності спеціальні строки: 6 міс, 1 рік, 10 років [1].

Бухгалтерські положення (стандарти), на жаль, не дають визначення поняття «безнадійна кредиторська заборгованість». Але норми п. 15 П(С)БО 15 «Дохід» і п. 5 П(С)БО 11 «Зобов'язання» [3] передбачають, що сума раніше визнаного зобов'язання, яке не підлягає погашенню на дату балансу, визнається доходом. Іншими словами, незатребувана заборгованість, погашати яку підприємство не буде (наприклад, ситуація, коли кредитор пробачає борг, унаслідок ліквідації або смерті кредитора, або після закінчення строку позовної давності) вважається безнадійною кредиторською заборгованістю, що підлягає списанню у бухгалтерському обліку на доходи. Суму списаної безнадійної кредиторської заборгованості включають до складу інших операційних доходів. Для відображення списаної заборгованості використовують субрахунок 717 «Дохід від списання кредиторської заборгованості».

Важливо розуміти, що ліквідація кредитора не завжди є достатньою підставою для визнання заборгованості безнадійною. Адаже в процесі ліквідації, кредиторську заборгованість підприємства, що ліквідується, можуть передати іншому кредиторові, або є правонаступник. Тому гарантованою підставою для визнання такої заборгованості безнадійною та її списання буде письмове повідомлення від кредитора/ліквідатора про відсутність претензій до боржника або внесення змін до умов договору. Але не завжди ліквідатори/нові кредитори обтяжують себе повідомленнями для дебіторів. Аналогічна проблема може виникнути при смерті кредитора – фізособи. Навіть наявність запису в ЄДРПОУ про ліквідацію ФО-підприємця або копія свідоцтва про смерть не означає, що у померлого не залишилось спадкоємців, які можуть звернутись з вимогою про сплату боргу.

Дуже важливим питанням списання кредиторської заборгованості є визнання її безнадійною для цілей податкового обліку. У податкових цілях безнадійною вва-

жається заборгованість, що відповідає одній з ознак згідно з п.п. 14.1.11 ПКУ [2]. Усього їх дев'ять. Але найбільш поширеним випадком визнання кредиторської заборгованості безнадійною є – закінчення строку позовної давності (п.п. «а» п.п. 14.1.11 ПКУ) [2]. Головна причина такої популярності: ця норма ПКУ не передбачає необхідності здійснення платником податку – кредитором будь-яких заходів щодо стягнення заборгованості, зокрема у судовому порядку, визнання боржника банкрутом тощо. Єдиний критерій безнадійності – закінчення строку позовної давності [12].

Окрім того, норми пп. 14.1.257 п. 14.1 ст. 14 ПКУ [2] визначають безповоротною фінансовою допомогою – зокрема, суму заборгованості одного платника податків перед іншим платником, що не стягнута після закінчення строку позовної давності. Саме тому виникає проблема визначення в податковому обліку безнадійної кредиторської заборгованості або як безповоротної фі-

нансової допомоги, або – безпосередньо безнадійну кредиторську заборгованість у складі інших доходів. Втім, при обох варіантах, безнадійна кредиторська заборгованість буде віднесена до складу доходів та підлягатиме оподаткуванню податком на прибуток.

Неоднозначною та дискусійною є ситуація з оподаткуванням ПДВ операцій, пов'язаних із списанням простроченої кредиторської заборгованості. Податковий кодекс не містить чітких норм та правил по цьому питанню, що приводить до неоднозначного трактування норм законодавства. Варто зазначити, що прострочена кредиторська заборгованість яка списана на доходи, може бути двох видів: грошова (підприємство отримало товари від постачальника, але не оплатило їх) та товарна (підприємство отримало аванс від покупця, але не відвантажило товар). В залежності від вищевказаних варіантів, нами були зроблені висновки, що можуть бути різні наслідки оподаткування ПДВ, які ми внесли до табл. 2.

Таблиця 2

Податкові наслідки списання безнадійної заборгованості

Вид кредиторської заборгованості	Питання, що виникає	Можливі податкові наслідки	Проблема, що виникає
Грошова Підприємство отримало товари від постачальника, але до закінчення строку позовної давності так і не оплатило їх	Чи потрібно коригувати (зменшити) раніше відображений при отриманні товару податковий кредит з ПДВ?	Для покупця товари отримані, але не оплачені протягом строку позовної давності, є безоплатно наданими (п.п. 14.1.13 ПКУ) [2, 13]. Коригування (зменшення) податкового кредиту [13].	Неможливість отримати від постачальника розрахунок коригування до податкової накладної, так як пройшло більше 1095 днів з дати її складання
Товарна Підприємство отримало передоплату за товари, але так їх і не відвантажило	Чи має право підприємство відкоригувати (зменшити) податкові зобов'язання з ПДВ, нараховані на дату отримання передоплати?	Для продавця заборгованість стає безповоротною фінансовою допомогою (п.п. 14.1.257 ПКУ) [2]. Отримання безповоротної фіндопомоги не є постачанням товарів, тому така операція не оподатковується ПДВ [14]. Продавець має право на коригування (зменшення) податкових зобов'язань [14].	Неможливість зареєструвати в ЄРПН розрахунок коригування до податкової накладної, так як пройшло більше 1095 днів з дати її складання

Аналіз положень податкового кодексу показує, що він не містить прямої вказівки на залежність права на податковий кредит платника податків від оплати товарів/послуг. Позиція податкових органів, що висловлена ними в податкових консультаціях, на жаль вказує на дотримання ними іншої думки.

Висновки: Як бачимо, при списанні безнадійної кредиторської заборгованості підприємства зіштовхуються з низкою облікових проблем. Постає питання у визначенні критеріїв (ознак) щодо визнання безнадійної кредиторської заборгованості, термінів для її списання, а також документального підтвердження правомірності списання. Особливу увагу потрібно приділити податковим наслідкам списання безнадійної заборгованості. Ці питання потребують подальшого дослідження, а також змін та уточнень в податковому законодавстві.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»: Затверджено наказом Міністерства фінансів від 31.01.2000 № 20- Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

4. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах: [Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит»] / Ф.Ф. Бутинець, А.А. Горещька. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 544 с.

5. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: [Практичний посібник] / С.Ф. Голов, В.М. Костюченко. – К.: Либра, 2014. – 880 с.

6. Сфименко П.І., Жуқ В.М., Ловінська А.Т. Інформація в антикризовому управлінні: глобальний аспект стандартизації обліку та фінансової звітності ДНУ «Акад. фін. управління». Київ, 2015. 400 с.

7. Голуб Н.О. Проблемні питання обліку списаної кредиторської заборгованості / Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». Випуск 2 (51) 2019//Режим доступу <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/7561/1/%d0%93%d0%be%d0%b6%d1%83%d0%b1%20%d0%9d.%d0%9e.%201.pdf>.

8. Коваль А.І., Проблемні питання обліку безнадійної кредиторської заборгованості / Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. – 2017. – Вип. 52 // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2017_52_16.

9. Ларікова П.В. Особливості обліку простроченої кредиторської заборгованості закладів вищої освіти /Тричорно-

морські економічні студії-2018. Вип. 34. // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_34_42.

10. Драбаніч А.В. Кредиторська заборгованість: поняття, сутність, відображення в обліку / А.В. Драбаніч // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2017. – Т. 22, Вип. 4. – С.127-131. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_4_29.

11. Онищенко В., Кредиторська заборгованість 2020 / Головбух 2020 // Режим доступу: <https://www.golovbukh.ua/article/7585-kreditorska-zaborgovanst>.

12. Узагальнююча податкова консультація, затверджено наказом Міністерства фінансів України від 03.04.2018 № 400 // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0400201-18>.

13. Індивідуальна податкова консультація Головного управління ДФС у Херсонській області від 15.05.2018 р. № 2150/ІПК/21-22-12-02-13 // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ПК1319.html.

14. Індивідуальна податкова консультація, затверджена ДФС України 20.07.2017 N 1283/6/99-99-15-03-02-15/ІПК // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ПК719.html.

References

1. Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV // Access mode: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

2. Tax Code of Ukraine of December 2, 2010 № 2755-VI // Access mode: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Accounting Regulation (Standard) 11 «Liabilities»: Approved by the order of the Ministry of Finance dated 31.01.2000 № 20- Access mode: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

4. Butynets F.F. Accounting in foreign countries: [Textbook for students of higher educational institutions specialty 7.050106 «Accounting and Auditing»] / F.F. Butynets, L.L. Goretzka. – Zhytomyr: PE «Ruta», 2003. – 544 p.

5. Golov S.F. Accounting and financial reporting according to international standards: [Practical manual] / S.F. Head, V.M. Kostyuchenko. – K.: Libra, 2014. – 880 p.

6. Yefimenko T.I., Zhluk V.M., Lovinska LG Information in crisis management: the global aspect of standardization of accounting and financial reporting of DNU «Acad. Finn. management». Kyiv, 2015. 400 p.

7. Golub N.O. Problematic issues of accounting for written-off accounts payable / Research and Production Journal «Business Navigator». Issue 2 (51) 2019 // Access mode: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/7561/1/%d0%93%d0%be%d0%bb%d1%83%d0%b1%20%d0%9d.%d0%9e.%201.pdf>.

8. Koval L.I., Problem issues of accounting for bad credit debts / Visnyk of Lviv University of Trade and Economics. Economic sciences. – 2017. – Vip. 52 // Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_ekon_2017_52_16.

9. Lariškova T.V. Features of accounting for overdue creditors' debts of higher education institutions / Black Sea Economic Studies-2018. Vip. 34. // Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_34_42.

10. Drabanich A.V. Creditors' debt: concept, essence, reflection in accounting / AV Drabanich // Visnyk of Odesa National University. Series: Economics. – 2017. – Vol. 22, Issue. 4. – P. 127-131. // Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2017_22_4_29.

11. Onyschenko V., Accounts payable 2020 / Chief Accountant, 2020 // Access mode: <https://www.golovbukh.ua/article/7585-kreditorska-zaborgovanst>.

12. Generalized tax consultation, approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 03.04.2018 № 400 // Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0400201-18>.

13. Individual tax consultation of the Main Department of the SFS in the Kherson region dated 15.05.2018 № 2150 / ІПК / 21-22-12-02-13 // Access mode: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ПК1319.html.

14. Individual tax consultation approved by the SFS of Ukraine 20.07.2017 N 1283/6 / 99-99-15-03-02-15 / ІПК // Access mode: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ПК719.html.

Bondarenko O.M.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, National Aviation University,
ORCID ID: 0000-0002-0769-6683, bondarenko_olga_@ukr.net

Kovalyova V.Y.,

Student, National Aviation University, ORCID ID: 0000-0002-4195-8368,

Ukraine, Kyiv

PROBLEMATIC ISSUES OF ACCOUNTING WRITTEN LOAN DEBT

The article considers the peculiarities of accounting for written-off accounts payable and the problems that arise in this regard, the types of accounts payable, the nature of accounts payable. The statute of limitations and the moment of recognition of bad debts are determined. An analysis of the grounds for recognizing the debt overdue, the tax consequences of value added tax in the case of write-off of accounts payable in connection with the expiration of the statute of limitations.

Key words: accounts payable, statute of limitations, accounting, liabilities, written off accounts payable, tax credit, tax liability.

УДК 657:330.522.2

Бондаренко О.М.,

к.е.н., доцент, Національний авіаційний університет, bondarenko_olga_@ukr.net

Руденко Л.О.,

студентка, Національний авіаційний університет, liliyar1212@gmail.com

Україна, м. Київ

ОРЕНДА ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

У даній статті розглянуто поняття оренди, основних засобів. Також наведено різницю між фінансовою та операційною орендою. Показано відображення в обліку оренди основних засобів. Показаний вплив оренди основних засобів на фінансово-господарську діяльність підприємства. Особливості відображення оренди в орендодавця та орендоотримувача на рахунках бухгалтерського обліку. Визначено шляхи удосконалення орендних операцій основних засобів. Методологічною та інформаційною основою цієї роботи є нормативно-правові акти, наукові праці, періодичні матеріали та Інтернет-ресурси.

Ключові слова: основні засоби, оренда, операційна оренда, фінансова оренда, облік, орендодавець, орендоотримувач.

Постановка проблеми. У сучасній фазі розвитку економіки, ускладненою кризою, багато українських підприємств стикаються з проблемою пошуку та отримання фінансування для розширення виробництва, оновлення необоротних активів, впровадження нових сучасних технологій. Під час, коли підприємствам важко забезпечувати запити у загальнодоступних кредитних коштів через банківську систему, оренда представляється одним з найбільш загальнодоступних та ефективних засобів заміни (оновлення) основних засобів.

В економічних джерелах існує велика кількість понять «оренда», які надають відомі економісти. Тому, проаналізувавши їх визначення, нами було сформульовано наступне поняття оренди. Оренда – це органічна частина виробничих, економічних, соціальних відносин, і саме вона підтримує ефективне використання елементів матеріальної бази виробництва, накопичених усіма попередніми формуваннями. Недостатнє вивчення економіко-правової складової операцій з оренди, недосконалість діючої нормативно-законодавчої бази призвели до наявності значного числа проблем теоретико-методологічного характеру, які потребують подальшого вивчення. Тому, на нашу думку, це визначає актуальність даної теми дослідження.

Сучасні проблеми обліку орендних операцій досліджені останнім часом у кандидатських дисертаціях Братчук Л.М., Головаченко Н.В., Колос Н.М., Кондратюк Л.В., Лайчук С.М., Самбурської Н.І. та інших. Однак детальне дослідження діючої законодавчої бази та практичної діяльності з обліку орендних операцій господарюючих суб'єктів дає підстави вважати, що суттєві проблеми в цій сфері обліку наразі не вирішені. Крім того, застосування нових підходів до вивчення суб'єктів господарювання дає можливість виявити нові проблеми та окреслити сфери їх вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні та відображенні особливостей обліку оренди основних засобів, розгляді впливу її на фінансово-господарську діяльність підприємства, а також дослідження шляхів удосконалення обліку операцій з оренди основних засобів.

Виклад основного матеріалу. Згідно п. 4 П(С)БО 14 «Оренда», оренда – угода, за якою орендар набуває права користування необоротним активом за плату протягом погодженого з орендодавцем строку [1]. В залежності від того наскільки ризики та вигоди, пов'язані з

правом власності на орендований актив, стосуються орендодавця та орендаря оренда необоротних активів може бути операційна та фінансова.

Фінансова оренда – це оренда, яка призводить до подальшого викупу об'єкта та сплатою щомісячних орендних платежів. Слід зазначити, що оренду можна вважати фінансовою за присутності хоча б однієї з наступних ознак:

1) орендоотримувач набуває повноважень використання та володіння на орендований засіб наостанок терміну оренди;

2) орендоотримувач може придбати орендований об'єкт за вартістю, нижче його справедливої вартості на дату придбання;

3) термін оренди – це довший проміжок експлуатації об'єкта оренди;

4) сьогоднішня ціна мінімальних орендних платежів з моменту початку терміну оренди рівновелика або перевищує справедливую вартість об'єкта оренди;

5) актив, переданий в оренду володіє спеціальним характером, що дозволяє його використовувати виключно орендоотримувачу без витрат на його модернізацію, модифікацію, дообладнання;

6) орендоотримувач може продовжити оренду об'єкта за плату, істотно нижчу за ринкову орендну плату;

7) оренда може бути розірвана орендоотримувачем, що компенсує орендодавцю його збитки через припинення оренди;

8) прибуток чи збиток від зміни справедливої вартості орендованого активу на кінець терміну оренди належить орендоотримувачу.

На нашу думку, операційна оренда – це господарська операція фізичної чи юридичної особи, яка передає орендоотримувачу право користування основними засобами на строк, що не перевищує повного його зносу, з обов'язковим поверненням таких основних засобів власнику після оренди.

Отже, під час проведеного нами дослідження ми виявили, що існують наступні відмінності між зазначеними видами оренди:

1) у випадку фінансової оренди актив може бути використаний протягом максимальної частини його економічного періоду, а для операційної оренди – на період, менший за період його експлуатації;

2) тривалість фінансової оренди довшою порівняно з операційною орендою;

3) витрати на ремонт та обслуговування за фінансовою орендою несе орендоотримувач, а за операційною орендою – орендодавець;

4) за фінансовою орендою всі вигоди та ризики, пов'язані з використанням об'єкта, передаються орендоотримувачу разом з об'єктом, на відмінну від операційної, за якої не передається;

5) у випадку фінансової оренди орендодавець не зберігає на своєму балансі об'єкт та не нараховує амортизацію, а у випадку операційної оренди залишається на балансі орендодавця, який і нараховує на його вартість амортизацію;

6) за фінансовою орендою орендоотримувач може придбати орендований об'єкт за ціною, меншою за справедливую ринкову вартість, на відмінну від операційної.

Як зазначає нормативно-законодавча база, основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, нематеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції та інвестиційна нерухомість відносяться до об'єктів оренди у бухгалтерському обліку.

Під час проведеного дослідження, нами було з'ясовано, що більшість об'єктів необоротних активів підприємства України мають у вигляді основних засобів, тому саме їм буде приділена увага в даній статті.

Згідно п. 4 П(С)БО 7 «Основні засоби», основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [2].

Таким чином, орендовані основні засоби – це ті, які були взяті на використання на деякий час і не відображаються в балансі та звітах.

Слід зазначити, що на момент початку оренди орендодавець у звіті про фінансовий стан визнає основні засоби за фінансовою орендою та представляє їх як дебіторську заборгованість, рівну чистій інвестиції в оренду.

Оцінка основних засобів розпочинається з первісної оцінки. Орендодавець має використовувати відсоткову ставку, визначену в орендному договорі, яка призначена для оцінки чистої інвестиції в оренду. Первісні прямі витрати входять до складу первісної оцінки чистої інвестиції в оренду, а дохід, визнаний на протязі строку оренди, зменшується. Відсоткова ставка, визначена в орендному договорі, встановлюється так, що первісні прямі витрати автоматично входять до складу чистої інвестиції в оренду.

Перед датою передачі орендодавець класифікує основний засіб, що є об'єктом фінансової оренди, як утримуваний для продажу, або класифікує його як групу вибуття, що утримується для продажу. Тому даний основний засіб слід обліковувати так: знос підпадає під списання, а кінцева вартість перевіряється на скорочення корисності і за вартістю, що не перевищує чистої вартості реалізації, переноситься на необоротні активи, які утримуються для продажу.

Під час передавання орендодавець має визнати дохід від продажу переданого основного засобу на рахунок 712 «Дохід від реалізації інших оборотних активів» за кредитом і водночас відобразити дебіторську заборгованість, яка рівна дисконтованій сумі валової інвестиції на рахунок 181 «Заборгованість за майно, передане у фінансову оренду» за дебетом. У цьому разі об'єкт оренди списується в орендодавця з балансу.

Так як нами було проаналізовано, що всі орендовані об'єкти повинні відображатися у орендодавця на балансових рахунках, то, на нашу думку, рахунок діючого Плану рахунків 181 «Заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду» втрачає своє значення. Навіть якщо орендодавець передає майно орендарю з правом подальшого викупу, він залишається його власником протягом строку оренди, а отже, не відображає довгострокових зобов'язань щодо вартості об'єкта оренди.

Слід зазначити, що економіст, Деньга С. [3], запропонувала наступне поліпшення обліку операцій з фінансової оренди основних засобів для обліку доходів від фінансової оренди передбачити окремий субрахунок, наприклад, 748 «Доходи від надання об'єктів у фінансову оренду». Проте, субрахунок 748 повинен бути субрахунком до рахунку «Доходи від інвестиційної діяльності», а не відноситися до інших доходів. Ми погоджуємося з даною думкою, так як вважаємо, що дані доходи недоцільно відображати на рахунку 712 «Дохід від реалізації інших оборотних активів».

Крім того, економіст Деньга С. [3], зазначила що для обліку витрат недоцільно застосовувати різні рахунки, зокрема, 949 «Інші витрати операційної діяльності» або 23 «Виробництво». Вона рекомендує передбачити субрахунок, наприклад, 979 «Витрати на надання об'єкта у фінансову оренду», проте він має бути відкритий до рахунку «Витрати інвестиційної діяльності».

На нашу думку, дані поліпшення робляться з метою, щоб не змішувати доходи та витрати за орендними операціями з іншою діяльністю підприємства.

Але, у випадку, якщо орендні платежі перевищують справедливу вартість основних засобів у орендодавця, рекомендується фіксувати різницю на окремому субрахунку, наприклад, 185 «Перевищення орендних платежів над справедливою вартістю основних засобів» [3].

Проаналізуємо облік фінансової оренди у орендоотримувача. Орендоотримувач використовує єдину модель обліку оренди, згідно з якою він повідомляє про всі орендні договори в балансі. Об'єкт за фінансової оренди зараховується на баланс орендоотримувача, в результаті, орендоотримувач визнає і актив, і довгострокове зобов'язання по оренді. В цьому разі сума – це мінімальна з двох величин: справедлива вартість основного засобу, який орендується, та поточна ціна найменших орендних платежів на день початку оренди. Основний засіб, який зданий у рамках фінансової оренди, під'єднується до складу основних засобів орендоотримувача. Орендоотримувач передбачає оренду об'єкта як актив та зобов'язання по найнижчій оцінці на день початку оренди: справедливою вартістю основного засобу або поточною ціною коштів найменших орендних платежів.

Згідно Міжнародного стандарту фінансової звітності 16 «Оренда» [4], під час визнання оренди на балансі, орендоотримувач здійснює такі проведення: по дебету рахунку 152 «Придбання (виготовлення) основних засобів», по кредиту рахунку 531 «Довгострокові зобов'язання з фінансової оренди» з подальшим введенням в експлуатацію за дебетом одного з субрахунків рахунку 10 «Основні засоби» за дебетом, залежно від категорії орендованих основних засобів.

Амортизація об'єкта, котрий взятий в оренду нараховується орендоотримувачем на протязі прогнозованого терміну корисного застосування основного засобу. Передбачуваний проміжок фінансової оренди об'єкта – це

короткий проміжок оренди або короткий проміжок корисного використання фінансової оренди об'єкта. Нарахування амортизації об'єкта фінансової оренди обумовлюється орендоотримувачем за методом, котрий зазначений в його обліковій політиці підприємства.

Іноді орендоотримувач витрачається на осучаснення об'єкта оренди, для того, щоб підвищити прийдешні економічні вигоди, попередньо прогнозованих від його застосування, відображаються як капітальні інвестиції, які приєднуються до вартості орендованого об'єкта на рахунку 15 «Капітальні інвестиції» за дебетом. Витрати на утримку основного засобу у належному для роботи стані (поточний ремонт) приєднуються до витрат за звітний період. Вони повинні перебувати на доцільних рахунках витрат: 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 23 «Виробництво».

Під час проведеного аналізу відображення в обліку орендних операцій, нами було встановлено, що всі орендовані об'єкти повинні відображатися у орендоотримувача на позабалансових рахунках, то, з нашої точки зору, рахунок діючого Плану рахунків 531 «Зобов'язання з фінансової оренди» втрачає своє значення. Навіть якщо орендодавець передає об'єкт орендоотримувачу з правом подальшого викупу, він залишається його власником протягом строку оренди, і тому не відображає довгострокових зобов'язань щодо вартості об'єкта оренди. Отже, довгострокової заборгованості не виникає для орендоотримувача, оскільки оприбуткування об'єкта не відбувається на його балансі.

Слід зазначити, що політика обліку операційної оренди орендодавця викладена у пунктах 16–18 П(С)БО 14 [1]. Орендодавець в своєму балансі залишає вартість основних засобів, які були здані в операційну оренду, а також продовжує нараховувати амортизацію.

Коли орендодавець здає об'єкт в операційну оренду, він отримує дохід у вигляді плати за оренду. Такі доходи визнаються іншими операційними доходами за звітний період. Вони відображаються на рахунку 713 «Дохід від операційної оренди активів» по кредиту. Але в тому разі, якщо оренда основних засобів є основною діяльністю підприємства, то дохід відображається на рахунку 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг» по кредиту.

У цьому разі витрати орендодавця, які виникли в результаті укладення договору оренди, є поточними витратами, які є іншими операційними витратами орендодавця, то вони відображаються на рахунку 949 «Інші витрати операційної діяльності» за дебетом.

Якщо оренда основного засобу є основною діяльністю орендодавця, витрати, які відбулися в процесі його діяльності, нараховуються на рахунок 23 «Виробництво».

Оскільки Податковий кодекс України не визначає коригування доходів та витрат отриманих від оренди, такі операції відображаються в податковому обліку на основі даних бухгалтерського обліку.

У податковому обліку передавання основних засобів в операційну оренду не відображається, а податкове зобов'язання з ПДВ при передаванні об'єкта в оренду також не виникає.

У орендодавця дохід збільшується на суму нарахованого орендного платежу за рахунок податкового періоду, в якому проходить таке збільшення. Тобто лише суми платежів, які згідно до договору належать до зві-

ного податкового періоду, нараховуються та відображаються у складі доходу. Орендні платежі обкладаються 20% ПДВ, а податкові зобов'язання виникають у загальному порядку за першою подією.

Так, Деньга С. [3], пропонує для обліку доходів від операційної оренди ввести новий субрахунок, наприклад, 747 «Доходи від надання об'єктів в операційну оренду». Проте, субрахунок 747 повинен бути субрахунком до рахунку «Доходи від інвестиційної діяльності», а не відноситися до інших доходів. На наш погляд дані доходи недоцільно відображати на рахунках 713 «Дохід від операційної оренди активів» та 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг». Також, на її думку, недоцільно для обліку витрат застосовувати різні рахунки, зокрема, 949 «Інші витрати операційної діяльності» або 23 «Виробництво». Вона рекомендуємо передбачити субрахунок, наприклад, 978 «Витрати на надання об'єкта в операційну оренду», проте він має бути відкритий до рахунку «Витрати інвестиційної діяльності». Адже, з нашої точки зору, дані поліпшення робляться з метою, щоб не змішувати доходи та витрати за орендними операціями з іншою діяльністю підприємства.

Тепер, слід проаналізувати облік операційної оренди, який обов'язково проводиться у орендоотримувача. Політика обліку операційної оренди орендоотримувача викладена у пунктах 8 і 9 П(С)БО 14 [1]. Згідно з правилами цих пунктів об'єкт операційної оренди відображається орендоотримувачем за ціною, показаною в договорі оренди, на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи». Плата за операційну оренду – це витрати у звітному періоді з враховуванням способу одержання економічних вигод, що пов'язані із застосуванням орендованого об'єкта.

Таким чином, орендна плата зараховується на видаткові рахунки орендоотримувача в залежності від того, де використовуються орендовані основні засоби: основне виробництво, якщо обладнання орендується для цього виробництва; адміністративні витрати, якщо орендується офіс тощо.

У податковому обліку орендоотримувача не відображається вартість орендованих основних засобів. У орендоотримувача витрати, пов'язані з операційною орендою, відносяться до витрат в залежності від місця застосування орендованих основних засобів.

Податковий кредит за звітний період визначається в залежності від договірної вартості товарів/послуг.

Ремонти, який здійснює одна із сторін, поділяється на поточний та капітальний. Якщо необхідно провести поточний ремонт активу, то це може брати на себе як орендоотримувач, так і орендодавець. Якщо орендоотримувач виконує поточний ремонт, орендодавець має компенсувати витрати, які поніс орендоотримувач. Якщо під час ведення діяльності орендоотримувача здійснюються витрати на ремонт або осучаснення основного засобу за операційною орендою, ці витрати необхідно нараховувати по кредиту на рахунках: 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати». Орендоотримувач повинен капіталізувати витрати на капітальний ремонт за рахунком 153 «Придбання (виготовлення) необоротних активів». По закінченню капітального ремонту та підготовки документів всі витрати рахунку 153 «Придбання (виготовлення) необоротних активів» зараховуються на рахунок 117 «Інші необоротні матеріальні активи».

Через розірвання договору орендоотримувач повертає орендований об'єкт орендодавцю. В тому разі, коли орендоотримувач не витрачався на поліпшення орендованого майна або не зазнав всіх витрат, понесених ніби частка витрат за звітний період, і їх компенсування договором оренди не обумовлено, повернення здійснюється так:

– в бухгалтерському обліку орендований об'єкт відображається на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи» за кредитом;

– в податковому обліку операція по поверненню не відбивається ні в орендоотримувача, ні в орендодавця.

Порядок повернення обумовлений договором оренди, якщо витрати на осучаснення капіталізовані в бухгалтерському обліку та створено об'єкт основних засобів у податковому обліку.

Іншими словами, якщо була домовленість на компенсацію витрат на осучаснення об'єкта, орендоотримувач має право вимагати оплати за незамортизовану частину вартості капітального ремонту. Отримавши гроші або повернувши їх орендодавцю орендованого об'єкта, в якому проводився ремонт, необхідно здійснити звичайні проведення, як це відбувається у випадку продажу основних засобів.

Якщо капітальний ремонт був здійснений орендоотримувачем без домовленості з орендодавцем на їх компенсацію, то в момент повернення орендованого об'єкта орендодавцю незамортизовану частину цих витрат потрібно зарахувати на рахунок 977 «Інші витрати звичайної діяльності». Зокрема, ПДВ слід нараховувати під час об'єкта оренди орендодавцю на незамортизовану частину самостійно проведених покращень. Таке нарахування здійснюється наступною бухгалтерською проводкою: дебет рахунка 977 «Інші витрати звичайної діяльності», кредит рахунка 641 «Розрахунки за податками / ПДВ».

Аналізуючи даний матеріал, на нашу думку, орендовані об'єкти в орендоотримувача необхідно брати на баланс та нараховувати амортизацію, адже відбувається заниження суми реальних зобов'язань підприємства. В наслідок цього фінансова звітність не містить інформації про взяті на себе підприємством зобов'язання по оренді, які можуть бути й чималі. Також фінансова звітність не відображає існування певного активу, ресурсу, контроль якого існує у орендоотримувача, хоча й має він на нього лише право користування.

З нашої точки зору для вдосконалення аналітичного обліку, ми хочемо запропонувати облік наявності та руху об'єктів операційної оренди, які потрібно вести за окремими субрахунками на позабалансовому рахунку 01 за видами об'єктів оренди, тобто позабалансовий об-

лік будівель повинен вестись окремо від транспортних засобів. Для цього на рахунку 01 можуть бути відкриті такі субрахунки: 013 «Будинки та споруди, отримані за операційною орендою», 014 «Машини та обладнання, отримані за операційною орендою», 015 «Транспортні засоби, отримані за операційною орендою».

Вважаємо, що для обліку накопиченої амортизації права користування орендованим активом, за необхідності введення нового субрахунку 136, який відсутній у Плану рахунків.

З приводу вдосконалення орендованого об'єкта, ми пропонуємо створити субрахунок 155 «Капітальні інвестиції в орендовані активи» для відокремлення капітальних вкладень у власні та орендовані активи. Так як, на наш погляд, капіталізація витрат на вдосконалення орендованого активу в орендоотримувача та їх розподіл на капітальні вкладення для придбання (виробництва) інших матеріальних основних засобів є особливо недоцільним.

Висновки. Чітке врахування запропонованих шляхів удосконалення операцій з обліку оренди основних засобів сприятиме своєчасному та правильному прийняттю рішень користувачів з метою ефективного управління та в разі недотримання цих вдосконалень це призведе до формування викривленої і упередженої облікової інформації.

Література

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда» від 28.07.2000 р. № 181 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00>.

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» від 27.04.2000 р. № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

3. Денга С. Облік орендних операцій суб'єкта господарювання [Текст] / С. Денга // Бухгалтерський облік і аудит. – 2014. – № 11. – С.3-8.

4. Міжнародний стандарт фінансової звітності 16 «Оренда» від 26.10.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16-ukr_AH-compressed-1.pdf.

References

1. Regulation (standard) of accounting 14 «Rent» from 28.07.2000 № 181 [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-00>.

2. Regulation (standard) of accounting 7 «Fixed assets» from 27.04.2000 № 92 [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

3. Denga S. Accounting for lease transactions of a business entity [Text] / S. Denga // Accounting and Auditing. – 2014. – № 11. – P. 3-8.

4. International Financial Reporting Standard 16 «Lease» dated 26.10.2018 [Electronic resource]. – Access mode: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16-ukr_AH-compressed-1.pdf.

Bondarenko O.M.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, National Aviation University, bondarenko_olga_@ukr.net

Rudenko L.O.,

Student, National Aviation University, liliyar1212@gmail.com

Ukraine, Kyiv

LEASE OF FIXED ASSETS

This article discusses the concept of fixed assets, their classification. The concept of lease is also considered and the difference between financial and operating leases is given. The reflection in the accounting of rent of fixed assets is shown. The influence of fixed assets lease on the financial and economic activity of the enterprise is shown. Features of the reflection of the lease of the landlord and tenant in the accounts. Ways to improve the lease operations of fixed assets are identified. The methodological and informational basis of this work are regulations, scientific papers, periodicals and Internet resources.

Key words: fixed assets, lease, operating lease, financial lease, accounting, lessor, lessee.

УДК 657:658.14

Ілляшенко О.В.,*д.е.н., професор кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова, evi.2017@ukr.net***Ілляшенко В.В.,***магістрант Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова,
ilyashenkovlad76@gmail.com***Прімак Ю.М.,***магістрант Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова,
primak@gmail.com**Україна, м. Харків*

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОГО ТА ВНУТРІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено системному аналізу основних засад організації та здійснення контролю за діяльністю Національної гвардії України. Доведено необхідність контролю за діяльністю Національної гвардії України, охарактеризовано його завдання. До видів контролю за діяльністю Національної гвардії України віднесено: державний зовнішній контроль; державний внутрішній (відомчий) контроль; громадський контроль. Визначено, що контроль є зовнішнім проявом, формою управління Національною гвардією України, в якій інтереси суспільства інтегруються із соціальними завданнями, що покладаються на це військове формування; є способом вирішення основних завдань, що стоять перед Національною гвардією України, шляхом вивчення фактичного стану справ у цьому військовому формуванні, а також вивчення громадської думки і з'ясування потреб суспільства; контроль виступає гарантом виконання покладених на Національну гвардію України правоохоронних завдань, адже дозволяє своєчасно виявити порушення в її діяльності, сприяє їх усуненню та недопущенню в подальшому. Визначено характерні певні недоліки сучасної системи контролю за діяльністю Національної гвардії України запропоновано заходи своєчасного реагування на порушення, які допускаються у військових частинах.

Ключові слова: національна безпека, зовнішній контроль, державний фінансовий контроль, Національна гвардія України, боротьба з корупцією.

Постановка проблеми. У процесі всебічного розвитку будь-якої країни надзвичайно гостро постає питання забезпечення національної безпеки. В умовах сучасних викликів існує значна кількість факторів ризику, небезпек, потенційних загроз і інших ймовірних деструктивних обставин, які потенційно можуть вплинути на кількісні та якісні результати фінансової політики держави. Тому закономірно, що процеси щодо зміцнення державності об'єктивно пов'язані з необхідністю підвищення ролі в цьому контексті всіх видів фінансового контролю, особливо державного.

Актуальні питання розвитку контролю та шляхи його практичної реалізації знайшли висвітлення у працях вчених: Д. Грицишена, І. Дрозд, С. Бардаша, М. Білухи, М. Лучка, М. Бондаря, С. Левицької, А. Любенка, К. Назарової, С. Свірко, І. Стефанюка, Ю. Слободяник, В. Шевчука, Л. Гуцаленко, Н. Шалімової. Проблемами державного фінансового контролю, у тому числі його методами та формами, займаються такі вітчизняні науковці, як С. Бардаш, М.В. Бариніна-Закірова, А.В. Бодюк, В.П. Нагребельний, І.Б. Стефанюк, І.П. Устинова.

Однак, більшість науковців наголошує на тому, що сучасна система державного фінансового контролю в Україні не дозволяє підтримувати належний рівень фінансово-бюджетної дисципліни, особливо в оборонній сфері. Про це свідчить динаміка зростання обсягів фінансових порушень в оборонній сфері, що визначило зрос-

тання ролі держави в управлінні, боротьбі з корупцією та правопорушеннями в діяльності і функціонуванні Національної гвардії України – військового формування з правоохоронними функціями. Система заходів щодо формування, збереження та використання фінансових ресурсів, майна та інших активів в підрозділах Національної гвардії України (надалі НГУ) має бути предметом дослідження для критичного оцінювання ефективності державного управління як в цілому, так і окремих господарських одиниць.

Метою роботи є обґрунтування теоретичних основ зовнішнього та внутрішнього державного фінансового контролю в Національній гвардії України у контексті визначення його місця у формуванні єдиної національної контрольної системи та окреслення суб'єктів контролю, їх повноважень та завдань діяльності.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою існування сильної держави є наявність ефективного державного фінансового контролю. Досліджуючи фінансовий контроль як функцію держави по формуванню та ефективному розподілу бюджетних і позабюджетних коштів, накопичень, використання та закупівлю майна визначаємо, що державний фінансовий контроль є об'єктивно необхідним елементом економічного механізму при будь-якому способі виробництва, функцією державного управління, проявом контрольної функції фінансів, через які реалізуються фінансові відносини.

За підсумками 2018 року ефективність роботи органів державного фінансового контролю в Україні демонструє позитивну динаміку, оскільки обсяг відшкодованих втрат бюджетних коштів порівняно з видатками на утримання становить понад 129 відсотків.

Протягом 2018 року органами Державної аудиторської служби України 93 проведено майже 2,0 тис. заходів державного фінансового контролю на понад 1,9 тис. підприємств, в установах та організаціях. У розрахунку на 1 перевірений об'єкт обсяг охоплених контролем фінансових та матеріальних ресурсів у 2018 році склав 254,1 млн грн. За результатами ревізій та перевірок виявлено втрат фінансових і матеріальних ресурсів на понад 2,2 млрд. грн. Зокрема, бюджетами усіх рівнів, бюджетними установами та організаціями, підприємствами втрачена можливість отримати належні їм доходи в сумі майже 955,0 млн. грн, у тому числі бюджетами всіх рівнів – понад 305,8 млн. грн. На понад 1,2 тис. підприємств, в установах і організаціях встановлено майже 1,3 млрд. грн. незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат та недостач матеріальних і фінансових ресурсів, у тому числі понад 788,1 млн. грн. – за операціями з бюджетними коштами.

Завдяки значному збільшенню державних асигнувань на оборонний сектор, за останні роки покращилась ситуація з технічним, речовим та продовольчим забезпеченням НГУ. В засобах масової інформації постійно висвітлюється інформація про збільшення фінансування НГУ, про передачу на озброєння цьому військовому формуванню нової військової техніки, стрілецької зброї, спецтехніки і спецзасобів, забезпечення військовослужбовців речовим майном та власними квартирами тощо. З огляду на це, НГУ виступає суб'єктом державного фінансового контролю в частині забезпечення цільового та ефективного використання бюджетних коштів, державного і комунального майна.

З огляду на широкий спектр повноважень, діяльності Національної гвардії України приділяється значна увага як з боку контролюючих державних органів, так і з боку громадськості.

Державний контроль за діяльністю НГУ здійснюється з боку Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Президента України, Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО України), Кабінету міністрів, центральних, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, в межах повноважень визначених законом, а також судових органів України. До державного контролю відноситься й внутрішній контроль, який покладається на керівництво та окремі підрозділи НГУ, які відповідно до своїх функціональних обов'язків здійснюють контроль у господарській, фінансовій, правоохоронній та інших сферах управління військового формування [1, с.50].

Громадський контроль за діяльністю Нацгвардії здійснюється з боку громадян України та громадських організацій, утворених відповідно до Конституції України для здійснення та захисту прав і свобод громадян та задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів, а також засобах масової інформації. Громадський контроль є різновидом соціального контролю. Хоча він не є основним з точки зору інтенсивності

та обсягів здійснюваних заходів, утім набуває дедалі більшого значення в українському суспільстві. Це пояснюється його характерними особливостями: неупередженістю, незаангажованістю суб'єктів відповідної контрольної діяльності, а також зростанням свідомості та впливовості громадськості, зокрема, її духовними, організаційними та іншими ресурсами [2, с.419].

Громадський контроль здійснюється для забезпечення прозорості та відкритості функціонування діяльності органів державної влади, тому демократична влада має сприяти забезпеченню оприлюднення моніторингових звітів та результатів громадської експертизи, залученню широкого кола громадськості до аналізу та оцінки роботи органів влади [3, с.5].

Його основні відмінності від інших видів контролю полягають у тому, що: по-перше, громадський контроль здійснюється громадськістю, і, по-друге, що у процесі здійснення громадського контролю контролюється виконання соціальних завдань, безпосередньо пов'язаних із захистом та реалізацією прав і свобод громадян, задоволенням та узгодженням соціальних потреб та інтересів населення.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про Національну гвардію України» [4] фінансування її діяльності здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел, не заборонених законом. Матеріально-технічне забезпечення органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань НГУ, з'єднань, військових частин і підрозділів, вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я, установ Національної гвардії здійснюється головним органом військового управління Національної гвардії та іншими органами виконавчої влади через відповідні військові частини Національної гвардії в межах коштів, передбачених на зазначені цілі.

Контроль за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки і оборони, правоохоронну діяльність, здійснює від імені Верховної Ради України Рахункова палата, відповідно до Закону України «Про Рахункову палату», Бюджетного кодексу України та інших законів України. Про свою діяльність і стан справ у цій сфері Рахункова палата не рідше одного разу на рік доповідає Верховній Раді України і періодично інформує громадськість, у тому числі через засоби масової інформації.

Однією з функцій Департаменту внутрішнього контролю МВС України (примітка: об'єктом внутрішнього аудиту є діяльність МВС України та його територіальних органів внутрішніх справ, Нацгвардії тощо) є проведення оцінки: ефективності планування і виконання бюджетних програм та результатів їх виконання; стану управління державним майном; правильності ведення бухгалтерського обліку та достовірності фінансової і бюджетної звітності тощо [5].

Згідно статті 8 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабміном на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю, здійснює державний фінансовий контроль та контроль за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності, а також

цільовим та ефективним використанням коштів державного і місцевих бюджетів тощо [6].

Державна казначейська служба України (також є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабміном через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів) забезпечує організацію та координацію діяльності головних бухгалтерів бюджетних установ та контроль за виконанням ними своїх повноважень шляхом проведення оцінки їх діяльності [7].

Внутрішньовідомчий контроль здійснюється відділом внутрішнього аудиту в структурі Головного управління НГУ, який є відповідальним за: організацію та здійснення внутрішнього аудиту діяльності підрозділів військ; функціонування служб внутрішнього аудиту управління територіальних командувачів НГУ та їх методичне забезпечення; облік результатів аудитів; контроль за виконанням (реалізацією) рекомендацій за результатами аудитів.

Підрозділи внутрішнього аудиту Національної гвардії України складаються з:

Відділу внутрішнього аудиту Головного управління Національної гвардії України

Служби внутрішнього аудиту управління Північного ОТО НГУ;

Служби внутрішнього аудиту управління Південного ОТО НГУ;

Служби внутрішнього аудиту управління Західного ОТО НГУ;

Служби внутрішнього аудиту управління Східного ОТО НГУ;

Служби внутрішнього аудиту управління Центрального ОТО НГУ;

До складу відділу внутрішнього аудиту Головного управління Національної гвардії України входять дві служби:

служба аудиту ефективності;

служба аудиту відповідності та фінансового аудиту.

Основними завданнями відділу внутрішнього аудиту є:

здійснення внутрішнього аудиту діяльності підрозділів НГУ та надання командувачеві НГУ об'єктивних і незалежних висновків та рекомендацій щодо функціонування в підрозділах системи внутрішнього контролю та її вдосконалення;

удосконалення системи управління;

запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів;

запобігання виникненню помилок чи інших недоліків у фінансово-господарській діяльності підрозділів внутрішніх військ.

Відповідно до визначених завдань відділ внутрішнього аудиту виконує функцію оцінки:

ефективності функціонування системи внутрішнього контролю;

ступеня виконання і досягнення цілей, визначених у перспективних та річних планах;

ефективності планування і виконання бюджетних програм та результатів їх виконання;

якості виконання покладених на підрозділи НГУ функцій і завдань, визначених актами законодавства, наказами МВС України та командувача внутрішніх військ;

стану збереження військового майна та управління ним;

правильності ведення бухгалтерського обліку та достовірності фінансової звітності;

ризиків, які негативно впливають на виконання функцій і завдань, покладених на підрозділи НГУ.

Також відділ внутрішнього аудиту здійснює перевірки підрозділів НГУ щодо дотримання норм законодавства стосовно: цільового та ефективного використання бюджетних коштів, отриманих на виконання бюджетних програм; надання платних послуг юридичним та фізичним особам; передачі в оренду військового майна; дотримання встановленого порядку закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти; організації та стану бухгалтерського обліку, достовірності фінансової звітності тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, значимо, що завдання удосконалення системи контролю в НГУ є вельми актуальним в умовах необхідності швидкої мобілізації державних фінансових ресурсів на виконання важливих завдань функціонування країни та ускладнюється тим, що наразі відбувається системний перехід від існування констатуючого фінансового контролю до контролю ефективності і результативності витрат, від наступного контролю до попереднього, від зовнішнього державного контролю до внутрішнього.

Сучасній системі контролю за діяльністю НГУ характерні певні недоліки, спричинені відсутністю єдиних поглядів на цілі, завдання, форми і методи проведення внутрішнього аудиту в підрозділах НГУ та несвоєчасністю реагування на порушення, які допускаються у військових частинах.

Оцінюючи ефективність державного фінансового контролю в підрозділах НГУ зазначимо про необхідність:

спрямування державного фінансового контролю на попередження та недопущення порушень та неефективного управління державними ресурсами, а не констатування фактів;

підсилення інституційної основи попереднього та поточного державного фінансового контролю;

створення єдиної інформаційно-аналітичної системи результатів діяльності державного фінансового контролю;

формування ефективної моделі розвитку, підготовки та перепідготовки висококваліфікованих державних аудиторів у сфері фінансів.

Література

1. Байрачна Т.О. Контроль як спосіб забезпечення дисципліни та законності в діяльності Національної гвардії України // Судова апеляція. 2016. № 4 (45). С.45-51.

2. Погова О.О., Калініченко А.П. Громадський контроль у сфері надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ: проблемні питання // Форум права. 2014. № 1. С.418-421.

3. Дніпренко Н.К. Громадський моніторинг, громадська експертиза та громадський контроль: функціональний аналіз і європейські традиції застосування. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf>

4. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>

5. Про затвердження Положення про Департамент внутрішнього аудиту МВС: Наказ МВС України від 15.10.2014 р. № 1077 // Професійна нормативно-правова бібліотека «Норма-

тив.ПРО // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-departament-vnutrishnogo--doc237903.html>

6. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII // Відомості Верховної Ради України. 993. № 13.

7. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215 // Офіційний вісник України. 2015. № 33.

References

1. Bajrachna T.O. Kontrol' jak sposib zabezpechennja disciplini ta zakonnosti v dijal'nosti Nacional'noi gvardii Ukraïni // Sudova apeljacija. 2016. № 4 (45). S. 45-51.

2. Popova O.O., Kalinichenko A.P. Gromads'kij kontrol' u sferi nadannja administrativnih poslug organami vnutrishnih sprav: problemni pitannja // Forum prava. 2014. № 1. S. 418-421.

3. Dniprenko N.K. Gromads'kij monitoring, gromads'ka ekspertiza ta gromads'kij kontrol': funkcional'nij analiz i evropejs'ki

tradicii zastosuvannja. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf>

4. Pro Nacional'nu gvardiju Ukraïni: Zakon Ukraïni vid 13.03.2014 № 876-VII // Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni» / Verhovna Rada Ukraïni. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>

5. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Departament vnutrishn'ogo auditu MVS: Nakaz MVS Ukraïni vid 15.10.2014 r. № 1077 // Profesijna normativno-pravova biblioteka «Normativ.ПРО // Baza danih «Zakonodavstvo Ukraïni» / Verhovna Rada Ukraïni. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-departament-vnutrishnogo--doc237903.html>

6. Pro osnovni zasady zdijsnennja derzhavnogo finansovogo kontrolyu v Ukraïni: Zakon Ukraïni vid 26.01.1993 r. № 2939-XII // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraïni. 993. № 13.

7. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Derzhavnu kaznachejs'ku sluzhibu Ukraïni: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 15.04.2015 r. № 215 // Oficijnij visnik Ukraïni. 2015. № 33.

Iliashenko O.V.,

Doctor of Economics, Professor Department of Financial and Economic Security,
Accounting and Audit O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, evi.2017@ukr.net

Iliashenko V.V.,

Master's student O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, ilyashenkovlad76@gmail.com

Primak Yu.M.,

Master's student O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, primak@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

ORGANIZATION OF EXTERNAL AND INTERNAL FINANCIAL CONTROL IN THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The article is devoted to the systematic analysis of the basic principles of organization and control over the activities of the National Guard of Ukraine. The necessity of control over the activity of the National Guard of Ukraine is proved, its tasks are described. Types of control over the activities of the National Guard of Ukraine include: state external control; state internal (departmental) control; public control. It is determined that control is an external manifestation, a form of management of the National Guard of Ukraine, in which the interests of society are integrated with the social tasks assigned to this military formation; a way to solve the main tasks the National Guard of Ukraine faces, by studying the actual state of affairs in this military formation, as well as studying public opinion and clarifying the needs of society; control acts as a guarantor of the implementation of law enforcement tasks assigned to the National Guard of Ukraine, because it allows timely detection of violations in its activities, helps to eliminate them and prevent them in the future. The characteristic shortcomings of the modern system of control over the activities of the National Guard of Ukraine have been identified, and measures to respond in a timely manner to violations committed in military units have been suggested.

Key words: national security, external control, state financial control, National Guard of Ukraine, fight against corruption.

УДК 658.3(045)

Лозовський О.М.,

к.е.н., доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ,

Матвієнко Д.О.,

студентка Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ,

Україна, м. Вінниця

ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

В статті розглянуто особливості ефективного функціонування бізнес-організацій на основі використання сучасних інноваційних технологій і процесів управління людськими ресурсами. Проаналізовано інноваційні підходи в системі управління персоналом, досліджено характерні особливості, переваги і недоліки застосування сучасних персонал-технологій, окреслено можливості їхнього використання в діяльності вітчизняних підприємств. Акцентовано увагу на важливості всебічного розвитку людини її професійних здібностей і вмінь, освіти, мотивації до праці, як запоруки ефективної роботи та конкурентоздатності організації на ринку. Запропоновано власну концепцію управління персоналом з використанням лізингу, коучингу, реінжинірингу.

Ключові слова: персонал, підприємництво, продуктивність праці, конкурентоспроможність, інновації, інноваційні технології, управління персоналом, система управління персоналом.

Постановка проблеми. Важливим елементом розвитку економіки є люди, їх професійні навички, вміння, майстерність, освіта, мотивація до праці. Економічна діяльність та висока продуктивність залежить не тільки від технічного оснащення підприємства, сучасних технологій, контролю якості продукції, досліджень маркетингового середовища ринку, а й від кваліфікованого персоналу та його ефективного управління.

Управління персоналом, в системі менеджменту сучасного господарюючого суб'єкта, виступає одним з найбільш впливових інструментів формування його конкурентоспроможності, фінансової незалежності та розвитку на ринку. Саме тому, сьогодні, виникає гостра необхідність застосування таких управлінських важелів впливу, які б відповідали найвибагливішим вимогам ринкової економіки.

Мета роботи – проаналізувати інноваційні підходи в системі управління персоналом, дослідити характерні особливості, переваги і недоліки сучасних персонал-технологій та окреслити можливості їхнього застосування в практиці вітчизняних підприємств.

Вклад основного матеріалу. Дослідженню теоретичних, методологічних і практичних питань управління персоналом в контексті зростання конкурентоспроможності підприємств присвячена значна кількість публікацій. Вагомий внесок в розвиток теорії і практики управління трудовими ресурсами зробили відомі зарубіжні фахівці, а саме:

М. Бадаві, Т. Базарова, Л. Байєрс, Ф. Герцберг, Дж. Грейсон, Л. Дейвіс, Г. Десслер, П. Друкер, О. Єгоршина, О. Кібанова, Е. Маслова, М. Мескон, Ф. Тейлор, В. Травіна, Х. Фольмут, Д. Харрінгтон, С. Шекші та ін. Широке коло питань, пов'язаних з аналізом відповідних складових технологій управління персоналом, оцінкою впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища в системі управління персоналом, висвітлюються в роботах провідних вітчизняних фахівців: О. Амоша, Д. Богині, А. Воронкова, В. Герасимчука, О. Грішнова, С. Довбня, М. Дороніна, А. Колота, Н. Лук'янченко, О. Новікова, Л. Фільштейна, Н. Чумаченко, Г. Щокіна,

О. Ястремської та ін. Разом з тим, дана проблема була і залишається у полі зору науковців та практиків зважаючи на її високу значущість в менеджменті підприємства.

Управління людськими ресурсами сьогодні – являє собою систему методів та засобів впливу на працівників організації заради максимального використання потенціалу та компетентності в досягненні визначеної мети.

Новітня концепція управління людськими ресурсами полягає в тому, що працівники розглядаються як основна цінність, яка потребує розвитку та інвестицій.

Ми поділяємо точку зору тих фахівців, які розглядають управління персоналом, як відповідну діяльність спрямовану на вирішення службових проблем, підтримку розвитку всіх категорій працівників, удосконалення умов праці з метою виконання поставлених завдань, як складових реалізації цілей підприємства.

Персонал – це особовий склад організації, що охоплює всіх найманих працівників, а також працюючих власників і співвласників [1, с.33].

Основні цілі управління персоналом полягають у:

– підвищенні конкурентоспроможності підприємства в умовах стратегічних змін, в умовах невизначеності зовнішнього середовища, а відтак – ризику;

– підвищенні ефективності виробництва та праці. Причому, продуктивність праці, перш за все, повинна виходити від людини, від її бажання працювати, а не від примусу, загрози покарання, як часто це можна зустріти в діяльності вітчизняного бізнесу;

– забезпеченні соціальної ефективності функціонування колективу його гармонійного розвитку, задоволення духовних, моральних, психоемоційних потреб людини;

– забезпеченні підприємства кваліфікованим і зацікавленим персоналом на основі використання сучасних систем мотивації та стимулювання праці;

– ефективного використання майстерності та здібностей персоналу створюючи при цьому всі можливості для відповідної реалізації внутрішнього потенціалу працівника;

– формуванні сприятливого морального клімату в колективі, формування корпоративної культури;

– управлінні внутрішньо організаційним рухом персоналу, тобто надання можливості професійного і кар'єрного зростання;

- сприянні в реалізації інноваційних планів організації;
- удосконаленні методів оцінки персоналу та атестації кадрів на основі використання світового досвіду новітніх методів і моделей [2].

Якщо розглядати управління персоналом як частину загальної управлінської діяльності на підприємстві, то стає зрозуміло, що сучасна система управління трудовими ресурсами виступає чимось особливим. Інновації в даній сфері необхідно розпочати з діагностики організаційної структури, окремих її елементів з метою оптимізації господарської діяльності і відповідної роботи з кадрами. Окремого аналізу потребують форми, принципи і методи оплати праці, система стимулювання. Діагностика підприємства, визначення реальних причин виникнення проблем сформує підґрунтя пошуку шляхів їхнього усунення. Відповідний алгоритм дій повинен здійснюватись у тісній співпраці з персоналом, усвідомленні необхідності й важливості інновацій, особистого та колективного значення нововведень.

Аналіз систем управління персоналом провідних вітчизняних підприємств дозволяє систематизувати основні підходи і технології управління кадровим потенціалом, які, на наш погляд, найбільш доцільно використовувати вітчизняному бізнесу.

Перш за все – це лізинг персоналу. Лізинг персоналу – управлінська технологія, тимчасового або строкового залучення персоналу, що дає можливість вирішити певні проблеми підприємства за умов зменшення витрат на утримання персоналу не скорочуючи останніх [3, с.9]. Персонал, як правило, залучається на короткостроковий термін (від одного до трьох місяців). У разі необхідності і доцільності цей термін може бути продовжено. Таким чином формується відповідна мотивація.

Застосування технології лізингу в системі управління персоналом дозволяє досягти наступних переваг:

- найняти персонал певної кваліфікації та у необхідній кількості;
- мати можливість багаторазової заміни працівників у ситуації неналежного виконання посадових обов'язків;
- звільнити кадрову службу підприємства від рутинної адміністративно-паперової роботи, пов'язаної з офіційним оформленням працівників у штат, а також виключити витрати на розрахунок заробітної плати та виплати компенсацій у випадку звільнення;
- отримати можливість переводу працівника, який протягом певного періоду зарекомендував себе як досвідчений фахівець, у штат підприємства.
- уникати труднощів з підбором персоналу.

Другою, не менш цікавою, технологією управління трудовими ресурсами підприємства виступає, на наш погляд, коучинг, як інструмент особистого і професійного розвитку, як уява про усвідомлене життя. Коучинг у менеджменті персоналу – безпосереднє навчання менш досвідченого працівника більш досвідченим у процесі їх взаємодії. Відбувається у формі наставництва, консультування. Ефективний інструмент персонального та особистісного розвитку персоналу, який спрямований на розкриття та реалізацію внутрішнього потенціалу

людини й підвищення продуктивності праці. Ця технологія застосовується з метою мотивації працівників, їхньої оцінки та розвитку, вирішення конфліктних ситуацій і взаємовідносин всередині колективу з метою:

- максимізації використання трудового потенціалу працівників, заохочення їхньої ініціативи;
- формування корпоративної культури;
- організації ефективної системи особистого розвитку та самовдосконалення;
- мотивації працівників за рахунок використання нематеріальних стимулів, що є досить важливим, враховуючи сучасний стан економіки країни і відповідно фінансові можливості конкретних підприємств [4, с.55].

Сучасний стан економічного розвитку країни, невідзначеність зовнішнього середовища, відсутність інвестицій все це приводить до загострення конкурентної боротьби, як на внутрішньо національному так і на міжнародних ринках. В умовах конкуренції існує потреба знайти шляхи, щоб стати першими або наздогнати останніх, поки ще не надто пізно. А для цього потрібні механізми, які можуть спростити дуже складні речі. З усіх засобів управління, що існують сьогодні найбільш прогресивним, радикальним і універсальним виступає реінжиніринг.

Реінжиніринг, тобто радикальна перебудова, перепроектування бізнес-процесів підприємства з метою отримання додаткових ефектів. Його використання може сприяти підвищенню ефективності системи управління персоналом за рахунок удосконалення загальної системи менеджменту підприємства та її підсистем. Удосконалення тієї чи іншої підсистеми так чи інакше впливає і на підсистему персоналу підштовхуючи і створюючи нові можливості її подальшого розвитку, і саме сприяє підвищенню ефективності, продуктивності і якості її функціонування.

Так, продуктові зміни, акцентуючи увагу на якості товару чи послуги стимулюватимуть професійний розвиток трудових ресурсів. Маркетингові зміни, саме врахування вимог ринку (відповідних сегментів) до продукції та підтримка конкурентних позицій, впливатимуть на формування нових навичок і вмінь персоналу. Теж саме відбуватиметься з відмовою від застарілих правил та підходів в організації ділового процесу ведення бізнесу, що стимулюватиме позитивні зміни показників діяльності на основі нових можливостей самореалізації персоналу.

Всі процеси пов'язані з реінжинірингом вимагатимуть від служби персоналу не тільки оновлення обліку кадрів, але й підвищеного контролю за дотриманням трудового законодавства змін документообігу і, в решті решт, сприятимуть формуванню працездатної та ефективно функціонуючої команди.

Висновки. Отже, формування конкурентоспроможного виробництва завжди пов'язане з робітниками, які працюють на підприємстві. Трудовими ресурсами, як складовою конкурентоспроможності підприємства, слід управляти відповідно до їх особливостей і умов зовнішнього оточення. Вкрай необхідно розробляти стратегії управління персоналом з урахуванням сучасного світового досвіду, запроваджувати нові системи навчання й розвитку. Таким чином, для того щоб кадри вирішували все, їм необхідно створити належні умови та надати можливість розкритись.

Література

1. Снігур Х.А. Впровадження інноваційних технологій в систему управління персоналом готельного закладу. *Бізнес Інформ*. 2014. № 10. С. 143-147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_10_23.
2. Погорелова Т.О. Дослідження інноваційних підходів до формування кадрового потенціалу. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*. 2016. Вип. 47(1219). С.92-96.
3. Кичко І.І. Інновації в управлінні персоналом та сучасний ринок праці: аспекти взаємодії. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. Вип. 1. С.7-14.
4. Ткаченко А.М. Інноваційні підходи до управління трудовим потенціалом суб'єкта господарювання – основа формування антикризового менеджменту. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Вип. 1(1). С.53-59.

References

1. Snigur H.A. Vprovadzhennja innovacijnyh tehnologij v system upravlinnja personalom hotel'nogo zakladu. *Biznes Inform*. 2014. № 10. S. 143-147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_10_23.
2. Pogorjelova T.O. Doslidzhennja innovacijnyh pidhodiv do formuvannja kadrovogo potencialu. *Visnyk Nacional'nogo technichnogo universytetu «Harkiv's'kyj politehnicnij institut» (economichni nauky)*. 2016. Vyp. 47(1219). S. 92-96.
3. Kychko I.I. Innovacii v upravlinni personalom ta suchasnyj ryнок praci: aspekty vzajemodii. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnja*. 2017. Vyp. 1. S. 7-14.
4. Tkachenko A.M. Innovacijni pidhody do upravlinnja trudovym potencialom sub'jekta gospodarjuvannja – osnova formuvannja antykrizovogo menedzmentu. *Teoretychni ta praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*. 2015. Vyp. 1 (1). S. 53-59.

Lozovsky O.M.,

Candidate of Economics, Associate Professor,

Department of Management and Administration, Vinnitsa Institute of Trade and Economics of KNTEU,

Matvienko D.O.,

student of the Vinnitsa Institute of Trade and Economics of KNTEU,

Ukraine, Vinnitsa

**INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES
OF PERSONNEL MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE**

In the article discusses the features of the effective functioning of business organizations based on the use of modern innovative technologies and human resource management processes. The innovative approaches in the personnel management system had analyzed, the characteristic features, advantages and disadvantages of the use of modern personnel technologies are investigated, the possibilities of their use in the activities of domestic enterprises are determined. Attention is focused on the importance of the comprehensive development of a person and his professional abilities and skills, education, motivation to work, as a guarantee of effective activity and the organization's competitiveness in the market. An own concept of personnel management using leasing, coaching, reengineering is proposed.

Key words: *personnel, performance, productivity, competitiveness, innovation, technology, personnel management, personnel management system.*

УДК 330.341.1

Рехтега О.М.,*к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту МНУ ім. В.О. Сухомлинського, rekhteta@gmail.com***Рехтега І.І.,***к.е.н., викладач Коледжу МНУ ім. В.О. Сухомлинського, irina.rehteta@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Автори приділяють значну увагу до узагальнення основних підходів щодо визначення інноваційної спроможності національної економіки.

У статті окреслено два типи підходів до міжнародного визначення інноваційної спроможності національної економіки та розглянуто основні їх характеристики та процес визначення узагальнюючого показника.

Серед актуальних проблем автор визначає шляхи вдосконалення методики визначення інноваційної спроможності національної економіки. Наголошується на недоліках методологій та методів щодо подальшого визначення оптимального розрахунку національної інноваційної спроможності.

Ключові слова: інновація, інноваційна спроможність, інноваційна інфраструктура, національна економіка, інноваційне середовище.

Постановка проблеми. На шляху інтеграції України до Європейського простору, переході до ринкової економіки, що характеризується швидким зростанням обсягу наукової інформації і високотехнологічним виробництвом, необхідно приділити значну увагу щодо визначення інноваційної спроможності України.

Відповідно виникає об'єктивна необхідність формування та розвитку інноваційної інфраструктури, яка здатна фундаментально вплинути на структурну перебудову економіки та прискорити розвиток країни в цілому. Саме вона здатна у відносно короткі терміни організувати та поєднати всі необхідні людські та матеріальні ресурси задля трансформації різних ланок економіки.

Що стосується європейського дослідницького ландшафту, інноваційної політики (програма «Європа 2020»), можна визначити три пріоритети інноваційного розвитку: розумне зростання та розвиток економіки, заснованої на знаннях та інноваціях; стійке зростання та просування конкурентоспроможних ресурсів галузі та економіки; інклюзивне зростання, що забезпечує економіку з високою зайнятістю із соціальною, економічною та територіальною згуртованістю [4, с.116].

Визначенню інноваційної спроможності національної економіки присвячено наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: О. Амоша, В. Геєць, В. Ільчук, Манойленко, О. Покатаєва, А. Сидорова, В. Семиноженко, В. Соловійов, Т. Стройко, І. Чичкало-Кондрацька, М. Чумаченко, Л. Федулова, Л. Шабліста, К. Шапошников та інші.

Більшість із названих дослідників однозначно зазначають, що рівень інноваційної спроможності країни залежить не тільки від теоретичного усвідомлення проблем інноваційної інфраструктури, а практичної готовності до її формування.

Метою дослідження є аналіз наукових підходів до визначення інноваційної спроможності національної економіки та їх практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Західними вченими запропоновано використовувати дві концепції, з метою встановлення методологічної основи, яка дозволить ви-

значити національну інноваційну спроможність країни. Перша концепція визначила національну інноваційну спроможність як «здатність країни – як політичного, так і економічного суб'єкта – виробляти та комерціалізувати потік нових технологій у довгостроковій перспективі». Національний інноваційний потенціал залежить від потужності загальної інноваційної інфраструктури країни (перехресні фактори, які в цілому сприяють інноваційності у всій економіці), середовища для інновацій у промисловості та міцність зв'язків між цими двома сторонами [1].

Набір показників використовується для вимірювання вищезазначених трьох блоків. Перший блок вимірюється за такими показниками:

- ВВП на душу населення;
- запас міжнародних патентів;
- еквівалент довіри еквівалент науковцям та інженерам у всіх секторах;
- кількість населення;
- витрати на науково-дослідні роботи у всіх секторах;
- захист інтелектуальної власності;
- частка ВВП, витраченого на вищу освіту;
- відкритість до міжнародної торгівлі та інвестицій;
- різкість антимонопольної політики.

Індустріальне середовище оцінюється за такими показниками:

- відсоток досліджень та розробок, що фінансуються приватною галуззю;
- відносна концентрація інноваційного виробництва в хімічних, електричних та механічних патентних класах USPTO.

Якість зв'язків між першими двома блоками вимірюється такими показниками:

- відсоток наукових досліджень, що виконуються університетами;
- сила ринків венчурного капіталу.

Третій блок оцінюється з погляду на наступні данні:

- публікації в наукових журналах;
- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- робоча сила;

- капітал;
- частка ринку;
- частка експорту у високотехнологічних галузях.

Агрегація цих показників організована за моделлю ромерівського зростання [2], яка формулює економічні основи стійкого темпу технічного прогресу шляхом впровадження сектора ідей для економіки. Економетрична модель, яка описує виробничу функцію для нових технологій, об'єднує всі три блоки та індикатори інноваційних показників, виробляючи всі необхідні змінні та створюючи можливості для обчислення передбачуваної вартості рівня міжнародної патентування на душу населення на основі її фундаментальних ресурсних та політичних умов, що дає корисний еталон для порівняння відносної спроможності країн виробляти інновації на міжнародній арені [1].

Друга концепція йде аналогічно як перша, за рамки НДР, щоб зрозуміти інноваційну спроможність [3]. Показники поділяють на чотири групи: постачання та поглинання досліджень та розробок, дифузія та попит, дотримуючись думки про те, що економічне зростання та інноваційні спроможності економіки залежать не тільки від пропозиції НДДКР, а й від здатності поглинати та розповсюджувати технології та попит на його виробництво та використання.

Індивідуальні елементи з трьох основних структур взаємопов'язані, і в сукупності вони створюють національну інноваційну спроможність. Поглинаюча здатність – це здатність поглинати нові знання та адаптувати імпортовані технології. Ця спроможність є необхідною, якщо економіка повинна інноваційно розвиватися. Показники, які вимірюють поглинаючу здатність:

- витрати на освіту у % від ВВП;
- випускники коледжів (від 20 до 29 років);
- населення з вищою освітою;
- участь у навчанні протягом усього життя;
- працевлаштування у середньому / високотехнологічному промисловості;
- зайнятість у галузях високотехнологічних послуг.

Потужність НДДКР важлива не тільки для створення нових знань, але також як механізму його поглинання. Індикатори, які вимірюють потенціал науково-дослідної та дослідно-конструкторської діяльності, такі:

- державні витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (% ВВП);
- витрати на дослідження та розробки в бізнесі (у% до ВВП);
- персонал науково-дослідницької діяльності на робочу силу;
- патенти на високотехнологічні технології ЄПВ (на мільйон населення);
- високотехнологічні патенти USPTO (на мільйон населення);
- патент на постійне населення на душу населення.

Дифузія є ключовим механізмом отримання економічної вигоди від інвестицій в НДДКР та збільшення поглинаючих потужностей. Показники, які вимірюють дифузію, такі:

- тренінгові підприємства, як% всіх підприємств;
- CVT (безперервне професійне навчання) у% від ваги робочої сили всіх підприємств;

- ISO 9000 сертифікатів на душу населення;
- Інтернет-користувачів на 10 000 жителів;
- ПК на 100 жителів;
- витрати на ІКТ (% ВВП).

Попит на НДДКР та інновації є ключовим економічним механізмом, який ініціює процеси генерування багатства в НДДКР, поглинанні та дифузійній діяльності.

Показники, які вимірюють попит на НДДКР та інновації, є:

- фондові ринкові капіталізації в% ВВП;
- внутрішній кредит, наданий банківським сектором;
- частка ПП у ВВП;
- індекс патентних прав;
- зареєстроване безробіття;
- індекс споживчих цін.

Усі ці показники національної інноваційної спроможності використовуються для розрахунку індексу стислого інноваційного потенціалу та його компонентів (поглинаюча потужність, постачання НДДКР, потужності дифузії та сили попиту на інновації) таким чином: дані стандартизовані, помножені на визначені ваги та об'єднав усі отримані продукти. Таким чином будуються сукупні значення для кожного з чотирьох компонентів національної інноваційної спроможності.

Підсумовуючи значення чотирьох компонентів, обчислюється сукупний національний індекс інноваційної спроможності. Рівні ваги накладаються на всі показники, за винятком кількох випадків, коли показники вимірюють аналогічні аспекти компонентів, в цьому випадку зменшується вага окремих показників. У виході отримується стислий індекс інноваційної спроможності – просте підсумовування чотирьох компонентів [3].

Узагальнюючи, ми можемо зробити такі **висновки**.

1. У міжнародній економіці виділяють два основних методологічних підходи до визначення інноваційної спроможності національної економіки: здатність до комерціалізації інновацій та більш ширший показник використання та розповсюдження науково-дослідницьких розробок.

2. Недоліками вищезазначених методологій визначення інноваційної спроможності національної економіки є суб'єктивний характер визначення ефективності та нехтування чи неповнота розгляду деяких аспектів інноваційного процесу.

Таким чином визначаємо необхідність розробки переліку показників оцінки інноваційної спроможності національної інфраструктури, яка може бути покладена в основу здійснення не описового, а кількісного оцінювання рівня її розвитку.

Література

1. *The Global Competitiveness Report 2017–2018*. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.
2. *European Innovation Scoreboard 2018*. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/30281>.
3. *Офіційний сайт Європейської комісії*. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=t2020_20.
4. *Рехтема І.І. Адаптація національної інноваційної інфраструктури до європейських локальних моделей інноваційного розвитку. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки [Збірник наукових праць]*.

Маріуполь: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2017. Випуск 33. С. 115-123.

References

1. The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>.
2. European Innovation Scoreboard 2018. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/30281>.
3. Ofitsiynyy sayt Yevropeys'koyi komisii. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&code=t2020_20.

ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&code=t2020_20.

4. Rekheta I.I. Adaptatsiya natsional'noyi innovatsiynoyi infrastruktury do yevropeys'kykh lokal'nykh modeley innovatsiynoho rozvytku. Visnyk Pryazov'skoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky [Zbirnyk naukovykh prats']. Mariupol': DVNZ «Pryazov'sky derzhavnyy tekhnichnyy universytet», 2017. Vypusk 33. S. 115-123

Rekheta O.M.,

PhD in Economics, docent of the department of economics and management of Nikolayev National University named after V.O. Sukhomlynsky, rekheta@gmail.com

Rekheta I.I.,

PhD in Economics, teacher of College of Nikolayev National University named after V.O.Sukhomlynsky, irina.reheta@gmail.com

Ukraine, Mykolayiv

MAIN APPROACHES TO DETERMINING THE INNOVATIVE CAPACITY OF THE NATIONAL ECONOMY

The authors pay considerable attention to the generalization of the main approaches to determining the innovation capacity of the national economy.

The article outlines two types of approaches to the international definition of the innovative capacity of the national economy and considers their main characteristics and the process of determining the summary indicator.

Among the current problems, the author identifies ways to improve the methodology for determining the innovative capacity of the national economy. The shortcomings of methodologies and methods for further determination of the optimal calculation of national innovation capacity are emphasized.

Key words: *innovation, innovation capacity, innovation infrastructure, national economy, innovation environment.*

УДК 339.977

Шмагельська М.О.,

к.геогр.н., завідувач кафедри економічної теорії, фундаментальних та соціально-гуманітарних дисциплін
Вінницького кооперативного інституту, ORCID ID: 0000-0002-4680-5272, fed.vki@ukr.net

Україна, м. Вінниця

МІСЦЕ КИТАЮ ТА ІНДІЇ У ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОГНОЗАХ

У статті визначені тенденції економічного розвитку двох потужних азіатських держав. Протягом двох останніх десятиліть Китай та Індія зміцнюють свої економічні позиції у світовому господарстві. Довгострокові прогнози різного часу охоплюють періоди до 2020, 2030 і 2050 років. Найвідоміші з них: National Intelligence Council «Global Trends 2025», PricewaterhouseCoopers «The World in 2050», дослідження Групи Світового Банку «Global Economic Prospects». За тенденціями економічного розвитку у глобальних прогнозах Китай та Індія стають світовими лідерами та новими центрами міжнародних економічних відносин.

Ключові слова: глобальні прогнози, тенденції економічного розвитку, Китай, Індія, світові зміни, міжнародні економічні відносини.

Постановка проблеми. Глобальні прогнози дозволяють виявити ризики і можливості, що несуть ключові світові політико-економічні тенденції. Зростаючий інтерес до тенденцій економічного розвитку пов'язаний з необхідністю розуміння швидких і багатосторонніх трансформацій геополітичних, економічних і технологічних факторів, що змінюють світ. У ХХІ ст., на думку економістів, роль двох найбільших зростаючих економік – Китаю та Індії буде зростати. Вони можуть показати величезний потенціал, з точки зору інституційного розвитку, внаслідок світових змін стати новими центрами та лідерами світової економіки.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз та визначення місця Китаю та Індії у глобальних економічних прогнозах.

Виклад основного матеріалу. Процес розосередження глобального гео економічного лідерства, тобто процес становлення багатополарності світової економіки, відбувається завдяки значному зміцненню економічних позицій країн, що розвиваються, особливо це стосується Китаю та Індії. Як наслідок – посилення ролі приватних інтересів, зміщення світового впливу із Заходу на Схід і Південь, демографічні проблеми, а також питання використання природних ресурсів. У світове економічне зростання головний вклад будуть здійснювати Китай, США, країни «світової середини», ЄС, Індія [1, с.12]. Якість зростання і критерії конкурентоспроможності вийдуть на перший план і будуть визначати місце країни на економічній карті світу. До 2030 року Китай, як мінімум, вийде на рівень Сполучених Штатів за розміром ВВП в поточних цінах, але як і раніше буде відставати по середньому показнику ВВП.

Довгострокові прогнози різного часу охоплюють періоди до 2020, 2030 і 2050 років. Такі прогнози носять імовірнісний характер і не ставлять за мету передбачення майбутнього. Активно досліджується та робиться акцент на довгострокове прогнозування розвитку саме китайської економіки і науки у доповіді National Intelligence Council «Глобальні тенденції 2030: Альтернативні світи». У ній дається комплексне бачення розвитку не тільки економіки, а й ідеологічної, соціальної,

міжнародно-політичної і військової сфер світової спільноти [2, с.10].

«Глобальні тенденції 2030: Альтернативні світи» призначені для стимулювання розуміння швидких і багатосторонніх трансформацій геополітичних, економічних і технологічних факторів, що перетворюють світ сьогодні, а також траєкторію руху таких трансформацій протягом наступних 15–20 років. Через 20 років, за глобальним прогнозом, Китай, з великою частотою ймовірності, стане першою економікою світу, потіснивши позиції Сполучених Штатів. Приблизно між 2022 і 2030 роком Китай і США поміняються місцями в списку найбільших економік світу, Китай зберігатиме за собою перше місце досить довго, але саме на початку 2030 року почне скорочуватися його відрив від Індії, так як темпи зростання індійської економіки будуть значно вище китайських.

Міжнародна аудиторська компанія Pricewaterhouse Coopers (PwC) представила результати нового глобального прогнозу розвитку світової економіки в 2015 році і економічного зростання провідних країн світу до 2050 року. Згідно з даними, наведеними у прогнозі, центр ваги світової економіки переміщається в сторону держав з економікою, що розвивається [3, с.2]. У доповіді зроблено висновок про те, що протягом наступних 35 років у світовій економіці продовжиться перестановка сил – індустриально розвинені країни Північної Америки, Західної Європи і Японія поступово втратять ролі лідерів. За прогнозами PwC Китай стане найбільшою економікою до 2030 року [4, с.5].

Передбачається, що Китай буде дотримуватися загальної тенденції, що спостерігалася в минулому у таких країнах, як Японія і Південна Корея, де високі темпи зростання з плином часу знизилися до середньосвітового рівня. Темпи зростання китайської економіки значно сповільняться десь після 2020 року в результаті дії таких факторів, як: старіння населення країни, зниження продуктивності інвестицій і необхідності більш активно розробляти інноваційні рішення для підвищення продуктивності праці, а не копіювати існуючі технології виробництва.

Одним з найбільш яскравих прикладів стрімкого підйому від статусу країни «третього світу» до одного з ключових суб'єктів сучасної світогосподарської системи є Індія. Сучасна Індія відновлює позиції, втрачені нею протягом декількох попередніх століть [3, с.11]. За прогнозами PwC Індія у 2050 р. може посперечатися з США за рівнем економічного розвитку за друге місце [4, с.7]. У прогнозі PwC також містяться показники ВВП за ринковими обмінними курсами без коригування відносних цін. При такому розрахунку Китай може обігнати США приблизно в 2028 році, а Індія однозначно отримає третє місце в рейтингу найбільших економік світу в 2050 році, трохи відстаючи від США.

Слід зазначити, що прогнози зроблені виходячи з припущення про те, що країни з ринковою економікою продовжать здійснювати політику, спрямовану на створення умов для економічного зростання. На практиці, можливо, не всі вони будуть проводити таку політику, тому не всі ці країни реалізують потенціал, зазначений в прогнозах зростання, зроблених PwC.

Результати аналізу PwC показують, що в 2050 році середній дохід на одну особу в Китаї становитиме всього лише 40% від середнього рівня в США, а в Індії цей показник буде дорівнює близько 25% від рівня в США. Крім того, з огляду на сильні сторони політичної та інституційної системи в розвинених країнах, вони як і раніше будуть вважатися місцем, де ведення бізнесу пов'язане з меншими труднощами і ризиками.

Аналіз і прогнози, що містяться у доповіді *Групи Світового Банку «Global Economic Prospects»*, є невід'ємною частиною нагляду МВФ за змінами в економіці держав-членів організації, тенденціями на міжнародних фінансових ринках та світовою економічною системою. Світовий інноваційний процес прискориться на основі зростання інвестицій у науково-дослідну та дослідно-конструкторську роботу (НДДКР) або («Research & Development» (R&D) (цей термін використовується в англійській мові), формування глобальних телекомунікаційних мереж, наростання використання Інтернет-технологій.

Економічно вагомим буде процес конвергенції технологій, тобто практично одночасного розвитку широкого спектра нових наукових і технологічних областей, в основі якого лежать можливості, що відкрилися з використанням інформаційних, біо- і нанотехнологій. За окремим інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) Південна Корея, Китай, Індія вже перейшли від «наздоганяючого» розвитку до «лідуючого». Випереджаючи темпи зростання витрат на НДДКР в Китаї та Індії призведуть, до кінця прогнозного періоду, до істотного зближення їх показників наукоємності з розвиненими країнами [1, с.83].

Головні світові зміни будуть відбуватись в області інноваційної економіки – тут світове лідерство збережеться за тими країнами, які зможуть розвивати фундаментальні дослідження по максимальному спектру наукових дисциплін і одночасно створюють кращі національні інноваційні системи, що забезпечують безперервний потік нововведень. У найближчі 20 років Китай різко прискорить розвиток фундаментальних наук, проте на

їхню загальному рівню все ще буде відставати від США і Європи [3, с.15].

В області інтеграції – створення зони вільної торгівлі у форматі Китай, Японія і Республіка Корея плюс АСЕАН підштовхне внутрішньорегіональної попит і може дати, таким чином, кожній з країн додатково від одного до трьох процентних пунктів приросту національного ВВП. В інших регіонах світу інституційне оформлення різних інтеграційних форматів відбуватиметься повільніше і з меншою віддачею. У Південній Азії розбіжності Індії і Пакистану не дозволять створити повноцінну зону вільної торгівлі.

Істотні зрушення відбудуться в секторі послуг: підвищиться частка послуг, пов'язаних із забезпеченням здоров'я людини і його потреб в освіті, отриманні інформації, засобах зв'язку і комунікацій і т.п. Головна зміна до 2030 року – Китай наблизиться до країн середнього рівня розвитку з високою соціально-економічною динамікою. Зміниться традиційний поділ країн на розвинені. Особистий добробут китайських громадян виросте майже в 4 рази. У 2033 році Китай вже більше 10 років є найбільшим споживчим ринком світу, і його обсяг в 1,75–2 рази перевищує обсяг ринку США.

Проблема фінансово-економічної відповідальності держав і корпорацій стане одним з основних питань глобального управління. Китай і ряд інших держав Тихоокеанської Азії, провідні країни Латинської Америки і Індія збільшать свою частку в світовому імпорті та експорті капіталу.

Щодо світової валютної системи, за глобальними прогнозами, долар США збереже позиції головної світової резервної валюти. Істотні зміни у світовій валютній системі багато в чому залежать від часу перетворення китайського юаня на світову валюту. Китай ретельно зважає ризики, які несе в собі прискорення валютно-фінансової лібералізації для внутрішньої економічної і соціальної стабільності.

Прискорене зростання чисельності «середнього класу» і урбанізація в Китаї, а також в Індії, Бразилії і низці інших країн з численним населенням збільшить потребу в нових фінансових та банківських регуляторах. Можливе формування потужних національних (США, Японія, Китай) і регіональних (Європа, Тихоокеанська Азія) «фондів порятунку» великих корпорацій фінансового та реального секторів в кризових ситуаціях. Глобальний дисбаланс в динаміці заощаджень та інвестицій в економіках країн з різним рівнем розвитку збережеться і буде нести загрозу нової фінансової кризи.

Висновки. Довгострокові прогнози різного часу охоплюють періоди до 2020, 2030 і 2050 років. Такі прогнози носять імовірнісний характер і не ставлять за мету передбачення майбутнього. Серед існуючих тенденцій розвитку світової економіки вони виділяють фактори, які, найбільш ймовірно при розвитку будь-якої ситуації та здатні несподівано змінити хід подій. Через 20 років Китай та Індія значно збільшать присутність на світовому ринку – і географічно і по галузях. Уже сьогодні китайські компанії виходять на провідні позиції в світових прогнозах і у найближчі десятиліття займуть домінуюче становище майже у всіх секторах світової еконо-

міки. Через 20 років Китай з великою часткою ймовірності стане першою економікою світу, потіснивши з цієї позиції Сполучених Штатів. Індія за глобальними прогнозами може стати третьою економікою світу. Те, що це станеться, визнають дуже багато експертів, а ось можлива дата виходу Китаю та Індії на перші місця, залишається предметом серйозних дискусій.

Література

1. *Global Economic Prospects. Slow Growth, Policy Challenges. A World Bank Group. Flagship Report. January. 2020.* URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>.
2. *Global Trends 2025: A Transformed World. NIC. 2008.* URL: https://www.files.ethz.ch/isn/94769/2008_11_Global_Trends_2025.pdf. (дата звернення: 25.04.2020).
3. *Janet Henry, James Pomeroy. The World in 2030. Our long-term projections for 75 countries ECONOMICS GLOBAL. September. 2018* URL: <https://enterprise.press/wp-content/uploads/2018/10/HSBC-The-World-in-2030-Report.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).
4. *Pricewaterhouse Coopers: Прогноз развития мировой экономики с 2015 до 2050 года. Центр гуманитарных технологий.* URL: <https://gtmarket.ru/news/2015/02/11/7089>.

5. *Statistical Yearbook 2019. Edition Sixty – second issue United Nations. Nations Unies New York.* URL: <https://unstats.un.org/unsd/publications/statistical-yearbook/files/syb62/syb62.pdf>.

References

1. *Global Economic Prospects (2020). Slow Growth, Policy Challenges. A World Bank Group. Flagship Report. January. Retrieved from https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects (in English).*
2. *Global Trends 2025: A Transformed World. NIC. (2008). Retrieved from https://www.files.ethz.ch/isn/94769/2008_11_Global_Trends_2025.pdf (in English).*
3. *Janet Henry & James Pomeroy. (2018) The World in 2030. Our long-term projections for 75 countries ECONOMICS GLOBAL. September Retrieved from https://enterprise.press/wp-content/uploads/2018/10/HSBC-The-World-in-2030-Report.pdf (in English).*
4. *Pricewaterhouse Coopers (2015). Forecast of the development of the global economy from 2015 to 2050. Center for Humanitarian Technologies. Retrieved from https://gtmarket.ru/news/2015/02/11/7089 (in Russian).*
5. *Statistical Yearbook (2019). Edition Sixty – second issue United Nations. Nations Unies New York, Retrieved from https://unstats.un.org/unsd/publications/statistical-yearbook/files/syb62/syb62.pdf (in English).*

Shmahelska M.O.,

Candidate of Geographic Sciences, Head of the Department of Economic Theory, Fundamental and Socio-Humanitarian Disciplines, Vinnytsia Cooperative Institute, ORCID ID: 0000-0002-4680-5272, fed.vki@ukr.net

Ukraine, Vinnytsia

THE PLACE OF CHINA AND INDIA IN THE GLOBAL ECONOMIC FORECASTS

The article identifies trends in economic development of two powerful Asian countries. Over the past two decades, China and India have been strengthening their economic positions in the world economy. Long-term forecasts of different times cover the periods up to 2020, 2030 and 2050. The most famous of them are: National Intelligence Council «Global Trends 2025», PricewaterhouseCoopers «The World in 2050», a study by the World Bank Group «Global Economic Prospects». According to the trends of economic development in global forecasts, China and India are becoming world leaders and new centers of international economic relations.

Key words: *Global Forecasts, Economic Development Trends, China, India, World Changes, International Economic Relations.*

REVIEW**Комаха Л.Г.**

*професор, д.філос.н., професор кафедри логіки філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

*Україна, м. Київ***ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ДЕРЖАВИ В ПЕРСПЕКТИВІ ПОЛІТИЧНОГО ЧАСУ
(ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ)**

на наукову монографію:

Зубчика Олега Анатолійовича

*доцента, д.держ.упр., доцента кафедри державного управління філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Україна, м. Київ

*[Зубчик О.А. Формування конкурентоспроможності держави у перспективі політичного часу
(державноуправлінські аспекти). Київ : ППОВ «Поліграф плюс», 2019. 408 с.]*

Від державно-управлінських аспектів сьогодні значною мірою залежить суспільно-політичний розвиток України. В умовах незворотності інтегрування України в європейський та світовий економічний і політичний простір, економіка та суспільство стають більш відкритими, що збільшує ризики та загрози. А критерії та пріоритети конкурентоспроможності держав – це важливі орієнтири їхнього розвитку.

Монографія Зубчика О.А. «Формування конкурентоспроможності держави в перспективі політичного часу (державно-управлінські аспекти)», розкриває важливу актуальну проблему конкурентоспроможності України у перспективі політичного часу, адже у сучасному глобалізованому світі забезпечення високого рівня конкурентоспроможності держави – це питання не лише економіки, а політики, державного управління та національної безпеки. Тому то, сьогодні дуже важливо якомога точно оцінювати ресурси та можливості країни, прогнозувати наслідки суспільно-політичних, державно-управлінських явищ та процесів, важливих для стабільного економічного зростання та суспільного благополуччя.

У цьому зв'язку, обрана Зубчиком О.А. тема зобов'язує до дослідження необхідності не тільки зміцнення конкурентної політики України, вивчення питань дерегулювання та зниження адміністративних бар'єрів для розвитку бізнесу, але й підвищення ефективності державно-управлінських рішень, зменшення рівня корупції, вдосконалення інфраструктури, впровадження політики підтримки малих і середніх підприємств, реформування управління освітою, забезпечення політичної стабільності та інші.

Варто відзначити, що наразі в Україні відсутні комплексні праці, предметом яких був би власне аналіз формування конкурентоспроможності держави в перспективі політичного часу.

Привертає увагу те, що автор, при розгляді такої прикладної проблеми не оминув її історико-філософські основи та розглянув класичні дослідження, зокрема, Т. Гоббса, Д. Юма, Р. Оуена, Дж. С. Мілля, Ф. Енгельса, К. Маркса, Й. Шумпетера М. Вебера, Дж. М. Кейнса, А. Сміта, Л. Вальраса та інших. Зазначається, що історично поняття конкуренції належить до базових понять визначення ринкової організації суспільства.

Автор з'ясовує сутність конкуренції, як суспільного феномену, досліджує державно-управлінську та політичну складову конкурентоспроможності, методологію та методики дослідження конкурентоспроможності держави. Систематизовано й узагальнено теоретичні, методологічні та прикладні механізми формування конкурентоспроможності держави у перспективі політичного часу.

Звертає увагу на детальне розкриття сутності понять «конкуренція» і «конкурентоспроможність» та авторське бачення трансформації змісту концепту «конкуренція» у контексті суспільного розвитку.

Цікавим видається авторське бачення конкуренції як управлінської проблеми, хоч на нашу думку, воно не відображає повною мірою обрану назву цього параграфу, а скоріше наводить приклади управлінських рішень та їхніх наслідків для суспільств.

Також автором розкрито особливості методології та методик дослідження конкурентоспроможності, описано фактори, які впливають на конкурентоспроможність держави.

Крім того, у монографії представлено аналіз конкурентоспроможності держави у контексті суспільно-політичних змін. Автор показав, що має бути чітка система показників конкурентоспроможності, якою слід користуватися при оцінці державної політики (прийняття державно-управлінських рішень). Вона має включати політичні, соціальні, економічні складові. Має бути чітка методика дослідження конкурентоспроможності. З цією метою автор пропонує використовувати Індекс Глобальної конкурентоспроможності.

Автор доводить залежність стратегій формування конкурентоспроможності держави у майбутньому від «раніше пройденого шляху». Представлено бачення політичних наслідків та нових перспектив конкурентоспроможності держави від членства України в Світовій організації торгівлі, проаналізовано інституційні чинники впливу на конкурентоспроможність держави.

Крім того, Зубчик О.А. детально аналізує державне управління сферою вищої освіти. Зокрема, показано, як вища освіта впливає на трансформацію суспільства і на конкурентоспроможність держави у перспективі політичного часу. Показано, що імміграційний режим – один з ключових інструментів держави в «глобальних перегонах за талантами». В умовах стирання відмінностей між імміграційними режимами і посилення конкуренції за людські ресурси особливого значення набувають чинники, які виходять за рамки імміграційної політики: мова, культура, можливості для розвитку, заробіток, якість життя, професіоналізм менеджменту, доступність якісної вищої освіти. Щороку зростає кількість громадян України, які обирають країною здобуття вищої освіти іншу країну.

На нашу думку, автором досить добре обґрунтовано комплекс управлінських, політичних, організаційно-економічних та інституційних засобів забезпечення конкурентоспроможності України. Показано, що Україна суттєво відстає від держав ЄС у сфері управління, є проблема недостатнього розвитку та підтримки науково-технічного прогресу, використання наукових досягнень в економіці. На думку автора, держава недостатньо підтримує розвиток високотехнологічних сервісних галузей. У міжнародних рейтингах конкурентоспроможності Україну зараховують до країн, що розвиваються, тобто характеризуються підвищеною політичною і економічною нестабільністю, несприятливим інвестиційним кліматом і надзвичайно високими ризиками господарської діяльності.

Позитивно, що автор розглянув і рівень конкурентоспроможності країни і конкурентоспроможність держави як результат функціонування національної системи державної управління та запропонував розглядати конкурентоспроможність як аналітичний і політичний інструмент. З його допомогою оцінюється те, як нації, країни, суспільства, держави формують своє майбутнє – у перспективі політичного часу. Дана тематика має безпосередній зв'язок з науковими програмами, планами, темами наукових досліджень, які здійснюються в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, зокрема, колективом кафедри державного управління філософського факультету.

Підсумовуючи, хочеться наголосити, що монографія заслуговує уваги науковців та широкого кола зацікавлених питаннями наукового обґрунтування державного управління та проблемою конкурентоспроможності держави.

REVIEW**Романенко О.В.***д.філол.н., професор Київський національний університет імені Тараса Шевченка**Україна, м. Київ***ЕСТЕТИКА І ПОЕТИКА СОЦРЕАЛІЗМУ:
ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ВАРІАНТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ***на наукову монографію***Шарової Тетяни Михайлівни***к.філол.н., доцентки кафедри української і зарубіжної літератури**Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького**Україна, м. Мелітополь**[Шарова Т. Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка): монографія. Мелітополь: ФОРТ Однорог П.В., 2019. 400 с.]*

Історична дистанція в кілька десятків років, що відокремлює від радянського періоду історії, дає чимало аргументів для проведення ефективного аналітичного осмислення та герменевтичного тлумачення культурної практики у вимірі соцреалістичного канону (ціннісних орієнтирів, естетичних смаків, стильових особливостей тощо). Наразі в полі наукових зацікавлень західних та вітчизняних літературознавців постає чимало питань, пов'язаних із вивченням соцреалістичних проєкцій в літературі ХХ століття. Аналіз процесу формування «основного художнього методу» радянського мистецтва, життєвих фаз соцреалістичного канону в українській літературі (В. Хархун), вивчення мілітарних моделей соцреалізму (І. Захарчук) та авторської інтенційності у площині художнього тексту (О. Філатова), виокремлення феномену масової літератури, її семіотичного простору (О. Романенко) дозволять виокремити своєрідний інтелектуально-ментальний феномен, що виявляється в антиколоніальній проєкції світу.

Між тим, навчальні та академічні видання останніх років, що претендують на повний огляд радянської культури, обходять стороною проблему індивідуальних реакцій, засобів адаптації митця до нормативної системи координат соцреалізму. Найчастіше дослідники або акцентують на стосунках творців слова і влади, або розділяють все, створене в цей період, на «художні твори із загальнолюдським звучанням» і твори, які «обслуговували тоталітарну систему».

Статті в поважних періодичних виданнях про травматичний досвід письменників, індивідуальні враження й переживання в умовах підцензурної творчості теж все-таки мають спорадичний характер. Врешті-решт, всі вони побудовані в основному на літературному матеріалі (т. зв. «еталонних» творах) визнаних радянською критикою класиків. Творча практика в дискурсі влади письменників «другого» й «третього» ешелонів наразі залишається поза дослідницькою увагою, тобто має несистемний (точніше – локальний) характер. Монографія Т. Шарової «Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)» не тільки заповнює дослідницькі лакуни, а й утверджує в межах літературознавчого дослідження репрезентативність новочасних ідентифікаційних практик. Разом із тим сприяє продукуванню сучасної концепції історії української літератури ХХ століття та формуванню цілісного уявлення про красне письменство минулої доби. У цьому вбачаємо актуальність наукової праці Тетяни Шарової.

Безумовно, монографія має наукову цінність, що виявляється на кількох рівнях. По-перше, як варіант теоретичного обґрунтування логіки розгортання соцреалістичного канону в українській літературі, його джерел і структури; аналітично-прагматичного вивчення модифікацій, предикатів жанру та

комунікативного поля тощо. По-друге, як історико-літературна реконструкція індивідуальних реакцій, засобів адаптації автора-творця до нормативної системи координат соцреалізму та виокремлення конформістських інтенцій, здійснених на матеріалі епіки, публіцистики й літературної критики «патріарха української прози» Костя Гордієнка.

Монографія «Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)» не претендує на композиційне новаторство. Вочевидь, на її структурі позначається специфіка дисертаційного жанру, що передбачає кореляцію теоретичних та літературно-критичних проблем, витриманих у належній пропорції та логічному співвідношенні. Іншими словами, для дослідниці однаково важливий як теоретичний дискурс соцреалістичної парадигми, так і літературознавча інтерпретація художньої практики соцреалізму. Теоретичний та ілюстративний матеріал витримані в належній пропорції та логічному співвідношенні.

Авторка не лише уклала текст монографії у струнку логічну конструкцію (від абстрактного до конкретного), а й використала всі можливі підходи до аналізу дискусійних питань. Визначальним у методології дослідження Тетяни Шарової став системно-аналітичний підхід, у якому сполучено цілу низку конкретних методів (порівняльно-історичний, типологічний, інтертекстуальний, типологічний), із застосуванням локальних методик та науково-дослідницького інструментарію з інших, пограничних, дисциплін (порівняльного літературознавства, герменевтики, рецептивної естетики, психоаналізу).

Згідно з логікою дослідження, орієнтованого на вивчення естетичного конформізму та поетики компромісу в нормативній системі координат, авторка обрала об'єктом творчість К. Гордієнка, яка в синхронії та діахронії відображає процес та способи прилаштування до соцреалістичного дискурсу як на рівні художньої свідомості автора, так і на рівні поетики його творів. Прикметно, що літературно-художню практику письменника Т. Шарова розглядає на широкому текстовому матеріалі у зв'язках із культурою, ідеологією, повсякденністю, системою влади, художніми традиціями та впливами вітчизняного походження. Залучає до аналізу не тільки надруковані твори, що вряди-годи ставали об'єктом літературознавчих студій, а й маловідомі (чи й зовсім невідомі) архівні матеріали Харківського літературного музею. Основну увагу концентрує також на творчості тих українських письменників, в якій актуалізовано інтегральні компоненти соцреалізму та оприявлено досвід естетичного конформізму.

У першому – теоретичному – розділі авторка монографії визначає загальні маркери соцреалістичної парадигми, характеризує етапи та способи політичної регламентації естетичних норм. Варто зазначити, що в цьому концептуальному підході дослідниця суголосна з основними напрацюваннями західної гуманітаристики, зокрема дослідженнями Б. Гройса, Х. Гюнтера, К. Кларк, Р.-Д. Клюне тощо. Тетяна Шарова приділяє багато уваги осмисленню феномену «подвійного життя», подвійного художнього мислення письменника та їхнього впливу на розвиток творчості. Дослідниця також уважно вивчає практики адаптації автора-творця, їх логіку й аргументи; скрупульозно характеризує поетикальні ознаки й рецептивні критерії «мови співробітництва». Вона переконливо доводить, що навіть в умовах «загроженої літератури», письменники, які пережили творчий злам, нерідко демонстрували художню опозицію до тоталітаризму.

При всій різноманітності матеріалу та багатоаспектності проблематики, пов'язаної з проявами естетики конформізму та поетики компромісу, скоординованих на створення радянської системи цінностей та реалізованих в ідеологічних і художніх матрицях буття, центральний сюжет книжки вибудовується на постаті Костя Гордієнка. Його творчість, особа, доля від 1920-х років і до кінця життя постійно знаходяться в центрі уваги дослідниці. Найцікавішим є розділ про художнє мислення письменника в період

національного відродження початку ХХ століття, зокрема тематичні й жанрово-стильові орієнтації малої прози, інтертекстуальний дискурс сатиричних повістей.

У книжці натрапляємо на цілком неупереджений погляд щодо механізмів перетворень, переорієнтацій та основних модуляцій художнього мислення прозаїка. Приваблює незаангажованість авторки, якій вдається об'єктивно виокремити у прозі Костя Гордієнка 1930-х років схематичні шляхи репродукування світу, охарактеризувати ідеологічні та художні матриці в романній трилогії «Буймир». На матеріалі «Зимової повісті» окреслити особливості кореляції творчих інтенцій та офіційного дискурсу.

Різні форми компромісу, прояви естетичного конформізму увиразнюються внаслідок інтерпретації художніх творів О. Довженка, П. Панча, Ю. Яновського та ін. В означеному контексті важливо, що літературно-художня практика митця розглядається як загальний простір, в якому «своє» і «чуже» співіснують максимально несуперечливо, як поетика художнього компромісу.

Також варто зауважити, що в дослідженні майстерно поєднано не лише теорію й історію літератури, а також і критику та публіцистику. Саме цьому, цілком недослідженому, пласту творчості Костя Гордієнка присвячено окремих розділ, що завершує науковий сюжет книжки Т. Шарової. Такий підхід видається концепційно виправданим, оскільки дозволяє авторці простежити в художньому наративі Костя Гордієнка елементи прихованої чи неприхованої опозиції до радянської системи цінностей. За логікою дослідниці, саме публіцистика письменника, його літературна критика є спробою «показати буремну епоху соціальних катаклізмів ХХ століття через злети і падіння індивідуального «я», через суб'єктивний простір і час, і таким чином зрозуміти не лише минуле, але й сьогодення».

Попри позитивне враження від новаторської роботи Т. Шарової, варто звернути увагу на окремі недоліки. Скажімо, книжка подеколи хибує на повтори (однакових тверджень, окремих цитат), які почасти можна пояснити компонуванням в її структурі попередньо публікованих статей. Також виглядає недоречним виокремлення окремого параграфа, де розглядаються «механізми перетворень, переорієнтацій та основні етапи модуляцій художнього мислення письменника». Сприяв би панорамності та додатковому аргументуванню вихідних положень дослідження більш розлогий аналіз творів, що належать до циклу т. зв. «сільської прози» тощо.

Загалом, запропонована книжка Т. Шарової цікава не тільки тим, що активізує розмову про радянський проект літератури, а й тим, що якнайкраще сприяє продовженню діалогу з соцреалістичної проблематики. Зокрема на рівні фахової розмови про феномен творчої особистості в нормативній системі координат, про те, як автори й тексти реагували, відгукувалися, спокушались соцреалістичною образністю, поетикою, правилами творчої поведінки тощо. Відтак, немає сумнівів, що монографія стане в пригоді теоретикам та історикам літератури, викладачам і вчителям-філологам та всім, хто цікавиться проблемами української літератури.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

**Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist**

Journal «Virtus» Editorial Staff,

tel.: +38 (050) 227 30 03,

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA

e-mail: info@pedagogiemoderne.com

website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 29.05.2020.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 37,42. Publisher's sheet-copy 37,42.

Circulation 500 copies. Order 3045.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail: tooums@ukr.net
